בס"ד

ספר
תולדות חכמי תונס

מכיל תולדות חכמי עיר ואם בישראל תונס רבתי בדעות, בשלש מאות שנה האחרונות, ותולדות שתי הקהלות שם, עם מחקרים ארוכים על חכמי קירואן והגאונים וחכמת הקבלה, וספרי כתבי יד רבים שהיו בתונס והתגלגלו לכמה ספריות בעולם, ועוד כמה ענינים, חכו ממתקים וכלו מחמדים.

חובר ע"י הרה"ג ר' יוסף הכהן טנוג'י זצ"ל, והועתק ע"י החכם השלם ר' חי זרקא (התרס"ט), ונערך ע"י הרה"ג ר' יצחק אנג'אר זצ"ל, ונערך שנית להדפסה בדיוק רב בס"ד ע"י „מכון הרב מצליח" בבני ברק.

ונספח לו קונטרס אנשי שם תולדות חכמי ורבני ג'רבא מאת מרן הגאון ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל, וקונטרס תרשיש ואיים, עם נוסחי מצבות הרבנים בעיר תונס ונוסח ההשכבה בליל כפור ועוד כמה ליקוטים.

יצא לאור ע"י „מכון הרב מצליח" בני ברק
בשנת התשמ"ח לפ"ג

הכתובת להשיג הספר: ישיבת „כסא רחמים", ת.ד. 2072 בני ברק

ובצרפת: MADAME R. SILLAM, 197 Boulevard d'Avout
Parts 75020. Tel.: 43.63.54.85

כל הזכויות שמורות

63884



הרב יצחק נג'אר זצ"ל

יעמדו על הברכה וההצלחה
להתברך מפי עליון!

הגברת החשובה בת אוריין ובת אבהן מזרע קודש מרת **רבקה נג'אר לבית סללאם** שתחיה, בתו של העסקן הדגול אוהב ומוקיר ורחים רבנן ואיהו גופיה צורבא מרבנן המעתיק והעורך הספר הזה הרה"ג ר' **יצחק נג'אר זצ"ל**. אשר הואילה בטוב לבה להרשות ולאפשר הדפסת הספר ע"י מסירת כתב יד של אביה זצ"ל שהיה שמור בידה שנים רבות, וכן תעמוד על הברכה בתה היקרה הגב' **עזיזה מרטין פדידה** שתחיה עם בעלה היקר **ד"ר אליהו פדידה** הי"ו שעמלו וטרחו רבות לבא כמה פעמים לישראל לעמוד על מהלך ההדפסה וקידום ההוצאה לאור. וכן יבורכו כל בני המשפחה היקרים משפחת **אהרן נג'אר** נ"י ומשפחת **יוסף נג'אר** ז"ל. אתה ה' תשמרם וכצנה רצון תעטרם ומכל צרה וצוקה תצילם ומכל נגע ומחלה, הם וכל אשר להם אמן כן יהי רצון.

A notre trés cher vénéré

Monsieur **ELIE BITTON**

Président de L'Institut Académique
"BIRKAT ELYAHOU"
A Béné Bérak, Israél

Qu'il soit bénit par toutes les Bénédictions de Notre Sainte Torah, lui, sa chêre épouse ses enfants, leurs maris et leurs petits enfants

ה' הטוב יריק עליהם ברכה עד בלי די!

●

Edition Birkat Elyahou
Béné-Bérak
B.P. 586
Israél

יעמוד על הברכה וההצלחה

כבוד הרב **צבי פדידה** שליט"א

ראש הישיבה החשובה המתנוססת לתפארה בעיר בני־ברק רבתי, יע"א

„אור גאון"

רחוב שלמה המלך 3, טלפון: 772374

אשר יזם וביצע את הבאת כתב היד של הספר החשוב הזה למכון הרב מצליח שהוציאו אותו לאורה, וגם סייע מקרן המכון להוצאת ספרים שעל ידי מוסדותיו כדי להשלים את המלאכה ולסיימה בשעה טובה.

יהי רצון שיזכה למיטב הברכות הוא וכל בני ביתו וכל המסייעים בידו. ובמיוחד העו"ד החשוב כבוד האדון יוסף דדיאע נ"י Maitr JOSEPH DADIA יושב ראש התאחדות יוצאי עיר מרקש בפריז שהוא ראש וראשון לכל דבר שבקדושה.

אתה ה' תשמרם ותנצרם ומכל יגון וצרה תצילם ובכל מעשי ידיהם תצליחם ויזכו למיטב ברכות התורה אמן.

גם יעמדו על הברכה כל אנשי הוועד וההנהלה של התאחדות יוצאי מרקש בפריז ובמיוחד הגב' הנכבדה מרת **אליז קסטיאל Mme ELISE CASTIEL ובעלה** המסורים בלב ונפש להצלחת אירגונם.

יזכו לברכה והצלחה ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו אמן.

בעין הקדמה מאת (חבר) המחבר

מגדרי ותנאי האיש השלם הוא, שכל שכיות חמדתו, וכל נעימות חבלו, וכל טוב אוצרותיו, לא לו לעצמו יהיו, לא הוא לבדו ישמח בהם, כי אם רבים יהנו מטובו, לרבים יפתח אוצרותיו, רבים יביא אל גנזכיו, על רבים יפרוס סוכת שלומו ויגן עליהם בצל חסדיו. ואם כן בצל הכסף והעושר, אף כי בצל החכמה והאושר. אם כן בצל העובר ובעל כנפים, אף כי לנצחי וקנים. על כן הראשונים אנשי חמודות, שמו אל לבם דברים כאלה ויעמידו תלמידים, ויחברו ספרים בתורתנו הקדושה, למען השאיר שם ושארית לילדי רעיוניהם לתועלת הרבים לזכות בזה ובבא. אמן.

גם המחבר הזה העמיד תלמידים: החו"ש כמה"ר **אליהו** בן החו"ש ה"ר דוד **טייב** החותם „אך טוב". החו"ש כמה"ר **חיים וזאן** סופר ומזכיר בית דין בתריבונאל ראביניר' החותם „החוזה" נ"י. החו"ש ר' **שלום פלאח** נ"י. החו"ש סופר מתא כמה"ר **ברכה** בן החו"ש המקובל כמה"ר חוגה (יצחק) **כהן** נ"ע. החו"ש כמה"ר **דוד נקאש** נ"ע.

ספרי המחבר: „שירת מרים" זכרונות מדברי התורה והמצוה בקצרה בדרך חרוזי, נדפס בתונס תרפ"ד ועוד ח"ב תשלומו בכ"י. „רבני תונס וחכמיה" [הוא הספר שלפנינו] עודנו בכתב, מכלכל כמאתים ויותר רבנים וחכמים (רובם חכמי תונס) מאורעותיהם וספריהם בדפוס ובכתב. הספר נשלם ומחכה לנדיב אחד להדפיסו לזכות בו את הרבים ושכמ"ה [ושכרו כפול מן השמים]. ועוד חיבר ספר קראו „שארית יוסף" כ"י ענייניים על סדר א"ב, וספר „לוח עיבור" המחליף חדשינו וחגינו על ימי וחדשי רומי הנהוג באיירופא בדרך נקלה מאד. הרי אלו ארבעה ספרים שחיבר המחבר יכ"ן ס"ט.

הסיבה אשר למענה כתבו חכמינו ספרי הקורות ודברי הימים לישראל: „רואים אנחנו בקורות תבל וביחוד בקורות ישראל, עת תבאנה מבוכות ומהומות באומה מאיזה צד שיהיה, מחוץ או מפלגות בתוך העם, יתאמצו גדולי הדור הבא אחריהם להעביר לפניהם המצויינים אשר עשו להם שם באומה וכל הקורות הנפלאות אשר עברו עליה דור אחר דור, כמו סוחר ורוכל מרכלות עת באו איזה נזקים ובלבולים בעסקיו יפשפש בפנקסו היטב ויעביר בסך כל אשר פעל ועשה מעת התחלת מסחרו. וכן אחרי שולחה בעירה בבית מה יעשה בעליו בראשונה? „ראשי אהוביו יעביר במפקד". כה כתב עזרא ספר „דברי הימים" אחרי שב מגלות בבל,

וחיבר ר' יוסי „סדר עולם" אחרי מהומות ביתר. ואחרי החלו פרצות בדת ישראל ע"י הרומיים ונגעו גם בחכמי תורה באשר נודע מ„אחר" רבו של רבי מאיר, חיבר רבינו הקדוש את המשניות. וגם העמיד הוא בקצרה ור' נתן בן דורו בארוכה סדר הקבלה מדור דור במסכת אבות (ואבות דר"ז). ומהלך זה ימצא ג"כ כל משכיל על הדור העובר ודורנו זה, ולא זה המקום לבאר קורות שני הדורות האלה כראוי. וכבה בימי רב סעדיה גאון החלה הפילוסופיא לעשות פרצים וספיקות בדת ישראל, והקראים כתבו שמצה נגד תורה שבעל פה. וחוי הבלכי והדומים לו כתבו נאצות גם על התורה הכתובה, ורבינו סעדיה עמד נגד כל אלה בחיבוריו היקרים (יכ"ז ומהם „כתאב אלתאריך" בלשון ערבי, וכנראה שבזמן ההוא או קודם לו מעט נתחברו סדר עולם זוטא וסדר תנאים ואמוראים). ובדור שאחריו היה חי רב שרירא, ואז העיר ה' את רוח אנשי קירוואן באפריקא אשר שם רוח המדעים נפרץ עוד יותר בישראל, לשאול מרב שרירא גאון על מהלך תורה שבעל פה וחכמי המשניות ועל כל החכמים אשר שקדו על התלמוד וההלכות. וכן העיר ה' את לב הגאון הזה להשיב לשואליו בארוכה על זה (באגרתו הנודעת „כיצד סדר משנה") ולהראות להם כי לא עזבנו ה' מעולם וישלח לנו תמיד אנשים גדולים חכמים וישרי לב, ובמשך דבריו דיבר הרבה על הזמנים הקדמונים וגדוליהם בעלי המשנה והתלמוד. ואחר זה בקצת קיצור על החכמים המאוחרים אשר חיו עד ימיו" (יכ"ז הספרים האלה שנזכרו פה המה המקור לכל ספרי הקורות שנתחברו אחריהם). עד כאן לשון הגאון רש"ל רפפורט ז"ל במכתבו לשו"ת גאונים קדמונים בערך רב שרירא דף יו"ד.

וכן רואים אנחנו אחרי חרב בן תמורת והתפשטות דת הקראית בספרד, חיבר הראב"ד הלוי את ספריו „האמונה הרמה, ודורות עולם" לבער אחריהם עד תומם. וכן אחרי גירוש ספרד: קאשטיליא, ארגון, סיזילייא, סירדניא, פורטוגאל ונבארה — שנת רנ"ב ורנ"ו — כתבו חכמים רבים ספרי קורות ישראל וגירושיהם וטלטוליהם בדורות האחרונים לנחמם מיגונם ולהחזיק לבותם בה' אלקי ישראל. כספר יוחסין לר' אברהם זכות, ודברי הימים לר' יוסף כהן כאשר כתב „אמר יוסף הכהן, גירוש צרפת (בשנת ויגרשהו ויל"ך — ס"ו) והגירוש הזה (ספרד) העירוני לחבר הספר הזה". ושארם: כשלשלת הקבלה, וצמח דוד, ושבט יהודה, ותנחומות גליות ישראל, וקורא הדורות, וסדר הדורות (החשוב שבהם), והרב חיד"א בשם הגדולים ב"ח ובועד לחכמים. ועוד בכתב יד הספר „דברי יוסף" סאמברי אשר כפי שהוא בשלימותו כולל דברי ימי ישראל מאחרי דורות

האמוראים עד ימי המחבר שהיה במצרים בזמן מהר"ש ויטאל בן מהרח"ו בשנת תל"ב, כ"י באדיליאנא 2410 וכ"י האליאנץ בפאריז. (גם ר' יוסף הכהן הוסיף שנית ידו וכתב ספרו „עמק הבכא" שם מספר הגלויות בפרטות, ונדפס הספר). ורבים אשר הלכו בדרכיהם וחיברו ספרים רבים הנם זכורים אחד אחד להלן (כפי ידיעתי) בקונטריס בן י"ב דפים המלוקט מספרי הקורות דפוס וכ"י ברשימה ארוכה. אחר זה תבוא רשימה מספרי הפוסקים הראשונים וחידושיהם בש"ס ורשימת ספרי הגורלות ורשימת ספרי הקבלה ועלה אחרון מספר יוחסין ורשימות אחרות. [רוב הרשימות האלה נכנסו בפנים הספר בערך רב חכינאי ה"ר ירמיה רושו ועוד].

(עד כאן נמצא ללא חתימה).

מ ב ו א

הספר היקר הזה עברו עליו גלגולים רבים וסיבי סיבות. ראשיתו בקונטרס קטן בשם „מוסבות שם" מאת הרב הגאון איש מופת ר' **יהודה ג'רמון** זצ"ל מח"ס נחלת אבות ושובה ישראל, אשר החל לרשום זעיר פה זעיר שם מתולדות חכמי תונס בחדש סיון התרל"ה. חלק מרשימותיו הופיע בקובץ „פרי קדש" להחכם צמח בן נתן הלוי ז"ל (תונס התרנ"א) והועתק לפנינו בסוף הספר, ועוד לו עשרה ערכים לרבנים שונים שהוכנסו בפנים הספר בשם אומרם, כמובא בערך מהר"ר יהודה ג'רמון. (אגב, שם כתב שנפטר ביו"ד אייר התרע"א קרוב לגיל תשעים שנה, אך לפי המפורסם מכותבי תולדותיו האריך ימים עד למאה שנה וחי בשנים תקע"ב—תרע"ב, ושמעתי שנכדתו חיה כיום בארץ בקיבוץ רגבים).

אולם מחבר הספר שלפנינו הוא ללא ספק הסופר הנכבד החכם השלם **ר' יוסף כהן טנוג'י** ז"ל. תמונתו מופיעה בתחלת מערכת האל"ף בהעתקת הרה"ג ספרא רבא ויקירא **ר' חי זרקא** שהעתיק את הספר בשנת התרס"ט והוסיף בו מספר הערות. הר"ח זרקא היה נין ונכד למרן הגאון **ר' יוסף זרקא** זצ"ל (רבו של הגאון בעל ערך השלחן) מח"ס פרפראות לחכמה ויוסף חי הנדפס בתונס התרס"ד. ומשם נראה שהיה גברא רבא כמו שרואים בסוף הספר תשובה ארוכה מפרי עטו בהלכות כתיבת ספר תורה וחתום שם: „אנא זעירא דמן חברייא... למרן מלכא דרא רביעאה, נאם הצעיר **שלום חי** בן לא"א החו"ש סרו"י [לאדוני אבי החכם ושלם ספרא רבא ויקירא] כמה"ר **ישועה** בן להחו"ש החסיד העניו סרו"י כמה"ר הוא **משה** בן למרן המחבר הסופר המובהק הרב הגדול כמה"ר **יוסף זרקא** ס"ט". לפי המובא בס' מלכי תרשיש (עמוד קס"ד) היה הר"ח זרקא נודע לשם ולתהלה במלאכת הקדש כתיבת ספר תורה תפלין ומזוזות ובקי בכללי ופרטי דיניהם, והיה „מגדולי חכמי ישראל המצויינים, מלבד בקיאותו בש"ס ובפוסקים היה נאמן בכל חדרי המחקר וההגיון הקבלה והפילוסופיא. כמו כן הצטיין באופן מאד נפלא בענוה ושפלות רוח ובכל מדה נכונה, וידע להלך נגד החיים, וכל יודעיו ומכיריו כבדוהו והוקירוהו מאד, והעמיד תלמידים הרבה בקריאת המקרא וחכמת הדקדוק במשך זמן כביר, וכל תלמידיו אהבו אותו כאב רחמן". הוא נפטר לבית עולמו בשנת התרע"ח, כמו שמציין המחבר בפנים בסוף ערך ר' יוסף זרקא, וכותב: „והוא העתיק למעני בכתב ידו את הספר הזה למוסרו לדפוס, ועוד לא איסתייעא מילתא". תנצב"ה.

המחבר דידן ר' יוסף כהן טנוג'י ז"ל, היה בנו בכורו של ר' יהודה כהן טנוג'י (נלב"ע בשנת התרנ"א כבן ס"ג שנים) בנו של החה"ש ר' משה בן הרה"ג

ר' יהודה כהן טנוג'י (ב"ר אברהם) מח"ס ארץ יהודה ואדמת יהודה, שהיה בדורו של הגאון החיד"א זצ"ל, ובסוף ימיו עלה לארץ ונלב"ע בעיר הקדש צפת ונקבר על יד הרב אלשיך זצ"ל. (ראה בפנים בערך ר' יהודה כהן טנוג'י).

לא נודע לנו תאריך לידת המחבר ופטירתו, אך בערך ר' עוזיאל אלחאייך' כותב „בשנת תרל"ד בבחרותי", וב„כעין הקדמה" שהובאה למעלה (בשם חבר המחבר, אך היא בכ"י המחבר עצמו ללא חתימה) כתוב שהעמיד תלמידים וראש וראשון שבהם החו"ש ר' אליהו טייב (הוא מח"ס שו"ת זכר אליהו, ונדפס מקרוב בקובץ „מגנזי חכמי תונס"). מכיון שידענו שהר"א טייב נולד בשנת התר"ך, יש להניח שהמחבר נולד לכל המאוחר כחמש שנים לפניו (בשנת התרט"ו בערך) בהיות אביו כבן עשרים ושבע. מסתבר שזכה להכיר את חכמי תונס הגדולים כגון הגאון ר' ישועה בסיס ותלמידו הגאון בעל משמרות כהונה זצ"ל, ולמד תורה מפי גאוני עולם, ביניהם הוא מזכיר בכבוד רב את **ר' מרדכי כהן גנונא** (תלמיד המש"ך) שנפטר בשנת התרמ"ו ואת הרה"ג ר' יהודה ג'רמון הנ"ל ועוד. בכל הזדמנות בספרו זה הוא מציין בצער את ה„מהפך" שקרה בתונס עקב כניסת צרפת ותרבותה לתוניסיה בשנת התרמ"א כידוע.

הוא חיבר גם ספר „שירת מרים" (תונס תרפ"ד) הכולל כל סיפורי התורה ומצוותיה ותחלת ס' יהושע, בצורת שירה ארוכה מאד שכל חרוזיה מסתיימים בהברת „רָה". והוציאו לזכר בתו מרים נ"ע שנפטרה עליו סמוך לחופתה והיא עזרה לו הרבה בחיבור הספר. ספרו הנ"ל לא הושלם, וראיתי ממנו ערימות דפים ללא כריכה בועד הקהלה בתונס. בתחלת הספר כתוב שאיזה חכמים ראו את הספר ויהללוהו, וביניהם החכם הכולל מדקדק ודרשן מופלא סופר מהיר בתורת ה' כמהר"ר חי זרקא (הנ"ל) עבר עליו והנאהו מאד. הספר היה נקרא בתחלה „נחל עדנים" והוסב ל„שירת מרים" לזכר בתו הנ"ל. המחבר מתואר כ„סוחר נכבד תושב תונס הבירה, ועתים ספורות הקדיש לתורה ולתעודה, **יוסף כהן טנוג'י** גזע נמלט בגזירה (מגירוש ספרד), רבנים וחכמים ארז תודה אדירה", ובשולי העמוד ציין: „ריש"כ (ר' ישמעאל כהן) טנוג'י בעל ס' הזכרון, קיצור מהתלמוד". (על פי „מלכי תרשיש" עמוד ק"צ. הספר שירת מרים ראיתיו בחו"ל וגם פה בארץ וכעת אינו בידי. דרכו של המחבר לציין הגהות והערות בשולי העמוד יותר מדאי, עד שלפעמים הקורא מסתבך ואינו מוצא את ידיו ורגליו). המחבר היה גם משורר וחיבר קינה למות אביו, וקינה למות הרב ר' נסים חדאד מח"ס חן טוב (ג'רבא התש"ו) שנחקקה על מצבת קבורתו (ראה שם בתולדות הרב המחבר דף ל"ד ע"ב), וקינה על פטירת הגאון ר' משה שתרוג זצ"ל (הובאה בערכו בפנים) אשר ראיתיה חרותה על אבן שיש בבית הכנסת הגדול הישן בתונס „צלא לכבירא" שנהרס בשנת התשכ"א.

ספרו זה הועתק כאמור בשנת תרס"ט (1909) ונשאר בכתב יד, בינתיים הוסיף המחבר הגהות והערות כדרכו בשולי הגליונות עד שמגיע לחדש אלול התרצ"ד (ראה בסוף מערכת המ"ם ר' משה שתרוג), והוא התאריך האחרון בספר. לפי זה נראה שהמחבר חי כשמונים שנה, ובסוף ימיו כשלא מצא מי שיתמוך בידו להוצאת הספר, מכר את כתה"י להרב **ר' יצחק אנג'אר** זצ"ל כמסופר בס' חן טוב (בתולדות הרב המחבר דף כ"א ע"א) וצילום ממנו תראה להלן. אך לא כפי שחשב שם שעיקר הספר הוא מר"י ג'רמון ,,ונתגלגל אחריו מיד אל יד ובא ליד חכם אחד שמו ר' יוסף הכהן הטאנוזי מח"ס שירת מרים, והוא קישטו בציצים ופרחים והוסיף בו הערות ומילואים הרבה משלו ולא זכה להדפסתו", כי באמת הרואה בספר זה עין בעין יחזה שכולו של ר"י כהן טנוג'י ולא רק קישוטי ציצים ופרחים, ומלא חתימות המחבר לאלפים בשם יכ"ן יכ"ן [יוסף כהן נר"ו].

בספר מובאים למעלה ממאתים ערכים, רובם מחכמי תונס, אך חלק גדול מאד מרבני ערים אחרות, רבני לוב ומרוקו אלג'יר מצרים ואשכנז, וגם מחכמי ספרד בדורות הקדמונים. ככה מופיע למשל ערך בשם ר' אברהם כלפון (מרבני לוב), החיד"א, ר' יהודה הלוי, רבינו אברהם בן הרמב"ם, ולא תמיד בקשר מסויים לחכמי תונס. נראה ששם לו המחבר למטרה לקצר את ספר ,,מעשה צדיקים" לר' אברהם כלפון (שעודנו שמור בכ"י במכון בן צבי ירושלים, ואין ידוע לי אם כ"י הנמצא כיום הוא מהדורא קמא או מהדורא בתרא), וכן לחקור על דבר גורלות החול וכו' וחכמי הקבלה ופייטנים שונים שחיו בתקופות רבות. ואת כל זה הסמיך לערכים שלו בספר. הוא מדבר על כתבי יד רבים שהיו בתונס ונמכרו לתיירים מערי אשכנז שבאו לבקר בעיר תונס ועשאוה כמצולה שאין בה דגים. (בקשר לזה שמעתי מאבא מארי הגאון זצ"ל, שבבית עקד הספרים של מרן ר' כלפון הכהן זצ"ל היה כת"י עתיק חידושי הרשב"א לבבא בתרא, ממנו פורסמו כמה קטעים בחוברת ,,קרן דוד" תרע"ו. הוא מספר שבא תייר אחד מאשכנז וביקש אותו בהשאלה, ונתן עירבון בסך 5000 פרנקים שהיה אז בעיניהם סכום גדול, ויברח וימלט ועקבותיו לא נודעו. השוויתי את הנדפס בקרן דוד עם חידושי הרשב"א הנדפסים כיום מכ"י על מסכת בבא בתרא, ויש הבדלים רבים. סימן שכתה"י ההוא נעלם, ומי יודע אם לא אבד בשואה בסערות החורבן בעוה"ר).

ולהיות כי בכל הספר לא הובאו מחכמי ג'רבא רק שנים במספר, סיפחתי לו קונטרס **אנשי שם** למרן הגאון **ר' רחמים חי חויתה הכהן** זצ"ל, ועוד חלק מקונטרס **תרשיש ואיים** שכתבתי בס"ד ולא איסתייעא מילתא לפרסם כאן רק מערכת האל"ף בלבד, עם כמה ליקוטים השייכים לתולדות חכמי תוניסיה, השי"ת יעזור להוציא את הקונטרס תרשיש ואיים במילואו בהזדמנות אחרת עם כל כת"י כאשר עם לבבי בל"ן.

✶

חמרא למאריה וטיבותא לשקייה, הוא הרה"ג **ר' יצחק נג'אר** ז"ל, אשר קבלנו את כתה"י מיורשיו בצרפת. הוא נולד בעיירה „מוקנין" (מוכנין) לאביו אהרן נג'אר בחדש יולי 1898 (תמוז התרנ"ח), היו לו שתי אחיות: ג'ולי ורבקה, ואח אחד בשם חיים, חתנו של הרה"ג ר' דוד ג'אוי זצ"ל. בגיל 13 אחרי הבר־מצוה, החליט אביו שהילד יצחק צריך ללכת ללמוד במקום אחר, ככתוב בפרקי אבות „הוי גולה למקום תורה". הוא נסע לתונס עיר הבירה ושם למד תורה מפי הגאון ר' שלמה דאנה זצ"ל מח"ס שלמי תודה (שנפטר שנים אחדות לאחר מכן, בסיון התרע"ג). היה גר אצל הרב ר' שלמה סיטרוק זצ"ל שאהבו כבבת עינו וניבא לו גדולות ונצורות. הוא למד גם אצל הרב הגאון ר' אליהו טייב זצ"ל.

אביו של הרב נג'אר נפטר כשהוא היה בן 15 ולא היה לו כסף להמשיך ללמוד. אבל אחותו ג'ולי ואמו נ"ע אהבו אותו הרבה והסכימו לעבוד למענו שימשיך בלימודיו, ור' יצחק המשיך ללמוד עד גיל 18. בשנת 1919 (עטר"ת) נתמנה לרב ומורה צדק בעיר „מהדייה" למשך שלש שנים, אחר כך שימש כרב בעיר מוקנין במשך תשע שנים. ובשנת תרצ"ד (1934) קיבל תעודת נוטריון יהודי בעיר ואם בישראל „סוסה" (שם היה דפוס מכלוף נג'אר המפורסם). הוא כיהן בתור מזכירו של הרב הראשי, ואח"כ כסגן הרב הראשי (בשנת 1931) ואח"כ כרב ראשי (בשנת 1933) עד פטירת הרה"ג ר' שלום פלאח זצ"ל בשנת התרצ"ו (1936). אחר כך התפטר ממשרתו כרב ראשי ועזב מקומו לרב יותר מבוגר.

הוא התחתן בשנת 1915 (תרע"ה) עם בת דודו ורדה נ"ע שנפטרה בלדתה. הוא נשא בשנית את הגב' סולטאנה לבית כהן שילדה לו שני בנים: יוסף (ז"ל) ויבלח"א אהרן, ואחותו רבקה שחיים כיום בפאריז.

היה שקדן גדול על התורה ולומד יומם ולילה. ספרייתו הענקית מנתה כ־3500 ספרי קדש ומהם 500 כתבי־יד. אבל לצערנו אחרי פטירתו, נתנה המשפחה את כל הספרים לאמריקאים (בידי הרב ניסן פינסון). הוא היה נוסע הרבה בכל רחבי צפון אפריקה. כששמע שנדפס או עומד להמכר ספר מסויים, היה נוסע להביאו. בעל זכרון נפלא היה ובקי בכל הספרים, תוכנם ומקומם בספרייה.

בגיל 37 חלה ואיבד מאור עין אחת וגם בעין השניה נחלשה ראייתו מאד. בגיל 60 כמעט לא ראה כלום. ובגיל 59 היתה לו התקפה (שיתוק) בחצי הגוף. מאז היה בצער גדול שלא יכול להמשיך ללמוד כאות נפשו, והיו באים אנשים לקרוא לפניו בספריו היקרים. בימי המלחמה השניה שמר מאד על ספריו, ובתוך הפצצות אשתו לקחה את כל הספרים מעיר סוסא עד למוקנין. (גם כתה"י של

הספר הנוכחי היה ביניהם והוטמן בכספת בימי המלחמה, כפי ששמעתי מבתו מב"ת).

היה מוהל ושוחט ובקי בהלכה. לא היה מקבל כסף על המילה למרות שמשפחתו היתה עניה ומצבם קשה, וביחוד לאנשים עניים היה רץ לקיים מצות המילה ומשמח המשפחה בשירים ופיוטים, ומיד לאחר הברית היה „בורח" כדי לא לקבל כסף. היה עניו מאד וקיבל כל אדם בסבר פנים יפות, בין חכמי העיר ובין אנשים פשוטים.

הרב נג'אר קיים מה שאמרו חז"ל שהתורה „לא תעשה אותה עטרה להתגדל בה ולא קרדום לחפור בה". היה שונא את הכבוד ובורח ממנו. בתוקף משרתו הגן הרבה על העניים והנשים בגירושיהן שימצאו במה להתפרנס. הוא למד גם את השפה הצרפתית והערבית והיה בקי בהן יפה. כמו כן היה בקי בחוקים הצרפתיים והיתה לו תעודת Notaire Israélite (נוטריון ישראלי), שהשתמש בה כדי להגן על היהודים בבתי משפט. כולם זוכרים איך היה גותן הרצאות נעימות בערבית צחה. במלאת 750 שנה לפטירת הרמב"ם (תשט"ו — 1955) נתן דרשה בתונס בערבית כ"כ טובה שהמוסלמים השומעים ביקשו ממנו להגיד אותה מחדש. היה דרשן עצום, ושתי שבתות בחודש היה נוסע לתונס לתת דרשה בבית הכנסת „בית יעקב" (צלאת לחמר, Rue de la Ioire). אפס קצהו תראה בהקדמתו לספר תהלים „ערוגת הבושם" המתורגם לערבית מהרב רפאל גויטע ז"ל. התהלים עצמו מתורגם בערבית צחה מאד ונוטה לחריזה. ובהקדמת המחבר הרב גויטע ז"ל (שנפטר כ"ב חשון התר"ף) ציין לשבח את תלמידו הרב נג'אר שעזר לו לילות כימים בתירגום הפסוקים ובליטוש הרעיונים, ועל כולנה הקדמתו היפה של הרב נג'אר בחרוזים יפים ומצלצלים בערבית צחה.

הוא היה גם פייטן וחיבר שירים הרבה, ומהם נשאר אחד בדפוס (לא ידוע לי איזהו). היה מבוקש הרבה בשמחות על קולו הערב והנעים. הוא קיבל תואר Palme Academique (תעודת כבוד אקדמית) משר החינוך הצרפתי ג'אן זאי.

*

כפי המובא למעלה, הוא קנה את כתה"י של הספר שלפנינו מהרב יוסף כהן טנוג'י וככל הנראה חזר להעתיקו מחדש עם הגהות המחבר (ראה להלן בצילומים מכתה"י), אם כי לא ראיתי כתב ידו יוצא ממקום אחר. במכתב אחד שכתב בצרפתית בדיצמבר 1955 (שנכתב כפי הנראה ע"י בתו הגב' רבקה סיללאם נ"י) לגביר אחד בשם מר חייט (כ"ייאט) בסוסה, הוא כותב (מתורגם לעברית):

„לבני היקר! אני מתחיל מכתבי בשלש מלים האלו מהן עשויה הברכה העצומה שנתן ה' למשה רבינו למסור אותה לאהרן הכהן: ,יברכך ה' וישמרך'.

כשדברתי לך על הדפסת הספרים וכתבי יד שלי, הסכמת ואמרת לי שאני יכול להגיד למר נג'אר [מכלוף נג'אר המדפיס] להתחיל הדפוס על חשבונך. אינך יכול לתאר שמחתי הגדולה והעצומה כששמעתי מפיך המלה „מסכים". שמחתי גדולה מרחבי הארץ והים, כי לעניות דעתי הקב"ה השאיר אותי בחיים אחרי המחלה המסוכנת שעברה עלי, רק בכדי שיהיה לי זמן להדפיס הספרים שלי שיכולים לעניין את העולם. היתה לי מחלה מסוכנת מאד וכל מכירי בסוסה לא האמינו שאבריא ממנה לולא זכות המצוה הגדולה הזאת שתתקיים על ידך...

„הדפסת ספרים שמבליטים את ערכם הגדול של חכמי תוניסיה היא גדולה לאין ערוך כי אף פעם לא יצאו דברים כאלה לאור עולם... ואני אתן לכבודו תכנית העבודה ורשימת הספרים שאני עומד להוציא:

„מספר הספרים הוא שבעה: א) כללי הסופרים והנוטריון; ב) תולדות חכמי תוניסיה, חייהם וספריהם; ג) טעמי המצוות, תרי"ג דאורייתא ושבע מצוות דרבנן; ד) פיוטים של הרבנים ר' פראג'י שוואט ור' אליהו סדבון, והרב הסוסאי ר' יצחק נג'אר [הוא הכותב בעצמו]; ה) „חיים דיים ובכי נתן" (?), דוקטורינה פילוסופית; ו) ספר המעשים, מדע ודוקטורינה; ז) תרגום שבע ההפטרות של שבעת ימי החגים: פסח, שבועות, ראש השנה, יום כפור, סוכות, שמיני עצרת, שבת חול המועד פסח וסוכות. סך הכל שבעה ספרים שאני מקווה להדפיסם בע"ה על ידך"...

לצערנו לא נמצא מכל הנ"ל כלום, רק ספר תולדות חכמי תונס שהועתק כפי הנראה בכתב ידו ולא מצא אפשרות להוציאו לאור עד שנסתלק לעולם שכולו טוב ביום ערב סוכות תשכ"ד וזה נוסח מצבתו:

יצחק נאזר בגבורה בחשק התורה
צדיק למדן גדול בשקדנות גמרא
חכם בכל, בעל דעת נקייה וברה
קנה לו כל המדות בכבוד ותפארה
אמנם נתייסר שנים בנפש מרה
נזר הרבנות נשא בקהלתנו הישרה
גמר חייו בנכדים ושיבה הדורה
גוו מת בערב סוכות תשכ"ד ליצירה
אולם נשמתו עלתה מעלה לקבל שכרה
ר' יצחק אנג'אר ינוח בעדן היקרה

ת נ צ ב ה

(בצילום המצבה דלהלן נפלו כמה טעיות מפני חוסר ידיעה של החורת כנראה). בשולי המצבה כתוב תאריך הפטירה בלועזית (כנהוג בחו"ל) 2 אוקטובר 1963, וצויין שנפטר בגיל 70 שנה. אולם כפי האמור למעלה שנולד בתרנ"ח חי רק ששים ושש שנים. תנצב"ה.

*

הנוסח שבספר הזה בנוי על שני כתה"י שראיתי, הראשון כ"י ר' חי זרקא עם הערות המחבר ריי"ך טנוג'י, והשני כ"י ר' יצחק נג'אר. לפעמים ביכרתי נוסחא אחרונה על הראשונה. ותמיד שמרתי על הכוונה המקורית של המחבר שלא תשתנה. כל הערותי ותיקוני שהכנסתי בפנים שמתי בין סוגריים מרובעים, ואם ההערה התארכה קצת הבאתיה למטה בחתימתי (נאמ"ן ס"ט). כל ההערות שבאו בשולי העמודים בלא חתימה או בחתימת יכ"ן הן למחבר עצמו.

יבורכו בתו היחידה של הרב נג'אר הגברת רבקה סיללאם, וחתנה ד"ר פדידה, ובתה הגב' מרטין עזיזה סיללאם לבית פדידה נ"י, שהשתדלו להוציא ספר יקר זה לעשות נחת רוח למר אביהם המליץ והחכם הנשגב ר' יצחק נג'אר ז"ל. זכות כל הרבנים והחכמים הנזכרים בספר תעמוד להם ולנו ולכל ישראל ונזכה לגאולה שלמה בקרוב אמן.

הכותב וחותם ביום כ"ז שבט התשמ"ח

נאמ"ן ס"ט



הנתורה מרים אביה יוסף כהן טנוג'י
נלכע"ה בחוף אלמרצה שלשה כסליו תרפ"א תנצב"ה

בקרוב חופרה וימי שמחות ◆
נפלה אלי משכב ותרא אור צחצחות
וַתְּנָבֵּיא רפרירה ומשכן מבטחות ◆
ותעזוב חבל ושכנה מנוחות ◆
אן עזרתי יעזר אב באנחות ◆
ב"שירת מרים" ובמצות נכוחות ◆
אם גיוה דרך ציה והשאיר קרָחות ◆
נפשה בגנזיה בצל אהי הרוחות ◆
עם עלמות צרקניות ובנות בוטחות ◆
שפתה תדובב עת שירי מרים פתוחות ◆
תחיה בטל אורות עת רגלי מבשר שלוחות ◆
הקדיש לה אביה ספר (תורה) בכנסת שבחות 1)
עם נר ומפת כסף רקמות ומטפחות ◆
יערכו יְרָצוּ כזבחים ומנחות ◆
1) שם כמוך אלמרצה בכנסת ישועה בסראוי נ'

תמונת המחבר ובתו ג"ע, צילום מספרו שירת מרים (תונס תרם"ד)

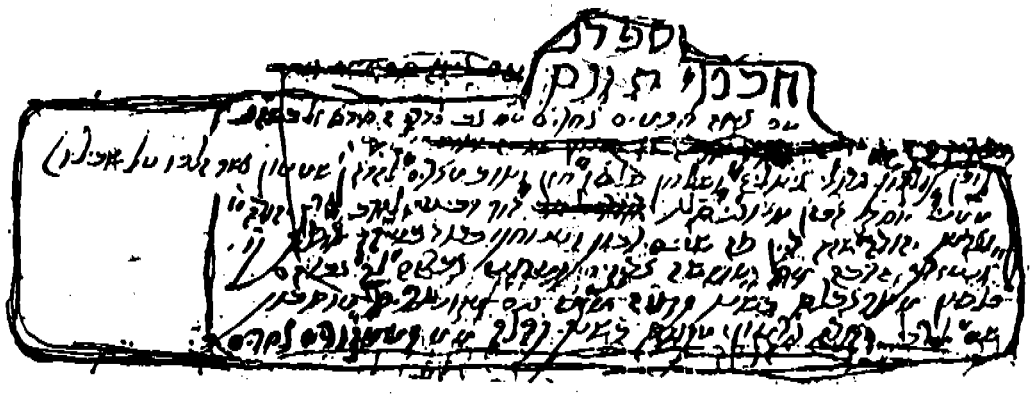


תמונת המחבר בעמוד א' של הספר בכת"י. ערך מהר"ר אברהם כלפון.

למעלה כתוב: זה הספר הועתק ע"י החכם השלם סופר סת"ם כמהר"ר חי זרקא נ"י התרם"ט



חותמת בית הכנסת הגדול בתונס עם שם המחבר יכ"ן (כנראה היה גבאי בית הכנסת). בחותמת צויין שביהכ"נ יוסד בשנת 5125 (ה' קכ"ה) ליצירה, 1365 לספה"נ.



ספר חכמי תונס

עם איזה חכמים אחרים על סדר א״ב כדרך הרב חיד״א ז״ל בשם הגדולים (וכן „תולדות גדולי איטליא״ ו„שלחן שלמה״ חזן ו„טוב מצרים״ להרב אהרן בן שמעון אשר הלכו על שבילו) ממני **יוסף הכהן טנוג׳י** ס״ט דור רביעי להרב ארץ יהודה ואדמת יהודה שהיה דיין פה שנים רבות ומנוחתו כבוד בעיה״ק צפת ת״ו. ונעזרתי הרבה מספרי „מעשה צדיקים״ ו„מחנה אברהם״ לר׳ אברהם כלפון מטראבלס [שחיברם] בשנת תקע״ה מ״מ [מעלה מטה] גם מקונטרס „מוסבות שם״ לרבי יהודה ג׳רמון מתונס [שחיברו] בשנת תרל״ה מ״מ [מעלה מטה] וממקורים אחרים.

תולדות הרב יהודה גרשון ז"ל נעתקו מתוך ומתוספר מחיבר ספר יקר ונכבד תולדות

רבני וחכמי טוניס . וממקור לתמן שחבס . וכרר ימות כל חכס מתי ובמה שנים היה מי על החדמה וקוכותיו ותולדות חייו . וגס כתב תולדתו ותולדות הרבנים המופלגים והקדושים בני משפחתו המוספרים עליהם ספורי נפלאות כי משפחת ג'רמון (א) היא משפחה מפורסמת יראה וקדושה בעיני היהודים בטוניס וכלס נשבעים בשמה . והוא הרחמן בחקרי קדמוניות תולדות הרבנים בטוניס . הוא לחבר החיר לור בהיר על תולדותיהם ומקורות חייהם והזמן לחבר עמדו בו . וכמעט לין שום לחד מחכמי טוניס הקדמונים לו לחרונים לחבר כתב במקלוע זה . לזחת לין לחד כהם לחבר נדע זמנו תולדתו וקירות חייו כרחוי עד כה . וגס הבוריהם המפורסמים . והספר הזה לא נדפס ונתגלגל לחריו מיד ל יד ובא ליד חכם לחד שמו ר' יוסף הכהן הטולוזי מחבר ספר שירת מרים . והוא קשטו בגילים ופרחים והוסיף בו הערות ומלואים הרבה מגלו ולא זכה להדפסתו . ולח"כ מכר לותו לחכם לחד ר' יצחק לגג'לר הי"ו על חנאי שיולא לאור בקרב ישראל בשם מחברו כי ספר כזה נחון לנו הרבה בספרותנו . ותועלת רבה חגיע לנו ממנו לדעת תולדות וקורות בני עמנו כי כמה מלירעות של הדורות שקדמונו משולבות ומלוחזות עם מקרי חייהם לחבר הם היו מנושלי התקופות ההם היותר מגויים . ולדחבון נפשנו כל הקותנו מחכם הגז' היתה מעל כי ר"י לגג'לר לקח לת הספר וגמו במטמונים . וזה לערך עשרים שנה מונח בקרן זוית . ולא הוליחו לאור להחיר בו על בני עמו . לפילו להרלותו לחחרים והוא כת"י ליהנית ממנו הוא מוגע לת עלמו מזה . ולזה ילחה לו עפ"י הרוב משתמה בלב חכמי מחוזנו נגדו על הדבר הזה שמוגע הטוב מן בני עמו . ולא ירדו לסוף דעתו בזה מדיע הוא כוגם לת לולר כלי חמדה לפון בו . בשעה שחכמי ישרל מפזרים פרי תנובתם לבני עמם . כי מה הועילה לנו השתם בהדרה . חם לא הפילה קרניה ? וכעד רלית הגני להזכיר דבר לחד מטעפי פטולותיו החשובים להרלות לת קדושת הרי"ג הג"ל כי לית שהים קדום הוא ! וכך היתה העובדה בשנת התרם"ח לחד מחכמי עירינו נתפס ע"י הממשלה הלרפתית בעון זיוף שטרות עם גוי לחד ונאסר בבית הכלא עד שינמר מחקרו . לז ב"כ ביודעב כי הרב ממכרי ומחובבי פנו אלי בבקשה לבקש מהרב הגז' לכתוב לו קמיע כדי לגלות מבית האסורים . וכן היה ערבתי לו מכתב כרחוי ע"ז . והוא תו"מ מלא לת בקשתי בתכלית הגלילה . ושלח לידי מכתב לגוף בתוכו הקמיע הגז' .

ובלבום

(א) ראה בשם גדולים להרב היד"א סה כתב על הרה"ג ר' נהוראי ג'רסון סחבר ספר יתר הבו , וצדקה לחיים , שהוא ראש המשפחה בעיר טוניס :

צילום מספר „חן טוב" להרב משה חדאד ז"ל (ג'רבא התש"ו)

צילום עמוד מכ"י א' באמצע ערך ר' יוסף זרקא
(העתקת ר' חי זרקא. בגליון הוספה בכ"י המחבר יכ"ן)

צילום עמוד אחד מכ"י ב' (ככל הנראה כת"י של הרב יצחק גג'אר ז"ל).

וראה עוד בפנים עמוד רכ"ד (תמונת אדם היערי) וגם הוא מכ"י ב'.

מקדמה

ואלתעיד וגמע אלחבאב לונם ואלאעמאר . הו כאלק אעלם ואלתעלים אלשריעה ואלדיאנא ומא פיהם אסראר . הו כאלק אלרבאניא ואלסיאסא לתנצים ואלתחסין אלצואב ואלכננאר . הו כאלק אלעדל ואלחק אלשרע ואלחכם ועכובת אלגדדאר . הו כאלק אלאגר ואלכיר ואלנעמא פי אלגננא ללכיאר . פאטלב מנהו אלעפו ואלסמאח ואלרחמא ואלברכה ומעאונת אלאהדאר . כמא אטלבהו אלפוז ואלנצר צו אלבצר ולעלם לעקל נטול אלעמאר . האדא מא יהדי לעבדהו חיא טיבה וצחחת אלאבדאן לדנא ואלאסתעמאר :

יצחק אלנאר

צילום חלק מהקדמת ר"י נג'אר לתהלים „ערוגת הבשם"
(בתרגום ר' רפאל גויטע ז"ל), בערבית צחה.

מצבת קברו של הרב ר' יצחק נג'אר זצ"ל



חכמי תוניסיה בדור האחרון. ביניהם: הרה"ג ר' יעקב הכהן זצ"ל רב העיר גפצה (ראשון מימין). הרה"ג ר' מכלוף עידאן זצ"ל (שלישי מימין). ראב"ד תונס ר' יוסף אלגזי זצ"ל (ששי). הרה"ג ר' יעקב אבוקארה (שמיני). הרה"ג הראב"ד ר' דוד בן בארון זצ"ל (תשיעי). הרה"ג ר' דוד נחום, חבר ב"ד בתונס (אחד עשר). הרב המקובל ר' רפאל ג'אמי זצ"ל (שלשה עשר). הראב"ד ר' דוד כטורזה זצ"ל (ראשון משמאל, נפטר י"ט כסלו התש"ש). תנצב"ה.

בס״ד

ספר
תולדות חכמי תונס

להרה״ג ר׳ יוסף הכהן טנוג׳י זצ״ל

התיישבות היהודים באפריקא הצפונית

(היא ברבריא — יכמות ס״ג — לפנים קרתג׳נא, עיין ערוך השלם)

הנה למלאות דבר ה׳ ע״י משה: „והפיצך ה׳ בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ״ (דברים כ״ח ס״ד), בא אלכסנדר המוקדוני בשנת ג׳ אלפים ותל״א ליצירה, י״ח שנים לפני חשבון השטרות ויגל הרבה מבני ישראל לארץ מצרים, וירבו ויעצמו שם מאד, ומשם נפוצו ברבות הימים על פני כל ארץ אפריקא הצפונית[1] (יכ״ן כתוב בסדר חכמים וקורות הימים להחכם נייבויער ח״א עמוד 190 „ויתן אספסיינוס לטיטוס בנו את ארץ אפריקא ויושב בקרתגו (יכ״ן קרתגנא) שלשים אלף יהודים לבד מאשר נתן בשאר מקומות״). והמה יושבים שם עד היום הזה, וקורותיהם ותולדותיהם הרעות והטובות עצמו מספר, גם לא ידענו אף חלק אחד מאלף, והמה לזכרון לפני ה׳.

אך כאשר שמענו כן ראינו, כי לא נפל מדבר ה׳ ארצה „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם״ (ויקרא כ״ו מ״ד), ואנחנו רואים בימי גאוני בבל האחרונים עיירות מלאות וטובות מישראל ממרחק יביאו לחמם ויודעי כל חכמה ולשון, ואלה שמותם אשר ידענו מהם:

א) **פיום** (פתום) במצרים עיר מולדת רב סעדיה גאון[2] ובה חי גם חיבר

---

1. „מנהר גילוס עד אקייאנוס והמה ארץ מצרים וכל אפריקא וקצה אפריקא וארץ המערב (יכ״ן „מערב החיצון ומערב הפנימי״ כן נקראו בפי האחרונים, והם טריפולי די ברברי, ממלכת תונס, וארץ אלג׳יר, וארץ המערב) ממדינת תהארת בראש המערב עד מדינת סלא בסוף המערב״, הראב״ד בס׳ דורות עולם.

2. ע״פ תגליות קטעי כתבי יד הרבים שנמצאו בגניזה במצרים והובאו לארץ אנגליא נודע לחכמי הדור איזה קורות מעדות מצרים וארץ ישראל (אשר היה ערפל חתולתם רק איזה השערות תלויות על בלימה) שהיו שם קהלות בעלי תורה ויראה ושכל טוב, ובמצרים בזמנו של רב סעדיה גאון ואח״כ בזמנו של הרמב״ם היה מרכז יהודי גדול של תרבות עמוקה ועדה נאורה ודור משכיל המבין חכמתם של שני גדולי ישראל אלה אשר הפיצו את דעותיהם וספריהם הרבים שם בעדותיהם,

בה ספריו בלשון ערבית המדוברת, ומכללם העתקתו את כל התנ"ך ללשון ערבית ברוח חכמה ודעת (כ"כ החכם ב"ג בהקדמתו לס' אב ואם לר"י בן קורייש ז"ל שהדפיס בפאריז 1858). יכ"ן והעתקתו זאת בלשון ערבי היתה לעינים לחכמי ומורי אפריקא לפנים אשר פתרון מלות קשות בשפה הערבית מקובלות בידם עד היום (וחביבה העתקתו עליהם מאד).

ב) **קירוואן** לפנים עיר המלוכה בממשלת תונס, בנה אותה הכליף עתמאן, „היא היתה בימים ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב" (הראב"ד). יהודים רבים אשר באו עם הערביים בכבשם את הארץ מערב ומצרים וקירינה נתיישבו בעיר אלקירואן שיסדו הערביים ויחיו עמהם בשלום כי דברים רבים קירבו את העמים זה לזה. שניהם באו לשם מארץ המזרח, שפתם קרובה לשפה הערבית והם מאמינים כמוהם באל אחד.

בראשית המאה השביעית לחורבן ירושלים (670 למספרם, ד"א ת"ל ליצירת עולם) לכד חסן בן נעמן את קרתגו היא קירוואן, וכל החבל ההוא והיהודים מערב ומצרים עזרו לו במלחמותיו ובאו נודדים יהודים חדשים ממצרים ורבים מהם חכמים ובעלי מסחר לשכון בקירוואן ואפריקא. חסן בן נעמן שם מס הנקרא חרג' (כרגא) על כל אלה שאינם מאמינים בדת מחמד. המס הזה בטל אך לפני כחמשים שנה. בימי המלחמות בין כליפי הערבים סבלו היהודים הרבה. הם עזרו לאחד מהם „אימאם אידריס" במלחמותיו נגד אויביו. אך הוא שכח את עזרת היהודים ויחפוץ לאלצם לקבל את דתו. אז מרדו בו היהודים אך הם הוכו במלחמתם נגד הערבים הרבים מהם ויצווים הכליף לקבל את דתו, אך פקודתו לא נתקיימה כולה כי נהרג (ערך זה לקוח מהסופר הערבי אלקירוואני אבן כ'לדון).

שם בעיר הזאת אלקירוואן היתה עדה גדולה של יהודים בעלי מסחר

וכי עדות יהודי מצרים שנהגו אז במדה רחבה מחופש מדיני ודתי נעשו לאט לאט מרכז ומקלט טבעי של כל יהודי אפריקה הצפונית שהיו מוכרחים בהרבה מקרים להסתיר את יהדותם אך היו די מאושרים לנדוד ממקומם בכדי לעבוד את אלהיהם באין מפריע בין העדות המאושרות אשר לאורך הדלתא. גם נודע ע"י הקטעים הנ"ל כי במאה העשירית למספרם בזמנו של רב סעדיה גאון נהגו בארץ ישראל ישיבה והיה להם ראש ישיבה וסנהדרין וכל מה ששייך לזה. ולפי השערות חכמי הדור כי כבר במאה התשיעית היו גאונים וראשי ישיבות בא"י, ויש לשער שעוד היו גם במאה השביעית והשמינית. רק אפס קצה משמותם של ראשי הישיבות נודע לנו: רבי פינחס ראש ישיבה המוזכר מבעלי המסורה והפייטנים הקדמונים, ר' מוסי (משה), ר' מאיר, ר' משה אביו או זקנו של בעל מחלוקתו של רס"ג בן מאיר. וכבר נודע זה בן מאיר עיין אוצר ישראל ח"ג עמוד 100 והלאה אודותיו, וכן נודע מחכמי טבריה אשר המה צחי הלשון מכל ישראל. וכן ידענו את"כ מר' חכינאי המקובל ותלמידיו, עיין בפנים בערכו.

ועשירים וקובעים עתים לתורה. היה להם בית מדרש גדול ועליו ה„ראש כלה״ (נרדף עם שם אלוף). גם להם רבנים, בתי כנסיות, בתי ספר, חברת צדקה, קופה הנועדה לפדיון שבויים, גם היו שולחים כסף לארץ ישראל ולישיבות בבל (כ״כ במאמר „היהודים בתונס״, העתקת הסופר כהגוב מס׳ תולדות ישראל בתונס שעשה החכם דוד קאזיס בתונס עם הרב החריף מהר״ר מרדכי שתרוג, שהיו פקידים ראשים בבית ספר „האליאנץ״ פה שנתייסד בשנת תרל״ז. הספר הנז׳ נתחבר בל׳ צרפתי. גם חיבר ספר ביבליאוגרפיא אודות ספרי חכמי תונס דפוס וכ״י בלשון צרפתי ושניהם נדפסו. המאמר הנ״ל נדפס ב„הצפירה״ 1903 נומרו 30).

שם באלקירוואן היה רוח המדעים נפרץ. שם חיו בימי רב סעדיה: רבינו נסים אבי זקנו של רבינו נסים גאון, רבי יצחק הישראלי רופא הגדול מכל בני דורו ורופא למלך הישמעאלים בעיר הזאת וספריו ברפואה ופילוסופיא בערבי ובעברי וברומית טמונים בבתי אוצרות הספרים הגדולים באירופא (ס׳ היסודות של ר״י הישראלי מצא ר״א אשכנזי שהיה סוחר ספרים בתונס, כ״י בערי המערב, ונמכר לבריטיש מוזיאום). ותלמידו המדקדק הגדול ורופא המלך „דונש בן תמים״ אשר גם ספריו עודם בכתובים בבתי האוצרות הנ״ל (יכ״ן דונש בן תמים זה חיבר ס׳ עיבור השנים לבקשת הנשיא רב חסדאי בן שפרוט בספרד, ובשנת תרס״ב נדפס פירושו לס׳ יצירה). וגדולת האנשים האלה בתורה וחכמה ולשונות בני קדם נודעת לכל קורא ספרי חכמי ישראל כשמש בחצי היום.

אחריהם בימי רב שרירא גאון בא לשם רבינו חושיאל מבבל, כי מכר אותו השליש אשר שבה אותו בים יון (יכ״ן הוא שבה ארבעה חכמים, אחד מכר במצרים, ואחד מכר בספרד ר׳ משה אבי ר׳ חנוך, ואחד מכר באלקירוואן הוא רבינו חושיאל) ומכר את רבינו חושיאל באפריקא בחוף הים (בעיר אלמהדייה וכו׳ כמו שכתב כל זה הראב״ד בס׳ הקבלה ע״ש). ומשם עלה למדינת אלקירוואן ונתמנה לראש שם (לראש כלה. יכ״ן) והרביץ שם תורה כפי אשר קיבלה ממקורה בבבל, ושם הוליד את רבינו חננאל. והרביצו אחריו תורה תלמידיו אשר קיבלו ממנו, המה רבינו נסים נכדו של ר׳ נסים הנ״ל, ורבנו חננאל בנו ותלמידו אשר היה גם עשיר כי העשירוהו עשירי העיר הזאת אשר היתה בימים האלה לשם ולתפארת (כ״כ החכם ב״ג בהקדמה לתולדות ר״י אבן קורייש בס׳ אב ואם). ונסמכו שניהם בדיינות במדינת אלקירוואן אחרי פטירת רב חושיאל רבם אשר קיבלו ממנו (יכ״ן ר׳ חננאל מביא „וקיבלנו מרבינו האב״ הבוונה על אביו). וקיבל רבינו נסים גם מרבינו האיי גאון בבבל שהיה אוהבו מאד ושולח לו ספרים בתשובות כל ספקותיו על ידו (יכ״ן הכוונה כתובים בעצם ידו ולא ע״י פקודתו). ונפטרו שניהם ולא השאירו בנים כי אם בנות

„ופסק התלמוד מארץ אפריקא" ונשאר מעט מזעיר במדינת אלמהדייה וכו'. ודורם של שלשה אלה רב חננאל ורב נסים ורב שמואל הלוי הנגיד בספרד הוא הדור הראשון ברבנות, וחזר כח התלמוד להיות בספרד. כ"כ הראב"ד שם בדורות עולם הוא ס' הקבלה.

בשנת ד"א תתי"ז (1057) נחרבה העיר קירוואן. לפי בן אלאתיר כותב הקורות (בתרגום צרפתי דף 460) נחרבה בשנת תמ"ט בחדש רמצ'אן לחשבון הישמעאלים הוא נוומבר, והיהודים אשר בה היו לבז ולמשסה לחיל הבידווים והערביים. מהעת ההיא לא נודע דבר מארץ אפריקא ואלקירוואן ואנחנו לא נדע מתי גורשו היהודים ממנה, וזה כשמונה מאות שנה מחמת קנאת הדת נמנע מלדור בה איש יהודי.

יכ"ן, עתה הגיעה לידי מחברת „אנשי קירוואן" לאברהם שמואל פאזננסקי מוורשא, בו אסף לאסיפה כל אנשי קירוואן המוזכרים כלם בספרי כת"י והנודע על אודותם בספרים. ואודות נפילת העיר אלקירוואן כתב שם: בשנת 1057 נוומברי — היא שנת תמ"ט לחשבון הישמעאלים בחדש רמצ'אן — היתה קירוואן לבז ולמשסה לפני חיל הבדויים הערבים (עיין אבן אלאתיר בתרגום צרפתי עמוד 460) ואז נפלה לנכון גם קהלת ישראל ונפזרה לכל רוח ולא הוסיפה עוד לקום. ע"כ. והיא שנת ד"א תתי"ז לפרט, כתשעים שנה קודם גזרות או שמד האלמוחדין הוא „חרב בן הומרד" שהיה בשנת תתק"ב־ו' (יכ"ן ובשבט יהודה כתב שהיה חרב בן הומרד או בן תמורת בשנת תתע"ב) בספרד ואפריקא הצפונית, וקרוב לשתי שנים אחרי שמד גראנאדא שנהרג שם ר' יוסף בן ר' שמואל הנגיד זלה"ה. [כלומר חורבן קירוואן בשנת תתי"ז היה כשנתיים אחרי שמד גראנאדא שהיה בשנת תתט"ו. אולם בסדר הדורות כתב כי ר' שמואל הנגיד נפטר בשנת ד"א תתט"ו ובנו ר' יוסף היה נגיד במקומו עד שנת ד' תתכ"ז שנהרג ביום שבת ט' בטבת. ומה שהביא שם נוסחא אחרת תתכ"ד טעות היא כי אז חל ט' בטבת ביום שלישי ולא ביום שבת. נאמ"ן ס"ט].

אמר יכ"ן אעתיק פה ערך אחד מהפנים, וקבעתיו פה והשמטתיו מהפנים.

חכמי אלקירוואן. בשם הזה יכונו חכמי ישראל שוכני חוף אפריקא הצפונית בעיר המלוכה „קירוואן" ובנותיה קרוב לסוף ימי תקופת הגאונים בבבל, תחת חסות מלכי הערביים אשר משלו ממשל רב באפריקא הצפונית, ובבואם לשפוך רוח ממשלתם ודתם שם דחו מפניהם את עם הברברים (כ'מירים או קדומיר) שוכני המקום מאז, אל ההרים הרמים בפנים אפריקא, וברבות הימים לא נודע כי באו אל קרבם.

שם בחבל ההוא בהערים, **אלקירוואן, אלמהדייה, קאבס, קלעה', חמאד** ישבו אחינו בני ישראל תחת חסות מלכי החסד ההם, שלוים ושקטים

מבית ולא שמעו קול נוגש מחוץ. בדרכי המסחר והליכות המשא ומתן גברה ידם ומהם היה מקור למחייתם ורבים מהם עשו עושר והצליחו. גם דרכי המדע — אשר היה בזמן ההוא להערבים למנה — לא זרו להם. ומהם אשר חכמתם עמדה להם לעלות על אל משרות גבוהות לעמוד לשרת לפני מלכים ורוזני ארץ. יראתם את ה' היתה קודמת לחכמתם, והיו עובדים את ה' בכל נפשם ומאודם ובמצותיו חפצו מאד. גם קבעו עתים לתורה ויהי להם בית ישיבה גדולה אשר עמדה באלקירוואן תחת הנהגת „ראש כלה" (שם נרדף עם „אלוף"). ואם כי עמדו על מדרגת שלמות גדולה כזו, בכל זאת היה חסר להם דבר אחד אשר כל שלמיות אלה שרכשו להם הן כאפס וכאין נגדו כי הוא העיקר אצלנו היהודים, והעדרו הוא חסרון אשר לא יוכל להמנות. החסרון האחד הזה שאמרנו הוא דרכי הידיעה בהליכות התורה שבעל פה וסדר לימודה בגמרא הבבלית, אשר אחב"י תושבי אפריקא היתה ידיעתם בזה מעטה ודלה לעומת אחיהם בני הגולה שבבבל מקום מושב הגאונים מאז, נושאי דגל התורה אחרי ה„סבוראי" אשר קיבלו אותה ממקורה מאבותיהם חכמי התלמוד בעלי הקבלה, ומבתי מדרשם אשר בערים סורא ופומבדיתא תצא תורה ואורה לכל ישראל, ולתורתם כל אחינו שבגולה ייחלו. החסרון האחד הזה שאמרנו הוליד לנו ברבות הימים ספרות שלמה מתורתם של הגאונים נ"נ [נוחי נפש] כי על ידו ידעו אחינו שבגולה להוקיר את חין ערך תורת אחיהם תושבי בבל והיו מרימים נדבותיהם ביד רחבה כדי להספיק צרכי מחייתם, למען הפק מאוייהם לשבת תמיד על התורה והעבודה למען יפוצו מעיינותיהם חוצה.

והדבר הזה נהיה לחק בבתי הישיבות בבבל מימים ימימה, לשלוח ציר שלוח מאתם לכל אחיהם בנ"י שבערי הגולה לקחת מהם את נדבתם ותרומת ידם להחזיק בהם ידי הראשים והאלופים והחכמים והתלמידים חובשי בית המדרש. ובכל פעם ופעם מדי הופיע הציר השלוח ההוא בשערי ארצם היו מקדמים את פניו בתורה וקול שמחה והיו נותנים לו נדבותיהם ביד רחבה, וזה נקרא אצלם „חק הישיבות", ועמו עם הציר השלוח ההוא שולחים פתקאות ערוכות בהם ספיקות והויות אשר היו מתעצמים בהם בסדר לימודם בגמרא, או שאלות חדשות ילדי הזמן אשר נעלם מהם פתרונם ולא ידעו להשיבם כהלכה, ולפעמים גם שאלות פשוטות, לתת אותם ביד משלחיו להשיב עליהם תשובות כיד תורתם וקבלתם הטובה עליהם. ובהגיע הציר השלוח ההוא למשלחיו היה נותן הכסף עם הפתקאות ההן ליד הגאון הראש על כלם, והם היו מתאספים ב' פעמים בשנה בכלה דאדר ובכלה דאלול היא העת אשר בה מתקבצים כל התלמידים מכל מקומותם לבתי המדרש הגדולים אשר בערים סורא ופומבדיתא בכל יום ויום מחדשי הכלה, בעת הופיע הגאון המוסמך הראש והראשון על כלם,

והאב בית דין משנהו בשערי הישיבה, ועמהם כל החכמים ראשי כלה והסנהדרין ובני קיומי (או בני סיומי ר"ל חכמים מסוימים ומצוייניים) ושאר תנאים ותלמידים חובשי בית המדרש.[3]

וכך היה מנהגם: „בכל יום מהחדש אדם מוציא עליהם כל השאלות שהגיעו, וראש הישיבה נותן להם רשות שישיבו, ומקשין ומפרקין ונושאין ונותנין כל אחד לפי חכמתו. והראש ישיבה מעיין בדבריהם עד שיתברר האמת. ומיד יצוה לסופר לכתוב עד שמשיבין כל השאלות שבאו כל השנה מקהלות ישראל ובתכלית

---

3. סדר הנהגת ומעלת החכמים בזמן הגאונים בבבל כפי מסקנת החכם הגדול הר"ר אריה ליב פרומקין (בעל תולדות חכמי ירושלים ושאר ספרים) בהקדמתו לסדר רב עמרם גאון השלם ירושלים תרס"ה, כפי שהוכיח מתשובת רב עמרם גאון ומדברי ר' נתן הבבלי הובא ביוחסין, וזה תוכן דבריו: א) הראש והראשון על כלם הוא **גאון** הישיבה. ב) משנהו **אב ב"ד** או **דיינא די בבא**. ג) **רישי כלי** שלשה חברים הם „ראשי כלה" (אסיפת כל החכמים שבערים לפני הגאון בכל חדשי אדר ואלול — ונקראים חדשי הכלה — ללמוד משנתם לפניו ואח"כ חוזרים לעירם) הממונים על: ה) **החכמים הממוכים** שיושבים **בשבע** שורות (דרי) עשרה בכל שורה, שהם במקום שבעים סנהדרי גדולה שבלשכת הגזית. אחריהם: ה) **בני קיומי** שהם במקום סנהדרי קטנה וראויים להקים מהם כשנסתלק אחד מן הסנהדרין. אחריהם ו) **סתם חכמים** שלא זכו לסמיכות עדיין. ז) **תנאים** השונים משנתם או גירסתם לפני הגאון בעל פה וצריכין עדיין שימוש ת"ח לפי שאינם בקיאים כל כך בכלהו תנויי והיו נוהגים לירד לפני התיבה להתפלל „לפני גאון ואב"ד ואלופים וכל בני ישיבה כלה ומבקשים רחמים ונופלים על פניהם" (סדר רב עמרם גאון השלם ח"ב סי' ע"ה). ואחריהם ח) **סתם תלמידים** שלא ידעו להשיב אלא במקומות אחדים במסכתות שלומדים. ולפי דברי ר' נתן הבבלי שהיה בזמן הגאונים (לפני אלף שנה מימיגו) שנת ד"א תר"ף (הובא בס' יוחסין), ראה זאת בעיניו שהם כארבע מאות איש בני רב או שאר תלמידים או סתם תלמידים. ועליהם ועל כלם הראש גולה מזרע דוד הע"ה הוא הנקרא „נשיא" שהיתה לו הורמנא דמלכותא, ועל הרוב הנשיאים לא היו גדולי תורה כל כך כמו הגאונים ורישי כלה ולא נבחרו אלא בשביל משפחתם שהיתה מזרע דוד.

וכתב רביגו המאירי בהקדמת פירושו לאבות ענין גאון רב וחכם כלשון הזה: „מעת גאונות ר' חננאל והנה נתמעטה ידיעת החכמים והתרחבה מעלת החיבורים והפירושים, מפני שמזמן פטירת רב האיי גדלו הצרות וגנבו לב הבריות לתת את העולם בלבם מרוב צרכם אליו לרוב המסים והעולים והגזרות ומעמס האומות עלינו, ועבר זמן הגאונות והגיע זמן הרבנות. והוא שלא התעסקו בישיבה מפורסמת רק מהם בתלמוד ג' סדרי ר"ל מועד נשים ונזיקין והוא היה נקרא אצלם „חכם", ומהם בתלמוד ד' סדרי ר"ל בתוספת סדר קדשים והוא היה נקרא אצלם „רב", ומהם בתלמוד בששה סדרים בתוספת זרעים וטהרות ואז היה ראוי שיקרא „גאון" רמז לששים מסכתות שבש"ס כמנין גאון. אלא שאעפ"כ לא היו קורין כן אלא אם כן נסמך מפי גאון אחר בהסכמת הישיבה וכו'. ובקצת ישיבות היו עוזבים קצת מסכתות, ותמצא בשאלות ותשובות לאחד מן הישיבות בענין גדר הביאה הרב אלברצלוני בחיבורו הגדול (יכ"ן ספר העתים) וכתוב בה דעו נאמנה שלא נשנית מסכת נדרים זה מאה שנים. ע"כ.

אמר יכ"ן אעתיק בכאן דברי ר' נתן הבבלי שם לדעת מהם דרכי הלימוד גם דרכי הדרשות והפסקים מאז בזמן הגאונים וראשי גלויות: „בד' שבתות של חדשי

החדש יקראו התשובות במעמד כל החבורה והראש ישיבה חותם עליהם ושולחם לבעליהם"[4] ביד איש עתי, הוא אחד התלמידים אשר עלה עליו הגורל ללכת לחו"ל לגבות חק הישיבות מאת אחיהם שבגולה, ואחינו בני ישראל תושבי הגולה הצמאים לדבר ה' תמיד היו עיניהם צופיות ומיחלות כאל מלקוש לעת בוא הציר השלוח ההוא לרוות נפשם השוקקה לתורת רבותיהם הגאונים שבבבל. כה היה משפטם תמיד כל הימים, אלה מזה שולחים שאלותיהם ואלה מזה שולחים תשובותיהם, עד כי בהמשך זמן הגאונים בבבל (משנת ד"א ת"ן עד ת"ת) עלה מנין התשובות לסכום רב, הן הן „תשובות הגאונים" הנזכרים ומובאים תדיר בספרי הפוסקים הראשונים, כר"י אבן גיאת ור"י אלברצלוני והעיטור וכיוצא, ונדפסו מהם אסיפות רבות בזמנים שונים (בהקדמת החכם כרמולי לס' טעם זקנים מונה חמש אסיפות מתשובות הגאונים וכו') ונוסף ע"ז אסיפות שנדפסו ע"י מקיצי נרדמים בשנת תרכ"ב ותרמ"ה ע"י הרכבי הוא ר"א הרכבי נ"י, בשם „זכרון לראשונים" ברלין התרמ"ו עם מבוא והערות ממנו. וכן תשובות הגאונים הנדפסות מחדש ע"י הפראפ' גינצבורג שנמצאו בגניזה במצרים, וס' העתים לר"י אלברצלוני נאצל מתשו' הגאונים ונדמ"ח [ונדפס מחדש] קצת ממנו עפ"י [עם פירוש] בינה לעתים, וס' איי הים ב"ח ג"כ נאצל ממנו שחיבר

הכלה באדר ואלול נועדים כלם ויושבים לפני ראש הישיבה. והשורה הראשונה גורסין לפניו וכו' וכשמשלים קריאתו דורש (הראש ישיבה) באותה מסכת שגרסו בחורף כל אחד בביתו וכו' וכשמתברר הכל יפה עומד אחד מדרא קמא ודורשה ברבים עד ששומעין כקטן כגדול וכך עושים כל ימי החודש וכו', ופותח „ראש גלות" ודורש בענין הפרשה של אותו היום וכו' ומתורגמן עומד עליו ומשמיע דבריו לעם וכשדורש דורש באימה וסותם את עיניו ומתעטף בטלית וכו' וכשהוא גומר מתחיל בבעיא ואומר „ברם צריך את למילף" ועומד זקן אחד חכם ורגיל ומשיב כענין ויושב, ועומד החזן ואומר קדיש וכו'.

ולפי דעת החכם הגדול בעל ענפי יהודה על ס' והזהיר בהקדמתו לויקרא במבואו שם, כי מאלו הדרשות נתייסדו המדרשים ושאלתות דרב אחאי גאון, גם ס' והזהיר הם ממין זה, פותחין בדרשה ומסיימין בבעיא וכן הלכות גדולות ומדרש השכם, יע"ש באורך חקירה ארוכה על ס' הלכות גדולות לר"ש מקיירא וס' השאלתות אשר שניהם פעמים רבות מתנבאים בסגנון אחד, ולדעתו כי שניהם העתיקו הדברים ממקור אחד מהדרשות והלכות קדמוניות שהיו מזמן ראשוני הגאונים, אלא שזה העתיק על סדר ההלכות וזה הדרשות על סדר הפרשיות וסידר עמהם הבעיות ותשובותיהם וראיותיהן יע"ש. וכפי הנראה כי המדרש „ילמדנו רבינו" הוא הקדמון לכלם בזה, ובו מאוספים האבעיות ע"ס הפרשיות ותשובתם באגדה וממילא רווחא שמעתתא.

4. לפי עדות רבי נתן הבבלי בר יצחק הובא ביוחסין (אשר לדעתי כי היוחסין העתיקם מן רבינו שמואל הנגיד במבוא התלמוד ח"ב שהיה ביד ר' אברהם זכות בעל היוחסין בכ"י, כאשר נוכחתי לדעת זאת מס' יוחסין כ"י נכתב במצרים שנת שכ"ה, ממנו העתקתי העלה המטושטשת בס' יוחסין דפוס לונדון בסופו. יכ"ן).

הר"א חזן אב"ד בנא אמון כמ"ש בנחלה לישראל, ונדפס ח"א ממנו בליוורנו (כאלף שו"ת מהגאונים ג"ח).

ויהי כאשר נסתם חזון הגאונים בבבל מסיבות שונות ואחינו בנ"י שבגולה חדלו לבקש תורה מפיהם, או אז נהיו **חכמי אלקירוואן** האחרונים לנושאי דגל התורה והקבלה אחרי הגאונים בבבל, והמה **רבינו נסים ורבינו חננאל** אשר תפשו ישיבה באלקירוואן אחרי רבם רבינו חושיאל, ויהודי כל הארצות הקרובות והרחוקות עד ספרד שלחו אליהם את שאלותיהם בדברי דת והלכה בעת ההיא (יש אומרים כי ר' נסים ור' חננאל קיבלו גם מרב האי גאון וכן רגמ"ה ג"כ. החיד"א בשה"ג). על חכמי אלקירוואן האחרונים האלה נוכל לומר בצדק כי עמהם נחתמה תורה בלימודיה ע"י פעולתם הנמרצה אשר פעלו ועשו במקצוע זה: א) ע"י השתדלותם להקים תלמידים רבים אחריהם; ב) ע"י ספרים שהעתיקו הם בכתב ידם וחיבוריהם שחיברו הם בעצמם, כי המה חזו עתידות הדורות מראש וחשו פן יבוא דור גולד וישכח תורת רבותינו המסורה אליו בגמרא הבבלית, יען כי לא יבין לשכל מליה הצריכים להתברר ולהתפרש מפי הרב המקובל לאזן התלמיד היושב לפני רבו על ספסל ביהמ"ד שנים רבות למען קבל את כל הליכות התלמוד הבבלי, מה שלא יתכן זה במשך הדורות לרוב הצרות המתחדשות ובאות על אנשי הגולה, על כן שקדו בעצמה להפיץ מעיינות התורה החוצה בקרב התלמידים הרבים אשר נהרו אליהם מערים רבות ויבואו לבית מדרשם הגדול אשר פתחו באלקירוואן ויקימו אותם לברכה בארץ, ורבינו הגדול הרי"ף היה מגדולי תלמידיהם.

גם הטיבו לחבר ולעשות ספרים אשר בהם העלו את הרשום בקבלה אצלם מימי רבותיהם הגאונים בבבל בביאור דברי הגמרא הבבלית. גם אספו לאסיפה מחדש את תורת רבותיהם ואבותיהם אשר השאירו אחריהם לברכה, את משאם ומתנם אשר שלחו להגאונים בבבל ואת התשובות אשר השיבו וערכו אליהם הגאונים משם. ולולי הם מי יודע אולי שלא היה מגיע אלינו מתורתם של הגאונים בבבל כי אם מעט מזער.

מחכמי אלקירוואן הראשונים ידענו רק מעטים: בזמן רב כהן צדק גאון בפומבדיתא שנת ד"א תרע"ז היה מר עוקבא ריש גלותא והיה חכם גדול ויסע לאפריקא וישב שם ובלי ספק הרביץ שם תורה. בזמן רב נטרונאי גאון סורא היה מר נתן בר מר חנינא שהיה שואל מהגאונים והם היו שולחים אליו תשובות, כנראה שהיה מאלקירוואן כי מצאנו השם הזה בתשובתו של רב צמח כ"י אוקספורד (הובאה בהערות ותיקונים בתשובות הגאונים בספר „זכרון לראשונים", להחכם הגדול ר' אברהם הרכבי שיצ"ל ע"י חברת מקיצי נרדמים) וז"ל: „בשם רב צמח גאון לרבנא נתן בקירוואן, שלום מרבנן קשישאי דדרא רבא העומדים

במקום סנהדרי גדולה ומן רבנן שעומדים במקום סנהדרי קטנה ומכל תלמידים וחכמים שבבבל" וכו' (התשובה נדפסה בשינוי בדפוס ליק סי' נ"ו).

אמר יכ"ן כנראה כי גדלה מאד חכמת חכמי אלקירוואן קודם לזמן ההוא בימי אבותיהם או אבות אבותיהם של אלו שחיו באלקירוואן קודם לזמנו של רב סעדיה גאון, עד שנראה כי נתחבר מהם ספר אחד (באיזה נושא נעלם מאתנו) הדומה בתוכנו לספרי התנ"ך ערוך בלשה"ק ומנוקד ומוטעם כמוהם, וכבר נפוץ הספר בימי גאוני בבל עד כי רב סעדיה גאון מזכירו בספרו „הגלוי" וממשילו עם הספר שעשה בן סירא והספר שעשה בן עיראי והמגלה שעשו בני תשמונאי אשר עוד היו נמצאים בזמנו במקורם העברי שנתחברו בו בלשון הקודש בניקוד וטעמים, ואומר שם כי חיבר ספרו „הגלוי" כדוגמתם בניקוד וטעמים, והילך לשונו שם: „שעשה ספרו בלשון הקדש בנקודות וטעמים כמו שעשה בן סירא ובן עיראי ובני חשמונאי ובני אפריקא" (תשריד והפליט מס' הגלוי לרביגו סעדיה ונדפס באוצר הספרות הרביעי עמוד 321. ועוד נדפס בפ"ע ע"י ד"ר הרכבי עם הערותיו ע"י חברת מקיצי נרדמים, וצריך לעיין בהקדמה לתשו' הגאונים להרכבי). הספר שעשו בני אפריקא (בל"ס חכמי אלקירוואן) אולי הוא ס' לולאות השיר מר' יוסי בר נחמן שבא לבבל (כנראה שהביאו בידו מאפריקא לבבל) על משקל שירת האזינו, והוא (ר"ל הספר הזה) בשנער (היא בבל) בבית אלבו עלהי (הוא שם אדם משם), כ"כ בסדר הדורות שמצא זה ברשימה אחת כתב יד.

בזמן רב צמח גאון כאשר יצא שמע אפריקא בקצה הארצות, עבר אלדד הדני על העיר אלקירוואן והביא עמו דינים חדשים בשחיטה ובדיקה (בלשון „אמר יהושע מפי משה מפי הגבורה") אשר אינם דומים בשום אופן להלכות ודינים המסורים מפי חכמי התלמוד, וישתוממו הרואים והשומעים את דבריו, וישאלו אנשי קירוואן את הגאון רב צמח גאון פומבדיתא על הדבר הזה וישב להם תשובה נכונה הלא היא כתובה על ס' אלדד (ב"ג שם).

הגאון הזה רב צמח ידענו שעשה אסיפה משו"ת, והיא האסיפה שמזכירים הראשונים שאסף אותה אחד מהגאונים בעצמם והוא הגאון רב צמח — כ"כ שד"ל — והיא נדפסה בשו"ת הגאונים „חמדה גנוזה" ירושלים תרכ"ג.

הלכות ודינים שהביא אלדד בידו נעתקו אח"כ ע"י רביגו חננאל בעצמו, ומצאם הסופר בעצם כתב ידו והעתיקם לתוך ספרו שהעתיק אל תוכו שאלות חכמי אלקירוואן מגאוני בבל ותשובות הגאונים אליהם אשר מצאם הסופר בעצם כתב ידם של ר' נסים ור' חננאל, ונמצא הספר הזה בגנזי אקספורד.

אחרי כן ידענו מהחבר מר רב יעקב בר מר נסים בן שאתון מאלקירוואן, שהיה שואל שאלות רבות מרב שרירא ורב האיי בנו גאוני פומבדיתא (לדוגמא

ע' בערוך ערך אביי וערך קל) ומכללם השאלה: „כיצד סדר משנה ומקבליה", והגאון ערך אליו תשובה אשר אין ערוך אליה, ביאר בה סדר קבלת התורה דור אחר דור עד זמנו הוא, היא התשובה אשר הותיר לנו הגאון לפליטה גדולה (ב"ג שם).

הקיצור מהתיישבות היהודים באפריקא הצפונית קירוואן ותונס וכו': נלכדה העיר **קרטאגו** בשנת ד"א ת"ל — 670 לרומי — על ידי חסן בן נעמאן, ויהודים נודדים חדשים מערב [ממדינות ערב] ומצרים עזרו לו במלחמותיו ונתיישבו בעיר קרטגו, וגם באלקירוואן אשר בנה אותה הכליף עתמאן ושם היתה קהלה גדולה מיהודים. בזמן רב כהן צדק גאון פומבדיתא שנת ד"א תרע"ז בא לקירוואן מר עוקבא ריש גלותא וישב שם באפריקא (בל"ס באלקירוואן). בזמן רב נטרונאי גאון סורא היה מר נתן בר מר חנינא והיה שואל מהגאונים ומשיבים לו. בזמן רב צמח גאון שאלו ממנו אנשי אלקירוואן על הלכות שהביא אלדד הדני שאינם כהלכות המסורים לנו בתלמוד, והשיב להם תשובה ארוכה הינה על ספר אלדד הגודע בעולם. בזמן רב שרירא ורב האי בנו גאוני פומבדיתא היה מר יעקב בר מר נסים בן שאהון מאלקירוואן שהיה שואל מהם ומשיבים לו.

רבי יעקב זה חיבר פי' לספר יצירה ע"פ הפילוסופיא אשר גברה בזמנו (דוגמא ממנו נדפסה בהצפירה שנה י"ז נומרו 147). כנראה שאח"כ במות רב שרירא הי"ד וז"ע"א שאל ר' יעקב ותלמידיו מקמי דרב האיי גאון (וכנראה שהיה שם ראש כלה) ותלמידיו „מר רב יוסף בן מר ברכיה רבננא ותלמידי דבית מדרשא דמר יעקב ראש כלה בר מר נסים" דשאילו מקמי רב האיי גאון אודות שמות הקדש ופעולתם והקמיעות, הנה היא ב„טעם זקנים" של ר"א אשכנזי. מזה נראה שהיה ר' יעקב זה ראש כלה, וכנראה שהקימו אח"כ לראש כלה את רבינו חושיאל אבי ר' חננאל.

בזמן רב נטרונאי בר הילאי שאל מרנא ורבנא יהודה בריה דמרנא ורבנא יהודה בריה דרבנא שאול ז"ל.

אחר זה הרביצו תורה ותפשו ישיבה: רבינו נסים גאון (בל"ס הוא בנו דמר יעקב ראש כלה הנ"ל) בעל המפתח ומגלת סתרים, ורבינו חננאל בנו של רבינו חושיאל, שהיו שניהם תלמידיו, ומהם פסק התלמוד מארץ אפריקא (כנראה מחורבן אלקירוואן בשנת ד' תתי"ז כאשר כתב החכם פאזננסקי בספרו „אנשי קירוואן").

חכמי אפריקא או בני אפריקא עשו ספר כדוגמת „ספר בן סירא ובן עיראי ובני חשמונאי ובני אפריקא" (לשון רב סעדיה גאון בספר הגלוי). הספרים ההם הם מנוקדים ומוטעמים וכדוגמתם עשה הוא ס' הגלוי מנוקד ומוטעם. ואנחנו לא

נדע מהספר הזה שעשו בני אפריקא (בל"ס חכמי אלקירוואן), ואני משער כי אולי הוא הספר אשר נרשם ברשימה אשר מצא בעל סדר הדורות בשמות הספרים באות הלמ"ד: „ספר לולאות השיר מר' יוסי בר נחמן שבא לבבל על משקל שירת האזינו והוא בשנער בבית אלבועלהי, מצאתי ברשימה אחת כתיבת יד". עכ"ל. הכוונה כי זה ר' יוסי בר נחמן בא לבבל (כנראה מאלקירוואן) ובידו הספר הזה (אשר חיברוהו בני אפריקא) והוא ספר שירים על משקל שירת האזינו (בל"ס מנוקד ומוטעם) והספר הנהו בשנער (אולי בגדד) בבית אלבו עלהי (אבו עלי. ואולי זה רבי יוסי שם משכנו בבית אבו עלי בשנער).

רבינו הרי"ף למד תורה מר' חננאל ורבינו נסים הנז' ונסע אח"כ לספרד. אבן אלגאסוס תלמיד ר' נסים חיבר ספר בתפלה (יכ"ן לדעתי הוא הוא ספר תפלה שחיבר ר' שלמה בר נתן אלסגלמאסי נמצא כ"י באוכספורד, ומלת אלגאסוס טעות סופר והכוונה אלסגלמאסי מעיר סגלמאסא במערב).

ספרי חכמי אפריקא האחרונים רבינו נסים ורבינו חננאל הם:

רבינו נסים חיבר 1) ס' מפתח מנעולי התלמוד, נדפס ממנו [בש"ס ווילנא] על ברכות שבת ועירובין. 2) ס' מגילת סתרים. 3) סדר הקבלה, הזכירו המאירי בהקדמת אבות ומביא ממנו שם.

רבינו חננאל חיבר פירוש על שלשה סדרים מהתלמוד בגירסא ישרה בקיצור, ונדפסו עתה מחדש בזמננו סביב הש"ס בדפוס האלמנה והאחים ראם.

הערה. אמר יכ"ן ראה זה פלא, כי פירושיו של רבינו חננאל נתגלו ויצאו לאורה באותה שנה עצמה אשר נפתחו שערי ארץ מושבו אלקירוואן אל אחינו בנ"י לשבת שם אחרי עברו תש"ן שנה מעת גורשו ממנה ועתה שבו וסחרו העיר ושם ק"ק [קהל קדוש] הודות לממשלת צרפת פה אשר פתחה שערי הערים הסגורים בעד אחינו תלי"ת. ע"כ הערה.

ספריהם של רבינו נסים ורבינו חננאל נפוצו תיכף בארצות רבות ומהם תורה יוצאת לכל ישראל. הראשון אשר הואיל להעתיק ולהכניס [ולכנס] כל פירושיהם בספרו הוא רבינו נתן בר יחיאל ראש ישיבה ברומי אשר חיבר ס' הערוך על מלות חמורות וקשות בספרי התלמוד והמדרשים, ערוך ע"פ א"ב. הוא אסף לאסיפה כל פירושי ר"ן ור"ח בגמ' הבבלית מדי הגיעו לידו ובאו מאלקירוואן לרומי לזכות בהם גולת ישראל באיירופא (עם עוד פירושים מרבותיו רבינו גרשום מאור הגולה ור' משה הדרשן). עדות זו כבר העיד אחד מגדולי הראשונים שהיה קרוב לזמנו הוא ר"ת בס' הישר בזה הלשון: „בעל הערוך אשר כל ערכיו נערכו ע"פ פירושי רבינו חננאל ז"ל". ובימינו החזיק על ידו הד"ר קהוט בס' הערוך השלם שהו"ל בראיות ברורות מערכה לקראת מערכה לשונות הערוך עם לשונות רבינו חננאל בפירושיו לתלתא סדרי. עש"ב.

עוד העד העיד בנו רבינו תם שם, כי כל דברי רבינו חננאל מאלקירוואן בפירושיו המה דברי קבלה (מאביו רבינו חושיאל אשר קיבל אותם ממקורם בבבל). מהדברים האלה נראה לדעת כמש"ל [כמו שכתבנו למעלה] כי עם חכמי אלקירוואן האחרונים האלה נחתמה תורה שבע"פ בלימודיה, כי אותם הדברים והפירושים אשר נשארו בקבלה בגמרא אחרי נסתם חזון הגאונים בבבל העלו הם בספריהם אשר השאירו אחריהם לברכה בארץ. גם רבן של כל ישראל רש"י הפרשן־דתא, עם כל גדולת תורתו וקבלתו מפי רבותיו בפירוש הגמרא, שאב מס' הערוך ומובא בו מפורש במקומות מעטים.[5]

רבינו נסים ורבינו חננאל העמידו גם הם תלמידים רבים כאביהם מורם ורבם ואנחנו לא ידענו מהם רק מעטים והם:

א. רבינו הענק הגדול אשר מימות רבינו האי גאון לא נמצא כמוהו בחכמה ובמנין הוא **רבינו יצחק בר יעקב פאסי** מן **קלעה' חמאד** אשר בא אל העיר הקרובה לעירו „אלקירוואן" ולמד תורתו מרבינו נסים ורבינו חננאל ואח"כ חזר לעירו והרביץ שם תורה בישיבה שהעמיד. והלשינו בו בארצו **כ'לפה בן אלעג'אב** וחיים בנו עד שברח ונכנס בספרד בשנת ד"א תתמ"א עד תתס"ג, והיתה מנוחתו כבוד שם בן תשעים שנה. הוא העמיד תלמידים הרבה ויצא טבעו בכל העולם וחיבר הלכות כמו תלמוד קטן (לשון הראב"ד בס' הקבלה). ובהקדמת צדה לדרך כתב כי בארץ ספרד לא היו לומדים כי אם הלכותיו. גם חיבר תשובות בלשון ערבי והעתיקם ר' אברהם בקראט הלוי מתונס אל לשה"ק ונדפסו בליוורנו תקמ"ד. גם העתיק מעתיק זה את שלש ההלכות שפי' הרי"ף בלשון ערבי אל לשה"ק ונדפסו בראשונה בס' תומת ישרים (ויניציאה שפ"ב) סי' ריי"ח ריי"ט ר"ך.

ב. **אבן אלגאסוס** הזכירו הרמב"ם בתשובתו לבגדד (הובאה בתשו' הרשב"א ח"א סי' ז' ונדפסה בחמדה גנוזה דף ה' ב'): „וכבר כתב זה המאמר וראיתו אבן אלגאסוס נ"ע תלמיד רבינו נסים בספרו שחיבר בתפלה ובלי ספק שהוא מצוי אצלכם". ואולי הוא כדרך סדור רב עמרם גאון (כ"כ באור החיים לר' חיים מיכל). יכ"ן ולפי דעתי הוא עצמו סדור על התפלה בשלשים פרקים

---

5. בענין חכמי אלקירוואן הקבורים שם באלקירוואן כתב החכם ר' אברהם כלפון מטריפולי בס' מעשה צדיקים (כ"י) סי' רכ"ד בזה הלשון: אני אברהם כלפון שמעתי מפי מגיד אמת שנכנס לשם מפני שאין שום יהודי יכול ליכנס לאותה העיר ונכנס אדם אחד עם השר שלהם שגובה המס וראה ציוני המצבות שלהם וכתיבה שלהם היתה מטושטשת ואינו יכול לקרותה. וסיפר עליהם פלא. והגויים אומרים שהם תלמידי הפסול שלהם [מחמד] וקורין אותם „אהל אסוחבא" (יכ"ן בעלי חברת הנביא) שהם של... ע"כ שמעתי.

שחיבר ר' שלמה בר נתן אלסגלמאסי נמצא כ"י באוקספורד, ויש ט"ס במלת גאסוס וצ"ל אלסגלמאסי.

ג. **ר' שלמה בן גבירול** המשורר היה תלמיד ר' נסים. כ"כ רבינו סעדיה [אבן דנאן] במאמר סדה"ד אשר בחמדה גנוזה. [ועיין בפירוש רב נסים גאון ברכות נו: דתני רב יוסף אין מראין דלועין וכו' כבר שאלני עליה תלמיד מבני ספרד היש לה טעם וכו'. נאמ"ן ס"ט].

בסוף המאה התשיעית והתחלת העשירית לאלף החמישי התחולל על היהודים תושבי אפריקא סער מתחולל ונורא מפני חרב **עבד אללה בן הומרד** (ונקרא בפי הסופר הראב"ד „בן תמורת" או בן תמורה, מוסב שם תלמודי במקום בן הומרד) תושב אפריקא שהלך לבגדאד והיה שם תלמיד מאלגזאלי הנודע, ובבואו לעירו נעשה אבי מפלגת „אלמוחדין" אשר יצאו להפיץ את לימודי דת ה„אלקראן" (ע"פ הביאור החדש שעשו בו) בחרב ובדם, ועמו המון רב מעם הברברים שומעי לקחו אשר נאספו תחת דגל שר צבאו ותלמידו „עבד אלמומן", והוא נלחם במושלי ה„אלמוראבידים" המה מפלגת בעלי ה„סונה", ויכבשו את פיס ואת מארוקו ואת תונס, ואחרי כן את קרדובא ואת אשביליא, וירדוף באף את המחמדים בעלי הסונה ביחד עם היהודים והנוצרים תושבי הארצות האל, אולם היהודים חלו ורגזו מחרבו הקשה יותר מכל העמים בגלל היותם נאמנים לבית אבותם יותר מכל שכניהם, ומושלי אלמוחדים שפטום באף ובחרב נוקמת.

בעלות לכסא מושל קנאי על כל אפריקא הוא שר הצבא „עבד אל מומן" הנזכר נטל על היהודים אז לקבל דת מחמד או לעזוב את ארצו וכל יהודי הנשאר בה אחרי הגזירה הזאת אחת דתו להמית (תתק"ו—1146). רובן יצאו אז בגולה וינועו וינודו לספרד ואיטליא ולארצות הקדם, ורק מתי מעט התחפשו לקבל עליהם דת מחמד למען יוכלו להשאר במנוחה על מקומם (ס' האשכול הוצאת גולדמאן, בערך „אבן הומרד" וערכים אחרים שם). אמר יכ"ן בלי ספק כי על הזמן הרע ההוא קונן הראב"ע את קינתו הנודעת על חורבן קהלות ישראל בערי ספרד (קורדובא ואישביליא וערי המערב סגלמאסה פאס ומכנאס). ואעתיק פה את הבתים הנוגעים לערי המערב, מקובץ שירי הראב"ע להר"ד כהנא:

אהה ירד עלי ספרד — רע מן השמים
וסיפוד רב עלי מערב — לזאת רפו כל ידים
עיני עיני יורדה מים
...ואוי אקרא כמצרה — על קהלת סגלמאסה
ועיר גאונים ונבונים — מאורם חשך כסה

ושח עמוד התלמוד — והבניה נהרסה
והמשנה לשנינה — ברגלים נרמסה
ועיר מלוכה והנבוכה — מראכס המיוחסה
עלי יקרים מדוקרים — עין אויב לא חסה
אהה אפס קהל פאס — יום ניתנו למשסה
ואי חסן קהל תלמסן — והדרתה נמסה
וקול ארים בתמרורים — עלי סבתא ומכנאסה
וסות אקרעה עלי דרעא — אשר לפנים נתפסה
וביום שבת ובן עם בת — שפכו דמם כמים
עיני עיני יורדה מים.

ובמחזור כ"י טריפולי נוספו קודם הפזמון הבתים האלה:

ואתפלשה בעפר — על תונס ועל סוסא
וגם אכה לחיי על — אל מהדיה הרמוסה
ונמס לבי בקרבי — לקאביס המיוחסה
ופניתי לטראבלס — בעודה נעמסה
עם קדושים ביד קדשים — נמסרו לקינות אשה (?).[6]
וביום שבת ובן עם בת — שפכו דמם כמים
עיני עיני יורדה מים.

ומשורר אלמוני הוסיף על הקינה הזאת את הבתים האלה:

ולמה רבי אברהם — קצת מקומות שכחת
עיר „לחאמא" וגרי „קפצה" — וג'רבא לא זכרת
אשר כלו ברוב גלות — ועונם[7] דלגת
עדת צורמאן הנבונים — וגם קהל מסלאתה
ושכחת את קהל — הנבוכים מצראתה
אשר עונם גדל מאד — ולשונם נשתה
ונתנו עליהם מסים — ועבודה קשתה
והלך קצתם וברח — ולא באו עד עתה
וקצת גלו לג'רבה — העיר אשר שכחת

6. יכ"ן אולי ע"ד קראו לחכמות ולמקוננות וגו'.

7. יכ"ן ר"ל ועינויים [ויותר נכון לפרש ועונם ועונשם, כמו גדול עוני מנשוא לפי פירוש הראב"ע שם. וכן „אשר עונם גדל מאד" בסמוך ר"ל עונשם. נאמ"ן ס"ט].

מהם הלך לצורמאן ותמו ונשארו חיתה (?)
כל ימיהם מדוכאים ועינם ונפשם כלתה
מקוים לעת הרוחה ומנוחה לא באתה
יום יבוא בן ישי וגם את בן אפרים[8]
עיני עיני יורדה מים.

אמר יכ"ן בלי ספק הגזרה הרעה ההיא שאכפה על הרמב"ם ורבי מיימון הדיין אביו ז"ל לנוס עד ארצה מצרים, גם על „אבן עבאס" הרב הגדול ר' יהודה אבן עבאס בפיס. ואולי כי מפניה נס גם הר"ש [ה"ר שמואל] אבן ג'אמע ובניו מעירם „אלקאבס" לעיר נרבונה בדרום צרפת, עיין אשכול לגולדמאן בערכו.

חזרנו לאלקירוואן, כי מהעת ההיא והלאה נטרדו היהודים מאלקירוואן ולא שבו אליה לרוב קנאת הדת השוררת בקרבה יותר מכל הערים שכנותיה בממלכת תונס משך תקופה ארוכה (של 840 או 750 שנה בערך) עד ימינו אלה, אשר נפתחו שעריה לפני בעלי דתות אחרות ומכללם אחינו בני ישראל מטעם הצרפתים פה. (ונחזור למנות סדר העיירות המלאות תורה וחכמה בימי גאוני בבל האחרונים כפי שיעדנו בתחלת המאמר).

*

ג) **אלמהדיה**. „אחרי שפסק התלמוד מארץ אפריקא נשאר מעט מזעיר בעיר אלמהדיה ביד **בני זוגמאר** ובמדינת קלעה' חמאד ביד **מר שלמה בן הדיין בן פורמש**, אבל לא נסמכו ברבנות ולא יצא טבעם בעולם. דורם של שלשה אלה רב חנגאל ורב נסים ורב שמואל הלוי הנגיד הוא הדור הראשון ברבנות. וחזר כח התלמוד להיות בספרד, והיו שם חמשה רבנים שמות כלם „יצחק" (יכ"ן גם שני רבותיו של רש"י נקראו בשם יצחק בארץ צרפת ואשכנז) וכו', והחמישי גדול מכלם רבי יצחק בר' יעקב אלפאסי מן קלעת חמאד וכו' ודורם של אלו הוא הדור השני ברבנות". ס' הקבלה להראב"ד.

ד) **קאבס** בקצה ממלכת תונס. היו שואלים אנשיה שאלות מרב האיי גאון (עיין הלכות לולב לרבינו יצחק אבן גיאת ז"ל, ותשובות הגאונים זכרון לראשונים להרכבי). וידענו משני גדולים שהיה שם שניהם „אברהם" וכנויים על שם העיר הזאת „קאבסי". האחד היה גאון בבבל ראש ישיבת פומבדיתא בסוף המאה הששית לאלף החמישי ושמו **מר אברהם קאבסי בר רב שרירא** ואומרים עליו שהיה יודע שיחת דקלים כמ"ש בערוך ערך סח יע"ש. והוא לקוח מתשו' הגאונים כמו שהעיר החכם קהוט שם, והובא גם בהראב"ד [בהר"א אב"ד]

8. הכוונה למשיח בן דוד ומשיח בן אפרים. נאמ"ן פ"ש.

בס׳ האשכול כמ״ש בהקדמת המו״ל, ובהאשכול לגולדמאן בערכו יע״ש. והשני ר׳ **אברהם קאבסי** מן הרבנים הגדולים בסוף המאה השמינית וראשית התשיעית לאלף החמישי, תושב העיר הזאת, והיה שואל שאלות מרב האיי גאון ובא בכתובים עם גאוני זמנו רבינו חננאל ורבינו נסים באלקירוואן (האשכול בערכו).

וידענו אח״כ מר׳ **יעקב בן ג׳אבע** (מלה ערבית ופתרונה: אוגר, קובץ, מאסף, כונס) ראש הישיבה בעיר אלקאבס, ובנו הוא ר׳ **שמואל בן ג׳אמע** היה ראש ישיבה אחריו, ומדי בא לידו ספר הערוך העתיקו בכתב ידו והוסיף עליו הוספות ערכין כה וכה, ועשה בתחלתו הקדמה ארוכה בשפה קשת ההבנה שהיו רגילים בה בימים ההם. ההוספות עם ההקדמה נדפסו בימינו אלה ע״י ידיד ה׳ ואדם ידידי ואהובי החכם הגדול כמהר״ר שלמה באבער נ״י מלבוב יאיר ויזהיר אכי״ר, אשר שם מגמת חפצו להוציא ספרי רבותינו וגאוניגו לאורה הנוגעים לספרות התלמודית והמדרשית. ה׳ יפיק מאוייו ורצונו כחפצו וכחפץ חובבי ספרות ישראל אמן.

ר״ש בן ג׳אמע היה בן דורו וחבירו של הראב״ע. בל״ס כי הראב״ע בדרך מסעו הגדול בערי ספרד ושאר ארצות עבר גם על ערי אפריקא המערביות, ויצא מ„מערב הפנימי״ מראכש פאס ומכנאס דרעא וסבתא ותלמסאן וסגלמאסה, ונכנס ל„מערב החיצון״ תונס, סוסה, אלמהדיה, קאבס, „וטרבלס בעודה נעמסה״ (עמוסת תלאות ושעוריות) כאשר כתב בשיר הועתק לעיל.

בעברו על **אלקאבס** מצא שם את שאהבה נפשו החכם הגדול וגאון התלמוד ראש הישיבה שם ר׳ שמואל אבן ג׳אמע, ושלשת בניו החכמים ר׳ יעקב ור׳ יהודה ור׳ משה. הם עשו לו בית אכסניה בביתם ובחומותם, ויואל לשבת אתם ויעתק למענם את הספר „חי בן מקיץ״ מערבי לעברי בדרך השיר והחרוז, ויקדישו לכבוד האב ושלשת בניו. ראש הישיבה אף הוא השיב אהבה אל חיקו ויחבר לכבודו שיר נשגב בעל ש״ן בתים קראו „אבן בחן״ ובו מהלל ומשבח מאד את הראב״ע. ולנו אבד השיר הזה ושטף הזמן גרפו, חבל על דאבדין.

ה) **תהארת**. בראש המערב כעשרים פרסאות אשכנזיות לדרום עיר טניז בארץ אלג׳יר, היא עיר מולדת ר׳ **יהודה בן קורייש**. הוא חיבר ס׳ איגרת לחכמי פאס והוכיחם על דבר התרגום אשר זנחו אותו, ועשה ערכין מהמלות אשר הובאו בתנ״ך בלשון תרגום ולשון משנה גם מלשון לועז־ברברי. ושם מביא שרשים בלה״ק ששמע מפי אלדד הדני (הביאם הרד״ק בשמו בשרשיו). הספר מביאו הראב״ע בכלל ספרי זקני לשה״ק שזכר וקראו „אב ואם״ (על שם תחילתו) וכתב שהוא ס׳ חשוב בדקדוק הלשון. ונדפס עתה בפאריז ע״י החכם הגדול ב״ג מפאריז, ושם האריך בתולדתו ובתולדות חכמי אפריקא בזמנו ואחריו, ואני העתקתי פה הרבה מדבריו. ולפלא בעיני שלא העיר החכם ב״ג

כי הספר „אב ואם" חסר קונטריס באמצעיתו בלשון המשנה, כאשר יראה הרואה שחסר בינתיים בערכי הא"ב. ומי יתן ימצא התשלום באחד הביבליאותיקין להחזיר האבידה לבעליה, יכ"ן.

ו) **פאס** עיר המלוכה, עיר גדולה ורוכלת עמים כי נבנתה מחדש, ויט אליה המלך חסד ויבואו לגור שם בני ישראל מבבל וממצרים ומכל ערי אפריקי. וגם ר' יהודה בן קורייש בא אליה, ואנחנו לא נדע הסיבה לביאתו, ושם חיבר את ספרו הנ"ל כי מצא את העם ברעה כי עזבו את התרגום על כתבי קדש ולא קראו גם את התרגום על התורה כמצווה מפי חכמי התלמוד, ויעט כמעיל קנאה ויכתוב להם ספר להוכיחם על זה, הוא ספרו „אב ואם" הנ"ל עם אגרתו בראש הספר.

דונש בן לברט שמביאו רש"י בפי' החומש, הוא רבי אדונים הלוי בן לברט מערבי ממדינת פאס, שעשה השגות על מנחם בן סרוק במחברתו שרשי לה"ק ע"פ א"ב, הנד"מ עם תשובות תלמידי מנחם ותשובות תלמידי דונש והכרעות רבינו תם עליהם.

ר' יצחק אלפאסי (הרי"ף) — כפי הנראה שאבותיו או אבות אבותיו היו מפאס אבל הוא מקלעה' חמאד.

הגאון ר' יהודה הכהן שהיה בפאס ולמד לפניו הרמב"ם, ולא האריכו ימים כי נהרג הגאון וברח הרמב"ם משם וכו', וזה ר"י הכהן היה חכם גדול וחסיד ואבותיו היו מבבל ועד עתה זרעו בפאס וקורין להם „בני אבן סוסן הדיין". ומבני בניו של מר יהודה הגאון הקדוש היה רבי יוסף הכהן הדיין שהיה רבו של ר' יהודה כרסני שחיבר ס' ארון העדות. כ"כ רב סעדיה בר מימון אבן דאנאן במאמר על סדר הדורות הנדפס בחמדה גנוזה קעניגסברג. רבי יהודה אלכרסאני היה איצטגנין וחיבר ספר ארון העדות דרשות פילוסופיות כ"ב פרקים, מעשה בראשית ומרכבה ונבואה והשגחה ובחירה וויכוח השטן עם הקב"ה בס' איוב וכיוצא, ולא נדפס.

וידענו משני רבנים גדולים שהיו בפאס ה"ר דוד בן זכריה וה"ר משה בן זכריה היו שואלים מהרשב"א ומשיב להם, עיין אור החיים למיכל. ובזמן מהרח"ו היו שני חכמים מקובלים גדולים בעיר דרעא (פאס) מהר"ר חיים ומהר"ר מרדכי אבוזאגלו כנראה שהיו אחים והיו יודעים עתידות ע"י אליהו שהיה נגלה להם, כ"כ בשה"ג להחיד"א. וע"ש [בערך] מהר"ר לפידות ומהר"ר יעקב (?) אבוחצירה. השני מהר"ר מרדכי מעיר דרעא חיבר ספר מעיינות חכמה סודות בקבלה עפ"י אליהו ונגנז הספר, כ"כ החיד"א שם. ואני הצעיר בא לידי הספר בכ"י פה בשתי העתקות ומצאתי שהמחבר ממשפחת בוזאגלו והוא סודות בשמות הנקודות ע"פ חכמת הצירוף בבקיאות נפלאה.

ז) **סגלמאסה** היו שואלים אנשיה לרב האיי גאון. ב"ג שם מביא השאלה ותשובתו עליה, וכתב שהיא עתה עיר חריבה מהלך חמשת ימים לדרום פאס. וידענו מחכם אחד שמו ר' שלמה בן נתן מן סגלמאסה שחיבר ספר „על התפלה" בלשון ערבי במאה הי"ב עודנו בכ"י ובו נמצא עברונות וס' „מצות זמניות" בערבי. והרשב"ש מביא בתשובותיו ס' מנהגות על התפלה (עיין אוצר הספרים). ולמעלה כתבתי כי אולי במקום אבן אלגאסוס צ"ל אבן אסגלמאסי.

ח) **טרבלס** לפנים **מוריטניה**, במדרשים ברבריה ומוריטניה הכוונה על תונס וטרבלס או טריפולי די ברברי. החכם ד"ר הרכבי בארבעה מאמרים שהוביל שי בעל המליץ לחותמיו בשנת 1893, כתב כי מצא הרבה שירים בכ"י חתום עליהם אלעזר הבבלי או טראבלסי וכנראה שהיה בזמן הראב"ע. וידענו מהראב"ע שעבר על עיר טראבלס וחיבר שיר אחד בשבח חכמיה נמצא בכ"י, ונקראת עתה „טראבלס המערב" תחת ממשלת סלטאן תורכיה. בזמן האחרון מצאנו את החכם המקובל הגדול מגירוש ספרד ר' שמעון לביא שבא לשם וישב שם ללמדם תורה, ושם חיבר את ספרו „כתם פז" על הזוהר ועד היום משפחתו גדולה ונכבדה שם. הוא חיבר פיוט בר יוחאי הנודע.

„בלגאזי" לפנים „קירינא" על טראבלס תחשב, ונודעים בדברי ימי עולם „מוריטניא וקירינה".

בשנת ר"ע (1510) טריפולי אשר באפריקה היתה עיר גדולת לאלהים נלכדה בשנת ר"ע ומר והיהודים אשר שם הלכו שבי לפני צר, ויצא מטריפולי כל הדרת ותשאר העיר שממה. דברי הימים לר' יוסף הכהן.

ט) **תלמסאן** היו שואלים אנשיה מרב האיי גאון, השאלה הובאה בס' תורתן של ראשונים ח"ב עמוד 31 סימן ט „שאלה זו ששאלו אחינו תלמידי חכמים שבמדינת תלמסאן מארץ מבוא השמש (המערב) אל שער ישיבת הגולה אל ב"ד הגדול של כל ישראל לפני אדוננו האי ראש ישיבת גאון יעקב" וכו'.

י) **תונס**. למעלה אמרנו כי לערך בתחלת המאה העשירית לאלף החמישי היו שני חירום בהערים בחוף אפריקא, כי נטל על היהודים להמיר את דתם, ורבים מיהודי אלקירוואן נהרגו ומהם נסו מנוסת חרב ומני אז שערי הארץ סוגרו על מסגר עד היום לבלתי הכנס איש זר אשר לא על הדת המחמדית יחשב, אשר לא כן היא עיר הבירה **תונס** אשר כנראה מעת העתיקו הערבים את כסא ממשלתם מלקירוואן אל העיר ההיא ישבו אחב"י שקטים ושלוים מבית. התיישבות אחינו בנ"י בעי"ת [בעיר תהלה] **תונס** יע"א יחשב היום לערך שמנה מאות שנה, כ"כ רבי עוזיאל אלחאיך' (אשר נראהו כי יודע קורות אחב"י פה) בספרו „משכנות הרועים" בערך הסכמה [מערכת הת"א אות קי"ב], עיין עוד בערכו בפנים. (הרב הנ"ל מת בשנת תק"ף, נמצא שהיום עברו כתשע

מאות שנה). וכנראה כי באו פליטים רבים מגירוש קירוואן ויקבעו מושבם עם אחיהם בתונס עיר הבירה.

וכתב החכם דוד קאזיס כי בסוף המאה העשתי עשרה לחורבן (לערך ד"א תתק"ו ואילך) החלו היהודים להתיישב בתונס. „עד העת ההיא היה קשה אליהם הישוב בעיר הזאת. היהודים והנוצרים היו נאלצים לגור במקומות צרים אצל השער והנקראים פונדק. פונדק היהודים היה כל כך קטן עד כי יותר מארבעים משפחות לא יכלו לגור בו".

אגדת עם אומרת כי כאשר צר להם המקום מאד לשבת בו אז חילו את פני שר העיר הממונה מאת המלך **סידי מחרז בן כ'לף** שמו (עד היום נזכר בפי התושבים הערביים „סידי מחרז צולטאן אלמדינה", ר"ל מושל העיר מאת המלך) שהיה ישמעאלי אדוק איש חסד וטוב לב, זקן ונשוא פנים בעת ההיא, והוא בטובו נענה לבקשתם ויתן להם חנינה מקום אחד בצד העיר לשבת בו מקום מזרע ירקות המלא בצות ואגמי רפש למכביר. היהודים אחרי תשואות חן תיקנוהו לאטם לשבת בו, הוא רחוב רובע היהודים עד היום „חארת אליהוד" בפי התושבים, וזכר השר לברכה עד היום. כנראה כי אחרי כן כאשר הוקף הרובע ההוא חצירות דרשו מאת המלך וקבלו הרשיום [הרשיון] לעשות חמשה שערים ברובע ההוא המובילים אל החוץ לרחובות העיר למען יסוגרו עליהם בלילות מיראתם מרשעי גוים אשר באים כחתף פתאום לפתע לגזול ולחמוס ולעשות נקמות בשנואי נפשם.

ברובע ההוא נבנו אחרי זמן רב ג' בתי כנסיות גדולים היורדים אליהם במורד ע"י מדרגות. יש אומרים כי עשו זאת משואת פתאום כי תבוא אל רחובות היהודים ואל בתיהם מאלה הערביים דרי חוץ רוכבים על סוסיהם או מאלה אנשי חיל הרוכבים על סוסים ורומסים ברגל גאוה כל מי מהיהודים הבא לפניהם, ולפעמים באים לשלול שלל ולבוז בז כאשר קרה להם זאת פעמים רבות, על כן עשו בתי כנסיות בעמק להשגב בהם ביום צר, כי לא יוכל הסוס לרדת דרך המדרגות. וי"א כי זה מטעם הישמעאלים פה כי לא לכבוד להם להיות בתי מסגד שלהם שוים לכנסיות היהודים אם לא יהיו במורד בעמק, ושמחת אחינו רבתה בזה לקיים מ"ש ממעמקים קראתיך ה'. הגדה אחרת אומרת כי השר ההוא „מחרז" כאשר נענה לבקשתם השליך את מטהו למרחק רב ואמר במקום שיפול העץ שם יהוא, כי שם תתנו ליהודים מקום לחנות שם. עוד הגדה מספרת כי טרחו ועמלו מאד היהודים כדי לתת להם הרשיום לבנות בית הכנסת לעצמם ברובע ההוא, ובעמל נפש רב הרשו לבנות בית הכנסת במקום מלא בצות ומקלקל [ומקולקל] הרבה, כי בתחילה היו מתאספים למנין ומתפללים בחצר החיצונה של בית תפלת הישמעאלים, כי כן דתם מחייבתם להקצות

מקום לתפלת היהודים שם (כן שמענו מזקני שער). מני אז לא נודע דבר מיהודי תונס.

אך כמאה שנה אחרי האלף החמישי שמענו את שמע ישיבת היהודים בתונס מחכם אחד שמו „יואב בן צרויה" אשר חתם שמו בראש ספר כת"י פי' על ירמיה מרבי יוסף קרא כ"י פאריז (נדפס בווירסאיליס הסמוכה לפאריז, תרמ"א) — ואולי הוא היה המעתיקו — בזה הלשון: „יואב בן צרויה הדר פה בעיר טוניס אשר במדינת ברבריא היום יום ה' כ"א לחודש פיברא' שנת ק"ב לאלף הששי". ובכ"י שני בפאריז כתוב אחר פירוש ספר ישעיה (לר"י קרא הנז') כזה: נשלם בשלישי בעשירי לעשירי ב ת / ש י / נ ד (יכ"ן בשנת ר"ד) על ידי אברהם לי"ה ב"ר יואב יכ"ץ, סימן יפה ליהודה בר אברהם וזא"ת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה.

יכ"ן מהדברים האלה נראה כי זה יואב בן צרויה מתושבי תונס, בשנת ק"ב העתיק פי' ירמיה, ובנו אברהם העתיק פי' ישעיה בשנת קי"ד גימטריא של וז"א הרשום ע"ג בניקוד. ונכדו יהודה מצא סימן טוב בזה שנפל ההעתק בחבלו ורשם עליו שמו. ומלות יכ"ץ לדעתי הם ט"ס וצ"ל יב"ץ ר"ת יואב בן צרויה. הנה מצאנו שלשלת משפחה אחת מדרי תונס בעת ההיא.

בשנת קנ"א באו רבים ממגורשי ספרד לשכון בערי אלגזאיר ובל"ס באו גם פליטים מהגרוש וימצאו מנוח בתונס. קהלת תונס אז היתה ידועה ומפורסמת בעת ההיא עד כי רואים אנחנו שהיו שואלים שאלות רבות בדברי דת ודין מאלה הרבנים אשר זה מעט קבעו מושבם באלג'יר ויהיו לרבני המקום, הלא המה רבותינו הריב"ש והרשב"ץ ובנו ובן בנו והרב מיימון נג'אר חבירם של אלו, כאשר יראה הרואה בספריהם שו"ת ריב"ש ורשב"ץ ורשב"ש ויכין ובעז.

בשנת 1321 לחורבן (הקנ"א) גורש הרב שמעון בר צמח (הרשב"ץ) מברצלונא עיר מולדתו, ויבוא לגור באלג'יר הארץ הקרובה לטוניס, ואתו באו שם חכמים אחרים וישלחו תמיד יהודי טוניס לארץ ההיא את שאלותיהם בדברי דין והלכה, ור' שמעון בר צמח ויתר הרבנים ענו להם על הכל. השו"ת האלה נמצאים בספרי התשב"ץ ובנו ונכדו יכין ובעז (יכ"ן גם בזמנים האחרונים מצאנו שו"ת ושקלא וטריא בין שני הצדדים, כאשר יראה הרואה בספרי שו"ת רבני אלג'יר ובפרט ספרי מהר"י עייאש, ובס' משחא דרבותא ובס' יוסף חי לרבני תונס שם נמצאת התשובה אשר שאלו חכמי אלג'יר מרבני תונס בדבר הקרוב"ץ שנוהגין לקרותם בתוך התפלה ובאו חכמים מקובלים וערערו כי נכון ע"פ הרב האר"י לסדרם אחר תפלת י"ח, והם השיבום כי הדין עם אלה האחרונים ע"ש. גם שם במשחא דרבותא שאלה אשר שאלו ממנו בדבר מורה

השעות אם מותר לטוענו ע"י המפתח בשבת ע"ש). משו"ת בר צמח האלה נראה כי בימים ההם היתה ידיעת התורה מעטה בין יהודי תונס אשר אולי לא היה נמצא אצלם רבנים וחכמים אשר ילמדום תורה, ועל כן נמצא במקום לשלוח את מכתבו לאיזה רב או חכם, שלחם ר' שמעון בר צמח „ליהודים אשר שם" או „לנאמנים אשר שם". ע"כ נראה בעבור חכם או תלמודי דרך תונס עשו את כל אשר ביכלתם לעכבו שם.

משנת קנ"א עד שנת רנ"ב רבו מאד הגירושים והשמדות החלקיים בערי ספרד, ורבים מהנודדים מצאו מפלט להם בערי אפריקה הצפונית המה תוניס אלג'יר ומארוקו.

בשנת קס"ו היה לראש בתונס **רבי חסדאי קרשקש**. אם הוא התלמודי הגדול והפילוסוף הנודע בעל אור ה' לא נודע בבירור. בזמנו קם בעיר „שיזנרוש" בספרד משיח שקר אחד „משה" שמו ונודע בשם „המשיח משיזנרוש" ויעבור בערים רבות ויבוא עד תוניס ויעש אותות ומופתים לעיני העם. הרב חסדאי דרש להם בבית הכנסת הגדולה לבלתי האמין בשוא נתעה. ויהי כאשר שמעו אנשי **קורפו** את שמע המשיח וכי עשה אותות ומופתים בתונס, אז שאלו במכתבם אשר שלחו להרב חסדאי לאמור אם אמת היה הדבר הזה, והוא השיב אליהם דבר. פרטי הדברים ימצא הקורא במכתב אשר הוציא לאור הד"ר יעלליעק ב„בית המדרש" חדר ששי בסופו. ומלפנים כתבתי מזה ב„הצופה להמגיד" התרל"ח במאמרי „צדקת הרמ"ב", בו הוכחתי כי לא ר' משה בוטריל היה המשיח כאשר שער החכם גב"ר שם.

הגענו עתה לתקופה חדשה בקורות ישראל, אשר החלה משנת הגירוש באספמיא ואחריה מעט בלויזיתניא. לתקופה זו יש ערך נכבד בדברי ימינו כי היא עת התייסדות קהלות חדשות בישראל לרגלי הקהל הגדול אשר בא מגולת ספרד ופורטוגליא וימצא מנוח באפריקה.

בשנת רנ"ב היא שנת הגרוש הגדול בספרד (מזר"ה ישראל יקבצנו סימן) ושנת רנ"ו היא שנת הגירוש בפורטוגליא, מצאו רבים מהנודדים מפלט להם בתונס ובתוכם איזה חכמים גדולים קבעו בה מושבם, ויחברו ספריהם שם כאשר ידענו. (הרב ר' אברהם זכות והרב ר' משה אלאשקר נתיישבו בתונס, ובבוא צבאות אספמיא לתונס עזבו שני חכמי ישראל אלה את העיר, ר' אברהם זכות נמלט אל תורכיה ור' משה אלאשקר למצרים. שפ"ר במוצאי גולה).

א) הרב החכם הגדול תלמודי ואיצטגנין בקי בכוליה תלמודא הכותב קורותינו הוא **רבי אברהם זכות** בעל „ספר יוחסין" הנודע לספר קורות ישראל, הרב הזה נמלט הוא ובנו שמואל מחצר מלך פורטוגאל החפץ להביאם בברית דת נצרת, ובסכנת נפש צלחה בידו להמלט משם. תלאות רבות סבלו

בדרך ופעמים נפלו בידי שובים. אך אחרי כן באו אל חוף אפריקא ויתיישבו בתונס ושם חיבר את ספרו היוחסין (ה"א רס"ד) בקורות תולדות אבות העולם והתנאים והאמוראים והסבוראי והגאונים וגדולי הדורות עד זמנו.[9] אחרי כן בשתי שגים, רס"ו לפרט, חיבר בתונס „הלכות תפלין" ואחריו חיבר ס' „עיקרי התלמוד" והוא ספר גדול נערך על סדר א"ב כדמות ספר הערוך, ונמצא עתה ממנו בכ"י האותיות האחרונות מקו"ף עד תי"ו. בעתק במצרים שנת שכ"ו מכ"י שהיה לרבינו בצלאל אשכנזי כאשר כתב קאהוט בערוך השלם יע"ש. וכבר נודע כי בעירו ספרד חיבר לוחות התכונה במהלך הכוכבי לכת והמזלות בשיטה חדשה (עיין תכונות זכות באוצר הספרים), ומהרח"ו ז"ל עשה אותם לעיקר בספרו אשר חיבר בתכונה הנדפס רק חלק א' ממנו ועוד ב"ח בכ"י ביד הרבנים האחים פארציאדו [פרסייאדו] בירושלים אשר לקחו הג' חלקים מתונס מיד הרב אברהם אבוקארא אב"ד דק"ק פורטוגיזיס פה, בעל „בן אברהם", והדפיסו רק החלק הראשון ממנו בירושלים תובב"א.

ב) **רבי אברהם בר שלמה הלוי באקראט** חכם ומשורר מצויין במדינת תונס, חיבר ספר „גני זמיר" שירים, „ספר הזכרון" ביאור על פירש"י על התורה בשנת רס"ד. ור' אליעזר אשכנזי תושב תונס הסוחר בספרים מצאו בבית המדרש של ר"פ [ר' פינחס] ג'רמון והדפיסו בליוורנו. — חבירו המשורר רבי אברהם בר מאיר אבי זמרה הפליג בשבחו בשיר שחיבר לכבודו בהיותו בעיר והראן הנהו בס' עומר השכחה לר"א גאבישון, וכפי הנראה הוא שיר תהלה לס' גני זמיר (כנ"י לרש"י פין).

הוא העתיק אל לשון הקודש מלשון ערבית את שלשת הלכות הרי"ף ונדפסו בתמים דעים, גם העתיק את שאלות ותשובות הרי"ף מלשון ערבית אל לשה"ק אותם שנדפסו אח"כ בליוורנו.

ג) **הר"ר שלם מסנות** (יכ"ן מצאנו משפחה זו בארם צובא, בעל מדרש איוב הנקרא „מעין גנים" במאה הראשונה לאלף הזה היה ממשפחה זו). „בשנת ר"ס מ"מ [מעלה מטה, בערך] בא לכאן (לפאס) הר"ר שלם מסנות ממלכות „תונס" מגורי אבותיו, והרגיש בדבר הרע הזה (של היתר נפיחה בריאה אשר נהגו בו איסור כל היהודים היושבים תחת מלכות ישמעאל עפ"י הרמב"ם בפי"א מהלכות שחיטה, וקהל המגורשים מקשטיליא התירו הנפיחה כי החזיקו במנהג

9. הערה: הספר הנדפס מכבר הוא מקוצר וחלו בו ידי המסדר הרופא שמואל שולם בקונשטנטינופל, וקרוב לימינו מצאו העתק אחר יותר מושלם כפי שיצא מיד המחבר והדפיסוהו בלונדון. ואני קניתי למעז הגאון ר' רפאל נטע רבינוויץ ממינכען ס' יוחסין כ"י הנכתב במצרים שנת שנ"ב, והוא העתק מתוקן מאד כפי שיצא מיד מחברו דומה להעתק דפוס לונדון הנ"ל, ובו מצאתי העתק השני עלים החסרים ומטושטשים בסופו בדפוס לונדון והעתקתים והנם אצלי. יכ"ן.

שהיה להם בקצת מקומות מקשטיליא) וחרה לו עד מות, ואמר לנו שהלך עד ארץ הצבי ועבר במצרים ואשכנז לפי שהיה סוחר ונכנס בדוגיות ולא ראה מקום שהיו נוהגים בו כמנהג הרע הזה, ודרש לתושבים והוכיחם על שעברו ברית וחלפו חק ולא שוה לו, עם היות שהחזיקו ידי [אולי צ"ל ידו] רבי ומורי הה"ר זלה"ה וה"ר שמואל צבאח זלה"ה, ואעפ"י שהיו מחכמי המגורשים נשתדלו עמו להחזיר התושבים למוטב ולא שוה להם מפני שחכמי הקאשטיליש ובפרט הה"ר משה חליואה התיר לכתחילה לתושבי הארץ שיאכלו כל הנסרך בנפיחה ושלא בנפיחה חוץ מתרי אוני דסריכן אהדדי. וגברה יד המתירים על האוסרים והיו שם דברים בגו, ה' יכפר בעד". נר המערבי תולדות ישראל במארוקו עמוד 59. מזה נראה כי זה רבי שלם מסנות מתונס היה חכם רב וסוחר ועבר על ערים רבות ארץ ישראל ואשכנז וארץ המערב ויגר בפאס, אשר עמד לצד חכמי התושבים לאסור הנפיחה בל"ס כמנהגם בתונס עיר מושבו [א9] וערים רבות אשר עבר.

ד) **הגאון רבי ישמעאל הכהן טנוג'י** חיבר ספר „הזכרון" בתונס והוא קיצור פסקי התלמוד מכל המסכתות, כל הדינים הנוהגים בזמן הזה בלשון קב ונקי. והשלימו במצרים בשנת הש"ג ונדפס [בשנת] הש"י. וכתב שם שהוא עזב את תונס מקום בגי משפחתו לרגלי הפחד והמגור ששררו בה. וכתב הרב חיד"א בשם הגדולים: ושמעתי כי מראש מקדם בא כהן אחד מעיר טנג'א לשכון כבוד בתונס וממנו היא מוצאת משפחת טנוג'י. ע"ש. יכ"ן והיא משפחתנו ובית אבינו.

ה) **רבי יצחק בן שושן** חיבר או העתיק פירוש אבות (כ"י בפאריז). וידידי יאפ"ז מפאריז שלח אלי להודיעני מזה ותעתיק למעני הלשון הכתוב בסופו: „אני הקשה יום איש מכאובות יצחק בן שושאן כתבתי אלו הפירושים של מסכת אבות מהחכמים ר' יצחק ישראל והחכם רבי יוסף בן שושאן ז"ל [10] בהיותי בשפת הים של מדינת תונס הנקרא „גוליטא" בלע"ז [היא העיירה חלק אלואד] בבית המעולים רודפי צדק **רבי חיים ורבי מכלוף אבו לעיש** י"א [ישמרם אלקים] במעלה הלוחית (יכ"ן ר"ל עליה הבנויה מלוחות עץ. והיא מלה בספר ישעיה [ט"ו ה'] שם עיר אחת מערי מואב) אשר נתנו לי לישב

א9. א"ה באמת גם בתונס נהגו עד ימינו להתיר בנפיחה כמובא בס' שבת אחים ועוד, רק בסירכא שלא כסדרן גמורה כגון מאונא ראשונה לשלישית נוהגים לאוסרה, ואינם מתירין בנפיחה רק בסירכא מגב לגב או מחידוד לחידוד וכדומה. וכנראה במרוקו בעיר פאס וסביבותיה נהגו להתיר כל הסירכות בנפיחה. ואכמ"ל. **נאמ"ן מ"מ.**

10. **הערה**: זה ר' יוסף בן שושאן נמצא ממנו בכ"י פי' על אבות עיין אוצר הספרים אות פ"א 93. ור"י ישראל נמצא ממנו פי' על איוב, שם אות פ"א 149.

ישלם ה' פעלם אמן. יום חמישי שלשים יום לעומר שנת לפרט האלף הששי רנ"ו ליעקב שמחה וצהלו בראש הגוים השמיעו הללו ואמרו הושע ה' את עמך את שארית ישראל ויאמר לצרותינו די וכמו... (אולי צ"ל שגלינו) מארץ מולדתנו ונתקיים בנו והשארתי בקרבך עם עני ודל, כן ברחמיו וברוב חסדיו ינקום נקמת תורתנו הקדושה וביתו המקודשת ונקמתיו (?) כמו שאמר הכתוב לכן חכו לי נאום ה' ליום קומי לעד כי משפטי לאסוף גוים לקבצי ממלכות לשפוך עליהם זעמי כל חרון אפי כי באש קנאתי תאכל כל הארץ [צפניה ג' ח']. ויזכני לראות מה שכתוב בפסוק שלאחריו כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד אמן כי"ר. כ"י פאריז בהבליאותיקא הגדולה נו' 769.

כפי הנראה כי זה ר' יצחק בן שושאן היה מהגירוש בספרד והיה נע ונד עד בואו לגוליטה אשר בחוף הים של תוניס ושם מצא מגוח, והביא בידו אלה הפירושים והעתיקם שם בעליה אשר נתנו לו לישב שם כי חש פן יאבדו בטלטוליו. (משפחת בני אבולעיש נמצאת עד היום בתונס [ובקיצור בלעיש]. אמי תמ"ך היא ממשפחה זו). בימים ההם היה המבצר „גוליטה" בנוי מלוחות עץ. אחר זה ינחם אותנו הסופר באמרו נועם, כי כמו שנתקיימו בנו דברי הנביא שגלינו מארץ מולדתנו ונשארנו מתי מעט עם עני ודל כגודע כן יה"ר שתתקיים בנו נבואת הנביא שינקום נקמתנו וישיבנו אל ארצו ואל נחלתו, או אז אהפוך אל עמים וגו'. החכם יאפ"ז נ"י שואל איזה צרה היתה בתונס בעת ההיא שאמר עליה יאמר די לצרותינו? ואני השבתיו כי כוונתו פשוט על צרות ספרד שהיו צרות תכופות בו בפרק.

ו) **הרב הגדול משה אלאשקר בר יצחק** הנודע בתשובותיו שו"ת מהר"ם אלאשקר, בנדודיו עבר על תונס וישב בה ואח"כ נמצאהו במצרים,[11] וסביב לשנת ש' עלה לירושלים וישב בה.

---

11. במצרים היה בעת ההיא השר הגגיד ה"ר נתן הכהן שולל ובנו הנשיא אחריו ה"ר יצחק הכהן שולל (בתחילה במצרים ואח"כ כנראה מסיבת המלחמה שעשו התורכים אז העתיק מושבו לעיה"ק ירושלים תוב"ב, ומת שם בערך רפ"ז. ובארץ מצרים קיבלו עליהם לרב המקום את הרדב"ז שהיה תורה וגדולה במקום אחד, ויהי לרב שם כארבעים שנה) שהיו מרביצי תורה ומחזיקים ביד לומדיה, ובבית מדרשם אספו לאספה ספרי דפוס וכ"י גם העתיקו ע"י סופרים מומחים כתבי יד למאות ואלפים נקבצו ובאו חכמים רבים ובתוכם אלה מגורשי ספרד ויעשו חיל בבית מדרשם זה. ומהם ועל ידם הגיעו לידינו רובי תורתם של הראשונים נוחי נפש, כנודע מספרי חכמי הדור ההוא אשר חוברו בארצות האל, כהרדב"ז, ותלמידו רבינו בצלאל אשכנזי בעל השיטות המקובצות, ותלמידו האר"י (אשר למד שם בבחרותו ומצא שם בישיבתו ספרי קבלה קדמונים ויהגה בהם יומם ולילה ומהם למד רוב חכמתו בנסתרות טרם נגלה אליו אליהו ז"ל), והר"ם אלאשקר (גם הוא

ז) **אבר אלחקין** עברי מתונס חיבר ספר ברפואה בלשון עברי, כ"י בבית עקד הספרים של מלך ספרד באשקוריאל (קרית ספר סי' כט).

איזה מהחכמים נמצאם אח"כ בערי תורכיא ומצרים, ואנחנו לא נדע הסיבה אשר המריצתם להרחיק נדוד אל ארצות רחוקות אחרי אשר נתיישבו בתונס. בל"ס הסיבה לזה השערוריות הנוראות אשר קמו אז באפריקא הצפונית לרגלי המלחמה אשר עשה מלך ספרד פירנגדו על ידי שר צבאו פידרו נברה בהערים בוגיה ותונס גם טריפולי, ככתוב בס' עמק הבכא לר' יוסף הכהן הרופא ובספר מוצאי גולה לשפ"ר. והילך לשונם:

„ויהי בשנת רס"ט וה' אלפים (1509) ויצבאו עבדי מלך ספרד על „בוגיאה" אשר בארץ אפריקא וילכדוה ותצא העיר בגולה וגם היהודים יושבי הארץ ההיא והגלוים אליהם אשר יצאו מספרד הלכו שבי לפני צר בעת ההיא, ויהי לתקופת השנה וילכו גם על „טריפולי" אשר בברבריאה וילכדוה ויתנו אותה לשלל, ויצא מטריפולי כל הדרה בעת ההיא, וגם על היהודים אשר נמצאו שם קהל גדול הלכו שבי לפני צר ויבואו אל נאפולי וימותו רבים מחוסר כל ומדאגות נפשם בשנה הנמהרה ההיא". כ"כ בעמק הבכא לר' יוסף כהן עמוד 93-94.

וז"ל החכם שפ"ר במוצאי גולה עמוד 33-34-35: „סביב לזמן ההוא פרצו הספרדים בכל ארץ הברבריה — בחבל ההוא היא ארץ הברבריה כבר התיישבו האנוסים מספרד משנות השמד קנ"א בכל המדינות אשר בין „מרוקה" בקרן מערבית צפונית עד „טריפוליס" במזרחית צפונית — תחת שר הצבא „פידרו נברה" אשר למלך „פרנגדו" הקאתולי מלך ספרד, וילכדו את הערים: פיס, אורן, בוגיה, תונס וטריפולי. הערים בוגיה ותוניס פתחו שעריהם לפני שר

מזכיר בתשובותיו הרבה ספרי כתבי יד שראה אותם במצרים ובכללם ס' הדינין לר"י תלמיד רגמ"ה), והרמד"ל בעל שתי ידות כנודע מספרים כתובי יד וספרי תורות וחומשים כ"י שראה, ועליהם ועל כלם מרן מהר"י קארו אשר כל ספרי הראשונים נגולו כספר לפניו בכ"י. גם הרמ"ק תלמידו מזכיר ספרים בקבלה אשר לא הגיעו אלינו. והר"ש אלקאביץ המקובל, וכן רבינו מהרח"ו היו אצלו ספרים רבים בכ"י רובם בקבלה כאשר נוכחתי לדעת מספר כת"י אחד שהעתיק נכדו ה"ר משה ויטאל ז"ל העתקתי תוכנם [בפנים] בערך מר רב חכינאי ע"ש. ומכללם העתיק דברים מס' הגבול פי' האדרות לבעל לבנת הספיר ומראות הצובאות פי' על ספר הזוהר (לבנת הספיר נדפס עתה). גם העתיק דברי ר"א אבולעפיה בספרו חיי עולם הבא (בעיגול שם ע"ב) הנהו בספרו שערי קדושה אשר עוד לא נדפס חלק הרביעי ממנו כעדות ה"ר יהודה ג'רמון שבאו שניהם לידו בכ"י. גם העתיק מס' אוצר החיים לר"י דמן עכו שעודנו בכ"י, סודות ושמות מלאכים וסגולות וקמיעות. אשר המה בל"ס היסוד לספר „שרשי השמות" להרמ"ז ז"ל. גם נשתמש בס' ברית מנוחה ועשה עליו פי' כ"י בבימ"ד הרבנים בניוויארק, עיין ערך הרח"ו. וס' הגבול הנהו נמצא כ"י באוצר הספרים בעיר וואַרשוי.

הצבא הספרדי הנוז׳ ויהיו לו למס עובד, והיהודים אשר שם היתה להם נפשם לשלל ויאנסו רק לתת כסף ענושים.

ושני חכמים גדולים ונכבדים מגולי ספרד ופורטוגליא נתיישבו כבר בתונס והם הרב אברהם זכות (בעל ס׳ יוחסין) והרב משה אלאשקר, ושניהם נמלטו מתוך המהפכה ההיא (של שר הצבא הספרדי) והגיעו להארצות (?) משאת נפש הנודדים האומללים. ר״א זכות בא לתורכיה ושם מת זקן ושבע רוגז ונדודים, ור״מ אלאשקר הלך מצרימה ויכונן בה ישיבה.

אמנם הערים פיס וטריפולי אשר הקשו ערפם, לכדו הספרדים ויגירו על ידי חרב את היהודים הנמצאים שם או הגיסום מן העיר והישמו את אהל התורה, ולעדת היהודים בטריפולי אשר בה כשמנה מאות נפש אדם לא נתנו הספרדים חגיגה וכלם נמכרו ממכרת עבד. מכל האמור הננו רואים כי מנוחת הנודדים באפריקא היתה עד ארגיעה״. עד כאן מס׳ מוצאי גולת לשפ״ר עמוד 33-34-35.

בני דורו של אברבנאל שהתענו בכל צרותיו היו המופלגים אדירי התורה: רבי יוסף יעבץ מספרד שהעתיק מושבו למאנטוא (בעל ס׳ מאמר האחדות), ר׳ יהודה חייט (בעל פי׳ על מערכת אלהות), ר׳ יצחק בן עראמא (בעל עקידת יצחק וחזות קשה), ר׳ יוסף קארו (מרן) מטולידה הנמלט מפורטוגאל לארה״ק בעל הספר „בית יוסף״ על ד׳ טורים והשלחן ערוך, ר׳ משה בן יצחק אלאשקר הנמלט מספרד למצרים (בעל שו״ת), ר׳ יעקב בן חביב בעל ה„עין יעקב״, ר׳ אברהם זכות מח״ס היוחסין, גם הרב מהר״י בי רב כדלקמן בסמוך.

„הלך קארלו הקיסר להלחם בתונס אשר בברבריאה וילכדה באחד ועשרים לחדש יוליו בשנת חמש ותשעים ומאתים וחמשת אלפים, ותצא מתונס כל הדרה בעת ההיא, והיהודים אשר נמצאו שם לרוב מהם ברחו המדברה ברעב ובצמא ובחוסר כל ויבוזו הערבים את כל אשר יוציאו החוצה, וימותו רבים בעת ההיא, ומהם הוכו לפי חרב בבוא הערלים העירה ומהם הלכו שבי לפני צר ולא היה להם מושיע ביום אף ה׳. ויכתוב ר׳ אברהם משם (יכ״ן אולי ר״א בקראט הלוי) בכתבו את כל התלאה אשר מצאתם כדברים האלה לאמר: הא מננא בלעת ארעא, הא מננא קטלת חרבא, הא מננא מתו במותנא ובצמא, ומה לעשות? והאלהים גזר, הן יקטלני לו איחל. ע״כ. וימכרום לעבדים ולשפחות באריבע כנפות הארץ. בנאפולי ובגינובה פדו קהלות איטליא רבים בעת ההיא. זכרה להם אלהי לטובה״. עמק הבכא עמוד 100.

„הגבורים האחים בני בארבארוסא המה תורכים שודדי הים אשר שלח סלים התוגר לכבוש את הארצות היושבות על יד ים התיכון בצפון אפריקא, והקיסר הזה — קארל החמישי — העביד את חילו עבודה גדולה להלחם עמהם.

במת המעשים האלה היתה ארץ טונס ואלג׳יר, ויהודי ספרד ופורטוגליא אשר לפני ארבעים שנה נמלטו כצפור מפח האינקוויזיציה האכזריה בשנות הגולה ואחרי כן, שבו עתה ראו בעיניהם את משופטי נפשם אויביהם השואפים לדמם שבים אליהם ולנפשם ידרושו. עוד הפעם היתה עת צרה להנודדים האומללים בארץ גלותם אשר כמעט נאחזו בה. הנוצרים והמחמדים התעמרו בם, רבים נשבו ע״י חיילות של קארל החמישי, ויהודי רומא ווניציאה וניאפוליה קיימו בהם את המצוה החביבה ליהודים מכל המצות: מצות פדיון שבויים. מוצאי גולה עמוד 186.

גם הרב מהר״י בירב שבא עם הגולים מספרד בשנת רנ״ב לעיר תלמסאן ואח״כ היה רב בפיס במארוקו לחמשת אלפים בעלי בתים וישב עליהם לרב כשמונה עשרה שנה, נמלט מתוך ההפכה בפיס וישם את פניו אל ארצות הקדם דמשק ירושלים ומצרים. ובאחרית ימיו ישב בצפת (נולד רל״ד מת ש״א). ר׳ אברהם גאביזון (בעל עומר השכחה) שר לכבודו בתלמסאן את השירה הזאת:

אל תאמרו כי אבדה או נסתרה / חכמת חכמינו ובינותינו[12]
אחרי אשר קם יעקב בי רב ובא / לגור בארצנו ובינותינו.
(כ״כ בעומר השכחה על משלי).

למעלה אמרנו כי בשנת ר״ע לפרט בוגיאה ותונס פתחו שעריהם לפני שר צבא חיל מלך ספרד פרנגדו הקאתולי ויהיו לו למס עובד, וכנראה מהעת ההיא ישבו ספרדים נוצרים רבים בעיר תונס, ואחרי כ״ה שנים בשנת עת צר״ה כאשר לכד שודד הים בארברוסא התוגרמי את העיר תונס הקדיש את הספרדים ההם שהיו אלפים רבים להריגה, ואיש יהודי אחד מתונס הציל בחרף נפש את חייהם מהריגה וטבחה. מוצאי גולה.

ויהי בשנת ש״ג וחמשת אלפים (1543) ויקשור „מאנצור״ על אדוניו מלך „טרימסין״ (היא תלמסן Telmessan) אשר בברבריה קשר, ויקרא להספרדים אשר ב„אורן״ ויבואו העירה ביד חזקה ויתנוה לשלל, וגם היהודים אשר היו שם לרוב (שם נמצאה עדה גדולה מיוצאי ספרד. מוצאי גולה) הלכו שבי לפני צר בעת ההיא וימכרום לעבדים בחדש אדר. מהם נפדו באורן ומהם נפדו בפיס, ומהם הלכו שבי אל ספרד וידחו מעל ה׳ אלהי ישראל. עמק הבכא 103־104.

וכפי הנראה כי אלה החכמים נמלטו מתוך המהפכה בעת ההיא הם ורבים עמהם מאנשי הגרוש, והיתה סימן השנה ההיא ר״ע ומר כי היה זה בשנת ר״ע לפרט, וגם אחרי כן בקרוב קץ מאה השלישית כחמש ועשרים שנה אח״כ

12. הבי״ת בחיריק והוא מלשון כי לא עם בינות הוא, ובינותינו השניה הבי״ת בצירי, והוא מלשון תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך. נאמ״ן ס״ט.

היא שנת צר"ה היתה עת צרה וצוקה אל היהודים בתונס אשר לא היה כמוה לפנים, לרגלי השערוריות הנוראות אשר באו כתומן על העיר תונס ע"י בארבארוסא התוגרמי וקארלו החמישי מלך ספרד וקיסר אשכנז גם יחד, אשר לקח את העיר תונס בסערת מלחמה מיד התוגרמי ברבארוסא אשר בא מתורכיה באוניות לקחת את העיר ארג'יל, והוא נלחם במולאי חסן מלך תונס ויקח את ארצו מידו ויבוזו חילו את היהודים אשר שם, וישלח מולאי חסן מלך תונס לקרוא לחיל הקיסר קארלו החמישי לבוא לעזור לו, ויבוא וילחם בברבארוסא גם יכול לו ויקח את העיר מידו בסערת מלחמה, ונתן למשסה את היהודים היושבים בעיר הזאת וינצל את יתר הפליטה הנשארת להם מחיל בארבארוסא ואותם נהג שבויי חרב וגם את ר' אברהם בתוכם (יכ"ן קרוב לי שהוא ר' אברהם הלוי בקראט, וכנראה שהיה גדול העיר תונס). האומלל הזה יספר במכתבו את המצוקות אשר מצאו את ישראל תושבי תונס בימים ההם, „כי חלק מהם בלעה הארץ והנשארים מהם נפלו בחרב אויב ויש אשר מתו ברעב ובצמא". את השבויים הוליך קארלו לארץ אירופא למכרם לעבדים ולשפחות אך יהודי ג'ינובא וניאפולי פדו אותם בדמים יקרים. עיין האשכול לגולדמאן ומוצאי גולה עמוד 186.

אחרי שתתה מצתה הקהלה התוניסית את קובעת כוס התרעלה — אין אתנו יודע עד מה בהתיסדות הקהלה מחדש בתונס. כפי הנראה אחרי נחה שקטה הארץ ותשוב ליד בעליה הראשונים נתיסדה הקהלה מחדש ועליה נוספו משפחות רבות מחוץ. אז שמה לבה לבנות בית הכנסת מחדש או לחדש את הבנין אשר מט לנפול ולהגדילו ולהרחיבו. ובעזרת נדיב לב אחד לבית „שפלה" [הלמ"ד בסגול] (יכ"ן אולי עיקר המשפחה „סקילי" מן סקיליא) קרבה אל המלאכה בשנת ש"ן לאלף הששי (ונתנו סי' בש' שכ"ל טוב כשם הנדיב) ותבן את **בית הכנסת הגדולה** על ד' עמודי שיש העומד לתהלה עד היום[13] ויורדים אליו במורד ז' מדרגות, ועליה על גביו היא עלית בית המדרש עד היום. לפנים מבית הכנסת „בית של אליהו הנביא" משום מעשה שהיה, הנהו בס' מעשה צדיקים לר"א כלפון סי' רמ"ה מהדורא קמא וז"ל (אחרי המעשה באיש אחד שלא קברו אותו מיד אחר התקפות ושלטו בו המזיקים):

„לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, ומעשה היה בעיר **תונס** שפעם אחת כלה אחת בליל החופה הלכה עם אמה לבית הטבילה לטבול ועמה כמה נשים, וכשעמדה בתוך המים נרתעה ונפחדה ותיתה בוכה מפני שהיתה קטנה. ואמרה

13. ונהרס בחדש אלול התשכ"א ע"י הממשלה, וס"ת המיוחס לעזרא (דלהלן) הועבר לבית הכנסת החדש אשר בשדרות פאריז. ואני הייתי עד ראיה ורשמתי בזכרונותי. הנ"ל.

לה אמה: בתי ממי את מתפחדת תרדי למים, ולא רצתה. ואמרה לה אמה: את מפחדת מפ' [מפלונית] תקחי אותה פלונית. ותוך כדי דבור בקשוה ולא מצאוה והיו צועקים אליה, וקול דברים הם שומעים ותמונה אינם רואים. ויריקו בית הטבילה מן המים ואין עונה ואין קשב. וחפרו הקרקע, והקול שומעים שצועקת, והרסו בית הטבילה עד התהום ולא מצאו שום אדם. אח"כ סגרו פתח אותה הטבילה והיא היתה אחרי בית הכנסת הנקראת „שכלי" (יכ"ן היא ביהכ"נ הגדולה של תונס אשר מקדמת דנא נקראת „בית תפלת השכלה"). ואחר זמן עדים מגידים שפתחו אותו הפתח ונכנס תלמיד חכם אחד ומצא זקן אחד יושב בבית ההוא ושאל אותו מי הוא זה וא"ל אני אליהו הגביא, ויצא וסיפר לאנשי העיר ותיכף ומיד פתחו אותו ועשו אותו בית מפואר וקורין אותו עד היום „בית הכנסת של אליהו" ופתחו הפתח שלו בתוך בית הכנסת הנזכר. ואני אברהם כלפון כשהייתי בתונס בשנת התקס"ה הייתי באותו בית וסיפרו המעשה חכמי העיר יצ"ו". ע"כ.

יכ"ן הבית הזה הוא מיועד לקימת האשמורת שנאספים שם בעלי בתים והדורש דורש להם בספר הרב מהר"ם אלשיך עיין [בפנים] בערך מהר"ר יצחק הכהן אב"ד ור"מ בתונס. ושם למעלה מפתח הבית גנוז שם ס"ת אחד וקבלה בידם שהוא ספר עזרא והנוגע בו מסוכן.

נחזור לבית הכנסת הגדול בתונס, ביהכ"נ הלז סמוך לבית מדרשו של הרב מארי דאתרא **הרב צמח צרפתי** ז"ל. בקונטריס „מוסבות שם" להר"י ג'רמון כתב כי „בית הכנסת הגדולה שבגדולות זמנה קרוב לחמש מאות שנה ולימים הקדמונים היה נגלה שם אליהו זכור לטוב ושם ספר הראב"ע". ע"כ. ואני מצאתי בכ"י שנבנית בשנת הקכ"ה (1365). ושמעתי כי כתוב על משקוף בית הכנסת „שנבנית שנת שכל"ה לחשבון הגוים" שהיום בזמננו עברו אלף ועשרים שנה ויותר[14] (ואנחנו לא נדע האמת שלפי הנודע לנו עוד לא ישבו היהודים בתונס בזמן ההוא, ואולי היתה שם עדה קטנה מקדמת דנא). ולפי דעתי פירוש הדברים הוא כך, בתום המאה החמישית לחשבון הגויים שהוא חמשים שנה אחרי חורבן אלקירוואן נבנית ביהכ"נ הגדולה הנז"ל, ופי' שכל"ה הוא **שכ"ל** ה' לחשבון הגוים כי הם קורין למאה שכ"ל בערבי, וכן קורין לה בשם קר"ן.

סביב לזמן ההוא [שנת ש"ן לאלף הששי] באו עדת פליטים יהודים

14. כוונתו לחשבון הישמעאלים. אבל אם נאמר הכוונה לחשבון הנוצרים בהשמטת האלף יהיה בשנת 1355 שהיא הקט"ו, וקרוב למה שמצא המחבר ז"ל בכ"י. הנ"ל.

פורטוגיזים כשלש מאות במספר אשר לא מצאו מנוח בארצות נדודם ויבואו לחסות בצל העדה התוניזית, אך העדה לא רצתה לקבלם כי יראה פן יבולע לה ותרע לשתיהן גם יחד, אחרי שהיא בעצמה בנס היא עומדת וכסרח העודף בעיני הישמעאלים תושבי המקום למרות המסים והארנוניות אשר הושתו עליהם. ואנחנו לא נדע האם נטל על הקהלה אז לשלם מס עבור הגרים הבאים לשם מחוץ ובזה תכרע תרבץ תחתיה, או יען כי נטל עליה לשכור למענם דירות לשבת — אשר היה נמנע אז מכח הדת השלטת — על כן לא אבו לקבלם, ויושיבום בכפר אחד סמוך לעיר הנקרא „אלמלאסין". אחרי זמן רב נתן להם הרשיום לשכון בעיר ברחוב אחד הסמוך לרחוב הישן באמצעות רופא אחד שהיה בהם ונתוודע למלכות, וידרוש ממנו כי יתן להם חנינה לשכון בתוך העיר ברחוב אחד קטן הנקרא על שמם עד היום, ונספחו האנשים האלה על העדה הגדולה עדה התוניסית ימים רבים ולהם נתנו מקום מיוחד בביהכ"נ הגדולה וכמעט שהיו אבר מאבריה, לולא תקפה את פריצי העם מהם שאלת הבשר — מאלה הליוורניזים החדשים אשר באו אליהם מחדש — וילונו באוזני העדה לאמור: תנו לנו בשר בזול ונאכלה, כי לא נוכל לקנות הבשר במחירו הקצוב לכם. ולא אבו ראשי העדה שמוע אליהם באמרם כי חק הוא לנו ולכל ערי ישראל להוסיף שליש על מחיר הליטרא בשר (חצי קילו) הקצוב במחירו אצל הישמעאלים במקולין שלהם, למען החזיק בו ידי לומדי תורה ועניי ויתמי והני ארחי ופרחי, ומסי המלך וסגניו הקבועים ובלתי קבועים העמוסים משא לעיפה על העדה בעת ההיא. ויהי כראות פריצי עם אלה כי לא מלאו בקשתם ויעשו בית מקולין חדש ויזבחו ויאכלו בשר זולל, וייטב הדבר בעיני הפורטוגיזים, ותהי הנקלה בעיניהם לקנות מהם בשר בזול וילוו עמהם לקהלה אחת. או אז הוחל הצעד הראשון אל פרידת האנשים האלה מן הקהלה הגדולה והראשית התוניסית. הפרוד הזה היה לסלע המחלוקת ימים רבים עד היום הזה, והיה זה סביב לשנת הת"ף. אמנם רק ביחס אל הכנסות העדה ממכס הבשר לבד אך בנוגע לשאר חובות הקהלה העומדת ברשות עצמה וקיימת על חשבונה עוד לא היה להם די הון וחיל לעשותם והיו סרים בזה אל משמעת הקהלה הראשית ונשיאה ורבניה כאשר בתחלה (כאשר נראה כי גם אחרי זמן רב היה הרב מהר"י למברוזו אב"ד בשתי הקהלות ביחד). אך ברבות הימים אמצו זרועם להפרד כליל מעל הקהלה הגדולה והראשית, אשר נחשבים אליה בגדר יחידים לפני רבים ועצומים מהם, ויבנו להם בית הכנסת מחדש גם מינו עליהם דיין אחד מקרבם והיה לשופט בעדתם. וברבות הימים הביאו רשיום לבלתי שמוע לקול נגיד ומצוה של הנשיא „קאייד אליהוד" בישראל הממונה מאת המלך ויעשו גם בית תלמוד תורה לעצמם, גם אנשי חברה קדושה [חברא קדישא]

עשו להם, ובזה נקרעו כליל מעל העדה הראשית התוניסית, היא עדת הפורטוגיזית עד היום. (התשלום בערך הרב אברהם טייב).

מפעולות רבני וחכמי העדה בתקופה הארוכה ההיא אשר ארכה כמאה וחמשים שנה — אין אתנו יודע עד מה (אמנם בזמנים האחרונים ראינו חכם אחד בתונס בשם שמואל עמייה עשה מפתחות לס' הרמב"ם בתונס במאה הט"ז לחשבונם. כ"כ בספרות ישראל לשטיינשניידר עמוד 343). עד בוא הזמן אשר החלה אז התקופה התלמודית בתונס אשר הציצה ופרחה ע"י הרב צ"ץ (צמח צרפתי) אשר היה לאב"ד ור"מ פה במחצית השניה של המאה החמישית לאלף הזה ונפטר בשנת תע"ב בירושלים. הוא וחבירו הרב אברהם הכהן הנקרא „באבא ארבי" העמידו תלמידים בתונס. ומגדוליהם, הרב אברהם טייב הנקרא „באסידי" שישב על כסא הרבנות כנראה אחרי הרב שמואל הכהן החתום בס' שתי ידות חזקוני, ואחריו חתום הר"א טייב ואחריו הרב יצחק למברזו ואחריו ר' משה דרמון (שגי אלה על עדת הפורטוגיזים יחשבו ונראה שהיו דייני שתי הקהלות. יכ"ן). הרב באסידי נפטר תק"א ואחריו ר"י לומברוזו הנז' ונפטר תקי"ד. אחריו היה לאב"ד בקהלת תונס הרב משה נג'אר כארבע שנים, כי בשנת תקי"ח מצאנו רק חתימת בנו ה"ר דוד נג'אר על ספר בני שמואל עדאוי. וק"ק פורטוגיזי מינו לרב עליהם את הרב שמשון אבוקאראא כאשר כתב הרב עוזיאל אלחאיך' בדרושו. ע"י הרבנים האלה ותלמידיהם יצא שם העיר תונס לתהלה בחכמת העיון והמליצו עליה „מתונס תצא תורה", כי היתה עיר מלאה חכמים וסופרים רובם מעיינים מופלגים תופשי משוט בים התלמוד ומפרשיו ויתרם דורשי הליכות הפסק ובכל „בית יוסף" (קארו) נאמנים הם. גם דרשנים מופלגים ומשוררים ובעלי ח"ן רבים קמו בתוכם, עד עת נסתם חזון התקופה הזאת בסילוקו של צדיק אב"ד ור"מ מהר"ר **אברהם חג'אג'** בע"ס זרעו של אברהם ב"ח בשנת (התר"ם) [התרמ"א]. אחריו היה לאב"ד בתונס הרב אליהו ביעמאר כשתי שנים. אחריו הרב ר' אליהו בורג'ל (שטציון[15] „בורג'ל" על שמו) נכדו של הרב חק נתן. בזמנו החלה התקופה הצרפתית בתונס, או אז לקחה הממשלה את רסן הנהגת הקהלה בידה, והחלה אז ההשכלה האירופית לפרוץ בחזקה במחנה התושבים היהודים בתונס, ותשם שמות נוראות בסדר עבודת ישראל בין בני הדור החדש ה' ירחם. (עיין בפנים בערך ר' יצחק הכהן מגדורה שלשלת אבות ב"ד בתונס).

אעתיק פה דברי החכם קויס הובא ב„הצפירה" כ"ב אייר תרס"ג שנה ל' נומרו 105 ואילך:

15. הכוונה לבית החיים (בית עלמין) בורג'ל. ומקור המלה „שטציון" אינני יודע. הנ"ל.

אחרי דבריו שכתב כי בזמן הרשב"ץ ובניו היתה ידיעת התורה מעטה בין יהודי תונס בימים ההם והיו מבקשים איזה חכם עובר אורח לעכבו שם, הוסיף: „הספרים היו שם יקרי המציאות, הם היו ניתנים בערבון כדברים גדולי הערך. הרבנים היו תמיד שופטי ישראל, וכאשר חדלו הרבנים מתונס התאספו זקני העדה וישפטו את העם, ושבעה טובי העיר נהלו את עסקי הקהלה, וכאשר לא ידעו איזה דין עשו כמנהג הערבים (?).[16] מצב היהודים בעת הזאת הורע מאד, ערבי יכול לרצוח איש יהודי בלי שיענישו אותו כפשעו. אז החלו לחוק חקים מיוחדים בעד היהודים. היהודי לא יכול ללבוש מצנפת ירוקה או לבנה, נעליהם היו תמיד צריכים להיות שחורים. בגדיהם — כחולים או שחורים. הגזרות האלה בטלו אך לפני כחמשים שנה. על היהודים היה גם לשלם מסים קשים. הקהלה שילמה כל שנה מס לא קבוע ושגדלו היה תלוי בצרכי הממשלה, ולזה נתן כל אחד כפי עשרו; מלבד זה היה גם מס לגולגולת. כאשר ראינו למעלה שמו הערבים את המס הזה בבואם לארץ על כל אלה שאינם מאמינים בדת מחמד. בעת הזאת קבעה העדה המכס על הבשר לעזור בזה לעניים לשלם את מס הגלגלת. על היהודים היה לעבוד את עבודת המושל. אם חפץ המושל לבנות גשר או לסלול דרך (לחפור תעלה למים ולהקיף חומה או לתפור בגדי הצבא, יכ"ן) היה על היהודים לבוא ולעבוד את העבודות האלה בשכר מצער (המושלים האחרונים היה לבם טוב על העובדים לבל יאכפום לעבוד בשבתות וחגים. יכ"ן). הסוחרים והפועלים שלמו מס מיוחד. אם קיבל יהודי את דת המושלמנים (לפעמים ע"י עלילות תפלות אכפום להמיר דתם, זה שכיח. יכ"ן) היה היורש היחידי למשפחתו (באורך הזמן עשו הישמעאלים בית קברות מיוחד לאלה שהמירו דתם אשר על הרוב המירום בזרוע. ושמעתי מרבי ומורי הזקן מהר"ר חי הלוי ז"ל שהיה הוא שליח צבור בבית הכנסת הקדמון מאד הנקרא ביהכ"נ של ר' מרדכי נג'אר ז"ל ואמר שבר"ה ויוה"כ באים המומרים בחשאי לביהכ"נ שלו והיו מתפללים ובוכים בכי רב, וחוזרים בחשאי לבתיהם לבל יוודע לאיש מפני הסכנה, והיה ביהכ"נ מלא מהם, ועיין בערך מהר"ר מאיר לומברוזו. יכ"ן). למרות כל הרדיפות האלה נאלצה הממשלה לתת להיהודים משרות רבות. גובי המכס ושרי האוצרות של המושל היו תמיד יהודים וכמעט כל המונופולין היו בידיהם. מסחרם פרץ אז ויהי להם משא ומתן עם תושבי אלג'יר ספרד צרפת איטליא מצרים וארצות המזרח. הם סחרו בפרט בצמר (בכובעים אדומים הנעשים פה. יכ"ן) בעור בתבואה בשמן במתכות ועוד.

16. כ"ה בכ"י בסימן שאלה. והכוונה פשוטה שבדיני ממונות ומזונות וכדומה כשלא ידעו לפסוק ע"פ דין תורה פסקו כמנהג הערבים. הנ"ל.

„בימים האלה קבעו ראשי העיר והזקנים הלכות הנוגעות לחיי היהודי כמו אלה: איש לא יכול לגרש את אשתו אם לא מצא בה עון. לאשה הגרושה היה הרשות לקחת את כל נדתה (נדוניא) [מלשון הכתוב יחזקאל ט״ז ל״ג לכל זונות יתנו נדה, ע״ש ברד״ק]. בתונס היה קשה למצוא איש שלקח אשה שניה אם אשתו הראשונה לא היתה עקרה. למעלה ראינו כי שר אוצרות הממשלה היה תמיד יהודי, האיש הזה קרא בשם את היהודים העובדים את עבודת הצבור, הוא היה המתווך בין המושל והיהודים, הוא היה גם הבוחר את הדיינים את שבעה טובי העיר ואת כל הנושאים משרת בעדה, וכל החלטות העדה היו נצרכות להסכמת האיש הזה הנקרא „קאיד״. בעלותו לתורה קראוהו בשם „השר והטפסר״. משרת הקאיד ארכה עד לפני כעשר שנים, ונפסקה בעת הורד הקאיד האחרון שכאמור ממשמרתו (יכ״ן לערך התר״ן. אחריו השר מיכאל וזאן איזה שנים, הוא שהדפיס ערך השלחן ח״מ ח״ב בתונס. אחריו נפסקה לגמרי וניתנה לאב״ד, עיין בערך הקאיד שלמה נטף, ובס׳ משכנות הרועים בערך הסכמה).

„כאשר נתן ליהודים הרשיון לדור בעיר, עלה מחיר הבתים מאד בגתו (יכ״ן רובע היהודים), ולפעמים קרה כי יהודי אחד הצליח לגרש מבית את היהודי הגר בו ולקחת את מקומו כי העלה את שכר הדירה, לזה נקבעה ה„חזקה״ לאמור: אם שכר איש בית או קנהו לא יוכל אחר לבוא ולקחת אם לא שילם לבעל החזקה שלשים למאה ממחיר הבית.

„להספיק לכל הוצאותיה שמה אז העדה מכס על הבשר וממכר הבשר היה בידה. הוצאות העדה היו רבות: עליה היה לבנות בתי הכנסת, לשלם את מס העניים, לשלוח כסף לארץ ישראל ולעזור לחכמים העוברים דרך עירם. והנדבות שנתנו לקופת העדה היו מצערות לעומת ההוצאות האלה. כאשר גורשו היהודים מספרד בשנת 1423 לחורבן (רנ״ב) באו רבים מהם להתיישב בארץ טוניס (יכ״ן זה היה מגירוש פורטוגל בשנת רנ״ו לא מגירוש ספרד). וכמאה שנה אחרי כן נפרדו החדשים שנקראו „קהל גרוש״ מאחיהם. ההבדל שהיה בין שני חלקי העם האלה עוד הרבה לפירוד, המבטא העברי לא היה שוה אצלם וכו׳״. עד כאן מהעתק המאמר ב„הצפירה״, וכבר הארכתי אודות הפירוד הזה לעיל.

בשנת התס״ה היתה מגפה גדולה בתונס בימי הרב צמח צרפאתי. הוא גזר עליה לבל תחזור עוד במשך כשמונים שנה ככתוב [בפנים] בערכו, עיין שם באורך. וכן הוה, וחזרה עוד הפעם בקיץ ובחרף בשנת תקמ״ה ותקמ״ו בתוקף גדול, אכלה ומדקה פיה גדולים וקטנים דלאו בני עונשים נינהו (לא כמו של שנת תס״ה שלא מתו בה הקטנים), ולזה יצא החכם בן הזמן ההוא הרב עזיאל אלחאיך׳ בדרושו על השר והטפסר יוסף בשמש שמת במגפה בעת ההיא לחקור

ולדרוש אודות זה בפרשת קרח ע"פ הרומו מתוך העדה הזאת וגו', והאריך מאד בדרושו למצוא תרופה לזה ע"י התשובה. וכפי הנראה מדרושים אחרים מכ"י הרב הנז' במערתא דחסידי שלו [שלא נדפס] כי חזרה המגפה זו הדבר בשנת תקנ"ו ותקנ"ז אבל ברפיון קצת, וכ"כ במשחא דרבותא דף... וכן נודע חולי חמימות גדול (בערבי כ'רזג', פיבר תיפואית) שהיה בשנת תקס"ו. פרטי הדברים תמצא בפנים בערך הר"ר דוד צפג' עיין שם.

ובשנת תקע"ז תקע"ח תקע"ט חזר הדבר לעיר, אמנם ברפיון על הראשון, וקורין לזה „אלובא אצגיר" ושל שנת תקמ"ה „אלובא אלכביר", ר"ל „הדבר הקטן והדבר הגדול" ר"ל, ורבים ברחו מהעיר (בשנת תקע"ז) לעיר ליוורנו, מהם הרב ישועה צפג' ונולד בנו הבכור שם הוא הרב דוד צפג', והרב אברהם חג'אג' וישב לו בבית המדפיס ה"ר אליהו סעדון. ובשנת תר"י חזרה מגפה לעיר, מגפה גדולה קורין לה „חולי רע", וכל בתי היהודים היו סגורים על מסגר רק איזה שלוחים קונים בעדם מאכל ומכניסים דרך חלונות צרים.

בשנת התרי"ו חזרה המגפה לעיר אמנם ברפיון קצת, וחזרה עוד בשנת תרכ"ו אחרי השערוריה שעשו הערביים שוכני ההרים אשר קמו על אדוניהם המלך ושריו עד אחרי איזה חדשים אשר אכפום חיל המלך ובזזו כל כספם וזהבם אשר ע"י [על ידו] שמנו עבשו וימרדו באדונם, ואז נחה שקטה הארץ מסערות מלחמה והמלך והשרים נתעשרו בזה. או אז באה המגפה לעיר בשנת התרכ"ו, ובשנת התרכ"ז ותרכ"ח חזר ה„טיפוס" ואכל כל העשירים ובעלי בשר (להפך מהמגפה שלוקחת ב"מ הדלים ועניי העיר). ואחריו בא רעב גדול ומתו ערביים לאלפים ונקראת עאם בו בראד' ר"ל שנת חטיפות.

בשנת התרמ"ה חזרה המגפה לעיר אמנם קלה מהראשונים בקיץ ובחורף, ונעצרה המגפה ביום חמשה לחודש כסליו שנת תרומ"ה לפ"ג (התרמ"ו) יום הששי בבוקר, במות הרב הגדול בעל בעמיו, נודע ביהודה ובישראל גדול שמו, הצדיק החסיד בכל מעשיו ומדותיו, עורך דין מושבע כמה"ר מרדכי הכהן גנונא ז"ל. אנחנו צעירי תלמידיו עליו שפכנו דמנו ונפשנו, ויגונותינו עליו עברו ראשנו, כי הוא מורנו ועטרת ראשנו, אשר האכילנו מנופת צוף חכמותיו ומיערת דבש תורותיו, ומשמן הענוה שיורד על פי מדותיו, הוא האבן הראשה, הנובעת לחסידות ולקדושה, אבן בוחן מוסד מסד, אלופנו ראש לכל אשר יתחסד, ידו בכל פנות התורה (אני שמעתי מפיו קדוש שיודע כל עיקרי התורה שבע"פ) ובכל החכמות ראשונה, ויד כל חכמי הדור באחרונה. לפניו בושו החכמים אשר מעולם, ועטו על שפם כולם, חרדו לפניו ועמדו תמהים, כי אין מענה (אליהם) [אלהים]. יחריד במליצתו כל מליץ (אדווקט), וישביע בצחצחות לשונו הנפשות והעצמות יחליץ. כי הוא לבדו נזר הזמן, רד עם אל ועם קדושים

נאמן, ואחריו נשאר הדור כאלמן. אכן בעון דורו, סתם אל את אורו, והשכין עליו ענגה, נאסף אל קדושו, ושבה אל אלהים נפשו, שנת חלה תרימו תרומ״ה (לפ״ג), יכפר על העדה כקרבן ויעביר אשמה. וצוקללה״ה (ועיין בערכו בפנים).

בשנת תקי״ו היא שנת ר״ע ומ״ר השנה אשר נצחו האלג׳ירים במלחמתם על תונס, ראש האלג׳ירים היה שמו יונ״ש. ונתנו סימן ,,עיטת יונס שנת תונס״ [בעברית: צעקת יונס בשנת תונ״ס, תקי״ו לפ״ק]. בימי ,,עלי באשה באי״ היתה צעקה גדולה ליהודים שוכני תונס מחמת האלג׳ירים אשר נכנסו לעיר לשלול שלל ולבוז בז, מובן כי ישראל היה השה לעולה. צעקה גדולת ברובע היהודים ובשכונותם אין יוצא ואין בא. הרבה מהיהודים עזבו בתיהם ונחבאו בבתי הישמעאלים מיודעיהם וישבו שם נחבאים כל ימי הקיץ והחורף, וכאשר שמעו כי העיר שקטה שבו אל בתיהם ונויהם מצאום ריקם ריקם מגזירה שוה [מליצה ע״פ הגמרא קידושין דף י״ז ע״א], כי שללום שולליהם. כן נהיה להרב נהוראי ג׳רמון בכלל רכושו לקחו ספרים רבים מאוצר ספריו שהיו לו ובכללם כל כתביו וחידושיו, גם ספר ה,,דיואן״ של הרב המשורר פראנצ שוואט שהיה אתו עמו מכיל כ־900 פיוטים, שבו [מלרע] היהודים אשר באו עם השוללים האלג׳ירים (עיין בערכו). וכן הרב מסעוד אלפאסי שמשכנו חוץ מרחוב היהודים, גם את נכסיו שבו שובים ולקחו עמם גם ספר כתביו שחיבר על הרמב״ם ספר נפלא. גם הרב מרדכי תאיתי אביו של הרע״ח [הרב עוזיאל חאיתי] בעל משכנות הרועים גם הוא נשלל ,,ואבד כל רכושו בהלכות מלכים ומלחמותיהם״ כאשר הודיענו בנו בהספדו עליו בס׳ דרשותיו, ומי יודע עוד כמה ממון ישראל ירד לטמיון. וכפי ששמענו המלך ,,עלי באשה״ ברח וימלט על נפשו מן העיר בו בפרק, והאלג׳ירים הקימו מלך על כסאו משלהם — אולי זה יונש — גם שני נשיאים יהודים לבית ,,נטף״ שהיו נשיאי העדה מאת המלך הורדו מכסאותם ובמקומם הקימו יהודי אחד מהאלג׳ירים קאיד שמו דוד בוביאנה. וכאשר נחה שקטה העיר מסיבה לא נדע שחרה שב המלך עלי באשה וישב על כסאו. (אודות הביבליאותיקה עיין ערך פינחס ג׳רמון).

כאן יש להעיר כי מהביבליאותיק הנז׳ קנה החכם אליעזר אשכנזי המו״ס [המוכר ספרים] הבא מפולוניא (ולקח אשה מפה ונתיישב בתונס) הרבה ספרים כתובי יד, והדפיס את ס׳ הזכרון לרבי אברהם בקרט, שיטה לס׳ שמות להראב״ע מהדורא שניה, וכן קנה ס׳ הדיואן של ר׳ יהודה הלוי הוא שהדפיס ממנו החכם שד״ל ספר ,,בתולת בת יהודה״. עוד קנה הרבה ספרים מפה דפוס וכ״י. גם היה נוסע לערי איטליא וצרפת ואשכנז מוכר שם ספרים ומביא ספרים חדשים למכור בתונס, וממנו נתעשרה תונס בספרים לאלפים, כל הגבירים מלאו ישיבותיהם מספריו שהביא חדשים לבקרים, גם הביבליאותיקין נתעשרו בספרי

כת״י יקרים מהם הרב חיים מיכל באוצר ספריו הכ״י הנודעים והבארון גינצבורג בפאריז וכן בית האוצר בריטיש מוזיום וכיוצא (החכם שניאור זקש עשה רשימת גינזבורג אשר עתה התגלגלו תחת שואה והנם במאסקווא העיר תחת יד הממשלה כאשר כתוב במכתבי העתים). ואני הכרתי אותו [את ר׳ אליעזר אשכנזי] בנערותי, במותו זקן ושבע ימים הניח אשה אלמנת והיא קראה אותי לעשות רשימה מספריו העתיקים שהניח בעזבונו דפוס וכתבי יד ושלחה אותה להמו״ס קויפמאן בפפד״מ, ויש אתי הצעיר העתקה ממנה, ואני שלחתי רשימת הכ״י להחכם הר״ש בובער ז״ל ושלחה לילינעק ז״ל והדפיסה יללינק במכתב עתי „בית ישראל״ היו״ל בוויען.

תאריכים

שנת ה' אלפים ר"ס לבריאת עולם — היא שנת ג"א מ"ד (יכ"ן צ"ל תר"ד) למבול, ג"א ס"ב (צ"ל כ"ב) לירידת אבותינו למצרים, ב"א תתצ"א ללידת מרע"ה, ב"א תתי"א ליציאת מצרים, לתורות[1](?). ב"א תשע"א לביאת אבותינו לארץ ישראל, ב"א תר"ך לצמיחת קרן דוד מלכנו ע"ה [צ"ל ב"א שע"ו, כי דוד מלך בשנת ב' תתפ"ד ליצירה], ב"א של"א לבנין בית ראשון, ב"א נ"ו לגלות עשרת השבטים, אלף תתקמ"ב לראשית מלכות בבל, אלף תתקל"ד לגלות יהויכין מלך יהודה, אלף תתקכ"א לחורבן בית ראשון, אלף תתע"א לראשית מלכות מדי ופרס, אלף תתנ"א לבנין בית שני, אלף תתי"ז לראשית מלכות יון, אלף תתי"א לשטרות וחתימת חזון, אלף תרל"ז לראשית מלכות בית החשמונאים, אלף תקל"ד לראשית מלכות בית הורדוס, אלף תצ"ט לאמונת הנוצרים, אלף תל"א לחורבן בית שני, אלף שי"א לחתימת המשנה, אלף רכ"ז למלכות קוסטנטינוס מחזיק אמונת הנוצרים, אלף ר"ז לאמונת „מאני" מאמין בשני אלהות, אלף תקל"א לחתימת תלמוד ירושלמי, תתקצ"ה לחתימת תלמוד בבלי, תתקכ"ט ללידת „מוחמט" בעל אמונת הישמעאלים, תתע"ו לראשית הטעת [הטעאת] הישמעאלים, תתס"ז למיתת מוחמט. שכ"ד לחתימת היד החזקה להרמב"ם ז"ל, קצ"ה לגלות בני ישראל מצרפת, ח' לגלות ירושלים היא ספרד, ג' לשמדות אשר עשו ליהודים בפורטוגאל, עתה כי אזלת יד, אמן. [כנראה ר"ל שהגיע זמנה של הגאולה ככתוב כי יראה כי אזלת יד וגו']. והתחלת האמונה ראשונה באדום היה קמ"ה שנים אחר מיתת יש"ו כמו שנמצא כתוב בדברי הימים למלכי אדום, והיא תתקל"ח וג' אלפים. תש"ך נולד יש"ו, תשנ"ג נתלה [צ"ל: תש"ס נולד יש"ו, תשצ"ג נתלה].

חורבן בית שני ג"א תתכ"ח, מנין השטרות ג"א ת"ן ג' חדשים, תאריך אל צפר ג"א תשכ"ג ג' חדשים (יכ"ן הספרדים מונין לאלצפר לא למנין הנהוג באירופה). מנין הנוצרי ג"א תשס"א. תאריך הגר ד"א שפ"א ט' חדשים. הועתק מסדר חכמים 1 דף 192-196.

---

1. הכוונה פשוטה ליציאת מצרים ולמתן תורה. ודע כי בכמה תאריכים יש הפרש בשנה אחת או שתים למעלה או למטה ועזבתי מלתקן. נאמ"ן ס"ש.

נלכדה קונשטנטינופלי שנת ה״א ורי״ג ערב שבועות (והיא שנת אלף תנ״ג 1453 למספרם כ״ט במאייו (29 מאי), והסימן ב״ת אדו״ם, והיתה במצור חמשים יום ולכדה התוגר הגדול מחמד בני טומי. יוחסין בזמן הי״ד). היא קונשטנטינופלי העיר הגדולה ראש מלכות יון (שעליה נאמר אמלאה החורבה, אם חרבה זו מלאה זו, ירושלים). כשלקח שלמה את בת פרעה בא גבריאל ונעץ קנה בים ועליו נבנה כרך גדול של רומי היא קונשטנט׳ (ביזאנץ), תחילת היתה של יונים ומליאה גילולי עבודה זרה שלהם, אחר זה לכדוה הרומאים ואח״ז התורקים.

תחילת חשבון ההיגרא לישמעאלים — מתחיל מיום ט״ו יוליאוס שנת תרכ״ב (622) לנוצרים, הוא יום הבריחה של הנביא מוחמד מעיר מכה לעיר יאטרב הנקראת עתה „מדינת אל נביא״, והמתקן חשבון זה הוא הכליף „עומאר״ ותיקנו בשנת 639 לנוצרים (אחרי י״ז שנים לחשבונם). כ״כ בבית האוצר לליוונזאן דף 198.

השנה ההיא תרכ״ב הנז׳ היא שנת ד״א שפ״ב ליצירה — תתקל״ג לחשבון השטרות, והיה זה ביום חמישי בשבת שנים בחודש אב, פחות ג״ח יום לתחלת ד״א שפ״ג. לפני זה בשנת ד״א שע״ד החל לטעון טענותיו שהוא „נביא״ בעיר „מכה״ ולא האמינו לו והחלו לרודפו עד שברח ל„אלמדינה״ בשנת שפ״ב (והיא היתה שנת תתקכ״ה[2] — רב שרירא גאון באגרתו). הוא שמו „מחמד בן עבד אללה אלערבי מן בני אלקורשיין מן ערב מכה״ והוא לבוש מעיל (ר״ל לא כערביים אלא כתושבים. יכ״ן). הוא היה בזמן רב חנינא גאון בסורא ורב חאנא גאון בפומבדיתא. יכ״ן ליקטתי זה מאיזה ספרים.

אחרי זמן מועט פשטה מלכות הכליפים (ר״ל יורשי מקום הנביא) על בבל וגם על א״י והכליף „עומר״ בנה מסגד בהר הבית בשנת ד״א ת׳־640. [ונתן] חופש הדת ליהודים אשר תחת ממשלתם.

בשנת ד״א ת״ל לכד חסן בן נעמן את קרתגו היא קירוואן וכל החבל ההוא. והיהודים מערב ומצרים עזרו לו במלחמותיו ובאו רבים מהם חכמים ובעלי מסחר לשכון בקירוואן ואפריקה.

שנת ד״א תשצ״ח מת רב האיי גאון בבבל.

שנת ת״ת חרבן... ונהרג ר׳ יקותיאל, וקונן ר׳ שלמה בן גבירול עליו „בימי יקותיאל אשר נגמרו / אות כי שחקים לחלוף יוצרו״.

שנת תתי״ז חורבן אלקירוואן וקהלת ישראל נפזרה לכל רוח.

---

2. הכוונה על שנת ד׳ שע״ד שהחל לטעון טענותיו וכו׳ שהיא שנת תתקכ״ה לשטרות. הג״ל.

[שנת תתכ"ז שמד גראנאנדא ונהרג ר' יוסף הנגיד בן ר"ש הנגיד ביום ט' טבת].

שנת תתע"ב חרב בן הומרד (או בן תמורת) לפי שבט יהודה, וי"א בשנת תתק"ב חרב בן הומרד בספרד ואפריקא, וקינת הראב"ע על זה אות כי ירד עלי ספרד רע מן השמים.

שנת ה' רנ"ב גירוש ספרד. רנ"ו — גירוש פורטוגל, והתחלת התייסדות קהלות חדשות בצפון אפריקא.

שנת ה' ש"ן (וי"א שנת ה' קכ"ה) ייסוד בית הכנסת הגדול בתונס שנקרא „בית תפלת שכלי".

סביב לזמן הנ"ל באו כשלש מאות יהודים מגירושי פורטוגל וישבו בתונס.

בשנת ת"ע (או ת"ף) — פילוג הקהלות בתונס הקהלה התוניסית והקהלה הפורטוגיזית („תואנסה וגראנה").

שנת תס"ה זמן המגפה בימי ר' צמח צרפתי (עיין בערכו).

שנת תקי"ו המרד של האלג'ירים (ועיין ערך ר' יצחק ג'רמון ור' פרג'י שוואט).

שנת תקמ"ה המגפה (ועיין בערך ר' עוזיאל אלחאייך').

שנת תקס"ב המלך חמודה באשה רצה להקיף החומה והקים מקברם מתי ישראל (ע"ע ר' מאיר לומברוזו ור' יוסף הדיין).

שנת תקע"א מרד התוגרמים (ע"ע ר' אליהו סדבון).

אלה הספרים המזכירים שנות דור ודור

1. **ס' יוסיפון בן גוריון** עיין באוצר הספרים מהותו.
2. **קיצור יוסיפון** עיין בהנז'.
3. **סדר עולם רבה** מיוחס להתנא ר' יוסי בן חלפתא מיוסד על סדרי הדורות מבריאת העולם עד זמן אדריאנוס קיסר. הכרעות על זמני הקורות מהפסוקים ויישוב הסתירות שיש ביניהם. חלוק לארבעה פרקים וג' בבות. מביא דבריו בגמרא ולוקח דבריו ליסוד מוסד, גם מובא בכל המדרשים (עיין ע"ז דף ט').
4. **סדר עולם זוטא** מהגאונים, הוא חשבון קצר מאבות עולם וכל מלכי בית דוד ושלשלת הנשיאים בבבל, וראשי הגולה (שהיו בימי האמוראים והסבוראי והגאונים כלם) מזרע בית דוד — מאדם הראשון עד דור שמונים ותשעה. והמה חלוקים לעשרה דורות. חובר בזמן הגאונים ובלשונם.

וראשיתו הוא קיצור מסדר עולם הראשון לר״י בן חלפתא. נדפס ראשונה עם ס׳ היוחסין שנת הש״ם וגלקה בחסיר חליף יתיר. ונדפס מתוקן מכ״י בשתי נוסחאות בס׳ ,,דברי חכמים וקורות הימים״ להחכם ר״א גייבויער פקיד הביבליאותיק באוקספורד שנת התרמ״ז. ואחר זה הדפיס שם ,,דורות עולם בקיצור מאדם ועד דוד בן זכאי שעשה מחלוקת עם רב סעדיה גאון ז״ל, והמעלות שנתעלתה ישיבת סורא על פומבדיתא״ מצאם בכ״י. אמר יכ״ן שני אלה האחרונים שהדפיס העתיקם בעל ס׳ היוחסין (זכות) מס׳ ,,מבוא התלמוד״ להנגיד שהיה אצל בעל היוחסין בכ״י והכניסם לתוך ספרו הנ״ל כאשר כן ראיתי רשום על גבם בס׳ יוחסין (השלם) בכ״י אחד משנת שכ״ג במצרים ונמכר להגאון רפאל נטע ראבינאוויץ במינכען, ובס׳ יוחסין הנדפס השמיטו הודעה זו. כנראה כי ר׳ שמואל הנגיד לקחם ממקורם מדברי רבי נתן הכהן בר יצחק הבבלי אשר העיד שראה זאת בעיניו כמ״ש שם.

5. **אגרת רב שרירא גאון** הנקראת ,,סדר משנה כיצד״ יש בה כמה נוסחאות. היא שלשלת חכמי המשנה והתלמוד [ורבנן סבו]ראי והגאונים עד זמנו.

6. **סדר תנאים ואמוראים** בשני חלקים, נכתב בשנת ד׳ אלפים תרע״ד. החלק השני נדפס לראשונה ע״י הרב חיד״א ז״ל בועד לחכמים, לקחו מס׳ שערי ציון דלאטץ, והוא כללים בש״ס משנה ותלמוד. ואח״כ נדפס ח״א ע״י שד״ל והוא סדרי הדורות נעתק ממחזור ויטרי (ועוד נדפס המ״ו) [המחזור ויטרי].

7. **מבוא התלמוד** בלשון ערבי ,,כתאב אלמדאכ׳יל אלי אלתלמוד״ לר׳ שמואל בן חפני גאון סורא, נאבד. עיין קונט׳ המפתח ליעלליגק (נ״י) עמוד 28.

8. **מבוא התלמוד לר׳ שמואל הנגיד** בב׳ חלקים. החלק הראשון ממנו המדבר מסדרי הדורות נאבד לגו והיה בידי הראב״ד בעל ס׳ הקבלה ונשתמש בו והלך בדיעותיו בזמני הקורות. גם היה ביד בעל ספר היוחסין והעתיק ממנו ענין אחד ,,דורות עולם בקיצור וענין ישיבת סורא ופומבדיתא״ גם שאב מתאריכיו (למשל בזמני חיבורי המשנה והתלמוד ובשנות רבנן סבוראי אשר הוא תמים דעים עם הראב״ד, גם הוא לא כאגרת רב שרירא גאון). החלק השני ממנו נדפס עם הגמרות סוף ברכות כנודע. אמר יכ״ן אחר זמן רב נדפס ס׳ ,,טוב מצרים״ תולדות רבני מצרים להר״א בן שמעון בנו של הרב דב״ש [דוד בן שמעון] ז״ל, ירושלים התרס״ח, ושם הוכיח כי מבוא התלמוד זה שבגמרות הוא חיבור לר׳ שמואל בן חגניה הנגיד ז״ל מרבני מצרים קודם בזמן להרמב״ן והוא שחיבר הלכתא גברוותא הנאבד לגו, ושניהם הם להנגיד הזה ולא לר״ש הנגיד מספרד שמת תתט״ו המובא בס׳ הקבלה להראב״ד. עיין שם.

9. **דורות עולם** הוא ס' הקבלה להראב"ד הלוי בן דאוד, הוא שאב מהיוסיפון וסדר עולם ומבוא התלמוד להנגיד עד אחרון הגאונים ומוסיף והולך עד זמנו שהוא דור רביעי ברבנות. הוא מנה שלשים וששה דורות מזרובבל וחגי זכריה ומלאכי שהיו בתחלת הבית השני עד ר' יהוסף הלוי בן מיגש (נפטר ד"א תתק"א) שהוא הדור השלישי ברבנות אשר אחריו שממו הישיבות מחמת השמד של „בן תמורת" (אחמד בן הומרד) הישמעאלי שיצא לעולם בשנת תתק"ב. הוא כתב ספרו בשנת ד' תתקכ"א וכתב שמחתימת התלמוד עד שנתו תרס"א שנה הנחתם בשנת ד' ר"ס היא תתקי"א [צ"ל תתי"א] לשטרות קכ"ג שנים קודם חשבון הישמעאלים (והתחלת חשבונם ד"א שפ"ב) ומכתיבת המשנה עד התלמוד שי"א שנה. [בסוף] ספרו מנה מלכי בית שני וזכרון דברי רומי לקחם מהיוסיפון וכותבי זכרונות שלהם. נדפס לראשונה בשנת רע"ז בקושטא. הוא חיבר ס' „האמונה הרמה" נקרא „אלעקידה אלרפ'יעה" בערבי ספר נפלא בפילוסופיא אלהית, נדפס בימים האלה. (מגמתו בספריו להשיב על הקראים והאפיקורוסים). הוא מת על קידוש השם וצוקלה"ה.

10. „**סדר מקבלי התורה**" הבטיח רבינו נסים ב"ר יעקב בן שאהון שהיה דור ראשון ברבנות באלקירואן לחברו ולא נודע אם חיברו כאשר כתב מראש [בספרו] „המפתח" על ברכות שבת עירובין הנד"מ. (וחיבר „מגילת סתרים" ונאבדה לנו. והחכם הר"ש פאזנאניסי [פוזנסקי?] ז"ל אסף וליקט אותה [מסכ"י] ונתנה לדפוס). בהקדמת המאירי לאבות נראה שהיה בידו ומביא ממנו.

11. **דרכי התלמוד** לרבינו סעדיה גאון בלשון ערבי והעתיקם לעברי רבינו בצלאל אשכנזי בכלליו כ"י. רב סעדיה גאון חיבר כתאב אלעיבור והוא כתאב אלתאריך בלשון ערבי, נזכר מהמחברים בשם ס' העיבור לרס"ג או כתאב אלתאריך לרס"ג, ואולי הוא חלק מהספר שהיה ביד רבינו בצלאל. החכם נייבויער הדפיס קונטריס אחד בל' ערבי נקרא „כתאב אלתאריך" אשר נשתמש בספרו של רס"ג זה (עיין סדר חכמים לקמן).

12. **סדר עולם להרמב"ם** ומבוא המשנה או מפתח המשנה להרמב"ם בל' ערבי. ולפי עדות הרב חיד"א ראה ב' פרקים חסרים ממבוא המשנה כ"י, גם ר' אברהם כלפון ראה אותם בכ"י כמ"ש במחנה אברהם. סדר עולם הנז' העתיק ממנו רבינו בצלאל בכלליו כ"י.

13. **הקדמת יד החזקה** להרמב"ם, כעין סדר תנאים ואמוראים עד זמנו בקיצור.

14. **יחוסי תנאים ואמוראים** לאחד מגדולי רבני אשכנז הקדמונים, נדפס ע"י בעל דקדוקי סופרים הוא הרב רפאל נטע ראבינוויץ ז"ל מכ"י, ליק

תרל"ד, והוא עצמו סדר תנאים ואמוראים לאחיו של ר' מאיר משפירא עיין אוצר הספרים אות יחוס וקונטרס הכללים ליללינק נ"י.

15. **קיצור „יחוסי אנשי שם"** ממשה עד סוף האמוראים כ"י רד"א. אוצר הספרים מערכת הקו"ף מס' 470.

16. **חיבור תנאים ואמוראים** לר' יוסף גיקטיליא עיין קונטרס הכללים (ליללינק) הנז'.

17. **סדר חכמים** כ"י, מתחילתם עד סוף רבנן סבוראי. עיין אוצר הספרים. והוא הקדמת לס' קרית ספר לר' דוד הכוכבי ע' להלן נומר 26.

18. **סדר ברכות.** עיין באוצר הספרים אות הסמ"ך 65. והוא לבעל כתר תורה על המצות, להגאון ר' דוד ויטאל, מאורעות העולם מהבריאה עד זמנו (והוא מאוחר וצריך לרושמו אחר מגורשי ספרד).

19. **ערך מלים** לר' יוסף בר דוד היוני ע"ס א"ב, כ"י באדיליאנא. כ"כ לנדסהוט ב„עמודי העבודה" ערך ר"י מטראני ע"ש.

20. **פירוש אבות וסדר היחס לרבותינו ז"ל.** כ"י יה"ש. אוצר הספרים ע"ש.

21. **מבוא התלמוד** בערבי לר' יוסף ב"ר יעקב הדיין ברצלוני בפאריז, נעתק לעברי ונדפס בקראטאשין, ונדפס ע"י גריטץ בפרסלויא תרל"ב לכבוד חג פרענקעל עם ס' תנו"א.

22. **קונטריס גזירת ד' תתנ"ו** כתבה ר' אליעזר בר נתן הלוי הביאה ר' יוסף כהן בדברי הימים ונדפס בלייפציג תר"ד 8°.

23. **קונטריס גזירות תתק"ו ותתקנ"ו** כתבם ר' אפרים בר יעקב מבון והביאם ר' יוסף כהן הנ"ל. נדפס 1885.8°.

24. **ימות עולם** הוא החלק השני אשר בס' כריתות לר"ש [לרבינו שמשון] בו סדר תנאים ואמוראים וסדר רבנן סבוראי. והחכם גריטץ הכריעה על נוסחאות שיש לנו בסתו"א ובאגרת רב שרירא.

25. **הקדמת פי' אבות** לר' מנחם בן שלמה הנקרא מאירי, נדפס בשם „בית אבות" (עם הגהות מהר"ח פלאג'י בשם דרכי חיים והגהות החכם זלמן בן ג"ט). והיא הקדמה לספרו הגדול „בית הבחירה" על כל הש"ס. הוא שלשלת דורות הגאונים והרבנים נמשך והולך עד שנת ע' לאלף הששי, וממנו נאצל ס' שערי ציון דלהלן סי' 34.

26. **הקדמת קרית ספר לרבינו דוד הכוכבי** אשר חי בערך שנת פ' לאלף הזה. נדפס מחדש ע"י גייבווייער נ"י בסדר חכמים וקורות הימים, והוא מכ"י רח"ם 741 עיין אוצר הספרים מערכת הסמ"ך 107. (והוא סדר חכמים המובא למעלה סי' 17).

27. **סדר ימות עולם** וסדר קבלת תורה שבעל פה דור אחר דור עד עתה, הוא פרק י"ח מספר יסוד עולם מאמר ד' לר' יצחק הישראלי. נמשך אחר „דורות עולם" להראב"ד עד זמנו ע' לאלף הששי. נדפס בסוף ס' יוחסין עם הגהות מור"ם בעל המפה. עיין להלן סי' 30-31.

28. **סדר היחס לתלמיד ר' יצחק אור זרוע** מתחיל מר' גרשום מאור הגולה ממיץ ותלמידיו ותלמידי תלמידיו עד הגיעו למהר"ם בר ברוך מרוטנבורק אשר היה אז חי בזמנו, ובהזכירו אותו בירכו בברכת החיים „נטריה רחמנא לו ולכל ישראל", ובזה תם סדר היחס. העתיקו מהרש"ל בתשובה סי' כ"ט מכ"י. ס' היחס הזה בו פנינים יקרים.

29. **שם הגדולים לנכד מהר"ש שלישטט** בעל קיצור מרדכי. נדפס בקובץ דברים עתיקים לייפציג תר"י. ולא ראיתיו אני יכ"ן.

30. **סדר גדולי הדורות מרש"י עד זמנו** מצא מור"ם בס' „יחוסין והעתק קבלה" כ"י. גם בראש סדר הגט לר"י מרגליות כ"י. ואלה צרפם אל:

31. **סדר הקבלה**, והוא העתקת פי"ח מאמר ד' מס' יסוד עולם שהיה אצלו בכ"י עם הגהותיו אשר הוסיף עליו מהקדמת הרמב"ם וסמ"ג וצדה לדרך ואברבנאל, ואח"ז „סדר גדולי הדורות" דלעיל. נדפס בסוף ס' יוחסין.

32. **הקדמת צדה לדרך** לר' מנחם בן זרח (והעתיק ממנו בס' יוחסין). נפטר הקל"ד בספרד.

32.א „**מגלת הזכרון**" העתים אשר עברו עלינו, לר"ש בן פאלקירא בעל ס' המבקש בשנת ה"א כ"ד. ולא נמצא.

32.ב **מאמר זכרון השמדות שהיו בישראל** להאפודי, סימן 155 (?). והיה שנת קנ"א.

33. **הקדמת האברבנאל** לפי' אבות הנקרא „נחלת אבות". גם חיבר ס' „ימות עולם" כמ"ש בערכו 122 (?) ולא נמצא. והיה בגירוש רס"ו [וע' באוצר הספרים מערכת יו"ד אות 252].

34. **שערי ציון** נדפס מחדש עם הערות ידידי החכם הגדול כה"ר שלמה באבער נ"י והוא כמעט העתקת המאירי בהקדמתו הנ"ל ומוסיף והולך עד שנת הקל"ב כשבעים שנה אחריו, נשתמש בו בשלשלת הקבלה גם בשם הגדולים להחיד"א ז"ל בלי דעת שמו רק בשם קונטריס ישן כ"י. לפי חכמי זמננו נקרא הספר בטעות שערי ציון ושמו העיקרי הוא „תולדות יצחק" וההקדמה בשם שערי ציון. והוא ספר מחובר על תורה שבע"פ וסדורה במשנה ובמשנה תורה להרמב"ם לר' יצחק בר יעקב די לאטץ ז"ל (יכ"ן כנראה שהוא כדרך חבור צדה לדרך הנ"ל לרבינו מנחם בן זרח).

35. **מקדש מעט** לר' משה הראיטי בר יצחק דרך שיר וחרוז שלא כסדר.

היה בשנת הק"ע. ח"ב ממנו נקרא „ההיכל" זכרון אנשי שם הגדולים בכל דור ודור עם קצת ביאור והערות בשם „דביר" ונחלק לת' שערים. נדפס ויען 1851. בעל שלשלת הקבלה העתיק ממנו הרבה וכתב שהוא שלא כסדר ונקרא בפי המחברים שלשלת הקבלה להראיטי. הראיטי חיבר ספרו בהיותו בן כ"ד שנה בשנת הק"ע וחילקו על שנים „הדביר וההיכל" על החכמות ותועלתם.

36. **ספר היחס לר' יעקב סקלי** מזכיר בו כל עיר וכפר מארץ ישראל מי ומי נקבר בהם. כ"כ בס' יוחסין דפוס לונדון דף רכ"ח. אוצר הספרים. והוא בעל המחבר „ילקוט ת"ת" וספר „תורת המנחה" שניהם כ"י אצל ר' אברהם ביק בפרסבורג נ"י. ובס' השנתי „ירושלים" לר"מ לואנץ כתוב תולדות המחבר הזה וספריו (ולא ראיתיו) וזה ר' יעקב בר חנגאל סקלי בעל „ילקוט תלמוד תורה" היה בשנת צ"ז לאלף הששי כאשר כתב בהקדמה לספרו הנז' ונסע בהרבה ערים לאסוף המדרשים שחיבר מהם ספרו והם רל"ד במספר. מזה נראה שהיה המחבר נוסע בערים רבות ודרך נסיעתו חקר בקברי ישראל למקומותם למושבותם. ואולי שזה עצמו שחיבר ס' יחוס הצדיקים המיוחס בטעות לר' גרשום איש שקרמילא המדפיסו במנטובה שכ"א. או הוא עצמו ס' „יחוס האבות" דלהלן [סימן 84].

37. **דור דור וחכמיו** מאדם הראשון עד הרמב"ם, לר' סעדיה בר מיימון אבן דאנאן, חיברו בשנת רמ"ה בעיר גראנאדא. בדורות הראשונים נמשך לרוב אחר הראב"ד ובדורות האחרונים הולך בדרך עצמו ומזכיר עניינים רבים חשובים ומועילים אשר לא נמצאו בספרים זולתו. כ"י כרמולי ונדפס מחדש בחמדה גנוזה. ובאגרות הרמב"ם שם שתי תשובות לר' סעדיה זה המדברים מזמני מלכי ישראל ומלכי יהודה.

38. **קיצור „זכר צדיק לברכה"** לר' יוסף בן ר' צדיק חיברו בארואלו בשנת זכ"ר והוא קיצור מדיני א"ח ויו"ד. מסודר בדרך יפה במ"ט שערים ובשער הן' מדבר מתולדות אבות העולם עד חרבן קושטנדינא וניגריפונטו (רכ"ז) (לשון ר"א כרמולי בתולדות חיד"א אשר בתחלת שה"ג). וס' קיצור זכר צדיק זה נזכר בפתיחת שו"ת מן השמים הנדפס בליוורנו תקע"ו עם שו"ת הרדב"ז ח"ה ע"י ר' יהודה זרחיה אזולאי ועיין באוצר הספרים. והמגיה לס' מאמר מרדכי על גיטין נזדמן לידו לפי שעה ע"ש דף ק"ס ע"ב. שער החמשים „זה נדפס מחדש בסדר החכמים וקורות הימים להחכם ניבוייער נ"י התרמ"ז. ס' קיצור זכר צדיק הזכירו ר' אברהם כלפון בס' מחנה אברהם בערכו וכתב שהוא ביאור על התפלות לר' יוסף בן צדיק ולא נדפס. ואולי כי ספר זה הוא הקצור מס' זכר צדיק כ"י ישן על קלף נכתב בקורטובה ומובא באוצר הספרים בערכו. ואצלי הצעיר נמצא לוח אחד של עברונות כ"י ורשום עליו בזה

הלשון „זה הלוח של י״ב מחזורים מסודר ע״ד סבוב ע״י יוסף בן כבוד הנשא והנעלה עמוד הגולה ה״ר צדיק ז״ל לידע שם החודש הישמעאלי בראשי מחזורים ובראשי שנים שלנו בדרך נקלה לכשיהיה ידוע שם המחזור הקטן ושנות המחזור. בשנת ה׳ רמ״ה יחיל מחזור עז״ר והוא חוזר חלילה״. ע״כ.

39. **הקדמת פי׳ תהלים** לר׳ שלמה בן ש״ט עטייה מירושלים, נדפס בשנת ש״ט בויניציאה 2°, והעתיק ממנו בס׳ תולדות חכמי ירושלים.

40. **סדר זמנים לר׳ סעדיה בר אברהם לונגו** מקושטנטינא בראש חיבורו שברי לוחות. נדפס בשאלוניקי שנ״ד 8°. והיה שולח שירים לר׳ גדליה בן יחייא בעל שלשלת הקבלה כמ״ש בהקדמה לס׳ תולדות בני אברהם לר״א דאנון ע״ש. אלו ארבעה ספרים (37-40) לא ראם הרב חיד״א ולא הזכירם כמ״ש החכם כרמולי בתולדות חיד״א.

41. **תולדות אדם יחוסין** משנת (השמ״ג) [השי״ד ?] ומעלה (היא שנת שריפת הספרים באיטליא) לה״ר שמואל אלגאזי מקנדיא (תלמידו של הרב אליה קאפסאלי בעל דבי אליהו בר פלוגתיה דמהר״ם אלשקר, והעמיד תלמידים הרבה בקנדיא ומכללם הגאון מהר״ר שמואל אלגאזי שחיבר ס׳ תולדות אדם יחוסין. תולדות גדולי איטליא בערכו). והוא סדר הדורות בקצרה מאדם הראשון עד שנת שריפת הספרים באיטליא (היא שנת שי״ד) והלך לרוב אחרי ס׳ יוחסין. נדפס בויניציאה שמ״ז והוא יקר המציאות מאד. כ״כ החיד״א בשה״ג. ועיין בערך דבי אליהו ובערך דברי יוסף.

42. **ס׳ יוחסין השלם** לר׳ אברהם זכות מאדם הראשון עד גירוש ספרד שנת רנ״ב ורנ״ו ורנ״ז, עיין מוצאי גולה לשפ״ר עמוד 349. והשלימו במהר״י אבוהב רבו ובמהר״י די ליאון. חיברו בתונס שנת רס״ג (ונשתמש בהקדמת צדה לדרך מבלי הזכירו וגם במבוא התלמוד לר״ש הנגיד וביסוד עולם פי״ח ובס׳ הערוך לרב צמח גאון ובס׳ היחס לר׳ יעקב סקילי ובספר „הימים״ שחיבר ר׳ יצחק דמן עכו (והעתיק ממנו ענייני התגלות ס׳ הזוהר מזמן ר׳ משה די ליאון כנודע) ובס׳ רבינו נתן הבבלי שהיה בזמן הגאונים ז״ל בבבל שהעתיק ממנו ר״ש הנגיד בספרו מבוא התלמוד שהיה בידו בשלימותו). החכם שמואל שולם שינה סדרו והדפיסו בקושטא שנת שכ״ו. אמנם זה מקרוב נדפס מחדש בלונדון כסדר שיצא מיד המחבר, אמנם בשני עלים אחרונים שבסופו יש השמטות וטעיות בכ״י שהדפיסו ממנו. וראיתי העתק אחר כ״י נכתב במצרים שנת שכ״ד יפה עד מאד ונמכר להגאון המנוח רפאל נטע ראבינאוויץ ז״ל במינכען, ואני העתקתי ממנו שני עלין אחרונים הנ״ל אשר הם מתוקנים בכ״י. והרב המבי״ט ז״ל עשה קיצור מס׳ יוחסין וכן הרב יעב״ץ עשה הגהות עליו ונדפסו. ובעל אוצר הספרים תיקנו וסידרו להדפיסו ולא נדפס עד היום עיין

בהקדמת אוצה"ס הנז'. בשנת הש"מ נדפס ס' היוחסין עם הוספות בסופו ממור"ם ומהמדפיס פי"ח מיסוד עולם וסדר עולם זוטא וכו' עיין אוצר הספרים. ונדפס מחדש עם מבוא תרפ"ה מהחכם פריימאן.

43. **תנחומות ישראל** בלשון ספרד לר' שמואל אושקי נכבד מאד, ונעתק בלשון אשכנזי עיין מוצאי גולה לשפ"ר עמוד 308-289 (ולקמן סי'... „תנחומות גליות ישראל" בלשון פורטוגיזי צחה מעשה גלות פורטוגאל. מביאו בתולדות גדולי איטליא ונזכר באוצה"ס מערכת תי"ו נומר 659).

44. **שלשלת הקבלה** לר' אברהם בר שלמה מטרוטייל ז"ל נדפס מחדש בס' דברי חכמים, סדרי הדורות מהמחברים עד זמנו שהשמיט בעל ס' יוחסין ר"א זכות ז"ל.

45. **שלשלת הקבלה** לר' גדליה בן יחייא מאדם הראשון עד שנת הש"ן ב' חלקים, גם חיבר דברי הימים לבני יחייא. נדפס בחיי המחבר קראקא שנ"ו 4°. נשתמש בשערי ציון ובמקדש מעט ובמאמר על גירוש ספרד לר"ח קרשקש (נד"מ בשבט יהודה) ונמצא על גליוניו תאריכים רבים מאת... (ובעל סדר הדורות העיר כל שגיאותיו) [עיין בשה"ג להחיד"א שבכמה מקומות שגה אחריו גם בעל סדר הדורות וכרות עמו הברית. נאמ"ן ס"ט].

46. **מגלת סתרים למהרח"ו** או ס' חזיונות למהרח"ו. חלומות ומראות ואגדות כ"י. ראהו הרב חיד"א והעתיק ממנו בשה"ג, והוא נדפס בשם שבחי מהרח"ו חמו"ד (אוסטראה תקנ"ו או תקפ"ו), לבוב תרכ"ו. והיה בידו ספר „הימים" כ"י לר"י דמן עכו וסודותיו גם ספרי ר"א זכות ולוחותיו.

47. **דברי הימים למלכות עותמאן** לר"מ אלמושנינו כ"י בבודיליאנה, מצולטאן סלימאן ובנו סלים שמשלו בשליש העולם.

48. **שתי הקצוות** והמהפכות הגדולות אשר בקושטנטינופלי להנז'. נדפס שס"ח, עיין מוצאי גולה עמוד 346 (אולי הוא הנ"ל ונקרא קונטריס מגירוש ספרד לר"מ מושנינו).

49. **צמח דוד** לר' דוד גאנז ג' חלקים מאדם הראשון עד השנ"ב והוסיפו עד תנ"ב והוסיפו עד תר"ו והוא נשתמש בדברי הימים לר"י הכהן והביא המבוכות דבעל מאור עינים ויישבם. הוא סידר הכל על שנות הבריאה ואסף קורות כל המלכים מספריהם בח"ב מספרו.

50. **דבי אליהו** לר' אליהו בר אלקנה קפשאלי תלמידו של הגאון מהר"י מינץ ז"ל כמ"ש בס' אלים דף כ"ט וקוראו שם דברי הימים למלכי תוגרמה כ"י (גם חיבר נועם וחובלים, ומכתב מאליהו תכונה כ"י). נכתב שנת הרפ"ג ונדפס בפאדובא תרכ"ט ליקוטים ממנו עיין מוצאי גולה לשפ"ר עמוד 80 (ותלמידו הר"ש אלגאזי שחיבר תולדות אדם, עיין בערכו למעלה סי' 41).

ונשתמש בו בס׳ דברי יוסף סאמברי הנדפס ליקוטים ממנו בס׳ סדר חכמים וקורות הימים להחכם ניבווייער כמ״ש שם יע״ש. גם נשתמש בו ר״י הכהן בספרו דברי הימים.

51. **ספר זכרונות** לה״ר שבתי עמרון מרומא על גדולי ישראל וחיבוריהם כ״י (גם חיבר ספור כל מהלכות כל צבא השמים).

52. **סדר אליהו** לר׳ אליהו הלוי, מנטובה תק״ם, והוא שיר גדול של החג שעושים ביום כ״ב אב לזכר הצלת הקהלת באלעסגדריא די לא פאליא שנת תקל״ט.

53. **יחוס בני ספרד** לר׳ יצחק עקריש בעל איומה כנדגלות וקול מבשר כמ״ש באוצר הספרים, וקראו מראות אלהים.

54. **דברי הימים** לר׳ יוסף בר יהושע בר מאיר הכהן ספרדי ענין מלחמות וגזרות צרפת וספרד וממלכת בית עותמאן התוגרמי („אמר יוסף הכהן גירוש צרפת והגירוש הזה (ספרד) העירוני לחבר הספר הזה״. ע״כ). נדפס שנת שי״ד. ואני ראיתיו כ״י עם הנקודות לכל שם עצם פרטי, ובסופו פלס השמות, והוא נטיית השמות ומשקלם בספרי התנ״ך.

55. **עמק הבכא** לר׳ יוסף כהן הנ״ל ספור כל התלאות מחורבן בית שני עד השל״ה. נדפס מחדש עם הגהות שד״ל ולעטעריס בווין תרי״ב 16°. ונשתמש בס׳ דבי אליהו הנז׳ עיין מוצאי גולה עמוד 310.

56. **קיצור דברי הימים לבנ״י בארץ צרפת** וסנהדרי גדולה שנוסדה ע״פ נאפוליון הראשון. ווארשא תרכ״ג.

57. **שבט יהודה** (ושבט עברתו) להרופא ר׳ שלמה ובנו ר׳ יוסף בן וירגא (הוא שולח במלאכות ר׳ אברהם סניור לאסוף כסף למצות פדיון שבוים בכל קהלות ישראל בספרד). ספור כל התלאות והצרות שעברו על אבותינו בכל תפוצות הגולה כפי מה שמצא בסוף ספר אחד מזקינו ה״ר יהודה בן וירגא ואשר ראו עיניו. נדפס שנת ש״י בפעם שנית (שבט עברתו לא נדפס ואולי עודנו בכ״י), עיין מוצאי גולה עמוד 309.

58. **מאמר על גירוש ספרד** שנת קנ״א, מר׳ חסדאי קרשקש נדפס עם שבט יהודה הנז׳. כתבו בסרגוסא שנת קנ״ב.

59. **קורא הדורות** לה״ר דוד קונפורטי, סדר רבנן סבוראי וגאונים וראשי ישיבות ורבני הדורות עד זמנו ה״א תל״ה וכלל בו חידושים משנות דור ודור רק שאינם מסודרים כראוי וממנו שאב החיד״א בספריו וגם אני המלקט לקוטי בתר לקוטי נהניתי ממנו. דפוס ראשון ויניציאה תק״ו ע״י ה״ר דוד אשכנזי ואח״כ בלמברג תר״ח ועוד בברלין תר״ו עם הערות ומפתחות בסופו ע״י ה״ר דוד קסטעל (אור החיים ערך 771).

60. **סדר הדורות** ב״ח מאדם הראשון עד ה״א תכ״ז לה״ר יחיאל בה״ר

שלמה היילפרין, והוא לפ"ד (?) כל ספרי דברי הימים לב"י ובפרט בעל צמח דוד. דפוס הראשון קארלסרוא תקכ"ט 2°. ונדפס מחדש עם הגהות ר' נפתלי משכיל לאיתן. ובירנפעלד קורא לו החשוב שבקוראי הדורות.

61. **דברי יוסף** כ"י, ראהו החיד"א בשה"ג גם נשתמש בו כמ"ש בערך מהר"ר אברהם סבע הספרדי יע"ש. חובר מאת ר' יוסף בר יצחק סאמברי במצרים בשנת תל"ב. נשתמש בקוראי הדורות שלפניו ומכללם בס' דבי אליהו ובס' דברי הימים לר"י הכהן ואולי גם בהקדמת ר"ש בן ש"ט עטייה מירושלים. ונדפס בשם „ספור דברים מספר דברי יוסף" בקושטנדינא תפ"ח 8°. החכם ההוא היה ממשמשי ה"ר רפאל יוסף צלבי שר מלך מצרים כמ"ש בדף כ"ז יע"ש. עוד נדפס באיזמיר שנת תקי"ו בשם „מאורעות עולם" או „ספור דברים". הספר הזה נזכר בס' מעשה צדיקים לר' אברהם כלפון ובתולדות גדולי איטליא גם בס' אבן נגף לכהנא ובתולדות חכמי ישראל לקלמן (שולמאן) נזכר בשם „מאורעות עולם" או „ספור דברים" למחבר אלמוני. יצא לנו מזה כי אלה ג' ספרים „דברי יוסף" „ספור דברים" ו„מאורעות עולם" המה לאחד יחשבו, ותוכן עניגם הוא שלשלת הרבנים וזריחת אור מלכי העותמנליס המה התוגרמים ומלחמותם והצלחתם (כמ"ש באוצה"ס בערך ספור דברים ובערך דבי אליהו). החכם הרכבי הזכירו במאמרו הנדפס בס' ארבעה מאמרות לבעל המליץ תשורה לשנת 1893 ויחסו לר"י סאמברי. החכם ניבווייער נ"י הדפיס בסדר חכמים (תרמ"ז) ליקוטים מס' דברי יוסף לר' יוסף בר יצחק סימברי (חובר בשנת תל"ב) והוא נכבד מאד לקורות בנ"י בארץ תוגרמה ומצרים. ועתה נדפס מחדש ס' טוב מצרים בשמות רבני מצרים והוא נשתלשל ממנו, וכתב שם שהיה ביד הרב חיד"א בכ"י ומזכירו בשם קובץ כ"י. וכתב שם שר"י סמברי הפליא לעשות בסדרו את גולת ספרד ומגורשי קשטיליא וטוליטולה בשמות של הרבנים מוצאי גולה, כל אחד בשמו וספריו שחיבר, אן חנה ואן פנה, מי באת"ק תובב"א ומי במצרים ומי בקושטא ומי בשאלוניקי וכו' דבר פלא גודל בקיאותו וידיעתו הרחבה, וכן סידר את שמות רבני מצרים הראשונים והאחרונים לכלם בשמות יקרא וכו'. ולפי דעתו כי המעתיקים או המדפיסים הסירו ממנו כל תואר רב או חכם ואפי' ר' הסירו וכתבו השמות מופשטים מכל תואר כבוד, ישמעאל הכהן, יצחק די מולינא, בנימין קאג'יג'י וכו' וכן לא יעשה. ע"ש. וכתב עוד שם שהמחבר היה תלמיד מובהק מהרב חנניא ברהום מרבני מצרים שמת שנת תט"ו. ע"ש. ומזה נראת שחיבר ספרו בשנת תל"ב והמעתיקו במצרים הוסיף עליו עד זמנו.

62. **מצודות דוד** כעין ס' יוחסין ושלשלת הקבלה לה"ר דוד מילדולה בעל שו"ת דברי דוד ושאר ספרים (ואביו ת"ר רפאל מילדולה חיבר שו"ת

מים רבים וס' חופת חתנים וס' שבר במצרים תפלות לרעש שהיה בליוורנו שנת שב"ר וקורותיו. ואולי הרעש הזה היה סיבה לחיבור ס' מצודות דוד). גם חיבר ס' שפתי צדיקים כמעשה ס' שפתי ישנים ביבליאוגרפיא ושניהם בכ"י כמ"ש בספרו דרכי הלימוד ויסוד הלימוד.

63. **נחלת שמעוני** ג' חלקים. כל המאמרים השייכים לשמות העצם בתנ"ך ובש"ס ובמדרשים.

64. **זכרון חכמים** מאדם הראשון עד סוף חתימת התלמוד מחובר לס' מלאכי קודש להה"ר משה בהה"ר אליהו זאלקווא. תק"ה. 8°.

65. **אמרי צרופה ח"ב** כ"י, בהקדמה מדבר בו על סדר הקבלה. להה"ר יחיאל מיכל פישל כמ"ש בח"א יע"ש.

66. **עץ חיים** לבעל חוות יאיר להה"ר חיים יאיר בכרך כ"י. כולל ט' חלקים, חלק א' מהם מדבר בסדר הדורות כמ"ש בחות יאיר סי' ק"ח יע"ש. וקראו קונטריס „שני דורות".

67. **אבל רבתי** ה"ר יעקב בר שלמה צרפאתי, חובר בשנת הקנ"ה. בו מונה מספר כל קרוביו ובני משפחתו המתים במגפה בשנת הקמ"ח בצרפת. מחובר לספרו משכנות יעקב כ"י פאריש. ע' אוצה"ס.

68. **שם הגדולים** ב"ח. ועד לחכמים ב"ח. להרב הגדול חיד"א ז"ל נדפס מחדש ע"י ר' איזק בן יעקב בווילנא תר"ך עם כל החלקים והמסתעפים, נחלק לב' חלקים מערכת גדולים ומערכת ספרים והוא סידור יפה אף נעים. במערכת גדולים הביא כמו אלף ש' חכמים עד זמנו ובמערכת ספרים הביא כמו שני אלפים ור' ספרים, ונדפס עם תולדות החיד"א ע"י כהמולי ז"ל ושמות כל ספריו שחיבר והערות בסופו מאת החכם אהרן פּולד. הרב חיד"א היה בידו כ"י „שערי ציון" „דברי יוסף" „ספר חזיונות למהרח"ו" והעתיק מהם בספריו אלה, וראה ס' תולדות אדם לר"ש אלגאזי היקר במציאות, אבל הספרים סימני 37-38-39-40 אלה ארבעה ספרים לא ראם החיד"א ולא הזכירם בשם הגדולים שלו.

69. **מעשה נסים**. ראהו הרב חיד"א כמ"ש בערך ר"א מגרמיזא והוא להה"ר יוסף הלוי שמש דשם כ"ה מעשיות, פ"פ ד"א [פרנקפורט דאדר] תכ"ב ונעתק ללשון אשכנזי ע"י בנו ד"א תנ"ו 8°. וסידר גם „מנהגי ק"ק ווירמיש" „תקנות ק"ק ווירמיש" ו„זכרונות ק"ק ווירמיש" ומביא ממנו בסדה"ד (בל"א).

70. **סימן ו' משו"ת הרשב"ץ** הנקרא תשב"ץ. [א"ה בשלשת חלקי הרשב"ץ לא מצאתי בסי' ו' כלום, ואולי הכוונה לשו"ת הרשב"ץ ח"מ סוף סי' ט"ו וסימן ע"ב. ע"ש. נאמ"ן ס"ט].

71. **מסעות ר' בנימין** ידוע.

72. **סיבוב ר' פתחיה** ידוע.

73. **ספר „הימים"** כ"י לר' יצחק דמן עכו בעל מאירת עינים.
74. **מעשה נסים** עיין אוצר הספרים.
75. **מעשה ה'** עיין אוצה"ס.
76. **נפשות צדיקים** ששים ציוני מצבות מביה"ק דווירמיש עם הערות להה"ר יהודה ליב לעווינזאן פפד"מ 1885 °8. ועם צורת בית המדרש של רש"י ז"ל וצורת כסאו.
77. **גאולת ישראל** עיין אוצר הספרים בערכו.
78. **מעשה גדול ונורא** עיין אוצה"ס בערכו.
79. **גבולות א"י** עיין אוצר הספרים.
80. **אבני [זכרון.** ע"ו נוסחי מצבות עתיקות בטוליטולא. עיין באוצר הספרים].

אמר יכ"ן אכתוב בכאן אגרות מסע אשר כתבו יחידים אשר נסעו מחו"ל לא"י ומשם שלחו אגרות למיודעיהם וקרוביהם.

81. **ס' מסע לא"י** לאחד מתלמידי הרמב"ן כ"י בפטרסבורג (חסר).
82. **מסע לא"י** בשנת תתק"ע לר' שמואל בר שמשון נדפס מחדש באוצר טוב לד"ר בערלינער ובספר „ירושלים" ללואנץ קורא לו רשימת הקברים.
83. **אגרות הרב עובדיה ברטנורא** ותלמידו בשנת רמ"ח ורמ"ט כ"י עיין אוצר הספרים גם ראיתים כ"י פה תונס. נדפסו בהיארבוך לחברת דורשי חכמת ישראל. ובס' ירושלים ללואנץ קורא להם בשם מכתב והם ב' אגרות ארוכות.
84. **יחוס האבות** אגרת מסע משנת רצ"ז לאיש פלאי (אולי הוא העתק ס' היחס לר"י סקלי הנ"ל סימן 36) על מקום שם קבר מלכים נביאים וצדיקים תנאים ואמוראים בא"י ובחו"ל. נעתק ע"י ר' אורי בר שמעון מבילא בצפת שנת שכ"ד ונדפס (בסופו הסכמה ללוח עברונות שחיבר עיין הערתי בסי'... על ס' עברונות) עיין אוצר הספרים אות אגרת ואות יחוס. זה ר' אורי ב"ש היה מעתיק ספרים בכתיבה תמה כנראה בפנים בערך ר' יעקב אשכנזי יע"ש.
85. **אלה המסעות** נדפס מכ"י ע"י כרמולי בריסעל תר"א °12 והוא מורה דרך לנוסעים לא"י וכו'.
86. **שבילי דירושלים** משנת הצ"ג נדפס מחדש ע"י כרמולי בריסעל תר"ו °8. והיא אגרת מענייני א"י להה"ר יצחק בר יוסף חילו שעלה בשנת הצ"ג מעיר לרידא בארגון לדור שם הוא וביתו.
87. **מסעי א"י** נדפס מכ"י ע"י כרמולי בריסעל תר"ו °4. ואולי הוא ס' מסעות של ר' שמואל הקדוש בר' יעמשיל בר דוד סיפור מסעיו לא"י בשנת הת"א ח' דפין, אופזלא חש"ד °4.

88. **פרשת אלה מסעי** נדפס בס' שבחי ירושלים, ובאוצה"ס כתב שהוא לאחד קדוש שנסע מויניציאה לא"י בשנת רפ"א ורפ"ב. ולדעתי הוא ס' אגרת הקדש ואגרת מספרת דלקמן [101] יע"ש.

89. **רשימת הקברים** לנוסע קאנדיאטי בשנת הרל"ג, נדפס מחדש בסוף ס' ירושלים.

90. **מכתב מסע** לר' משולם בר מנחם מולטירא איש פלורנצי בשנת הרמ"ה, נדפס מחדש בס' ירושלים.

91. **אגרת לר' אליהו האיטלקי** אשר כתב מירושלים למשפחתו בפירארה שנת קצ"ח. נדפס בס' דברי חכמים מיץ תר"ט 8°.

92. **חרבות ירושלים** עיין אוצר הספרים.

93. **מעשיות ר' שמואל בן עטאר** ור' יצחק ליאון ממדרשים ואגדות עיין אוצה"ס.

94. **ס' המעשים מר' משה רפאל אגולר** ספרדי, מעשיות מבבלי וירושלמי וכל המדרשים ומפרשיהם כ"י. עיין אוצה"ס.

95. **משלי שלמה** ספורי מעשיות רע"ח, עיין אוצה"ס.

96. **מעשיות מהזוהר** עיין אוצה"ס.

97. **שמות הגדולים** עיין אוצה"ס.

98. **מכתב ה"ר יצחק צרפאתי** מא"י לאחיו בגולה נדפס עם קונטריס גזירת תתנ"ו.

99. **מכתב מאליהו** לר' אליהו די פיזארו ספור מסעו לא"י מוויניציאה בשנת שכ"ד.

100. **מסורת האר"י ז"ל** על מקום קברות הצדיקים, נדפס בס' שבחי ירושלים, והוא סימני הקברים של ארץ הגליל אשר בסוף שער הגלגולים למהרח"ו ז"ל.

101. **יחוס הצדיקים** יש שנים. הא' נקרא „יחוס הצדיקים" מהנוסע גרשום בר אשר איש שקרמילא. והב' נקראת איגרת מספרת „יחוסתא דצדיקי דארעא דישראל" נדפסה ראשונה משלוחי דלי ציון ועניי ירושלים על דף גדול מיוחד 2° בויניציאה שפ"ו, ווירונא ת"ו (בשם יחוס הצדיקים) 8°. ועם ס' חכמת המשכן (ממנו נעתק בלשון אשכנז בס' סיבוב קברי הצדיקים חמו"ד) במנטובה תל"ו 4° בפפד"מ וחש"ד 2° ונעתק ללשון אשכנז בס"ס גלילות א"י (גם הוא נדפס ג"כ בלשון אשכנז תפ"ד) מהר"ר גרשון בן ה"ר אליעזר הלוי אידלש באמשטרדם שצ"ה וז"ז, ושניהם נעתקו אח"כ בלה"ק בשם „אגרת הקדש" ונדפסו בס"ס דרך הישר ד"א תק"ט. וממנו נלקחו ונדפסו גם לבדם וגם בס' שבחי ירושלים בשם „פרשת אלה מסעי" וס' זכרון בירושלים אמשטרדם תקי"ט 8°. ונלקח

מאגרת מספרת הנז׳ ונדפס מחדש בירושלים תר״מ. ס׳ גלילות א״י נדפס מחדש בווארשא תר״ל. וראיתי ס׳ אגרת הקודש ווארשא תרל״ד ובסופו אגרת מספרת הנז׳ וכתוב בה „ואהרן הוא המליץ להעתיקו ללשון הקודש מלשון זר וישמעאל״ וכפי הנראה מזה שמקור זאת האגרת בלשון ערבי והעתיקה זה המעתיק אהרן ללשון הקדש ונדפסה משלוחי דלי ציון בויניציאה שפ״ו.

102. **גלילות א״י** מהנוסע גרשון בר אליעזר אידלש עיין יחוס הצדיקים לעיל [101]. ונדפס הספר בלה״ק בשם אגרת הקודש. בעל סדה״ד מעתיק ממנו בל״א [בלשון אשכנז] בשם גא״י. וכתב ר׳ מנשה בן ישראל במקוה ישראל שנשרף הספר ע״י הכומרים.

103. **גלילות הגוים** חיברו בחור אחד מעשיות שראה בהרבה ארצות בנסיעתו. סה״ד בשכ״ה.

104. **חכמת המשכן** (עיין אגרת מספרת לעיל 101) חיברו ה״ר יוסף ריקיטי מכיל צורת כלי המשכן ובסופו ציוני מערות א״י. כ״כ ר׳ אברהם כלפון. והוא ס׳ אגרת יחוס הצדיקים. ובתולדות גדולי איטליא מייחס גם האגרת לר׳ יוסף ריקיטי הנז׳ גם מערבו עם ס׳ יחוס הצדיקים הנדפס במנטובה שכ״א, ואינו כן רק שהם ב׳ ספרים שונים גם ב׳ מחברים שונים חיברום, הא׳ הוא משלוחי דלי ציון ועניי ירושלים והב׳ להנוסע גרשום בר אשר איש שקרמילא. וראי״ך הנז׳ עירב ב׳ מחברים לאחד ששם שניהם גרשום והם בעל יחוס הצדיקים ובעל גלילות א״י, ואינו כן רק כמו שכתבתי. וכן העיר באוצה״ס בערך יחוס.

105. **אגרת הקודש** עיין אגרת מספרת פרשת אלה מסעי (101) ע״ש.

106. **זכרון בירושלים** עיין אגרת מספרת הנ״ל.

107. **שבחי ירושלים** ה״ר יעקב כ״ץ בר משה חיים ברוך על תכונת א״י, ומסורת האר״י ז״ל, ופרשת אלה מסעי. ליוורנו תקמ״ה.

108. **חיבת ירושלים** ה״ר חיים בר דוב בער הלוי הורוויץ על תכונת א״י בי״ד שערים מלוקט מכל הספרים. ירושלים תר״ד. ווילנא תרל״ט.

109. **מגיד שיחות מהר״ן** אדמו״ר נחמן מבראסלב נכד הבעש״ט בחסידות ופרישות גם הנהגותיו ונסיעתו לאה״ק ונפלאותיו ומופתיו. לעמבערג 12°. גם נדפסו ברוסיא תקע״ה ספורי מעשיות למהר״ן בלה״ק ול״א [ולשון אשכנז] 4°. גם ספר „מסעות הים״ סדר נסיעתו לא״י ואשר קרה לו והנהגותיו. יוזעפאוו תר״ו 12°.

110. **אהבת ציון** או **ספור ארץ הגליל** ה״ר שמחה בר יהושע מ״מ [מגיד מישרים] בזלאזין. ספור מסעו בשנת התקכ״ד עד צאתו משם. הוראדנא חש״ד. עיין אוצה״ס ולקמן בערכו.

111. **דברי מסעות** של ר' יוסף הלוי בר נחמן בגליל העליון והתחתון בטבריה ושכם בירושלים וחברון ומצרים. אוצר הספרים.

112. **מעשה א"י** בנסוע ר' יוסף הסופר לא"י וכתב את הנסים והנפלאות שעשה הקב"ה לישראל בא"י וצפת בשנת תקכ"ב, סדילקאוו תקצ"ד. וכתב אוצה"ס ערך ספורי מעשיות שהוא בל' יהודית המוני.

113. **שאלו שלום ירושלים** או **שלום ירושלים**, ה"ר גדליה מסימייאטיץ תלמיד ר' יהודה חסיד. ספור מסעי אישי ישראל היוצאים מפולין בשנת ת"ס בחברת ר"י חסיד לא"י. ברלין תע"ו.

גם הקראים כתבו ספרי מסעות א"י והם [שני הספרים דלהלן]:

114. **כ"ר משה בן אליהו הלוי** מן שנות תי"ד ותט"ו, נדפס במסעות הקראים בגנזי ישראל בס"ט פטרסבורג.

115. **כ"ר בנימין בן אליהו** בש' תקמ"ה ותקמ"ו, נדפס במסעות הקראים בגנזי ישראל בס"ט פטרבורג.

116. **ס' קצוי ארץ** עניני א"י.

117. **צורת הארץ לגבולותיה.**

118. **מחקרי ארץ** או **ארץ קדומים.**

119. **תבואת הארץ** עניני א"י ומחובר לו ס' מעשה הארץ דה"י למלכי הארץ.

120. **ירושלים** לר' משה לואנץ. ספר שנתי יוצא בכל שנה עד שנה י"א בירושלים. באו בו כל ספרי המסעות.

121. **ארץ ישראל** לבן יהודה.

122. **ארץ הגלעד** לאליפונט האנגלי.

123. **ארץ חמדה** לנחום סאקאלוו מו"ל „האסיף" עם מפה לא"י.

124. **ס' המסע לדוד הראובני** בבואו ממדבר חפר לאירופא, כ"י באוקספורד, והובא באוצר הספרים ערך ספור נסיעת דוד הראובני, ונדפס מחדש בסדר חכמים ע"י ד"ר ניבוייער נ"י באוקספורד תרנ"ג.

125. **מסעי ישראל** או בנימין השני. מסעות.

126. **משא בערב** מסעות.

127. **תוצאות ארץ ישראל** ספור מסע איש קדוש מאשכנז בכל הארצות יכל המקומות עד בואו לא"י דפוס אמשטרדם ת"ט 8°. אוצר הספרים.

128. **אבן ספיר** ב' חלקים.

129. **ס' המסע** לה"ר יוסף הלוי מפריש לכוש ותימן.

130. **יחוס הצדיקים** לה"ר גרשון בר אשר איש שקרמילא נדפס במנטובה

שכ״א, ועיין לעיל (סי׳ 101־104) אגרת מספרת מש״כ [מה שכתבתי]. ונדפס מחדש ירושלים תרנ״ו.

*

אמר המעתיק נאמ״ן ס״ט, לתועלת הקוראים סידרתי שגית שמות הספרים ע״פ סדר א״ב ולפי המספרים, וזה החלי בעזר צורי וגואלי:

א. אבל רבתי (67). אבן ספיר (128). אבני זכרון (80). אגרות הרע״ב (83). אגרת הקדש (105). אגרת לר׳ אליהו האיטלקי (91). אגרת רב שרירא גאון (5). אהבת ציון (110). אלה המסעות (85). אמרי צרופה (65). ארץ הגלעד (122). ארץ חמדה (123). ארץ ישראל (121).

ג. גאולת ישראל (77). גבולות א״י (79). גלילות א״י (102). גלילות הגוים (103).

ד. דבי אליהו (50). דברי הימים למלכות עותמאן (47). דברי הימים לר׳ יוסף הכהן (54). דברי יוסף סמברי (61). דברי מסעות (111). דור דור וחכמיו (37). דורות עולם (9). דרכי התלמוד לרב סעדיה גאון (11).

ה. הקדמת אבות להמאירי (25). הקדמת אברבנאל (33). הקדמת היד החזקה (13). הקדמת פירוש תהלים (39). הקדמת צדה לדרך (32). הקדמת קרית ספר (26).

ז. זכרון בירושלים (106). זכרון חכמים (64).

ח. חיבור תנאים ואמוראים (16). חיבת ירושלים (108). חכמת המשכן (104). חרבות ירושלים (92).

י. יוחסין השלם (42). יוסיפון בן גוריון (1). יחוס בני ספרד (54). יחוס האבות (84). יחוס הצדיקים (101־130). יחוסי תנאים ואמוראים (14). ימות עולם (24). ירושלים (120).

מ. מאמר זכרון השמדות (32ב). מאמר על גירוש ספרד (58). מבוא התלמוד בערבי (21). מבוא התלמוד לר׳ שמואל בן חפני (7). מבוא התלמוד לר״ש הנגיד (8). מגיד שיחות מהר״ן מברסלב (109). מגלת הזכרון (32א). מגלת סתרים למהרח״ו (46). מחקרי ארץ (118). מכתב מאליהו (99). מכתב מסע (90). מכתב ר״י צרפאתי (98). מסורת האר״י (100). מסע לא״י (81־82). מסעות ר׳ בנימין (71). מסעי ארץ ישראל (87). מסעי ישראל (125). מעשה א״י (112). מעשה גדול ונורא (78). מעשה ה׳ (75). מעשה נסים (69־74). מעשיות מהזוהר (96). מעשיות ר׳ שמואל בן עטאר (93). מצודות דוד (62). מקדש מעט (35). משא בערב (126). משלי שלמה (95).

נ. נחלת שמעוני (63). נפשות צדיקים (76).

ס. סדר אליהו (52). סדר ברכות (18). סדר גדולי הדורות (30). סדר

הדורות (60). סדר היחס (28). סדר הקבלה (31). סדר זמנים לונגו (40). סדר חכמים (17). סדר ימות עולם (27). סדר מקבלי התורה (10). סדר עולם זוטא (4). סדר עולם להרמב"ם (12). סדר עולם רבה (3). סדר תנאים ואמוראים (6). סיבוב ר' פתחיה (72). ספר היחס (36). ספר הימים (73). ספר המסע לדוד הראובני (124). ספר המסע ליוסף הלוי (129). ספר המעשים (94). ספר זכרונות (51).

ע. עמק הבכא (55). עץ חיים (66). ערך מלים (19).

פ. פירוש אבות (20). פרשת אלה מסעי (88).

צ. צורת הארץ (117). צמח דוד (49).

ק. קונטריס גזירות תתק"ו ותתקנ"ו (23). קונטרס גזירת תתנ"ו (22). קורא הדורות (59). קיצור דברי הימים לבנ"י בארץ צרפת (56). קיצור זכר צדיק לברכה (38). קיצור יוסיפון (2). קיצור יחוסי אנשי שם (15). קצוי ארץ (116). קראים (114-115).

ר. רשימת הקברים (89).

ש. שאלו שלום ירושלים (113). שבחי ירושלים (107). שבט יהודה (57). שבילי דירושלים (86). שו"ת הרשב"ץ (70). שלשלת הקבלה (44-45). שם הגדולים להחיד"א (68). שם הגדולים לנכד מהר"ש שלישטט (29). שמות הגדולים (97). שערי ציון (34). שתי הקצוות (48).

ת. תבואת הארץ (119). תולדות אדם יחוסין (41). תוצאות ארץ ישראל (127). תנחומות ישראל (43).

תולדות חכמי תונס

(ועוד רבנים)

על פי סדר א"ב

מערכת האל"ף

אבו אהרן בנו של ר' שמואל הנשיא. אשר עלה מבבל משום מעשה שהיה והוצרך לילך נע ונד בארץ ובא לארץ לומברדיא בעיר אחת ששמה לוקא ושם מצא את ר' משה הזקן (בר קלונימוס בן ר' משולם בן ר' קלונימוס בן ר' יהודה) שפייט „אימת נוראותיך" ומסר כל סודותיו לו, ואבו אהרן זה קבל מאבותיו והם קבלו רב מרב עד שמעון הפקולי. כ"כ בפי' התפלה ע"פ הסוד מבעל הרוקח הביאו הרב יש"ר בס' מצרף לחכמה. והחכם גרעטץ בדברי ימי ישראל (ח"ה מהד"ק עמוד 421-468) ישער כי זה אבו אהרן בנו של ר' שמואל הנשיא שהזכיר הרוקח הוא הגז' באגרת רב שרירא גאון בזה"ל ולא הות דוכתא מר אהרן קמיה דהוא אב"ד והוה גמיר ועדיף מיניה מיהו וכו' אדבריה למר רב יוסף ע"כ. ובכ"י פאריז כתוב והגאון ר' משה מלוקא היה תלמידו של אהרן אבי כל המדות מבבל (כצ"ל גם במצרף לחכמה במקום אבו אהרן). וכתב החכם שוח"ה בצופה להמגיד שנה כ"ב נומרו 17 כי לפ"ז יתכן כי מר אהרן זה הביא אתו מבבל את „אזהרות ראשית" (ואזהרות אתה הנחלת) לאיטליה וגם לאשכנז, וכתב עוד שם כי לדעתו מתחילה נתחברו אזהרות ראשית בא"ב אחת לבד דהיינו כל המצוות בקיצור ואח"ז כאשר מנה המצות בפרטות בעל הלכות גדולות נכתבו בישיבת רב יוסף בר אבא גאון פומבדיתא שנת ד' תקע"ד אזהרות „אתה הנחלת". ובהצופה שם נומרו 33 החכם שניאור זקש מגה זה אבו אהרן ן' הנשיא ר' שמואל בכלל ראשי הגולה ונשיאים וגאונים של בבל שהוכרחו לברוח משם באיזה זמן מן הזמנים מחמת איזו סיבה ע"ע. והוא ע"פ דברי רב שרירא שם „בשנת ד"א תקע"ד היו רוצים למנותו לגאון בבבל שהיה גמיר עדיף טפי מיהו ע"י חלום מינו במקומו מר רב יוסף גאון בר אבא דהוה חסיד טובא ואיתמר דהוה אליהו ז"ל אתי ליה". ויחר למר אהרן

על זה ויעזוב ישיבת בבל ויהי נע ונד בארץ עד שבא לאיטליה וישב אצל ר' משה אביו של ר' קלונימוס בעיר לוקא אשר בארץ לומברדיא ומסר לו כל סודותיו כאשר כתב הרוקח בפי' התפלה. גם נודע כי המלך קארלו הגדול דאג להשכלת היהודים ובמאה התשיעית למספרם הביא עמו (המלך קארלו הגדול) מארץ לומברדיא לאשכנז לעיר מגנצא ר' קלונימוס עם כל בני משפחתו עם משפחות חשובות אחרות והביאו בידם תיבה מלאה ספרים עם קונטרסים מסודות. כ"כ בפי' התפלה הנז' ובשו"ת רש"ל סי' כ"ט. מהדברים האלה נראה כי זה אהרן אבי כל המדות הוא הוא אבי הקבלה באשכנז ור' משה ור' קלונימוס בנו קבלו ממנו תורת הסודות ובפרט סודות התפלה אשר נתקבלו בע"פ דור אחר דור עד ר' שמואל החסיד הנביא אביו של ר' יהודה החסיד אשר ממנו קבל ר' אלעזר מגרמיזא והוא העלה הסודות האלה על ספר, ע' די"ש ח"ג עמוד 204. ובכ"י פאריז הנז' מובא בשם מר רב אהרן אבי כל המדות שקבל ממנו ר' משה אבי ר' קלונימוס הזקן שהיה גאון וחכם אין מי יערוך אליו בדורו, והוא הנהיג את בני קהלתו להוסיף בתפלת ויברך דוד מן ויברכו שם כבודך וכו' עד סוף השירה (כ"כ גרעטץ). גם בס' יוחסין של אחימעץ הגדפס בס' סדר חכמים וקורות הימים של נייבויער כתב שר' אהרן מבגדאד (היא פומבדיתא) שהיה בקי בשמות הקדש ונעשו לו נסים ונפלאות על ידיהם ועלה מבבל ובא לעיר לוקא אצל ר' משה ור' קלונימוס בנו. אמר יכ"ן אולי שר' אהרן ראש ישיבת בבל שהביא בוטריל בפי' לס"י [לספר יצירה] ומייחס לו ס' הניקוד הגדול עפ"י הקבלה איננו שם בדוי מבוטריל אלא הוא שם הגאון והמקובל הבבלי הזה.

רבינו אברהם בן הרמב"ם, חיבר ספר תשובות בלשון ערבי על מה שהשיגו על אביו בס' החבור ובס' המצות ונדפסו בימינו בשם „ברכת אברהם". בשנת תר"כ על הי"ד [על ספר היד החזקה], וח"ב „מעשה נסים" על המצות בתרגום עברי ע"י ב"ג מפאריז בהוצאות הקאיד נסים שם בפאריז. הא' הוא תשובות [על ההשגות] שהשיג עליו רבינו דניאל הבבלי ראש הישיבה השלישית בעיר בגדת [בגדד] והוא בלשה"ק ונדפס בשנת תר"ד בשם ברכת אברהם, והחלק הב' הוא מעשה נסים הנז' ובראשו שם תולדתו. וראיתי בס' שער שמחה ב„יצחק ירנן" הלכות לולב פסק קי"א שכתב, מדראינו דמרן בכ"מ פרק ז' דלולב דין ז' מביא בשם רבי אברהם בן הרמב"ם אותה התשובה שבס' ברכת אברהם סי' ל"א א"כ נראה מזה שהיה ביד מרן חיבור התשובות הנז'. ע"כ. והיה לו להביא מן המוקדם בתשובת ט"ו שהביאה מרן בכ"מ פי"ד דשבת הלכה א', וגם תשובה ג' הביאה מרן פ"ד דקרבן פסח וע"ש במשנה למלך, וגם

שאלה י"ג הביאה מרן בכ"מ, מוכח דהיה בידו. והנה מרן היו [בידו] כמה מספרי הראשונים בכ"י, זכר לדבר בכ"מ פ"א דהלכות שבת הביא משם מצאתי כתוב ע"ש ר' אברהם בן הרמב"ם (יכ"ן עיין בס' חק נתן על סדר קדשים בליקוטיו על הרמב"ם שם שפירש הדבר באורך) בעניין ההפרש שיש בין פסיק רישיה (לדבר שאינו מתכוין) [למלאכה שא"צ לגופה]. ועיין בסי' י"ט בברכת אברהם ג"כ באורך וברוחב, ותמצא הדברים הללו בתחלת ס' מעשה רוקח בחידושי הגדולים כדמותם בצלמם. וכתב שם בתחילת מעשה רוקח הנז' שמצא החידושים שאספם ר' אברהם בן הרמב"ם והדפיסם בתחלת ספרו יע"ש. ונראה לי שאלו החידושים שאספם ר"א בן הרמב"ם הם מה שרומז עליהם הוא בעצמו בס' ברכת אברהם בתשובה ח' וז"ל, וכבר פירשתי זה וכיוצא בו בכלל העניינים שפירשתי אותם בס' הבאור לעיקרי החיבור שאני מתעסק בחיבורו. ע"ש. וג"ל כי מרן ז"ל זכר לכל התשובות של רבינו אברהם כל אחת במקומה. ודע כי בתשובה כ"ב הביא רבינו אברהם לשון אחד מפירושו על מסכת פסחים שחיבר. ודע כי ס' מעשה רקח לא נדפס כ"א ח"א לבד, ויש עוד ח"ב בכ"י גם אסף בתחלתו חידושי הגאונים כ"י. ור"א כלפון תלמידו כתב כי חיבר ד' חלקים על ד"ח הרמב"ם וח"ד השלימו חותנו [צ"ל חתנו] נתן אדאדי. כן כתב במחנה אברהם כ"י בערכו, ואנו לא זכינו לאורם. ועיין בהקדמת מעשה נסים הנ"ל. ומכלל ספרי הפוסקים הרבים שהיו למרן בכ"י כנראה שהיה לו ס' חוקות הדיינים (נדפס עתה ע"י נחמן נתן קורוניל) שהרי בב"י הלכות דיינים ?[1] הביא דין אחד ע"ש מצאתי כתוב וכתב מהר"א יצחקי בספרו שלחנו של אברהם שמצא הדברים בס' חקות הדיינים כ"י לר"י בן הרא"ש (זה ר' יהודה בן הרא"ש הביאו אחיו הטור בהלכות ראש חדש [סי' תי"ז] אודות ג' רגלים וראשי חדשים שמיוחסין לג' אבות וי"ב שבטים ששמע ממנו ע"ש). גם מורנו הרב ערך השולחן היה בידו ג"כ ס' חקות הדיינים ומביא קיצורי דינים ממנו בחלק חשן המשפט ומייחסו לר"י בן הרא"ש, אבל הרב חיד"א בשה"ג מייחסו להריטב"א. גם היה להם לחכמי תונס תשובות של ר"י זה בן הרא"ש שנדפסו בימינו, גם סדר רב עמרם גאון, ומביאים אותם בספריהם. ועיין בערך מוהר"ר דוד מארם צובא נכד נכדו של הרמב"ם, תשלום ערך זה שהוא ערך אל"ף.

מהר"ר אברהם אבוקארא רב ואב"ד דק"ק פורטוגיזיס בדור שלפנינו. נפטר בשנת תרמ"א הוא ומר שגייו ה"ר אברהם לומברוזו דיין דק"ק הנ"ל, גם הרב מארי דאתרא הרב אברהם חג'אג' נפטר גם הוא, ונתנו סימן על זה

1. כ"ה בכ"י בסימן שאלה. ולעת עתה לא מצאתי בב"י ולא בשלחנו של אברהם, רק מצאתי בשש"א (ח"מ סי' פ"א ס"א) שהזכיר ס' חקות הדיינים כ"י. נאמ"ץ מ"ש.

„חב"ל על דאבדין ולא משתכחין", חבל ר"ת חג'אג' בוכארא לומברוזו, כי שלשת הרועים הנ"ל שבקו חיים סביב לזמן ההוא, ושנים הראשונים בחב"ל ההוא לא הניחו אחריהם בנים על כן קראו לחיבוריהם זרע ובן כי תולדותיהם הם מעשי ידיהם של צדיקים: „בן אברהם" „וזרעו של אברהם", הראשון בדיני הספיקות וס"ס ואביזרייהו כל מה שנכנס לבית הספק, והשני שיטות ועניינים עיין בערכו [ערך ר' אברהם חג'אג'. המעתיק]. ועם בן אברהם הדפיסו קיצור איסור והיתר של רבינו (יונה) [ירוחם] שהיה אצלו בכ"י גם נמצא אצלו ס' איסור משהו להראב"ד. גם היה לו בכ"י ספר התכונה למהרח"ו עם הלוחות הרבים שהעתיקם מהרח"ו מר"א זכותי, ונתן כל השלשה חלקים להרב המקובל משה בכ"ר ששון (בעל שמן ששון) להדפיסם והוא לא הדפיס רק החלק הא' בירושלים והשאר נשאר בידו.

מהר"ר אברהם אזולאי בכמהר"ר מרדכי בן מהר"ר אברהם אזולאי, הוא מר זקינו של הרב חיד"א כידוע. היה ממדינת פאס ממשפחת חכמי קשטיליא (אשר באו תיכף מגירוש ספרד לפאס) ודרך אניה בא לקפוטקיא היא דאמיאט ויצאו ליבשה והניחו כל אשר להם בספינה ותכף קם רוח סערה ונשברה הספינה ונטבע הכל והיתה להם נפשם לשלל ולזכור נס זה שניצולו עשת חתימתו דמות ספינה והרב חיד"א ז"ל העיד שראה חתימתו, ומשם נתיישב בעיה"ק ת"ו בזמן הרב הגדול מהר"ר אליעזר בן אורחא ז"ל ושניהם קבורים במערה אחת בקרית ארבע היא חברון עיה"ק תובב"א תנצב"ה. והרב היה חכם בכמה חכמות וסופר מהיר ומקובל גדול וחיבר הרבה חיבורים בפשט וקבלה והיה חבירו של מהר"י צמח ז"ל וחיברו ספרים בין שניהם מהכתיבות שמצאו בקבר מהרח"ו ז"ל כמ"ש בשה"ג ערך קול ברמה יע"ש. ועלה למרום יום הששי פרשת חיי שרה שנת התי"ד. וכתב במעשה צדיקים סי' שי"א וז"ל בקיצור: מהר"ר אברהם אזולאי תחילתו מעיר פאס ובא לחברון בשנת השע"ט אשר לא היו בה אז יהודים הוא והר"א בן ארחא ועמהם שבעה אחרים לעשות שם ישוב וביום הכפורים לא מצאו מנין לתשלום עשרה ובא אדם אחד ואמר שהוא יהודי והשלים למנין ובמוצאי יוה"כ לא מצאוהו ובא בחלום להר"א אזולאי ואמר שהוא אברהם אבינו ע"ה. ובנו יצחק היה פקיד בירושלים ת"ו. ובשנת התי"ד שר העיר ביקש להעליל עליו וברח מפניו ונתפש אביו במקומו והביאוהו פקידיו מחברון בשלשלאות והיה אז זקן מאד ואירע לו נס שקודם בואו ליד השר הוסר השר תכף מפקודתו והומת והיה זה ביום ד' וביום הששי אחר חצות נפטר הרב בעיה"ק חברון ונקבר קודם הכנסת כלה והרב הגיד כל זה לבנו קודם לכן זיע"א. כך שמעתי משד"ר דחברון ת"ו ה"ר מאיר בנבנשתי התקמ"ז

(ועיין ערך מהר"א דיוידאש) עכ"ל. ובנו הוא מהר"ר יצחק מקובל וסופר ודבר ומנהיג והיה בזמן מהר"ת אבולעפיא הזקן ז"ל וחיבר ס' זרע יצחק ונאבד ונח נפשיה בקושטנטינא יע"א (ועיין מו"ה נסים רוזליו בשה"ג) וחתניו של מהר"א הם הרב הכולל מהר"ר בנימין זאבי והרב החסיד מהר"ר דוד יצחקי, ונכדיו בני בנותיו הרבנים הגדולים מהר"ר אברהם ישראל זאבי ומהר"ר אברהם יצחקי זכר כולם לחיי עד, וכבר גודע בשערים שמם ונפלאות מתורתם בקצת ספריהם שיצאו לאור הדפוס. ובן הרב יצחקי הנז' הוא הרב ישעיה מרביץ תורה בתלמידים והיה תלמידו של הרב פרי חדש ז"ל והוא זקינו של הרב חיד"א ז"ל אבי אביו ונפטר בעיה"ק ירושלים ת"ו יום הששי לאדר התצ"ב, ובנו הוא אביו של הרב חיד"א מהר"ר רפאל יצחק זרחיה אזולאי זלה"ה מלכי צדק מלך שלם ולמד לפני מהר"א יצחקי הנז' בסוף ימיו בשנת התפ"ט (השנה שמת בה) ונפטר בעיה"ק ירושלים ת"ו יום כ"ג טבת התקכ"ה תנצב"ה בן פ"ג שנה. וחיבר זרע יצחק ק"ק (?) על הש"ס כ"י (מעגל טוב דף כ"ה). ובנו הוא הרב יוסף חיים דוד אזולאי המכונה חיד"א הידוע לכל, נולד בירושלים התפ"ו ונפטר בליוורנו התקס"ו והיה יותר משמונים שנה נסע בכל העולם וחיבר יותר מחמשים חיבורים וכלם נדפסו, והיה חבר למז"ה [למר זקני הרב] בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה פה תונס, והיו מריצים אגרות זה לזה. והיו לו שני בנים חכמים גדולים הא' מהר"ר אברהם מת על פני אביו בשנת התקנ"ט והב' מהר"ר רפאל ישעיה היה רב באנקונה מת בן פ"ג שנה (שם). והיה חבר להרב בעל שבת של מי ומביא דבריו בספריו. ובנו הוא ר' משה הוציא לאור הדפוס ס' זכרון משה מזקינו ובו שו"ת מה' רפאל ישעיה אביו ז"ל. גם שתי בנות היו לו להרב חיד"א הא' השיא במצרים והשנית לה"ר אברהם פארדו ברד"ף [בן ר' דוד פארדו] ז"ל. וכמדומה שהשיא שלישית בעיר ליוורנו ורביעית בעיר פיזא כמ"ש במעגל טוב בדף כ"ב. וכתב רא"ד (העתקתיו בערך ה' חיד"א באות החי"ת) ושמעתי מפי ת"ח אשר מימי הרב חס"ל עד הרב חיד"א לא השאירו אחריהם כי אם בן אחד דוקא עכ"ל.

הרב חס"ל הנז' בברחו מדבר באופל לעיר עזה בשנת השע"ט חיבר שם את הספר חסד לאברהם הנז' ובריכת אברהם שהוא קיצור תומר דבורה להרמ"ק כמ"ש נינו הוא הרב חיד"א בשה"ג.

אמר יכ"ן אכתוב כאן הערה כוללת לכל ספרי הרב אברהם אזולאי הנז'.

דע כי המקובל הזה דרכו לקצר ספרי המקובלים הרמ"ק והאר"י ותלמידיהם ז"ל אשר היו אצלו בכ"י ולקוראם בשמות חדשים. ככה מצאנוהו בחיבורו „קרית ארבע" שקיצר חיבור „אור יקר" להרמ"ק ו„ירח יקר" לתלמידו מהר"א גאלאנטי וקרא להם בשם חדש „אור החמה וזהרי חמה". וכן פי' האר"י ומהרח"ו

בהגהותיו קיצר ג"כ וקרא להם „אור הגנוז" „אור הלבנה", וכן שער הכוונות ושער טעמי המצוות משמנה שערים קיצר ג"כ וקראם „כנף רננים" „מעשה חושב", ומהכתבים שמצא בקבר מהרח"ו העתיק וחיבר ס' השושנה, ס' המשכילים, ספר העמק שאלה על ג' חלקים הראשונים מהזוהר, בלי ספק אינם רק קיצור שער מאמרי רשב"י ממהרח"ו ואולי המה רק חלקים מספרו אור הגנוז הגז'. עתה אודיעה דבר גדול כי גם ספרו חסד לאברהם ובריכת אברהם שבסופו המה רק קיצור ס' אלימה רבתי של הרב מהרמ"ק ז"ל כאשר נוכחתי לדעת מספר אלימה הגז' הגמצא אצלי בכ"י כמ"ש בערכו יע"ש. ואין קץ לכל התהלה והתפארת אשר לקח לו הרב המחבר בעבור ספרו חס"ל הגז' מאת תומכי דגל הקבלה והנה מאשר לרמ"ק עשה את כל הכבוד הזה. ופלא שהרב חיד"א ז"ל נכדו לא גילה סוד זה רק כתב שקיצור ס' תומר דבורה הוא בריכת אברהם ותו לא, וכנראה שלא ידע מזה דבר ומי יגלה עפר מעיניו לראות שכל ספר חס"ל איננו רק קיצור מס' אלימה גם הוא, וזו היא הסיבת אשר ספר חס"ל בכ"י כפלי כפלים מהנדפס כי הנדפס הוא קיצור הקיצור ממה שקיצרו בראשונה. וע' בהקדמת מ"ה שלמה אאיליון שגילה זה ברמז יע"ש. ובלי ספק שגם ספרו „בעלי ברית אברם" אינו רק הקיצור משער הפסוקים למהרח"ו. רק מה שיפול הספק הוא בספריו פי' המשניות והגהות על הלבושים אשר אולי נתקצרו מאיזה ספרים. בפי' המשניות העתיק לתוכו פירושי ה"ר יוסף האשכנזי (הנקרא התנא הגדול כמ"ש בקוה"ד) כמ"ש החיד"א בשה"ג והגהותיו על הלבושים אולי לקחם מהגהות הרמד"ל על הלבוש הנקראים בשם „עדי זהב" עיין באוצר הספרים בערכו.

מהר"ר אברהם (בר יוסף) **אלאנקר** עשה פירוש על תפלות ימים נוראים ר"ה ויוה"כ על דרך הפשט וקצת בקבלה, נדפס בשם „מחזור קטן" (מנהג תונס, דפוס ליוורנו תקנ"ב, ודפוס שני בפיסא תקנ"ד. אוצר הספרים ערך מחזור) והעתיק שם פי' לפיוט אשר אשש לר' יצחק אבן גיאת לקחו מס' לויית חן להרשב"ץ ז"ל בכ"י והעתיק כל המחזור מנהג תונס אחרי תפלת י"ח כאשר הסכימו הרמ"ס [הרה"ג מסעוד אלפאסי. המעתיק] ודעימיה בס' משחא דרבותא ע"פ סודות הקבלה כדעת השואלים ממנו בערי אלג'יר עש"ב. ועד היום ק"ק פורטוגיזיס נוהגין בהם כמלפנים להפסיק באמצע התפלה לומר אותם המחזורים המיוסדים ממשוררי ספרד הקדמונים במעמדיהם. אבל הקהלה התוניסית כבר קבעה אותם אחרי תפלת י"ח מימי הר"י בן זקן שהדפיס המחזור בליוורנו תקכ"ב וכדעת הרמ"ס הנז'. פי' התפלה להר"א אלנקר נזכר באו"ס [באוצר הספרים] בערך פ': פירוש על מחזור מנהג ספרד ובאור על המנורה לה"ר

אברהם אלנקר ליוורנו... (תג"י א' קי"ז). (יכ"ן עיין ערך יו"ד 412 קבלה על ענין שבעה קני מנורה וכו'). ועוד נדפס פעם שנית ע"י מורנו הרב אברהם חג'אג' והסכמתו בליוורנו. (והרב אברהם אלנקווה הדפיס תפלות כל השנה עם הפירוש הנ"ל מר"א אלאנקר בלי הזכיר שמו, ונדפס הפירוש בהרבה טעיות הדפוס והפרוץ מרובה על העומד). בס' מחזור קטן הנז' מזכיר איזה חכמים מתונס שהיו חבריו והם ה"ר דוד צפג', ה"ר משה סלום, ספרי הרב יהודה נג'אר נ"י, וספרי רב תנא חיד"א נ"י, ומזכיר ה"ר יעקב אבן אנאיים והחסיד ה"ר יעקב אבוקארא גם אביו בשם ה"ר יוא"ל, גם שם מזכיר ספר דרושים שחיבר נקרא עפרא דאברהם, ושם בתפלת שחרית של כפור בתחנת תמהנו מרעות מזכיר ס' תיקוני הזוהר שהדפיס מחדש עם חי' הרמ"ז, וכתב שם שהיה לו תשלום התיקונים כ"י מה שחסר בדפוס, ובס' תיקוני הזוהר הנדפס בליוורנו ובירושלים שם נמצאים פיוטים מהר"א אלאנקר הנז' פיוט תחלתו „אב המון גוים ישראלים" עשהו בצפרו דפיס שנת תקמ"ב, „אב רחמן מחוללי" עשהו בתונס התקמ"ח. ושם פיוט „אל ברוך הואל נקרא בשם ישראל". הרב הזה היה לו בכ"י ס' כף ונקי להחכם ה"ר כליפה מלכא ומביא ממנו בספרו מחזור קטן הנז' ומביא לחכמי הדור בתונס ובפרט לר' יהודה נג'אר וספריו. ופעם כתב „מרגלית טובה היתה בידי מהרב הגדול הר"י נג'אר נר"ו ואבדתיה". וכתב ראי"ך: „מורי ורבי הרב ר' אברהם אלאנקאר נפטר התקס"ד".

מהר"ר אברהם בלעיש. אחד המיוחד ביושר העיון חיבר ביאור נכבד על התוספתא שמו „איילת אהבים, ויעלת חן" כדרך רש"י ובעלי התוספות והסכימו עליו רבני גדולי הדור דור שלפני פנינו קודם שיצא לאור ס' חסדי דוד פארדו. ובעוה"ר ברוב הזמן איבדורי איבדור כל הכתבים הנז' דף אחרי דף. לשון ר' יהודה ג'רמון ב„מוסבות שם". (פה אזכיר חכמים אחרים אשר עשו חיבורים ונדפסו איזה מהם כגון החכם רפאל חי הכהן שחיבר „תפארת בחורים" חידושי גפ"ת באיזה מסכתות, וכן החכם מהר"ר שלמה דאנה בשלמי תודה על רוב הגמ', והחכם הדו"מ כה"ר חיים גג' בחיבורו הנקרא חיים לישראל. וכן הרב הגדול מהר"ר דוד צפ"ז עיין בערכו אות ד'. וכן הדו"מ ה"ר דוד וזאן בחיבורו הנקרא [מגן דוד], וכן החכם הגדול ר' רחמים אלחאיך' נפטר תרל"ח בימי הקיץ בכפר „אלכרם" חיבר ספר גדול שו"ט בגפ"ת על סדר אלפא ביתא כספר ארעא דרבנן וכספר עשה שלום וכיוצא, ראיתיו בכתב ידו. וכן הרב הדו"מ ה"ר ציון גג' אחי בעל חיים לישראל חיבר ספר מערכות קראו קטינא דארעא, ראיתיו בכ"י. וכן הר"ר ישועה הכהן החסיד חיבר ס' מעייני הישועה על ש"ע וליקוטים [ונדפס], וכן הדו"מ הרב ר' משה זמור חיבר „בן מזה" ליקוטים, וכן

הר"ר נסים הכהן שחיבר מעשה נסים ליקוטים, וכן הר"ר אברהם נטף עשה ליקוטים על סדר א"ב, וכן ה"ר אליהו כהן זרדי חיבר „קול אליהו" עודנו בכ"י, וכן הרב הדו"מ אברהם אבוקארא בספרו בן אברהם [ונדפס], ועוד רבים ושלמים מתונס ואגפיה. זכר כלם לחיי עד).

מהר"ר אברהם (בר שלום) **בלעיש** מתונס. בספר האשכול לגולדמאן כתב שהיה ממונה על אוצרות „הביי" בתונס, הוא יצא בשליחות חכמי העיר לאירופא ושכן אח"כ בלונדון וחיבר שם ספריו וניכרת מהם פעולתו בספריו השבעה מתק"ף עד תר"י. א) „תבואת יקב" חידושים על התורה כסדר הפרשיות וחי' גפ"ת והרמב"ם נדפס בליוורנו תק"ף. ב) „באר לחי רואי" דרך ארץ ותוכחות מוסר עם העתקה איטלקית וצרפתית בוויען 1838 ואח"כ בהעתקה אנגלית בלונדון 1840 ואח"כ עם העתקה אשכנזית ע"י החכם הביבליוגרף משה שטייניינשניידער. ג) „פתח הבית" על הטור ובית יוסף, ועמו ד) פרי עץ חיים שו"ת, ובסופו ה) עפריה דאברהם דרושים. ליוורנו תק"ף. ו) „פרח שושן בית לוי" דרושים למעלת גודל יראת הרוממות עם תרגום ללשון אנגלי. לונדון 1844. ז) „עפרות תבל" פירוש על קהלת עם תרגום אנגלי, חמ"ד (לונדון) 1850. במותו הניח הון עתק ויען שלא היו לו יורשים שם בלונדון הניחו ההון בבאנק של הממשלה עד שנודע לבני משפחתו ויורשיו בתונס סביב לשנת התרכ"ד ואז הרב המרביץ תורה בתלמידים פה (הוא אחיו של הרב הקולע אל השערה פה מהר"ר חי, ושניהם הרביצו תורה פה) מהר"ר מנחם בלעיש נתפשר עם איזה יורשים ונסע לעיר לונדון וגבה הממון וחילק אותו פה על בני המשפחה הרבים כל אחד חלקו, גם הוא כאחד מהם. אמנם אירע מחלוקת גדולה מבעלי היורשין פה עד שקם הרב הגדול פאר הדור והדרו כמהר"א הכהן יצחקי ועשה פסק על זה הוא האחרון בפסקיו הנהו בסוף ספר מצות כהונה המחובר לשלחנו של אברהם, והוכיח שלא יועיל בזה פשרה של הרמ"ב עם היורשים אשר דמיונה כמו מגמלא אודניה, ואז נפלה הפשרה אשר היתה בטעות והיורשים חלקו על פיו ואז נחה שקטה העיר, ואיזה מהחכמים מקבלי חלקם בירושה ישבו עי"ז על התורה ועל העבודה כי לקחו בכסף שטרי הממשלה של „הביי" פה וחיו מן הרבית. אחרי עשרות שנים ירד מחיר השטרות של „הביי" עד הדיוטא [התחתונה] כי פשט הרגל ומנו עליו אפוטרופוסין (קומיסיון) ואז מכרו כל אנשי תונס כל שטרי „הביי" במחיר מצער 20% ומכללם החכמים הנז"ל גם האנשים אשר עסקו במסחר בכסף הירושה פשטו הרגל ואז ירד כל כסף הירושה ההיא לטמיון רח"ל.

מהר"ר אברהם בן מוסא ברשימת ר"א מגדורא „החו"ש החסיד ר"א בן מוסא". רב מובהק מקובל גדול בקבלה מעשית מרבני מערב הפנימי מעיר פ'אס וע"י סיבה בא לתונס ושכן שם ומסופר המעשה והפעולות שעשה בס' מעשה צדיקים לר"א כ'לפון. חיבר שיטה על סוטה כ"י קראה „מגחת סוטה", וכ' שה"ג וראיתי שיטה זאת ובסופה ביאור להלכות חמץ להרמב"ם וקצת פי' הגדה עד"ה ועל מסכתות אחרות. ע"כ. ואני הצעיר ראיתי אותה בתונס עם קונטרס גדול על הלכות חמץ להרמב"ם (ונמכר לבית מדרש הרבנים זולצער באמריקא). ושמעתי מחכם גדול אחד שהוא יש לו שיטה זו על סוטה ובה הגהות מהרב הגדול ה"ר אברהם גג' (אביו של בעל גר דוד הנדפס על פסחים) תלמידו של הר"א בן מוסא. וכתב הגאון חיד"א בשם הגדולים בערך מהר"י מאראג'י: ועתה ראיתי להר"א בן מוסא בפי' הגדה שלו כ"י שכתב וז"ל, ושמעתי מאלופי ומיודעי אשר יחדיו נמתיק סוד בבית אלהים שהיה אומר ומגלה לי כמה סודות נעלמים ועמוקים מנופת צוף מתוקים והדברים עתיקים הוא החכם השלם המקובל האלהי כמהר"ר יעקב מאראג'י תנצב"ה. עכ"ל. ובמקומו ובערך הגהות על ספר אוצרות חיים כתב שראה ס' אוצ"ח בהגהות הרב החסיד מוהר"א אזולאי ממרוויקוס ומהר"א בן מוסא. ושם מתווכחים בקבלה זה עם זה ע"ש. ועתה נדפס מחדש ס' אוצ"ח עם הגהותיהם (כנראה מעט מהם לפי שראיתי בכ"י הגהותיהם וויכוחיהם באורך. יכ"ן) ע"י ר' אברהם אלנקאווא בעל ספר זבחים שלמים. גם ראיתי אני הצעיר בקצת ספרי האר"י בכ"י הגהות מהר"א בן מוסא ובנו משה ז"ל. בס' שיח יצחק מביא מחידושיו ליומא. ובס' ברית יעקב פיתוסי נדפסו חידושיו לנזיר ובספר זרע יצחק למהר"י חדאד מביא חידושים מהר"א בן מוסא חבירו ובס' מעשה צדיקים הנ"ל הרבה לספר בעניניו וסיבת בריחתו מהמערב לתונס והליכתו לבנזרת (היא ביזירתא) ופעולותיו בקבלה מעשית וכתב שנפטר בתונס זקן בשנת התצ"ג, ובית מדרשו נודע עד היום בשם בית תפלת „אלגריבה" ברחוב „האלחפצייה" בתונס יע"א. (אלגריבה= הבודדה).

מהר"ר אברהם גאלנטי הוא הרב החסיד שחיבר „קול בוכים". כל בני חבורתו כשהיו רואים אותו ברחוק שלשים אמה היו עומדים לפניו וכשמתקרב אליהם היו רצים ונושקים את ידיו ואומרים הלואי שנהיה מצע תחתיך לעולם הבא. ופעם אחת היה נושא שק של קמח ורץ ה"ר שלמה סאגיס שהיה גדול בתורה ומופלג בעושר אך היה קטן ממנו בשנים והוליכו לבית בנו ה"ר מנחם, אף שהפציר בו ה"ר מנחם ולא הניחו לעשות זאת. ופעם אחת היה נושא על כתפו כד מים מתוקים שקנה מכפר עין זיתון לפי שהמים שם יותר טובים

משלהם ופגע בו החסיד ר' מסעוד וחטף אותה והוליכה הוא על כתפו עד חצר בנו ה"ר מנחם הנז'. בספר מקור ברוך פיתוסי סיפר ענין נפלא שאירע להרב עם האר"י שהגיד לו שרשום במצחו שספק גזל יש בידו וחיפש ומצא שכן האמת יעש"ב בפרשת תרומה, ובספר שבחי האר"י נמצא זה הסיפור בסגנון אחר יע"ש. מעשה צדיקים סי' קמ"ד וריי"ד מהדורא קמא ובמהדורא בתרא לא מצאתיו.

המו"ן [המשכיל ונבון] **אברהם גג'** בכפר נאבל בסוף הת"ק ותחילת הת"ר אולי עד תרכ"ה, היה ראש קהלת נאבל. כתב מהר"ר אהרן הכהן זרדי שחיבר הרבה חידושים על הרבה מסכתות עודם בכ"י והיה רב בכפר נאבל וז"ל: „דרוש שדרשתי בכפר נאבל על המו"ן אברהם גג' נקרא בפי כל „בראומה" וידוע ומפורסם שכל ימי חייו עוסק בצרכי צבור ומצילם מהגזירות ח"ו ומכל צרה שלא תבוא הן מהמלכות הן מהשרים הן מהגוים ובכל דבר שבעולם הוא עומד בפרץ כתריס בפני הפורענות ומלוה לקהל בכל מידי דצריכי מכיסו ומכניס אורחים וביתו פתוח לרווחה לכל הכוללים והאורחים ועסק בכל מאמצי כחו בקבורת מתים הן בעיר הן במדברות (שהרגום שם הגוים) להוציא ממון רב מכיסו לזכותם לקבורה והציל כמה נפשות מהים ומהמדבר ממיתה משונה בתוקף גבורתו בגופו וממונו, ובעוה"ר בשעת מיתתו היה נאנח על שלא הניח בנים זכרים, והניח ממון רב וצוה לאשתו ובנותיו וחתניו הי"ו לקדש העליה שלו להיות בית הכנסת ובית המדרש ולעשות שני ס"ת להתפלל בהם בצבור, ולקנות ספרים כמו תלמוד והרמב"ם והרי"ף ושאר פוסקים ומפרשי הש"ס, והניח בתוך התיבה [העליה?] ג"כ ת"ח להיות עץ חיים ולהחזיק ביד לומדי תורה לדרי עלמא בממונו, וכן עשו אשתו וחתניו הי"ו לקיים דבריו בלי שום עיכוב ואיחור, ויה"ר שיהיה למנוחתו לעולם הבא ותנצב"ה אכיר"א. והנושא בא: ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה' ", ומביא מדרש שיר השירים בפסוק לריח שמניך טובים הנדרש על אאע"ה, ושם דרוש ארוך בהקדמות ופלפול אמתי לזכותו. יה"ר שתהיה מנוחתו כבוד.

מהר"ר אברהם הכהן הנקרא „באבא הרבי" (אבי הרב) או „בארבי". תחלתו מערי המערב ובא לתונס והרביץ תורה בבית ישיבתו הנקראת עד היום על שמו „ישיבת באבא הרבי" והיא עומדת עד היום ברחוב היהודים (נכח בית הכנסת הגדולה שבגדולות הנבנית בשנת ש"ן ע"י אחד ממשפחת שכלי וקרובה היא לישיבת חברו ובן גילו מוהר"ר צמח צרפתי אשר בית מדרשו נהרס עד היסוד ונבנה מחדש בקטנותי זה חמשים שנה והנתו עומד על תלו עד היום. יכ"ן) ונפטר הרב בשנת התע"א. כ"כ רא"ך. הישיבה ההיא היא הנודעת מאז בשם „ישיבת המקובלים" אשר עדת המקובלים שבעיר מתפללים

בה כפי מנהגי וכוונות האר״י והר״ש שרעבי ז״ל ושם מתאספים לעת מנחת ערב של ימי השבת ויו״ט ולומדים שם בקבלת האר״י וגוריו ז״ל, והיא היום חריבה אין מקים הריסותיה.[1] אמרנו כי רבנו זה היה חברו ובן גילו של הרב הגדול מארי דאתרא הדין, הוא מוהר״ר ר״מ ור״מ מו״ר צמח צרפתי הבא מהמערב כמוהו ושניהם הרביצו תורה פה והעמידו תלמידים רבים, ומגדולי תלמידיהם מו״ר הרב ר׳ אברהם טייב הנק׳ באסידי או באבא סידי (אבי זקיני) אשר יצק מים על ידם והיה אח״כ לר״מ ור״מ פה גם הוא העמיד תלמידים רבים ושלמים בבית מדרשו הנקרא עד היום על שמו „ישיבת באסידי״. שלשת הרבנים האלה היו מצטיינים בהפלגת העיון לירד לעומק סוגיית הגמ׳ ורש״י ותוספות וביחוד זה האחרון אשר הצטיין בהפלגת העיון ואף בלכתו בדרך היה מתבודד בעיונו ועשה הגהות על סדר קדשים קודם שיצא לאור ס׳ ברכת הזבח. גם הוא העמיד תלמידים רבים ושלמים אשר הלכו בדרכי העיון אשר סלל להם וביחוד הצטיין בזה תלמידו הרב ר׳ יצחק לומברוזו אב״ד דשתי הקהלות בתונס תוניזית ופורטוגיזית ויחבר ס׳ זרע יצחק על רוב התלמוד הוא חידושי גפ״ת בעומק העיון ונדפס בתונס בהוצאת הקאיד החו״ש כמה״ר ישועה הכהן טנוג׳י ממשפחתנו אשר הביא אותיות דפוס מעיר איזמיר וע״י זה יצא הדפוס מטושטש כי לא היו לו אומנים טובים בקיאים במלאכתם. הרב מהר״י לומברוזו הנ״ל תלמיד שלשתם יחשב כי קיבל דרכי עיונו משלשתם ומביא חידושים משלשתם, ובפרט מרבינו זה בשם רא״ך, ר״ת ר׳ אברהם כהן. (ושם בדף קפ״ד מכנהו „הרב של תונס״.* כ״כ ר״י ג׳רמון). וגם הוא העמיד תלמידים רבים ושלמים כמוהם המצטיינים בהפלגת העיון גם הם.[2]

---

* הלשון שם בזרע יצחק (חידושי ב״מ דף ז׳): „שמעתי מפי החכם השלם הדיין המצויין של עיר תונס יע״א כמ״ר רבי אברהם הכהן כ״צ נר״ו שהרמב״ם רוח אחרת היתה אתו בפירוש השמועה״ וכו׳. נאמין ס״ט.

1. וכתב הרב עוזיאל אלחאייך׳ בעל משכנות הרועים בס׳ מחזורו כ״י שבא לידי, כי בישיבת המקובלים הנק׳ ישיבת באבא ארבי זצ״ל נוהגים לתקוע בסדר תקיעות דמוסף ג״פ תשר״ת למלכיות וג״פ תש״ת לזכרונות וג״פ תר״ת לשופרות כסדר של מיושב וכ״כ בספר אהלי יעקב ששפורטש וכן נראה שהיא דעת הרי״ף והרא״ש ז״ל אמנם בקצת ישיבות אחרות של תונס וכן בבית הכנסת הגדולה שבגדולות תוקעין תשר״ת תש״ת תר״ת למלכיות וכן לזכרונות וכן לשופרות וכן נוהג אני בביהכ״נ שלי שעזרני ה׳ לבנותה בשנת תקס״ט. והיא דעת התוס׳ שילהי ר״ה והמרדכי והערוך כמ״ש הטור סי׳ תקצ״ב והרדב״ז ח״א סי׳ כ״ט ואבודרהם ורי״ו דף ע״ב וכ״כ הקדוש של״ה שזו הדרך המובחרת כמ״ש באליה רבה ובאר היטב ע״ש וכן בקדש חזיתי להרב החסיד בש״ץ משם רבינו האר״י החי בס׳ הכוונות ע״ש. עכ״ל. וכ״ן.

2. הרב יצחק לומברוזו זה העיד עליו תלמידו מהר״ר יוסף זרקא ז״ל שהיה בקי בחכמת הדקדוק ובקי בחכמת הקבלה וקיבל ממנו קריאת חי העולמים בצירי לא

אמר יכ"ן על ארבעת הרבנים האלה נוכל לאמר בצדק כי המה ד' עמודי עולם אשר בית נכאת התלמוד בתונס ואגפיה נשען עליהם כי המה ע"י הפלגתם ושקידתם ורוב עיונם פתחו חרצובות הגמ' אשר היתה חתומה חותם צר בלעדם פה, ויסולו לתלמידיהם מסלה ישרה בדרכי העיון בגמ' והעוטרים סביבה רש"י ותוס'. ומני אז היה לחק לכל התלמידים הבאים אחריהם לשקוד בדרכי העיון אשר סללו להם למען הבין על ידם סוגית הש"ס על אמתתו באין תערובת שום חילוק ופלפול אשר לזר יחשב אצלם, ועי"ז יצא שם העיר על פני חוץ לתהלה ולשם ולתפארת בהפלגת העיון ושקידת הלימוד לחדור לעומק כוונת דברי רז"ל ולהבינם על אמתת מתכונתם ועליה יאמרו המושלים „מתונס תצא תורה", היא תורת העיון והסברא הישרה. ומזה היתה נסבה לרובי החיבורים בגפ"ת לחכמי העיר הזאת. וראיתי אני יכ"ן שיטה עמוקה על מסכת גיטין בשקלא וטריא גדולה לנכדו אשר ישא את שמו ר' **אברהם הכהן בארבי** שהיה אדם גדול ג"כ והיה חשקן גדול וכמעט לא ידע עד מה מהעולם והבליו. זיע"א. ובערך מהר"ר אברהם הכהן יצחקי תארתי סדר לימודם של חכמי תונס יע"א. שוב ראיתי שכ"כ הר"י ג'רמון בשבח רבנו בערכו והוסיף וז"ל: ונכדו היה תורה וגדולה במקום אחד עומד ומשמש בחצר בית המלכות, חיבר ספר „אברהם יגל" על רוב התלמוד בעומק העיון ונדפס בליוורנו.

מוהר"ר אברהם הכהן יצחקי (הידוע בשם ר' אברהם בן ר' חי), שלישי בקדש לאב"ד מורנו ורבינו כמהר"ר ישועה בסיס והרב נתן בורג'ל (נכד חק נתן), מופת הדור והדרו בתונס ואגפיה, שלם בתורה ויראה שקדן גדול בש"ס ופוסקים ולא פסק פומיה מגירסא כל ימיו. לאור עיונו בהלכה הלכו כל חכמי תונס בדורו ואחריו ע"י ספריו שחיבר. הוא שם מגמת פניו להגדיל התורה ולהאדירה ע"י תלמידים מובהקים וחפצו הצליח בידו כי גדולי הארץ הזאת המה תלמידיו שותי מימיו אשר קמו אחריו והלכו על שביליו, ועשו חיבורים רבים בגפ"ת, וראיתי מהם הרבה בכ"י. הוא היה חתנא דבי נשיאה החו"ש קאיד ר' דוד הכהן (נפטר התר"ט ודרש עליו חתנו בס' כף הכהן דרוש ו') בנו של הרב „אברהם יגל" (ולקח גם אשה אחרת, ובעוה"ר לא הניח זרע אחריו). גם היה קרובו ובן אחותו של השר והטפסר קאיד נסים שמאמה הידוע, והמה היו בעזרתו תמיד להרביץ ישיבה גדולה בתלמידים מובהקים רבים ושלמים למאות. הוא רכש לו נפשות רבות מעשירי העיר ובפרט

בפתח, והשיב על ר' בנימין איספינוזא שהכריח בספרו יסוד הקיום שהקריאה הנכונה היא בפתח יע"ש בספרו הנדפס מחדש הנק' פרפראות לחכמה ויוסף חי בחלק השו"ת בענין קריאת חי העולמים. יכ"ן.

בן אחותו הנז' [א"ה כנראה למעלה צ"ל ,,ואחי אמו של השר" וכו', או למחוק תיבת ,,של", כי מסתבר שהרב ז"ל היה גדול בשנים מהקאיד ולא להפך. ושוב ראיתי להלן במערכת השי"ן ערך ר' שלמה ב"ר יהודה שמאמה. וצ"ע. נאמ"ן ס"ט] שהיה ממונה על אוצרות ,,הבאי" בתונס וכל אשר שאלו עיניו לא מנע ממנו להחזיק בהם הניי ברכי דרבנן דשלהי גם להחזיק ביד תלמידי בית מדרשו המשחרים את פניו בכל יום ערב ובוקר עדי יהיו למעיינים מופלגים בגפ"ת ומהרש"ל ומהרש"א וגדולים בתלמוד ופוסקים. הוא הרביץ ישיבה גדולה בתונס בתחלת המאה הזאת [המאה השביעית לאלף הששי] עד עת מותו בשנת התרכ"ה.[1] שם היו מתאספים אצלו איזה מגדולי הדור בעת ההיא דיינים ומורי הוראות (ה"ר שמואל טייב וה"ר שמואל שמאמא בעל בגדי שש. נפטרו תרט"ו ותרט"ז ודרש עליהם בספרו כף הכהן דרוש ך' וכ"ה. ועוד ר' יעקב בן זקן נפטר התרי"ז, ור' סאסי ברהנץ נפטר התר"ז, ודרש עליהם שם) ועמהם תלמידיו הרבים וכן שלמים בעת קביעות עתים לתורה בכל יום ויום שהוא בבקר ובערב כחק המוקדם אצלנו הנקרא מאז ,,זמן ארבע אמות של הלכה" ומגיד השיעור בגמ' ותוספות אחד מן התלמידים החדשים וכלם מקשיבים לקולו ומסכתותיהם פתוחים לפניהם, והרב הגדול שעליהם מקשה קושיא אחת ומשיב התלמיד ההוא התירוץ עליה, ואם קצרה יד שכלו מהשיב, משיב חבירו הגדול ממנו, וכן הלאה כל אחד עונה חלקו עד שלפעמים משיבים תלמידיו הגדולים או הרבנים אשר סביביו ועוטרים אותו בשקלא וטריא ארוכה והוא משיב עד שמתברר הדבר כשמלה. ולפעמים נמשך הויכוח שעות אחדות ומסיימים בדרך זה כל הסוגיא ומשכא שמעתתא לפעמים שעות רבות עד שמתברר אצלם כל דבר הסוגיא ההיא עם תוספותיה ומפרשיה והפוסקים הנלוים אליה ונעשית אצלם כסולת נקיה. זהו סדר מנהגם בד' אמות של הלכה דבר יום ביומו. וזה מנהג החכמים והרבנים בתונס בד' אמות של הלכה, בבוקר קורין ד"א של הלכה סמוך אחרי תפלת השחר, ובערב והיא העיקר קורין ד"א של ערב אשר לפעמים נמשכת מפלג המנחה עד שעות אחדות בלילה. אחרי התימם מתפללים ערבית והולכים לבתיהם לאכול ארוחתם בשמחה וטוב לבב על החדשות שנאמרו ונשנו באותם ד"א של ערב ושבים בשקידה לעיין באותו לילה השיעור של מחר שקורין בד"א בבקר במסכתא פלונית. וכן שבים חלילה ביום מעיינים הסוגיא במסכתא הקבועה

---

1. ר"י ג'רמון כתב שהרב היה מושלם בנגלה ובנסתר שקדן בתורה הפלא ופלא לא נתן שינה לעיניו וכו' קרוב לששים שנה תורתו אומנותו, ותלמידיו המופלגים קרוב לחמשים כלם חריפי דפומבדיתא. הוא היה מגדולי תלמידיו של רבי ומורי שלמדתי תורה לפניו לעת זקנתו מהר"ר ישועה בסיס זיע"א, ועיין בערך מהרי"ך הדיין יחוסו. ע"כ דבריו בקיצור. יכ"ן.

שקורין בד"א של ערב עם שיטותיה הראשונים (אשר במקובצות לר' בצלאל אשכנזי) ומפרשיה האחרונים נוחי נפש, ובלילה מעיינים הסוגיא במסכתא חברתה שקורים בד"א של בוקר וכן עזה"ד עד התימם אותן השתי מסכתות מהש"ס (קובעים במקומם שתי מסכתות אחרות. כן המנהג תמיד מעת נוסדה התורה בתונס לקיים מה שנאמר והגית בו יומם ולילה, וכן נהגו כל הדורות אחריהם עד היום. ולא לחנם יאמרו המושלים בדורות שעברו „מתונס תצא תורה" לכל הארצות, היא תורת העיון בגפ"ת כי בגלל שקידתם והתמדתם בסוגיות הש"ס בד' אמות של הלכה בתוקף העיון וחקר ההלכה (היא שקלא וטריא תלמודית או הוויות דאביי ורבא בלשונם) יצא שם חכמי תונס בכל הארצות. ותורת העיון בגפ"ת היא להם למורשה מדור דור (מימי רבותיהם מהר"א טייב באסידי ומהר"א הכהן בארבי והרב צ"ץ כנודע) לעומת לימודיהם בדברי הפוסקים ושו"ת ושאר לימודי תורה אשר שקידתם בהם היתה מעטה ולעומת זה גם ידיעתם בהם, והיא היתה מסורה ביד חכמים מעטים אשר שאר רוח להם בדור דור.

[הנה יצאנו מן המכוון ונשוב לענייננו]. כל מסכת ומסכת מהש"ס שגשלמה ונגמרה בקריאת פסקי פסקי על הסדר בכל יום (כחצי דף בכל יום) בד' אמות של בוקר או של ערב, עושים „הסיום" עליה בשמחה ובשירים ותוף וכנור, היינו שמתאספים הרב וכל בני החבורה והתלמידים ועמהם רוב חכמי וגבירי העיר לבית המדרש או לבית הרב לשמוח בשמחת מצוה זו ולעשות את סדר היום. פותחים המסכת לקרות הסיום ולחברו עם המסכת החדשה שרוצים לקבוע במקומה. חידושים רבים ושונים נאמרים בסיום המסכת ההיא ובחיבור הישנה עם החדשה, וכל תלמיד מתאמץ לענות חלקו בזה. אחרי כלותם הדרן עלך וקישור וחיבור זוכה גביר אחד מהיושבים באמירת קדיש על ישראל ואח"כ אוכלים משמנים וממתקים ושותים שכר ויין כיד המלך. ו„בר יוחאי" עם שירי משוררי תונס הנאהבים והנעימים עם שירי נג'ארה, נשמעים בקול ערב ותוף וכנור עם מנים ועוגב מתופפים על לבביהם. הגבירים אשר שם שבעים רצון מאד מזה ואז קמים על נדיבות. הסיום נמשך לרוב שלשה ימים ולפעמים שבוע תמים. אחר זה הולכים לבתיהם לשלום לשקוד על משנתם וד' אמותם במסכתא החדשה כאשר בתחלה. זהו סדר קריאתם בד"א של הלכה וזהו סדר הסיום בעיר תונס מיום הוסדה, וכן הוא מנהג כל החכמים והראשים שבבתי מדרשות תונס ואגפיה דור אחר דור עד דור דעה זה של רבינו, אשר הוא כלבנה במילואה (בתונס לבדה היו כעשרים בתי מדרשות בזמנו המלאים כל טוב ספרים, ות"ח באים שעריהם שהיו ממלאים אחרי החק הזה שאמרנו בד"א של הלכה בכל בקר ובקר, ויש גם בערב, מלבד חקים אחרים שנבאר בע"ה, וכן המנהג עד דורנו זה אשר לדאבון לבנו הולך וחסר בעוה"ר).

חזרנו לדברינו הראשונים לסדר תהלוכותיו ומנהגיו של רבינו למען נלמד מדרכיו ונלכה באורחותיו. בשוב רבינו מארבע אמותיו של ערב אל ביתו וחומותיו בלילה (אשר היה קרוב לבית המדרש) היה מעלה על ספר מגלת סתריו, אותן החידושים והמרגליות חדשות אשר העלה מעומק ההלכה באמצעות החברא קדישא וגדולי התלמידים אשר נתאשרו ונתקיימו על ידו. כך היה מנהגו תמיד בכל יום ויום בהיותו מרביץ ישיבה עד כי בהמשך הזמן יצא לצורף כלי הוא חיבורו הגדול „משמרות כהונה" שני חלקים גדולים מכילים חידושים ושקלא וטריא אמתית על כל מסכתות הגמרא כולה. אחר שכילה רבינו כתיבתו היה שונה י"ח פרקים בקביעות במשניות גירסא בעלמא, ואח"כ היה מעיין הסוגיא של מחרת בד"א של בוקר וקורא ק"ש וישן על מטתו ושנתו ערבה לו. ולרוב היה קם בחצות לעשות התיקון עם כוונות כשיטת השמ"ש [הרב שלום מזרחי שרעבי] ז"ל. בבקר רץ כצבי להשכמת בית מדרשו ומתפללים שחרית וקורא השיעור בשקלא וטריא עם חבריו וגדולי תלמידיו כנהוג. כהתימו אוכל ארוחתו ושב לבית מדרשו במקום שם לדון ולהורות לבעלי דינים רבים. אחרי הצהרים לוקח עת לעיין בסוגית ד"א של ערב. כן מנהגו תמיד וכן חוזר חלילה כל ימי חייו זיע"א.

למעלה אמרנו שניטל על כל חכם למלאת אחרי חק אחר, והוא לקבוע בששת חדשי החורף איזו קביעות עם חבריו בכל ליל מוצאי שב"ק וליל ששי בשבוע ומתאספים בבית אחד החברים וניעורים עד אחר חצות ושונים כלם יחד במסכתא אחת שקבעו להם או בטוש"ע או בס' משנה למלך ושער המלך הנוסדים על דברי הרמב"ם ז"ל. כדרך הזה היו עושים בליל שמיני [הוא ליל] של מילה והיא שמירה לילד וליולדת כנהוג פה מזמן הרב שקבע זה בתונס הוא הרב צמח צרפתי ז"ל ואילך. אבי הבן נותן איזה פרס לחכמים והם מתאספים בבית היולדת וקורין שם בתורה שבע"פ ונמשכת ביניהם שקלא וטריא ארוכה עד חצות, ואוכלים שם ארוחה יפה, ועל הרוב אחר האכילה חוזרים על לימודם עד אור הבוקר וקורין „בר יוחאי" והולכים להם. על פי השמועה אומרים על רבינו שקרא בלילי הקביעות ההם עם חבריו הרבנים בני גילו (הקביעות היה בבית ידידו החו"ש הדו"מ הרב ר' יוסף נטף שהיה מתפרנס בריוח מיגיעו, והיה גביר למחצה) אותם הלימודים והעניינים אשר אין המנהג לקרותם בד"א של הלכה פה תונס והם כל סדר זרעים וטהרות, כל שבע מסכתות קטנות הנודעים, גם הברייתות ספרא וספרי ומכילתא עם מקוריהם השייכים להם ברחבי התלמוד ועם המפרשים כמו הר"ד פארדו והר"י נג'אר מתונס וכל החידושים והמרגליות שמצא הנם על ספרו משמרות כהונה ח"ב [א"ה בהוצאה החדשה של משמרות כהונה חולק לשלשה חלקים. נאמ"ן ס"ט]. גם קרא בלילות ההם כל

ארבעה טורים עם הש"ע ורובי מפרשיהם, והחידושים סלת נקיה שהעלה הנם על ספרו השני שקראו שלחנו של אברהם. עם הספר הנז' מחובר קונטריס אחד נקרא „מצות כהונה", בו ערך אותן השו"ת החדשות שלא נמצאו בספרי הפוסקים והשו"ת הנמצאים, אשר שאלו את פיו מכל ערי תונס והוא הורה בהם הלכה למעשה כאחד הפוסקים האדירים בארץ. לבד מזה אסף לאסיפה כל דיני שחיטות ובדיקות המפוזרים בספרים, בספרו קטן הכמות ורב האיכות בדינים ההם וקראו „עיני הכהן", כנראה יען שהיה מנהגו לבדוק שוחטי מתא שתי פעמים בשנה בניסן ובתשרי, גם היה נותן סמיכה לשוחטים חדשים, ע"כ עשה הספר הזה להיות ערוך בידו. גם דרושים רבים דרש על גדולים בתונס הנם על ספר פשטיו הנקרא „כף הכהן" ו„חסדי כהונה".

לאחרונה עלינו להזכיר כי הרב שגה באהבת הח"ן מאד וסידור תפלתו כמנהג הרב שר שלום שרעבי ז"ל נודע ומפורסם אשר היה מתפלל בו בימים נוראים בבית הכנסת הגדולה בכוונות עצומות, והוא בעצמו היה שליח צבור בה עד יום מותו, אשר מסרה לתלמידו המובהק הרב מרדכי סמאג'א שהיה „גראן רבאן" [רב ראשי] פה כשתי שנים ואחריו תלמידו השני של הרב הוא ר' משה כרכי, שהיה גם הוא גראן רבאן אחריו כשתי שנים.

כאן יש להזכיר כי תלמידיו הרב ר' דוד צפ'ז (בן הרב החו"ש הדו"מ מהר"ר ישועה צפ'ז) שהיה מגדולי תלמידיו, בהיותו קורא עם רבו זה וחבורתו הקדושה בד"א של הלכה כאשר אמרנו, ניסה גם הוא להעלות על ספר אותם החידושים שנאמרו מפי כל אחד מהחבורה וכל מאמר שמא דמאריה עליה, וראיתי מהם על נדרים ופסחים ובבא מציעא. והוא חיבר על כל הש"ס, זכר כל החכמים האלה לחיי עד אמן.

ונפטר בהיותו בן ס"ה שנה, והספידוהו תלמידיו ודרשו עליו שבעה מתלמידיו הגדולים כל אחד ביומו דרש דרוש בדברים היוצאים מקרב ולב עמוק על אבידתם הגדולה. וזכיתי לראות דרוש נשגב ונפלא שדרש עליו תלמידו המובהק מהר"ר מרדכי כהן גנונא ז"ל בספר דרושיו כ"י (חיבר ספר זכות יוסף לזכותו בירושת דודו קאיד נסים שמאמא עיין בערך מהר"ר שלמה ב"ר יהודה שמאמא) ועיין בסוף ערך ר' יוסף הכהן הדיין.

כאן יש להעיר כי ספריו משמרות כהונה ושלחנו של אברהם נדפסו בחיים חייתו, ובעוד שהית הרב מסיים להדפיס שאר ספריו נסע הרב לאור באור החיים בשנת תרכ"ה אחרי שנתייסר ביסורין של אהבה זיע"א. ואחריו הדפיסו כל ספריו וכתביו הנז' ועוד הדפיסו בימינו אלה הנהגותיו נקרא „כתר כהונה". ובס' בני סמיכי יש חידושים של אביו ואחיו של מהר"א הנז' והוא מחובר לס'

באר משה ע"ש ומוהר"ר יהודה אחיו של מוהר"א נפטר בקוצר שנים והניח בת אחת יתומה ונתגדלה על ברכי דודה מהר"א ונישאת לאיש ומוהר"א הנז' לא הניח זרע אחריו זיע"א. לאחרונה עלינו להזכיר חידוש אחד מחידושי רבינו לדוגמא, והוא חידוש יקר בדיני כלל ופרט: „הנה הכלל אף שאינו כולל דברים רבים רק דבר אחד בלבד אחרי שדברים אחרים יוצאים ממנו במכ"ש חשיב שפיר כלל שכולל דברים רבים אף שבעצמו איננו רק כפרט אחד". ובזה יישב כל הסוגיא דפרק החובל גבי כויה תחת וכו' חבורה תחת וכו' אשר המה לפי דברי הש"ס שם חשובים כלל ופרט כויה כלל וחבורה פרט אף שבאמת לפי הס"ד שם הם נראים כשני פרטים ומלת כויה היא כוללת רק דבר אחד והשאר באים במכ"ש ממנה חשיבא שפיר כלל אחרי שכוללת החבורה במכ"ש, ובזה מיתרצא קושית מהרש"א שם שהניחה בקושיא ורווחא שמעתתא עי"ז. ע"ש בספרו הנפלא משמרות כהונה בפרק החובל שם [ב"ק פד:].

מהר"ר אברהם הכהן מלאסק בפולוניא. חיבר ספר וחשב לו הכהן (פיורדא תקמ"ד) ע"ד הקבלה וספר בית יעקב (ליוורנו תקנ"ב). וזה האחרון חיברו בתונס שנת התקנ"ה [אולי צ"ל התקנ"א] בעשרה ימים לחדש תמוז והשלימו בכ"ו בו והוא פירוש פסוקים ע"ד הקבלה. והרב היה גולה ומטולטל ממקום אל מקום, והרואה בהסכמת הרבנים על ספרו הנז' שם יראה כמה השבח השביחו במעלת הרב המחבר בקדושתו ועבודתו והתבודדותו שיושב הרבה שבועות בתענית לזיכוך הנפש וטהרתה ובכל זאת עוד בריאותו איתנה ומוסיף כח וחיל בעבודת ה'. יע"ע. ועוד נדפס לו ולבש הכהן, והעריך הכהן, ושב הכהן, אלטונא תקנ"ב, וכל ספריו אלה ע"ד הקבלה. וכתב ר' אברהם כלפון: „בשנת התק"ן כתבו עליו מרורות חכמי ירושלים עיה"ק ושלחו אותם לכל ערי ישראל שזייף כתבי ירושלים ולי הצעיר שלחו לי אחת ע"י מוהר"ר אברהם אלחדיף זלה"ה."

מהר"ר אברהם זאבארו מגירוש ספרד (שנת רנ"ב) היה חכם גדול בכל מיני חכמות, ברח וימלט לעיר תיטוואן הוא ואשתו ואבד לו בנו בן שתי שנים אשר לקחו כומר אחד ויהי לו לבן ובהיותו בן י"ב שנה ידע באביו ובא אליו לטיטוואן וחזר לדת אבותיו, ונפטר עליו בליל חופתו ר"ל. ואביו רא"ז היה סופר מהיר וכותב ס"ת בקדושה ועד היום נמצא ס"ת כתב ידו בתיטוואן ונוהגים בו קדושת יתירה. והיה כארבעים שנה כותב ס"ת ותמיד ייחד לו קולמוס אחד לכתיבת שם הוי"ה ב"ה וכשמת קברוהו לקולמוסו עמו ובחיים חיותו בחר לקוברו אצל בנו הנז'. עד כאן שמעתי משליחא דרחמנא דעיה"ק

טבריא ת"ו שנת שימני כחותם על לבך בר"ח אלול (השנה שחיבר בה ספרו). מעשה צדיקים סי' שנ"ג בקיצור.[1]

מהר"ר אברהם חג'אג' (ברבי יעקב שהיה שליח צבור בישיבת קאיד יוסף), אב"ד וריש מתא תונס. מקודם היה כמה שנים דיין בתונס ואח"ז ישב אב"ד בתונס כשבע או שמנה שנים ונפטר זקן ושבע ימים בשנת תרמ"א. במותו לא הניח בנים אחריו, על כן קראו לספרו חידושים על התלמוד בשם „זרעו של אברהם", נדפס בירושלים תרמ"ה מעלה מטה. ועוד לו ח"ב שיטות וענינים ופסקי דינים, נדפס בימינו אלה תונס תרפ"ח, ושם שקיל וטרי עם חכמי תונס ומכללם עמיתו בתורה הרב ישועה צפג' ודרש עליו שם שני דרושים שנת תרכ"ג. ושם דרוש למהר"א יצחקי התרכ"ה ור' יעקב אבן זקן התרי"ז והחו"ש הדו"מ הרב ר' נסים מעארך' התרכ"ח וכן החו"ש הדו"מ הרב ר' שמואל צפג' ועיין לקמן בערך ר' יצחק חיים דוד בכ"ר יוסף הכהן טנוג'י.

מהר"ר אברהם טייב הנקרא „באסידי" (אבי זקני). אב"ד ור"מ בעי"ת תונס יע"א בסוף המאה החמישית לאלף הששי (בספר האשכול בערכו כתוב שהיה אב"ד במצרים, והוא טעות). בית מדרשו נודע ומפורסם עד היום בשם „ישיבת רבי באסידי" עיין בערך מהר"ר אברהם הכהן הנקרא „באבא ארבי" עיין שם שבחיו. הרב ז"ל חיבר הגהות על סדר קדשים קודם שיצא לאור ס' ברכת הזבח ונדפס מהם בס' מזבח כפרה לרי"ף [לרבי יעקב פיתוסי]. הוא חתום שני בס' שתי ידות חזקוני בשנת תפ"ז כסדר הזה: שמואל הכהן, אברהם טייב, יצחק לומברוזו, משה נג'אר, משה דרמון. ונפטר הרב בשנת תק"א. כ"כ רא"ך. ונראה שאחריו היה לאב"ד על הקהלה הפורטוגיזית החדשה ועל הקהלה התוניסית תלמידו מהר"י לומברוזו (מהרי"ל) בעל זרע יצחק, ואחריו (תקי"ד) היה לאב"ד ר"מ נג'אר כמ"ש בערך מהר"ר יצחק הכהן ונכדו. הר"י ג'רמון כתב: הרב הגדול הר"א טייב הנקרא באסידי בערבית, ישיבתו ידועה ומפורסמת, הוא היה שח עינים ומעולם לא הסתכל חוץ לד' אמותיו ובס' בני יוסף נדפסו חידושיו וראיתי שיטה על זבחים ובה הגהותיו והערותיו וחידושיו. וצוואתו בעת הספדו בל יתערבו אנשים ונשים יחד רק הנשים יהיו בחצר אחרת וקיימו צוואתו ונפטר התק"א ככתוב על מצבתו. עכ"ל בקיצור.

---

1. א"ה החיד"א בס' לדוד אמת בתמונת האותיות והועתק בס' בית מנוחה דף קע"ח סע"ב הזכיר ספרי הרב משה זאבארו מהגירוש שבחנו שלא נמצא שום טעות כלל בספריו ע"ש. ובספר החיד"א (קובץ מאמרים ומחקרים, עמוד צ"ז-צ"ח) מובאים הסיפורים דכאן בקצרה מכ"י הרב חיד"א ז"ל על הרב משה זאבארו ע"ש. וא"כ ט"ס נפל כאן. נאמ"ן פ"ש.

בימיהם של הרבנים האלה הגז' באו חבלי לידה אל הקהלה התוניסית ותהר ותלד בדמותה כצלמה „עדה קטנה" היא עדת הפורטוגיזים עד היום. סיבת הדבר הוא כנראה שאלת הבשר, כי קמו איזה אנשים מעטים פריצי עם מאלה אשר באו אל העיר מקרוב, ליוורניזים או פורטוגיזים, ויתלוננו באזני ראשי העדה לאמר: תנו לנו בשר זול(ל) ונאכלה, כי לא נוכל לאכול בשר כאשר תאוה נפשנו במחירו היקר אשר קצבתם. ויהי כי לא אבו ראשי העדה שמוע אליהם לנכות מהמחיר הקצוב על הליטרא ויעשו בית מקולין חדש וישחטו ויאכלו וימכרו בזול אל אנשי העיר. ויהי כראות הפורטוגיזים שהיו בעיר ויישר בעיניהם וייספחו אליהם ויהיו שתיהן לעדה אחת קטנה (ושמעתי שזה היה בשנת הת"ע ונתנו סימן „עת צרה", והפורטוגיזים נתנו סימן „עת ישועה"), ויוסיפו על המחיר איזה פרוטות למען תת אותן לענייהם המעטים בערבי שבתות כנהוג. או אז החל הצעד הראשון אל הפרוד אשר היה לסלע המחלוקת ימים רבים עד ימינו. והדבר הזה לבדו הוא שחיזק אותם להיקרע בחזקת היד מהקהלה הראשית עם כי היה להם בית תפלה מיוחד אשר מתפללים בו כמנהגם השונה קצת ממנהג הקהלה הראשית אשר קנו זה מקרוב אשר הוציאו עליו ממון הרבה כי מקודם היו מתפללים כמנהגם במקומם המיוחד בבית הכנסת הגדולה של התוניסים.[1] וירבו הימים ועמהם גדלו צרכי העדה הגדולה והראשית התוניסית ולעומתם הכנסות העדה היו הולכים ומעטים יען כי באה אליהם הרעה אשר חזו מראש גדולי העיר וראשיה, בפרוע פרעות בבית מקולין שלהם, כי משפחות רבות מעדה התוניסית היו קונים בשר מהקהלה החדשה מאין פנות כי את נפש קהלם המה קובעים כי מלבד שיכריתו אוכל מפי בע"ב [בעלי בתים] וחכמים רבים אשר תורתם אומנותם גם מפי יתומים ואלמנות, והני ארחי ופרחי המחכים ללחם ואין, מלבד זאת לא ימצאו די און להם לפרוע המסים והארנוניות הקבועים עליהם מהרשות מדור דור. ע"כ בראות ראשי וגדולי העיר והרב אב"ד הנ"ל הר"א טייב בראשם כי רבה השערוריה בעיר ומקור ההכנסה דלל

---

1. כפי מה ששמעתי על שם אחד מחשובי הפורטוגיזים בדור שלפני פנינו הזקן הישיש ה"ר אברהם פ'ורתי ז"ל שהיה אומר כי אלה האנשים בעלי ריב ומצה אשר היו נסיבה וגרמא אל פירוד שתי הקהלות נעגשו מן השמים שמתו הם וביתם וכל אשר להם בימים מועטים ולא נשאר מהם שריד ויאבדו מתוך הקהל. הוא היה אומר כי דייני וחשובי הקהלה הפורטוגיזית שהיו בו בפרק לא היה ישר בעיניהם דבר הפרוד הזה ועל אפם וחמתם נענו להם ואעפי"כ היו דבקים בקהלה התוניסית וראשיה הידועים לאנשי אמת דורשי שלום ויראי ה' בתמים. גם הרב זרע יצחק היה אב"ד דשתי הקהלות ביחד כי לא חפץ ללכת אחרי העדה החדשה לבדה גם כי היה גביר עצום הוא ובית אביו. כך שמעתי מפי החשוב הזקן הישיש ה"ר חיים חג'אג' ששמע מפי הזקן הישיש הגזבר ה"ר אברהם פ'ורתי הגז' מעדת הפורטוגיזים. יכ"ן.

וחרב ועוד מעט יהפך למקור אכזב, גזרו בגזירת עירין ובמאמר קדישין על כל איש ישראל אשר על דגל הקהלה התוניסית יחשב לבל יקנה בשר מהמקולין של הקהלה החדשה וכל הקונה נח"ש כרוך על עקבו לא יפסיק. הרב ובית דינו באו על החתום בהסכמה הזאת הנעשית בשנת תק"א. פרטי ההסכמה הזאת נמצא הקורא בס' משכנות הרועים בערך הסכמה. יע"ש. ההסכמה הזאת נכפלה עוד הפעם בשנת ע"ד ע"ת בוא דברו, היא תקמ"ד, כראות ראשי העם ושוטריו כי האיסור נתרופף ביד ההמון ומבלי משים ישוב על עקיביו, גם אנשים רבים הבאים מערי ארג'יל קונים משם בשר אשר לא כדת, על כן עמדו וחידשו את ההסכמה הנ"ל בתמכם יתידותיה על ההסכמה הראשונה. ששים גבורים באו על החתום המה ששים רבני וחכמי תונס (כ"י זה עצמו עם ששים חתימותיהם נמצא אצלי ושאלוהו מאתי ונאבד, תע"ד. ואני העתקתי שמות החותמים בערך מהרי"ד הדיין) הרב יוסף הכהן הדיין הוא הראשון עם חותם המלכות, בצדו הרב אברהם כ"ייאט, בצדו הרב שלמה אלפאסי, בצדו הרב נתן בורג'ל (בעל חק נתן). ותחתיהם הרב אליהו גאביזון, הרב שמואל הכהן, הרב שלמה כהן טנוג'י, אח"ז הצעיר אברהם הכהן טנוג'י (הוא אביו של מר זקיני בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה), יוסף הכהן (בלי ספק הוא הרב אי"ה), ושאר חתימות עיין בערך הרי"ד הדיין.

מני אז נתחדשה שאלה בין החכמים, מי שמוכר או מאכיל בשר של הקהלה הפורטוגיזית לבעה"ב אחד מהקהלה התוניסית אם עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול, יע"ש בס' משכנות הרועים שהביא נוסח ההסכמה השנית ושקיל וטרי שם יע"ש. גם הרב מאריה דאתרא בערך השלחן [ח"מ] סימן ל"ד אות [י"ב] העלה דעבר אלפני עור. אמנם חכמי ודייני הפורטוגיזים הר"י הלוי והר"ד בונאן חלקו על רבם מהרי"ט הנז' בס' שו"ת שלהם הנקרא די השיב ונשאל דוד סי' י"ג ע"ש אריכות דברים בזה. וכבר השיב עליהם הרב הגדול מופת הדור והדרו כמהר"א הכהן יצחקי בס' שו"ת מצות כהונה סי' ס"ו וחלק עליהם על הני זוגא דרבנן בתוקף גדול והעלה דהעיקר כדברי רבם מהרי"ט ז"ל. גם החכם הגדול הרב ר' דוד ב"ר ישועה צפג' מעיר אלמגסתיר חלק עליהם בכל תוקף הוא ואביו הנז' והסכים עמם הר"א חג'אג' הובאו דבריהם בס' זרעו של אברהם ח"ב, תונס תרפ"ח.

בשנת תרל"ז — בימי בחורותינו — נתחדשה ההסכמה הנז' כאשר ראו כי רבה השערוריה בעיר וכל טבח בונה במה לעצמו לטבוח טבח והכן למכור. או אז גזרו בגזירת נח"ש על כל איש אשר ירים יד במכירת הבשר מבלעדי שתי הקהלות הידועות וחתים עלה מוה"ר אברהם חג'אג' (מח"ס זרעו של

אברהם) הוא ובית דינו י"ג במספר עם עוד חבל חכמים וסופרי מתא כמאתים במספר ועליהם נוסף תתימת השר והטפסר כמה"ר אליהו שמאמה — הזקן הישיש — נ"י. ההסכמה והתקנה הנ"ל הדפיסוה בליוורנו בדפוס החכם הגדול אליהו בן אמוזג נ"י ע"י העורך דין אליהו אלמאליח בר החו"ש מלמד בבית תלמוד תורה של העדה מהר"ר אברהם אלמאליח מהמערב (בעה"מ שירי שובע שמחות) ז"ל.

ועתה בימינו אלה ובזמננו זה בהשתדלות הקאיד מיכאל וזאן נ"י (האחרון שבשרים) שמה ממשלתנו יר"ה עין השגחתה עלינו לטובה ותשם לחק בבית האלאבטוואר [בבית המטבחיים] על כל הקצבים היהודים מוכרי בשר כשר לפרוע מס הקהלה בשוה — שמנה סו' [סולדי] על כל קילו בשר — למען תת חותם „כשר" על הבשר הנמכר וכל המזיד ענוש יענש עפ"י החק. הכסף המתוכן יאסף אל ארון אחד ומדי שבוע בשבוע ינתן ליד הרב אב"ד פה ונושא משרת קאיד גם הוא ראש הרבנים כמהר"ר אליהו בורג'ל נ"י (מנכדי הרב חק נתן, ואשר שת ציון תחנת בית מועד לכל חי קראתו הכומבאנייא על שמו „בורג'ל") לפרנס בו צרכי הקהלה הרבים. סדר ההוצאות יקבע אח"כ בפנקס הקהלה ויאושר מהממשלה מדי שנה בשנה ונחתם בטבעתה. (או אז התאספו ראשי שתי הקהלות אצל השר מיכאל וזאן נ"י הנז' לטכס עצה בזה וגברו ראשי הקהלה המעטה על אחיהם הרבים לקחת חלקם מההכנסה 15% בעד עניים המעטים אף כי לפי יודעי דבר היה מגיע אליהם רק 7% בכל זאת גברו והגבירו ושמו לחק שהם יקחו חלקם 15% מהקהלה היהודית האופיסיליות (הרשמית) הרשומה בפנקס הממשלה, אשר לא תדע דבר מהקהלה הקטנה שלהם). בזה הושם קץ לכל השערוריה הרבה במקולין של הקהלות בתונס, והוחל עי"ז הצעד הראשון לחיבור שתי הקהלות ביחד כאשר בתחלה, וכן התמה ע"י תריבונאל ראביניך' שקבעה הממשלה מחדש אחרי פטירת הרב אליהו בורג'ל הנז'. זה כחמש שנים עברו מעת עמד לשרת פה בדיני נשים וירושות עד שנתנו זאת שאנו עומדים בה היא שנת יגדי"ל תור"ה, התרס"ג לפ"ג — 1903 — ראש הרבנים הוא החו"ש כמהר"ר ישראל זיתון נר"ו בר חיים ע"ה. ובשם „ראש תריבונאל ראביניכ" נקרא, אשר סופרו הראשי ומתורגמניה החכם חיים וזאן — החוז"ה הי"ו — אחד מתלמידיי לפנים.

מהר"ר אברהם טייב. חיבר ספר „חיי אברהם" חידושים על הש"ס שבת בבא מציעא סנהדרין וע"ז ולשונות הרמב"ם. הרב היה אב"ד בתונס (קודם התמנות הרב ערך השלחן) וחותם ראשון בס' „זרע אברהם" כטורזא שנת תקפ"א והיה עתיר נכסי ולא לקח הספקה מהקהל כי היה סוחר גדול בתונס.

בסוף הספר הנז' הדפיסו קונטרס „דרך חיים" להרב החו"ש סיני ועוקר הרים כמה"ר חיים טייב על מסכת פסחים כתובות וחולין. אח"ז בוא יבוא קונטרס „תורת משה" להחו"ש כמה"ר משה נקאש על סנהדרין ושבועות. הספר נדפס בְּליוורנו תקפ"ו בהוצאת בן המחבר ה"ר חיים טייב והמחזיק ה"ר אברהם הַכהן שולאל. שמעתי כי הרב הזה נתמנה דיין ומו"ץ פה מקדמת דנא והיה מרביץ ישיבה פה בארבע אמות של הלכה עם חכמי חברתו בישיבה הנקראת „ישיבת הכהנים" לפי שרובם היו כהנים. ושמענו שכאשר היה הרב ר' שלמה אלפאסי ראש על ארץ רבה פה ביטלו מהיות דיין בחשבו שעטרה זו אינה הולמתו ורמז לו כי הוא טרוד בעסקיו ודעתו אינה פנויה לדון ולהורות (כי היה הרב הנז' עשיר וסוחר) והרב ז"ל אף כי ידע כי לא בצדק מ"מ ירד מכסאו תיכף ומיד לעשות רצון צדיק הרש"א. אחר זמן אירע וועד לחכמי תורה גדולים ושלמים שהיו מתווכחים בדבר הלכה חמורה וסבוכה עד מאד וזה הרא"ט היה ביניהם והיה שקיל וטרי עמם בעמקות ואמתות גדולה הקולעת אל השערה והיה שם באותו מעמד הרב הגדול מארי דאתרא הרש"א הנז' ואז ראה ונוכח לדעת תוקף חכמת הרב מהר"א טייב הנז' בדת ודין. ואז ירד הרב מהרש"א מכסאו וישב לו על גבי קרקע וצעק: נעניתי לך מחול לי שזלזלתי בכבוד תורתך וטעיתי טעות גדולה ומה אענה ומה אשיב והנה בשמים עדי וסהדי במרומים. וקיבל דינו הרב הנז' שם ולא זז משם עד אשר התיר לו הרא"ט הנז' ומחל לו מחילה גמורה, או אז נח ושקט הרב מהרש"א הנז'. מגי אז הושב הרב מהרא"ט על כנו כבתחלה לדין ולהורות. זיע"א. כן שמעתי אני יכ"ן מחכמי הדור.

מהר"ר אברהם כ'ייאט חתום מכלל רבני תונס בשנת תקי"ח בספר בני שמואל עדאוי ובס' זרע יצחק לומברוזו בשנת תקכ"ח ובס' יכין ובעז בשנת תקמ"ב וחתים עם ששים גבורים דחתימי בהסכמת נח"ש של בית מקולין דק"ק פורטוגיזיס בשנת ע"ד ע"ת (תקמ"ד) ותלמידו הוא הרב יהודה נג'אר ומביאו בלימודי ה'. הוא היה אב"ד פה כנראה אחר הר"י [הרב ר' יוסף] הדיין ולרוב חכמתו בא מלך תונס „חמודה באשה" לשכונת הרב לתוך ביתו ממש אשר ברובע היהודים והוא מתנכר לראות פני הרב לפי שנוכח לדעת גודל דעתו בדת ודין וחכמת אלהים אשר בקרבו ואנחנו לא נדע השיחה אשר היתה ביניהם, אמנם המלך נוכח לדעת כי גדולי ישראל הם מסתפקים במועט. כך שמענו. והרב נפטר בשנת תקמ"ו כאשר כתוב בספר חיים וחסד להרע"ח [להרב עוזיאל אלחאיק] בדרוש שדרש עליו. וכנראה שאחריו ישב על כסאו הרב ר' שלמה אלפאסי נ"ע.

מהר"ר אברהם בר רפאל כלפון[1] אחד המיוחד הנודע בכינויו **אבר"ך** מחכמי טראבלס המערב. היה נשיא ארץ הקדושה. הוא נימול בליוורנו העיר, ומל אותו הרב הקדוש ר' חיים בן עטאר בלכתו לירושלים תובב"א בשנת תק"ב. אמו היתה בת ה"ר יצחק ג'רמון אביו של ר' נהוראי ג'רמון בעל „יתר הבז". מלאכת הלבלר היתה מלאכתו כי תמיד קסת הסופר במתניו ומה שהיה שומע מחכמים ורואה כל חדש בספרים היה מעלה על ספר ילקוטו לזכרון, וחיבר בזה הרבה ספרים:

א) „חיי אברהם" טעמי המצות והמנהגים בתפלות.[2]

ב) „לקט הקציר" דינים השייכים לאו"ח ונראה משם שחיבר גם על היו"ד ואה"ע וח"מ והוא מלוקט מהרבה ספרים וסופרים ארבע מאות ושבעים במספר וקרא לו בשם זה יען שהוא שם נרדף לס' שבולי הלקט לר' צדקיה בר אברהם הרופא ז"ל ראיתיו מועתק ומוכן לדפוס (ונשלמה המהדורא בתרא ממנו בשנת תקע"ג בהיותו בן ע"ב שנה) ובסופו הרבה סגולות שמצא בספרים כ"י גם הרבה דינים בערבוביא מה שאסף ולקט אחרי השלימו הספר וקרא להם בשם שיירי הלקט.

ג) „לקט אברהם" ח"א חידושים על תנ"ך מה ששמע וראה בספרים כנז"ל.

ד) „לקט אברהם" ח"ב כמעשה „מדרש תלפיות" לר' אליהו הכהן.

ה) „מחנה אברהם" כמעשה ספר שם הגדולים להרב חיד"א ז"ל או יותר נכון כמעשה ספר „שפתי ישנים", בו הוא מביא שמות הרבנים המסכימים והחכמים שהיו בזמן המחבר ושנזכרו בספרו אשר מזה יודע באיזה זמן היה המחבר ההוא ותוכן הספר ועניניו ושנת דפוסו. מהדורא בתרא ממנו נמצאת בידי כ"י.

---

1. מחזור „שפתי רננות" כמנהג טראבלס נדפס לראשונה ע"י חכמי ואנשי העיר טראבלס ומכללם החכם שמעון בר יוסף בר שמעון לביא והגביר יעקב זגדון בשנת הת"ח, ופעם שניה בויניציאה תע"ב ע"י אביו זקנו של הרב אבר"ך הגביר נסים כ'לפון הוא שהזיל זהב מכיס להדפיסו שנית. ושלישית ע"י אחי הרב אבר"ך הוא יצחק כ'לפון בליוורנו תקנ"ג. הרב אבר"ך מזכיר בתואר רבותיו הרב מסעוד חי רוקח בעל „מעשה רוקח", הרב המשורר דוד טייאר, הרב בנימין וואתורי, הרב חיים וואתורי, הרב שלום פ'לוס, הרב נהוראי ג'רמון, ואנחנו לא נדע איזה רבו מובהק. בספר זרע יצחק חדאד הביא חידושי תורה משם ה"ר נסים כלפון הנז"ל.

2. נדפס בליוורנו תקפ"ו ע"י בנו של המחבר (השר) קאייד רחמים כ'לפון בהסכמת חכמי שלוחי ארץ ישראל דעיה"ק טבריה ת"ו החכם יוסף בן סאמון, והחכם שמואל שושנה, ושם מזכירים ספרו לקט הקציר דינים, ומחנה אברהם על סדר א"ב, קבוצת ספרים מהני אשלי רברבי אשר בבתי כלאים החבאו ובזרועו קבץ אותם אל ספרו מחנה אברהם הנז' ע"ש. כאן יש להעיר כי קונטריס „שלימות הלב" ועבודה שבלב אשר ספח החכם הרב אליהו בן אמוזג לסידורי תפלה שיצאו מבית דפוסו הם לקוחים מספר חיי אברהם הלזה.

ו) „מעשה צדיקים" או „גדולים מעשי צדיקים" ראיתי ממנו שתי מהדורות, במהדורא קמא יש בו שס"ה מעשיות במספר וכתבו בשנת התקס"ה בהיותו בן ס"ד שנה. בסופו נמצא זמן פטירת כל החכמים חוברי חברים. גם בראש ספרו מחנה אברהם הנ"ל נמצא סדר פטירתם ע"ס א"ב. והמהדורא בתרא כתבה בשנת תקע"ד סדר כמעשהו ממנו יהיה שנת שימני כחות"ם ע"ל לבך. וכתב בהקדמתו הקצרה: כי ליקטתי מעשים וסיפורי חז"ל מה ששמעתי מרבנים אשר עמהם נתוועדתי ומה שראיתי כתוב בספרים אשר מהם ילמד אדם דעת וידע ויבין גודל כחם של חכמים ובעלי תורה שעי"ז יכנס בלבו של אדם יראת ה' וחכמה ודעת (ואם אבן הוא נימוח) וישתדל בתורה וקראתיו „מעשה צדיקים" כשמו כן הוא, מה שמצאתי כתוב בספר, שמו בצדו, ומה ששמעתי מחכמים, שמו מעיד עליו. עכ"ל. וכתב שם ששלח ס"ו מעשים מהספר לעיר מאלטה ע"ש.

ז) „מליצי יושר" תוכחות מוסר במליצה ולשון צח וחרוזים מלוקט ומאוסף מס' תחכמוני, ובן המלך והנזיר, והמבקש, ותיקון מדות הנפש, ובית מדות כ"י, ושירים לר' יהודה הלוי והראב"ע וה"ר שבתי טייאר וכיוצא. ראיתיו מחובר לספר מעשה צדיקים מהדורא בתרא הנ"ל.

ח) „מפעלות תמים דעים" ענינים מבהילים ומנהגים זרים וספורים נפלאים וחידושים ואמונות זרות. כן נראה מספרו מעשה צדיקים מ"ב [מהדורא בתרא] סס"י ק"ב אחר שהעתיק מעשה ר' שלמה מלכו ודוד הראובני הביא דברי ר"מ הכהן (והעתקתיו ונדפס בהמגיד לשנת התרל"ה), אח"ז כתב וז"ל: ושמעתי אני א"ך ממו"ר החכם ש"ד [שליחא דרחמנא] דעיה"ק טבריה ת"ו ה"ר אהרן אלחדיף שנת תקס"ג שמנהג בצורת (?) שנוטעים ע"ש הקטן הנולד אילן אחד ואם מת שורפין האיש והאשה עם האילן בבמה המוכנת לכך ועושים משתה ושמחה. ואם תרצה מענינים אלו לך נא אל ספרי אשר קראתי לי מפעלות תמים דעים. ע"כ. ואחרי ימים רבים בא לידי בשנת תרנ"ב קונטרס כ"י מהרב בשם „מפעלות תמים דעים" חברו בטראבלס בשנת תקס"ח והוא מלא מחידושי עולם ע"ד ספר הברית ומעשה טוביה והוא מלוקט מספרים רבים ק"ב ספרים נדפסים וגם מספרי כ"י ובכללם „ספר הבלעי" מדבר בבליעת השמש והכוכבים גם מאותות השמים בכ"א פרקים. ברייתא דשמואל ירחינאה חכים כ"י. בית אלקים ופרקי משה אלמושנינו. ספר ראומה, גורל החול לרבי יהודה אל חריזי, ומשפטי הכוכבים להראב"ע, וספר כ"י שאינו יודע למי מקדושים ומזכיר בו דברי ה"ר יוסף טאמר וכיוצא, והוא הולך על סדר דצח"מ ללמד לאדם דעת נפלאות השי"ת.

ט) (מספרים) „תהלות ה' " קובץ גדול כ"י על התהלים, והוא קיצור מפי' האבן יחיא ורד"ק על התהלים.

י) „שבעה עינים" כ"י, קראו בשם זה על כי העתיק לתוכו שבעה ענינים שונים והם ס' האמונות חיבור שלו, מדרש ויושע, דברי הימים של זרובבל בר שאלתיאל, אבקת רוכל (לר' מכיר), סודי רזא, גלי רזיא, מדרש תמורה. גם מעשה אברהם אבינו ע"ה אב האמונה, וג"כ מעשה יונה בן אמתי, ומעשה חירם מלך צור. ספר האמונות הנז' ראיתיו במהדורא אחרת ג"כ וקראו אמונת חכמים, והוא ליקוטים מספרים שונים בענין המיתה וכרת וגלגול וסוד העיבור וגיהנם וגן עדן ותחיית המתים וביאת המלך המשיח ופטירת מרים אהרן ומשה ועליית משה למרום ודברי הימים של משה. כל זה כתב בשנת „קטנתי" שהיא תקס"ט. ובהיותו בן חמש ושבעים שנה שנת וישמר"ך שהיא שנת תקע"ו העתיק ספר סודי רזא להר"א מגרמיזא בעל ספר הרקח כמ"ש בילקוט הראובני פרשת הברכה, והמה קצת ליקוטים אשר נמצאו מפוזרים בילקוט הראובני והוא אספם לאחד ע"ס הפרשיות של ס' בראשית כי לא נמצא יותר, ואח"ז אסף וקיבץ על סדר הפרשיות גם הליקוטים מגלי רזיא שחיבר ה"ר אברהם תלמיד האר"י ז"ל. ובשנת שלו"ם ר"ב בהיותו בן ע"ו שנה העתיק קונטרס ספר צורת האותיות ע"פ הקבלה מצאו בכ"י רבו החה"ש הדו"מ חסידא קדישא מהר"ר מסעוד חי רקח (בעל ספר מעשה רקח). הספר הנז' שאל אותו מאת ר' נתן אדאדי חתנו ותלמידו של הרמ"ח הנז'. גם העתיק קצת מסורת על קריין וכתיבן שמצא בכ"י רבו הנז' והיא כחצי עלה לבד.[3] ובשנה הנז' בר"ח מרחשון השלים העתקת ספר הבהיר נוסחא אחרינא שמצא בכ"י כ"ו פרקים, וראיתי לו עלה אחד בכתב ידו שלא הביאת במחנה אברהם על כן אמרתי להעתיקה פה בזה הלשון:

„סדר תפלות" והוא שתי תפלות מהרב סעדיה גאון ז"ל בלשון ערבי, דברים נחמדים ארוכים (יכ"ן בס' אוצר הספרים נזכר זה סדר תפלה לרבינו סעדיה גאון בערך ס' ובערך ת' ועודנו בכ"י ומי יתן ויצא לאור עולם[4]), גם תפלה על דרך האמת חיברה החכם בנימין בכמהר"ר שלמה הלוי ז"ל עם תפלה לבית עלמין ואזהרה לנפש דבר נחמד, ובקשות מהר"י הלוי ז"ל וכתב שכל הרגיל בהם ואומרם בכוונה מובטח לו שהוא בן העולם הבא, אשר העתיק אותם מכתיבת ידם, שנת ד' אלפים תתקל"ו ליצירה, החכם אברהם ברכה בכ"ר

---

3. כאן יש להעיר שהרב בעל מעשה רקח היו לו בכ"י הרבה ספרים עתיקים ובכל חלק ממעשה רקח העתיק בראש הספר חידושים רבים מקדמונים ע' בערכו אות מי"ם.

4. עתה נדפס מחדש סדר רב עמרם השלם עם פירוש וחילופי גירסאות מאת הגאון אריה ליב פרומקין בעל הספר „תולדות חכמי ירושלים" (ח"ב ממנו עוד בכ"י הנודע, ושם העתיק לתוכו רובי הנוסחאות אשר בסדר תפלה לרבינו סעדיה גאון ז"ל מכ"י אכספורד והעתיק שם שתי תפלות ההן בלשון הקדש.

שאול זאחן ז"ל. גם תפלה מבוארה עד"ה מספר „מנוחה" הנקרא „ספר המאורות" (אולי כוונתו על ספר ברית מנוחה. יכ"ן) גם מרגניתא דרבי מאיר מועתקה מספר מנורת המאור שחיבר הרב ישראל אנקאווה, גם הלכות תשובה מרבינו אליעזר במהר"ר רבינו (יהודה) החסיד, גם בקשות ותפלות על דרך כתר מלכות מהרשב"ג ז"ל והנם אצלי כתב יד. עכ"ד.

הוא היו לו הרבה ספרים כ"י הביא מהם בספריו ובפרט בספר מחנה אברהם.[5] ואלה שמות החכמים בספריו כ"י: בספר לקט הקציר יש שם הסכמת ה"ר אברהם בהר"ר יצחק אלנקאר בשנת תקמ"ח (בזמן פטירת החכמים כתב: מורי ורבי החכם ר' אברהם אלנקאר נפטר התקס"ד, והוא בעל פי' התפלה לימים נוראים הנקרא „מחזור קטן"), גם הסכמת החו"ש ה"ר אברהם לולו ממראכש בר מסעוד לולו תק"ן (עיין בערכו. זה הרב יש לו דברי ריבות עם הרב פקודת המלך בליוורנו ע"ש). ובערך פקודת המלך בספרו מחנה אברהם כתב וז"ל: החיבור הזה הוא שקלא וטריא על דברי הרב משנה למלך ומחברו הוא ר' ישראל נחמן ש"ד [שליחא דרחמנא] שבא לליוורנו והדפיסו שם בשנת תקס"ג בהסכמת חכמי ליוורנו וכו' ואני א"ך זכיתי ונהניתי מזיו תורתו בליוורנו התקס"ה והלך משם לירושלים ומת שם. ע"כ. עוד יש שם הסכמת שליחא דרחמנא דעיה"ק צפת תובב"א ה"ר יעקב דוד יקותיאל הכהן שנת תק"ן (ובשנת תקע"ד הדפיס ס' דעת קדושים של זקינו אשר ישא את שמו. מחנה אברהם). הסכמת החו"ש הדו"מ שד"ר דעיה"ק חברון תוב"ב ה"ר חיים יהודה נבון, התקנ"ז. הסכמת החו"ש חסידא קדישא שד"ר דעיה"ק טבריא תוב"ב ה"ר יוסף אבן סאמון, התקנ"ו. הסכמת החו"ש כמה"ר מסעוד שלום ארוואח ממערב הפנימי שנת התקס"ג (ותקס"ב הוא חיבר שיר בשבח ר' מאיר בעל הנס, תחלתו „אקח רשות ואשא נס לשורר לכבוד הדר הוא, רבי מאיר בעל הנס איש האלקים קדוש הוא", הנדפס בשירים וזמירות מנהג תונס נקרא „שירי זמרה" ובספר „שבחי אלקים", והוא שיר נכבד מאד לאנשי אפריקא ורגיל על לשונם). הסכמת החו"ש ה"ר אברהם בכ"ר יעקב הסיני שנת התקס"ד בליוורנו (וראה אצלו עיני העדה פי' הזוהר ח"א. מחנה אברהם). הקדמת אסף המזכיר הצעיר אברהם כ'לפ'ון המחבר, שנת אוד"ך ביוש"ר לב"ב לפ"ק.

ספרו מעשה צדיקים אספו מספרי קוראי הדורות „סדר הדורות" „שם

---

5. בס' מחנה אברהם כתב שהיה לו בכ"י שו"ת הר"ן תקל"ו סימנים וכן שו"ת הרי"ף כ"י בהם הרבה תוספות שו"ת על הנדפסים, ושלחם במתנה לליוורנו להרב חיד"א ז"ל חבירו, גם מזכיר של ספרים רבים כ"י שראה אצל יחידים גם ספרים כ"י שהיו לו לעצמו, רובם בחכמה ומליצה וקבלה שהיו יקרי המציאות אז. ואני עשיתי מהם רשימה [תמצאנה להלן].

הגדולים" שני חלקים „ועד לחכמים" „דברי הימים לרבי יוסף הכהן" „שבט יהודה" „קורות העתים" (מכיל מלחמת פראנציא עם אנגליז שהיתה משנת התקנ"ב עד שנת התקס"ב ונדפס ח"א בברלין תקס"א, וח"ב תחת מכבש הדפוס בליוורנו. כן כתוב במחנה אברהם בסופו), „מסעות רבי בנימין" „ספר מעשיות קטן" „ספר הישר" „שבחי האר"י ז"ל" „אגרת ארחות עולם" (סי' ק"ב) „זקן אהרן" אשר בסופו מעשה ישורון „יון מצולה" „ומגלה עפה" אשר בסוף ספר שבט יהודה, וכן בהקדמת „ירים משה" (שלשה אלה בענין גזירת ת"ח). ולבד זה אסף וליקט גם מספרים אחרים והם כפי מה שמנה בהקדמתו למהדורא בתרא: ירושלמי, מדרש תנחומא, מדרש ויסעו, ילקוט הראובני, מדרש תלפיות, מדרש אליהו, מעיל צדקה, שבט מוסר, מדבר קדמות, חומת אנ"ך, שמחת הרגל, כסא דוד, צוארי שלל, חיים שאל, פתח עינים, ספר חסידים, עומר השכחה, נשמת חיים, שפתי כהן על התורה, קב הישר, בנאות דשא, נגיד ומצוה, מטה משה, בגדי אהרן פרץ, ראשית חכמה להר"א וידאש, חובת הלבבות, צרור הכסף, חמדת ימים, מגיד מישרים, שו"ת הרשב"א, מקור ברוך פיתוסי, הקדמת שבלי הלקט, שכנה"ג יו"ד, המאמין והכופר, אברבנאל מלכים, משנת חכמים, עין יעקב, יכין ובועז, קרבן מנחה, ספר אלים, אור תורה להר"מ די לונזאנו, שבר במצרים, זמרת הארץ, תיקון יששכר, אגרת פיטרו ג'ואן (נדפסה לראשונה עם מעשה ר' יהושע בן לוי קושטא שנת עט"ר), איומה כנדגלות, מערכת אלהות בהקדמה, דרך ישרה, צרור המור, שו"ת יעב"ץ, פרי תואר, כתם פז, קיצור של"ה, זוהר חדש, חידושי הגרשוני, זכרון יוסף, ובאר אברהם (בענין שו"ת מרבנית), ריקנאטי, חרב לה' ומלחמה לה', ס' כ"י אינו יודע למי מקדושים ומזכיר בו דברי ה"ר יוסף טאמר (וידענו מר' מנחם טאמר שחיבר ס' אזהרות ופירוש תנחומות אל וס' ראשי בשמים, ושניהם כ"י). ולבד ספרים אלה אסף וקיבץ לתוכו גם מה ששמע מחכמים אלה כפי מה שמגאם בהקדמתו ואלו הן: סי' פ"ז מספרו מעשה צדיקים מעשה בוורמייזא וכו' כך שמעתי מהרב משה הישראלי אשכנזי התקס"ח.

בשנת התקס"ד ותקס"ה היה בליוורנו וביקר את הרב הגדול חיד"א ושאר חכמי ליוורנו וביקר את בית הקברות והעלה על ספרו מצבות הקברים שמצא. ושם בליוורנו לקח הסכמה על ספרו „לקט הקציר" מהחכם כה"ר אברהם הסיני בשנת תקס"ד. וראה אצלו ס' עיני העדה כ"י מר' יוחנן אלימאן (פי' על הזוהר ח"א. מחנה אברהם). והיה אצל הרב חיד"א בבית מדרשו י"ד חדשים והביא ממנהגיו וחסידותו בספרו לקט הקציר בכמה מקומות, גם הביא הספרים שחיבר הרב חיד"א ונשארו אחריו בכ"י (בספר מראית העין של הרב חיד"א שם נמצאו איזה שו"ת ובכללן שו"ת אחת לענין הספיריטוס ששלח אליו מהר"א כלפון

מעירו טראבלס לשאול את פיו. יע"ש). לפי הנראה כי הלך מליוורנו לפיזא וביקר את הביבלאותיק דשם והעתיק לעצמו הרבה ספרים יקרים משם. בשנת התקס"ה־ס"ו־ס"ז היה בתונס והיה לו לחבר קרובו בן אחי אמו החכם ר' פינחס ג'רמון (ב"ר נהוראי ג'רמון בעל יתר הבז) אשר היתה לו אז ישיבה גדולה מלאה הרבה ספרים עתיקים נדפסים וכ"י והוא שמע ממנו הרבה ענינים וספורים נפלאים והעלם על ספרו מעשה צדיקים ורובם בעניני העיר תונס וחכמיה, גם העתיק שם הרבה ספרים יקרים כ"י ומכללם ספר הדיואן לר"י הלוי. בסי' ק"ל „מעשה בגביר אחד במערב ממשפחת פינטו שכתב לו אחד מתלמידי מהר"ח בן עטאר ספר תורה אחד בקדושה וכוונה יתירה וברח מידם הס"ת לצפת ברגע אחד וכל חכמי צפת המה ראו כן תמהו על המציאה הזאת ולאחר זה נודע הדבר שבערי המערב פרח מידם הס"ת ולא ידעו אנה הלך לו, כך שמעתי מהחו"ש רבי פינחס ג'רמון שנת התקס"ז, והוא ר"ל רבי פינחס שמע מהחו"ש שד"ר כה"ר שלום עמאר". ובסי' של"ז ושל"ח שמעתי מהרב המופלא מהר"ר שלום עמאר שד"ר טבריה שנת תק"ל בטראבלס (ובלקט הקציר הביא ממנו דין אחד בהלכות שבת סי' שי"ו) והוא נפטר בשנת תקס"ה. בסי' קס"ב קס"ג קס"ד שמע מהחו"ש שד"ר טבריה כה"ר אהרן אלחדיף בשנת תקס"ב־ס"ג־ס"ד־ס"ה.

סי' צ"ו וצ"ז מעשה ישו הנוצרי ומליצה על יש"ו ועל שמעון בן כיפא יש"ו המתחלת משנכנס אב אחד לכלנו וכו' עד ואנחנו בדאים. עד כאן. שמעתי מהחכם כמהר"ר דוד שאול נר"ו שנת התקל"ו.

סי' קכ"ב מעשה ברב"א [בר' אברהם] בן מוסא שמע מהחו"ש הדו"מ כה"ר יעקב גוניס ואיש הי"ו שנת התקס"ד ותקס"ה בליוורנו ובתוניס (יכ"ן זה הרב הוא בנו של הרב שיח יצחק על מסכת יומא מעיר ליוורנו ובו בפרק היה בתונס ושמע ממנו בהיותו בתונס) וכן הביא ממנו דין אחד בלקט הקציר הלכות פסח סי' ק"ט.

סי' קנ"ב מעשה של ר' יהונתן שפירא אב"ד באלטונא, שמעתי מהחו"ש החסיד המקובל הבחור כמה"ר יהודה ביבאס נכדו של הרב יהודה הלוי שנפטר בים שנת התקס"ד בלכתו מליוורנו לא"י.

סי' ק"ס שמעתי מפי ר' יצחק סופר ששמע מפי זקינו ר' יצחק הסופר הזקן.

סי' קפ"ה מעשה בה"ר חיים אבולעפייא בכ"ר דוד, שמעתי מעובר אורח מהר"ר ראובן נכדו של הרב שמריה קטריוואס ז"ל, ר"ח אייר התקס"ח.

סי' קפ"ח וקפ"ט, שמעתי משד"ר עיה"ק ירושלים תובב"א ה"ר שמואל הלוי יצ"ו שנת התקע"ג.

סי' רל"ז מעשה בה"ר יהונתן שפירא, שמעתי מר' מאיר אשכנזי ר"ח שבט התקנ"ג.

סי' רל"ט מעשה בהרב נפתלי גם סי' רמ"ב ורס"א ורס"ב (אודות בית הכנסת של פיורדא ואודות בית כנסת אחת בפראג הנבנית על תנאי והם בסי' רס"א ורס"ב. ובמהדורא בתרא סי' קע"ג וקע"ד) וש"ה וכו' כתב שם מורי ורבי מה"ר יהודה אריה ליב אשכנזי מלונדריס בשנות התק"מ תקמ"א ותקמ"ב.

סי' רפ"ד ושנ"ט מעשה בהריב"ש וה"ר אהרן דוראן שמעתי מהחכם עמרם עמאר במאלטה שנת התקע"ד.

סי' שי"א שי"ב ושי"ג שמעתי משד"ר דעיה"ק חברון ה"ר מאיר בנבנישתי שנת התקמ"ז.

סי' שי"ו שמעתי מה"ר שמואל חאקו אייר התקמ"ט.

סי' קכ"ח וקכ"ט שמעתי מהר"ר יצחק פינטו.

סי' ק"ב עבר עלינו בשנת התקנ"ט ר' משה הכהן מעיר כושין (קושין. יכ"ן) ובידו שלשלת יוחסין מבני יהוריב.

סי'... מהר"י בן דוד וסימן... ר' יהודה סגרי.

סי' שי"ד עניני ר' משה בוג'נאח שמע מהר"ר נהוראי ג'רמון כ"ו שבט התקל"ט.

סי' ר"ך כל עניני הרב הגדול חיד"א שמע מבנו מהר"ר אברהם אזולאי אשר נפטר בחיי אביו ז"ל בשנת התקנ"ט, וכינה אותו בשם מורי ורבי. כל עניני רבני מערב הפנימי מהחו"ש ה"ר מסעוד שלום ארוואח הנז"ל ומהר"ר יצחק פינטו.

ואלה החכמים שהזכירם בספרו לקט הקציר חוץ מהנז"ל: שד"ר מו"ר מהר"ר אברהם סורנגא, מורי הרב נהוראי ג'רמון, החו"ש הדו"מ מו"ר שלום פ'לוס, בהלכות שבת סי' כ"ד שאל לו דין אחד בשנת תקמ"ג ובהלכות העומר סי' י"ט בשנת תקמ"ז ובהלכות תענית סי' ל"ה בשנת תקמ"ט. מורי החכם שלום עמאר. מורי ורבי כה"ר מסעוד רקח, מורי מהר"ר יוסף ן' סאמון, מורי הרב חיד"א, מורי הרב אהרן אלחדיף, החו"ש הדו"מ ה"ר אהרן פרץ מליוורנו [אולי מאי ג'רבא?], שמעתי מנכדו המו"ן [המשכיל ונבון] מימון פרץ בתונס בהיותו שם בשנת תקס"ה. „שמעתי מפי החו"ש כמהר"ר אברהם קורייאט הי"ו", „ושאלתי להחו"ש מ"ו מהר"ר בנימין מיוחס בן להרב פרי האדמה והשיב לי שנת התקנ"ג" וכו', הלכות שבת סי' נ"ו. „שמעתי ממו"ר החו"ש הדו"מ מהר"ר חיים וואתורי ז"ל". „בהיות שבשנת התקס"ח נתארח אצלנו החכם מו"ר מהר"ר יעקב זטלאוי ומיגוהו דיין וש"צ בישיבה". „וכתב כוונת שלמה שחיברו שלמה המלך ע"ה, והרב חיים ביבאס הי"ו כתב ששמע מהרב הגדול ר"מ הרב חיים טולידאנו מעיר „סלא" שחיברו רש"י ז"ל והוא יחוד", הלכות תפלה סימן ח"י. [א"ה איני יודע אהיכא קאי. ואם על ישתבח שי"א שחיברה שלמה שכן נרמז בנוטרייקון שמך לעד מלכנו האל, הרי לא יתכן שחיברה רש"י. ואולי

על פיוט אדון עולם. אבל משקלו לפי היתדות והתנועות מוכיח שנתחבר מפייטני ספרד, וכמדומה חיברו ר' שלמה אבן גבירול. וס' כוונת שלמה הוא מהרב המקובל ר' שלמה רוקקא בן דורו של הרמ"ז ז"ל, פירוש התפלה ע"ד הסוד וראיתיו בתונס לפי שעה. המעתיק נאמ"ן ס"ט]. ספר אוצר החיים כ"י למהר"י דמן עכו הראה לי הרב פינחס ג'רמון בהיותי בתונס שנת התקס"ה. הלכות תפלה סי' קס"ד ובליקוטים שבסוף ספר לקט הקציר הנז' הביא „מצאתי בספר כ"י מהר"ר משה הלוי לנדא תלמיד הרב בעל שם טוב ונתוועדתי עמו בשנת התקכ"ז בטראבלס ובעוה"ר נהרג באיי ג'רבא הי"ד". ומצאתי אני אברהם כ'לפ'ון בספר תעלומות חכמה כ"י וכו'. בהיותי בתונס יע"א שנת רנ"ו (?) ליעקב שמחה[6] איגה ה' לידי יד כהה ספר כ"י ומצאתי כתוב בו וז"ל ספר זבח פסח אמר המלקט ז"ל הרב המנוח מהר"ר ירמיה אליעזר שהית אב"ד ור"מ בק"ק טישעוויץ ראיתי בתוך כתבי אמ"ו מהר"ר געצליק (יכ"ן ע' פתחי עולם קטן באוצר הספרים) כ"י המקובל איש האלהים קדוש יאמר לו מהר"ר שמשון אוסטרופולי הי"ד מאמר המסוגל לומר בכל צרה שתהיה בעיר ובפרט בזמן המגפה כל יחיד יאמר אותו בשחרית ובערבית מלה במלה ויש בזה רזי דרזין מי יוכל להשיג עומקו ורומו או מי יוכל לדעת טעמו של דבר שיהיה מאמר זה מסוגל להציל מצרה או מעיפוש האויר, אך אנו צריכים להטות לבבנו אל הקדוש והטהור הנז"ל אשר רוח ה' דבר בו ואליהו ז"ל היה לומד עמו כאשר הגידו לי כמה גדולים איתני ארץ ז"ל. עכ"ל. וזהו והם מ"ב פסוקים כנגד שם של מ"ב כד נטלו ישראל מרעמסס לא ידעי אי וכו'.

בספר לקט הקציר סי' ל"ג הלכות לולב כתב: בשנת התקנ"ד היתה עיר טראבלס סוגרת ומסוגרת מפני חמת המציק ולא היה להם רק לולב ומיניו ואתרוג אחד דוקא בחג הסוכות והקיפו בו כל העם את הס"ת מחמת הדחק כדעת הרב בית דוד ז"ל. עכ"ל בקיצור. את אשר קרה בשנה ההיא וגם את הנ'ס למינהו ימצא הקורא בשיר „מי כמוך ברג'ל" שחיבר הרא"ך וגדפס פעם שנית בס' הקשורים ליעקב ליוורנו תרי"ח. (ועוד הפעם חזר והדפיסו בספרו „אורח מישור" ליוורנו תרכ"ג).

יא) „ללמד אדם דעת" כיצד לכתוב אגרת במליצה ולשון צחה לחכמים כפי מעלתם. העתיק בו כל המכתבים במליצה שהיו שולחים אליו הרבנים והחכמים בזמנו כגון הרב חיד"א ומו"ר הר"ן ג'רמון, הר"י נוניס וואיס, ה"ר יהודה נג'אר, וה"ר יעקב אבן נאים, והר"א בן הרב חיד"א, והרבה רבנים אחרים,

---

6. נראה שיש למחוק הנקודות מתיבת רנ"ו ולנקד את המלים ליעק"ב שמח"ה והיא שנת תקס"ה. נאמ"ן ס"ש.

ומה שהיה הוא משיב להם הכל העלה על ספר הנז'. בספר „בגדי אהרן" פרץ נמצאת הסכמה שלו שעשה על הספר ההוא בשנת התקס"ז. אח"ז בא לידי אורח מישור לר"י [לר' יעקב] רקח ושם בדף כ"ה מספר החכם חביבו ובן עירו הרב אברהם חיים אדאדי (הוא בע"ס השומר אמת על הלכות ס"ת וס' ויקרא אברהם על ש"ע) את קורות הר"א כלפון ז"ל וספריו שחיבר אשר ברוב הזמן איבדורי איבדור ע"ע שם. ואני שמעתי כי ספריו הביא אותם בידו בנו שהיה נשיא העיר נקרא „קאייד רחמים כלפון" בבואו לתונס להדפיסם בליוורנו והדפיס מהם ס' חיי אברהם, ואח"ז חזר לרגל עסקיו לטריפולי ובהכנסו לעיר העליל עליו הפחה של העיר עלילות ברשע ודן דינו לשרפה והוציא פקודתו לפועל ונשרף, אל נקמות ה' אל נקמות הופיע. כן שמעתי ממשפחתו. וספרים הנז"ל נשארו בתונס ויש שנמכרו לבית מדרש הרבנים בניו יארק יע"א. יכ"ן.

רשימת ספרי כ"י שהזכיר ר' אברהם כלפון ז"ל במחנה אברהם שלו, וראה אותם

מעשה ישו הנוצרי, מליצה על שמעון בן כיפה, שמעתי מהחכם דוד שאול נר"ו שנת תקל"ו. מעשה „שבתי צבי" אשר מצאתי בכ"י ישן כשמונה עלין ועוד שלא יכולתי להעתיק. שו"ת הר"ן תתקל"ו סימנים.

שו"ת הרי"ף נוסף הרבה על הנדפס, ס' רפואות בלשון ערבי להרמב"ם (יכ"ן שו"ת הרי"ף הם שו"ת מן השמים הנדפס ולא של הרי"ף הנודעים, והרא"ד טעה שייחסם להרי"ף). נתנם במתנה להרב חיד"א בליוורנו.

ס' רפואות בלשון עברי. פירוש מלות וענינים להרמב"ם שנת ד"א תתקס"ו בנא אמון דעל כיף ימא רבה. פתאב ארסאיל להרמ"ה (הנדפס ע"י ברי"ל בעל הלבנון). חכמת ישראל על הלכות קידוש החדש מהרמב"ם חיברו החכם סעיד בן דוד בערבי והעתיקו ללה"ק בצפת הרמ"ה. בן משלי לר' שמואל הנגיד (הנדפס ע"י מקיצי נרדמים) ועליו חיבור אחר לר' מאיר בר אליעזר. אסף שומר הפרדס, מליצות בחרוזים לר"ש אבוזמיל שנת שס"ד. מימי ישראל נג'ארה ח"ב. מנחה בלולה עה"ת להחכם יהודה בן זמרה ירושלים ת"ו שנת הרמ"ו ונעתק הש"ם. מנחת יהודה עה"ת לא נודע למי על פרשת שמיני (אולי לר"י בן עטאר). מכלל יופי לסרסה על אגדות ומדרשים ע"פ פילוסופיא. מקור השמות (או שרשי השמות) להרמ"ז מקורו מאוצר החיים לר"י דמן עכו. המאור, על דרך האמת ליעקב בכ"ר יעקב בן חנין הזכירו כתם פז בהקדמתו ורא"ך ראה אותו. ס' מוסר בערבי לר' אברהם בן הרמב"ם (אולי חלק מכפאיה אלעאבדין).

פירוש על ספר יצירה לר"י בר נסים בן מלכה. שושן עדות [צ"ל סודות] להרמב"ן. רפואות למאישתרו ליאון פראנקו נעתק ע"י משה הלוי אבולעאפיא ספרדי שנת הרס"ח. ספר הפליאה או מדרש הפליאה. בטוחות חכמה לה"ר ישראל מקנדיא (יש"ר. יכ"ן) כלל בו חכמת הרב מהר"ם קורדווירו ראיתיו כ"י. תעלומות חכמה ע"ד הסוד מגורי האר"י לא נודע מחברו ראיתיו בכ"י מהרח"ו ז"ל (יכ"ן, יש בטוחות חכמה נדפס בביניסיא להחכם שבתי רפאל עדה"ס.[7] ויש ס' תעלומות חכמה מיוחס להר"ש וויטאל ולנכד מהרח"ו ז"ל. כתב הרב חיד"א ששאל לו במצרים ס' כ"י מהרח"ו בענינים אלה. כ"כ במעגל טוב ע"ש).

אדם קדמון מהאר"י, סידור [כלומר בעריכת] מהר"י צמח. אדם ישר, מהאר"י סידור מהר"י צמח.

פנים במשפט, תכונה. נעתק מנוצרי לעברי ע"י יעקב בכ"ר יהודה קבריט שנת ד"א תתקכ"א.

משפטי הכוכבים לתלמי, העתיק יעקב קבריט הנז"ל.

משפטי הכוכבים לאבו מעשר הוא ס' המבוא הגדול עיין להלן.

מבוא שערים להראב"ע, גורלות להראב"ע, ספר המספר להראב"ע (אלה השמנה ספרים חנני ה' בהם).

כנף רננים למהרח"ו נתחבר ע"י מהר"א אזולאי בעל חס"ל (חנני ה' בו).

אור הלבנה, אור החמה, להר"א אזולאי הנז"ל ראיתים. ובשנת תקמ"ג שמעתי מהרב ר' אברהם בן הרב חיד"א ז"ל שיש בחברון אור הלבנה כפלים מהכ"י [מהנדפס].

שמחת עולם, כללי רבינו האר"י ודרשות על התורה ממוהרח"ו ראיתי אותו כ"י בגנזי החכם יהודה לביא דור ז' לכתם פז.

שער השמים, ובית אלהים, כ"י להר"ם אלמושנינו. תכונה. עם תוספת החכם אהרן עפייא והעתיקו החכם קלונימוס שנת השע"ה.

פרקי היכלות מר' ישמעאל, הנדפס אינו בנמצא ואני העתקתיו מכ"י בו כ"ו פרקים (וראיתי שני עלין ממנו בדפוס).

דרך המלך, והוא חיבור שו"ת חיברו החכם ישראל שלמה לינגו וראיתי ח"ב כת"י (כ"כ בסוף אות תי"ו ממחנה אברהם).

חשק שלמה, באור על שה"ש גדול מאד כמו מדרש רבה, נעתק ע"י יצחק

---

7. א"ה אין שמו כן אלא תעלומות חכמה ומקור החכמה, והמחבר נחשד בשבתאות וגזרו חרם עליו ועל ספריו כידוע. ומרן החיד"א בשה"ג כתב עליו שהוא בבל יראה ובל ימצא ע"ש. ומה שכתב שהחיד"א שאל כ"י מהרח"ו בענינים אלה, הכוונה לס' החזיונות למהרח"ו ונדפס. נאמ"ן ס"ט.

בכ"ר עמנואל דלטאש והשלימו השכ"ח (יכ"ן, בלי ספק הוא בעל הפסק לזוהר). וחיבר עיני העדה על מעשה בראשית ראיתיו אצל הרב אברהם הסיני בליוורנו, וחיבר ס' חי העולמים (עניני עוה"ב) ועוד לו א) פקח כח השכל, בלימודיות וטבעיות. ב) פרי מגדים, בתכונה.

ספר המבוא הגדול לאבו מעשר על התכונה והעתיקו מנוצרי החכם יעקב בכ"ר אלידו הנזיר בביניסיא שנת הקנ"ג.

ספר הבהיר כ"י הנהו אצלי (הנוסחא השנית).

פרי מגדים, רפואות, ה"ר דוד די סילווא בן הרב פר"ח בדרך שואל ומשיב דוד שואל ויהונתן משיב (ע"ד אוצר החיים לצהלון), ראיתיו ביד מורי ורבי החכם שד"ר יוסף מצליח נ"י שד"ר מצבת רחל אמנו שנת שלו"ם ר"ב היא שנת תקע"ח (יכ"ן, גם אני ראיתיו בעיר „נאבל" והוא קובץ גדול מאד). [כמדומה צ"ל „פרי הדס" גוטריקון הצעיר דוד סילוא. וראה להלן במערכת ר' חזקיה די סילוא. נאמ"ן ס"ט].

פרח שושן, חיבור על פרקי אבות מיו"ד שליטים להחכם יעקב הצורף בכ"ר יצחק המכונה „אבן סנה" וגראה משם שהיה בימי מהרח"ו וג"כ פי' עשר ספירות ועניינים אחרים ומביא דברים מעץ חיים לר' יהודה בן יעקב אחי אמו. (יכ"ן, עתה באמיריקא באוצר הספרים שם).

כתר שם טוב, ע"ד הסוד פי' יו"ד ספירות וי"ג עיקרים ע"ד האמת ומחובר לו ספר המאמרות לאריסטו עם פי' לא נודע למי ונעתק ע"י אברהם דיל קארילייו מעיר אתוונסא בבודון באדר שני שנת הקס"ה הנהו בידי כ"י [שנת הקס"ה או התס"ה שתיהן פשוטות, ונראה דצ"ל התס"א. נאמ"ן ס"ט].

רזיאל המלאך, נדפס ושמעתי ממ"ו החכם משה הלוי לנדא שחכמי הדור הטעו אותו במזיד כשהדפיסוהו למען לא ישתמשו בו, ושהוא ראה ס' רזיאל כ"י אצל החכם יהונתן שפירא (אולי בעל מחלוקתו של יעב"ץ. יכ"ן) ויש הפרש גדול ביניהם. ובס' „לקט הקציר" מצאתי בספר כ"י מהרב משה הלוי לנדא תלמיד הרב בעל שם ונתוועדתי עמו בשנת התקכ"ז בטראבלס ובעוה"ר נהרג באיי ג'ירבא הי"ד אמן.

אוצר החיים לרידמ"ע [לר' יצחק דמן עכו], קבלה מעשית.

מאירת עינים לריד"ע (שני האחרונים ראם בתונס בישיבת הרב נהוראי ובנו ה"ר פינחס ג'רמון, גם) זבח פסח, ומביא מהם בלקט הקציר וכתב שהוא קבלה מעשית חיברו החכם ירמיה אליעזר אב"ד דק"ק טישעוויץ יע"א תלמיד החכם מהר"א געצליק וביאור על הגדה של פסח עד"ה ומביא דברים מהר"ש מאישטריפולי וכתב שמקור השמות להרמ"ז העתיק מס' זבח פסח ומאוצר החיים (וכן מספר החשק כ"י שהיה ביד בעל סדה"ד כאשר כתב בערכו. ואולי הם להרב יואל בעל שם

המיוחס לו תולדות אדם ומפעלות אלוקים, ואולי גם „חכמת שלמה" וספרים אחרים).

עיני העדה, למהרח"ז עה"ת דרך פרד"ס ראיתיו בתונס כ"י קובץ גדול והעתקתי ממנו (יכ"ן אולי זה ספרו עץ הדעת טוב שנדפס מחדש).

עץ הדעת טוב, דרך פרד"ס על הפרשה למהרח"ו עם חידושים על הש"ס והתוספות, ולא נדפס. [ההערה הקודמת ליכ"ן יתכן מקומה פה. המעתיק].

מדרש פליאה. מדרשים תמוהים, והרמ"ע כתב שהוא לרב אביגדור קרא, וחנני ה' אותו והוא מדרשים תמוהים מלוקטים.

היינו דאמרי אינשי, קונטריס מועתק אצלי בתוספת על סדר א"ב.

ספר התגין דאפיק עלי כהנא מי"ב אבנים וכו' ויש קורין אותו ספר ההללי בא לידי בטראבלס בשנת התקל"ד, והוא ספר הכ"ד העתקת ר"ש בן אברהם בן גאון בשנת ע"ב לאלף הששי.

ספר דיואן לר' יהודה הלוי ושאר משוררים קודם לו ואחריו עד הר"י נג'ארה וה"ר חנניה אליקים רייאטי ור"י אבן זמרא המכונה „מנדיל" והרשב"ץ והריב"ש והר"ש דוראן וכו' וכו' העתקתי הרבה ממנו בתונס שנת התקס"ה והוא העתקת ה"ר חייא רופא.

לחם מן השמים, קיצור דינים ופשטים מהאר"י כ"מ אצלי, ומצאתי כתוב שחיברו הרב מהר"י צמח שבא מפורטוגאל לצפת ושם למד תורה ואח"כ בא לדמשק והיה בזמן חס"ל [חסד לאברהם, אזולאי] וקורא הדורות והחכם נתן שפירא בשנת תי"ב [וראה בירחון אור תורה שנה ה' עמוד ק"מ כמה קטעים מס' לחם מן השמים שהעתיק הרה"ג ר' שושן הכהן זצ"ל. נאמ"ן ס"ט].

חג הפסח, לה"ר יעקב בן יוסף קוצינגין על חג הפסח וההגדה ולא נדפס.

חפץ השלם, רפואות, נעתק מלשון ערבי ע"י ה"ר משולם בר יונה ולא נדפס.

לחם שלמה, חיבור על התורה לה"ר שלמה פרץ שנת התל"ה, הנהו בידי.

שם שלום, להליץ בין הרמב"ם והרמב"ן בענין תרי"ג מצות חיברו מורי ורבי כה"ר שלום עמאר ז"ל ולא נדפס. וחיברו בטבריה ת"ו ונפטר יום ש"ק ר"ח ניסן התקמ"ה.

גורלות

א) אורים ותומים, יש בידי ד' העתקות משונים קצת זה מזה, היו משתמשים בו בבית שני וכשראו שמזלזלים בו הטעו אותו לכתחילה. כך שמעתי. (הוא מיוסד על פסוקי החשן וימלאו בו ארבעה טורים אבן וכו', ויש בו ע"ב שאלות כל שאלה בת ט"ו אותיות ומתחלת באות אחת מאותן הע"ב אותיות של האפוד

הערוכים בהלכות בית הבחירה להרמב"ם, ואות אמצעית של כל שיטה היא אות אחת מהפסוקים הנז"ל). אחרי זמן רב סידרו החכם ר' עובדיה וואקיל איש ירושלים ונפטר שנת התקי"ו ואח"כ נדפס ע"י שד"ר ה"ר אברהם ריוח התקי"ו (בהקדמתו שם שו"ט תלמודית להורות היתר השאלה בגורלות) בהסכמת רבני ירושלים תובב"א ר' יעקב ישראל אלגאזי ר' יעקב אשכנזי ר' רפאל מיוחס ר' יוסף הכהן בן ארדוט.

ב) גורלות על פי שבעה כוכבי לכת להחכם יהודה חריזי לכבוד ר' יהודה הנשיא שנת ד' אלפים תתקנ"ז. כ"י אצלי.

ג) כנז"ל בקיצור העתקתים מכ"י ר"ב מיוחס בן הרב פרי האדמה שנת התקנ"ג (אביו הוא הרב רפאל מיוחס בעל פרי האדמה הנז'. יכ"ן).

ד) גורלות מהרב שמעון לביא בעל כתם פז. אצלי בקיצור נמרץ.

ה) גורלות של שם מ"ב.

ו) גורלות של אחיתופל.

ז) גורל החול להראב"ע.

ח) גורלות לרב סעדיה גאון עפ"י נביאים ועופות וכוכבי לכת, שתי העתקות אצלי אחת לרב סעדיה ואחת להראב"ע ויש ביניהם שנוי (יכ"ן, יש גורלות המיוחסים למהרח"ו. ואחר זמן רב בא לידי מכתב יד הר"א כלפון זה בעצמו ובו אלת השמנה סמנים, ושני סמנים ג' ד' הם קיצור נמרץ מגורל החול הנודע להראב"ע או לאלחריזי אך אינם שוים בקיצורם ואיש לדרכו פנה בקיצורו, והם שני אופני קיצור משני אומנים נפלאים, אבל גורלות מהרח"ו ראיתים והם ע"פ הקבלה לחשוף כל סתרי עולם אפילו גלגולי הנשמות המפורשים בשער הגלגולים שלו, ולדעת דברים מהמלאכים או מהשדים למיניהם שחורים או לבנים ישראלים או ישמעאלים וכו' וכו' הכל קיצורים מחכמת הקבלה הנעלמת ושעריה, והמה גורלות נפלאים מכל מה שראיתי. וראיתי בדפוס ישן ע"י ר"א אושקי פירארא שי"ו קונטריס קטן באותיות מרובעות ס' גורלות בלה"ק מאלבומאצר הישמעאלי הולך על טבעי י"ב מזלות הרקיע טש"ת אב"מ [צ"ל טש"ת סאב"מ. טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים] וכו' י"ב לזכר וי"ב לנקבה כנראה לנולד בחדש ששולט בו המזל ההוא אז יגיד לו תכונותיו ואח"ז ס' הגורלות מהראב"ע בהשלכת ד' שורות של נקודות על י"ח י"ח והנשאר בהם ימצא בו התשובה על א' מי"ח אופנים הסדורים על שמות י"ח עופות בשמים (ע"ד הגורל של רס"ג הנ"ל) ואחר זה ספר הרפפות. ועיין באוצר הספרים ערך גורלות שהביא הרבה גורלות בכ"י גם בערך „מציאות הידיעות" גורל אחד כ"י חד מגאוגי קדמאי מח' צרפת נמצא בספרי קדש לרבינו יחיאל מפאריש, גם בערך „פוקח עברים" פיריצי תקי"ו הדפיס פעם שנית את הגורלות ההם של הראב"ע אשר

נדפסו ע"י אושקיו, הוא החכם ה"ר משה בן הרב ח"ק [חסידא קדישא] בעל הון עשיר ומשנת חסידים ואדרת אליהו ומעשה חושב וחזה ציון, הוא הרב עמנואל חי ריקי שנהרג ע"י לסטים זצוק"ל. ולפלא שלא הזכיר ספר זה הנדפס ע"י אושקיו אשר בעלה אחרונה ממנו הדפיס ספר הרפפות (נמצא בכ"י מחובר לס' מחזור ויטרי כ"י בבריטיש מוזיום).

בערך מהר"ר ירמיה רושו כתבתי אודות הגורל שעשה הוא הנקרא גורל שם י"ה בהשלכת נקודות שלש שורות שנמצא בס' מבחר הפנינים שלקחו מס' מגדנים שחיבר ר' יהודה הנשיא שלקחו מחכמה של יונתן בן עוזיאל (והוא הולך בדרך חכמת הצירוף אשר בס' יצירה אשר יוציא אותיות ומלות לתשובת השואל). גם דברתי שם על ס' הגורל שעשה בנו בשנת השל"ח בעיר ארטא וקראו „מראה האופנים" ע"ש. ולדעת רמש"ש שכל חכמת הגורלות נובעת מהערבים ע' באוצר הספרים לבן יעקב [בערך גורלות החול] ע"ש.

וזה ספר מגדנים הזכירו בס' קרנים, ובפי' דן ידין כתב שראה אותו ויחסו לר' יהודה הנשיא שהוא רבי ואמרו לו שאינו רבי אלא איש אחר, וכתב באוצה"ס שהכוונה על רבי יהודה הנשיא אחרון שהעתיק ס' צורת הארץ לר"א בר חייא הנשיא. ע"כ. ולפי מה שהעתקתי לעיל שזה ר"י הנשיא הוא היה בזמן ר"י אלחריזי אשר למענו העתיק לו לכבודו ספר גורלות ההולך ע"פ ז' כוכבי לכת בשנת ד"א תתקנ"ז. וזה גורלות אלחריזי אני ראיתים בכ"י והם ע"פ האצטגנינות אבל זה הגורל ע"פ חכמת הצירוף.

מהר"ר אברהם כטורזא אב"ד ור"מ תונס יע"א. היה רב גדול ומובהק תלמידו של הרב ר"י לומברוזו בעל ס' זרע יצחק כנראה מהקדמתו שם. חיבר ספר זרע אברהם וקונטרס סיני בקדש, ועלה לשמים שנת תקמ"א סדר ויגש. והבן שהותיר אחריו מת ולא נשאר לו זרע, ע"כ קראו לספרו „זרע אברהם". והוא חידושים על איזה מסכתות וליקוטים על הרמב"ם וחידושים על תנ"ך ואחר זה קונטריס „סיני בקודש" אסף בו לאסיפה כל הדינים שהם הלכה למשה מסיני וביאר אותם בפלפול עצום ועשה עליו הקדמה יקרה צוף דבש אמרי נועם. הספר נדפס בליוורנו תקפ"א בהוצאת תלמידו ה"ר יוסף ובנו ה"ר אליהו הגבירים, בני השר והטפסר ה"ר משה שמאמא. וחתימי עליה רבני תונס והם ה"ר אברהם טייב ראשון, ה"ר יצחק הכהן (חיבר שיטות על סדר קדשים וראיתים כ"י), ה"ר יהודה נג'אר, ה"ר יצחק הכהן טנוג'י (הוא ה"ר חוגא מגדורה), ה"ר יהודה הכהן טנוג'י (הוא מר זקני בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה), ה"ר יצחק נטף (מח"ס ושבועתו ליצחק), ה"ר יצחק טייב בעל ערך השולחן. ושם השבח השביחו בערך הרב המחבר שהיה רב גדול ומובהק ענותן כהלל והיה מדוכא

ביטורין של אהבה. ועיין בערך השר והטפסר מה"ר ישועה הכהן טנוג'י. והרב עוזיאל אלחאיך' דרש עליו בספרו „חיים וחסד" ושם הוא היה מונה שבחיו ומכללם שהיה מדקדק גדול בבגיגי הפעלים ודייק טפי בטעמי כ"ד ספרי הקדש וגם היה משורר גדול מנעים זמירות ישראל, עיין לקמן ערך ר' עוזיאל חי אלחאיך.

מהר"ר אברהם לולו. בהיותי בדרך שנת כת"ם פ"ז עברתי על מקום אחד בין קושטנטינא לתונס מקום ישמעאלים באהלי קדר ואמצא שם אשה אחת אשר נודעת לשוטה מדברת אלי בלשון הקדש „פב"פ עד כאן הגיעו רגליך לבוא בכאן", ויברחו כל האנשים אשר היו עמי ואשאל אותה להודיעני קושט אמרי אמת. ותאמר לי אני אחיך שאר בשרך ושמי יצחק בר ישראל אלגאבסי, והייתי דר בצפת תובב"א ובעודי בחור עברתי על כל מצות ה', ואחר המות נתגלגלתי ב"פ. בפעם הראשונה נכנסתי בגוף אדם ששתה ממעין של מים וגזדככתי מעט, ונתגלגלתי עוד הפעם בזו האשה, ועוד לי אך שלשה ימים ואצא ממנה ללכת בגלגול אחר. וכאשר דברה אלי כן היה, ואנשי מקומה נתנו לי י"ב „מחבוב" (מטבע זהב של תונס. בו בפרק כל מחבוב שוה ג' פרנק פחות רביעית) בשכרי אשר רפאתי אותה ושבה לדעתה כקדם. וכאשר באתי פה תונס ספרתי כל המעשה להרב נתן בורג'ל (בע"ס חק נתן) ויתמה מאד וייטב בעיניו הדבר. עד כאן שמעתי מפיו של הרא"ל [הרב אברהם לולו] אני א"ך. מעשה צדיקים סי' מ"ב בקיצור (יכ"ן, זה רא"ל הוא נודע ומפורסם שמו בתונס שהיה בעל קבלה מעשית להפליא והיה מוציא יין מכותל כמו שמספרים על הרב בעל שם ז"ל, ובשארית המחנה כתב רא"ך שמת שנת תקס"ת וחיבר „חפץ אברהם" ולא הודיענו מהותו. זה הרב יש לו דברי ריבות עם הרב פקודת המלך בליוורנו ע"ש בספר הגז').

מהר"ר אברהם לומברוזו החסיד. שנים נקראו בשם זה ה"ר אברהם החסיד אחיו וה"ר אברהם החסיד בנו של מורנו ורביגו רבן של כל בני העיר הזאת נעמי **תונס** המעטירה הוא מהר"ר יצחק לומברוזו בעל „זרע יצחק". שניהם גדולים בתורה ובחסידות. הא' מרוב חסידותו היה נגלה אליו אליהו זכור לטוב כנודע ומפורסם, והשני מרוב חסידותו היה שח עינים לבל יכשל בהרהור עבירה ח"ו, וע"ש מעשה נפלא בערך ר"י לומברוזו בעל ז"י אשר בספר מוסבות שם (בס' פרי קדש). וזה השני הוא החתום בס' יכין ובועז שנת תקמ"ב אחרי הרב מרדכי ברוך קארוליו וחתנו יצחק בכ"ר דוד אלחאיך ואחריהם הרב אברהם לומברוזו ושלשתם דייני ק"ק פורטוגיזיס. ובחלק השני מספר חיים וחסד להרע"ח [להרב עוזיאל חאיך] כ"י בדרוש ו', ערוך הדרוש

אשר דרש עליו בשנת תקמ"ד גם דרושים אחרים לבני המשפחה הנז' מבני בניהם של הגדולים הנז'.

[אמר המעתיק נאמ"ן ס"ט. ראיתי להעתיק פה המעשה הנז' מספר פרי קדש (דף ל"ח סע"ב): „ובן הרב ז"ל הנה הוא חתום בהקדמה של מר אביו ס' זרע יצחק. ומרוב חסידותו היה שח עינים, ופעם אחת בתו של הרב ז"ל רצתה לידע תוקף חסידותו שלא להסתכל באשה שאינה שלו, ובאה לבית אביה והוא יושב ולומד והיא באה מתנכרה שלא להרגיש בה שהיא בתו, וישבה ונתיחדה עמו. והרב ז"ל תכף הגביה המכסה של פתח הבית שחשש מאיסור יחוד, עד שבתו הנז' כ"כ הרבתה לדבר דברי קלות ראש עמו, הרב ז"ל ברח תכף מן הבית ולא רצה לצערה ולהכלימה. ולסוף כשראתה שנצטער אביה אותו צדיק בענין, תכף הודיעה את עצמה אליו שהיא בתו. והרב ז"ל השיבה בלשון הזה: בתי יחידתי המקום ימחול לך, אהה בתי הכרע הכרעתיני ואת היית בעוכרי, כמעט שנכשלתי בהרהור עבירה. מכאן ולהבא לא תעשה כזאת בישראל". ע"כ].

מהר"ר אברהם מונסון אחרון, בזמן הרב נחפת בכסף. היה רב במצרים. חיבר ס' תוצאות חיים ליישב קושיות הרב מהרח"א בספרו עץ חיים. גם חיבר ספר „מוצאי יום טוב" ליישב קו' בעל תוי"ט. ובזמנו אירע לו ענין גדול ואעתיקו פה.

„חסדי ה' אזכיר תהלות ה' אשר עבר עליגו פה ק"ק ברוך עמי מצרים, איש רע וקשה מעללים ושמו „משה בכור חפץ" מארם צובא, והאיש הזה המיר דתו בעירו ונעשה ערל והגיע להעשות כומר לעבודה זרה, ואחר כמה שנים חזר בו ונעשה ישראל ובא פה מצרים ודר בפונדק אחד תוך מחנה העברים עם כמה יהודים. ויהי בבקר יום אחד קם ממטתו ויחפש בחפציו ויאמר כי גנבו לו מאה זהובים ויצעק צעקה גדולה ומרה ויבא כמה פעמים לפני שני שרי צבאות ישראל ה"ר יצחק מנשה וה"ר יוסף לוי סכנדרי יר"ה להמציא לו הסך הנז' והם לא ענו אותו דבר, ובכן הלך להמיר דתו ונעשה ישמעאל וילך לפני אילי הארץ ובפרט עלי ביד' והלשין כל ישראל בכלל אחת. ההוא אמר כי החכם של היהודים הוא מהר"א מונסון המיר דתו ונעשה ישמעאל בעירו ועכשיו בא לכאן ונעשה ישראל, ועוד כי היהודים יש להם בספריהם ס' הזוהר פרשת תצא חירופין וגידופין באותו האיש וקורין אותו...[1] ובכן על הראשונה לא הטו אזן

---

1. א"ה בספר זהרי יעבץ הנד"מ (הגהות והערות על הזוהר להגאון יעב"ץ) עמוד קי"ט בהערה כתב, שבכ"י מינכן כתוב ברעיא מהימנא „ישו הנוצרי ומוהימטו (ומוחמד) דאינון כלבים מתים". ע"ש. וכמדומה לי שהכוונה על האמור ברעיא מהימנא פרשת כי תצא (דף רפ"ב ע"א) מתים בני עשו וישמעאל קבורים בה,

כי גדולים מעשי ה' שנתן בלבם שלא האמינו דבר זה כי לא תסברא, ועל השניה עלתה חמתם מאד. ובכן עמדו שני השרים הנז' יצ"ו והמתיקו הדברים לפני הגוים עד שנתקבלו דבריהם, ואחר שנתקבלו דבריהם חילו פני עלי ביך' הנז' לגרש האיש הנז' מן הארץ כי חששו לעתיד שמא יולד נגע אחר וכן עשה. אחרי כן עמדו כל חכמי הגוים וסגרו בית תפלתם הגדול הידוע במצרים שנקרא „אל אזהר" (יכ"ן, בית תפלת הישמעאלים הגדול פה תונס נקרא „ג'אמע אלזיתונה" ר"ל כנסת הזיתים, כינוהו כן לריבוי עצי הזיתים בארץ תונס וסביבותיה, והם למדוה מכינוי הנז' שר"ל „כנסת השושנים" לריבוים בפלך ההוא) והסכימו להכנס למחנת העברים להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן וכו' כי אמרו שהיהודים שיחדו לאילי הארץ לגרש האיש אשר בא לחסות תחת כנפי נביאם, ונזדיינו כולם ויצאו לרחוב העיר להכנס תוך המחנה למאות ולאלפים. ויקבצו כל היהודים ביום ה' ט"ז לחדש טבת שנת התקכ"ד לדרוש את השם בביהכ"נ ובביהמ"ד ויצעקו אל ה' בבכי גדול וישמע אלקים את נאקתם ונתן בלב עלי ביך' להעלות חמה ולנקום נקם איך עשו כן שלא מדעתו ושלא מרשותו. ובכן שלח מחמד ביך' ואחר עמו כי אין שום אדם יכול לדבר עם שום יהודי מטוב ועד רע כי הוא גירש את האיש הנז' מדעתו ואין על היהודים שום תלונה, וכי הוא מביאו לפניהם מכאן עד שלשה ימים. ובכן רפו ידי שוגאי ישראל וילכו איש לדרכו. ובסוף שלשה ימים הביא האיש הנז' והעמידו לפניהם ונשאר כמה ימים ונתגלגל הדבר שראו בו מעשה כיעור נגד דתם ואז גירשוהו ממצרים לקפוטקיא ונשאר שם ימים מספר ומת יש"ו [ימח שמו וזכרו]. ובתוך הימים האלה נעשה נס בתוך נס שחכם אחד מחכמיהם שמו „שיך אל סחימי" אשר היה מחזיק ידי האיש הנז' יום ששי אחר שרחץ קודם תפלתו כמנהגם ועמד כדי לילך לבית תפלתם נפל ארצה ומת לפתע פתאום, כיכא"י [כן יאבדו כל אויביך ה']. ועל הנסים ועל הפורקן מודים אנחנו לו ומברכים שם כבודו ונאמר לפניו הללויה". (יכ"ן, כך מצאתי כתוב בגליון ס' הזוהר חלק שמות דפוס

עכו"ם דאינון כלבים מתים קבורים בה. ע"ש. ובכ"י הנ"ל כתוב במקום עכו"ם „ישו הנוצרי ומוהימטו", ונשמט בדפוס מפני הפחד (וגם פה לא עצר כח הכותב למלא „וקורין אותו כלב", והשאיר המלה האחרונה חלק). ולפ"ז סרה הערת היעב"ץ בס' מטפחת ספרים על „ומהכא קרו לבי כנישתא אש נוגה" האמור שם ברע"מ למעלה, כי ברור הדבר שכל קטע זה תוספת מאוחרת הוא מאחר שמזכיר לנביא הישמעאלים. וע"ע שם לעיל (רפ"א ע"ב) שישראל וישמעאל מונין ללבנה. ע"ש. וכמדומה זה היה לאחר הופעת מוחמד. ודו"ק. ושוב ראיתי בנוסחא אחרת שהוסיף הרב יכ"ן בזה"ל בין סוגריים (יכ"ן אולי צריך להוסיף כאן כל"ב כי הוא גימטריא חמ"ד), ואח"כ העביר עליו קולמוס ומחקו. ודע כי בהמשך הדברים כתוב שם: על השניה לא הטו אזן וכו' ועל הראשונה עלתה חמתם וכו'. ונוסחתנו כאן עיקר. נאמ"ן ס"ש.

השמיני מהזוהר והוא דפוס... 4° והעתקתיו פה, גם הראיתיו להרב יהודה ג'רמון שחיבר ספר מוסבות שם).

מהר"ר אברהם נטף חתום מכלל רבני תונס בשו"ת הרשב"ץ בשנת תצ"ח. יכ"ן קרוב לודאי שזה הוא קאיד ר' אברהם שהיה לו בית ישיבה גדולה שלשלת יוחסין היא בית נטף שהיו כעשרה דרי [דורות] שרים ונגידים פה תונס, והנגיד כה"ר ישועה הכהן טנוגי' נתלמד שם כמ"ש בערכו מספר חיים וחסד.

מוהר"ר אברהם בן החו"ש הדו"מ מהר"ר יוסף **נטף**. תלמיד מהרב בעל משמרות כהונה, חיבר ספר בשקלא וטריא תלמודית מערכות על סדר א"ב כדרך ארעא דרבנן ועושה שלום וכיוצא. הוא מת ולא הניח בנים, וקרא לספרו „זרע אברהם" הנהו אצלי בכתב יד. בית אביו היה בית ועד לחכמים שוקדים על לימודם בלילות החורף והסתיו וחכמים רבים לנים בעומקה של הלכה, עיין ערך ר"א הכהן יצחקי. אביו הר"י נטף נפטר בשנת התרל"ב והוא נפטר סביב לשנת התר"ס. זיע"א.

מהר"ר אברהם בכ"ר יהודה **צפג'**, נולד בק"ק תונס והיה סגי נהור לא ראה מאורות מימיו. הוא הלך לירושלים תוב"ב ולמד שם עם החכם ר' רפאל נבון נכדו של בעל מחנה אפרים ובנו הרב קרית ספר ועם החכם ה"ר אפרים נבון (יכ"ן, שם קרית ספר ט"ס וצ"ל קרית מלך רב. וזה ה"ר אפרים נבון הוא נין ונכד למחנה אפרים ג"כ) ויחבר את הספר „עיני אברהם" על הרמב"ם הלכות מעשה הקרבנות ונושאי כלי הרמב"ם ז"ל ויצא מירושלים ובא לאמשטרדם והדפיסו שם בשנת תקמ"ג בהסכמת החכם אפרים בר יהודה נבון (יכ"ן, האחרון בעל קרית מלך רב הנ"ל) והחכם דוד פארדו והחכם בעל נודע ביהודה הוא הרב יחזקאל סג"ל לנדא, והחכם יו"ט אלגאזי והחכם ישראל יעקב בורלא והחכם מנצור מרזוק והחכם אליהו צבי והחכם מרדכי יוסף מיוחס והחכם יוסף ברבי והחכם דוד די אויזידו. רא"ך במחנה אברהם.

מהר"ר אהרן דוראן בן הרב יכין ובועז מארג'יל יע"א (יכ"ן, והוא אחי הרבנים צמח ושמעון בני הרשב"ש בעלי ס' יכין ובועז. אור החיים 316). בזמנו היתה עצירת גשמים גדולה והלך הוא ות"ח אחרים וס"ת עמהם להשתטח על קברי הצדיקים כמנהגם ונענו בירידת גשמים ובחזרתם נתקנאו בהם הגוים על כי לא נענו הם כמותם והיו רוצים להורגם למען נקום מהם נקמתם ותיכף

פצתה האדמה את פיה ותבלע אותם ולא התעללו בהם אויביהם והוקף אותו המקום סביב בסנה שאין אדם יכול להכנס לשם, והיה קידוש השם גדול והיה זה בשנת בק"ר, ונקראו עד היום „חכמי הסנה" והמקום קדוש שמעבירין על פתחו ארונות המתים ועושים שם הקפות. כן שמעתי מהחכם עמרם עמאר המכונה אוכייתו באי מאלטה שנת התקע"ד. מעשה צדיקים סי' רפ"ד בקיצור. (יכ"ן אמנם בשו"ת הרשב"ץ סי' קל"ד נראה ש„חכמי הסנה" המה בית אביו של הרשב"ץ ע"ש. כ"כ באור החיים בערך ה"ר צמח דוראן. ע"ש).

מהר"ר אליהו בורג'ל בנו של הרב נתן בורג'ל בעל חק נתן. ראיתי בכ"י ס' דרושים של בנו הוא הרב נתן בורג'ל בעל מאורות נתן על בבא מציעא, ובו יש שני דרושים נפלאים שדרש על אביו זה שנפטר בשנת תקע"ז ליל שבת קודש קודם חצות י"ג לחדש אב, ושם נמצאו דרושים שדרש על הרב המופלא יהודה נג'אר ועל הרב המופלא ר' יצחק טייב ועל רבו מהר"ר שלמה זרקא [אולי בעל כסא שלמה על כתובות. המעתיק] שנת התקצ"ב ועל מוה"ר יהודה הכהן חצ'רייא שנפטר בא"י ועל הרב מרדכי נג'אר שנת התר"ט. ועיין בערך ר' נתן בורג'ל וערך רבי אליהו סדבון.

מהר"ר אליהו בורג'ל אב"ד בתונס אחרי הרב אברהם חג'אג' ז"ל משנת תרמ"א ומעלה עד התרנ"א הוא דור רביעי להרב חק נתן כאשר כתוב בערכו ובערך ר"א סדבון ע"ש. הוא היה אב"ד ואח"כ במות הקאיד האחרון בתונס הנקרא מיכאל וזאן בשנת... פקדתו הממשלה להיות במקומו נושא משרת נשיא היהודים ג"כ. ובסוף ימיו הוקם על „תריבונאל רביניכ" בתונס, והחו"ש הרב ישראל בר' חיים זייתון הוא יושב ראש ונשיא התריבונאל, יחיה ויאריך ימים על ממלכתו, הוא השופט את ישראל בדיני נשים וסכסוכיהם ובדיני ירושות. ועיין סוף ערך ר' אברהם טייב באסידי. בימיו נבנית תחנת בורג'ל קרוב לבית מועד לכל חי הישראלית בתונס [הנקרא „בית החיים אג'דידה" כלומר בית עלמין החדש, לאפוקי בית עלמין הישן שנהרס בשנת התשי"ת. נאמ"ן ס"ט]. וקראוה על שמו של הרב בורג'ל.

מהר"ר אליהו בלעיש אביו של השר והטפסר מהר"ר יוסף בלעיש. יצא לו שם גדול בגלל עיונו וחריפותו בימי חרפו בזמנו של הרב חיד"א בבואו לתונס בשנת תקל"ד. נדפסו לו חידושים על פסחים בס' שרש ישי שמאמא. ובעת זקנתו חלה במחלת עזה כי דבקתו מרה שחורה וישב בחדרו בודד במועדו בבית בנו הנז' עד יום מותו.

מהר"ר אליהו גאביזון הגדול, מכלל הגדולים החתומים על הסכמת נח"ש לאיש התוניסי הקונה בשר מהמקולין של ק"ק פורטוגיזים שחידשוה בשנת ע"ד ע"ת (תקמ"ד) עם ששים גבורים סביב לה ושם הסכמת הראש ה"ר יוסף כהן (הדיין) עם מקום החותם, נתן בורג'ל, אברהם כ'ייאט, שלמה אלפאסי, אליהו גאביזון, שמואל הכהן, שלמה כהן טנוג'י, ואחריהם שאר ששים הגבורים רשומים בערך ר' יוסף הכהן הדיין. קברו נודע ומפורסם והנהו מוקף מחדש גדר אבנים וציון על גביו עוד עם ששה [צ"ל שבעה] קברים אחרים מגדולי תונס הפזורים על פני כל הרחובות החדשים שנבנו מחרבנו של בית החיים הישראלי העתיק לימים מאד עד כי היה דמיונו כהר נרחב גדול וגבוה מאד (כי בזמן המגפות שהיו בתונס לתפ"ץ היו קוברים זה ע"ג זה עד כי נעשה להר גבוה. כך שמעתי מר"מ גנונה) שהיה רחוק הרבה מהעיר ומסוכן בדרכו. ועתה נבנה מחדש הוא וכל שדותיו ונעשה מהם רחובות חדשים וטירות נשגבות ועליות מרווחות, כי מכרה הממשלה מטעם הצרפתים פה את כל ההר והשדה ההוא לאחד צרפתי והוא מכר לאחרים ובנו בתים ועשו רחובות חדשים (וכל העצמות הורמו בשקים וקברום בקברי ישראל) ובעמל נפש לקחה הקהלה את מתי מספר הקברות ההם שמונה במספר והקיפה אותם גדר אבנים מחדש עם מצבות חדשות ועליהם בנתה ציון לאות כי הם קנין הקהלה. כהנים רבים בדור העבר אשר ידעו את בית החיים ההוא הגדול והרחב היו נמנעים מלדרוך על שדה בית הפרס הלזה ולדור שם, אמנם עתה נשכח הכל ועקבותם לא נודעו. [א"ה שבעת הקברים הנ"ל כפי וכרוני הם: קברו של הרב מסעוד אלפאסי ובנו ר' שלמה זצ"ל באמצע רחוב סידי סיפיאן, קברו של הרב זרע יצחק לומברוזו זצ"ל בעל זרע יצחק, וקבריהם של ר' משה דרמון והשר יוסף בשמוט והרב אברהם טייב זצ"ל, וכל אלת הארבעה קבורים בחצר אחת. וקברו של ר' אברהם כהן באבא רבי סמוך לאותם הרחובות ג"כ, ומבחוץ כתוב שנפטר שנת תע"ה, ועיין לעיל בערכו. נאמ"ן ס"ט]. ונכדו של ר"א גאביזון הנ"ל החכם אשר ישא את שמו היה דיין וגזבר פה תונס כמה שנים זיע"א. ועיין סוף ערך ר' מאיר לומברוזו אודות קברות ההר והישיבה. ע"ש.

מהר"ר אליהו די וידאש בעל „ראשית חכמה". עד היום יש בקע על קברו. וה"ר יצחק בן הר"א אזולאי בעל חסד לאברהם היה סיבה לזה הבקע. כן כתב במעשה צדיקים סי' שי"ב ושם מספר כל הענין באורך ששמע מהר"ר מאיר בנבנשתי שד"ר חברון ת"ו תקמ"ז.

רבינו אליהו הבבלי מצאתי אני יכ"ן בספר כ"י אחד מספרי הקבלה הראשונים [1] כלשון הזה: עוד שמענו בשם הגאון ז"ל כי בזמנים הקודמים היה

בירושלים איש זקן וחכם מקובל ומפולפל בסתרי התורה ורב חכינאי שמו מגדולי מלכות מגדולי ירושלים חסיד ושלם במדותיו והיה מקובל בצורת אותיות הקדש ובכתביהם ומתלמידיו אשר שימשו לפניו שנים אחר שנים ששלחו לזקנינו קצת הצורות נמצאות חקוקות בקלף דק בצורתם ותבניתם וצורת ד' אותיות וכתיבתם על סוד הקבלה והוראת החכם הגאון ז"ל לתלמידיו כי כל כתיבת כל אות ואות בצורת שלש נקודות והמתחלקות לשלשה ראשים וחלק כל ראש לשלש נקודות עד אשר יעלה כל מספרם של הנקודות לכ"ד כמספר כ"ד צורות רוחניות פנימיות למספר כ"ד ספרי הגבואות י"ב מושפעים וי"ב משפיעים י"ב נותנים וי"ב מקבלים והם סוד שבטי י"ה עדות לישראל. וזה ששמענו ששלח מורנו הגאון מאור הגולה פעם ושתים ושלש לרב הגדול ומפולפל רב פלטוי הגאון ולישיבתו היקרה בהצנע בנדר ובשבועה ובהסתר דבר ע"י החסיד הותיק התלמיד עניו בכל מדותיו ופיוטי מעלי (?) בר סמכא ומעלי בר קבלה רבי אליהו הבבלי וזה החכם שקבלתי ממנו כל זה היה מעיד על חכם אחד משזיליא (יכ"ן היא סיקיליא) שבא להר געש (יכ"ן היא מונטיפילייר בצרפת) והעיד שראה בשיזיליא תמרוקי [כנראה רוקח תרופות. המעתיק] אחד חכם ונבון עמוק בחכמת התכונה ומרוב גאות חכמתו היה תופל (?) לכל בעלי התכונה הראשונים והאחרונים והיה רופא גדול למלך שיזיליה ולכל שריו (יכ"ן אולי הוא ר' שבתי דונולו בעל ס' חכמוני) והיה נחשב בעיניהם כמלאך האלקים והיה אומר לתלמידיו הזהרו מכת הו"י הממיינים (יכ"ן אולי צ"ל מכת המעייגים ולמחוק מלת הו"י שאינה מובנת) ומכת אנשי הסברות, ועוד הביא בתוך ספרו זה החכם והראה לחכמי הר געש לשון החכם תמרוקי: וראו (יכ"ן צ"ל ואי, או וי) על מה דסמיך בחורפיה ובעיוניה ואזיל רישיה בתר רגלוי ושביק רזי נביאה (יכ"ן צ"ל דנביאייא) וחכימייא דמבני ישראל ויליף חכמתא דפילוסופיא דהיא חכמתא אקידא (?) כמין חכמתא דחרושיא וקרומיא, כרגליא בלא רישא ונקביא בלא עינא וכריחא בלא נחירא. ויאי (צ"ל ואי, או וי) על מה דסמיך וסביר ולא קביל, קביל ולא סביר, דתרויהון ממילף חכמתא מפומיה דרבא ובעינן וליכא.[2] זהו תורף לשונו. והעיד זה המעיד כי מצאו כתוב בספרי תכונותיו וחכמותיו תכונת הציור באותותיו כאשר כתבוהו הראשונים בצורת כ"ד מחוקה ומצוייר בציור נקודותיו וזו היא צורתו ע"ד הקבלה [אמר המעתיק: פה נמצא שם הוי"ה בצורת עייגין ותגין, וכתב בסוגריים: (יכ"ן הוי"ה הנכתב בצורת

1. הספר מכיל: א) ענין המרכבה ב) ס' רזיאל ג) ספר הרזים ד) שיעור קומה ה) פירוש שם ע"ב. ו) סגולות וענינים. ראיתיו אצל אלמנת ר"א אשכנזי בעל טעם זקנים ודברי חכמים, פה תונס. יכ"ן.

2. אולי צ"ל ובעייגין וליבא, או „בעינן וליכא"? נאמ"ן ם"ט.

עייניו ותגין (עי' בפרדס) ידוע למקובלים). ע"כ. ואני לא העתקתיו כי כבר נדפס בזוהר פרשת פינחס דף רכ"ט ע"א. ודע כי בכ"י שלפני נתן ליו"ד שני עיגולים ולכל אחת משתי ההי"ן תשעה עיגולים ולוי"ו ארבעה עיגולים. סך הכל כ"ד עיגולים וע"ב תגין והוא שונה קצת מהנדפס בזוהר שם. נאמ"ן ס"ט]. תדעו המשכילים כי כל נקודה ונקודה עולם עליון בפני עצמו ולכל נקודה ונקודה יש לה שלשה ראשין ושלשה אותיות הקדש עולים בכתריהם למספר השם הנסתר שהוא מ"ה ועם כתרי האות האחרון עולים כלם למספר השם הנכבד הנקוב שבעים ושתים. אשרי האיש המחכה לבוא בחדרי מצפוניו של זה השם ובתורה הלך, ה' יחננו ויברכנו ויזכנו להבינו אמן סלה. ע"כ. יכ"ן הלשון הזה מצאתי מועתק ממנו בס' הפרדס לרמ"ק שער השמות פ"א (בהשמטת ראשית הדברים) על שם קבלת הגאונים בסוד כתיבת השם בן ארבע וחקיקתו וזה לשונו: הוראת הגאון לתלמידיו כי כתיבת כל אות ואות וכו' ע"ש. ונראה שהכוונה במלת הוראת הגאון לתלמידיו על רב חכיגאי זה. ועיין בס' דור דור ודורשיו ח"א 117 שכ' אמרו עליו על רב פלטוי גאון כי אחרי שהשלים נפשו וגבר ותקף בה עד להגדיל והיה שמו הולך בכל הארצות עסק גם בחכמת הפילוסופיא אך אחד מן החסידים ור' אליהו הבבלי שמו הוכיחו על ככה דברים קשים והזהירו להתרחק ממנה. ע"כ.

מהר"ר אליהו הכהן (בר שלמה). בעל שבט מוסר ושאר ספרים ל"א במספר ומהם „אגדת אליהו" שני קובצים גדולים על אגדות הירושלמי, „ולא עוד אלא" בכל מקום שנזכר זה בכל הש"ס והמדרשים הוא מפרשם בדרך דרש, „מדרש תלפיות" הקדמות, מאוסף משלש מאות ספרים וגם מספרי כ"י מסודר על סדר א"ב עד אות ד', „מדרש האיתמרי" „ומדרש אליהו" שניהם דרושים זה לשמחות וזה להספדים, „מעיל צדקה" ענייני צדקה, ופירוש על התורה וחמש מגלות ותהלים והפטרות ופרקי אבות והגדה של פסח בשם „בשורת אליהו", „שרש ישי", „אורה ושמחה", „תהלות ה' ", „אזור אליהו". „סמוכים לעד" סמיכות כל פרשיות התורה, וספר „טעמי המצות", ופירוש עלה"ת בשם „מגלת צפונות", ואיזה שיטות בש"ס, ות"ק שו"ת, וספר „מחיה נפרדים", וספר „ידו בכל", ורבים מהם נדפסו. הוא היה תלמיד מהחכם יוסף סאגיש והיה בזמן מהר"ר חיים אבואלעפיא והרב בתי כהונה ונפטר באיזמיר ח' לאדר שני התפ"ט, וזהו מה שכתוב על מצבתו:

הנה המקום והלוחות / הוא מקום אשר (נגנז) [גנז] יאשיהו
גם השביע בצחצחות / נפש עם אליו נקראו
שבט מוסר ותוכחות / במבוע מים יתחטאו

ולשונו ידבר צחות / מפיו רבים נרפאו
בו (יחיסו) [יחסו] נאנחות / עניים מרודים טרף נשאו
ובזרועו יקבץ נדחות / ובמעון קדשו נגבהו
יבכו בכיה באנחות / מיעי (?) עם בכתף נשאו
ועל כל ראש יקרחו קרחות / כי יד ה' היתה אל אליהו

נפקד ממנו הדרת אליהו הוא החכם השלם מר קשישא הדיין המצויין הלא הוא הכהן הגדול מוהר"ר אליהו הכהן זלה"ה. (מעשה צדיקים סימן קכ"א. ולא הודיענו מהיכן לקחה).

מהר"ר אליהו הכהן זרדי, היה חריף וקל להבין. חיבר ספר חידושים על איזה מסכתות וליקוטי תנ"ך ע"פ הקדמות המפרשים קראו „קול אליהו". הוא היה מחכמי תונס ושלחו מוה"ר ישועה בסיס לעיר נאבל להרביץ תורה שם הוא ואשתו (יכ"ן, דודתי) ובנם הקטן שמו נסים. ונלב"ע שם אחרי שנה או שנה וחצי במגפה שהיתה בשנת תר"י. גם בנו נתגדל על ברכי התורה והיה חכם גדול תלמיד בעל משמרות כהונה, גם הוא מת בבחרותו כארבע או חמש שנים אחרי נישואיו והניח קצת חידושין. הספר „קול אליהו" הנהו בנאבל אצל הרב שם.

מהר"ר אליהו נטף, חיבר שיטות בעומק העיון על סדר קדשים וראיתי איזה מהם בכ"י.

מהר"ר אליהו סדבון, משורר בן הרב המקובל הנודע בשם יוס"ד [יוסף סדבון] ז"ל, אביו יוס"ד הגיע לגבורות אמנם בנו הנז' נפטר בן נ"ב שנה כמספר שמו אליה"ו. הרב הזה היה משורר ופייטן נפלא הולך בעקבות המשוררים ר' פרג'י שוואט ור' מוסא אבו ג'נאח ור' נהוראי ג'רמון ור' יעקב שתרוג נעימי זמירות ישראל בתונס וטריפולי ויעש גם הוא פיוטים ושירים רבים. וחיבר גם חיבורים אחרים עודם בכ"י (ונדפס מהם „שרח ערבי לתרגום שיר השירים" כמ"ש באוצר הספרים מערכת שי"ן 318, ובסופו איזה פיוטים ממנו ובכללם פיוט „מי כמוך" לפסח ע"ד מי כמוך לפורים לר' יהודה הלוי) ונדפס עתה בליוורנו ס' שירי זמרה התרכ"ו ובו נמצאו הרבה פיוטים ושירים מהחכמים הנז' עם עוד חכמים אחרים בני דורו של ה"ר אליהו הנז', ה"ר דוד פרץ (שחיבר הרבה חיבורים בקבלה) וה"ר חיים אברהמי, גם הרבה שירים

ופיוטים מהר"י נג'ארא נלקטו מספרו זמירות ישראל ח"א וח"ב[1] מה שנכון על פי חכמת המוזיקא של הערביים, כי כל אלה החכמים הנ"ל עשו שיריהם רק על פי משקלי ושירי וניגוני הערביים הנקרא „מאלוף" גם איזה פיוטים מר' מנדיל המשורר שהיה קרוב לשנת השכ"ח כנראה מפיוט אשר יסד „מה תעשי רעיה" והוא שמו ר' יצחק בן זמרא (כ"ב ראי"ך בזמן פטירת החכמים), משפחה זו היא מערי המערב והרדב"ז היה ממשפחה זו כמ"ש בשם הגדולים בערכו. (כאן יש להעיר על ספרי משוררים אחרים והם „המצנפת" מר' אהרן סגי נהור מצפת נדפס במנטובא שכ"א 12° ואולי הוא בעל השירה ע"פ הקבלה בספר מאור ושמש לר"א קורייאט ז"ל, תהלה לדוד ג"ח לר' דוד בן חסין אמשטרדם תקצ"ז, ואצלי הצעיר הרבה שירים מר' דוד בן חסין כ"י ואולי הם מודפסים כבר. שושנת המלך להרב בעל שמן משחת קדש הוא הר"ש מולכו נדפס בשאלוניקי תקל"ט 4°. גם ספר הדיואן לר' יהודה הלוי היה פה תונס כ"י ועתה נדפס מכ"י ע"י שד"ל עם הערות ותיקונים בליק תרכ"ד ותרכ"ה. גם בחברת בית הבחירה וחברת אחיאסף וחברת מקיצי נרדמים, גם הרבה שירים מר"ש בן גבירול ור"מ אבן עזרא נדפסו בימינו ויש עוד בכ"י כפלים לתושיה. ואנחנו לא נדבר פה על יתרון השירים אשר לאלה גדולי משוררי ספרד על השירים אשר לאלה ימי הבינים ההולכים בעקבותיהם כי זה יודע כל מבין. אמנם אביא עוד שירים ממשוררי איטליה העומדים בתווך אף כי משקלים אחרים להם, ואזכיר לדוגמא ספר הגיון בכנור, ספר נזם זהב, ספר כנור נעים משד"ל, ספר קול עוגב וכיוצא, „זמרת עריצים" שירים לחכמי הסנהדרין אשר נאספו בצרפת, נדפס במנטובה תקס"ז).

נחזור למשוררנו זה הר"א סדבון, הוא עשה פיוטים ושירים רבים ראיתים בכ"י, בהם „מעמד" לפורים, עשרה שירים נפלאים מאד. גם שם שירה ארוכה על פדות והצלת יהודי תונס מידי תוגרמים אשר קמו לבלעם חנם, היא שנת תוגרמים קמו על אדוניהם (תקע"א), תחילתה: „שיר ושבחה" סדרתיה בעת מרדו התוגרמים במלך ולכדו „מגדל עז" (יכ"ן, הנקרא אלקצבה) אשר היה בתוך העיר והיו היהודים עתידים לשלל ולהרג ב"מ והצילנו ה' ברוב חסדיו והפיר עצתם וברחו לילה והשיב גמולם בראשם ונהרגו רובם ככלם בחדש אלול שנת ויהפוך ה' אלקיך לך את הקללה לברכה לפ"ק (ואני יכ"ן שמעתי שההצלה ההיא היתה בעזרת הרב של יהודי תונס שעלה בו בפרק אל המלך

---

1. אשר לא נדפס עדיין ור' אברהם כ'לפון ראהו בכ"י ונקרא „שארית ישראל", ואני הצעיר יכ"ן ראיתי בכ"י כשלשים פיוטים מאת הר"י נג'ארא אשר לא נמצאו בספריו זמירות ומימי ישראל ובודאי לקוחים מספרו „שארית ישראל".

ויעצו עצה מה לעשות להציל העיר והממלכה מהמתקוממים, וכן עשה והצליח). סימן א"ב אליהו לחן אקום להודות לך, „אודך בקהל רב אלוה המולך על כל מלך, אביעה רננות בעד מפעלך" וכו' וכו'. גם שם ראיתי את השיר הנפלא (נדפס בשירי זמרה) „אין כאלקים גדול ונורא עושה גדולות לא נחקרו" ונוהגים לאמרו פה בניגון הידוע קודם ערבית בלילי ימים טובים. פיוט זה נוסד ע"פ מעשה שהיה כי נפלה מחלוקת גדולה בין שני חכמים גדולים, הרב בעל מגדנות נתן וה"ר פינחס ג'רמון על פסק דין אחד שבסוף ס' יתר הבו, וסיבב הדבר שעי"ז נתפס ה"ר פינחס ג'רמון למלכות והושם בבית הסוהר וישב כשנתיים ימים (תקע"ב-ג') שוכב על ערש דוי שם בבית הסוהר והיה בסכנה גדולה (מהמכות שהכוהו השוטרים שם) ויען כי הרב מגדנות נתן ובניו חמשה עזרו לרעה בזה כי היו קרובים למלכות, ע"כ צר מאד לחכמי תונס על זה עד שחכם אחד בן גדולים וחסידים שמו ר' יצחק לומברוזו נכדו של הרב בעל זרע יצחק יצא בשווקים וברחובות (בהסכמת הרב ר' יצחק טייב ז"ל כדין מוסר), להחרים בפומבי את הרב הנ"ל ובניו (עם שהיה זה ר"י לומברוזו סגי נהור, נשען על מטהו) ובו בפרק אירע נס להרפ"ג וניצול מהסכנה שהיה בה ויצא מבית הסוהר בשלום ואז יצא המשורר העתי [כלומר בן התקופה] הר"א סדבון חבירו בשירה ארוכה, תחילתה „אין כאלקים" אשר חציה הראשון סי' אליהו סדבון וסוגרו סי' פינחס ג'רמון, להודות לאל על הנס שעשה לו, ובה השליך עוקץ חד לבעלי ריבו ורמזם במלת נחשי"ם באמרו „וחמת נחשים מסכתי"[2] ר"ת נתן (שהיה אב"ד פה), חיים, שלמה (אביו של ר' אליהו, שהיה אב"ד פה) יוסף (בעל זרעא דיוסף, ויקן יוסף) משה (היה נשיא פה). ומני אז היה ריב בין שתי המשפחות, ואומרים כי כמעט נבואה נזרקה מפי מהר"א סדבון בחברו השיר הנז' בעוד ה"ר פינחס הנז' בבית הסוהר והלך אליו חבירו זה המשורר לבשרו כי היום או מחר יצא ממאסרו יען כי היתה תפלתו ושירתו שגורה בפיו (כרבי חגיגא בן דוסא לפנים) כמו גיבא על גאולתו ויציאתו לחירות בקרוב, וכן הוה.

---

2. א"ה הוא בשירי זמרה (ליוורנו תרל"ב) דף ע"ג ע"ב. אך בבתי כנסת בתונס בלילי ימים טובים אומרים רק בית ראשון מהשיר בלבד המסיים פתח ה' נפש עבדיו וגו', וכן נכון שלא להשאיר זכר למריבות שעברו בין קדמונים נ"ע, אשר גם אהבתם גם שנאתם וגו' כבר אבדה. ובודאי כל אחד היתה כוונתו לשם שמים, ובעולם האמת עבוד רבנן שלמא ביניהו. נאמ"ן פ"ש.

רשימת הפיוטים סי' אליהו סדבון מספר פיוטים כ"י

אורי עד אן יקדר
אל גבור קרב יוצרי ורועי
אום שפלה עול סבלה
ארוכה העלה ומרפא
אב רחמן שוכן בתוך קרבי
אל אשר ידך לא תקצר

פיוט לפורים

אֵל צנה וסוחרה לא יישן ולא ינום
אֵל רם ונשא לבש
יה מנת חלקי וחילי
אלקים לך [נ"א אליך] דומיה
אלי חיש ומלא [נ"א ימלא] משאלי
אֵל פי צוף ומן, שם אל רחמן
אל הנאדר עזרתי בצרה
יה מבין קדר אֵלי דרור קרא
אמרות גואלי כסף מזוקק
אֵל חנון לקול שועתי הקשיבה
אמרי האזין צורי
אדון הבט וראה עמל
אילת חשקי נאנת מאמר
אומר אלי ציון כי אלהיך מלך
אל אום בצורה צורה ישלח בשורה

ה ב ד ל ה

קראה מצרה עדה תמה ונקיה
אדיר ורם הוציא מכלוב
אל האלקים לבדו אדום וצח

לאסרו חג

אל ה' מחסכם יאיר לכם אפים
אני לך דודי שלום נדבר
אל דר מעוני מיחלה לו עיני
אל בך שברי חלקי מנת
אל הנקמה שור בת לעפר תתחבקי
אענג שביעי יום נהרה
אחד בלתו אין שני יוסיף ידו יקנני

ה ב ד ל ה

אשריך ישראל בני בכורי ישראל

לברית מילה לחן מדברך דת אל נאוה

אערוך שירי לאל קדוש וטהור וצח
אין כאלקים קדוש ונורא עושה גדולות
אוחיל לאל ואקראהו רב פלא
אבי אבי מחוללי פקוד סוערה
תורה משה צוה לנו אלקים זאת
אאמיר מלכי פעליו גברו
אוחיל האל חשך סתרו אשרי

ל ש ב ת

יום זה להגדילו האל המתנשא
אדון כל אדון
אל נא בבת ענה ואיה

סימן אני אליהו סדבון בן יוסף

אני אל אֵל אדרשה אליו אשים דברתי
האל הגדול גבור ונורא הקץ למה

לשבת החדש

אלהים הלזה קוו עם קדושים
חדש כקדם אבי זמני

הבדלה למוצאי שבת ויום טוב

את מופתיו אספרה אשר ענה

פיוט לקריעת ים סוף ליום ז' של פסח
(סימן א"ב אליהו סדבון)

אל חי וקיים אותותיו איפה הם אים
אזכרה פלאיך מקדם ורוב צדקותיך
אלוף אלה בעדי גדר
אל שמשי וסהרי
אדון הפק זממי
[נ"א יה לואן ? וג"ל שצ"ל יא ללאן]
אדון האדונים סנה שוכן
אלקי הצבאות
אשים אומן

פיוט לבר מצוה

אפצח בגיל שיר וזמרה
אתחר אקנה [צ"ל אקנא] בגוי אליל ירעה
אומר האזינה נורא איום
אדון במלוכה אדיר כהלכה
אל עם דל ומסכן שבוי
אורה וצר בושה אזרה איומי
אערוך לנגדך מהללי
אהבה תעורר עצרה
אוחילה לאל מחסי וסתרי
אריב לריב עמי ואקבע את בני צרה
אל רם עלילה
אלקי כל אל בנו חמודו

סימן אליהו סדבון, ריש"ש בכל תיבה
אקרא ממצר מרום נורא גבור גבורים

בקשה סי' אליהו חזק לנועם שם אל קמתי
מיוסדת על י"ש [י' ספירות] בכלל ובפרט
אדון כל האדונים נשמת כל הנשמה

בקשה ליוה"כ סי' אני אליהו (לשו"א) [3]
ה' שמעתי שמעך יראתי ה'
ה' אעמוד מרעיד משתאה נגדך
בתוך קהל ועדה סוד עם קדושיך

שיר ושבחה יפדתיה בעת מרידי וכו'
על סדר א"ב כפול אליה
בה נ"ר בתים נפלאים, תחלתה
אודך בקהל רב, אלוה המולך על כל
והבית השני מתחיל
אזכיר צדקתך לבדך

מעמד לפורים

מגן סימן א"ב עד אות יו"ד
אתפלל לפני ה' לרנתי הקשב
אזכיר קצות חסדיך נפשי להשיב
אשה לגיחוח הגיוני לפניך יחשב
קדוש יושב, תהלות ישראל
(סוגר הבתים כלם „ישראל")

פזמון סימן אליה

אל בן יאיר חשכו אביו צור חמדתו
וירצה הגיון חכו כמנחתו ועולתו
ויקים נפילת סוכו וכפר את אדמתו
וירום מאגג מלכו ותנשא מלכותו

מסתנאב סי' אליה סדבון

ארוממך אלהי המלך (ב"פ)
אום נצורה היום שלמי נדרך
לאל הפורק עול מעל צוארך
הקהל מגדול עד קטן לברך
את אדוננו המלך

---

3. כן הוא בכ"י א' (שהוא יותר מדויק וכנראה כ"י המחבר עצמו ולא מעתיק) תיבת לשו"א בין סוגריים ולא ידעתי פירושה, ואולי צ"ל לש"ץ ? הנ"ל.

כ'רוג' סימן אליהו
אמונים נקראו סגולת אלהיהם
לא הניח אדם לעשקם ויוכח עליהם
יהפוך אשר ישלטו המה בשונאיהם
ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם

מחיה מאות כ"ף עד תי"ר סימן אליהו
כוס ישועות אשא מקום כוס תרעלה
כלה לא עשה עמי העמיד ריוח והצלה
כסה על חטאתי והוציאני לאורה מאפלה
נורא עלילה על בני אדם
(הסוגר „אדם")

פזמון סי' אליהו, לחן לבית ישראל
אלהי התהלה / נגיד הנגידים
קרב שנת גאולה / לבנים הנדודים
תקע תרועה גדולה / ובאו האובדים
ואם רבו למעלה / פשעים ומרדים
רוח והצלה / יעמוד ליהודים

מסתג'אב סימן אליהו מרכבון
קיימו וקבלו היהודים עליהם (ב"פ)
את ימי הפורים האלה לקיים
תת שתי מתנות לשני עניים
גם את בניהם ואת בנותיהם

לעשות חסד חנם לכל שואל
ואם אשר לא מבני ישראל
לעמוד לפני אויביהם

יפתחו המתפרנסים מן הצדקה
לתת ואם הם בצרה וצוקה
את צרורות כספיהם

המשגים מעות פורים
לצדקה אחרת אסורים
יפלו ממועצותיהם

והעושים בלילה סעודתם
לא יצאו ידי חובתם
עקשים ארחותיהם

שמחה ומשתה שכר ויינות
עד אשר יהיו חסירי תבונות
אף אין יש רוח בפיהם

דין משלוח מנות לריע שתי מנחות
ואביונים מחליפים ארוחות
ויין משתיהם

בכי ומספד לעשות
אסור, ועינוי נפשות
יהי שלחנם לפניהם

והעומדים במקום שאין עושים מלאכה
אינם רואים סימן ברכה
מדרך פשעם ומעונותיהם

נגינות ורנה יפצחו
כימים אשר נחו
היהודים מאויביהם

כ'רוג' סימן אליה
אין צור מבלעדיך מושיע וגואל
לעם בך בוטח ועזרתך שואל
יצאת אל ישעו העת אין ידו לאל
מה נכבד היום מלך ישראל

משלש סי' הצעיר אני אליהו חזק
היום הזה עשה ה' בו נשמח נגילה

צדיק נחלץ ובא תחתיו בן עולה
ענו לה' בתודה רם על כל תהלה
אהללה שם אלהי
(הסוגר „אלהי")

עון ופשע וחטאה נושא
רב הסד ואמת, חנון ורחום על הי ומת
ארך אפים מגבור
(הסוגרים „גבור")

פיוט ס' אליהו חזק, לחן מושכי
עול עונים ולחז עת שערי רצון
אנקת אסיר תקוה האחרונה
תבוא לפניך שוכן מעונה
תקום תרחם כי עת לחננה
איה דבר ה' יבוא נא

נורא סימן בר יוסף
בשמים ובארץ מי אל
כה' אלקינו אביר ישראל
בכל הגוים מאין כמוהו, כל העמים
טעמו וראו
את מעשה ה' כי נורא

סילוק סימן א"ב אליהו
ובכן ולך תעלה קדושה כי אתה אלקים
בישראל גדול (ב"פ)
אזכיר היום ואקרא בקול גדול
את כל מעשה ה' הגדול
בימי אחשורוש העשיר עשר גדול
ויעש המלך משתה גדול
(הסוגרים „גדול")

קדוש סימן סדבזן
סביבותיך סוכות מחניך קדוש
ה' האלקים הקדוש
דמות מה יערכו לך מרום וקדוש
ונשא שוכן עד וקדוש
בנך בכורך ישראל עם קדוש
ממלכת כהנים וגוי קדוש
נגינותיו ינגן על ביתך במקום קדוש
יודו שמך גדול ונורא קדוש
קדוש קדוש קדוש ה' צבאות
תושלב"ע

גבור סימן אליהו חזק
אתה האל פלא עושה

מהר"ר אליהו שפירא אחד מחכמי פולוניא, היה מקובל גדול קבלה מעשית ואלהית, בא לתונס וישב בה והיה מתבודד בבית המדרש (הנודע עד עתה על שמו[1]) בחכמת הקבלה ועשה הגהות על ספר מקור השמות להרמ"ז ז"ל. והניח ס' כתיבותיו ומביא ממנו מוה"ר חוגא [יצחק הכהן] מגדורה ז"ל

1. א"ה היה ברחוב „אל סנאדלי" בין בית הכנסת על שם ר' משה דרמון ובין ביהכ"נ ר' חיים, ובסוף הרחוב בצד שמאל (כמעט ממול ביהכ"נ ר' חיים) היה ביהכ"נ ר' עוזיאל אלחאייב זצ"ל, וכנראה ארבעתם היו שייכים לקהלת אלגראנה, ונהרסו ע"י הממשלה בערך בשנת תשכ"א, וגם כל בתי הרובע היהודי שמה נהרסו והפכו למגרש גדול רחב ידים. וזה ביהכ"נ חכם שפירא הנ"ל היה בעליה ובלי חשמל ומתפללים בו רק משבת לשבת לאור נרות כהים, וזכורני שהתפללתי בו כמה פעמים עם מר אבא זצ"ל. נאמ"ן ס"ס.

בספר „גנזי מלך" בעניני שמות וקמיעות ונפטר בתונס שנת התק"ך,[2] כ"כ ר' אברהם כלפון בזמן פטירת החכמים, וכ"כ ר' עוזיאל אלחאיך' במערתא דחסידי בדרוש שדרש עליו ושם השבח השביח מאד להרב הנז' (ושמעתי שהוא הרב המחבר ס' ברכת אליהו על הש"ס קובץ קטן ונדפס בליוורנו הזכירו הרב חיד"א בשה"ג גם הרא"ך במחנה אברהם בערכו. יכ"ן). וכתב עוד רא"ך שהמחבר בא לליוורנו וקבע שם דירתו שנים רבות והיה בקי בקבלה מעשית וכתב הרב המופלא חיד"א זלה"ה שאמרו לו שעבר על הש"ס ז' פעמים והיה חסיד גדול ופרוש ז"ל. עכ"ל רא"ך. וכתב הרב חיד"א בס' מעגל טוב בראשו דף ד' סע"ב [דפוס ליוורנו] : וראיתי אצל הגביר (שהיה אכסנאי שלו[3] בתונס שנת תקל"ד) ספר קבלה מעשית מהרב אליהו שפירא זלה"ה שנפטר בתונס בתענית והיה אומר מנחה בטלית ותפלין והתפלל עמידה והאריך וסיים עושה שלום ונפל וגח נפשיה, והיתה אשתו ובתו שם, והגביר לקח זה הספר והיה הספר בידי כמשלש חדשים. ע"כ. ואני יכ"ן ראיתי הספר פה תונס דומה לספר שרשי השמות כ"י, ורק השמות שהם באות אל"ף לבד ולא כל הא"ב. ובספר אוצר הספרים בערך „שרשי השמות" מביא משם הרב חיד"א ז"ל כי הוא ראה הספר שה"ש כ"י בתוספת מרובה שהוסיף מהרא"ש(?) מספרי קדמונים כ"י. יכ"ן בל"ס הוא הספר שראיתי פה בתונס כ"י ואני ראיתי רק אות א' לבד אבל החיד"א ראהו בשלימותו [וביאור המלה מהרא"ש מהר"א שפירא]. גם יש פה ס' שרשי השמות בהעתקת ר' יוסף קורקוש שהוסיף מחכמי המערב, גם את זה ראה הרב חיד"א אבל אני שמעתי שמעו והוא גדול מאד.

מהר"ר אריה אביו של ר' יואל בעל שם, היה חכם גדול ומקובל מופלא בקבלה מעשית, ופ"א עש"ק צוה והביאו לו טיט וכבר אותו בכברה ועשה ממנו צורת אדם והדביק שם קדוש על מצחו והיה אדם ממש בעל נפש חיה, ויהי להרב לעבד. ופ"א קראו מלחמה על העיר ושלח המלך אל הרב אריה, והרב שלח אליו העבד ועלה על החומה והיה משליך אבנים גדולות על האויב והמית ממנו רב ומלט את העיר. ופ"א צוה הרב לעבדו זה להביא לו מים לרחוץ רגליו ובבואו ניתק הכתב מעל מצחו ושב לעפרו כשהיה. וזאת הצורה אינה

---

2. א"ה בס' חיים וחסד להגר"ע אלחאיך מערתא דחסידי דרוש א' (דף ק"ג ע"ג) כתב שנפטר ביום ה' ערב דערב יום הסליחה משנת תבענ"ה שפתי תהלה לפ"ק (התקכ"ז). ע"ש. ור"ל ביום ח' בתשרי, כי יום הכפורים תקכ"ז חל ביום שבת. ואולי מ"ש כאן התק"ך ט"ס הוא. הנ"ל.

3. כלומר שהיה הרב חיד"א מתאכסן אצלו, והוא הגביר הקאיד ר' ישועה כהן טנוג'י. הנ"ל.

מבינה דבר משום אדם כי אם מן הרב בלבד. ובסה"ד דף ס"ג ע"א כתב שזה שברא גברא הוא בנו ר' יואל. ובמדבר קדמות דף פ"ט ע"ב כתב: ואחר שנתגדל מאד נתיירא ממנו הרב שמא יחריב את העולם ע"כ ניתק ממנו השם שהיה עדיין דבוק במצחו ונתבטל ושב לעפרו אבל הזיקו ועשה בו חבורה בנתיקת השם בחזקה. ועיין בצוארי שלל הפטרת ואתחנן ובשו"ת של נכדו (יכ"ן שו"ת חכם צבי) סי' פ"ט. מעשה צדיקים סי' ש"ך ובמהדורא קמא סי' רט"ו. (יכ"ן, בשה"ג להרב חיד"א מסופר זה על ר' אליהו (בעל שם) אב"ד דק"ק חעלם אשר בוורמיז זקנו של החכם צבי ז"ל). [וכ"ה בשו"ת חכם צבי סי' צ"ג. נאמ"ן ס"ט].

מהר"א בר"י פינטו רב וגדול בישראל גדול שמו בתלמסאן כי היה חכם גדול זקן ושבע ימים והיה לו מגיד. וקרוב לשנת התקכ"ג (כעשר שנים אחר פטירת הרב) היו היהודים בסכנה גדולה בליל ראש השנה על שהיו קמים בכל לילה לקרות הסליחות כמנהגם בקול רם, וחצר המלך היתה קרובה לבית הכנסת של היהודים והיה הקול מגיע לאזניו עד שהעירו משנתו, ועי"ז היו היהודים בסכנה גדולה ומהר"א פינטו בחלום דבר בו באותו לילה ויבקש המיתו ותיכף נתבטלה הגזרה ונהפך לב המלך עליהם לטובה ויהי לאוהב היהודים כל ימיו ומבקש טובתם כל הימים. ואז שלח אצל בנו מהר"ר יצחק פינטו ועשה לו כבוד גדול לעיני העם וישב אצלו. ויהי כאשר ראה כי גדולי המלך היו מחפשים לו עלילות ברשע ברח וימלט על נפשו, ור"א כלפון שמע זאת מפיו (מעשה צדיקים סי' קכ"ח וקכ"ט בקיצור).

אבו אלקסיס (יכ"ן צ"ל אלקסים) אבן אחמד אלמריטה חיבר ס' תכלית החכם ראיתי בכ"י, והוא קיצור ספר ג,אית אלפאלקי אשר הכוונה בו בלשון עברי „תכלית החכם", בו ארבעה מאמרים, מזכיר פילוסופים קדמונים רבים: אריסטו, טאווס החכם (יכ"ן אולי טימוטיוס), „הספור המפורסם היום אצלנו במצרים והוא שאנחנו יושבים שמענו" וכו' (יכ"ן נראה שהוא מחכמי מצרים), „הסבה אשר המניעה [צ"ל הניעה] אותי לחקור סודות הטלסמים בזמן בחרותי הוא המעלה [המעולה] בטלמיוס בספר הפרי דיבור ט' ".

„ועתה אתחיל בצורת הכוכבים כפי שהעתקתיו מספר תועליות האבנים לעטארד הסופר ומספר אבלוס ומספר פרוש הטלסמים העתקת בקראטיס", „הרמס" (יכ"ן אחד מז' כוכבי לכת הנקרא „כוכב" בעברי, נקרא „עטארד" בערבי, „האמם" ברומי, „רגיד" בפרסי, „הרמס" ביונית, „אידא" בהודית). (בקראטיס שם פילוסוף). „סברת הצאבה" (יכ"ן אומה אחת נקראת כן). „אריסטו זכר בספרו לאלכסנדרי

הנקרא אצטמאטיס" (או אלאצטמאכיס). „וזכר אריסטו בספרו המכונה אלאסטמאכיס אשר הניחו לאלכסנדר", „וזכר אבן וחשיא בספר העבודה הנבטיית" „אמר אבו בכר בן וחשיא" (יכ"ן הרמב"ם במורה זכר ספר העבודה הנבטיית הרבה פעמים. גם הראב"ע בספר העצמים הביאו ארחות חיים פ' ויקרא מזכיר ס' העבודה המצרית, גם „טגניס" ההודי). „אמר צגרית", „אמר אבו מנצור", „הוצאתי אותם מספר במינב"ל סראבידו"ן". „וזכר בספר אלאשנושיאיש". „וזכר בספר מלאטיס בשאלו אל אלכסנדר בעבור „טנאס" החכם ההודי (יכ"ן צ"ל בנאס) אם הניח בזאת החכמה דבר, וזכר שהוא הניח בזאת החכמה הרבה, אמר אלה הם כללי 'נרגאת בנאס' החכם". „ובספר הלאיטוס". „וזה מעשה החליה ההנדסית הדוחה לנוקי סם המות אשר בראה והוציאה לפועל כנכה ההנדי אשר חידש המספרים הנאהבים" (יכ"ן שהם מספר ר"ך ומספר רפ"ד המשתמשים בהם לאהבה וכיוצא. וראיתי להראב"ע בכ"י אחד שכתב: וזכרו בהם סגולות גדולות מהם כאשר קובצו חלקי המספר האחד מהם יעלה כללם ככל המספר האחר ולכן יאמרו שהמספר האחד יצא מחלקי האחר וכו').

„הנה זה מה שראיתי לאלה האנשים ולהם ג"כ מעשים כסופים וטלסמים נפלאים והנבטיים בזמן קדמון והם הכלדיים השוכנים בארץ שם (יכ"ן הם הכנענים) היותר חזקים שבאנשים בזמננו זה", „וכבר זכר אבן וחשיה בס' העבודה כי ימצאו אצלם נפלאות אראך מהם בכאן מה שאפשר", „וכן העם הידועים בקבטיים והם השוכנים במצרים והם החכמים הידועים בספורי הבראבי (יכ"ן אבונצר אלפראבי) ומה שהופקד אצלם מן החכמות", „אמר ואנחנו עתה נקח בזכרון מה שכתב מטארד הבבלי ומקצר מספרו המכונה בסוד הסודות מה' פרקים", „רמז אפלטון", „חכמי תימן" „חכמי הודו". (כתב הרמב"ם באגרתו לר"ש אבן תבון (שהיה לו אוצר ספרים מיוחד) ספרי בנדקלוס וספרי פיתאגורס וספרי הרמס וספרי פורפידיוס כל אלה הם פילוסופיא קדומה אין ראוי לאבד הזמן ולהעבירו בהם. גם זכר שם העתקת חנין בן יצחק לספרי גאלינוס והעתקת יצחק בנו לספרי אריסטו. גם זכר חכמי הכשדיים והכלדיים והמצריים והכנעניים (יכ"ן הם הקבטיים והנבטיים) שהתעסקו באצטגנינות).

יכ"ן הרבה משמות פילוסופים ערביים ויונים קדמונים מובאים בספרי רפואה ותכונה קדמונים כתובי יד גם פילוסופים יהודים ומהם: יעקב אלגנדי, אברהם בן אלצרקאל, ברוך היהודי, סהל הישראלי, דואג אדומיוס, ר' נתן ממונפלייר, ר' יעקב בספר שאר ישוב, ס' רפואה לר' אברהם נחמיאש הרופא מפורטוגאל, ברוך וורדי, אסחק (יצחק) בן עמרם, יוחנן משוע, ס' רפואות לאסף היהודי הוא שם בן נת, ספר רפואת אסף ויוחנן הירחוני (יכ"ן בס' אוצר החכמה והמדע שם מאמר אודות אסף הירחוני מאת הגאון שי"ר), אסף בן ברכיה ויוחנן בן זבדא,

אגרת תודוס הרופא, יוחנן הרופא (הוא חנין בן יצחק הגז'), ספר רפואה לאבן מאשוייא הנקרא יואני דאמאסוני (דמשקי. יכ"ן), ס' המרקחות או ספר הרקוח ליואן דאמאשיא אבן מאשויא, ספר הרקחים לסלדין די אסקלו יוהאנציוס, עלי בן רמצ'יאן אבן ואפ'יד ס' רפואה, מאישתרו גונתאן הערבי, חנין בן יצחק הנוצרי הערבי (יכ"ן, צ"ל המצרי הערבי) מזכיר ס' רפואה (הנדפס) לר' אברהם נחמיאש. ארמינגאב בלדי ממונפילייר, קאנון לאבן סינא, ספרי רפואה ללמנצורי הערבי (ע"ע אוצר הספרים ערך רפואה) והוא אבו אלקאסם אלזהרווי אלראזי, חיבר כתאב אתצריף ברפואה ונקרא החפץ השלם. ס' השימוש ס' הצירוף דואג אדומיוס (האדומי), ס' היסודות ומראות השתן להישראלי, מראות אלקים לחנוך אלקוסטנטיני, ס' ויאתיקום (?), אבוקראטוס, אבו פלאח הסרקוסטי, ותלמידו מסעוד הישראלי, אבו עלי, אבו אלחסין, אבו אלקאסם, אבן רשיד, מחמד אלגזלי, אבן סינה, אבן מסתויא משאלא (מעסאלי), אבן מצו אלבטאני, אלצופי אלפרנג'י, יחיא בן אבו מנצור, עלי בן בוצקר, חנוך (הפילוסוף אדריס) דורוניוס, אבן אבודמינא (אולי משלי כלילה ודמנה), אנדרו אגר בן זאדי אבו מעשר, היפרכוס, באטי אבן עצרך אל ביזבאג, סהל הישראלי, אלמגיסטי, אלפרבי, תודוסיום כעין למגיסטי בתכונה, טודריק בן מיזהיג, אלמנך' לר"י בן מכיר ואלקושי — בתכונה.

מערכת הבי"ת

רבינו בחיי בר אשר בן חליואה. כ"כ בספר דרושים כ"י לא ידעתי למי (ובן חליואה הוא כינוי משפחתו). נפטר שנת ה"א וחמשים. כ"כ ביוחסין. וספרו נמצא ע"י סיבה: איש אחד מאנוסים ושמו רבי משה אלפרנג'י היה חפץ ללכת למקום יהודים ועבר על טוליטולא ביום י"ד בניסן וראה שפחה אחת שקנתה הרבה ירקות והבין שהם לצורך הפסח ושאדוניה הוא אנוס כמותו, והלך אחריה עד הגיעו לחצר ונתוודע לבעל הבית וסיפר לו שהוא אנוס כמוהו וישב עמו ז' ימי הפסח. ויהי כנסעו משם אחר הפסח סיפר לו בעה"ב בסוד שהוא מבני בניו של הרא"ש ושיש אצלו ספר אחד מר' בחיי חתום באוצרותיו, מכמה שנים מהוריו הראשונים ואז נתנו לו להוליכו ליהודים. ע"כ מצאתי כתוב. רא"ך [ר' אברהם כלפון] סימן ע"ב, ומהדורא קמא סי' ק"ץ. (יכ"ן, ספרי הרא"ש פסקיו ותוספותיו הובאו מטוליטולא עם המגורשים אשר באו לפאס (רובם ממשפחת סירירו) ויצאו לאור אחד אחד. עיין תוספי הרא"ש במחנה אברהם. ועתה נדפסו תוספי הרא"ש על מסכת סוכה בירושלים).

בן אשר ובן נפתלי י"א שהוא ר' אהרן בן משה משבט אשר ור' משה בר דוד משבט נפתלי שנחלקו על ענייני המסורת בחסר ומלא וחילופי טעמים וכדומה ונדפסו בסוף תנ"ך מקראות גדולות בשם חילופי הקריאה בין בן אשר ובן נפתלי (ע' בערך תורה, ובערך קונטריס המסורת, ובערך מערכת המסרה). כ"כ באוצר הספרים לבן יעקב ב' 429. ובאות מ"ם 883 כתב: מחברת בן אשר לה"ר אהרן בר משה בן אשר ממקום מעזיה הנק' טבריה על האותיות והנקודות והטעמים והמסרות וכללי הדקדוק וכדומה וממנו הורם ונדפס קצת במקראות גדולות עיין תורה, ועיין קונטריס המסורת המיוחס לבן אשר (כ"י. נדפס מחדש ע"פ כ"י ע"י דוקעש טיבנגען 1846. 16°). יכ"ן ראיתי חומש אחד קדמון כ"י (ביד ר' אברהם חמוי בעל הבתים) בכתב מרובע מנוקד ומוטעם כהלכתו עם המסורת סביביו על הגליון החלק כתובה בכתיבה דקה ובציורים, בתחילת הספר ובסופו נמצא איזה ענינים כגון צורת המשכן וכליו, סדר הדורות עד בואם לארץ, מי הם הנביאים הכותבים ספרי קדש וכו', ובסוף הספר יש דף אחד כתוב בחרוז על שמות הנקודות והטעמים (ונמצא חילוף בשמותם על מה שאנו קוראים אותם היום) מר' אהרן בן אשר מעיר מעזיה היא טבריה (יכ"ן יש הבדל גדול בחסר ויתר על ספרי תורות שלנו). ולבסוף כתב שהנוסחאות שנמצאו בספרים אשר לא הסכימו עליהם קראום „בן נפתלי" מלשון נפתל ועקש גם בשם מערבאי (אולי מלשון ערבוב) והספרים אשר הסכימו עליהם קראום בן אשר (אולי מלשון מאושר) ומדינחאי (אולי מלשון זריחה). ובקונטריס יד יעקב לר"י רקח מטריפולי סימן ה' אות ד' כתב כי נמצא בטריפולי תנ"ך נק' מגלת ספר כ"י בעל מגדל עז בעצמו בשנת ע"ב לאלף הששי מדוקדק ומוטעם במסרות וטעמי ספר התגין ואותיות מלופפות ומהופכות ועיין בשה"ג וקורא הדורות דנ"ד ב'. גם רא"ך הביאו במחנה אברהם, והרב ציון תשובה משם עשה עליו פירוש. ואני יכ"ן לא ידעתי אם הוציאו לאור הדפוס.

כתב החכם פינסקער בליקוטי קדמוניות עמוד 43 כי הכלל של הרי"ש החזק והרפה (אשר בקיאים בקריאתו אנשי טבריה שהם צחי הלשון מכל ישראל כנודע מהמדקדקים הראשונים עיין ס' הרקמה לר"י בן ג'נאח עמוד 7) המובא בס' המהלך לרמ"ק אחי רד"ק הוא נמצא במסורת לבן אשר כ"י משנת תש"ע ע"ש. וכלל זה הביאו גם ר' יונה בס' הרקמה עמוד ד' בשם ס' הקולות הנק' בערבי „כתאב אלמצואתאת" מדבר בו על התנועות (ואולי הטעמים ג"כ. וכתב החכם קירכהיים בתולדות רבי יונה שר' יונה לא ידע שם מחבר ס' הקולות). גם הרד"ק מביא זה ע"ש מחברת עלי בן יהודה הנזיר. וכתב גייגער (אוצה"ס לבן יעקב) שאולי הוא יהודה בן עלאן הטברני שמייחסים לו הקראים ס' מאור עינים או הוא בנו ושם המחברת שהזכיר הרד"ק היא מאור עינים זה עיין אוצר

הספרים 889. ומונק ופינסקר הוסיפו ע"ז לשער כי הוא הוא המדקדק הירושלמי לא ידענו שמו שחיבר שמונה ספרים בדקדוק הלשון כאשר כתב הראב"ע בראש ס' מאזנים. גם ר' יונה בס' הרקמה עמוד 197 כתב: „והראינום בזה דברים לאיש ירושלמי אינני זוכר שמו פירש בו וכו' ומס' האיש ירושלמי ההוא דייקתי קריאת משכו אותה (יחזקאל ל"ב ד') בקמץ פשוט וכו' וזה הספר הנז' הביאו אצלנו מר יעקב החוגג הליוני מבית המקדש (ר"ל מירושלים) והיה בכתב ידו". ומזה אנו למדים כי ר' יונה המדקדק עסק בספרי המדקדק הירושלמי (שהיה רבני לא קראי) ודבריו היו לו לעינים בכמה ענינים אשר כתבם בספריו בסתם כאשר כתב ר"י בן בלעם בספר אותיות הענינים כ"י (הובא בתולדות ר' יונה בהערה שם עמוד 9) וזה שאמרתי וכו' על דעת המדקדק שהיה בבית המקדש (בירושלים) וגם הודה לו ר' יוגה נ"ע. ע"ש. ור' יונה כתב זה שם בסתם בלי זכרון האיש הירושלמי הנז'. ולפ"ז יתכן כי המחברת של עלי בן יהודה הנזיר שהביא הרד"ק היא היא ספר הקולות שהביא ר' יונה הנ"ל כי נמצא בה הכלל הנז' (אשר נמצא גם במסורת בן אשר) ולא כדעת גייגער שהכוונה על ס' מאור עינים להקראי הנז'. והח' קירכהיים שם ישער כי ס' הוריית הקורא הקדמון הוא לאיש ירושלמי הזה וס' הוריית הקורא הוא אשר הביאו ר' יוסף בן יחייא הסופר מירושלים מתורגם בלשון ערבי ור' נתנאל בר משולם הפכו ללה"ק בעיר מיינצה. ומן ספר הוריית הקורא הזה (הנאבד מאתנו כעת) גלקחו אח"כ ס' טעמי המקרא וס' הוריית הקורא הנמצא עוד בכ"י. ע"כ. ולפ"ז ידענו שמות שני ספרים מהאיש ירושלמי.

מהר"ר בנימין איספינוזא אחד המיוחד מחכמי ליוורנו בזמן מהר"י עייאש ויד מלאכי ז"ל (הביא לבית הדפוס בויניציא תקכ"ב ס' שכיות החמדה למודים לר"ח ניסן). היה מדקדק גדול ומשורר ומקובל וחיבר ספר „יפה נוף" על חכמת הדקדוק ושירים (כמו „פרקי שירה" להבחור הנדפס עמו וס' „בשם קדמון" לפרווינצאלי) בהעלם שמו בשם נב"א ר"ת נאום בנימין איספינוזא. בו שבעה שירים למודים וענינים אחרים ושם אתה מוצא שיר אחד קראו „משכיל לאיתן" עשהו דרך פרד"ס וארבעה פירושים סביביו, אר"ש ערב"ה ושיחה נאה מעשה ידי אומן, ובסופו תמצא הסכמת הרב מהר"י עייאש עליו, ומשם תראה כמה הפליג בשבח הרב ז"ל. הרב נב"א הזה מסכים בספר שיח יצחק יומא, תקמ"ח. ובסוף הספר יש לשון ממנו על הרמב"ם בהלכות כלי המקדש פ"ח. ושאל להרב חק נתן לבאר לו לשון תוספות בזבחים והוא השיב לו באורך כמו שתראה בסוף ספר חק נתן. ע"ש. וחיבר עוד ספר „בית העזר" פי' על הראב"ע נביאים וכתובים באריכות כמ"ש השה"ג בערכו, וכתב עוד שיש

לו עוד חיבור על לשונות הרמב"ם ושו"ת וכתב עוד בערך „יסוד הקיום" שחיבר הספר יסוד הקיום הנז' להשיב על בעל ישרש יעקב למהר"י ביבאג'י (המדקדק בנוסחי התפלות) ולקיים נוסחאות הישנות והרגילות בפי כל ישראל ע"ש. והרב שאול כהן בעל לחם הבכורים רב באיי ג'רבא הסכים לדעת בעל ישרש יעקב והאריך הרבה בשער הכנויים מספרו הנז' ובקונטריסו הנקרא „תפלת כהן" המחובר לו בדקדוק ניקוד ד' הכינוי שבא או קמץ. ושם האריך הרחיב וכ' ששלח לליוורנו לחפש אחרי ס' יסוד הקיום ולא מצאו ע"ש. הרב גב"א חיבר עוד ס' ידים רפות פירוש על המשניות כמ"ש בס' יפה נוף הנז' והכל נשאר בכ"י חוץ מיפה נוף שנדפס. ונזכר ממנו עוד שיר אחד „מלאכת סופר" על הלכות ס"ת בכ"י וכתב בשיר „שלחן חלבים" שבס' יפה נוף כלשון הזה: „בהיותי בעיר תונס בשנת התק"ה רציתי לעמוד על אמתת מנהג תונס בחלב הדבוק לכרס תחת הפריסה אם נוהגין בו היתר כקצת בני ריינוס וכמו שנוהגים היתר בעיר ליוורנו יע"א או לא, ומצאתי מי שאוסר ומי שמתיר עד ששאלתי את מורנו הרב הכולל מהרי"ל (יצחק לומברוזו) זלה"ה והורה לאסור והעיד שהוא זוכר שכמה פעמים הביאו לפני הרב הגדול כמהר"ר אברהם הכהן (באבא ארבי. יכ"ן) והרב הגדול כמהר"ר צמח צרפאתי ז"ל חתיכת כרס שנמלחה עם החלב הדבוק בה והיו מצריכים ששים כנגד החלב הנז', ועל פיו הוא מורה ג"כ לאסור." ע"כ. הוא מסכים בספר בני שמואל עדאוי בשנת תקי"ט מכלל חכמי ליוורנו הרבנים: מלאכי בן יעקב הכהן, יוסף פירנגד אפריקאני, בנימין איספינוזא, חנניה מזל טוב בן יצחק, חיים בונדי, אברהם יצחק קאסטיליו. וראי"ך במחנה אברהם כתב ששמע שחיבור יפה נוף הוא להרב אישפינוזא. והוא נפטר שנת התקל"ו. ע"כ.

הרב המופלא מהר"ר ברוך מרדכי כארוליו (או קארבליו). חיבר שני ספרים יקרים. הא' תועפות ראם, סובב הולך על ספר הגאון הרא"ם על רש"י על התורה ובו הראה את עוצם תוקפו בעיון ישר ופלפול אמת, נדפס בחייו שנת תקכ"א. ושם ספורי"ם יקננו קינים והגה והי על פטירת בנו והדפיס לו ס' הזכרונות וחיי יצחק. ואחרי פטירתו כמה שנים נדפס לו ספר שני נקרא „מירא דכיא" חידושים על הרבה מסכתות מן הש"ס ונדפס ע"י חתנו אב"ד של ק"ק פורטוגיזוס שישב על כסאו אחריו הוא הרב המובהק מהר"ר יצחק אלחאיך'. ווה הרב חתנו בעל בתו היה לו בית ישיבה נפלאה נקראת על שמו מלאה ספרים מזן אל זן, אך בעוה"ר ברוב הימים איבדורי איבדור כל הספרים חבל על דאבדין. כ"כ הר"י ג'רמון במוסבות שם בקיצור. וראי"ך במחנה אברהם בערך ס' הזכרונות כתב וז"ל: מהר"ר מרדכי קאראואליו מתונס אב"ד דק"ק פורטוגיזוס

חיבר תועפות ראם על הרא"ם עה"ת ומירא דכיא על הש"ס מסכתות רבות ובסוף הספר הראשון נמצא קונטריס בשם ס' הזכרונות לבנו הבחור חיים יצחק שנפטר בקוצר שנים בן כ"ח שנה במיתה פתאומית בחיי אביו בשנת התק"ך ובשעת פטירתו קרא לאביו ואמר לו, אני אין לי דאגה כ"כ שאני בקוצר שנים, אלא שלא הספיק לי למלאות כריסי בתורה ולהשתעשע בהויות דאביי ורבא כמו שרצוני לגמור כל הש"ס וכל סביבותיו. והוא דרש על החכם גבריאל אבוקארא שנת תקי"א. ונדפס הספר עם קונטרס הזכרונות הנז' בשנת התקכ"א בהקדמת החכם שד"ר טבריה תובב"א הרב שמריה קאטארייוש ע"כ. והרב עוזיאל אלחאיך דרש על הרב מירא דכיא בשנת התקמ"ה הנה הוא בספר חיים וחסד וקוראו הרב מר דרור.

מהר"ר ברוך פיתוסי מקובל מופלא חיבר ספר גדול נקרא „מקור ברוך" דרושים נדפס בליוורנו התק"ן וכל גדולי עולם נתנו לו את השבח בדרושיו המתוקים וחלק משמן חכו באותו הדור כהרב מדובנא בעל המשלים (אהל יעקב) ושם חידושים על מסכת תענית ושאר ליקוטים ושם קונטרס „הן חלום" חלומותיו שחלם ברזין עילאין ויחודיו שהראוהו בחלום. והוא מכת המקובלים של תוגס אשר בראשם עומד ר' יוסף סדבון שבעבורם נתחבר ס' נהר שלום להר"ש שרעפי אשר הוא נשמת רבינו מהרח"ו. כך קבלתי ממר אבי מאיר לאישון בת עין (יכ"ן, על כי היה שמו מאיר הוא מכנהו תמיד בכינוי זה) שקיבל כן ממר זקני זלה"ה. עוד קבלתי מאבותי שהרבנים הנז"ל השתמשו בקבלה מעשית בסגולת קפיצת הדרך לרכוב על קנה הנעוץ בו שם קדוש וכהרף עין באים לעיה"ק ירושלים לפני רבם הרש"ש הנז' ולחזור לביתם תיכף קודם כניסת שבת קודש (גם אני יכ"ן שמעתי כן מאיזה חכמים בבחרותי ואמרו שהיה נמצא עם המקובלים הנז' גם הרב יעקב סלאמא הקבור בכפר נאבל בשנת תקל"ה (אי"ה כתב עליו: כרע כאח לי) וחכמי הזמן היו רואים אותם כשנוסעים ברקיע על קנה) ושמעתי נאמנה אשר בסוף ימיהם נענשו בחולאים רעים רח"ל וכו' ושומר נפשו וכו' ותו לא מידי.

אמר יכ"ן הערך הזה העתקתיו מקונטריס מוסבות שם להרב הגדול ה"ר יהודה ג'רמון ז"ל בקיצור, ונודע ממנו תוקף פעולות חכמי ישראל ודביקותם בתורת ה' אשר רצון יראיו יעשה. ועיין בערך מהר"י הכהן אברי"ש מ"ש שהיה בדורו גדול בקבלה ולמענו שלח הרש"ש את ספריו, וכפי הנראה כי היו שתי כתות לומדים בקבלה פה, כת אחת לומדת עם הרב אי"ה וכת ב' עם הרב יוס"ד. בספר מקור ברוך הנז' מזכיר חיבורו שחיבר בטעמי המצות. הרב הזה היה תלמיד מהרב יעקב מהדר כאשר כתב שם בספרו בדרוש שדרש עליו ע"ש.

כאן יש להעיר כי בספר מקור ברוך הנז' נמצא הרבה מעשיות וספורי נפלאות מחכמים רבים ורובם העתיקם הרב אבר"ך בספרו גדולים מעשי צדיקים כ"י.

מערכת הדל"ת

מהר"ר דוד מעיר ארם צובא (היא חלב) נכד נכדיו של הרמב"ם ודור שביעי [ששי] לו. חכם גדול בתכונה וחיבר ספר „כתאב אלתבצרה" לבאר מלות מלאכותיות המשתמשים בהם התוכנים בספרי הערביים (יכ"ן ע"ד ס' מלות הגיון לזקנו), ראיתיו בכ"י קדמון כתוב בלשון ערבי ובאותיות „מעאלק" הדומות לשלנו. ראש הספר חסר בכ"י ובסופו מצאתי לשון זה „כמל כתאב אלתבצרה פי אלעשר אלאוול (נשלם ספר התבצרה בעשור ראשון) מחדש כסליו שנת הקמ"ג ליצירה א' תרצ"ד לשטרות במדינת צובא דעל נהר קוקין מותבא, וכתב עבד האל הבוטח באלהי ישראל המקוה טובו תמיד, דוד בי רבינו יהושע הנגיד ראש ישיבתה של תורה בי רבינו אברהם הנגיד החסיד אריה התורה בירבינו דוד הנגיד ראש ישיבתה של תורה בירבינו אברהם החסיד בירבינו משה הגאון בירבינו מיימון הדיין זצ"ל". ע"כ. בליקוטים מדברי יוסף [1] הנדפסים בספר סדר חכמים וקורות הימים ח"א עמוד 5-134 נמצא שלשלת היחס של הרמב"ם ובניו ונכדיו וצאצאיהם במצרים עד זה רבינו יהושע אביו של ר' דוד זה אשר מת בשנת קט"ו בן שש וארבעים שנה וכנראה שבנו זה ר' דוד הלך לו לצובא וישב שם. אח"כ בא לידי דברי ימי ישראל העתקת שפ"ר חלק ששי ושם כתב כי בני ר' דוד זה נשבו בקטנותם ע"י התאתארים ולא נודעו עקבותיהם, ושם מעיר אודות ר' יוסף טוב עלם המפרש להראב"ע שחיבר הספר ההוא הנקרא צפנת פענח לבקשת ר' דוד זה בעיר דמשק שנת ק"ך לערך ע"ש ובמכתב החכם

1. ושם מזכיר שחיבר ר' אברהם בנו של הרמב"ם ספרים הרבה לאין קץ בלשון ערבי: „תאג' אל עארפין", המכונה „כתר העובדים" (צ"ל היודעים). „כפיית אלעאבדין", המכונה „סיפוק העובדים" והוא עשוי כמו פרקים וחלוק לכמה חלקים ובו כלל כל מיני חכמות שבעולם והעמיק בשבע חכמות, במספר ותשבורת ותכונה וסוד העיבור ובחכמה האנושית ובסתרי התורה. וג"כ חיבר ספר וקרא שמו „אלכתאב אלחאוי" (ספר המיחד) גם חיבר שו"ת (יכ"ן, השו"ת נדפסו בזמננו בשם ברכת אברהם גם מעשה נסים). ר' דוד בנו חיבר ילקוט על התנ"ך בלשון ערבי (יכ"ן, ואצלי הצעיר נמצא מדרש על ספר בראשית עד ויחי ממנו בלשון ערבי) גם פי' על נבואת הילד ע"ש. בש"מ בתרא מביא לשון אחד מספר כפאית אלעאבדין הנז'. ותשובות ר"א בנו על החיבור היו ביד מרן בכ"י ונדפס מהם גם בתחלת מעשה רקח לר' מסעוד רקח. ובתשובה בספר ברכת אברהם מזכיר פירושו על מסכת פסחים ומביא לשון אחד ממנו ע"ש בסי' י"ט ובספר חק נתן בורג'ל בליקוטיו על הרמב"ם פרק ו' דהלכות שבת ע"ש. יכ"ן.

שגיאור זקש בס' מעשה נסים לר"א בן הרמב"ם כ' כי סעיד בן דוד אלמעדני העתיק במדינת חלב פי' או תרגום ספר המדע להרמב"ם שמצא בעיר חלב בכתב יד זה ר' דוד הנגיד דור ששי להרמב"ם בלשון ערבי ונמכר לבריטיש מוזיום. ע"כ. ובאוצר הספרים ערך פ' פירוש על הרמב"ם מן סעדיה בר דוד בל"ס הוא זה סעיד אלמעדני (מעיר עדן) המתרגמו.

מהר"ר דוד בונאן עיין ערך מהר"ר יצחק בונאן.

מהר"ר דוד גג' בנו של המקובל הגדול חסידא קדישא כמהר"ר מרדכי גג' זצוקלה"ה. מגדולי תונס, חיבר שיטות בתלמוד ונדפס מהם ס' „נר דוד" על מס' פסחים, ועוד לו בכ"י. גם ספרו דרושים שדרש על גדולי תונס הנהו ביד נכדיו ולא הגיע לידי. בנו הוא הרב יוסף גג' שהיה דרשן ומטיף כמה שנים בבית הכנסת הגדולה הנקראת „שכלה" ברחוב היהודים וזרעו אחריו.[1] בנו זה חיבר כ"ב חיבורים נקובים בשמותם בתחילת חידושיו לס' הזוהר הנק' „זר זהב" הנדפס עם הזוהר הנדפס בליוורנו באותיות מרובעות ובנקודות אצל ישראל קושטא ע"י בנו של הרב כה"ר אליהו גג', ושם הדפיס ג"כ פי' על הזוהר להרב המקובל הגדול אב"ד בתונס מהר"ר מסעוד אלפאסי בעל „משחא דרבותא" גם מאיזה רבנים אחרים, ונקרא בשם „כתם אופיר". ולא נדפס רק ע"ס בראשית כי אפס כסף, ושאר הפירושים על כל הזוהר הנם משומרים ביד בנו יעקב גג' המדפיס בתונס. בניו של הרב יוסף הנז' המה שלשה רבנים גדולים ודיינים פה. הא' הוא ה"ר ציון, חיבר „קטינא דארעא" מערכות בשקלא וטריא ולא נדפס. הב' הוא ה"ר חיים, חיבר שיטות בתלמוד נדפס מהם קונטרס קראו „חיים לישראל". הג' הוא ה"ר אליהו הנז' לעיל חיבר „זה השלחן" ב"ח פירוש על מנהגי ארג"ל אשר סידרם הרב הגדול ה"ר יהודה עייאש בס' מטה יהודה [אולי צ"ל בית יהודה. המעתיק]. ושם בס' זה השלחן בסופו שירים רבים כפי מנהגי בית הכנסת הגדולה באלג"יר. וגם חיבר עוד חלק ג' זה השלחן ולא נדפס. אביהם הוא ה"ר יוסף הנז' הדפיסו לו בניו ס' „פי המדבר" על הגדה של פסח ספר גדול ובו הקדמות רבות מדברי המפרשים מנסי יציאת מצרים, ונדפס בליוורנו שנת תרי"ד. (ושמעתי שהר"ד זקינם היה אב"ד בתונס וגילה בשעת מיתתו שהוא נשמת הבית חדש). בנו השני של הר"ד הזה הוא הרב מרדכי גג' שחיבר שו"ת נקרא מגן דוד נדפס באלג"יר תרנ"א.

---

1. בכ"י ב' כתוב במקום „וזרעו אחריו" ור"ק בנו אחריו (והוא ר' ציון גז הנזכר להלן). נאמ"ן ס"ט.

מהר"ר דוד חיים שמואל חסאן תלמיד מהרב חיים בן עטאר. כ"כ הרא"ך בשארית המחנה וז"ל: חסדי דוד, הוא חיבור על הבית יוסף הלכות פסח וראש השנה וחנוכה ומגילה חיברו החכם מורי ורבי כה"ר דוד חסאן זלה"ה והיה מק"ק ירושלים תוב"ב וע"י סיבה יצא משם ונתיישב בליוורנו ונפטר שם שנת התקמ"ה ונדפס הספר עם ספר קדשי דוד (על קצת מש"ע או"ח) וחיבר מכתם לדוד (חידושים וביאורים על הרמב"ם) הנדפס בהקדמת בנו החכם שלמה חסאן ובהקדמת החכם יו"ט אלגאזי, והמחבר היה תלמידו של הרב חיים בן עטאר. ע"כ. יכ"ן ועמו „קדשי דוד" חידושי ש"ס וי"א שו"ת והוא ספר ב' וג' מספר קדשי דוד ובסופו חידושי הריטב"א על מסכת מגילה. הוא הסכים בס' אשל אברהם טובייאנה והדפיס ס' עוללות הבציר.

מהר"ר דוד טייאר. כתב הרב הכולל עיר וקדיש מהר"ר יוסף זרקא (הביא דבריו הרב למודי ה' לימוד קצ"ו): זה לי כמו שלשים שנה ויותר בהיות נמצא פה העירה (תונס) החו"ש הדו"מ כמהר"ר דוד טייאר ז"ל אב"ד דק"ק טראבלס יע"א והיינו מתווכחים בענין זה עד שהורני דברי רש"י והודיתי ולא בושתי. ע"כ. בנו הוא ה"ר שבתי שחיבר הרבה שירים ופיוטים ותלמידו הוא הר"א כלפון. ובספר פטירת החכמים להרא"ך כתב וז"ל: מורי ורבי כה"ר דוד טיאר נפטר בטראבלס שנת תקכ"ג ע"כ. ובספר קשורים ליעקב (רקח) ליוורנו תרי"ח נדפסו שני שירים שנתחברו על שני נסים שגעשו להם הא' נקרא „מי כמוך השריף" שנוהגים לקרותו בטראבלס וגלילותיה ביום שבת שלפני פורים שקבעו לעשות ביום כ"ג טבת להודות לה' על הנס שנעשה להם בימיו, חיברו ה"ר שבתי הנז', והשני נקרא „מי כמוך ברג'ל" חיברו הר"א כלפון. ושיר אחד משירי ה"ר שבתי הנז' העתיק הר"א כלפון הנז' בספרו מליצי יושר סימן יו"ד ממהדורא בתרא תחלתו: „תלאות הזמן הרבו פצעי / אני שמשון והמה לי דלילה". ובו נמצאו הטורים האלה:

ואם תשאל ידידי על שמי, הן	תבינהו בשכלך על נקלה
בראש מזלג ותחת העליה	נעוץ סופה (באמצעיתה) [באמצעה] ודי לה
חניכתו לשון הגרי מעופף	לטוש שכלך ותבין המגלה.

יכ"ן, ר"ל בראש השם יש מזלג בעל שלשה ראשים הוא הש"ן ותחת העליה הוא הבית כמ"ש בית ועלייה על גביו (עירובין דף נ"ג ע"א) וכאשר תניח סוף מלת בית שהיא התי"ו באמצע או יהיה בתי ועם ש"ן בראשונה הרי „שבתי", ומלת טיאר ערבית ופתרונה מעופף כמ"ש הראשונים היו בקיאים בטייר עיין בערוך.

מהר"ר דוד טייב הרב ר' אהרן מגדורא ברשימתו לליל כפורים הזכיר החו"ש הדו"מ ר' דוד טייב ובנו החו"ש הדו"מ ר' שמואל (יכ"ן, עיין ערך מהר"א יצחקי) ובנו החו"ש הדו"מ ר' מרדכי. ע"כ. וראיתי לר' דוד טייב חידושים על מסכת סנהדרין ומכות שיטה גדולה ושאר ליקוטים סביב לשנת תק"ן. וראיתי התימתו שחתם בשטר שנת תקל"ח.

מהר"ר דוד מלאך מחכמי ליוורנו בזמן הרב חיד"א נפטר שם שנת התקנ"ג וזהו השיר שכתוב על מצבתו (ראה"ך במעשה צדיקים):

בקבר הזה נקבר / הזך ונבר / הרב הדומה למלאך
אילן גדול / מעוז ומגדול / חכם ומחכים מאד מלך
על מדותיו / וגם צדקותיו / האיר תבל וכל מהלך
הרביץ תורה / זכה וברה / בשמו נקרא דוד המלך
תוך גן רטוב / נפשו בטוב / תלין בין משאבים
עד א-ל יעיר יפתח קברו / יזרח אורו / ככוכבים
החכם דוד מלאך התקנ"ג

מהר"ר דוד נג'אר בנו של הרב הגדול סבא דמשפטים מהר"ר משה נג'אר. נדפס לו קונטרס „צמח דוד" המחובר לס' אדמת יהודה למר זקני הרב ז"ל. הוא חתום בס' בני שמואל עדאוי בשנת תקי"ח ובמחזור לר"ה ויוה"כ לר"י בן זקן שנת תקכ"ב ובס' זרע יצחק לומברוזו תקכ"ח, ונפטר הרב בשנת התקל"ג. וז"ל הר"י ג'רמון במוסבות שם הנדפס קצת בס' פרי קדש דף מ' ע"ב: הרב הגדול סבא דמשפטים מהר"ר משה נג'אר זיע"א רב מופלא מגדולי תונס יע"א וזכה להוליד רבנים מופלאים ששה דורות רבנן סמוכי גאוני מתא מחסיא תונס יע"א ובנו סבא דמשפטים הרב המופלא מופת הדור כמהר"ר דוד נג'אר זיע"א ונדפסו קצת מחידושיו קראו בשמותם „צמח דוד" ונכדיו הרב הדו"מ כמה"ר אברהם נג'אר והרב הדו"מ אשר ישא את שמו כמה"ר משה נג'אר זיע"א, ונכדו הרב המופלא כמהר"ר דוד אנג'אר זלה"ה (יכ"ן, ואני שמעתי שבניו הם הרב החו"ש הדו"מ ה"ר מרדכי נג'אר שמת בשנת תר"י ודרש עליו הרב ר' אברהם יצחקי בספרו כף הכהן דרוש ז', ואחיו ה"ר חי, רבנים מופלאים). והוזכרו הרבנים הנז' בספר חיים וחסד להרב המופלא כמה"ר עוזיאל אלחאיך' זיע"א בעה"מ ספר הבהיר משכנות הרועים (בדרוש שדרש על הר"ד זקינם בשנת תקל"ג. יכ"ן) והרב המעוז הרא"ש משה שפיר ראש בית אב הנז' הוא חתום בהסכמת ספר שתי ידות עה"ת להגאון מהר"א חזקוני ז"ל עם רבני תונס יע"א סביב לשנת תפ"ה לפ"ק יע"ש.

אמר יכ"ן הספר הזה נדפס באמשטרדם שנת תפ"ז בהסכמת רבני תונס ה"ר שמואל הכהן ה"ר אברהם טייב (הנקרא באסידי) ה"ר יצחק לומברוזו (בעל זרע יצחק) ה"ר משה נג'אר ה"ר משה דרמון. ורא"ך כתב כי קבלה בידו מה"ר נהוראי ג'רמון שהמחבר נפטר בטראבלס. ואני יכ"ן אומר כי הכוונה על בן המחבר מהר"ר יעקב חזקוני שהוא נשבה ע"י שודדי ים ופדאוהו היהודים בתונס בממון רב והוא שהדפיס ס' שתי ידות לאביו המקובל שחיבר הרבה ספרים בקבלה מהם „זאת חקת התורה" כוונות התפלה חיברו בהיותו בן ל"ב שנה נדפס בוויניציא תי"ט ועוד חיבור יודעי בינה ויד רמה ויד ה' פירושים על הזוהר, ובנו התחיל והדפיס קונטרס הראשון בקושטא ואח"כ ברח המדפיס עם סך מסוים וכמעט שזה קירב מיתתו וכמ"ש בהקדמתו שם וכנראה שאח"כ נשבה ונפדה בתונס והלך לו לטריפולי לנדבה ומת שם.

יכ"ן אמרתי להביא חתימות רבני תונס בספרים שראיתי. בשנת תצ"ח נדפס ס' התשב"ץ להרשב"ץ באמשטרדם וחתימי עליה גם רבני תונס ה"ר אברהם טייב, משה נג'אר, יצחק הכהן (יכ"ן הוא זקינו של מוה"ר מהר"ח מגדורא), אברהם נטף, דוד צפג'. בשנת תקי"ח נדפס ס' בני שמואל עדאוי בליוורנו וחתימי עליה ה"ר דוד צפג', יוסף הכהן (יכ"ן הדיין), מרדכי ברוך קארואליו, מרדכי חאייך', אברהם כ'ייאט, דוד נג'אר (יכ"ן, הנ"ל), נתן בורג'ל (יכ"ן הר"מ קארואליו הוא בעל מירא דכיא, והר"ן בורג'ל הוא בעל חק נתן), שמואל צוייד, יוסף זרקא (יכ"ן בעל יוסף חי), שמואל דרמון, יצחק בכ"ר עוזיאל אל חאיך'. — בשנת תקכ"ב נדפס בליוורנו מחזור לר"ה ויוה"כ וחתימי עליה יוסף הכהן, מרדכי ברוך קארבאליו, שמריה קטאריואס (יכ"ן בעל זכר צדיק), דוד נג'אר, נתן בורג'ל (ונראה שדפוס שני המובא באוצר הספרים ע' מחזור הוא דפוס פיזא) — בשנת תקכ"ג נדפס בליוורנו מגן אבות להרשב"ץ וחתימי עליה ה"ר ישועה הכהן טנוג'י (יכ"ן הוא הנשיא בעת ההיא שהדפיס מכיסו כתם פז וזרע יצחק), מסעוד אלפאסי (יכ"ן בעל משחא דרבותא, וכרוב ממש"ח), יוסף הכהן, שמריה קאטריואס, מרדכי חאיך', דוד נג'אר, נתן בורג'ל, שמואל דרמון, שמשון אביקארא (יכ"ן שישב על כסאו של מוה"ר זרע יצחק), מרדכי ברוך קארבאליו, יצחק בכ"ר דוד אלחאיך' — בשנת תקכ"ח נדפס ספר זרע יצחק לומברוזו בתונס אשר תחת ממשלת אדוננו המלך **אלבאשה עלי באי** ירום הודו ותנשא מלכותו למעלה כן יהי רצון שנת **וזרע יצחק** וכו' וימצא וכו' **ויברכהו** ה' לפ"ק (תקכ"ח) בדפוס והוצאת הן גביר הוקם על מעלות הרמה גידולי תרומה רב בדינא החכם השלם ראש וקציו תפארת גדולה ועטרת ישועה הכהן טנוג'י יזי"א נר"ו וחתימי עליה: מסעוד אלפאסי, יהוסף הכהן, שמריה קאטריואס, מרדכי קרבאליו, דוד נג'אר, אברהם כ'ייאט, מרדכי אלחאיך',

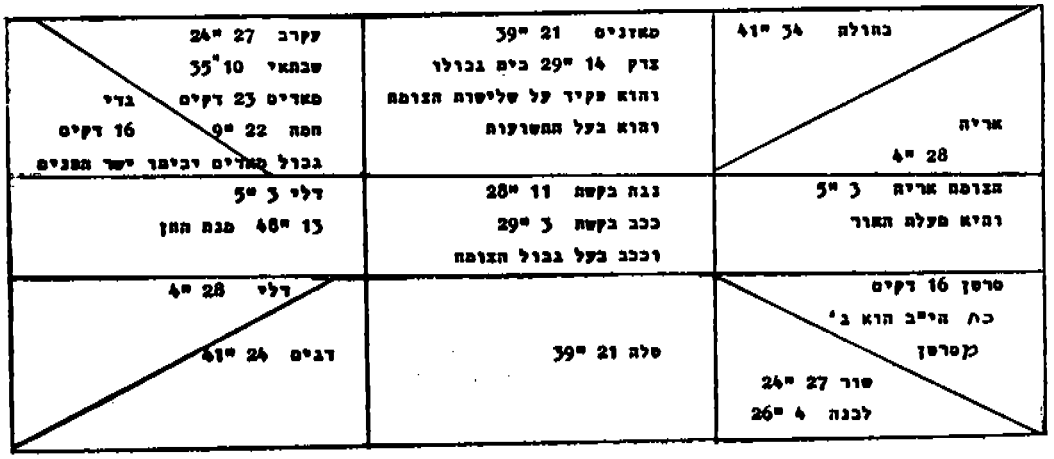
שמשון בוקארא, יצחק אלחאיד', ובערך ה"ר עוזיאל אלחאיד' עיין שם. (וחלק שני של זרע יצחק נדפס עם ספר בני יוסף טנוג'י).

מהר"ר דוד (בר ישועה) **נטף** אחד מחכמי תונס המפורסמים היה בקי בכמה חכמות ובפרט במשפטי המזלות. ושמענו מזקני שער כי חכמתו זאת עמדה לו להרויח הרבה ממון שהיה מקבל עליו אחריות על ספינות הבאות ממדינת הים לתונס כי בו בפרק עוד לא נודעה הדרך אל נכון ואנית הקיטור טרם היתה בארץ והיו כל האניות הבאות לתונס בחזקת סכנה ולפעמים לא רחוקות היו טובעים במצולות ים ולכך היו הולכים בתוך הים במיתון רב ופעמים תאחר הספינה לשמור אורחות בואה והיו מתמהמהים כששה חדשים על דרכם והיו סוחריה במורא ופחד עד מאד, והרב ז"ל ע"י איצטגינותו וכלי האירוסקופ [ההורסקופ. גאמ"ן] אשר בידו כהנשיא ר' [אברהם בר] חייא לפנים (עיין תולדות חכמי ישראל לשולמן 96) ידע כי לשוא פחדו ופחד והיה מקבל עליו אחריות הסחורות אשר בה ועי"ז הרויח ממון רב. כך שמענו. ומצאתי בס' כ"י הלשון הזה ממש ואעתיקהו פה: „זאת המסיבה של מולדי אני ע"ה דוד נטף יצ"ו והיא היתה ליל י"ד מחרם ה' שעות מן שנת אלף קל"ג לישמעאלים והיא שנת ת"ף ליצירה י"ג כסלו חמש שעות מן הלילה". (ראה הציור להלן בסוף הערך). החיבור הזה כתבו בהיותו בן שלשים שנה בשנת תק"י והעתיק בו הרבה ענינים (ושם נמצאת גם מסיבת בנו שנולד לו בשנת תק"ט) ממנו ומאחרים, ומהם ס' אור השכל לר"א אבולעפיא וס' שושן סודות להרמב"ם [צ"ל להרמב"ן] בקבלה, גם ספר „מהימנותא דכולא" וסוד האלהות לר"א קרטוזו זצוק"ל.[1]

---

1. א"ה ס' מהימנותא דכולא הוא לש"ץ שר"י שסידרו נחמיה חייא חיון שר"י כידוע, וכמדומה גם ר"א קרטוזו אינו אלא אברהם מיכאל קרדוזו מכת ש"ץ שר"י, מחבר כמה ספרים בקבלה משובשת, ראה באוצר הספרים ערך אור צח ומצוחצח מ"ש בשם הגאון מהר"ם חאגיז ז"ל בס' שבר פושעים ע"ש. והרב נטף ז"ל כנראה לא ידע מי בעל דברים והחזיקם לספרי קדש ואיכפל תנא להעתיקם, וכן ראיתי בס' אמונת ה' שנדפס בירושלים להגן על חכמת הקבלה נגד ר' יחיא קאפח מתימן, שהמחבר רצה להכשיר גם את השרץ בק"נ טעמים והוא ס' מהימנותא דכולא הנ"ל, אלא שבדפוס השמיטו דבריו והעירו על זה בסוף הספר ע"ש (וכעת איננו בידי). ודע שאחד הספרים של קרדוזו הנ"ל בשם „בקר אברהם" היה לאבן נגף ולצור מכשול להרב בעל כור מצרף האמונות שכ' בסוף ספרו דרוש על האמונה האמתית שאין אנו מתפללין לא"ס ב"ה אלא למצוי אחד וכו' וכו' והתעהו הספר בקר אברהם הנ"ל, וכבר השיב על דבריו בטוב טעם הגרי"ח ז"ל בס' עוד יוסף חי חלק ההלכות בקונט' חוט המשולש שבסוף פרשת וישב עש"ב. וגם ס' אור השכל לר"א אבולעפיא חשוד כידוע והרשב"א גזר עליו חרם. ולפלא על הרב נטף ז"ל שאת הנדחה והצולעה יקבץ. נאמ"ן פ"ש.

ולבד מזה העתיק ספרים הרבה בכל החכמות ובכללם ספרי האר"י ז"ל ובשנת אלף קע"ג לחשבון הישמעאלים כתב לוחותיו על העיר תונס ק"ך לוחות במספר ואני העתקתי הספר מכ"י ממש, וראיתי בו העתקות מספרי האר"י ז"ל עם חידושים על הגליון בשם הד"ף (ואומרים שהוא ר"ת [וס"ת] דוד נטף) כתבם בשנת תקנ"ח ובשער רוח הקדש שנדפס מחדש בירושלים ת"ו שם נמצא איזה חידושים ממנו וכפי הנראה מזה שהאריך ימים קרוב לשמנים ואולי עוד יותר.



הנגיד ה"ר דוד נטף. מצאתי בכ"י של ה"ר דוד נטף ז"ל [הנ"ל] קונטרים אחד בו הרבה ענינים (זכרתיו בערכו) ובו נמצא בתים אלו:

שאו קינה עלי נגיד / ערירי עת לקחו יה
אשר הנהיג קהלתו / בהישרה וצדקות יה
ילדיו לו רצון קונו / אשר עשה בגנזי יה
בשיבה עת נסיעתו / ביום נתלו מאורי יה
ודוד הוא לבית **נטף** / בי"ג טבת אספו יה
שנת התע"ט גויעתו / מנוחו עם תמימי יה

יכ"ן, כאן יש להעיר כי הנה משפחת „נטף" היתה פה תונס מקדם קדמתא שושילתא דבי נשיאה שרים ונגידים על היהודים מטעם הממשלה פה דור אחר דור למעלה מעשרה דרי כאשר מצאתי ראיתי בס' מערתא דחסידי כ"י להרב עוזיאל אלחאיך' ז"ל בדרוש שדרש על השר הטפסר כה"ר שלמה נטף ז"ל והילך לשונו:[1] „דרוש שדרשתי על האיש אדוני הארץ שר השרים ונשיא הנשיאים

1. ובדרושו על הנגיד השר והטפסר מהר"ר ישועה הכהן טנוג'י אמר שהיה לומד בקטנותו בישיבת השר אברהם נטף ז"ל. ודע עוד כי ס' בני שמואל הדפיסוהו יצחק ויוסף בני שמואל נטף ז"ל עיין בערכו. יכ"ן.

הוא האיש עטרת תפארת וצניף מלוכה שושילתא דבי נשיאה ממשפחת רם, מנייהו מלכי מינייהו אפרכי „עד עשרה דרי ויותר" מאלה יושבי על מדין כל אלין מלכותא, יקר רוח איש תבונה רודף צדקה וחסד כה"ר שלמה נטף תמ"ך לפקידת השנה סדר בשלח שנת קדמ"ת עדן (התקמ"ד) והנושא בא ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל". בדרוש ההוא הוא היה מונה שבחיו ורובי צדקותיו ומתנותיו שהיה עושה בסתר מתנן רברבן וסגיאן גם ביתו היה פתוח לרווחה תמיד ושלחנו מלא דשן באכסניה של תורה וזולת זה היה קם תמיד בחצות הלילה לתיקון חצות ולמיגמר אגמורי עד שיאיר פני כל המזרח וגם בהיותו יושב בשער המלך היה גמיר וסביר עם חכם אחד שהיה מעלהו עמו נקרא בשם יהודה. במותו (בן ס"ב שנה) קשרו עליו כל הצבור אבל יחיד, כי היה רבא דעמיה, פרנס טוב לישראל, נשיא אלהים, אדם חשוב שאני זכאי באמירתו, מלך מהולל אשר רבים צריכים אליו, כי יעמוד לפני המלך והשרים יתן חנו להציל עני ואביון ונפשות אביונים יושיע. והניח אחריו ג' בנים. הא' שר שלום. ומשנהו חכם בחכמתו משבר סלעים ומפרק הרים קולע אל השערה כלל גדול בתורה נקיט חומרי חומר בקדש זה סיני כרכא דכולא ביה פחד **יצחק** יהיה בעזרו ועליו יציץ נזרו. והג' שמו ישועה.[2] עכ"ל. השני הוא החותם בתקנת המטבחיים שנת תקמ"ד ע"ה יצחק נטף בכמה"ר שלמה נטף תנצב"ה. והוא שחיבר ס' ושבועתו ליצחק נדפס בליוורנו, והוא שו"ת בדיני שבועות, ועוד לו ספרים אחרים בכ"י.

הגדת עם אומרת כי לעת חתונת השר הטפסר שלמה בנו של השר דוד נטף הכין המשורר ר' פרג'י שוואט את השיר היקר „ירח יקר" אשר ממנו אנו למדים את כל תוקף פרשת גדולת השרים והסגנים בעת ההיא, גם אחרי כן עד קרוב לימינו אלה, וישורר אותו כעלות המנחה לעת ערב ביום הרביעי בעת החליף החתן את בגדי החופה החמודות ויחבוש לו את הסודר השחור (זכר לחורבן) ממשי מגוהץ סביב לכובע השחור על ראשו וזה נסחו:

ירח יקר מלא בן יומו / וה' נתן חכמה לשלמה
(סימן פרגי)

פרח גבירים, מרבי המשרה, על ראש חברים, כתר ועטרה
כי הוא מטה עוז, מקל תפארה, כל בית ישראל, שואלים בשלומו
ירח יקר וכו'

---

2. זה ישועה הוא מחזיקו של הרב יהודה נג'אר ז"ל עיין בערכו. יכ"ן.

רגשו לאומים, שרים וסגנים, בראותם דודי, אברך בבנים
אב הוא בחכמה, ורך בשנים, לא ידעו כי, אל שדי עמו
ירח יקר וכו'
גם כי המלך, חפץ ביקרו, ובידו הפקיד, גנזי אוצרו
הרים על שרים, הודו והדרו, יחד על פיהו, ישק כל עמו
ירח יקר וכו'
דפרח בימיו, צמח צדקנו, מלך ביפיו, תחזינה עינינו
עת יבוא לציון, יקבוץ נדחנו, כן יאמר עושה, שלום במרומו
ירח יקר וכו'

באמרו „פרח גבירים" [כוונתו] כי הפרח הנחמד הזה הוא בן גבירים גזע שרים וסגנים ומרבי המשרה מאז פה, הוא הפרח הנחמד אשר הוא על ראש חברים (הם דייני מתא) כתר ועטרה (כי הנשיא יושב בראש ואחריו אב"ד ושאר דייני בבא).

כתר ועטרה. רמז אל הלבוש של הנשיא הניתן לו מאת המלך והוא לבוש שחור ארוך הלובשו למעלה על כל בגדיו גם על העטרת תפארת שלבש על ראשו ככתר.

וכאן יש להעיר כי כן הוא המנהג ליהודים תושבי המקום מאז לערב השמחה ביום השמחה מטעם גדולינו פה בצנפם צנפה עלי ראשם בליל חופתם את הסודר השחור כשני מטר ארכו לאות היותו איש נשוי, תחת שהישמעאלים עושים אותו לבן, לקיים מה שנאמר אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי (מלבד החק מטעם הישמעאלים פה ללבוש הכובע שחור לאות הכנעה).

מהר"ר דוד סוריא מדייני ק"ק פורטוגיזיס חיבר קונטרס גדול שו"ט ותלש"ו [שקלא וטריא ותשובות לשואלים. נאמ"ן] ע"ס א"ב קראו עלי הד"ס, ראיתיו כ"י. ושם שו"ט אודות מנהג הכתובה ונוסחה שנוהגים בק"ק פורטוגיזיס. המחבר נזכר בספר שרש ישי להר"ש שמאמא.

מהר"ר דוד צפג' בר ישועה בר דוד בר ישועה בר דוד, שלשלת רבנים וחכמים מחוכמים וקורין להם שם [השי"ן בצירי] „מנקיי הדעת שבתונס" בגלל השקפתם הבהירה ותפיסתם המאירה. ראש המשפחה הוא הר"ר צפג' הגדול, מצאנוהו שהיה אב"ד ור"מ פה סביב לשנת התק"ך וחתום ראשון בס' בני שמואל עדאוי בשנת תקי"ט (כסדר הזה: דוד צפג', יוסף כהן, מרדכי ברוך כרבליו, מרדכי חאייך', אברהם כ"ייאט, דוד נג'אר, נתן בורג'ל, שמואל צוייד,

יוסף זרקא, שמואל דרמון, יצחק בן דוד אלחאיך'). ובשו"ת תשב"ץ הנדפס בשנת תצ"ה חתום עם רבני תונס. ר"י צפנ' השני תלמידו של הרב יוסף זרקא ז"ל היה חכם גדול גם הוא „כלול בכל מיני חכמות נרתיקא דאורייתא" (כן תיאר אותו רבינו מהר"ח מגדורה באגרתו אל אביו ששלח אליו אל ארץ ישראל בשנת תקס"ו ומודיעו שמת בשנה ההיא). הוא היה בקי נפלא בדיני טרפיות ואיסור והיתר מטוש"ע יו"ד עד להפליא, עד שהרב מהר"י טייב בעל ערך השלחן היה סומך על דבריו בשאלות מסובכות הבאים לידו מאין צורך לעיין עוד בדבר, כאילו דין מפורש הוא בש"ע, הגם שהרב מהר"ד הורה זה תיכף ומיד.

הגדת עם אומרת כי הוא אחד מג' חריפי מתא אשר שיבח אותם הרב חיד"א ז"ל יותר מכל חכמי הדור, וכך היה המעשה כפי מה ששמעתי מזקן אחד ואמר ששמע זה מפי מהר"ח מגדורה הנ"ל, שבבוא הרב חיד"א לתונס היתה עיר מלאתי חכמים וסופרים ככלוב (זה היה בשנת תקל"ד) וכאשר תהה על קנקנם נתן בהם סימן: „אח"ד בדרא והאמצעי שלם", רמז על ג' חכמים צעירים תלמידי ביהמ"ד (כמדומה של מהר"י זרקא ז"ל), שמם: **אליהו בלעיש** (נדפס ממנו חידושים למס' פסחים בס' שרש ישי), **חי טייב** (נדפס ממנו חיבור על הש"ס נקרא „חלב חטים" אשר חיברו בעודו צעיר לימים), **דוד צפנ'** והאמצעי היה יותר קולע אל השערה בשלשתם, זהו כוונתו באומרו אמצעי שלם.

הוא היה בעל חנות בשוק המשי ומוכר שם סחורה שעות אחדות והשאר מוקדש לתורה ולתעודה. במות חכמנו זה צוה לחברו מו"ר הרב ישועה בסיס שהיה אצלו בו בפרק לבל יניח את הרב עוזיאל אלחאיך' ליכנס לבית לעשות שם הספד, אולי מחמת קטטה שהיתה לו עמו בדבר הלכה אחת. וכאשר שמע הרע"ח [הרב עוזיאל חאיך] הנז' שמת מהר"ד רצה ליכנס להספד ולא הניחו מהרי"ב באמרו כי כך צוואת המת, והרע"ח הנז' רצה ליכנס לבית בע"כ [בעל כרחו] ותהי מריבה גדולה ביניהם עד שהוכרחו ללכת לאב"ד שהיה בו בפרק הוא הרב מהרי"ט בעל ערך השולחן (יכ"ן בל"ס לא היה הרב מהרי"ט בו בפרק אב"ד עד אח"כ) והוא הורה ליכנס, והביא ראיה לזה מסוף מס' הוריות שאחרי מות האדם נמחה הכל כדכתיב בקהלת גם אהבתם גם קנאתם גם שנאתם כבר אבדה, ועל כן רבי אמר משום ר"מ במקום שהיה אומר מתחילה אחרים אומרים. כך שמענו. (וזה לא יתכן לעבור על צוואת המת ואולי מהרי"ט עשה זאת מעצמו בחשבו כי כך הוא רצון המת. יכ"ן). והוא „מת בשנת תקס"ו בחולי כ'רוג' (טיפוס) גדול שהיה בתונס בשנה ההיא, ונפטר באותה שנה הרב החו"ש הדו"מ מהר"ר משה פלום לא קם כמשה, והסופר מהיר מה"ר **אשר ג'אבי** והצנוע העלוב מהר"ר שלום **סרבון** והעניו ושפל ברך מהר"ר **ראובן קורקוס**" (כלשון הזה מצאתי באגרת אחת ששלח מוה"ר חוגה מגדורה לעיה"ק ירושלים תוב"ב למר

אביו החו"ש והכולל ענותן כהלל מוהר"ר יוסף הכהן טנוג'י בשנת נפלאו"ת לפ"ק. תקס"ו.[1] באגרת ההיא הוא מספר שבשנה שקודם זו (התקס"ה) בא רעב וחסרון כיס רב ורדף אחריו חולי כבד נקרא כ'רוג' ומתו כמה וכמה גדולים (מכללם החכמים הנ"ל זיע"א) ואח"כ נחלש כחו מעצרת עד ראש השנה ואח"כ היתה מלחמה בעיר אלגזאיר עם תונס (יכ"ן זו היא הסיבה אשר המריצה לבן המלך חמודא באשה שהיה בו בפרק שר הצבא להשלים את היקף החומה אשר בעבורה העתיק מתי ישראל מקבריהם וקברום בבית החיים החדש במקום הנקרא „הישיבה" כמ"ש בערך הרב אי"ה ובערך ה"ר מאיר לומברוזו וע"ש. הפקיד בעל העלילה בזה הוא הנקרא „שאכיר" אשר אכף על היהודים להקים מתיהם כנראה שהיה יכול בלא זה להקיף החומה, וראה מה עלתה לו כיכא"ה[2]) מלחמה גדולה. (יכ"ן גם בשנת תקע"א תוגרמים קמו על אדוניהם עיין ערך המשורר אליהו סדבון, ושקטה הארץ שנת תקע"ד[3]). עד כאן).

והניח אחריו שני בנים חכמים דיינים ומורים פה תונס. הא' מהר"ר שמואל צפנ'. זה הר"ש צפנ' הוא שמביאו הר"י ג'רמון בקונטריסו „מוסבות שם" ששמע ממנו הרבה ענינים על תונס וחכמיה. והשני מהר"ר ישועה. זה האחרון היה לו בן אחד אשר ישא את שם זקנו הוא מהר"ר דוד, נולד לו באיטליא בליוורנו בברחו מדבר באופל בשנת תק"פ. היה גדול בדורו וחכמתו ומעלתו וחסידותו לכל נודעת, אין מי ישוה אליו בדורו לקלותו ולאמתתו המופעת כשמש בגבורתה. הוא היה יודע ששה סדרי משנה בע"פ ועשה שיטות לרוב מסכתות הש"ס גם בזרעים וטהרות ערך חידושין באיזה מסכתות. גם ערך בספרי כתיבותיו גם החידושין אשר נאמרו מפי חכמי דורו שהיה לומד עמהם בישיבה והם: הראש הרב משמרות כהונה [הרה"ג ר' אברהם הכהן יצחקי] שהיה לומד אצלו כתלמיד חבר, והרב שמואל טייב בר דוד, והרב בגדי שש [הרב שלמה שמאמה] ואחרים כל דבר בשם אומרו. בהיותו בן ל' שנה יצא מתונס והלך לגור בעיר קטנה „אלמנסתיר" למצוא מזור ותרופה למחלת השעול אשר דבקה בו עד יום מותו, והיה שם דיין וראש העיר כמה שנים, ומת שם במיתת נשיקה בשנת תרכ"ד בן מ"ד שנה. וכששמע רבו מהר"א יצחקי בעל משמרות כהונה (והוא היה בו בפרק חולה שוכב על ערש דוי בעיר החוף גוליטה) נתפעל מאד ואמר לתלמידו הי"ר משה זייתון לדרוש על תלמידו זה הר"ד צפנ' בתונס וכל השבחים

---

1. אולי האל"ף אינה בחשבון. נאמ"ן פ"ש.
2. כן יאבדו כל אויביך ה'.
3. ארבע מלים אחרונות היו אחרי הסוגריים, והכנסתים בפנים כי לא יתכן שהם מגוף המכתב שנכתב בשנת תקס"ו. הנ"ל.

אשר נאמרים בספרי הדרושים על הצדיקים יאותו לאומרם עליו. ובאותה שנה רבו זה עלה אל האלהים זיע"א ותנצב"ה, גם מר זקיני הרב משה כהן טנוג'י ז"ל.

הוא היה קרובנו מצד אמי מורתי תמ"ך ואני זכיתי להקביל פניו פני שכינה בהיותי בקטנותי, גם זכיתי להעתיק העיקר שעשה למהלך חמה ולבנה האמתי בזמנו כהרמב"ם בשעתו והרב עובדיה המפרש בזמנו (תמצאנו לקמן בסוף הספר). מי יתן ויקום גואל לספריו שהגיח אחריו בכתובים חידושי ש"ס ודרושים, ובפרט לפירושו למשניות זרעים וטהרות אשר נמצאו בהם פנינים יקרים. ועתה [בשנת התרפ"ח] נדפס מחדש ס' זרעו של אברהם (חג'אג') חלק שני, ושם בערך למ"ד „לפני עור" נמצא פסק ארוך ממנו שחלק על הר"י הלוי והר"ד בונאן במה שהעלו שהמוכר בשר מבני ק"ק פורטוגיזיס לבני ק"ק תוניזיס אינו עובר על החרם ולא על לפני עור דלא כהוראת רבם מהרי"ט בספרו ערך השלחן (יו"ד) [ח"מ] סי' ל"ד. והוא הר"ד צפג' גם אביו מהר"ר ישועה חלקו עליהם בתוקף, ושם יראה הרואה את מתק ודשן לשונו של הר"ד צפג' ז"ל. הוא שלח פסקו זה להרב בתונס הרב אברהם חג'אג' וגם הוא הסכים עמו בפסק זה. וכבר כתבתי בערך מהר"א [ר' אברהם] טייב באסידי שהרב מהרא"ך יצחקי חלק עליהם ג"כ בכל תוקף ע"ש. ושם בדף צ"ג עמוד שלישי הביא תירוץ „מרב אחאי הרב עמיתי בתורה ה"ר ישועה צפג' " ע"ש (מת התרכ"ג ודרש עליו הר"א יצחקי בס' חסדי כהונה,[4] גם הרא"ח [הרב אברהם חג'אג'] זה בספרו הנז' דרש עליו).

מערכת החי"ת

מהר"ר חוגה בלישע ור' שלום בנו, נזכרו ברשימת הרב ר' אהרן מגדורה לליל יום הכפורים. השם יצחק קורין לו בערבי חוגה.

מהר"ר חזקיה די סילוא מעיה"ק תובב"א הוא הרב פרי חדש. הלך בשליחות מצוה לערי פרנקייא והמנהג שדורש ברבים ביום ש"ק קודם נסיעתו וכשעלה לדרוש גטל רשות מהקהל להתעכב עוד עד שיחבר ספר אחד בעניני וויכוח וחיבר ס' מלחמת חובה (אמר יכ"ן כפי מה שידענו כי ספר הויכוח הזה הוא לחכם אחר הנקרא ר' שמואל די סילוא רופא מובהק וחכם גדול באמשטרדם

4. הוא הנדפס בסוף ס' כף הכהן. (ע"ש בדרוש כ"ד, דרוש שדרשתי על שאר בשרנו החו"ש הדו"מ כה"ר ישועה צפג' זלה"ה שנת תרכ"ג בסדר שמיני). הנ"ל.

בקנאו את קנאת ה' צבאות ותורתו שבע"פ ועיקר השארת הנפש אשר כיחש הרשע אקושטא יש"ו בספריו המתועבים, „והוא חגר חרבו כישמעאלי והשיב לכל כפירותיו בספר מיוחד בלשון פורתוגיזית ונדפס באמשטרדם, יזכרהו ה' לטובה עם שאר צדיקי עולם" — לשון תולדות גדולי איטליא בערכו. ובלי ספק נתחלף להמספר שמואל בחזקיה). ובהיותו בשליחות אירע לו ויכוח עם הנוצרים ונעשה לו נס ונצחם ואח"כ שרף באש את הספר הנז'. בזמן הרב פרי חדש היו רוב העיר ת"ח, והגדולים שבהם הר"מ גאלאנטי והרד"ך בעל דעת קדושים וה"ר אברהם צמח והרב המקובל מהר"א חיון (זה שעשה הגהות ע"ס שלמי צבור לר"י אלגאזי ונדפסו עמו. גם חיבר פירושים על ספר הזוהר בשם „מחנה אהרן" ועמם קונטריס צדקה לחיים ג'רמון ז"ל) ובנו הרב המקובל מהר"ר משה חיון, וה"ר משה מזרחי בעל אדמת קדש היה משמש לפניהם, ובכל יום ד' בשבוע היו מתאספים עשרה חכמים בבית אחד מהם ושונים שם כל היום וסועדים אצלו והיו עושים כך בהיקף. גם היו מתאספים בכל ליל ששי בישיבה ללמוד כל הלילה בתלמוד ופוסקים והיה תמיד הרב פר"ח קולע אל השערה ומראה להם עיון וחריפות נפלא. ואירע שפעם אחת לא בא ראש הישיבה הר"א חיון (בעל מחנה אהרן) שהיה זקן מאד וישב בנו הר"מ הנז' במקומו ואז עשו החכמים קשר ביניהם על הרב פר"ח כדי לנסותו וכאשר הבין הרב פר"ח את זאת שכל כוונתם היתה רק לקנטרו נתכעס מאד וקמה מריבה גדולה בינו ובין הר"מ חיון הנז' והתחיל להתווכח עמו גם בקבלה וישבו בזה כג' שעות והראה לו הפר"ח שאינו נופל ממנו גם בקבלה. ובין כך ובין כך גדל הריב עד שהתחילו להחרים זה את זה עד אור הבוקר. וכאשר שמע הרב מהר"א חיון צעק צעקה גדולה ומרה ואמר שכבר נגזרה גזירה על כלם שלא ישלימו שנתם וכן היה ולא נשאר מהם רק ר' אברהם יצחקי. גם הפר"ח נפטר באותה שנה בן ל"ו שנים. כך שמעתי מה"ר מאיר בנבנשתי שד"ר חברון שנת תקמ"ז (מעשה צדיקים סי' שי"ג בקיצור). ונפטר שנת התנ"א. ראה"ך בפטירת החכמים. ובנו של הרב הוא ה"ר דוד די סילוא נפטר שנת התק"א, וחיבר ספר פרי מגדים[1] רפואות בדרך שואל ומשיב יהונתן שואל ודוד משיב וראהו הרא"ך כ"י כמ"ש בערכו. גם אני יכ"ן ראיתיו בעי"ת נאבל והוא ספר גדול מאד מכלכל כל חכמת הרפואה וכל המחלות ורפואתם, אצל ר"מ חדאד יצ"ו [הוא ר' משה חדאד ז"ל מח"ס מאמר אסתר וחן טוב. נאמ"ן ס"ט].

---

1. צ"ל פרי הדס. הד"ס נוטריקון הצעיר דוד סילוא. (ראה בס' „נהוראי" על פיוטי ר' נהוראי ג'רמון עמוד 30-38). וגם למעלה בערך ר' אברהם כלפון כתב בטעות פרי מגדים. **נאמ"ן ס"ט.**

ה"ר חי ג'אוי עבדו ונושא כליו של שר הצבא גבור נערץ „חסין" (אשר אח"כ ישב על כסא המלוכה ונקרא אלפאשה חסין באיי סביב לשנת תקפ"ה) הוא הגבור שמרד בדודו המלך „מחמוד באי" לרגלי ריב משפחה פנימי ורקם בסתר מרד פנימי וגדולי תונס ועשיריה היו בעזר אתו ועשה מערה מתחת לארץ המגעת עד חצר המלך וביתו אשר בכפר „בארדו" הסמוך לתונס והושיב שם אנשי חיל מזוינים והכין הכל ללכת עם חילו ואנשיו ות"ר חי ג'אוי הנז' עמהם באישון לילה ואפלה דרך המערה הנז' ולבקוע בחצר המלך ולהלחם הוא וחילו באנשי הצבא הגדולים השומרים אשר בחצר ובבית השומרים לראש המלך ובכל לילה ולילה בעודם מנסים לדרוך במערה היה נופל עליהם פחד פתאום גדול ונורא בלי ידעו שחרו (בלא ספק ממורא מלכות) והיו חוזרים לאחוריהם ובטלים מעבודתם הגם שבמערה ההיא עומדים אנשי חיל מזוינים לרוב אשר הכניסם שם בהחבא לבושים במלבושי נשים רוכבים במרכבת נשים, מזוינים תחת מלבושיהם, כן היה להם שבעה לילות עד הלילה השמיני החליפו כח וגבורה וילכו דרך המערה והרח"ג מכללם ויבקעו בחצר המלך וילחמו שם מלחמת תגופה עם אנשי חיל שרי ועבדי המלך הרבים בחרב ובחגית ובקנה שריפה עד שנצחום, ונכנס חוסין לבית דודו המלך והוא שוכב על מטתו וזעק לו כי יתפלל תפלתו האחרונה כי הגיעה השעה. ותיכף שחטו שם על מטתו ויחפש אחרי שני בניו הגדולים שמם צאלח ועלי, ולא מצאם, כי נסו דרך חלון אחד ויברחו לכפר „גוליטה" [הוא כפר „חלק אלואד" סמוך לתונס] לברוח באניה דרך הים, וירץ חוסין אחריהם הוא וכל הכבודה אשר ברגליו על סוסים עד שהגיעו באשמורת הבוקר לגוליטה וידרוש אחריהם וימצאם על שפת הים נחבאים לברוח ושחטם שם על הברכה אשר על המבוא, אז נכונה המלוכה בידו הוא וזרעו אחריו עד היום ולמחר בכלל זה יותר ממאה שנה. והרח"ג הנז' נעשה מני אז אצלו כבן בית הוא וזרעו אחריו. זו היא סיבת אהבת זרע המלוכה בתונס להיהודים אשר תמיד יוקירום ויכבדום ויעזרו לענייהם ויוקירו לרבנים מאד, האל ינצור ויעזור אותם אמן.

מהר"ר חי גג' רב בכפר נאבל, נפטר התרי"ו. הוא היה בקי במשפטי הגורלות מודיעי עתידות ובחכמת הזאיירז"י [גורל החול] עד להפליא, ובפרט בגורל הנקרא „גורל יונתן בן עוזיאל" ונקרא גם גורל שם י"ה הנלקח מס' מבחר מפנינים (יכ"ן ?) שעשה מהר"י רוסו (יכ"ן ירמיה רוסו) שלקח מס' מגדנים שעשה רבי יהודה הנשיא (יכ"ן עיין אוצר הספרים בערכו) ובאו לידי בכפר נאבל עלים מגורלותיו שהשיב לשואליו והם על דרך פסוקים יוצאים מהשלכת הגורל ע"פ חכמת הצירוף והוא מבאר אותו פסוק על דרך עמוקה ממנו בלשון

ערבית צחה דברים עריבים ומתוקים כלם בדרך חרוזי בהם נמצא שאלת השואל והתשובה עליה, כמו שתאמר דרך נבואה הוזרקה מפיו לפלאות שואלו, והיה לוקח בשכרו ממון רב, עד שלקחו מלך תונס סידי חמד (מת התרי"ו) בחצירו בתור יועץ חכם ואיצטגנין למלך וכל סביבותיו. הוא היו לו תשעה בנים גדולים בהם חכמים ונשיאים וגדולי תורה ואני ידעתי איזה מהם כלם שוכנים בחצר אחת גדולה אשר נתן לו המלך מחוץ לעיר בכפר גאבל, גם נכדיו היו ת"ח ובעוה"ר שגכדו בן בנו ר' אברהם חכם רשום נקרא רבי יום טוב נהרג בביתו הוא ושלשת בניו חכמים ובחורים בצאתם מביהכ"נ בתפלת ערבית לביתם הרחוק קצת מהרחוב נשחטו מרשעי גוים ונתערב דמם, ולא נותר רק שני ילדים קטנים אשר היו בו בפרק בבית דודתם, ולא נודע מה נעשה אח"כ האם יכלו לדעת מי הם ולמוסרם לשופטים או עקבותיהם לא נודעו, אל נקמות ה'. שני הילדים ההם גדלו והצליחו והנם עתה חכמים רשומים בעיר נאבל. זה קרוב לארבעים שנה אירע דבר זה.[1]

חוזרנו לזקינם הרב הצדיק ה"ר חי גג' שבימיו הציל בעירו לישראל מצרות ועלילות ברשע מכח הורמנא דמלכא שהיה מלך חסיד אוהב ישראל ואמונתם, וישראלים היו עומדים ומשרתים בחצירו. גם על אוצרו היו פקידי יהודים, קאיד נסים והרב ר' משה בורג'ל בן הרב מגדנות נתן אחיו של בעל זרעא דיוסף.

הרב חי הנז' ראיתי בבית גנזיו (כשהייתי בנאבל בשנת תרס"ב-ג'-ד') גורל אחד נקרא „מראה האופנים" כ"י חיברו החכם משה בר ירמיה רושו (יכ"ן אולי בנו של הנ"ל בעל מבחר הפנינים) גורל גדול בעל עלים רבים וכתב שם מחברו שהוא נעלה על כל הגורלות אשר היו לפניו ומשבח אותו מאד בשיר אשר ערך לפניו וכתב שחיברו בשנת השל"ח בעיר ארטא. גם ראיתי ס' מקור השמות כ"י. הרב חי גג' הנז' חיבר איזה ספרים בפשט ודרשות גם חיבר ספר קראו „צפיחית בדבש" ערכין על סדר א"ב. במותו ערערו בניו כלם על עזבונו ובאו לתונס לערוך משפטם אצל דייני תונס עד שעמד הרב נתן בורג'ל שהיה שגי לאב"ד ופייסם בדברים למה אתם מצערים את נפש הצדיק אשר ידעתיו לצדיק גמור וכו' ונתפייסו ונתפשרו ביניהם. כן סיפר לי בנו שמעון אשר היה הקטן שבכולם, ועד היום גם נכדיו ובניהם נודעים לאנשי סגולה ואנשי מופת. עיין בערך ר' ירמיה רוסו חקירה ארוכה אודות הגורלות למיניהם ובסוף ערך ר' אברהם כלפון.

---

1. מאורע זה קרה בחדש אדר א' התרנ"א (ע' בשו"ת קמח סלת להרב משה חדאד ז"ל סימן ל' ובהערתי שם). וא"כ דברי המחבר כאן נכתבו בסביבות שנת התר"ץ. נאמ"ץ ס"ט.

מהר"ר חיים אבואלעפיא מאיזמיר שתיקן טבריה ת"ו, בקטנותו היה גס השכל מאד וע"י סיבה למד תורה ותיכף נעשה אדם גדול והיה עניש וקטיל כמפורסם בס' זמרת הארץ והיה נגלה אליו אליהו זכור לטוב. ויותר מזה מעשים נוראים ואחת שמעתי שמעולם לא ראהו אדם מגלח ראשו והיה נכנס לבית המרחץ ויוצא מגולח, ופ"א נסתכלה אשתו בו דרך החלון שבבית המרחץ ונפטרה לבית עולמה [א"ה אולי הטעם כי קבלה היתה בידו שהוא משבט יהודה וזרע המלוכה וכמ"ש מרן החיד"א בשה"ג מערכת ספרים ערך עץ החיים ע"ש ותנן בסוף פ"ב דסנהדרין שאין רואין את המלך כשהוא מסתפר וכו' ולא בבית המרחץ. כנ"ל בדרך השערה. נאמ"ן ס"ט]. והרב נפטר שנת תק"ב. כך שמענו מפי יודעי אמת ומפי יודעו ומכירו. מעשה צדיקים סי' של"ד (ורל"א במהדורא קמא). ובסי' קפ"א (פ"ה במהדורא קמא) מהר"ר חיים אבולעאפיא (בעל עץ חיים) מאיזמיר השביע לרוח שהיה באשה אחת ויצא ממנה ונולד לו בן וראה על מצחו שם הוי"ה ומת הבן לתשלום מ' יום והגיד הרב שסט"א שלטה עליו. והיה עניש וקטיל והיה לו מלבוש אדום שהיה לובשו בעת הרוגז ומיד נעשית בקשתו ונפטר הרב בשנת התק"ד. כך שמעתי משד"ר כה"ר אהרן אלחדיף התקס"ג. עכ"ל בקיצור. וכ"כ בזמן פטירת החכמים: ה"ר חיים אבולעפיא בעל מקראי קדש נפטר שנת התק"ד. ועירבב שניהם לאחד הרב ונכדו אשר ישא את שמו בעל הספרים עץ חיים ומקראי קדש וכו' שהיה בזמן הרב חיד"א ז"ל וכותב עליו מופת דורנו, אמנם זקנו מהר"ר חיים אבואלעפיא הזקן היה תלמיד מהרימ"ט וכתב עליו הרב חיד"א בשה"ג שהיה אחד מרבני חברון[1] ותיקן כמה תקנות בעיר איזמיר ולעת זקנותו בנה ק"ק טבריה ורבו נוראותיו ועניניו וקדושתו כאחד מהראשונים כמפורסם ונפטר בירושלים עיה"ק ת"ו. ע"כ. וכל הדברים שכתב רא"ך המה על הרב הזה ולא על נכדו (ושנת תק"ב צ"ל תק"ד).

מהר"ר חיים אבולעפיא בכ"ר דוד בא בשליחות מצוה לקושטנטינא בזמן הרב חיים אלפנדארי שהיה רב שם והתפלל על פקידת עקרה ונתקבלה תפלתו וע"ז אירע לו ענין נפלא הנה הוא במעשה צדיקים סי' קפ"א. כך

---

1. א"ה במחכ"ת טעה בכוונת הרב חיד"א בשה"ג וז"ל (בערך ר' חיים אבולעפיא הזקן): „והוא זקנו של מופת דורנו הרב הגדול מהרח"א שחיבר עץ החיים מקראי קדש וכו' ותיקן כמה תקנות בעיר איזמיר ולעת זקנתו בנה ק"ק טבריא ורבו נוראותיו ועניניו וקדושתו כאחד מהראשונים כמפורסם". וברור שמה שכתב ותיקן כמה תקנות בעיר איזמיר וכו' חוזר על מהר"ח אבולעפיא הנכד שהיה רב באיזמיר ובסוף ימיו בטבריא ואירעו לו נסים גדולים במלחמת מושל טבריא עם פחת דמשק כידוע. ודברי ר' אברהם כלפון ז"ל חיים וקיימים. נאמ"ן ס"ט.

שמעתי מעובר אורח החכם ראובן קטריואס נכדו של הרב שמריה קטריוס ר"ח אייר שנת ומבשר"ך לא תתעלם (התקס"ח) (ובמהדורא קמא סי' רע"ב). ונדפס לו ס' נשמת חיים שאלוניקי תקס"ו קצת שו"ת ולשונות סמ"ג ודרושים, והגאון חיד"א ראהו בכ"י.

מהר"ר חיים אבן עטר מעיר „סלא" במערב. בלכתו לירושלים עבר על כפר אלמהדייא שנת תצ"ט והתקין להם מצות עירוב כדי לטלטל בשבת. כ"כ מהר"י עייאש בס' בית יהודה סי' ק"ב. וכתב ראי"ך בספר מחנה אברהם ערך אור החיים: וזכיתי שהרב מל אותי בעברו על ליוורנו שנת תק"ב ללכת לירושלים ושם הדפיס אור החיים. ובספר מעשה צדיקים סי' של"ב מספר ענין נפלא מהרב מרדכי אביו של מהר"ח אבן עטאר מחסידותו שקנה שביתה בדרך במקום חיות טורפות ואירע לו נס וניצול מהם ולא די זה אלא שהיו שני אריות שומרים לראשו ובמוצש"ק נשאוהו על כתיפם עד מקומו, כדמיון המעשה הזה מספר בס' מקור ברוך פיתוסי על הרב ישראל בן אלנקווא (או מהר"ר אפרים) שהיה מגירוש ספרד ובבואו לארג'יל נכנסה עליו שבת קדש ונסעה עליו השיירא והוא קנה שביתה בשדה לבדו ובמוצש"ק רכב על אריה והיה נחש גדול למתג ורסן בידו והוליכוהו כל הדרך עד בואו לארג'יל. יע"ש בפרשת בחקותי.

בספרו פרי תואר על יורה דעה סי' פ"ה מספר הרב ענין נפלא ממיני חגבים שראה בדרך בבואו לירושלים ת"ו ונפקא מינה לדינא יעש"ב, וראוי להעתיקו פה. גם ראי"ך העתיקו שם סי' של"ג ובמהדורא קמא סי' רכ"ט ור"ל. וז"ל שם: ועיני ראו ולא זר שפעם אחת הייתי הולך בדרך והנה כל הארץ מלאה חגבים כחול אשר על שפת הים וכולם זוגות כדרך זכר ונקבה ואין ביניהם אחת נפרדת מחבירתה, ובכולם מין הירוק הכחוש למעלה והוא הזכר ומין השני למטה והיא הנקבה והוא השמן. והיו החגבים מטילים ביצים בתוך הארץ ופורחות להם, ומחום הארץ נוצרים כמין שרצים קטנים בלי כנפים ונקראים בלשון ערבי מרי"ד והוא רוחש על הארץ, ומינו אינו דומה לחגב יולדתו אלא צורה אחרת מרוקמת בכל גופו ואותו המין נהגו בו איסור כשרצים, ומין זה בעצמו עברנו עליו אחרי זמן מועט כמו חדש ימים וראינו בו נפלאות ה' שכל אחד ואחד תולה עצמו באילן מרגליו וראשו למטה ופותח פיו ומוציא כל עורו ומניח העור תלוי באילן ויצא בריה משונה ממין הראשון ובגמר יציאתו חזינא ביה כנפים שחופין את רובו וחלק העודף מהכנפים מוכפל על הגוף וכמעט רגע אחר ההפשטה ראינוהו שפשט כנפיו ויעוף כצפור דרור, ובדקנו כמה וכמה מהם וראינו שהם כסדר הזה. עכ"ל בקיצור. ותלמידו החכם בעל

קדשי דוד ומכתם לדוד, בהליכתו לירושלים הלך עמו החכם שלום עמאר הנפטר בשנת תקמ"ה. כ"כ ר"ח בערך אור החיים, והוא נפטר שנת תק"ד [צ"ל שנת תק"ג, בט"ו בתמוז]. ועיין ערך מהר"ר יהודה עייאש.

רבינו מהר"ר חיים ויטאל או קליפריס, תלמיד רבינו האר"י ז"ל בזמן מהרימ"ט ומהר"ש לניאדו ז"ל ונולד בשנת הש"ג ודר קצת זמן בירושלים ת"ו וע"י מעשה הלך לדמשק ושם היתה מנוחתו כבוד בשנת הש"ף. כ"כ הרב חיד"א בשה"ג. ושם מספר עיקר המעשה ע"ש. ובספר שבחי האר"י כתוב שמתחלה היה במצרים ויצא קו תהלתו בחכמת הקבלה וחיבר פי' על הזוהר וכששמע ברבינו האר"י ז"ל בא אליו לראותו וישב שם בעיה"ק ללמוד אצלו ע"כ. [א"ה כמדומה טעות יש כאן כי האר"י היה במצרים ובא לא"י ולא מהרח"ו. נאמ"ן ס"ט]. וראיתי בס' בגדי אהרן פרץ ז"ל שכתב בסוף הליקוטים דף נ"ו ע"ד וז"ל: כל ימי הייתי מתקשה על מהרח"ו זלה"ה שהלך לדמשק אחר פטירת האר"י זלה"ה ושם נפטר, איך מלאו לבו לצאת מא"י ולדור בחו"ל עד שמת שם, עד שראיתי להחכם ה"ר משה נג'ארה ושאלתיו על זה והשיב שבכוונה רצויה עשה זה לפי שקליפת בית רמון אשר היא היום בדמשק תחת מעיין אחד בשוק של דמשק נתגברה ביותר והלך לשם להכניע אותה בכוונותיו ולזה נפטר שם להכניע אותה שלא תקטרג, ע"כ דבריו ששמע מחכמי א"י תובב"א. ע"כ. (ועיין קורא הדורות דף מ' ע"ב ודף מ"א ע"א). וכתב הרב יש"ר במצרף לחכמה שהגידו אנשי אמת על החסיד המקובל האלהי כמוהר"ר חיים קלברס (יכ"ן הוא מהרח"ו) שהיה לו בן בזקנותו שלא היה רואה כל היום רק כמו שלש או ד' שעות. ע"כ.

אמר יכ"ן מה שכתבתי לעיל משם שבחי האר"י שמהרח"ו עשה פי' על הזוהר קודם בואו לרבינו האר"י מצאתי לו סמוכים מדברי מהרח"ו בשער הגלגולים בסופו ששאל מהרח"ו לרבינו האר"י הלוא אני (ומהרמ"ק) טרחנו כשעשינו פירושינו על הזוהר ולמה לא זכינו כמותך שזכית לכך בשביל הטרחא, והשיב שאעפ"כ לא טרחנו הרבה כ"כ. ע"כ. אמר יכ"ן מצאתי ספר אחד בכ"י נכדו של מהרח"ו הוא מהר"ר משה בר שמואל ויטאל בן מהרח"ו והוא העתקת קונטריסים קטנים ממדרשי רבותינו ואחרים שהיו נמצאים אצל זקינו מהרח"ו בכ"י לכן אמרתי להעתיק פה מפתחות הספר ההוא שעשה מהר"מ הנז' בסוף הקונטרסים ההם. הס' הנמצא בידי חסר קונטריס אחד באמצעו (מדף רע"ה עד שמ"ו) כנראה שנאבד ברוב הימים, אולם מהמפתחות נראה שמכיל עניינים אלו: ברייתא דעריות דף רע"ו, פרקי חיבוט הקבר מעשה המות דף רע"ז, מסכת גיהנם ופרקי גיהנם וגן עדן דף רע"ח, מעשה מלך המשיח דף רע"ט, פרקי אליהו ז"ל דף ר"ף

(ענין גוג ומגוג הועתק לעיל), ספר זרובבל נוסחא שנית דף רפ"ב, ברייתא דשמואל הקטן דף רפ"ה, מרגניתא דרבי מאיר נוסחא שנית דף רפ"ח, מעשה עשרה הרוגי מלוכה דף רפ"ט, זהירות הטבילה דף רצ"א, ס' צנצנת המן דף רצ"ד, ברית מנוחה דף ש"ב, ס' משה בר שלמה מעיר בורגוש דף שמ"ג, ספירות של ספר שערי אורה דף שמ"ז, לר' יצחק הכהן בר יעקב דף שמ"ח, על דבר לילית דף שנ"ב, תרין מתיבתי דף שנ"ג, שאלה לרב האי גאון ז"ל דף שנ"ד, ספר העיון לרב חמאי גאון דף שנ"ה (ובערך רב חכינאי העתקתיה כלה). ע"כ.

כתב הרב חיד"א בקונטריס מעגל טוב: בבואי מצרים בשנת תקכ"ד בא לידי ספר מופלא מכ"י מוהרח"ו זצ"ל בקבלה מעשית וחכמת הצירוף ועניגים אחרים מהתנאים ולקחתי בתורת שאלה הספר עם ספרים אחרים והלכתי והייתי מתבודד בספר הנז' וכמעט שהתחלתי להבין קצת בדרך השגה והיה לי התלהבות גדול ובעוד שהייתי מעיין בו נתנמנמתי וראיתי למהרח"ו זצ"ל והייתי שואל שאלה ממנו והשיב לי ונתן לי כוס יין לשתות והייתי שמח הרבה. ע"כ. יכ"ן כפי הנ"ל שרבינו מהרח"ו שאב סודותיו בספר הנז' מספר אוצר חיים כ"י ריד"ע [רבי יצחק דמן עכו], ובערך ר' אליהו הבבלי ובערך אבו אהרן ובערך רב חכינאי מארץ ישראל הוכחתי (כפי מה שמצאתי בס' אחד קבלה כ"י) שאבי הקבלה בירושלים הוא רב חכינאי שהיה שם לאב ופטרון כפי מה שקבלה מאבותיו ורבותיו שם מימי קדם והיו לו תלמידים רבים בישיבתו ללמוד שם סודות הקבלה והוא היה שולח סודות בהסתר ובהצנע לרב פלטוי גאון לבבל ע"י התלמיד החשוב הוותיק ר' אליהו הבבלי שהיה בל"ס נוסע ועובר מהתם (א"י) לבבל כמה פעמים. וכבר נודע הספור שרב פלטוי זה בזקנותו רצה לתהות על קנקן הפילוסופיא וזה ר' אליהו הבבלי הניאו ממנה. בערך רב חכינאי זה ערכתי כל ספרי קבלה קדמונים שנמצאו ונזכרו דפוס וכ"י ומכללם העתקתי כל הרשימה שנמצאת מקונטריסים קטנים במדרשי רז"ל וחכמת הקבלה שהיו אצל מהרח"ו והעתיק אותם בכ"י ובנו ונכדו ר' משה ויטאל העתיקום גם הם בכתב ידם, זה כ"י ר"מ נמכר לבית מסחר הרבנים זולצבערגר בניוויורק באמיריקא והוא חסר קנטריס באמצע כנז"ל. וגם כתבתי שם (בערך ר' חכינאי) כי היה לרבינו מהרח"ו ספרים רבים אחרים בקבלה מרבנים מאוחרים מזמן הרמב"ן ז"ל ואחריו, והוא מקיים דבריהם, כאשר ראינו שהעתיק כל ספר „העיון" לרח"ג [א"ה רב חמאי גאון בעל ס' העיון בודאי קדם להרמב"ן וכן ברית מנוחה דבסמוך. נאמ"ן ס"ט], וכן עשה פירוש על ספר ברית מנוחה (הנקרא ס' המאורות) כאשר ראיתי בכ"י. גם העתיק לו דברים הנראים אמתיים מספר „הגבול" וס' מראות הצובאות וס' לבנת הספיר כלם למחבר אחד ר' דוד בר יהודה החסיד והם פי' הזוה"ק והאדרא ע"פ הקבלה כאשר מצאתי כן בכ"י

העתקותיו מהם. גם העתיק לו כל הספר „חיי עולם הבא" לר"א אבולעפיא תוך ספרו שערי קדושה ח"ג שלא נדפס כאשר כתב ר"י ג'רמון במוסבות שם, וכן בלי ספק השתמש בס' אוצר החיים לר"י דמן עכו עיין בערכו.

מהר"ר חיים טולידאנו ה"ה הדו"מ בעיר מכנאסא. מת בשנת התק"י במגפה שהיתה בעיר מר"ח אייר עד סוף אב ומתו כשלש מאות וחמשים מן היהודים ומן הגוים כשלשים אלף. כך מצאתי כתוב בתחלת ס' שו"ת כ"י להרב משה בירדוגו (עיין בערכו) וראיתי עלה אחד כ"י מהרח"ט הנזכר המלמדת מעשה הפיכת המתכיות לזהב הנק' אלכימיאה (עיין ערך מהר"ר יהודה בן עטאר) תחלתה „חלום חלמתי" ושם מדבר בלשון נעלמים המובן לבעלי המלאכה ההיא ואח"ז ס' אחד יש בו עשרה שערים מהרב יוסף דילמידיגו (הוא יש"ה. יכ"ן) המדבר מחכמה זאת ואולי הוא ספרו „חפש מחופש". קונטרס זה הוא בכ"י הרב ר' דוד נטף (עיין בערכו) ולפי שחוששני מחטאת פן תאבד העלה הזאת ע"כ הגני מעתיקה פה ודין גוסחה:

מעשה מהחו"ש הדו"מ כמהר"ר חיים טולידנו זלה"ה וקרא אותו חלום חלמתי ה' תמוז שנת כס"א כבוד לפרט המאה החמישית מאלף הששי (התפ"א). קח אבן הזוחלת שהיא פותחת רחם האילה ולהזחילה במים וקח מן העפר שבבקעת בבל ושימם בתיבה של זכוכית ארוכה מוטה על צדה לאורכה על התנור עד שנפתח רחמה ואח"כ קח מלא העומר מן העפר הנז' וכן מהמים שוה בשוה ותנם בצנצנת ושים עליה צנצנת אחרת וסתום היטב ושים תחתיהם אש דקה מן הדקה עד שיהיו לעפר אבל דומה לשלג ואח"כ קח מלא העומר מים ושליש עפר ותנם בצנצנת כבתחילה עד שימס באש ויהיה למים וכן תעשה שני פעמים אחרים והמשקל כמו בראשונה שהוא שלשה מים ושליש עפר ואח"כ קח חלק ממה שבתוך הצנצנת ושומרהו ומה שנשאר בתוך הצנצנת השקהו שש השקאות ובכל השקאה יראה בו גוון ובהשקאה הששית תעלה הנשמה עם המים ונשאר העפר למטה אבל עדיין יש בו דבר טוב אח"כ שפוך המים בכלי אחר ושמרהו וקח הארץ ותן תחתיה אש עד שתתפרד הנפש מהגוף אזי תמצא הנפש למעלה ברה כחמה והגוף תחתית שחורה ועכורה, אח"כ השלך הגוף וקח הנפש וערב עמה החלק השמור אצלך וצריך שיהיו בשוה ושים עליהם משקלם מהמים השמורים ותן על האש וכן תעשה בשארית התשע השקאות שכל השקאה צריך שיהיו המים כמשקל הארץ המעורבת עם הנפש והשאר מובן מפני שבהשקאה תשיעית יצא האפרות. נמצא שכלל ההשקאות כולן מתחילת המעשה עד יציאת האפרות בע"ה הם ח"י השקאות מלבד התערובת הראשון. תושלב"ע. עד כאן מצאתי כתוב.

אמר יכ"ן מס' גר המערבי עמוד קמ"ה נראה כי זה המעשה של האלכימיאה דרך חלום ופתרונו שייך לר' יעקב קטן כאשר מצא בס' באר שבע כ"י.

בס' תהלה לדוד ן' חסין דס"ו ע"ג כי נח נפשיה דהרב חיים טולידאנו בשנת תקמ"ג בחודש שבט. ובספר זכות אבות (לקורייאט) מביא מנהגים ודינים ממנו גם ממהר"י טולידאנו ע"ש. והיא משפחה של חכמים וסופרים בערי המערב. גם ראיתי ספר דרושים קדמון כ"י ועל גבו כתוב כי לפי הנראה מסדור תפלה לה"ר חיים טולידאנו שחיברו ה"ר מאיר בר אליעזר בן חסד מאלכסנדריא שנת קפ"ו ובשו"ת הנ"ל כתב בשנת התק"ב היתה מגפה במתא מכנאסא יע"א מר"ח תמוז עד ר"ח אדר ומתו מן היהודים ק"ן איש ומן הגוים עשרים אלף ומעלה וחתום משה טולידאנו. ספר „פה ישרים" הוא ממשפחה זו לה"ר חביב טולידאנו ממכנאס ושם מספר מתלאות העיר שחזרה עוד המגפה בשנת תקע"ו ועוד הולכים מדחי אל דחי יעש"ב בהקדמתו השנית. עיין זכרונות בסוף הספר הזה. ס' דרושים על התורה כ"י הנ"ל כפי השערתי הוא ספר סלת למנחה לבעל ילקוט תלמוד תורה כ"י הנמצאים גם אצל אברהם פיק ז"ל בפרעסבורג.

מהר"ר חיים יוסף דוד אזולאי נולד לשבעה חדשים וגולד כמת וחשבו עליו אוהביו שכבר מת והניחוהו בקרקע וכפו עליו כלי וזקינתו היתה אשה כשרה וזקינה מאד ומרוב צערה עליו נכנסה והסירה הכלי מעליו וידעה שעדיין הוא קיים ויש בו רוח חיים ולקחה אותו ולפפה אותו בצמר גפן ונתחמם וינף (וינשום) ושמחו בו שמחה רבה שאין לאביו אלא הוא ועוד שהוא בכור, ונתגדל לש"ט ולתפארת כנודע שהוא מופת הדור ומקטנותו נתגדל עם הרב המופלא יום טוב אלגאזי ז"ל והרב יו"ט הנז' גדול ממנו שלש שנים והיו לומדים יחד עם רבו המובהק מהר"ר יונה נבון ז"ל והיו בישיבה אחת. ופעם אחת עשתה אמו של ר' יו"ט הנז' „אבילאדור" (מסוגל לזכירה כמ"ש חזור חזור ואל תצטרך לבילאדור) לבנה הנז' ונכנס הרב חיד"א הנז' ואכל ממנו ונתבטל ממנו אבר אצבעו של יד שמאל ונתגדל שמו בעולם ואח"כ למד דרך האמת עם מהר"ש שרעפי ז"ל וכשהיה לפני מהר"ש בישיבתו לא היה הרב משגיח עליו ואמר לו הרב חיד"א למה אין פניך עמי ולא תשגיח עלי בדרך האמת, מה פשעי ומה חטאתי. וא"ל הרב: תדע לך שעדיין לא הגיעה נשמתך לדרך האמת אבל עדיין אתה השגתך בדרך הפשט ואעפ"כ לבסוף תגיע לדרך האמת וכן היה כנודע. ומעשיו ונסיו שנעשו לו ושנעשו על ידו עצמו מספר, ואחת מאלף שמעתי שיצא בשליחות מצוה לערי אפראנקייא ועברו במקום אחד שצריכים לעבור נהר אחד ובאותו הזמן היה הנהר שוטף ולא רצה בעל העגלה לעבור וא"ל הרב למה לא תעבור וא"ל איני יכול וא"ל תעבור ועבר הוא וכל

אשר היו עמו ולא ניזוקו כלום. עוד פעם אחת היה בפאריז ואשת המלך ראתה תאר פניו כתואר פני המלך (יכ"ן, צ"ל מלאך) וקראה אותו וא"ל תלמד לי תפלתכם וא"ל לא יתכן וא"ל אעפ"כ תקן לי תפלה אחת שנתפלל בכל יום על בני וא"ל הביאי נייר ואני אומר ואת כתבי, וכן עשתה וכתבה. וכשרצה לילך אמרה לו שאל ושאל ממנה שיכנס לבית ליברייא (ביבליאוטיק) שלהם ונתנה לו רשות שיכנס שלשה ימים וישב שם שתי שעות ביום ומצא בה 25 אלפים ספרים מכל אומה ולשון ובתוכם ה' אלפים מספרי תורתנו הקדושה בכ"י וראה שם ספרים שלא זכה שום אדם לראות כמותו והוציא משם ספר „המכריע" ונתנה לו מתנה ויצא לשלום (אינו כן רק שהוא דרש שיתנו לו לעצמו להעתיק ספר אחד הוא נימוקי ר' ישעיה הראשון על החומש ונתנו לו, דבר שלא הורשה לשום איש. כ"כ במעגל טוב דף כ' ע"ב). ועוד כשנכנסו הצרפתים (אלפרנציץ) לליוורנו ונכנס אחד לבית מדרשו ולקח תפוחים של ס"ת שלו של כסף ולמחר החזירם לו ושאל ממנו מחילה. ונפלאותיו הרבה מאד. והלך בשליחות מצות למערב החיצון ולערי אפרנקייא ויודע לדבר בלשון צרפת ואשכנז וספרדי (הוא צבניול) וערבי ועוד. ובשנת התקי"ז יצא בשליחות הראשונה והלך והצליח בכל שליחותיו. וחיבר כמה חיבורים הנודעים הנדפסים ובלתי נדפסים. וזה יצא ראשונה: שער יוסף על הוריות כנודע. וחיבר על כל איבריו מראשו ועד רגליו, משמות הספרים נודע „ראש יוסף", שער יוסף (ר"ל שערות הראש), שמחת הרגל (ר"ל הרגלים), פני דוד, חדרי בטן, עין זוכר, וכן עזה"ד. ובשנת התקל"ד בא לעיר ליוורנו ובהיותו שם שמע שנפטרה אשתו נ"ע בירושלים תוב"ב (בסוף שנת תקל"ג עבר לתונס וישב שם כשמונה חדשים ושם בא אליו מכתב להודיעו שמתה אשתו בחברון ת"ו כ' סיון התקל"ג והיה בצער הרבה מאד ע"ז ועשה דין שמועה רחוקה ולא הגיד לשום איש אף לשלוחו אברהם גבאי עד בואו לליוורנו אז הגיד לו. כ"כ בעצמו במעגל טוב. משם הלך לפירנצי וביקר את הביבליותיקא ז' חדרים מלאים ספרים משלנו. משם הלך למודינא ואח"כ לריג'יו. יכ"ן). ולקח אשה מעיר פיזא אשה ענייה ואשת חיל ולא זכתה לזרע עמו ונפטרה שם שנת התקס"ה ונתיישב בליוורנו בבית גבריאל פיריירא די ליאון עד יום נסיעתו לשכון בארץ החיים. ואני הצעיר אברהם כלפון הכותב זכיתי ונהניתי מאור פני מלך י"ד חדשים והוא היה לו חולי השיברון (השבר) ונפטר שם זקן ושבע ימים יום ש"ק (י"ב) [י"א] אדר שנת התקס"ו שעלה ארון הקדש אל האלהים בן פ"א שנה זיע"א, ונעשה לו כבוד גדול ואחר פטירתו מצאו בתוך כיסו שכתב צוואתו שצוה שבכל יום לעולם ילמדו בישיבתו יו"ד תלמידי חכמים י"ח פרקים של משנה והרשה הגביר מבני ריקאנאטי עליה אפוטרופוס על כל מה שיש לו והוא משלם שכר הלומדים

זיע"א. והניח ברכה אחריו הרב ישעיה אזולאי מ"ץ באנקונא. ובנו מורי ורבי כה"ר אברהם נפטר בחייו בשנת התקנ"ט ובתו היתה נשואה לה"ר אפרים פארדו בנו של מהר"ד פארדו ז"ל. ושמעתי מפי ת"ח שמימי הרב חסד לאברהם עד הרב הנז' לא השאירו אחריהם כי אם בן אחד דוקא זיע"א (מעשה צדיקים סי' ר"ך).

והנני יוסיף כי בס' ברכי יוסף אה"ע סי' ל"א הביא משם אביו מהר"ר יצחק זרחיה: „והבן יקיר לי בני בכורי יוסף ה' יאריך ימיו ושנותיו". ע"ש. והנה אע"פ שקרא אותו אביו לפעמים בשם „חיים יוסף דוד" נראה דשם יוסף עיקר ולכן קרא לספרו הראשון שחיברו בהיותו בן י"ז שנה בשם „שער יוסף" כמספר אותיות שמותיו ומשפחתו שהתחיל בסימן טו"ב.

„והרב זכה ללמד גם בישיבת חסידא קדישא מהר"ח בן עטאר ז"ל בשנת התק"ג ושימש את הגאון מהרי"ד בעל ספר בתי כהונה. ונבחר לצאת בשליחות מצוה בפעם הראשונה מירושלים ת"ו שנת תקט"ו למלכות פרנקייא היא מדינת אירופא ויסע לארץ איטליה ויעבור בפירארא ובמודינה וילך לצרפת ואשכנז והולנדיה ובכל מקום אשר דרכה כף רגלו חקר ודרש על ספרי פוסקים ושו"ת ודרושים ומפרשים וספרי ח"ה (חכמת הקבלה) גם היו דבריו עם רוב גדולי הרבנים בכל המקומות אשר עבר כמו הגאון בעל פני יהושע והגאון בעל גבעת פינחס והגאון בעל נודע ביהודה והגאון מהר"ר ליב אביו של הרב בעל בנין אריאל זכר כלם לחיי עד. בשובו ממסעיו אלה הלך ודר בחברון ושם חיבר קצת ספריו וירד מצרימה לנישואי בתו הקטנה נ"ע ועבר על גוא אמון ושם היה חבר עם ר' ברוך צ'אני שהיה רב שם וכבר בשנת תקי"ג היה בארץ מצרים (ועתה זו הפעם השנית) וזכה לקבל פני מהר"ש אלגאזי ז"ל ונתן לו הסכמה על ספרו שער יוסף, ובעת ההיא היה יותר משמונים שנה. בשנת תק"ל נבחר ממנהיגי חברון ת"ו ללכת בשליחות מצוה למלכות תורכייה ויסע לארץ יון ושאלוניקי איזמיר וקושטא ותונס (בסוף שנת תקל"ג סדר נצבים בא לתונס ונעשה לו כבוד גדול לא יאומן כי יסופר כמ"ש הוא בעצמו בספר מעגל טוב בראשו וישב שם עד תחילת סדר קדושים של שנת תקל"ד שאז נסע משם ב„בארכו" אחד ובא ללאזאריטו בתחילת סדר בהר, והיה לבוש בגדים יפים שנתנו לו בתונס. כל הכבוד שעשו לו בתונס יען כי בשנת תצ"ח היה רבו מהר"י נבון שד"ר בתונס וסיפר להרה"ג מהר"י לומברוזו בשבחו של תלמידו חיד"א שהיה בו בפרק בן י"ד שנה בירושלים עיה"ק (ובשנת י"ח לשנותיו שכן כבוד בחברון ת"ו על פי מצות אביו) וכשבא אליהם בשנת תקל"ד ספרו לו חכמי תונס, והזמינו לו בית אכסניא טובה ובאו לבקרו כל הגבירים והמפורסמים והביאו לו דורונות ועשו לו כבוד גדול. ושם התחיל מלאכת שם הגדולים שלו

וסיימו שם. בהיותו בתונס באו אליו כתבים מליוורנו כ"ב אדר להודיעו משמועה רחוקה של אשתו רחל שנלב"ע כ' סיון תקל"ג והוא עשה כדין שמועה רחוקה ולא הגיד לשום איש כי ירא פן יכופוהו לקחת אשה מתונס והיה סר וזעף מאד על אבדן נות ביתו אשר היתה מרגלית יקרה כמעט יחידה בדורה וזה גרם לו שחלה במרה שחורה אשר היתה פוקדתו לזמנים שלא היה יכול להשיח ויהי כאיש אובד עצות עד עבור כשנים שלשה ימים אזי ידבר וירוח לו. בהיותו בפאריז שנת תקי"ו ראה הביבליאותיקא אשר בה ספרי הדפוס ובפעם השנית בשנת תקל"ח ראה הביבליאותיק של ספרי כ"י באמצעות הגוי פאברי גוי חכם מהאקדמיה די לא סינסיה והיה חוקר חקירות גם בקבלה מעשית ע"פ ספרים בלשון צרפת שראה בידו).

„ומשם [נסע] לערי איטליא ויגדל האיש מאד מאד ויהי שמעו בכל הארץ וכל נדיבי העם הזילו זהב מכיס להדפסת ספריו ויצאו לאור בליוורנו ומנטובה ויעתק משם לצרפת אשכנז הולאנדיה ואנגליא ויעבור בקהלות אויניון קרפינטרס באיונה ובורדאיס ויבוא עד פאריז המעטירה העיר רבתי עם מלאה חכמים וסופרים, שם מצא בראש קהל ספרדים מערי אויניון ובורדעא את החכם ר' ישראל ברנהרד די ואלאברגוה סופר ומתורגמן למלך באוצר ספרי המלכות אשר הראה לו כל ספרי ישראל כ"י הטמונים שם, ושם ראה ספר יראים השלם ופי' רד"ק על התהלים בשלימות וספר כתר שם טוב לבעל מגדל עוז וספרי ר"י כספי וכיוצא. ובשנת תקל"ח מצאנוהו באמשטרדם והאג ושם נתן הסכמה על ספר המבקש וקרא עם הגאון שאול בעל בנין אריאל ז"ל ולא ידענו מתי שב לביתו לחברון. בשנת תקמ"א הלך לגור בליוורנו במצות ראשי הקהלה ומשם השגיח על השליחות ושלח להם מדי שנה בשנה את הכסף, נדבות כל הערים אשר עבר. ולימי זקוניו שלח את בנו מהר"ר אברהם בשליחות מצוה לערי פולין (גם לתונס תקמ"ג ולטראבלס תקמ"ג (כ"כ במעגל טוב דף כ"א ע"ב ובמחנה אברהם ערך זהרי חמה) ואלג'יר התקמ"ה. מעגל טוב. גם בשנת תקמ"ג היה בנו הגדול ר' ישעיה בטראבלס. מעגל טוב). והוא ישב בליוורנו וממנו תורה יוצאת לכל סביביו ושם בליוורנו היה דורש בבית הכנסת הגדולה פעם אחת בשנה בשבת תשובה והיו ממתינים אותו עם רב אשר לא יספר מפתח ביתו עד פתח בית הכנסת והיה הרב עובר בתוך ומראהו כמראה מלאך האלקים נורא מאד כבן שמונים שנה או יותר ויהי שם כחמש ועשרים שנה בשיבה טובה ויגוע ויאסף אל עמיו ויספדו לו כל העיר כראוי לחסיד וקדוש כמוהו ובעבורו ביטלו כל השחוק שנוהגים לעשות בחדש אדר ולא נגע בו אדם אלא כ"ו ת"ח (כמספר שם הוי"ה) וטבלו ליל מוצאי שבת קדש ועשו לו כל צרכו והכניסוהו לישיבתו ודרש עליו הרב מדינא ואח"כ הכניסוהו לישיבת ת"ת

ודרש עליו הרב מלאך ובביה"ח דרש עליו שד"ר כמוהר"ר חיים אבולעפיא גם בכל הערים הקרובות והרחוקות מקום אשר דבר מותו ואבלו מגיע רבים מרבני הזמן נשאו עליו מספד וקינה ובתוכם הרב הג"מ יוסף דוד זינצהיים משטרסבורג בעל יד דוד שהיה ממיודעיו ומכיריו הוא עשה לו הספד גדול ודרש עליו מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. גם הרב חקרי לב דרש עליו אל השמועה כי באה ה"ה בס' מערכי לב, וכן הרב משכנות הרועים דרש עליו פה תונס ה"ה בס' חיים וחסד. וזאת היא הקינה אשר נשא עליו תלמידו החו"ש והמובהק כמוהר"ר שמואל הכהן נר"ו רב ספרא בק"ק ליוורנו יע"א, והיא חקוקה על מצבת קבורתו:

הן פה מדור / מופת הדור / איש חכם גדול מנביא
עת כי נקרא / אור התורה / למרומי על נשבר לבי
הה כי נשבה / שר הצבא / אוי כי כבה נר מערבי
כבוד מלא / רב המופלא / בסנהדרין הוא המצביא
רב הוד יוסף / חיים יוסף / דוד נקרא לפאר וצבי
רב נהוראי / הוא אוולאי / עלה מרום שבה שבי
ובסוד עירין / בו מזהירין / כל החכמה שנה רבי
הן הוא נפטר / ובסוד נעטר / יום י"א אדר נעדר טובי
בשנת תיקו"ן / לפ"ק צקון / לחש ונהי יגדל עצבי
אך בספריו / הוד ספיריו / נראה סודות בם משגבי
לפני עליון / תוך אפריון / תגל נפשו עם הרשב"י
ישוב דודי / עם איש סודי / הוא אליהו הגביא
(ע"כ).

עוד נשאר לנו לדבר על ספריו. החכם די רוסי כתב עליו כדברים האלה: „בן בן בנו (של חס"ל) חי חי הוא לעת כזאת בליוורנו בשיבה טובה והוא מגדיל שם [השי"ן בצירי] הוריו ובני ביתו ע"י חיבוריו ולעילא מנהון לדעת בטיב הספרים שחוברו בלשון עבר הוא הנקרא בשם „שם הגדולים" ב"ח והשלישי נקרא שמו בישראל ס' בית ועד לחכמים. ע"כ. ס' תשה"ג כ"י וס' איסור משהו להראב"ד ז"ל וס' שערי ציון לר"י די לאטיש נשארו תחת יד בנו ר' רפאל ישעיה רב באנקונא ואח"כ ביד ר' דוד ביבאנטי שהיה רב אחריו ועתה הנם בטבריה ביד ר' שלמה מאמאן עם כל שכיות הרב חיד"א ז"ל. יכ"ן תשה"ג (תשובות הגאונים) נדפס ע"י חברת מקיצי נרדמים ליק תרכ"ד, ושערי ציון ע"י הר"ש באבער ז"ל וס' איסור משהו ראיתיו פה כ"י בישיבה אצל ר' יעקב

אבוקארא נר"ו. בדבר ספריו של הרב חיד"א ז"ל יש להוסיף עמ"ש בתולדתו החכם כרמולי ז"ל ובאוצר הספרים לבן יעקב: „אהל יוסף" על התהלים כמ"ש בככר לאדן דקפ"ג ולא נדפס, „אור הגנוז" כ"י כ"כ הרא"ך ז"ל, ואולי הוא לזקנו בעל חס"ל ונשאר בידו כ"י, אף שהרב חיד"א כתב עליו [בשם הגדולים] שנגנז הספר, אולי שהכוונה שאין ראוי לפרסמו ולהדפיסו. „ברית מנוחה" כ"י כ"כ הרב אבר"ך הגז' והרב אברהם חיים אדאדי מטראבלס ורא"ך בערך אהבת דוד כתב שס' ברית מנוחה זה הוא סדר לתשלום החדש של המת [א"ה הוא מפורסם אצלנו בשם „בית מנוחה" ונדפס כמה פעמים. נאמ"ן ס"ט].

„גופי תורה" על התהלים כמ"ש בפתח עינים דף קל"א ע"א ולא נדפס.

„העלם דבר" חיברו בקטנותו והוא השמטות והעלמות לגדולי ישראל כמ"ש ביוסף אומץ ד"ע ע"ב סק"ה ולא נדפס [א"ה נדפס בימינו מלא שגיאות כרמון באשמת המעתיקים. נאמ"ן ס"ט].

„זרוע ימין" על הגדה של פסח נדפס בפני דוד וחיבר ששה ספרים על ההגדה ונדפסו: זרוע ימין, גאולת עולם, שמחת הרגל, שפה אחת (עם אהבת דוד), בתי הנפש (עם מראית העין), פה אחד (עם דבש לפי). רא"ך.

„חדרי בטן" על התורה כמ"ש בכסא דוד דכ"ח ע"ד ובמחזיק ברכה חא"ח ר"ס ל"ב.

„יוסף לקח" נדפס לבדו והוא מוסר מלוקט מספרי מוסר כגון ר' יונה וראשית חכמה ושבט מוסר ואח"ז נדפס עם ס' חק לישראל בשם „יוסף לחק" מוסר, וגם צירף אליו הלכה פסוקה ב' או ג' דינים מהרמב"ם מענינא דיומא דבר יום ביומו.

„יש מאין" הגהות על הזוהר נדפס עמו ועוד לו זכרונות והגהות על הזוהר בסוף „דבש לפי" דף אחד.

„ככר לאדן" יש בו הגהות על ירושלמי להרמד"ל גם הגהות לאחד קדוש על ירושלמי ושו"ת ממנו ז"ל.

„לב דוד" מוסר, ששה פרקים ראשונים ממנו המה למהרח"ו והוא ספרו דרך חיים כ"י כמ"ש בשם הגדולים והשאר לו ז"ל.

„מראית העין" וקונטריס „כעת חיה" „ובתי הנפש" נדפסו ליוורנו תקס"ה, „מרפא לשון", [עיין] צואריי שלל הפטרת בהעלותך.

„מרפא לנפש" רשם אותו הרב אבר"ך ז"ל ואולי הוא מרפא לשון הנז"ל.

„כסא דוד ואהבת דוד" שניהם דרושים שדרש בארבע שבתות בישיבת הגביר אליעזר חי ריקנאטי ז"ל.

„נפש חיים" רשם אותו ר' אברהם חיים אדאדי הנז"ל ואולי הוא רוח חיים דלקמן.

„סבר יוסף" על התורה כ"י והעתיק אל תוכו ליקוטים מפי' ר' וידאל הצרפתי כמ"ש בערכו בשה"ג ועיין דבש לפי די"א וככר לאדן דקט"ז.

„פס ידא" על הרמב"ם, הזכירו בלב דוד, ולא נדפס.

„רוח חיים" דרושים על בראשית ושמות נדפס אחרי מותו ע"י משה ב"ר ישעיה נכדו בליוורנו תר"ה ועמו לחם מן השמים מלוקט מספריו פשטים על התורה.

„רוח דוד" רשם אותו ר' אברהם חיים אדאדי ואולי הוא רוח חיים דלעיל.

„שיורי ברכה" הוספות על ברכ"י א"ח נדפס בסוף ברכי יוסף והשייך ליו"ד נדפס בסוף חיים שאל, ואחר זה נדפס מחדש והוא הוספות על הברכ"י והמחזיק על כל הארבעה טורים וש"ע. ליוורנו תקנ"ה.

„שפת היאור" על הסוד כ"כ רא"ך ורב אברהם חיים אדאדי (אח"א) הנז'.

„תהלה בארץ" על התהלים, עיין חיים שאל ח"ב שמביא בסופו השמטות ממנו אולי הוא ספרו יוסף תהלות.

„תורה אור" נדפס עם עיר מקלט והגהות ומוסרי של"ה עם הגהות יש מאי"ן.

„שמע יוסף" שיטות כ"כ כרמולי, ואנחנו לא שמענו בלתי היום. ורא"ך ציין ס' עיר דוד כ"י.

„זכרון משה" לנכדו ה"ר משה בן הרב רפאל ישעיה בנו על ד' ש"ע מלוקט מספריו, „ומקום דוד" מורה מקום בספריו לדבורי הש"ס והרמב"ם.

„תפארת למשה" שו"ת מבנו ר' רפאל ישעיה ג' כרכים ליוורנו תק"ץ וגם תקצ"ז.

„אגרות חיד"א" ס"ח מכתבים שכתב לאנשים שונים במליצה ובראשו תולדות חיד"א לר' יעקב ארכאח מטראבלס ולר' ישראל קושטא מליוורנו, ושמות ספריו להר"א אדאדי ז"ל אשר אנחנו הכנסנום בתולדתו זאת, וגם תולדתו שכתב הר"א כרמולי בתחילת שם הגדולים.

„מעגל טוב" סיפור מסעותיו בארצות תונס ואירופה וכו' נלקטו מס' מסעותיו כ"י ליוורנו תרל"ח ליקטם הרב אברהם חי מוסאפיא כשהיה באנקונא אצל נכדו ר' משה אזולאי גם לקח מאתו תשובות הגאונים שנדפסו ע"י מקיצי נרדמים תרכ"ה גם לקח ממנו הלכות ברכות להריטב"א וקונטריס שו"ת רבני ירושלים הקדמונים והדפיסם בסוף ספר „חיים וחסד" של אביו בליוורנו תר"ך. ועתה בשנת תרפ"א מדפיסים ספר מסעותיו בשלימות ע"י החברה הקדושה „מקיצי נרדמים".

כל ספריו מלאים מחידושי הראשונים והאחרונים כ"י שראה. והרא"ך סידר שמות כל הספרים שראה בכ"י אשר העתיק מהם הרב חיד"א ז"ל איזה גרגירים בספריו הקדושים זיע"א הנם בסוף ספר מעשה צדיקים.

מהר"ר חיים ירוחם מווילנא בן ה"ר יעקב מווילנא שעשה הגהות על התיקונים הנדפס מחדש (קושטא ת"ק. ושם יש הגהות מהרב הנז' בשם חיו"ן ר"ת חיים ירוחם ווילנא נר"ו, וגם מאביו בשם ימי"ן ר"ת יעקב מווילנא ירושלמי נר"ו. כ"כ בספר ירושלים ללואנץ וע"ש שנת פטירתו והוא קבור בירושלים דלא כמ"ש רא"ך כאן, והובא ס' זה באוצר הספרים בערך תיקוני זוהר 894. אביו ימי"ן הנז' היה מכלל חברת רבי יהודה החסיד שעלו לא"י, עיין על אודותם ב"מזרח ומערב" כרך א' עמוד 424 בהערה 32. יכ"ן). יצא בשליחות מצוה עם הרב אברהם אריה ובהיותם בספינה בתוך הים התענה יום אחד ואמר לאשר סביביו שישמרוהו בלילה וישב אחד אצלו להשגיח עליו וחטפתו שינה ויצא ר' ירוחם להשתין ונפל לים וקם המשרת בבהלה ומצאו מת והוליכוהו בספינה לבבל והלכה מהלך ה' ימים ביום אחד ושם נעשה לו כבוד גדול וקברוהו אצל יהושע כהן גדול והיה זה בשנת התקמ"ז. כ"כ הרא"ך במעצ"ד סי' ע"ה ובמהדורא תניינא סימן קס"ז ושמע זה מהשד"ר דעיה"ק טבריה ת"ו מהר"ר אהרן אלחדיף שנת התקס"ג.

מהר"ר חיים ירוחם מווילנא בן הרב יעקב מווילנא ירושלמי שליחא דרחמנא בשנת תקי"ד היה בווינה ולשם שלח אליו הגאון מהר"י אייבשיץ (בעל אורים ותומים וכו"פ) את מכתביו (והמה פירושים על הקמיעות שעשה) והקריב לפניו את משפטו בדבר הקמיעות אשר הרעישו עליו מתנגדיו את העולם (באמרם כי כוון בהם לאמונת ש"ץ) והרב הזה עמד לימין צדקו של הגאון ודן דינו למזור, ולהראות כמה רב חיליה דהאי גברא בחכמת הקבלה מעתיק שם הגאון מהר"י בעצמו את אשר כתבו חכמי קושטנטינא על אודות הרב הזה: מרגלית טובה אחת ואבן מאד יקרה החה"ש המקובל האלהי רב ועצום מהרח"י ווילנא איש אלקים מוחזק בחסידות ומוכתר בכתר תורה ומעטרא ליה כסאסאה לשבולתא וכו' דין גלי רזיא עמיקתא ומסתרתא. ע"כ. וכהנה יותר כתבי שבח אשר מעידים שהוא ממש בחכמה זו אדון לכל החכמים, קמתי ושלחתי לו כל הפירושים על הקמיעות וכו'. עכ"ל הגאון בס' לוחות העדות הביאו בשה"ג החדש בערכו.

מהר"ר חיים הכהן בעל טור ברקת, הלך לליוורנו ומנהגם שאין הכהנים עולים לדוכן אלא במועד ושבת דוקא, והוא עלה לדוכן בחול ומיחו בו הקהל ונעשית ברכתו לבטלה ואז אמר יהיה דיני מסור לשמים, ולאחר ח' ימים נפטר לבית עולמו ולא עבר חדש אחד עד שמתו ס"ח אנשים שזעקו כנגדו וקברום סביביו בבית החיים הישנה בליוורנו ונבנה עליה חומה סביב, והפרנס שהתריס כנגדו ואמר לו שישב בחצירו ולא יבוא עמהם לבית הכנסת לא זכה ליכנס עמהם ועדיין קבור מחוץ לבית הקברות. ואני

אבר"ך זכיתי להשתטח על קברו זיע"א שנת התקס"ד. מעשה צדיקים סי' ך' מהדורא קמא, קל"ז מ"ב (וראיתי סדור כוונות לכל השנה שסידר הוא ז"ל ואולי הוא ספרו תורת חכם הנדפס לו מכבר גם בסידור תפלה שערי רחמים נדפס קיצור מכוונותיו). ובסוף הספר מעשה צדיקים העתיק השיר שכתוב על מצבתו: „הרב המופלא המקובל האלהי מהר"ר חיים הכהן בעל טור ברקת" (וזמן הפטירה נמחק):

הוד והדר וחכמה / כתמר בקומה / בינת[1] לו כל רמה / לערך נגדעת
לו ראוי לעשות / כן יכתוב ספריו / והם נראים / בשער נודעת
רבה[2] היא קצוצה / לבל אמצא לשמצה / לשמשו בא חוצה / בארץ גזרעת
כפרדס נשלחים / משונים צמחים / אצל ימין פותחים / להאיר הדעת
בעד חסידים[3] / בצאת הקברים / על כן סיפורים / והרב בא לדעת
הכהן המצויין לעץ החיים ושם עץ הדעת מהר"ר חיים הכהן תנצב"ה.

יכ"ן בלי ספק נמצא הרבה טעיות בהעתקה זאת ולא אדע לתקן.

מר רב חכינאי תלמיד או חבר בישיבת רב יהודאי גאון סורא בעל הלכות גדולות סביב לשנת ד"א תק"ל כנראה מתשובה הובאה בס' הפרדס לרש"י דף כ"ה ע"א: והדא מילתא אמרה רב יהודאי גאון ריש מתיבתא כד הוו יתבי קמיה מר רב חכינאי ומר רב נטרונאי בר חביבאי וכו' הביאה בדברי ימי ישראל לגרעטץ ח"ג עמוד 418 וכתב שם כי הכוונה במלות יתבי קמיה שהיו נטפלים לראש הישיבה כעין תלמיד חבר או חכמים כפופים לראש הישיבה ע"ש. אמר יכ"ן ממקום אחר ידענו כי רב חכינאי היה אב לתורת הסודות היא חכמת הח"ן ומקום משכנו היה בירושלים ושם הרביץ התורה הזאת לתלמידיו אשר שימשו לפניו שנים אחר שנים ומהם ועל ידם נפוצה תורת הקבלה בישיבות בבבל (ואח"כ למקומות אחרים בצרפת הדרומית וערי ספרד) כאשר נראה מהלשון שהעתקתי מספר א' קבלה כ"י הנה הוא בערך ר' אליהו הבבלי וכתוב שם „שהיה איש זקן וחכם מקובל ומפלפל בסתרי התורה מגדולי מלכות מגדולי ירושלים (יכ"ן אולי הכוונה שהיה שלשלת יוחסין ממשפחת נשיאים רמי המעלה והמשרה בירושלים ואולי גם הוא בעצמו היה נשיא שם) חסיד ושלם במדותיו". ע"ש תשלום הלשון. ואם זה הוא בעצמו רב חכינאי שהיה בבבל לפני רב יהודאי גאון יתכן שנסע לבבל והביא בידו שאלות בד"ת לפשוט אותם מרב יהודאי גאון ריש מתיבתא כאשר היה המנהג אז ואח"כ חזר לעירו ירושלים ושם הרביץ תורה בתלמידים שנים אחר שנים כנז"ל. וכפי הנראה ששני אלה שהיו יושבים לפני ראש הישיבה הם אנשים חשובים רמי המעלה והמשרה

1. אולי בעת. 2. אולי רבת. 3. אולי חסרים. (יכ"ן).

וגדולים בתורה ג"כ. האחד הוא — אם נכונה השערתנו — רב חכינאי שהיה מגדולי ירושלים שקיבל תורת הסוד מאבותיו ורבותיו שם והנחילה לתלמידיו, והשני הוא מר רב גטרונאי בר חביבאי אשר נתמנה לנשיא אח"כ שם בסורא סביב לזמן הנ"ל (ד' תקל"א) ובחרו אותו לנשיא במקום הנשיא הראשון בל"ס היה ראוי לזה מצד תורתו ומצד יחוסו, ואחר שתי שנים הושב הנשיא הראשון למקומו ורב גטרונאי אזל למערב וישב שם — לפי דעת גרעטץ שם הלך לקירוואן — ולפי דעת שפ"ר המתרגם הלך לו לארץ ישראל הנקראת מערבא שהיתה בימים ההם מרכז שני לתורה כבבל בעוד לא נתיישבה עדיין העיר אלקירוואן בישראל. אולם החכם שזח"ה הוכיח לא כדברי זה ולא כדברי זה רק שהלך לו לעיר ספרד ושם כתב להם התלמוד בע"פ כנראה ממה שמזכירין הראשונים התלמוד שכתב נטרונאי הנשיא לאנשי ספרד (ע"ש בהערות בסוף הספר).

חוזרנו לרב חכינאי זה תושב ירושלים עיה"ק. זה רב חכינאי אשר עברו עליו סופרי הדורות בשתיקה, נגלה לעינינו היום הזה אחרי עברו עליו אחת עשרה מאות שנה ויותר, כאב ופטרון לחכמת הרזים והסודות „אשר צמחה לראשונה בא"י" (דעת החכם הרכבי בחדשים גם ישנים בדי"ש חלק ה' בסופו יע"ש וכן דעת גרעטץ בח"ג עמוד 224 ע"ש) אולי ע"י אבותיו ורבותיו, ורב חכינאי זה תלמידם שקיבל מהם מסרה לתלמידיו אשר שימשו לפניו שנים אחר שנים ומהם ועל ידם נפוצה התורה הזאת בבבל (כפי צורתה שהיתה לה בימי הגאונים) ומשם בכל הישוב הישראלי. היא היא הקבלה הנודעת אשר מצאנוה אח"כ בסוף האלף החמישי וראשית האלף הששי באשכנז ובפרובינצא (דרום צרפת) וספרד אשר מקור מוצאה מימי הגאונים (אם כי בצורה יותר בולטת מכפי שהיתה בימי הגאונים אמנם עיקרה משם) ובעיקר הדבר גם החכם גרעטץ שם מסכים לזה באמרו: כי קורות ימי ישראל יוכיחו לנו כי תורת הסוד או הנסתר (ח"ן) צמחה לראשונה בא"י ע"כ. ומשם הגיעה אח"כ אל הישיבות בבבל כאשר נודע שהיה נגלה לקצת גאונים אליהו זכור לטוב (הרב חיד"א בשה"ג. וראיה לזה מצאנו בתשובות רב האיי גאון על עלינו לשבח ששלח לרבני אנדלוס „יודע לכבודכם כי ענין עלינו לשבח היתה קבלה מרבותינו גנוז וחתום וכאשר רבינו יאשיהו הפרוש בא מארץ ישראל ועבר עלינו ואמר לנו שמצא בס' ר' אברהם ברוש קרובו ענין זה" וכו' וכו' הנה היא בספר מאור ושמש לקורייאט. נראה מזה כי חכמי הגאונים קיבלו סודות מחכמי ארץ ישראל. יכ"ן). ותוקף פעולתה בבבל נודעה בשנת ד"א תקמ"ד שהיו רוצים למנות לגאון מר רב אהרן בן שמואל הנשיא שהיה גמיר ועדיף טפי ומינו במקומו מר רב יוסף גאון בר אבא ע"י חלום והוה חסיד טובא ואיתמר דהוה אליהו

ז"ל אתי ליה (לשונו של רב שרירא גאון באגרתו הנודעת) ויחר למר אהרן על זה ויעזוב ישיבת בבל ויהי נע ונד בארץ עד שבא לאיטליא וישב אצל ר' משה אביו של ר' קלונימוס בלוקא ומשם — במאה התשיעית למספרם — הביאם המלך קארלו הגדול לאשכנז למגנצא עם משפחות אחרות חשובות, והביאו בידם תיבה מלאה ספרים עם קונטריסים מסודות והם ר' משה ור' קלונימוס בנו קיבלו ממנו תורת הסודות ובפרט סודות התפלה אשר נתקבלו בע"פ דור אחר דור עד ר' שמואל ובנו ר' יהודה החסיד אשר ממנו קיבל ר' אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח אשר העלה הסודות האלה על ספר כנודע (די"ש ח"ג 204).

אמר יכ"ן אחר זה ראיתי בסדר רב עמרם הגד"מ בח"ב דף רל"ח שהביא שבתשובות הגאונים חמדה גנוזה סי' ט"ו הנוסחה כד הוו יתבי קמיה מר רב חנינאי ומר רב סימונאי, וכתב שאין ספק שנפל טעות בתשובה שבס' הפרדס ע"ש. ובשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' של"ח „ורבי חנוניא החסיד איש ירושלים ז"ל אשר קבלנו ממנו רוב הקבלות הערוכות לו מימי התנאים ז"ל" זו התשובה מיוחסת לרב האי גאון, ובזה נבין „ורבי משולם בר משה שאל את פי אריות יושבי ירושלים" (שבולי הלקט סי' רפ"ט) וזה רבינו משולם בר משה בר קלונימוס היה בימי רבותיו של רש"י כנראה משם. ואולי זה רבי חנוניא קיבל ממנו רב האיי גם חכמת הסודות והוא היה אולי מבני בניו של רב חכינאי מירושלים. עוד ידענו מחכם אחד ר' מכיר שהביאו המלך מבבל לנרבונה שלחו אליו הכליף האדיר „הרון ארשיד" ללמדם שם תורה שבע"פ ואולי ממנו הציצה ופרחה תורת הסוד בדרום צרפת מהישיבות בבבל (ולקמן הבאתי מר"י דמן עכו שהראב"ד קיבל תורת הסוד מר' יעקב הנזיר שקיבל מאליהו ז"ל ואולי זה ר' יעקב הנזיר אותו שהביא הריקנטי פ' אמור: ר' יעקב תלמיד של ר' נהוראי מירושלים תובב"א ע"ש). אמר יכ"ן המתבונן לדור דעה דורו של ר' יהודאי גאון יראה פלא כי בזמן ההוא הציצו ופרחו חכמי טבריה בעלי המסורת והניקוד ובכללם הפיוטים והחרוזות (וכן מאספי האגדות האחרונים) גם חכמת הסודות והרזים מן הזמן ההוא נודעה לנו תחת אשר היתה לפנים מגת יחידי סגולה. גם הוא החל לעשות קבוצה מהלכות ודינים ולהעלות על ספר הלכותיו הוא הספר שחובר ראשון בהלכות (הלכות גדולות או קבוצות) כנודע.[1] אלו ספרי הקבלה שידעתי ובאו לידי בכ"י:

1. החכם ש"א וורטהיימר (מזרח ומערב כרך א' עמוד 417) הוכיח כי כבר בימי הגאונים הקדמונים (רב עמרם גאון מבבל ד"א תרי"ג מעלה מטה) נמצאו תלמידי חכמים שנסעו מבבל לא"י וחקרו על כתובות הקברים ושלחו קונטריסיהם לבבל ומכללם ר' הלל ששלח קונטריס לרב עמרם גאון שראה קברי אלדד ומידד שהם אחי אהרן כמובא בתוס' עה"ת ע"ש (יכ"ן וזה יחזיק השערתנו אודות ר' אליהו הבבלי שכנראה היה נוסע מבבל לא"י ומשם לבבל והוא שקיבל הסודות מר'

א) רב פלטוי וחכמי ישיבתו שאלו לרב האיי בענין י"ג מדות ועשר ספירות (ספר האמונות לר"ש ח"ד דף כ"ח ע"ב ופרדס להרמ"ק שער עשר ולא תשע פ"ז ושער הצחצחות פ"א).

ב) שאלה ותשובה בענין עשר ספירות לרב האי גאון (ספר האמונות דף ל"ד ל"ח מ"ז. יכ"ן הוא בר נחשון גאון וכן השו"ת שבשערי תשובה סי' צ"ט היא לרב האי בר נחשון).

ג) תשובה לרב שרירא גאון בענין שיעור קומה. שע"ת שם סי' קכ"ב.

ד) לרב האיי בענין שבעת ימי פסח ומים שלנו ששאלו משם כהן מורה צדק. שע"ת שם סי' צ"ט (גם י"ד וה' ע"ש).

ה) בס' עין יעקב במסכת חגיגה בענין ד' שנכנסו לפרדס ע"ש ומובאה בשו"ת הגאונים דפוס ליק סי' צ"ט.

ו) תשובה בענין אור קדמון ואור מצוחצח ואור צח לרב האי שנשאל מהגאונים ז"ל והביא בתוך דבריו לשון רב חמאי (בעל ספר העיון וספר היחוד. יכ"ן).

חכינאי איש ירושלים ומסרם לרב פלטוי גאון וחכמי ישיבתו) ושם עמוד 344 יוכיח החכם טולידאנו מטבריה כי היה עוד מרכז רוחני בירושלים או בא"י כמו מרכז רוחני שהיה בבבל בכל ימי תקופת הגאונים (יכ"ן ע"י תגליות קטעי כ"י הרבים שנמצאו בגניזה במצרים והובאו לארץ אנגליא נודע לנו כי במאה העשירית למספרם בימי רב סעדיה גאון נהגו בני ארץ ישראל ישיבה והיה להם ראש ישיבה וסנהדרין וכל מה ששייך לזה ולפי השערות חכמי הדור כי כבר במאה הט' היו גאונים וראשי ישיבות בא"י. ויש לשער שהיו עוד גם במאה הח' והז', רק אפס קצהו משמותם של ראשי ישיבות נודע לנו: רבי פינחס ראש ישיבה המוזכר מבעלי המסרה והפייטנים הקדמונים; ר' מוסי (משה), ר' מאיר, ר' משה אביו או זקנו של בעל מחלוקתו של רב סעדיה גאון בן מאיר, וכבר נודע זה בן מאיר עיין אוצר ישראל ח"ג עמוד 100 אודותיו. וכן נודע מחכמי טבריה צחי הלשון מכל ישראל. וכן ידענו אח"כ מר' חכינאי זה המקובל) ומשם קבלו רוב הגליות את חשבון העיבור שהיו שולחים ומודיעים אותו להם עד ר' משה השבוי בספרד שהתחיל לחשב ולקבוע בעצמו שם בספרד. ע"ע שם. כתב הרב חיד"א בשה"ג הרבה ברייתות ומדרשים המדברים בחכמת הנסתר אשר נכתבו מחכמי התנאים והאמוראים ונקראים בשם מגלת סתרים והיו נמצאים בידי הגאונים בבבל ומהם שאבו רוב חכמתם בספרים שחיברו בחכמה הזאת ורבים מהם שאבדו לנו והובא זכרונם בספרים (כתב מהרח"ו שספריהם שכתבו הם בהעלם נמרץ והם אמתיים). הר"מ בוטריל מזכיר הרבה מקובלים קדמונים וספריהם (ואחרוני זמננו שדו בהו נרגא ואמרו שהם חשודים). ובספר האמונות לרש"ט ש"ד פי"ד הזכיר כמה גאונים וגדולים מתעסקים בחכמת הקבלה ע"ש וכן בספר פרדס החכמה מביא ספרים רבים קדמונים בקבלה. ובעל סמיכת חכמים בשער ההכנה כתב שהיו לו ספרי קבלה רבים כ"י מה שלא היו לשום אדם. והרמ"ק ורבינו האר"י ומהרח"ו באו לידם ספרי קבלה קדמונים מאד אשר אבדו לנו. וראיתי להזכיר פה ספרים וקונטרסים בקבלה כפי מה שידעתי ובאו לידי בכ"י. יכ"ן.

ז) תשובה לרב האיי בר שרירא גאון בענין קמיעות ושמות שמשתמשים בהם בקבלה מעשית. בס' טעם זקנים לר"א אשכנזי.

ח) תשובה על עלינו לשבח וכו' ופירושו: נוסח האגרת אשר שלח רבינו האיי גאון ז"ל לרבני האנדלוס אשר בסוף ים מערב בארץ הודו וכו' „אליכם אישים אקרא יושבי ארליק בסוף ים הודו ובסוף ים המערבי" נדפסה בס' מאור ושמש לר"א קורייאט (יכ"ן סימני א' ד' ו' ח' מצאתים בכ"י מהר"ר משה ויטאל שהעתיקם מכ"י אביו מהר"ר שמואל שהעתיקם מכ"י אביו מהרח"ו ז"ל עם עוד ענייגים רבים אחרים שהיו של זקינו מהרח"ו והוא העתיקם מכ"י אביו וזקינו ז"ל. הספר הזה נמכר לבית מדרש הרבנים של זולצבערגר בניורק באמיריקא).

ט) בראש ס' שערי צדק תשובה לרבינו שרירא גאון בקבלה והביאה מהר"ם אלאשקר בהשגותיו על ספר האמונות.

י) תשובה לרב האיי גאון ערוכה לרב שמואל הנגיד בניגוד אל הפילוסופיא. בס' הירח אשר בס' מנחת קנאות וראיתיה בס' מאירת עינים כ"י לר"י דמן עכו פ' וישלח ושם מעתיק גם דברי החכם החסיד המקובל הנבון ה"ר יעקב בר ששת גירונדי זצ"ל (נדפס בטעיות רבות בהערות שבס' אגרת הויכוח לרש"ט ע"י יעללינק ע"ש. ואולי לקוחים מספרו משיב דברים נכוחים שעדיין בכ"י).

יא) בס' כ"י מנכד מהרח"ו הנז' שם „תרין מתיבתי הוו בבבל ותרין סמוכין רב נטרונאי ורב נחשון" וכו' וראיתי נדפס אח"כ בבית המדרש חדר ששי בראשו בטעיות רבות.

יב) בס' כ"י הנז' „על דבר לילית" והוא שאלה ותשובה אחת בענין שימושא דהיכלות זוטרי ושימושא דהיכלות רבתי ולבסוף אמר שהעתיק כל זה מס' האורה שחיבר החכם השלם החסיד ר"ת, נ"א רי"ת (והם ראשי תיבות רבינו תם, ולפי נוסחא אחרינא ר' יעקב תם) (וכפי הנ"ל יכ"ן הוא ר' יעקב הכהן משיגוביא הנודע לאבי הקבלה כרבי יצחק סגיא נהור בן הראב"ד ז"ל. יכ"ן) בעיר נרבונא (וי"א כי הוא לר"י בן הראב"ד) ורמ"ק בפרדס מזכיר ספר האורה והכוונה לס' שערי אורה.

יג) בספר כ"י הנז' העתיק ענין אחד בענין הנז' (בענין לילית וכו') לר' יצחק הכהן בר יעקב (יכ"ן נראה שהוא אחי ר' יעקב השני משיגוביא ושניהם המה בני ר' יעקב הראשון הנ"ל) ור"י דמן עכו במאירת עינים כ"י מזכיר את ר' יצחק הכהן אחיו של ר' יעקב משיגוביא (שחיבר סוד האותיות או ס' התמונה בקבלה גם תפלה אחת ושו"ת עיקרים בקבלה, עיין אוצר הספרים ליקוטים מרב האי גאון).

רשימה מספרים שהיו ביד הראשונים

א) שימושא דהיכלות זוטרתא (בבית המדרש חדר ו').

ב) שימושא דהיכלות רבא — או פרקי היכלות זוטרי ורבא הנ"ל אות י"ב ונק' גם סדרי היכלות זוטרי ורבא. כל השמות האלה המה ספרים הכתוב בהם שמות של מלאכים של האויר השלישי הנקרא „שימושא דאוירא דשידי" ואופן סדר השימוש להשגתם. אמר יכ"ן ביאור זה: לפי הגאונים המקובלים יש שלשה אוירין, הא' נקרא „אוירא דקב"ה" והוא תלתא שליטי דשלטאן על ז' מלכוון ואיקרון איילן חייא די בגוי דגינתא דעדן, ואין כל בריה יכולה להשתמש בשימושא דא לא בריה דרקיעא ולא אינשי דארעא. הב' נקרא „אוירא דרקיעא" והוא שבעה מלכוון ואיקרון גנתא דעדן ואישתמשי ביה אדם קדמאה ומשה רעיא מהימנא ושאר גביאיא כל חד כפום מעליותיה. הג' נקרא „אוירא דשידי" ואוירא דא יש בו ג' חלקים עליון אמצעי ותחתון ונקרא שלהוביתא דחרבא ומשתמשים בו הגאונים ע"פ הקבלה בשמות מלאכיא דכתיבין בקליפא דאילנא כסדרא דקבילו מר' נחוניא בן הקנה ומחברוי ביומא דכיפורי, ומתגלי להון שדיאל מלכא רבא דשידאי דשלטין באוירא, דהוא רזא דשלהוביתא דחרבא (יכ"ן אולי הוא הנקרא ג"כ חרבא דמשה) ועמיה ספרא רבא פיפירון ומאה ותלתין וחד גיברייא ומגלין להם סודות דרקיעא. זהו הנק' שימושא זוטר והוא שם ספר המפורש בו כל סדר השימוש באורך וכן שימושא רבא הוא שם ספר המפורש בו שימוש אחר במלאכי שבעת ההיכלות שבזה האויר הנקרא אוירא דשידי או אוירא דקדושה והיו משתמשים בסדרי היכלותיו התנאים ואמוראים ביומא דעצרתא (חג שבועות. יכ"ן) והוא רזא דכרוביא והיכלותיו הם שבעה והם ברקיע וילון. ואלה השני ספרים פרקי דשמושא זוטא ופרקי דשמושא רבא היו נמצאים אצל הגאונים ומיוחסים לר' נחוניא בן הקנה ז"ל והזכירם גם הרמ"ק בספר הפרדס שער פרטי השמות פ"א בענין קבלה מעשית יע"ש. יכ"ן זהו מה שיכולתי לקצר מהספר הנ"ל שהיה בידי ולתת מעניינם מושג מה. וכתב החכם הרכבי שם בהערותיו לגרעטץ סוף עמוד 45 שמלבד ספרי היכלות, אותיות דרבי עקיבא, שיעור קומה, היו עוד בידי הגאונים ס' רזא רבא, ס' שר התורה (נכלל בס' היכלות. כ"כ ילינק), ס' חרבא דמשה. ע"ש. והנני מזכיר כאן שמות ספרי קבלה קדמונים:

א) ס' עצם לבנת הספיר מזכירו רב חמאי גאון בס' העיון „כדתנן בספר עצם לבנת הספיר".

ב) גם מזכיר ס' מעין החכמה על המצות בדרך חרוז.

ג) גם מזכיר ס' מעשה בראשית וכנראה שהוא מאמר בקבלה מדבר בסודות

מעשה בראשית ושמות הקדש ונזכר ספר זה גם בפירוש שם המפורש הנ"ל [הנזכר לקמן].

ד) פירוש שם המפורש לשמעון הצדיק (הרמ"ק בס' הפרדס „ר' שמעון הצדיק") או מדרש שמעון הצדיק או ברייתא דשמעון הצדיק המובא בפירוש בוטריל לספר יצירה פרק ב' משנה ג' משם המקובל ר' יהודה בן המקובל ר' נסים הישיש זצ"ל והגאון רב חמאי (נזכר בשם רב רחמאי גם בשם רב חמא בר חנינא בקונטרס מעמד השמות שבס' מאור ושמש לקוריאט) נשתמש במדרש שמעון הצדיק זה והראב"ד הזכירה לברייתא זו בפי' ס"י פ"א מי"א ובמעשה בראשית רבה אמרו שג' אותיות הקדש הם ממונים להניע המרכבות בתנועת שם המפורש. ע"כ. ואולי זה הוא הנמצא בכ"י מינכען No. 21/5 „קבלה על ב' פרשיות הראשונות מס' בראשית ועל השם המפורש מבואר ממראה הסנה וברכת כהנים". ובספר אוצר הספרים כ' אולי הוא הנדפס בס' רזיאל מדף ל"ה עד ל"ו ע"ב, ואינו כן כי הנדפס ברזיאל הוא קטע אחד מברייתא דמעשה בראשית הוא אחד ממדרשים לרז"ל המדבר מז' ארצות ותהומות וגיהנם וז' רקיעים וגלגלים והמלאכים הממונים עליהם עד כסא הכבוד ושס"ה מיני בריות שיש בתבל וכו', ונדפס ממנה בס' חסד לאברהם שלקחו מס' אלימה להרמ"ק ז"ל ואני ראיתיה בכ"י, וזה מעשה בראשית רבא נוסחא טובה ומתוקנת נלוית לפירוש הראב"ד לס' יצירה כ"י. אבל זו שברזיאל נלקית בחסר וחליף הרבה ובלי ספק מדרש כונן נלקח ממנה ורש"י שבעין יעקב בחגיגה כתב: מעשה בראשית ומעשה מרכבה ברייתות הן. ולפי דבריו ז"ל אני יכ"ן כי נקראו בשם מעשה מרכבה המה פרקי או מסכת היכלות רבתי וזוטרתי ופרקי מרכבה ומדרש עשרה הרוגי מלכות ומדרש שבעים שמות של מט"ט שר הפנים וכן מדרש שעור קומה הנדפס קצת ממנו בס' רזיאל (ונקראו גם בשם משנת או מסכת מרכבה) כל אלה מיוחסים לר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול אחד מעשרה הרוגי מלכות, תלמיד ר' נחוניא בן הקנה, ונקראו בשם כולל „ברייתא דמעשה מרכבה" והיא כוללת כל ספרי רבי ישמעאל הנז' ויש מהראשונים שקורין להם סדרי היכלות רבתי וזוטרתי. ובכ"י פה (אצל אלמנת ר' אליעזר אשכנזי) מצאתי שנקראו בשם „מסכת ענין המרכבה" והיא שבעה פרקים שוה לאותה הנדפסת עם ארזי לבנון ואחריה נמצא ס' רזיאל והוא ספר הרזים והראב"ד בפי' ס"י [ספר יצירה] כתב שעשה פירוש למעשה בראשית ולהיכלות יע"ע.

ה) ספר לשכת הגזית לרבי ישמעאל תלמיד ר' נחוניא בן הקנה, נזכר ג"כ בס' העיון.

ו) ס' הבטחון לר' יהודה בן בתירא נזכר בס' היחוד לרב חמאי הנז' ובס' הפליאה להקדוש קנה, כ"כ בספר עבודת הקדש לגבאי.

ז) תפלת רבי נחוניא בן הקנה נמצאת בכ"י ונמצא פי' עליה בכ"י באורך (כמובא באוצה"ס אות תי"ו 805 ושם אות פ"א 825) מביאים אותה הראשונים. ורמ"ק בס' הפרדס שער פרטי השמות פ"ג כתב כי רב חמאי בס' העיון מביא בפירושו ברייתא אחת ממנה ע"ש שהעתיקה. והרמ"ק מביא שם כה וכה לשונות מס' העיון וס' היחוד לרב חמאי גאון עם פרישת ר' אהרן עליו כפי שמצא במגן דוד להרדב"ז ובכ"י יוא"ל ובכ"י רד"א יש באור ופרישה על ס' העיון עיין אוצר הספרים אות בי"ת 56.

ח) בהיר. ס' הבהיר שבדפוס יש ממנו שתי נוסחאות. האחד נקרא בהיר ע"ש תחילתו בהיר הוא בשחקים והב' נקרא מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה (ונתחברו פירושים עליהם מהראשונים) וראיתי פה פירוש עליו מהרב דוד האבילו ומחובר לו ס' יצירה עם פירושו עליו. וראיתי ממנו פה נוסחא יפה כת"י ר"א כלפון מטריפולי ונוסחא הראשונה הנ"ל בשם בהיר נדפסה בטעיות רבות שהכניסו לשון המפרש אותה עם הפנים ונדפסה עם טעיותיה. ורב חמאי בס' העיון מזכיר ממנו איזה דברים בסתם. ועיין חמשה חומשי קבלה באוצה"ס. ובא לידי ס' הבהיר דפוס אמשטרדם שנת תי"א והוא הנוסחא הא' הנ"ל ושם מזכיר כמה פעמים אמר ר' רחומאי ובספרים כ"י אמר רחמאי ואולי הכוונה לרב חמאי גאון בע"ס העיון הגדול וס' היחוד.

ט) ספר יצירה מיוחס לאברהם אבינו או לר' עקיבא (בקונטריס מעמד השמות שבס' מאור ושמש לקוריאט מיוחס לר"ע). ביד מהרח"ו היו בו שתי נוסחאות והעתיקם נכדו ה"ר משה בר"ש ויטאל בנו מכתב ידו עם ג' פירושים מהקדמונים שלא נודעו שמותם. (יכ"ן ראשונים רבים חיברו פירושים על ס"י).

י) ובברייתא דיוסף בן עוזיאל הבבלי תלמיד ירמיה הנביא היא נוספת על ס' יצירה הנ"ל גם נמצא פי' עליה בכ"י מינכען No. 97 (מובא באוצה"ס בערך ברייתא 579 יו"ד 386 למ"ד 363 שי"ן 1292) ונקרא ספר יצירה ליוסף ב"ע גם „שרשים" וסודות שקיבל יוסף בן עוזיאל הבבלי מפי ירמיה הנביא ע"ה. יכ"ן מצאתי בס' הגורל הנק' מבחר פנינים (בחכמת הזאיירזי) כ"י למהר"י רושו תלמיד האר"י שהוא לקחו מס' המגדנים שעשה ר' יהודה הנשיא שהוא לקח אותו מחכמה של יהונתן בן עוזיאל תלמיד ירמיה הנביא בהזכרת שם ע"ב משמות הבורא יתשלו"ע [יתברך שמו לעולם ועד] ובו יותר ממאה סימנים בלימוד החכמה ומיוסד על חכמת הצירוף, בל"ס צ"ל יוסף בן עוזיאל במקום יונתן ואולי ס' מגדנים הוא פירוש על ברייתא זו. הרב מהר"י רושו תלמיד האר"י הוא ירמיה רושו, ובנו חיבר גורל „מראה האופנים" (כמ"ש בערכו) לר' משה בר ירמיה רושו זלת"ה בעיר ארטא בשנת השל"ח תחילתו „ספר נחמד ונעים מגורלות מהוללות מעולות מכל אשר היו לפניו" וכו'.

י"א) ס' מעין החכמה הנדפס עם ס' הבהיר נראה שהוא קדמון מזמן הגאונים ז"ל ותוכנו נראה שהוא פי' שם המפורש (ע"פ חמשה דרכים צירוף ותיקון ומכלל ומאמר וחשבון המשתמשים בהם המקובלים הראשונים בברייתא דשמעון הצדיק ותפלת ר' נחוניא בן הקנה עיין הרמ"ק בפרדס שער מהות והנהגה פ"ד פירוש על ה' דרכים אלו והביא שם ברייתא דשמעון הצדיק וכן הוא גם לשון רב חמאי ע"ש) ויש ס' מעין החכמה שימוש פרשיות התורה כדרך שמוש תהלים ושניהם מיוחסים למרע"ה ומביאים אותם הראשונים. אמנם השני נדפס ממנו הפתיחה לבד בס' ארזי לבנון (כעין מדרש מה שאירע למשה כשעלה למרום שלקח מתנות מהמלאכים והם שמושי התורה וסודותיה כמ"ש עלית למרום וגו' לקחת מתנות וגו') ואני ראיתיו כלו פה אצל אלמנת רבי אליעזר אשכנזי בעל טעם זקנים, גם החיד"א ראהו בכ"י (ובעל אוצה"ס חשב שהראשון הוא הנדפס בארזי לבנון ואינו כן רק הקדמת הב' לבד) ויש מעין החכמה ק"ק נדפס בס' מאור ושמש גם בס' מדרש תלפיות נדפס שם מעין החכמה וכן ס' מעין החכמה על המצות שהזכיר רב חמאי בס' העיון. חמשה אלה כנראה שהועלו על ספר מקדם קדמתא אולי מימי הגאונים או קודם ומדברים בלשון נעלמים בקבלה הקדומה.

י"ב) שער החמשים לרב שר שלום (גאון) הזכירו בס' הגבול לר' דוד בר יהודה החסיד (שהוא פי' האידרות הזכירו מהרח"ו בכ"י נכדו ר' משה) וכתב שם בס' הגבול „שמובא לשון אחד מהאידרא בס' שער החמשים" נראה שהיה ידוע מדרש הזוהר בימיו.

י"ג) מעמד השמות קובץ קטן נראה שהוא מהגאונים נדפס בס' מאור ושמש לקוריאט ומזכיר שם ס' העיון לרב חמאי בר חנינא גאון.

י"ד) ס' המלבוש מעתיקים ממנו המקובלים (בדור הרמב"ן) כמו שראיתי בכ"י רבי יצחק הכהן בר יעקב מבדרש הנ"ל וכתב שם עליו שלא נמצא בארץ הזאת (נרבונה) ונדפס ממנו בס' רזיאל המלאך חמשה דפין ממנו ותשלומו סוף שער ז' שם דף ל"ד.

ט"ו) ס' האורה לרב החסיד ר"ת, נ"א ריי"ת. כ"כ במאמר א' [הקודם] על דבר לילית שהעתיק הדברים מס' האורה כמ"ש לעיל סי' י"ב מכ"י נכד מהרח"ו ע"ש. ס' ברית מנוחה מיוחס לרב חמאי גאון ומהרח"ו כ' שנכתב ע"י נשמת צדיק אחד והוא מקיים דבריו ועשה עליו פירוש ואני ראיתיו כ"י. ומצאתי בקונטרס ר"א כלפון כ"י שנקרא ס' בריה"מ [ברית המנוחה] בשם ספר המאורות.

ט"ז) ספר עדינות. ה"ר שמעון הגדול מגדולי לוחיר. ס' קבלה ומקורו מעזרא הסופר ואנשי כנה"ג הובא בס' קרנים מאמר י"ג וע"ש בפי' דן ידין. גם מביא בס' קרנים ס' מגדנים לר' יהודה הגשיא ובעל דן ידין כתב כי ראהו

בכ"י, עיין אוצה"ס בערכם. יכ"ן ואולי כי ה"ר שמעון הגדול הוא שמעון הצדיק וס' עדיגות הוא הברייתא שלו הנקראת בשם פי' שם המפורש או מדרש שמעון הצדיק או סוד שם המפורש או ברייתא דשמעון הצדיק. ומצאתי אני יכ"ן ס"ק [ספר קטן] כ"י וכתוב עליו כלשון הזה: „ס' הגורל שנמצא כתוב בס' מבחר פנינים שעשה הרב מהר"י רושו ז"ל שלקח אותו מס' המגדנים שעשה ר' יהודה הנשיא זיע"א שהוא למד אותו מחכמה של יהונתן בן עוזיאל בהזכרת שם ע"ב משמות הבורא ית"ש לו"ע [יתברך שמו לעד ולעולמי עולמים]". הגורל הזה הוא ע"פ חכמת הזאיירזי הנודעת הנוסדת ע"פ חכמת הצירוף (כמ"ש הרב חיד"א במדבר קדמות) ונקרא גורל שם י"ה כמספר הנקודות שמשליך וסימנם ראשית הגז יבחרו, ובו כמאה סימנים ללמוד החכמה ויותר. ומזה נראה כי ס' המגדנים איננו שם בדוי כאשר חשבו רבים רק נמצא במציאות בכ"י וממנו נלקח ס' מבחר פנינים הנ"ל שבו גורל שם י"ה ועניינים אחרים.

י"ז) ספר הצנורות. הזכירו הרמ"ק בשער הצנורות פ"ה: „והועד אלינו שנמצא ספר ששמו ספר הצנורות הוא מדבר בענין צנורות דוקא ומונה ס' רבוא צנורות ובעת"ר לא זכינו אליו ואומרים שהוא נמצא אצל אחינו שבמדינת פאס יצ"ו". ורמ"ק שם פ"ד מזכיר ספר לא נודע שם מחברו אצלנו והוא פי' שה"ש ופי' פ' תרומה ולשונו בקצת המקומות לשון ארמי. וז"ל בפי' האותיות באות ע' וכען אית לן להחויא ברזא דע' וכו' ע"ש.

י"ח) מסכת אצילות שהדפיס ר' אברהם בן הגר"א שהיו לו הרבה מדרשים וספרים בכ"י.

י"ט) ספר צנצנת המן. היה ביד מהרח"ו והעתיקו בנו ונכדו הנ"ל.

כ') ספר ר' משה בר שלמה מעיר ברגוש, העתיקו ג"כ נכדו הנ"ל. אמר יכ"ן אעתיק פה מפתחות הספר הנז' שהעתיק מכ"י אביו וזקנו מהרח"ו ז"ל: א) גימטריאות לר' שמשון, נ"א לר' אליעזר מגרמישא ז"ל, ל"ח עלין. ב) ספרא דאגדתא דבראשית ט"ז פרקים מדף א' עד דף ו', סדר אליהו זוטא לא העתיקו שכבר מודפס עם ס' אליהו רבה. ג) ס' הבהיר לר' נחוניא בן הקנה עד דף י"ז ויד רשעים אל תנידני וכו' כדאיתא בפרקי ר' אליעזר. ד) ס' מעין החכמה שנתן מיכאל לפאלי וכו' עד דף כ' ע"ב. (ונמצא באוצר מדרשים עמוד 307. וכן פרקי היכלות וס' יצירה ונבואת הילד נחמן ועוד כמה מאמרים דלהלן נמצאו באוצר מדרשים ואכמ"ל. יכ"ן). ה) פרקי היכלות א"ר ישמעאל מה אלו שירות שהיה אומר מי שמבקש להסתכל בצפיית המרכבה וכו' עלה אחד והשאר חסר. ו) ס' יצירה עם הפירושים ג' שכתבנו לעיל עד דף מ"א. ז) ברייתא ת"ר ברייתו של אדם כעין ברייתו של עולם (נדפס בבית המדרש חדר ה' עמוד 57 בשינוי קצת). ח) כתב הראב"ד ז"ל במס' תמיד מצאתי בס' המקצועות

עמוד א'. ט) פרקי דרך ארץ ד' פרקים „וכבר סדרתים במסכתא שלהם במקומן". י) „גם זה מצאתי בפ"ע גדולה יראה וכו' " ב' עלין (יכ"ן אולי מס' יראת חטא). יא) תרגומים לאיזה פסוקים באריכות לשון, עלה ומחצה. יב) מרגניתא דר' מאיר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה וגו'. יג) מעשה דרשב"ג ורבי, ובבית המדרש ח"ו עמוד 130 נדפס בשנויים הרבה מאד מאד. יד) נבואת הילד נחמן. טו) ליקוטים מס' הגבול לר' דוד בן יהודה חסיד על אדרא רבא ומביא בו לשון ס' שער החמשים לרב שר שלום גאון. טז) מדרש רז"ל ע"פ והיה בכל יחם הצאן המקושרות. יז) צוואת ר' יהודה חסיד. יח) ז' דחיות שמנו חכמים. יט) ארבעה רוחות נבראו בעולם, כעמוד ומחצה. כ) מעשה עשרה הרוגי מלוכה: „רבי תנחומא אמר יש זהב וכו' א"ר ישמעאל שח לי שר הפנים ידידי וכו' עד אשריך ר' ישמעאל שזכית". נכתוב [וכתוב ?] סמוך לפרקי היכלות דף ט' ע"ב. (יכ"ן לפי ששייך לפרקי היכלות כתבו סמוך להם). „כתיב כי כרם ה' צבאות בית ישראל וגו' אמרה מדה"ד לפני הקב"ה רבש"ע בני יעקב מכרו וכו' עד יצאה בת קול ואמרה אשריך אלעזר" כשלשה עלין. כא) פרקי חבוט הקבר חמשה פרקים. כב) העתקות מס' הכלבו סי' קמ"ה קי"ט ק"כ קי"ח. כג) פרק גיהנם וענין גוג ומגוג (נדפס בביה"מ חדר ג' בטעיות רבות עמוד 72), עד „אל תקרי שברת אלא שרבבת", ואחר זה הגיה הנייר חלק ואח"ז „הרוחות כי הרוחות למטה באילן האחר והנשמות באילן העליון הגנוז אשר אמרנו" תם. (יכ"ן ע' בית המדרש חדר ה' עמוד 140). „וזה אשר חסר בראשית ענין שלש חומות יש בגן עדן שזה הוא סיום ס' ארחות חיים לה"ר אליעזר הגדול זצ"ל „אמרו כשחלה ר' אליעזר הגדול וכו' ואינו מן העה"ז שלש חומות יש לגן עדן" וכו' חזור לעיל ותמצא הסיום" (יכ"ן לא נמצא לעיל ובל"ס היה חסר לפניו בהעתקה). כד) לקוטים בגלגול רל"א שערים ומלכותם, כחצי עלה. כה) משנת המשכן י"ד פרקים. כו) ברייתא דעריות (החסרה לפנינו בספרא ונמצאת בפי' הראב"ד לספרא) כדף אחד (שהוא דף ס"ד וחסר מכאן עד דף צ' הרשום במפתחות ומכיל:) כז) מעשה המות. כח) מסכת גיהנם. כט) פרקי גן עדן וסדר גן עדן. ל) מעשה מלך המשיח. לא) פרקי אליהו זכור לטוב. לב) ספר זרובבל ומרגניתא דר' מאיר שניהם נוסחא שנית. לג) ברייתא דשמואל הקטן. לד) זהירות הטבילה ג' עלין. לה) ס' צנצנת המן ח' עלין. לו) ספר משה בר שלמה מעיר בורגוש ד' עלין. לז) ספירות של שערי אורה. לח) לר' יצחק הכהן בר יעקב, חסר תחלתו ונשאר כשני עלין, ומהמפתחות נראה שחסרים שני עלין הראשונים צ' וצ"א. לט) על דבר לילית כעלה ומחצה. תחלתו: אשר שאלת להעמידך על העיקר דבר זה מסורת מקובלת ביד חכמים ששימשו בשימושא דהיכלות זוטרי והיא שימושא דשידי שהיא סולם וכוחותיו, ומבואר שם כי ס"מ ולילית נולדו דו

פרצופין כצורת אדם וחוה וכו' „זהו הלשון הכתוב בפרקי היכלות זוטרי כמו שקבלנו אותו אות באות תיבה בתיבה וחכמי החכמה הזאת יש להם קבלה עמוקה מחכמים הקדמונים שמצאו כתוב באותם פרקים וכו' עד אשרי המבין הדברים על מתכונתם. תושלב"ע". מ) תרי מתיבתי הוו בבבל ותרין סמוכין על חד מתיבתא וכו' עלה אחד. מא) שאלה לרב האי גאון עלה אחד. תם הספר (מסימן ל"ד ואילך ענייני קבלה). מב) ס' ברית מנוחה. מג) ס' העיון, העתיקם מוהרח"ו והר"ש בנו העתיקם מכתב ידו. בסוף הספר הנז' נמצאו המפתחות של שמות כל העניינים שהעתיקם ר"מ מכ"י אביו ר"ש אשר מכבר אביו זה העתיקם כלם ועשה עליהם מפתחות ובכללם מזכיר ר"ש שהעתיק מכ"י אביו ס' ברית מנוחה וס' העיון הנ"ל גם העתיק מכ"י אביו מוהרח"ו החסרונות שיש בס' הזוהר והם: א' מאמר קו המדה (יכ"ן נדפס בזוהר חדש פרשת ואתחנן). ב' מאמר ואתה תחזה (יכ"ן באוצר הספרים ערך זהר כתוב מאמר „תא חזי" ואינו כן וצ"ל „ואתה תחזה" דפ' יתרו בשם רזי דרזין). ג' מאמר סתרי תורה אותיות. ד' מאמרי זעירא ומכיל כשני עלין (יכ"ן מזה נראה שהוא תשלום הזוהר ואינו מדרש בפ"ע כאשר חשב כבר הרב חיד"א בשה"ג). החסרונות האלה לא העתיקם ר"מ בנו ואולי הכניסם בזוהר שלו כאשר הכניס פרקי ד"א עם המסכתא שלהם ומהרח"ו בספרו עץ חיים הזכיר זוהר כ"י בשער הארות זו"ן פ"ה, גם מהר"ם ניגרין בפי' ספר היראה הזכיר זהר כ"י. וכן הרמד"ל באור תורה.

כ"א) **ספר הזוהר**. כתב הרמ"ק בס' אור נערב דף כ"א ב' כי ספר הזהר נכנסו לתוכו סתרי תורה, ספרא דצניעותא, מדרש הנעלם, תוספתא, מאמרי סבא בפרשת משפטים, מאמרי ינוקא דבלק, רעיא מהימנא בפינחס, חידושים מס' הבהיר, מדרש רות הנעלם (ונקרא בשם תפוחי זהב. יכ"ן), מדרש חזית (שיר השירים מהזהר. יכ"ן), מדרש איכה, מדרש מגלת אסתר מהזהר ע"ש. ובס' כתם פז להר"ש לביא פ' בראשית דף ק"ב ע"א כתב סיבת מציאת ס' הזהר ואופן סידורו וילקוטו מספרים ע"ש והעתיק דבריו ר"א כלפון בס' גדולים מעשי צדיקים כ"י. וכתב שם הרמ"ק בזה"ל: אמנם הספרים שידבק בהם האדם הם חיבורי הרשב"י ע"ה כמו הזהר והתיקונים ורעיא מהימנא ושיר השירים וסבא וינוקא, ומהקדמונים אליו ס' יצירה וס' הבהיר ומדרש רות (נדפס בס' יסוד שירים וספר הר ה' ובזוהר חדש בתוספת גם בטעמי המצות לריקנטי) ומדרש איכה והמאוחרים אליו מדרש מגלת אסתר מהזהר וגם ס' מעין החכמה ופרקי מרכבה ופרקי מעשה בראשית וכיוצא וקצת פקודין הנמצאים להרשב"י ע"ה בהם ידבק האדם לאהבה והצליח בחכמה זו וכו'. עכ"ל. (ועליהם כלם חיבר ספרו אור יקר כנודע, זהר באמצע ופירושו סובב סביבו בשנת שכ"ג. ושהה בחיבורו זה עשרים שנה. כ"כ שם בכ"י. והוא כעשרה קובצים גדולים

ויסדו ע"פ שערים וסימנים. וראיתי ח"א ממנו כתוב בכתיבה דקת מהמחבר שנמכר לר"י ליפשיץ מו"ס ושאר החלקים הנם בארג'יל. וס' כבוד אלקים על סבא דמשפטים וס' שעור קומה הם חלקים ממנו בפי' האדרות וס' דצניעותא ואדרא דמשכנא בפ' תרומה. וגם ראיתי ס' שעור קומה כ"י פי' על ספרא דצניעותא. וההקדמה מפירוש האדרות וספרא דצניעותא הוא ספר שלם נקרא בשם „שעור קומה" והם הקדמות יותר פנימיות כספרו „אלימה" המדברים בשיעור קומה ע"פ א"ב נדפס מקרוב בווארשא התרמ"ב, וכתב קורא הדורות שלמד ס' הזהר עם מהר"י צמח בפירוש אור יקר. ובספר יפה נוף לר"י זרקו יש פסק על הזהר ע"ש). ומלבד אלה יש בספר הזהר מאמר תא חזי (הוא מאמר ואתה תחזה כנז"ל) שבעה היכלות מפרקי היכלות דר' ישמעאל כה"ג ועם אדרא רבא וכו' כ"כ באוצה"ס. ס' הזהר נקרא בשם מדרש „יהי אור" על שם תחילתו ויאמר אלקים יהי אור, ובשם מדרש הזהר ע"ש תחלתו והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע, כרובי המדרשים שקראום על שם תחלתם, ועיקר שמו מדרשו של רשב"י (ואין להחליפו עם מדרש נקרא מכילתא דרשב"י וכמו שקורהו באמת הגאון מלבי"ם ז"ל[2] בפירושו לתורה באיזה מקומות, כי הוא בדרך הדרש וזה בדרך הקבלה). והריקנטי קורא לו ס' הזהר הגדול ולמדרש הנעלם קורא ס' הזהר המופלא.

אמר יכ"ן בימי חרפי ראיתי בכלל ספרים כ"י (מעזבון ר' אליעזר אשכנזי סוחר ספרים פה תונס) ספר אחד כ"י פירוש על התורה רובו בדרך הקבלה ומזכיר בכל פרשה שמות אלה הספרים: ספר הזהר, בשערי אורה אמרו, סתרי תורה, סתרי החכמה, בעלי המסורת, מדרש הזהר, סתרי סתרים, בעל הצרור במדרשו (בל"ס הכוונה על ר"א סבע בע"ס צרור המור), סודי הסודות, מדרש הגלוי, מדרש הנעלם, בן זוהר, בקבלת ר' יצחק רופא, ספר הגן, סתרי התורה לבעלי הזוהר, ובסתרי החכמה הנוראה, בנעלמות הנסתר, פנימיות החכמה, ספר חנוך, כתב הרמב"ן, חשקי הסודות, סתרי העיקר, מדרש אבכיר, ספר הבהיר, סודי הפנימיות, סוד נעימות לשבת, בעל האורות. ובפ' בא [בשלח] בפסוק ויבא עמלק כתב: ראיתי להעתיק כאן ענין מגלת אסתר (והוא כמו מדרש על אסתר). בסתרי העולמות אמרו, פסיקתא, מדרש הנסתר, תפוחי זהב (יכ"ן בלא ספק הכוונה על ס' יסוד שירים הוא זוהר על רות ונקרא בשם תפוחי זהב והוא עצמו ס' הר ה' ונדפס בסוף טעמי מצות לריקנטי בשם מדרש רות, גם הדפיסוהו מקודם בויניציאה ש"ו בשם מדרש הנעלם על רות, גם הדפיסוהו בזהר חדש ויש בו

---

2. כמדומה שט"ס כאן וצ"ל הגאון ר' יעקב צבי מקלנבורג בס' הכתב והקבלה. **נאמ"ן מ"ט.**

תוספת על שלשתם). משכן העדות לר' משה דיליאון. ובעל הצרור במדרש הנעלם רמז זו הפרשה. יכ"ן זהו מה שמצאתי כתוב אצלי שכתבתיו בו בפרק בחפזון ושמות הנ"ל כתובים בספר ההוא באותיות גדולות מאד (וכמדומה שהם בדיו אדום), נראה שהיה המחבר הזה סביב לשנת ש' שידע מצרור המור שחיברו ר"א סבע ממגורשי ספרד בדרך הנגלה ובדרך הנסתר ממאמרי הזהר על התורה (ועל חמש מגלות נקרא צרור הכסף עודנו בכ"י) הנדפס בשנת רס"ב ורפ"ב וש"ו בויניציאה, גם ידע מס' תפוחי זהב אשר לדעתי הוא מדרש רות מהזהר הנדפס בשם יסוד שירים בשנת ש"ך בקושטנטינא ונקרא תפוחי זהב. ואולי שזה יסוד שירים הנזכר בפירוש דן ידין. וספר הגן שהזכיר הוא ספר עולם הבא או היו אלה הספרים בידו בכ"י כמו משכן העדות ור"י רופא. ועתה נ"ל כי תפוחי זהב הוא לר' משה דיליאון שחיבר תפוחי זהב ומשכיות כסף כ"י.

כ"ב) בספר הזהר מזכיר שמות ספרים אלה: ספרא דאדם קדמאה (הוא ס' רזיאל המלאך הנקרא בשם ס' הרזים או ס' שם בן נח).

כ"ג) ספרא דחנוך. באוצר הספרים [אות ח' 704] כתב שהוא חלק מפרקי היכלות דר' ישמעאל וחובר ע"י מט"ט זה חנוך ומתחיל בפסוק ויתהלך חנוך, ויותר נראה שנקרא ע"ש תחלתו כרובי המדרשים שנקראו ע"ש תחילתם. ע"כ. וכתב בן אמוזג שהוא נמצא עתה בלשון כוש ונמצאו בו כל הדברים שהובאו בס' הזוהר על שמו. ע"ש באם למקרא [בראשית ה' כ"ד בסופו]. ואני ראיתיו בכתב ולשון כוש אצל הכומר האנגלי „רישאר" פה תונס זה כשלשים שנה.

כ"ד) ספרא גניזא דשלמה מלכא, הובא בזהר פרשת יתרו. ואני יכ"ן ראיתי בכ"י ס' אם המלך וספר התקנטה מאבו פלאח הסרקוסטי והעתיקו מספרי שלמה המלך אשר שם אחד מהם הוא ס' המצפין או „המצפון" המדבר על מעשה אבן יקרה או אבן החכמים המהפך המתכיות לזהב. עיין חכמתא רבתי דשלמה באוצר הספרים.

כ"ה) ספרא דרב המנונא סבא.

כ"ו) ספרא דרב ייבא סבא.

כ"ז) ספרא דרב ייסא סבא.

כ"ח) ספרא דרב כרוספדאי חמיד לבא, נזכרו בזהר ותיקונים. ואולי לדברים הגלקחים מספרים אלה רומז המחבר פלאי דידן [הנזכר למעלה בד"ה אמר יכ"ן] בכינוייו הנפלאים להפליגם.

כ"ט) ספר הישר קבלה, היה לראשונים (ע' מבוא למדרש לקח טוב להחכם ר"ש בובער ז"ל) והוא נזכר בלקח טוב לרבינו טוביה ובציוני דף נ"ח עמוד ב' ומיוחס לר"ע ונמצא בכ"י רד"א. אוצר הספרים. ובלי ספק הוא לאחד עם ספרא דאדם קדמאה דלעיל הנקרא ס' רזיאל המלאך הנדפס פעמים רבות,

וכתבתי בהערות שהספר הזה הוא מעורב משלשה ספרים, הא' הוא ספר המלבוש שמסר רזיאל המלאך לאדה"ר אשר התפלל לה' אחרי גורש מג"ע ואחר ג' ימים לתחנוניו נמסר לו הספר ההוא ובו החכים והערים אדם הראשון מכל שאר הנבראים ובו קרא שמות לכלם וכו' והוא הנקרא ס' הרזים או ס' רזיאל המלאך ונקרא גם ס' המלבוש ובו שמות כל המלאכים המושלים בחדשי השנה וכל מלאך נשיא על כמה מלאכים. ע' ליקוטי קדמוניות לפינסקר שכתב שראה ס' הרזים בכ"י אצל יעללינעק בו שמות המלאכים המושלים בחדשי השנה וכו' והוא דף אחד לבד ובשבלי הלקט כ"י מזכיר ס' הרזים שבו שם המפורש הנקרא ,,חרבא דמשה" בפי' ההגדה של פסח ע"ש בפסקת ביד חזקה, ועתה נדפס. הב' הוא ספר סודי רזיא להרוקח, מיוסד על אותיות א"ב חלוק על כ"ב שערים כל שער מיוסד על אות אחת לגלות סוד מעשה בראשית ומעשה מרכבה. שער א' מתחיל בפסקא ,,א' זה הקב"ה" וכו', שער ב' בראשית ברא אלהים פתח בב' להודיע וכו'. שער ג' העולם שליש מים וכו'. שער ד' מתחיל באמצע שיטה ,,ד' (משוך) למעלה ולמטה כנגד י"ב המחולקים על ד', טא"ק [טלה אריה קשת] אש, שב"ג [שור בתולה גדי] עפר" וכו'. שער ה' הן לה' אלהיך וכו'. שער ו' (באמצע שיטה) ו' ששה קדימות כתיב בתורה להודיע וכו'. שער ז' שבע ביום הללתיך וגו' אוהב ה' כל השביעיות. ח' ט' יו"ד רשום עליהם בתחילתם. שער ך' (מתחיל באמצע שיטה) כ' כך עומדת הלבנה לפי שהכסא עגול מאחריו כזה כ ועשוי כמו חצי לבנה. שער ל' (מתחיל באמצע שיטה) ל' כנגד (ה' המאורות ט"ס) הקב"ה מה למ"ד גבוהה מכל האותיות כך הקב"ה גבוה על כל בריותיו. שער מ' ונו"ן רשום עליהם ותשלום השערים חסר בדפוס. ובאוצר הספרים כתב בערך ס' הכבוד שיש ס' סודי רזי בכ"י רד"א ובלי ספק יימצא שם התשלום.

גם זאת מצאתי שהעתיק בשעריו אלה כל ברייתא דשמואל מאות ט' ואילך והיא מובלעת בין הדבקים מפוזרת ומפורדת קצת בדף זה וקצת בדף זה כאשר יראה המעריך זה לעומת זה ובקצתם ימצאו שינויים וחילופים על כן יש לתקנם זה מזה כי גם הנדפסת לא נקתה מהטעות, ובאות יו"ד שם מזכיר ס' התכונה לר' שבתי דונולו אשר בו מפרש הברייתא דשמואל ומבליע פירושו בתוך לשונות הברייתא, הספר הזה רשום עליו ס' רזיאל הגדול ושמו העיקרי הוא סודי רזיא לר' אליעזר מגרמיזא מיוסד לכ"ב שערים הם כ"ב אותיות הא"ב והוא ילקוט קטן, וזה ר"א מגרמיזא נדפס לו ספר מעשה רקח ויש בכ"י ס' יראת האל, עיין באוצר הספרים באות יו"ד 412, ובכל אות מביא רמזים וגימטריא השייכה לאות ההוא ובכל שער מדבר במעשה בראשית ומעשה מרכבה והם מועתקים מספרים קדמונים מהתנאים ואמוראים וגאוני בבל ומספר הרזים הנ"ל הוא ס' המלבוש הנדפס ממנו שם רק

חמשה עלים ותשלומו בסוף אות גו"ן הנ"ל. ואחריו נדפס ס' רזיאל (הוא ס' השלישי הנ"ל) שניתן לנח בן למך בשעת ביאתו לתיבה ונכתב על אבן ספיר וכו' ומסרו לשם ושם לאברהם וכו' עד שעמד שלמה המלך ונגלה לו ספר הרזים והשכיל מאד בדברי הרזים וכו' כי הרבה ספרים נמסרו בידו וזה נמצא יקר מכלם וכו', ובסוף הספר כתוב נשלם ס' מעין החכמה מסודות הרזיאל הגדול וכל הספרים שנתן רזיאל המלאך לאדה"ר ללמוד ממנו כל מעיינות החכמה. ע"כ. ובהקדמת ס' הרקח כתוב בזה הלשון בשרש קדושת היחוד: כשראה אברהם אע"ה את הפלגה חשב איך היה תחלה קודם כל והוא היה בן מ"ח ועסק ג' שנים לבדו עד שאמר לו הקב"ה עסוק עם שם בן נח. וחשב אברהם מיוצרו אשר יצרו ואיך יצר העולם עד שחשב ועשה ברייתא וקראה ספר יצירה וכו' ולמד ברייתא הנקראת ספר יצירה וכו'. ע"כ.

ושם: „ספר המרכבה וספר מעשה בראשית וספר יצירה וספר שמות וספר הכבוד אין לכתוב בספר הזה, וסודות חמשים שערי בינה ואלפא ביתא יהיו לך לבדך", שם בהקדמה הנז'.

יכ"ן למעלה כתבתי שראיתי בכ"י ספר רזיאל הנלוה למסכת ענין המרכבה הוא ספר הרזים כמו שנדפס בס' רזיאל המלאך מדף ל"ד ע"א ואילך, ואעתיק פה מה שרשמתי ממנו בו בפרק תוכן הענינים בחפזון: „בשם ה' אלקי ישראל אתחיל ספר רזיאל ספר הרזים, זה ספר מספרי הרזים שנתן לנח וכו' (יכ"ן ההתחלה כמו שכתוב בס' רזיאל הנז') ובו שמות ז' מחנות מלאכים, והמלאכים העומדים על י"ב מעלות, ושמות שבעה רקיעים ושמות השרים והשוטרים שבשבעה רקיעים וז' תהומות, אמר ר' ישמעאל אמר לי מט"ט שרא רבא דסהדותא מעיד אני בעדות זו בה' אלהי ישראל אלהא חייא וקיימא ורבוננא דמן מותב בי יקריה ולעילא קח"י רבבות" וכו', כמו עלה אחת (יכ"ן בל"ס הוא כמו שראה פינסקר בכ"י). אח"כ „זאת תפלת ר"י מי ימלל גבורות ה' אלהי ישראל" כמו עלה אחת. „שיעור קומה, אר"י אני ראיתי את מלך מלכי המלכים הקב"ה וכו' ושמים בזרת תיכן, ר' נתן תלמידו של ר' ישמעאל אף החוטם נתן לי מדה וכן השפה וכן הלסתות" וכו' כשני עלים וחצי, ובסופו: „אמר ר' ישמעאל לפני תלמידיו אני ורבי עקיבא עריבין בדבר שכל מי שיודע שיעור זה של יוצרו ושבחו מובטח לו שהוא בן העולם הבא ובלבד שיהיה שונה בו בכל יום ויום".

„שם ע"ב" חלוק לי"ד שערים וכל שער יש בו סגולה לאיזה דבר, „וכן נמסר מן הישיבה העליונה כשמסרוהו לאנשי כנה"ג (יכ"ן ר"ל כמו שמסרו להם אנשי כנסת הגדולה) וכך נמסר לרבינו האי גאון וכל חכמי התלמוד, והם אמרו אין מוסרין אותו כי אם לחכם ועניו וירא שמים" וכו', שמונה עלים.

„פירוש השם ע"ב על דרך הקבלה" י"ח דפין ובסופו „הנה נשלם סוד שם

המפורש". ואחר שני עלים „ביאור הכסא" עלה אחד „ציור א' ב' וכו' וכמנפ"ץ" — „מנין תיבות התורה וכו' ואותיותיה ופרשיותיה ופסוקיה" וכו'. „שם המפורש ר"ל שם ע"ב מפני מה אין בו ג' וכו' ומפני מה אין בו ו' באברכה את ה' בכל עת מפני וכו', בויהי נועם לא תמצא זי"ן" וכו'. אחר זה כמה סגולות ושם בן כ"ב שמות היוצא מן ברכת כהנים ופירוש השם — י"א דפים. „פירוש הקדיש ותפילת י"ח" ח' דפים, אחר זה פירוש לשם בן ארבע ולשם בן י"ב ולשם בן מ"ב וכו' ובסופו: „סליקו הלכותיו ופירושו וחקיקתו ופעולותיו ויוצא מבראשית ובא בחילוף אלפ"א ביתו"ת (יכ"ן הכוונה על שם בן מ"ב) בשם רבינו האיי גאון ז"ל וסדר זה קבל משרי (יכ"ן אולי צ"ל משם) רב עמרם גאון ז"ל, תם" ח' דפים.

„מעין החכמה, זה הוא שמוש חמשה חומשי תורה שנמסרו למשה בשעה שעלה משה לרקיע בא ענן ורבץ כנגדו וכו' (יכ"ן פתיחה זו או מדרש קטן זה נדפס בס' ארזי לבנון בשם ס' מעין החכמה והיא הקדמה לספר הזה שהוא שימוש התורה כדרך שימוש תהלים שבס' כ"י זה, ולא נדפס יותר ממנו שם). הכ"י הזה על כל הפרשיות מכיל ד' עלין. אחר זה סגולות וענינים ל"ה עלין ובסוף אחת מסגולות לפתיחת הלב כתוב בסופה: „וכשאומר יהי רצון יניח ידו על ראש הנער, וזה נבחן על בן ר' נחמיה בן הרב ר' אברהם מגורווייצאן". „עוד שמענו בשם הגאון ז"ל כי בזמנים הקודמים" וכו' (יכ"ן העתקתי כל הלשון בערך רבנו אליהו הבבלי ע"ש). „קפיצת הדרך לר' אלעזר מגרשמיה (יכ"ן צ"ל אליעזר מגרמישא) אשבעית עליכון מיכאל עוריאל הדרתיאל כפיאל בשם" וכו'.

„נסיון מהפרווינקה לדעת מאיש או מאשה אם הם חיים וכו' יקח שלשה עלין מהנז' בשם מי שתרצה ושים בתוך כוס מים לילה אחד, אם הם חיים יהיו יפות כבראשונה ואם כמושים הם חולים" וכו'. „לנצח בדין יקח העשב הנז' וילקוט אותו ביום ה' קודם זריחת השמש ואמור בעת הלקיטה פרשת קריאת שמע ווהיה נועם, וכשתלך לפני הדיין שים ג' עלין תחת לשונך ותנצח בעל ריבך". „קבלה מהרב ר' משה בר נחמן זצ"ל כאשר הלך לארץ הצבי להרים שמות אלו על נס בתורן הספינה וילכו למקום חפצם בשלום" וכו'. „שאלת חלום מפי ר' יהודה החסיד והוא בחון, יצום יום אחד כיום כפור" וכו'. „להביא תם בחלום וכו' ואני יהודה מארץ נבארה הלכתי לר' יוסף מעיר נרבונה בצער גדול ומסר לי זאת הפעולה ועשיתיו ובא התם והגיד לי במה ששאלתי ממנו, כך מצאתי כתוב לפני". „תקון הרב ר' סעדיה ז"ל קח מקל לוז" וכו' תם כבודך ה'. אמר יכ"ן העתקתי דוגמאות אלו אולי מהם נוכל לתקן איזה טעיות שבספר רזיאל המודפס.

וראיתי להעתיק בכאן מפרשי ס' יצירה אשר הזכיר ר"א אבולעפיא בספרו „אוצר עדן גנוז" פי' על ס"י, וכתב שבאו אלה הפירושים לידו:

א) רב סעדיה גאון (בערבי ביד ב"ג מפאריז והועתק לעברי ע"י ה"ר משה בר יוסף. כ"י די רוסי ח"ב דף ס"ז) והוא פירוש משותף בין קבלה לפילוסופיא.

ב) ר' אברהם בן עזרא, רובו פילוסופיא וקצתו קבלה קצרה.

ג) דונש בן תמים, כלו פילוסופיא (הוא דסי' י"ד לקמן).

ד) ר' שבתי הרופא. משותף בין קבלה ופילוסופיא, ונדפס מחדש.

ה) ר' יעקב משיגוביא, כלו קבלית (יכ"ן בס' מאירת עינים כ"י הזכיר ר' יצחק הכהן אחיו של ר' יעקב משיגוביא ובס' ליקוטים מרב האי גאון נדפס תפלת ר' יעקב משיגוביא ע"פ הסוד ושו"ת עיקרים לחכמת האמת. גם נמצא פי' צורת האותיות ממנו בכ"י רד"א. וכן פי' האותיות לה"ר יעקב בר יעקב הכהן בל"ס זה הוא, עיין אוצר הספרים מערכת פ"א 125, 530).

ו) ר' עזרא, קבלות נכונות ומועטות (יכ"ן הוא רבו של הרמב"ן וחיבר פי' שה"ש ע"פ הקבלה נדפס באלטונה תקכ"ד מיוחס בטעות להרמב"ן, ובס' השם (הנדפס בשם היכל ה') לר"מ די ליאון מזכירו, גם מזכיר פירוש על אגדות דה"ס [דהש"ס ?] לרבי עזרא (ע"ד ס' אוצר הכבוד לר' טודרוס על כל אגדות התלמוד וראיתיו כ"י פה).

ז) ר' עזריאל, קבלות נסתרות ורבות (יכ"ן הוא רבו וחבירו של הרמב"ן ג"כ ונדפס ממנו מאמר על עשר ספירות ושמות בס' ליקוטים מרב האיי גאון והוא ר' עזריאל בר מנחם והוא ור' עזרא תלמידים מרבי יצחק סגי נהור).

ח) ר' יהודה החסיד אשכנזי, ונמשך קצת אחר רבי שבתי.

ט) ר' אלעזר אשכנזי, רובו עלומות (יכ"ן אולי הוא ר"א מגרמיזא בעל הרוקח).

י) רמב"ן, רובו הוריות (תלמידם של ר' עזרא ועזריאל).

יא) ר' יצחק מבדרש, מעולה מכל הפירושים בגילוי רל"א שערים.

יב) ה"ר ברוך מורי ורבי, פירושו כולו מגומטר ומנוטרק (יכ"ן ר"ל גימטריות ונוטריקון).

יג) וגם שמעתי שהרב ר' אליעזר הדרשן אשכנזי פירש בו פליאות מקובלות ולא הגיע לידי. ע"כ דברי הר"א אבולעפיא, ואני אוסיף פה פירושים שידעתי:

יד) פי' לר' יצחק הישראלי, דוגמא קטנה ממנו נדפסה בקונטריס המסורת לדוקס (הוא דונש הנ"ל אות ג).

טו) פי' ר' יעקב בר נסים גאון, די רוסי דף קל"ד.

טז) פי' לר' נסים בערבי, העתיק לעברי ה"ר משה בר יוסף מעיר אליסאנה

בספרד, גם העתיק פי' לרס"ג ביד די רוסי ח"ב דף ס"ז. (יכ"ן ד' פירושים אלה שוים וכנראה שאבו זה מזה, והולכים צמדים עם פי' ר' שבתי דונולו).

יז) פי' לר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד, כ"י ליידען, אולי הוא סי' י"א דלעיל (יכ"ן מצאתי במאירת עינים כ"י: חייב כל אדם לדעת סוד הברכות והתפלות והא לך קבלה על זה איש מפי איש עד ר' יצחק סגי נהור בן הרב ז"ל שהוא שלישי לאליהו כי אביו הראב"ד היה שני לאליהו כי קיבל מאליהו ז"ל, מכתר שם טוב (בעל מגדל עוז) ויה"ב שני"ר דעת"ו (ר"ת יצחק הצעיר בן שמואל נ"ר דמן עכו תובב"א) קיבלתי כי ה"ר יעקב הנזיר הוא שקיבל מאליהו ע"ה והרב ר' אברהם בר דוד ז"ל קיבל מר' יעקב הנזיר וה"ר יצחק סגי נהור בן הראב"ד רביעי לאליהו ז"ל. עכ"ל פ' בשלח. ובריקאנטי פ' אמור מוזכר ר' יעקב תלמיד של ר' נהוראי מירושלים תוב"ב (יכ"ן הרי כי ירושלים היא ערש חכמת הקבלה כמ"ש בתחלת ערך רב חכינאי).

יח) פי' ר"י אלברצלוני בע"ס העתים, נדפס ע"י מקיצי נרדמים.

יט) פי' לה"ר יהודה בר נסים בן מלכה, נזכר מהמוטוט על הראב"ע בבראשית ובמשפטים, ובפירוש בוטריל הנ"ל אצל ברייתא דשמעון הצדיק, עיין אוצר הספרים שלדעת מונק הוא בערבי ונמצא בכ"י פאריז אוראטורי 74, ור' אברהם כלפון ראהו בכ"י וכתב בספרו מחנה אברהם שהוא ס' מוסר ופירוש ספר יצירה.

כ) לה"ר יוסף שר שלום. אוצר הספרים.

כא) לה"ר מאיר אריסטולא הזכירו מהר"ש אלקבץ בפרקיו הנק' אפריון שלמה וכ"ש [וכתב שם] שלא כיוון אל האמת בפירושו.

כב) להראב"ד הנדפס כבר. והרמ"ק בס' הפרדס שער הנתיבות מייחסו לר' יוסף הארוך. וראיתי פה פי' ס' יצירה להראב"ד בכ"י גדול מאד מהנדפס, ובסופו ראיתי מועתקת ברייתא דמעשה בראשית רבא הנדפסת עם ס' רזיאל המלאך דף ל"ה עד דף ל"ו רק עלה אחת ממנה בהעתקה מקולקלת מאד, גם פרישה על ס' העיון לרב חמאי גאון כ"י. וראיתי שם עה"ג [על הגליון] כתובה אותה הגהה שמזכיר בהקדמתו שנת הק"ן (לא הק"ץ) ומזה נראה שהיא הגהה מבחוץ ולא ממחבר הפירוש אשר בלא ספק קדם לה אולי הרבה שנים. ובר מן דין ראיתי בס' מאירת עינים כ"י שמביא פי' הראב"ד לספר יצירה, נראה שקדם לו בזמן. ומהרח"ו ז"ל מאמת דבריו ומייחסו לחכם אחד שמו ר' אברהם בן דוד ולא לשלשה הראב"ד הנודעים מכבר. ואולי כי זה ר' יוסף הארוך פירש גם הוא ס' יצירה והעתיק גם מפי' הראב"ד לתוך פירושו לכן הזכירו הרמ"ק.

כג) לה"ר יוסף צאייח.

כד) לרבינו משה בר יעקב בעל שושן סודות ונקרא אוצר ה' ונדפס עם [פירוש] הראב"ד ורס"ג והרמב"ן ור"א מגרמיזא ובוטריל ודונולו וארבעה

נוסחאות מספר יצירה. וראיתי בכ"י מהרח"ו מנכדו ר"מ ויטאל, נוסחאות מס' יצירה עם ג' פירושים לא נודעו למי וכן בכ"י יה"ש וכ"י ליידען יש פירושים על ס' יצירה לא נודעו למי.

כה) ה"ר אברהם טרויש צרפתי בר גרשון חיבר פי' והגהות על המפרשים הנז"ל ראב"ד רמב"ן בוטריל כתיבת יד שנת שנ"ט, ביד [מח"ס] תולדות גדולי איטליא.

כו) לר' משה בוטריל הנז' תלמיד המקובל ר' יעקב הספרדי (בע"ס הקמיעים עיין אוצר הספרים) ליקט פירושו מן יותר מד' מפרשים ומספרים קדמונים ומביא כל אחד בשמו ושם ספרו אך לא נתפרסמו הספרים ההם ולא נודעו עקבותיהם עד היום, וכתב שם שלא הניח שום ספר קבלה מלחקרו ולדרשו. וחיברו בשנת קס"ט.

כז) בע"ס האשכול למהר"ל שלי"ו נדפס לו קונטריס סוד תמונת האותיות בס' ברוך שאמר. וכ"ש [וכתוב שם] שחיבר פירוש לס' יצירה והוא תלמיד מהרב שמשון.

כח) בעל ס' מנחה חדשה פי' מלוקט על אבות כתב שחיבר ספר „כלל העולה" פירוש על ס' יצירה.

כט) להרמ"ק עיין אוצר הספרים מערכת הפ"א 330.

ל) האר"י, פירש קצת על ס' יצירה.

לא) הגר"א מווילנא, שלשה פירושים, נדפסו בטעיות רבות ויש בכ"י מנוקה ומיופה.

לב) ברכת יוסף אשכנזי בדפוס בקיצור.

לג) „גן יה", ה"ר חיים אב"ד ווידז. ברעסלויא תקצ"א.

לד) פי' ה"ר דוד חביליין בכ"י ראיתיו.

הערה. המקובל הגדול רבינו מוהרח"ו מלבד חכמתו הגדולה העתיק גם מס' העיון וברית מנוחה (עשה עליו פי' ראיתיו כ"י) והעתיק גם מס' הגבול וס' מראות הצובאות וס' לבנת הספיר וספרים אחרים שהעתיקם בכתב ידו ונזכרו מנכדו ר"מ לעיל מפורשים. ודע כי חסרונות שיש בזוהר ותיקונים היו ביד מהרח"ו עיין אוצר הספרים אות תשלום התיקונים, גם ר' אברהם אלנקאר (בעל ס' מחזור קטן פי' על תפלות ר"ה ויוה"כ) היה בידו תשלום התיקונים.

חכמי אלקירוואן הראשונים והאחרונים כתובים בקונטרס „התיישבות היהודים בצפון אפריקה" המתובר לספר הזה. ושם על חורבן אלקירוואן והתיישבות היהודים שם בימינו.

מהר"ר חסדאי אלמושנינו מעיר תיטוואן במערב, היה חכם גדול וזקן בא בימים ומקובל ועניש וקטיל והיו גביני עיניו ארוכות עד שמכסים את עיניו, ופעם אחת הוכרח ע"פ המלך להתפלל על הגשמים וירד לפני התיבה ונענה ובעוה"ר לא השלים שנתו, ויתר הנסים שנעשו על ידו הלא הם כתובים על ס' מעשה צדיקים סי' ר"ג (ובמהדורא קמא סי' קי"א) זיע"א. יכ"ן בל"ס הוא הרב המחבר ס' משמרת הקדש על רש"י בחומש וס' חסד אל דרושים נדפסו בליוורנו תקפ"ה ותקפ"ו, והיה אב"ד ומו"צ שם.

מערכת היו"ד

ה"ר יהודה אלבוטני בר משה, חיבר ס' סולם העליה, ביאר בו כל חכמת הצירוף אשר היא סולם לעלות למדרגת רוח הקדש והנבואה, בו י"א פרקים, ט' פרקים ראשונים בדרכי הצירופים וגלגוליהם, הפרק העשירי בדרכי ההתבודדות והדביקות המביא לידי רוה"ק והוא תכלית הספר, ופרק י"א מדבר בדרכי מיני החשבונות שמשתמשים בהם בעלי הקבלה והם עשרה דרכים. ראיתיו כ"י פה תונס אצל ר' יהודה ג'רמון בעל מוסבות שם.

מהר"ר יהודה בן חנין מק"ק אלג'יר, חיבר „עץ חיים" ביאור על רמ"ח מצות עשה כסדר הרמב"ם והסמ"ג ע"פ הפשט והסוד, ועמו „אשל אברהם" לה"ר אברהם בר שלום טוביאנה, מנין הרמב"ם בפנים והם נכחו מזה ומזה, ונדפס בליוורנו תקמ"ג בהסכמת מורי ורבי החכם דוד חסאן והחכם מאיר סאגגוויניטי והחכם דוד הכהן די אוזירו והחכם דוד מילדולה, ועמו פירוש „עץ הדעת" מהמחבר על מצות לא תעשה. כ"כ במחנה אברהם בערכו. ולפי אוצר הספרים לבן יעקב „עץ הדעת" הוא לבעל אשל אברהם ולא נדפס עדיין.

מהר"ר יהודה בן עטר עיין בשה"ג. ושמעתי מפי מהר"ר מסעוד ארוואח ז"ל שלפי שהיה בעל אלכימיה לפיכך הלשינו עליו אל המלך והשליכו לגוב אריות וניצול (אחר שישב שם יום ולילה והית קידוש השם גדול). ואחר שניצול היה מספיק לו המלך כל צרכיו והיתה תורתו אומנותו והיו קוראין לו „ארבי אלכביר" (ר"ל הרב הגדול). ופעם אחת היתה עצירת גשמים וירד לתיבה והטיף דם ברית לתוך כוס והתפלל בבכיה וזעקה הבט לברית וכו' ונענה בירידת גשמים זיע"א (מעשה צדיקים סי' קמ"ז). ואני הצעיר יכ"ן יש לי ס' מנחת יהודה עה"ת שחיבר, גם ס' מנהגי המערב בדיני שו"ב אשר נוהגים על פיו ככתוב בו ובס' מאור ושמש לר"י קורייאט בן בתו.

מהר"ר יהודה ג'רמון בר' מאיר בר' פינחס בר' נהוראי בעל יתר הבז, דיין בתונס. שנים רבות היה מטיף ודרשן ומשורר. נתוועדנו עמו הרבה פעמים אני וחבירי הי"ו ושוחחנו עמו על אודות ספרו „מוסבות שם", והוא ידע בחבורי זה. הרב הזה היה תקיף ובעל ריב ומדון להגדולים ולאלה שקופצין ידיהם מהצדקה, מנהגו היה לקבץ כסף מהגבירים ומהחנויות וקונה בהם קמח סלת ומחלק לעניים זה קב וזה קביים בכל ערב שבת, גם מנהגו היה כאשר יגדל הריב בינו ובין יריבו בדבר מתן הצדקה אשר יקבץ, היה הרב צם ומתענה וצועק ובוכה על קברי אבותיו ובקשתו נעשית, ובגלל זה יצא שם הרב בעיר שהוא בעל נסים, ובדברו וחרמו („חרם אג'ראמנה" בלשון ההמון) פועל פעולה עזה ונמרצה, וכל הפוגע בכבודו חומס נפשו. הוא חיה קרוב לתשעים שנה ונפטר בשנת התרע"א יו"ד אייר, ואומרים שהיה בעל נסים בחייו (שזכות אבותם „אג'ראמנה" מסייעתם) ועם קדושים נמנה. ואירע לו כבוד גדול במותו מכל בני העיר ונשאוהו על כפים עד בית מועד לכל חי זיע"א. הוא חיבר קונטרס „נחלת אבות" פסק ארוך אודות צוואת קאייד נסים שמאמה לבטל צוואתו, ושמעתי אני יכ"ן מחכמי הזמן שהיו מפקפקין על פסקו זה כי לא כיוון בו אל האמת. וחיבר עוד קונטרס קטן בלשון ערבי נקרא „שובה ישראל" מוסרים על עבירות הדור שדשים בהם בעקיבם, וקונטרס קטן קראו „מוסבות שם", בהקדמה [שם] כתב כי קונטרס זה סובב הולך על סדר שם הגדולים להרב חיד"א בערכין ע"ס א"ב. עוד כתב שם בהקדמה הנז' כי חכמי ורבני תונס יע"א עיר מולדתנו מיום היתה לגוי עד לעת הלום לא הוזכרו ענייניהם כלל בדברי המאור המחבר זלה"ה [החיד"א] הנ"ל רק מעט מזעיר במשג"ב [במחברת שם גדולים ב'] ח"ב במערכת הזי"ן אות י"ט יעש"ד, בהיות הרב ז"ל לא ידע חין ערכם וחכמתם וחיבוריהם המאירים ומזהירים אשר השאירו אחריהם ברכה לדורות הבאים תנצב"ה, ואני הדיוט אכתוב מה שביכלתי לידע מה ששמעתי וראיתי מפי סופרים ומפי ספרים להגיד שבחם לכל באי עולם משפ'ר מעלות המדות ענותנותם ושלימותם כי חיות הנה זיע"א... וזה החלי בס"ד והתחלתי לסדרו מכמה זכרונות אשר כתבתי בימות החור'ף [כלומר בימי חורפו וצעירותו] בענייניים אלו ואביזרייהו, ותהי התחלת המלאכה ביום שנכפל בו כי טוב כ"ו סיון המקודש התרל"ה. ע"כ.

אני יכ"ן בא לידי הקונטרס הזה, בתחילתו כתוב ערך אחד או ב' ערכין השייכים לשה"ג של הרב חיד"א ושאר הקונטרס כלו חֶלֶק הנייר, אך בסוף הקונטרס נמצאו ט"ו ערכין לבד מחכמי תונס ולא כתב יותר, והם בקיצור: רבי באסידי, רבי באבא רבי, ר' אברהם כטורזא, ר' אברהם בלעיש, המקובל המופלא ר' ברוך פיתוסי, מארי דאתרא ר' צמח צרפתי, (מו"ה הגדול וכו'

זרע יצחק, מהר"י זרקא, מהר"י טייב, מהר"ם נג'אר, מהר"י כהן טנוג'י), אלה הערכין [שבין סוגריים] נדפסו בס' פרי קדש של תלמידו ר' צמח הלוי ז"ל, ונשאר עוד בכ"י: הרב ברוך קארבליו, ר' יהודה נג'אר, הרב משמרות כהונה, וזקינו ר' יוסף הדיין. אלה הכנסתי קיצורם אני יכ"ן בספרי זה.

מהר"ר יהודה (בכ"ר אברהם) הכהן טנוג'י הוא מר זקנגו, ובנו מהר"ר משה אבי אבי עטרת ראשי החו"ן יהודה הכהן טנוג'י הי"ו (אמר יוסף הכהן טנוג' בנו כותב הספר הזה הנקרא „תולדות חכמי תונס" ואיזה חכמים אחרים: בענין יחס משפחתנו הנק' טנוג'י וקדמותה עיין ערך הגאון מוהר"ר ישמעאל הכהן טנוג'י וערך השר והטפסר מהר"ר ישועה הכהן טנוג'י), בבחרותו נשבה לבין הגוים ונעשה לו נס וניצול. היה דיין ומו"צ בעי"ת „סוסא" ואח"כ בתונס כמה שנים, וחותם שלישי בקדש למוה"ר מהרי"ט בעל ערך השלחן, והוא מר שניו וקרובו של מהר"ח מגדורא (יצחק חיים דוד בכ"ר יוסף הכהן טנוג'), ובסוף ספר „אדמת יהודה" שם תמצא תשובה של מהר"ח הנז' בענין חיטי דפסחא. הוא היה אהובו של הרב חיד"א ז"ל מעת היה שליח כולל פה תונס והיה לו בית אכסניא בבית דודו השר והטפסר מהר"ר ישועה הכהן טנוג'י ז"ל והיה לו מרוץ אגרות עמו בעירו ליוורנו ושם הסכים על ספרו „ארץ יהודה" ליקוטים בש"ס ומדרש. הוא חיבר ב' ספרים: ארץ יהודה הנז', והב' אדמת יהודה כמעשהו ממנו חי' בגפ"ת ופשטים במקראות תנ"ך. עם ספרו זה השני הדפיס קונטרס קראו „צמח דוד" ליקוטי חידושים שנמצאו בכי"ק להרב הגדול מהר"ר דוד נג'אר (מסכים בס' בני שמואל עדאוי בשנת תקי"ח) (יכ"ן הרע"ח אלחאיד' בדרוש שדרש עליו בס' חיים וחסד מערתא דחסידי מכנהו בתואר זה: „מורנו הרב עמוד הימני מעוז ומגדול כמהר"ר דוד ז"ל בן לאותו צדיק סבא דמשפטים מורנו הרב ר"מ ור"מ כמוהר"ר משה נג'אר" (יכ"ן חתום על ס' שתי ידות חזקוני שנת תפ"ז ועל הרשב"ץ שנת תצ"ח, וכנראה שהיה משמש בכתר אחד עם הרב זרע יצחק) ונפטר בליל יוה"כ תקל"ג. והניח אחריו שני בנים דיינים מצוייגים פה: הא' מהר"ר משה נג'אר, מת תקנ"ז (יכ"ן מסכים בס' למודי ה' ובהסכמת בית המטבחיים) ודרש עליו הרע"ח אלחאיד' שם, והב' הוא חברו מנוער וגם עד זקנה ושיבה הוא מהר"ר אברהם נג'אר, מת תקנ"ט ודרש עליו שם). גם הדפיס מכיסו ס' אלפי יהודה על מסכת שבועות לחבירו מהר"ר יהודה נג'אר אשר חיברו בתחילה לאורך ורוחב, וכאשר ראה כי לא יספיק הכסף המתוכן הוכרח לקצר אותו, וזוהי הסיבה אשר דבריו המה עמוקים (יכ"ן המעשה שמעתי מבנו של הרב ארץ יהודה הוא המשכיל הנבון מהר"ר חיים דוד אבי רבי יהודה הכהן, כי הכסף המתוכן היה ע"י סיבה כי נאבדה למוז"ה אבידה

מתכשיטין של כסף וזהב ויחפשו בחפש מחופש ולא מצאוה, ויוואשו ממנה, אחר ימים נמצאת האבידה הזאת בהעלם דבר וידור נדר מוז"ה לבל יהנה ממנה עוד רק תהיה מוקדשת לדבר מצוה אחת, ובו בפרק הועלתה השאלה בתונס מי יוציא הספר ההוא של חבירו מהר"י נג'אר לאור עולם לזכות בו את הרבים אשר בעליו לא מצא לו גואלים כדי להדפיסו, ותיכף הודיע זאת מוז"ה לחבירו מנוער כי מן השמים הזמינו לו גואלים להדפיסו, והכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל אמרו רבותינו, וישמח מאד על זה אהובו וחבירו הנז', ובמחיר התכשיט ההוא יצא הספר לאור עולם. ויען כי המחיר ההוא לא הספיק להדפיס הספר גדול הכמות ההוא ע"כ להפיק מאויי חבירו ואיש בריתו הוא מוזה"ר [מר זקני הרב] עבר על ספרו שנית ויקצר אותו וישנה עוד הפעם את מסכת שבועות ויחזור על דבריו ויקצר אותם ויעשם כמתכונת לשונם של גדולי המחדשים והמבארים בזמנם הלא המה רבותינו מהרש"ל ומהרש"א ומהר"ם שיף אשר דבריהם המה עמוקים לפום ריהטא וצריכים עיון ומתון להבין עומק דבריהם ואח"כ יבין המעיין עומק כוונתם ויתענג על נופת צוף אמרותיהם הצרופות, כן עשה המחבר דנן בספרו המקוצר הגדול באלפי יהודה. זו היא הסיבה אשר דבריו המה עמוקים ומתוקים והדברים עתיקים). גם הדפיס מכיסו ס' בני יוסף לדודו מהר"ר יוסף הכהן טנוג'י (בר השר והטפסר ה"ר שלום הכהן טנוג'י) שהיה תלמידו של הרב הגדול מהר"ר אברהם טייב ז"ל שהיה הספר כשבעים שנה גנוז בכ"י ומת בלא בנים על כן קראו להספר „בני יוסף", ובסופו נדפס ח"ב של זרע יצחק ובו איזה שו"ת מהרב הגדול מהר"י לומברוזו בעל זרע יצחק. לעת זקנתו עלה לעיה"ק צפת תובב"א הוא ואשתו צ'ורה ומר מחותנם ה"ר אברהם הכהן בעל ס' אברהם יגל (אשר בעת יצא ספרו לאור דימו חכמי הדור לשונו ללשון של מהר"ם שיף לרוב עומקו, כן שמעתי מנכדו אשר ישא את שמו) בשנת תק"ץ. הרב אברהם יגל חי שם כשנה ומחצה, אמנם מוז"ה חי שם כ"ג [כג' ?] שנים ונפטר בשיבה טובה יום ערב שבת קודש אחר חצות היום והיה היום יום ר"ח אב ונעשה נס בקבורתו קודם כניסת כלה. הוא ומחותנו הנז' קבורים בפתח מערת רב אלשיך ז"ל. אשתו צ'ורה חיתה אחריו כששה חדשים ונלב"ע שם, תהי נפשם צרורה בצרור החיים. שם בעיה"ק צפת כתב מוז"ה איזה חידושים והובאו משם ונדפסו ע"י נכדיו בני בתו בס"ס נר דוד לזקינם מהר"ר דוד גג' הנדפס מקרוב חדש ממש. הזוג ההוא השאיר אחריו ג' בנים וב' בנות וזכו אשר נכדיהם אשר הולידו היו פה רבנים ודיינים מורי הוראות בישראל. בנו הראשון הוא מהר"ר אברהם אשר הוליד מהר"ר יהודה והוא הוליד את ר' אברהם ואת ר' ישראל כהן טנוג'י חדרייה אשר היו פה דיינים וגזברי קהלה ותופשי ישיבה. בנו השני החו"ש מהר"ר משה אבי זקיני

אשר לא רצה להתמנות פה דיין, מת בטובה [בשיבה טובה?] בן ס"ד שנה בשנת תרכ"ה קבור אצל מהרר"א הכהן בעל משמרות כהונה זיע"א. אבי זקיני החו"ש מהר"ר משה הנז' הוליד ב' בנים ר' שלום ומר אבי עטרת ראשי החו"ן ה"ר יהודה הכהן טנוג'י אשר היה נכבד מאד בעדתו וגפטר בשם טוב בשנת תרנ"א בן ס"ג שנה ביום ש"ק בשעת המנחה כ"ה לחדש חשון זלה"ה. ואני יוסף הכהן בנו בכורו המתאבל עליו הכ"מ כתבתי בדמע על מצבתו הטורים האלה:

פה ספונה חלקת איש אמונים / אחד מאנשי מעשה גזע איתנים
עושה צדק עם דלים ואביונים / אהבו ה' ויוכיחו בשניו האחרונים
ביום ש"ק בעת רצון הרצונים* / עזב בניו ובנותיו לשכון בגן העדנים
יום כ"ה לחשון **הי"א מ"ת** בשנים / הלא הוא החכם הנבון בנבונים

ר' יהודה הכהן טנוג'י בן החו"ש ה"ר משה בן החו"ש הדו"מ בעל ארץ יהודה ואדמת יהודה, תהי נפשם הטהורה בצרור החיים צרורה עם אהרן ובניו הכהנים. (עד כאן).

בנו השלישי הוא ר' חיים, אשר לקח את בת הרב יצחק הכהן בנו של ח"ק הרב אי"ה (אשר עבר על הש"ס ג' פעמים וכתב חידושים רבים על סדר קדשים ראיתים כ"י. הוא עלה לא"י ומת שם והניח ב' בנים חכמים ר' אברהם ור' ישועה). בתו האחת היתה אשת ר' יוסף גג' בעל פי המדבר על הגדה של פסח ושאר ספרים כ"ו במספר, בנו של הרב „נר דוד" אשר בניו היו דיינים ומורים פה: ר' ציון גג' ור' חיים גג' ור' אליהו גג'. הראשון חיבר קטינא דארעא מערכות, והשני חיבר ס' חיים לישראל ונדפס, והשלישי נדפס לו ספר זה השלחן ח"ב קיצור מנהגי ארג'יל, קיצרם ממנהגי ארג'יל אשר בבית יהודה למהר"י עייאש ז"ל עם שו"ט [שקלא וטריא] עליהם. והניחו בנים חכמים סופרי מתא גם ספרים רבים בכ"י. בתו הב' אשת ר' יעקב בן הרב אברהם יגל שהוליד את ר' אברהם שהיה דיין ומ"צ פה כמה שנים חותנא דבי נשיאה השר והטפסר מהר"ר יוסף בלעיש בן הרב אליהו בלעיש שהיה קולע אל השערה. בנו הב' הוא ר' יצחק הכהן, אחד מגזברי הקהלה פה תונס (שנלב"ע ש' תרס"ו). כה נאום יוסף הכהן הקטן, הכותב בשנת קץ עיר ציון תוב"ב **ח"י בסת"ר לב"ב** (ר"ל שנת תרס"ב לבריאת עולם, היא השנה בעצמה שנת ח"י מאות ול"ד שנה לחורבן הבית, תוב"ב תבנה ותכונן במהרה בימינו. החידה הזאת שעשיתי מיוסדת על מאמרם ז"ל, „ללבי גליתי לאברי לא גליתי", להעלות את ירושלים על ראש שמחתי).

---

* ע"פ הזוהר שאמר בשעתא דצלותא דמנחה דשבתא רעוא דרעוין אשתכח. יכ"ן.

רבי יהודה הלוי חיבר ס' הדיוואן, ואני אברהם כלפון הכותב בהיותי בתונס יע"א אינה ה' לידי ספר אחד כ"י מהחו"ש מהר"ר חייא רופא ונקרא ס' הדיואן והוא כלו פיוטים ושירים וקינות מר"י הלוי ז"ל יותר מתקי"ו סימנים ויש בו קינות שיסד על הרמב"ע [ר' משה בן עזרא] ומהר"י גיאת ומהר"י בן מיגאש והרבה חכמים אחרים, ויש בו כמה פיוטים בלשון ערבי ואני העתקתי מהם הרבה בשנת התקס"ה. מעשה צדיקים מ"ב סי' רע"ב (מ"ק סי' קס"ט). ובס' מחנת אברהם בשארית המחנה בערך דיואן מביא שמות הנז' בדיואן הזה ואלו הם: דונש אבי שכם, איוב אבן אליעם, אבא עמר בן בארון, יצחק בר ברוך, ברוך בר יצחק, יוסף אלמעללם, יחיאל אברהם בן בארון, בן אלעמאני, דוד בר מימון, חייא אבו אלחסן בר מנויל, יוסף אלשאמי, לוי אבו אלפאהם, יצחק בן באסה, אבו אלפרג' בן בזאז, בן אלחבר, אבונצר בן אלישע, הרב הצרפתי (רבנו תם), עלי בר יעקב, אבו אלחסן בן עזרא, אהרן בן עזרא, יהודה בן עזרא, יהודה בן בלעם, שלמה בן פרוצאל, יוסף בר צדיק, אהרן החבר, משה בן הרא"ש (?), יעקב בן לביל, יצחק בר עשיל, דוד בן הדיין, סעיד בן אלקיש, יצחק בן אלרביב, עמר בן מתקה, יצחק בר יתום, שלמה בן גיאת, יצחק הזהר, שמואל הנגיד, ושירים מאחרונים רבים מזמנם עד הר"י נג'ארא ור' מנדיל בשנת השכ"ה, כולם כ"י הרב חייא רופא בעל מעשה חייא. ע"כ.

מהר"ר יהודה הלוי מדייני ק"ק פורטוגיזיס (הוא וחבירו הדיין הרב יוסף אנריכס חתימי על ספר „דרך אמונה" להרב חביב טולידאנו, פי' על הגדה של פסח). חיבר „מחנה לויה" פי' על הלכות שמחות למהר"ם מרוטנבורק. ושמעתי שחיבר ספר „דת ודין" פירוש על ספר חקות הדיינים עודנו בכ"י, וחיבר הוא עם חבירו הר"ד בונאן שו"ת די השב ונשאל דוד ונדפס.

מהר"ר יהודה נג'אר בר יעקב. אמר יכ"ן אעתיק כאן הערך הזה הכתוב בקונטרס „מוסבות שם" להרב יהודה ג'רמון ז"ל בכ"י וזה לשונו: „הרה"ג גור אריה יהודה מהר"ר יהודה נג'אר זלה"ה רב מפורסם בספריו המאירים לארץ והוא חיבר ששה ספרים וזכת להדפיסם כלם בחייו, והם: אהלי יהודה (על ספרי, גם שו"ת), שבות יהודה (על מכילתא), שמחת יהודה (וחגי יהודה על כריתות וסופרים ושמחות ואבות דר"ן ומסכתות קטנות שבש"ס ושבמראית העין ועוד על הסמ"ג לאוין ע"ה וקצת השמטות לספריו. פיסא תקע"ו. יכ"ן). אלפי יהודה (על שבועות), למודי ה' (סוגיות), מועדי ה' (על הסמ"ג). והמעיין הרגיל בהם יראה תוקף חכמתו ויושר דעתו בחריפות אמתי ודבריו הם בקיצור נמרץ מועט

מחזיק את המרובה, והגאון חיד"א ז"ל צביונן של ישראל לא זז מחבבו יתר חובב ומחשיבו הרבה ממעל לחש"ב כמ"ש בס' חיים שאל ח"א, ובספר אהלי יהודה ביאור הספרי כתב לו הגאון פיתקא אחת וז"ל ראיתי הספק המחודד שנסתפק כת"ר הי"ו. ע"ש. וחוץ ממה שכתב הרב בחיבוריו הנזכרים הנה הוא כתב חידושי תורה הרבה בהגהותיו לספרים ס' בני יוסף ז"ל וס' שופריה דיעקב (למהר"ר יעקב מעארך, ושניהם תלמידי מהר"י זרקא ונפטרו שניהם בקוצר שנים והשני היה מהגבירים הרמים של תונס הוא ובית אביו והיה מעיין גדול בעומק ואמתות) וספר בגדי אהרן פרץ ז"ל (וס' שרש ישי שמאמא ובכ"י נשאר ספר חלקו של יהודה דרושים כמ"ש בס"ס למודי ה'. וראיתי קצת הגהות ממנו על ס' ליקוטי תורה להאר"י ז"ל. הוא היה תלמיד מהרב אברהם כ"ייאט ז"ל והזכירו בלמודי ה'. גם שם מזכיר אחי אשתו זה סיני מהר"ר יצחק טייב שהיה עמיתו בתורה עיין בהשמטות לסי' כ"ט, גם מזכיר להרב המובהק מהר"ר שמואל נג'אר וכתביו וספרו תפארת יעקב. ובס' מועדי ה' מזכיר בנו ה"ר יעקב נג'אר. ונפטר הרב זקן ושבע ימים בשנת תקפ"ה ביום ב' בשבוע. יכ"ן). ושקידתו וחשקו בתורה וענותנותו הוא הפלא ופלא וכבר הוזכר קצת מכללי שבחיו בהסכמת גאוני הזמן של תונס בס' למודי ה' ובהסכמת הרב הגדול מהר"מ [סוזין] יע"ש בס' מועדי ה'.

„מורנו הרה"ג מהר"י נג'אר זיע"א מופלג בחכמה ושקידה בן גילו של מורנו הרב הגדול מהרי"ט עליון למעלה (יכ"ן שם בערכו שכתב למעלה מזה) והיה חותנו [גיסו]. ובבחרותם סמוך לחתונתם בהיות שהיו חתנים זה עם זה מכרו נדוניא של נשותיהם והתחילו להתעסק בפרקמטיא ומגודל החשק והשקידה בלימוד תורה כל אחד היה סומך על חבירו ללכת להוציא סחורתם מן הדיואנה [המכס] כמנהג הסוחרים עד שלפעמים היתה הסחורה מונחת בקרן זוית בדיואנה ימים מספר, ובסיבת זה היו מפסידים והולכים בעסק השותפות עד שבימים מועטים כליא קרנא והפסידו כל ממונם, ואח"כ אמרו הרבנים זה לזה: כפי הנראה שמן השמים אינם רוצים להצליח אותנו בעסק הפרקמטיא הכל כדי לתניח חיי שעה ולהתעסק בתורה שהיא חיי עולם דווקא, וכן הוה שהחכמים ז"ל השליכו כל הענין של הפרקמטיא אחרי גיום ועשו תורתם אומנותם וחיו חיי צער כמעט פת במלח דוקא וישבו בחשק נמרץ יומם ולילה בעסק התורה ועשו והצליחו בחבוריהם המאירים לארץ ולדרים. ומורנו מהר"י נג'אר חיבר ששה חיבורים מופלגים וזכה והדפיסם בחיים חייתו ואתרחיש ליה ניסא והתורה ממרחק תביא לחמה כפי מה שסיפר לי מורנו מהר"ר שמואל צפג' זיע"א (שהיה דיין פה בן הרב דוד צפג'. יכ"ן) שהרב ז"ל החזיק בידו גביר אחד עצום השר

והטפסר ישועה נטף בן השר קאייד שלמה נטף זלה"ה על זה האופן, שהכניסו השר להרב הנז' לתוך ביתו ונתן לו המפתח של הארגז שלו שהיה מונח בו הרבה כיסים מלאים כל טוב כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות, והשר הנז' השביעו בשבועה חמורה שיקח ככל אות נפשו מן הממון ההוא די מחסורו אשר יספיקו פירותיו למחיתו ולמחית אנשי ביתו של הרב זלה"ה, ואז לקח הרב כפי רצונו סך עצום שלשת אלפים גרוש (י"ח מאות פרנק אשר הכנסתם בו בפרק אולי כחמשים אלף או מאה אלף פרנק היום והותר. יכ"ן) והתחיל להתעסק במלאכה קלה ונקיה בענין שתורתו קבע כל היום ומלאכתו עראי והצליח הרב מאד בזה ומן הממון ההוא הדפיס הרב כל ספריו הנחמדים וכל ימי חייו חי חיים טובים ונעשה כמעין המתגבר וספריו הם סלת נקיה ועלו לרצון לפני גאוני אשכנז זלה"ה, ולעתות כאל ספרי הרב בערי פולוניא שוים סך עצום, ואייקר תלמודיה זיע"א". ע"כ ממוסבות שם. ועיין מה שכתבתי אני יכ"ן בערך ר' יהודה הכהן טנוג'י מר זקיני הרב שהדפיס לו ספר אלפי יהודה ע"ש. והרב נתן בורג'ל (נכד הרב חק נתן ובנו של הרב מגדנות נתן) דרש עליו בביהכ"נ הגדולה בתונס דרוש ארוך במליצה גדולה הנה הוא בספרו ס' דרושים כ"י שבא לידי ושם ג"כ שני דרושים שדרש על הרב מארי דאתרא הדין הרב יצחק טייב ודרוש על מר זקני הרב כמהר"ר יהודה הכהן טנוג'י חדרייא שבאה השמועה מא"י תוב"ב. גם שני דרושים על אביו ושני דרושים על רבו מהרש"ז (אולי הרב שלמת זרקא בעל כסא שלמה) החו"ש הדו"מ שנפטר ליל שני עשרה לחשון התקצ"ב שהיה ענוותן מאד. ודרוש אחד על הרב החו"ש הדו"מ המיוסר ביסורין של אהבה כמוהר"ר מרדכי נג'אר שנפטר ביום ששי לחדש אב התר"ט. ודרוש אחד על הרב מארי דאתרא הדין ר' יצחק כהן טנוג'י הנקרא ר' חוגה מגדורא יום השבת כ"א לחדש סיון שנת התר"ז. ועוד דרושים אחרים.

מהר"ר יהודה עייאש בר יצחק, תחלתו מעיר „אלמהדייא" ובקטנותו הלך למערב הפנימי ושם למד תורה ואח"כ בא לארג'יל ונתיישב שם (יכ"ן וברצותו ללכת לא"י אירע לו ענין נפלא הלא הוא כתוב בשו"ת בית יהודה) ובעת זקנתו הלך לעי"ק ירושלים תובב"א והיה לומד בישיבת מהר"ר חיים אבן עטר ז"ל עם שאר החכמים ויום אחד ראה להרב מהר"ח ז"ל יושב במקומו והסתיר הדברים, ואומרים כי גם בכל יום בא הר"ח לישיבתו ויושב במקומו שהיה פנוי ולומד עמהם ואין איש רואהו כי אם מהרי"ע הנז'. ונפרט הרב מהרי"ע שם שנת התק"ך זיע"א. (מעשה צדיקים סימן קנ"ו מהדורא קמא ורכ"ח מהדורא בתרא). בנו הוא הרב יעקב משה עייאש עיין המעלות לשלמה בערכו, והדפיס

בויניציא תקס"ד סדר התרת נדרים וקללות ותשליך ומודעות שונות מרגליות טובות.

רבו של מהר"י עייאש הוא מהר"ר שלמה רפאל ידידיה צרור בעל „פרי צדיק", שו"ת וחידושים על ד' טורים שמת בן ג"ז שנה בשנת תצ"ח, ותלמידו ה"ר מימון יאפיל בעל „פי צדיק" שעשהו על (?) החכם יצחק עייאש אביו של מהרי"ע זה שמת בשנת התפ"ז, ומהר"י עייאש דידן מסכים בשני ספרים האלה שנדפסו בליוורנו תק"ח ותקי"ט ושלשתם הם מחכמי ארג'יל כנודע. וספריו: בית יהודה ב"ח שו"ת, ואות ברית, ובני יהודה, ולחם יהודה על הרמב"ם, הדפיסם בליוורנו בשנת תק"ה, בלכתו מק"ק אלג'יר לארץ ישראל עבר על ליוורנו והדפיסם שם. ושאר ספריו נדפסו אח"כ והם: זאת ליהודה, מטה יהודה, קול יהודה, ויגש יהודה, ועוד בכ"י. והרא"ך בס' מחנה אברהם בערך בית יהודה מזכיר החכמים שהיו בזמנו ושו"ט עמהם ומסכימים על ספריו: רבני אלג'יר וסלא ותטוואן וג'בל הטאר [גיברלטאר] ותונס וליוורנו, ושם בבית יהודה יש מנהגי אלג'יר אשר אח"כ נדפסו בס' זה השלחן להר"ר אליהו גג' בנו של הרב פי המדבר, עם שקלא וטריא עליהם, באלג'יר תרנ"ט. שם בהקדמת זה השלחן ח"ב אומר כי שמע שס' בית יהודה נטבע בים ועלין ממנו אין רישומם ניכר שגיטשטשו במים.

מהר"ר יהודה קורייאט ח"ק לישראל מרבני המערב הפנימי אביהם של הרבנים הכוללים מהר"ר יצחק קורייאט בע"ס „מעשה רקם" חידושים על מסכת קידושין ומציעא ועמו הדפיס תוספי הרא"ש למס' קידושין (והם ר"ת רק"ם). גם חיבר פירוש על המשניות ולא השלימו כי נתבקש בישיבה של מעלה בשנת תקס"ו ביום טו"ב לכסלו בעוד שמדפיסים ספרו הנז' בעיר פיסא. הוא היה לו בן יחיד חכם וחסיד ה"ר משה קורייאט ומת בחור על פני אביו ואביו הלך קודר בלחץ יגונו אחריו כירח ימים אבל שאולה (כ"כ הרא"ך במחנה אברהם בערך זכות אבות ומעשה רוקם), והשני הוא מהר"ר רפאל אברהם קורייאט בע"ס „זכות אבות" והוא שו"ת וחידושי דינים ומנהגי ערי המערב הפנימי ודיני וסדורי הגיטין וחידושים ודרושים, מאוסף מחכמים רבים וגדולים אבות התורה אשר קמו במאה החמישית והששית [לאלף הששי] בערי המערב הפנימי זיע"א. גם בו קונטרס „טופח סביב" קיצורי דינים מאביו ה"ר יהודה הנז' ושם הדפיס „פרק השיעורים" לה"ר שאול שירירו כמ"ש באוצה"ס ערך זכות אבות (עיין בערך ה"ר שאול שירירו) ונדפס הספר בפיזא תקע"ב ע"י בנו הרב המקובל מהר"ר יהודה קורייאט בע"ס „מאור ושמש" אסיפת ליקוטים בקבלה מספרים קדמונים כ"י ליוורנו תקצ"ט. וכפי הנראה כי הרבנים הנ"ל באו מהמערב וקבעו

דירתם בעיר ליוורנו וראי"ך מספר שם כי בהליכתו לליוורנו בשנת תקס"ה נתרועע עמהם וראה ספריהם בכ"י ושם מספר כי בעוה"ר שלשתם מתו בשנה אחת תקס"ו, שני האחים והבן היחיד הנז"ל. ע"כ. ואלה שמות הרבנים אשר הובאו דבריהם בס' זכות אבות הנז': כמהר"ר אברהם מונסונייגו, הרב שלמה רופא, ה"ר יעקב אבן דאנאן, ה"ר משה אבן צור, ה"ר משה בירדוגו, מהר"י ביבאס, מהר"י צבע, מהר"מ הכהן, ה"ר יהודה אבן עטר, ה"ר יהודה עוזיאל, ה"ר יעקב אבן צור, מהר"י טולידאנו, מהר"ח טולידאנו, ה"ר וידאל צרפאתי, ה"ר אברהם באלנסי, ה"ר מנחם סירירו, ה"ר שמואל [נ"א שאול] אבן דאנן, ה"ר חסדאי אלמושנינו, ה"ר מנחם עטייה, מהר"י נהון, ה"ר יעקב בן מלכא, ה"ר משה אדהאן, מהר"ש אזאווי, ה"ר מיימון אפלאלו, ה"ר שלום אדרעי, ה"ר שמואל בן אלבאז, ה"ר סעדיה אבן דאנן, ה"ר אלעזר די אבילא, ה"ר אברהם בן דאנן, הרי זו אסיפה מרבני המערב ז"ל.

מהר"ר יהודה שתרוג אחד מחכמי תונס שוחט ובודק מומחה, הוציא לאור בליוורנו קונטריס קטן בלשון ערבי בו ערוך הלכות שחיטה ובסופו איזה פיוטים, והחכם הגדול מהר"ר אברהם חי מוספיא הביא בידו מאת נכד הרב חיד"א באנקונה קיצור נסיעות הרב חיד"א, הוא הנקרא „מעגל טוב", שהדפיס אח"כ בליוורנו התרל"ה בהוצאות ר' יהודה חי שתרוג (הנ"ל) אחד מחכמי תונס שו"ב מומחה של השר והטפסר קאיד נסים שמאמא הנודע ומפורסם בצדקת פזרונו אשר היה סוכן על אוצרות „הביי" בתונס (אומרים ששימש שלשה מלכי תונס). וכשראה שלב פקידי הביי עליו לרעה לקח גט פטורין ממלכו ותיכף ברח לו באותה שעה וימלט על נפשו באגית קיטור לאירופה עם כל ביתו ונכסיו ואנשיו אשר הבריחם אולי מקודם לכן, והיה זה בשנת תרכ"ה או תרכ"ו, עד שבשנת תר"ל (1870) נמצאהו סגור ומסוגר בארמונו בפאריז מפני המלחמה שהיתה אז בין צרפת וגרמניא והתענה באשר התענו הצרפתים אז. אח"כ מצאנוהו בליוורנו ושם בילה שארית ימיו עם משרתיו (ומהם החכם השו"ב שלו ה"ר יהודה שתרוג אשר הזיל זהב מכיס להדפיס קיצור מסעות הרב חיד"א השייכים לתונס כנ"ל). ושם מת בליוורנו ושם הניח כל כתביו ומחמדיו ונכסיו שעולים לסך שלשים מליון פרנק צרפתי עיין ערך ה"ר שלמה שמאמא. החלק הזה של מעגל טוב הנדפס בליוורנו תרל"ה נקרא ח"ב של מסעי החיד"א, ועתה נדפס ע"י פריימאן החלק הראשון של מעגל טוב, ועוד נשאר בכ"י יחד עם ספרי הרב חיד"א ז"ל.

מהר"ר יונתן בעל ס' כרתי ופלתי, היה חכם בכל מיני חכמות ובפרט

בתשבורת ותכונה והנדסה והיה אהוב אצל המלך ויועציו ג"כ ונצח בויכוח שהיה לו עם כומר אחד גדול אצל המלך והשרים ע"י תחבולה. ובהיותו רב בהמבורג היתה לו מריבה ומחלוקת גדולה עם הרב פני יהושע בפפד"מ (לפי מה שידענו לא הרב פני יהושע אלא הרב יעב"ץ. יכ"ן) בדבר השתמשו בשמות הקדש ושלח אליו מהר"ר יהונתן מכתב „שאין לך זכות בעולם הזה ללמוד ד"ה [דרך האמת] אלא בעולם הבא", וכשחלה ר' יהושע שלח אליו הרב יהונתן מכתב לאמר שלא יקום מחולי זה ושהוא תובעו בבי"ד של מעלה ויש לו מליצים הרבה כנגדו, וכן היה שנפטר מהר"י שנת התקט"ו. [צ"ל התקט"ז. וידוע שהוא היה ג"כ איש ריבו של ר' יונתן אייבשיץ. גאמ"ן ס"ט]. אמנם הרב יהונתן נפטר שנת (התקכ"ו) [התקכ"ד]. מעשה צדיקים סי' של"ה ושל"ו.

הגאון מהר"ר יהונתן אייבשיטץ ן' מהר"ר נתן נטע נכד להגאון מהר"ן שפירא מקובל שלישי להאר"י בע"ס מגלה עמוקות (כ"כ בהקדמת הכרתי) היה אב"ד ור"מ דק"ק אה"ו והרביץ שם תורה והעמיד הרבה תלמידים מובהקים, חיבר על ארבעה טורים וש"ע „בינה לעתים", „כרתי ופלתי", „תפארת ישראל" על הלכות גדה, אורים ותומים ב"ח. שני האחרונים אלה נדפסו ע"י נכדו מה' ישראל בה"ר נתן נטע (עם חידושיו על הראשונים ועוד לו בכ"י קובץ גדול על או"ח כמ"ש שם). „ספר המדע" ביאור על הלכות רבית, „בני אהובה", „יערות דבש" דרושים, ושאר ספריו שנדפסו מחדש. ראד"ד מספר: בשעת פטירתו של ה"ר יהונתן (שפירא הנפטר בשנת תקכ"ה) נכנסו אצלו גדולי הדור ואמרו לו: רבינו מי הוא שימלא מקומו אחריו? והשיבם: מי שיודע לפרש והלואי תהי הלכה כר' מאיר. ושלחו בכל המקומות למצוא פתרון החידה ולא מצאו, וחכם גדול אחד (שלא היה מפורסם) שמו ר' אפרים, פירש להם כוונתו רוב גוססין למיתה ור"מ חייש למיעוטא והלואי תהיה הלכה כר"מ ויחיה מחליו ויקום, והושיבוהו לרב עליהם. כן שמעתי מר' מאיר אשכנזי ר"ח שבט תקנ"ג. מעשה צדיקים סי' רל"ז, קנ"ג מהדורא קמא.

מהר"ר יוסף אירגאס המקובל הגדול, עיין ערך מהר"ר משה פנירו. וזה השיר שכתוב על מצבתו:

איש אמונים / ושומר אמונים / בסודות צפונים / בניות ברמה
וברכי יוסף / פעולות יאסף / ועובד כיוסף / ליוצרו בתומה
בדת אל עדניו / וחסיד ועניו / והיה בעיניו / פתולע באדמה
צפונים עתידים / פאר מועדים / פרי מגדים / לנפש שלימה
(אדון) [ארון] תעודה / לבד פה יסודה / לכפר לעדה / כמו גח לאדמה
סודו שירו / ועציון גבר / ובעת נוהו / תשמור אורו

בבאר לחי / לו נסלחו / תחנה אותם / עד שחקים
גבר דובר / תוך הקבר / יאכל ירש / בבריתו עתיו

יגהמו בדת לקח טוב צפון לצדיקים, ומעיל זוהר ילבש יעטה, לקץ ימים יקיץ יעיר, בפרידתו היה בוטה, נפשו כעשב כציץ ימטיר, הטו באמונה, אשר פה טמונה, מקור התבונה ומעין החכמה. ירצה כקרבן ג' סיון שנת תמימ"ה [הת"צ] לפ"ג. (יכ"ן בלי ספק יש כאן הרבה טעיות בהעתקה).

„הרב מלאכי הכהן בעל יד מלאכי העיד שראה לרבו המקובל מהר"י אירגאס ז"ל" וכו'. לשון ראי"ך בספר לקט הקציר כ"י.

השר והטפסר מהר"ר יוסף בשמוט „מלך חסיד צדקת ה' עשה הא בצנעא הא בפרהסיא משכיל על דבר מושבת ועומד לפום רבנן כה"ר יוסף בשמוט תמ"ך" (לשון הרב עוזיאל חי אלחאיך במערתא דחסידי כ"י בדרושו על רבו ר' שמואל אצוייד). הוא עשה בית ישיבה לחכמים בחצרו והנו עומד עד היום על תלו, וכתב הרע"ח הנז' בס' מחזור כ"י שלו בענין הוידויים שבאמצע חזרת הש"ץ וז"ל: כל ימי גדלתי בין החכמים ראשי אלפי ישראל בישיבה של מעלה היא הנקראת ישיבת אלקאיד יוסף בשמוט תמ"ך רבתי בדעות הראשון אדם מופלא הסמוך עט"ר מורי הרב חק נתן ז"ל ומורי גם הוא הרב כמהר"ש אצוייד ז"ל ואחריהם כל ישרי לב והמה חכמים מחוכמים ושלוחי צבור בעת ההיא הרב החסיד יעקב איש תם לבית חג'אג' ז"ל והרב המרביץ תורה ספרא רבא דישראל כמהר"י זרקא ז"ל ומנהגם לא כן רק הש"ץ גומר כל התפלה בלחי שום הפסק באמצע הברכות וכו' ואנא זעירא כך נהגתי בבית תפלתי וכו' ואנן בדידן מקדם והלאה היו קורין במגן ומחיה וסדר קדושה כל סדר הכתוב במחזורים שנדפסו (כוונתו על הפזמונים שבמחזור) כפי מנהג פה מתא תונס יע"א והיו מרבים בתפלות אבל עכשיו יותר מחמשים שנה הנהיגו שלא להפסיק בתפלה בשום דבר אפשר דע"ז סמכו של בית רבי שגם בוידוים אין להפסיק ועדיין לא נתקררה דעתי לשנות דבר הידוע בגמרא משום טעמו של דבר, ואני עני בשנת תקס"ט ליצירה בביהכ"נ שעזרני ה' לבנות נהגתי לומר הוידויים באמצע התפלה כדינא דגמרא והפוסקים ז"ל. עכ"ל. יכ"ן המנהג שהנהיגו פה הוא מטעם התפשטות לימודי האר"י פה כאשר נראה בהקדמת הבחזור לר"י בן זקן ז"ל בדפוס הראשון, ויש להאריך עוד ע"פ התשובה שבאה מאלג'יר לר"מ אלפאסי הנת היא כתובה בס' משחא דרבותא בראשו ע"ש בתחלת או"ח. השר והטפסר הזה מת בשנת המגפה התס"א, ועל מותו ועל בגידת הזמן ההוא קונן המשורר בן הזמן ההוא רבי פרג' שוואט או אביו נסים קינתו הנודעת בלשון ערבי „אה אנתחר קלבי והאג'ת נארהו".

מהר"ר יוסף הכהן אהרוני (ר"ל כהן בלשון ישמעאל כי הוא ממשפחת אהרן הכהן) ממשפחת אינג'יל קרוב לשנת הרפ"א בתלמסאן. ע"י חכמתו וידיעתו נקרא מאת המלך מארג'יל „עבד אלמולא" לפתור לו סוד אחד כדניאל בשעתו והוא ע"י תפלה ותענית ושאלת חלום פתר לו סודו, וע"ז כבדו המלך במתנות וכיוצא והצילו מקנאת מות משריו ויועציו ועלילותיהם, ונפטר בשנת ש"י. והמעשה שלו באורך הנה הוא בס' עומר השכחה דף קכ"ו והעתיקו במעשה צדיקים סי' ר"ו יע"ע ובמהדורא קמא סי' רפ"ח.

מהר"ר יוסף הכהן אברי"ש* מקובל מופלא סופר מתא פה תונס, היה ראש לכת המקובלים אשר קמו בתונס בתחלת המאה הששית הוא והמקובל הצעיר לימים ה"ר יוסף בר ישועה סדבון ז"ל עם עוד חבל חכמי קבלה רבים, וביתו היה בית הועד ללימוד הקבלה. הם היו בזמנו של הרב השמ"ש ז"ל מירושלים אבי המקובלים החדשים אשר שגו בדברי האר"י ז"ל עם ביאוריו החדשים באין תערובת ספר זר אף שהוא על דגל קבלת האר"י יחשב, כספרי הרמ"ע והרמ"ז והנשי"א וכיוצא. בן גילו וחבירו ואולי גם תלמידו המקובל הצעיר לימים ממנו אשר צמח בימים ההם על שדה הקבלה ועשה גדולות ונשגבות בה, הוא המכונה בשם יוס"ד (ר"ת יוסף סדבון). הנ"ל חיבר „אהבת ה' " על אדרא זוטא, „יראת ה' " על שער רוח הקדש מהאר"י ז"ל, ונדפסו. ועוד לו בכ"י ס' „מלחמות ה' " כוונות ק"ש ות"ח [ותיקון חצות] הנהו ביד המקובל הגדול כמהר"ר יצחק קאלאמארו שלקח שני הספרים מחכמי תונס והדפיס ס' יראת ה' בירושלים ונשאר ס' מלחמות ה' בידו בכ"י. במרבית ספרי הקבלה כ"י מהאר"י ז"ל הנמצאים פה תונס לרוב ובפרט בס' עץ חיים כ"י נמצאים הגהות והערות מהרב יוס"ד ומהרב אי"ה או יוה"ך הוא הרב מהרי"ך הנו'. הרב המקובל הלזה היו לו בכ"י כל ספרי האר"י וגוריו גם ספרי המקובלים שקדמוהו כולם נמצאים בביתו ובחומותיו מועתקים העתקה מהודרת ומדוקדקת בכתב ידו בעצמו, ומהם בא לידי אני יכ"ן ספרי הרמ"ק, מהרח"ו, ומהר"י צמח, הרמ"ע, הרמ"ז, מהר"ן שפירא (וראיתי בם העתק השני עלין החסרים מס' יין המשומר של הרנ"ש), מאורות נתן, מהר"י אירגאס מבוא פתחים, גם ראיתי בביתו ביד נכדו ספרי חכמי המערב: מהר"י מאראג'י (נדפס לו מחדש פי' האדרא זוטא בוויען), מהר"א אזולאי, מהר"א בן מוסא, מהר"ר ישעיה, מהר"ר מרדכי בן עטר, מהר"ר משה

---

* בספר אהבת ה' הביאו בתואר החבר. ואומרים שקבלה בידם שהוא ממשפחת ר' ישמעאל כהן גדול (ר"ת **אבן ר' ישמ**עאל אברי"ש) ע"ד כהן חמצי כהן יונתן וכו' שקבלה בידם שהם ממשפחת פינחס, או כהן טנוג'י ע"ש אבי המשפחה שהיה מעיר טאנג'א. יכ"ן.

בן צור בעל הלכה למשה, וכיוצא, אשר כמעט נוכל לשער כי כל כתבי הקבלה מגורי האר"י ז"ל אשר ראם הרב חיד"א ז"ל בלכתו למודינא והזכירם בס' שם הגדולים וספרו מעגל טוב, כלם הובאו לתונס ליד הרב המקובל דידן (ואצלי נמצא כ"י קיצור ס' אלימה למהרח"ו שהיה להרב מהרי"ך ז"ל. כאן יש להעיר כי ראיתי פה ב"ח מס' „אלימה" של הרמ"ק ז"ל שני קובצים גדולים, הראשון שוה לשיעור קומה הגדפס, והב' יש בו הרבה חסרונות עוד לא בא בדפוס, ושניהם נמכרו לבית מדרש הרבנים זולצברגער בניו־יורק, וס' חסד לאברהם אזולאי הוא קיצורו). הרב המקובל דידן היה לו ספרי רבינו האר"י ז"ל עפ"י סדרו של מהר"י צמח ז"ל, היינו „אדם ישר" לבדו ו„קהלת יעקב" לבדו וכן שער ההקדמות, אוצרות חיים, מבוא שערים וכו' (סדור מהר"ם פאפירש תלמידו אשר הכניס רובי הספרים האלה אל חבור אחד ויקרא לו בשם „עץ חיים" ונדפס ראשונה בקארעץ, טרם הגיע לידו עד אח"כ) ויחבר על אלה הספרים הנז' חיבור גדול ונפלא דרך ביאור ושקלא וטריא ויקרא לו שם „צנצנת המן", בו היה לו תוכחת מגולה עם המקובלים שקדמוהו ומכללם הרב המקובל המופלא מהר"ר שלום מזרחי דידיע שרעבי מעיה"ק ירושלים תובב"א הגודע למחולל נפלאות בקבלת האר"י ז"ל בזמנו וישלח אליו הרב יוה"ך בהסכמת חבריו הרבה תמיהות ופליאות (ע"ז במספר) בכל מקצועות החכמה הזאת אשר נתעצם בהם בדרך לימודו (והמה נפרטים אחד אחד בס' נהר שלום להשמ"ש מדף כ"ד עד כ"ט). ובכ"י מצאתי: „אלו השאלות שנשאלו להרש"ש נר"ו מהכא להתם, ממני יצאו הדברים באין מבין לי אני הצעיר יוה"ך". בבוא השאלות האלה ליד המקובל הגדול השמ"ש ידע כי עומד הנהו לפני אנשים גדולים בחכמה ומביני דבר וישב אליהם בכבוד גדול לפי ערכם הרם רק החליט לבל ישיב אליהם על כל שאלה ושאלה ביחוד (הערה: כי צריך לזה ביאורים רחבים יען כי הם היו מבינים דברי הרב האר"י כפשטם כפי הנראה בהשקפה ראשונה למעיין מבלי לחדור לפנימיותם, אשר היה דבר זה אולי מסוכן אצלם וכצוואת רבינו מהרח"ו אשר אמר „כי הסברא בהם סכנה עצומה", ועל כן לא אבו לסמוך על דעתם עד בוא אליהם אמרי קדוש הרש"ש אשר אז החלו להקשות ולתרץ לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא) רק בדרך כללות ועל כן שלח להם העתק איזה קונטרסים מספריו „נהר שלום, ורחובות הנהר" אשר החל לחבר, למען הראותם השטה אשר הלך בה הוא בהבנת דברי האר"י ז"ל אשר על ידה יושמו המעקשים למישור. ואלה המה דבריו כפי מה שמצאתי בכ"י אי"ה עצמו: „ואלה התשובות הנשלחות מהתם להכא על השאלות ששאלנו מהשמ"ש הנז"ל בעודנו חי וזה לשונו הזהב: וראיתי את השאלות אשר שלחו מעכ"ת מהתם לשאול דברים העומדים ברומו של עולם ממני חרפת אדם נבזה ונמאס בער ולא

אדע, אמנם ראיתי כי לא עת השב, כי נלע"ד שעדיין לא נשתוינו בסדר למוד עץ חיים והבנת דבריו, ע"כ אמרתי לשלוח לכם קונטרס של ברכות השחר מן סידור סדר הכוונות אשר התחלתי לסדר לעצמי הנקרא „נהר שלום" וגם קונטרס מתחילת הקדמת הסידור הנז' הנק' רחובות הנהר (יכ"ן ע"ש הפסוק שאול מרחובות הנהר) ובע"ה ממה שיתחדש מן הסידור הנז' ומההקדמה הנז' שאשלח להם ישתוו דיעותיהם ודיעותינו בהבנת דברי הרב ז"ל, אמנם חלותי היא שיתנו לב בדברים האמורים שם ובפרט במה שכתבתי בהקדמה שבה נכללו ונסתמו דברים גדולים וסודות נעלמים להשקיף עליהם פעם ושתים השקפה נכונה וטובה כראוי כי לא דבר ריק הוא והנה עדי בשמים וסהדי במרומים כי כל הכתוב שם כלם דברי אלקים חיים האמורים מפי האר"י זלה"ה למהרח"ו ז"ל ואין עוד מלבדו, ואפי' בדברי שאר תלמידי האר"י ז"ל לא למדתי ואין לי מגע יד בספרי המקובלים לא ראשונים ולא אחרונים ולא למדתי בהם ואין לי ידיעה מהם כלל, וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן האמת, ולכן אמרתי שיעיינו בהם כי הם דברי האר"י ז"ל, והשי"ת יאיר עינינו בתורתו כי"ר. ובזה יותרו כל השאלות ממילא ואם אחר זה נשארו מהם איזה שאלות השי"ת יתן בלבנו בינה להבין ולהשכיל וכו'. עכ"ל הזהב" (לשון זה שהעתקתי הנהו נדפס בס' נהר שלום דף נ"ח ע"א).

אמר יכ"ן להבין חין ערך התשובה הזאת נחוץ לידע בתחלה תוכן עניני שני הספרים האלה, הלא הוא כתוב מפורש בערך ה"ר שלום מזרחי דידיע שרעבי. ותדע ותבין מן מוצא דבר כי השכיל מאד המקובל הגדול השמ"ש בשלחו אליהם קונטריסיו במקום תשובה על דבריהם, כי ידע הנהו כי עומד הוא בפני אנשים גדולים בחכמה ומביני דבר כמוהו ונפשו יודעת מאד כי הקונטרסים ההם יפתחו להם שערי אורה להבין עומק דברי רבינו האר"י ז"ל. וכן היה באמת כי כאשר הגיעה תשובת השמ"ש עם קונטריסיו להרב אי"ה וחביריו המקובלים בתונס ששו ויגילו עליהם כשמחת בקציר ועל ידם ראו אור בהיר בשחקים ונפתחו להם שערי אורה להבין קושט אמרי קדוש רבינו האר"י ז"ל שמסר לתלמידו מהרח"ו ז"ל, או אז הודו ולא בושו כי האמת אתו וכי עוד רחוקים המה מהבנת דברי רבינו האר"י ז"ל על מתכונתם, כאשר כתוב מפורש בס' אהבת ה' להרב יוסף סדבון בדף ע"ב וז"ל: לפי שטחיות לשונו בכוונות המה משוללים הבנה לקוצר ידיעתנו כי עדיין לא השתוינו בהבנת דברי רבינו האר"י זלה"ה בידיעת כוונתו על האמת ועל הנכון כידיעת וכהבנת הקדושים אשר בארץ צבי תובב"א. עכ"ל. אח"כ הודיעותו במכתב לאמר כי לא מצאו כדי שבעם בקונטריסים ששלח להם והוא השיבם על זה ושלח להם קונטרסים אחרים מספריו הנ"ל והזהיר אותם עוד הפעם לבל ילמדו רק בקבלת האר"י

לבד כפי השגת מהרח"ו תלמידו ואין עוד, וכפי הנראה כי נמשכו ביניהם חליפות מכתבים ימים רבים עד כי נראה כי כל קונטריסי הספר „נהר שלום" עם כל הקדמותיו והגהותיו הנקראים „אמת ושלום" וגם כללי החכמה בעצמה אשר נקראו „כללי השמ"ש" (ונדפסו בס' אמת ליעקב ניניו בטעיות רבות, גם מיוחסים בטעות להרב ר' דוד מאג'אר תלמידו, ואני ראיתים בכתב יד אי"ה בעצמו ובכתב יד יוס"ד בעצמו מתוקנים ומיוחסים להשמ"ש בעצמו. וכנראה שזה מהר"ד מאג'אר הוא המעתיק שהעתיק לו להשמ"ש כל הקונטריסים וההגהות והכללים, ומהר"י ניניו מצאם בכתיבת ידו ויחסים לו בטעות) הכוללים כל הקדמות חכמת האמת לפי שיטתו הוא בקיצור נמרץ, הכל שלח אליהם ומהם ועל ידם נפתחו אליהם שערי אורה להבין עמוקות דברי רבינו האר"י ז"ל ועי"ז צלחה בידם לחבר ספריהם על פי הקדמותיו כאשר נראה בפתיחת ס' אהבת ה' הנ"ל (חברו בשנת תקל"ו וסיימו בשנת תקל"ח) והילך לשונו: „פירוש האדרא זוטא ע"פ הקדמות רבינו האר"י ז"ל וע"פ הקדמות הנגלות לנו כהיום שבאו לנו מא"י תובב"א הקדמות מופלאות על דעת רבינו זלה"ה דבר דבור על אפניו מאת איש האלהים קדוש מה שעלתה מצודתו שסידר דברי רבינו זלה"ה סודות נפלאים ונוראים שלא שערום הראשונים וקרא שמם נ"ר הקדוש והטהור רחובות הנהר ונהר שלום". עכ"ל. וקונטריסו יראת ה' על שער רוה"ק חיברו בשנת תק"ם, וכאשר נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש בשנת תקל"ז, נראה להמקובלים האלה נבוכים הם בארץ בענין אחד בקבלה שבא לידם ולא ידעו למי לפנות לעזרה והם בוכים ומבכים על סילוקו של צדיק בעוה"ר, כאשר תראה בס' אהבת ה' בדף ק"ח סע"א וז"ל: ולכן הנלע"ד אם ייטב בעיני ה' עד יערה עלינו רוח ממרום כי אין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים כי נ"ר שמשנו כבה בעוה"ר. ע"כ. כוונתו על ס' נהר שלום ורחובות הנהר ר"ת נר. וכן כאשר באה שנת השמטה היא שנת תקמ"ד ערכו מכתב המקובלים האלה לשאול את פי חכמי הישיבה להעיד על רבם השמ"ש כיצד היה מתנהג בשנת השמטה בכוונות התפלה והם השיבו להם תשובה על שאלתם שנדפסה בס' דברי שלום לנכדו בדף כ"ב ע"ג (ואני מצאתי השאלה והתשובה הנז' בכ"י אי"ה ז"ל).

הרב אי"ה וחברו יוס"ד עם כלל החברים בבוא אליהם הקונטריסים ההמה של השמ"ש שמחו בהם וישישו כעל כל הון וישגו בהם לאהבה גם העירו עליהם הערות נפלאות הלא הם כתובים על ספרי המקובל יוס"ד שבדפוס, ובפרט הרב המקובל אי"ה הרבה לבדוק ולחפש אחריו בחפש מחופש וירהיב עז בנפשו לחלוק על איזה פרטים מהם ואת הכל העלה על חיבורו הגדול „צנצנת המן" בו ערך קונטריס בשם „קונטרס הראיות" לברר וללבן הדברים בראיות ברורות, ומן היום ההוא והלאה היו מריצים אליו שאלות רבות אחרות והוא השיב עליהם

כיד חכמתו הרחבה. והמה נדפסו בס' נהר שלום הנז' דף ס"א ע"ב, ודף נ"ה ע"ב עד דף נ"ז ע"ב, דף מ"ה ע"א עד סוף דף מ"ז ע"ב, דף ס' ע"ב עד דף ס"א סע"א. ובעיני ראיתי אני הצעיר הקונטריסים ההם מועתקים בכ"י עצמו של אי"ה עם הערותיו עליהם על הגליון (הספר הזה לקחו המו"ס יעקב ליפשיץ עם הספרים שקנה).

ספר צנצנת המן הוא חיבור גדול דרך שקלא וטריא על כל ספרי הרב האר"י ז"ל ע"פ סדורו של הרב מהר"י צמח, כי סדור מהרמ"ף [מהר"ם פאפירש] תלמידו לא הגיע לידו כי אם אח"כ. ואני הצעיר ראיתי הספר בכת"י עצמו של הרב עם עוד ספרים רבים כ"י בקבלה אשר היו אתו עמו במחיצתו מועתקים העתקה מהודרת בכ"י בעצמו (החכם ר' שלמה לוי שמת בסוף שנת התרע"ח העתיק מצנצנת המן הרבה). בין כתבי הרב ראיתי ספר אחד מכיל חידושי רבני המערב הנ"ל והוויכוחים שהיו ביניהם בהבנת דברי האר"י ז"ל. הספר הזה היה יקר מאד אצל הרב אי"ה, ובעוד שחביריו הלומדים בביתו בכל מנחת שב"ק היו מתעצמים באיזה דבר, היה הרב קורא: „תראו בשיטה מקובצת (הוא הספר הנז') ותמצאו נחת".

האגדה אומרת כי ה"ה אי"ה ויוס"ד תלמידים בקבלה מהרב יעקב סלאמא ז"ל, הוא מת בכפר נאבל רחוק יום אחד מתונס בשנת... וכשנודע להם שמת רבם עשו קפיצת הדרך ורכבו על קנה (או על עב קל) החקוק עליו שם המפורש ובאו לנאבל (כאבוה דשמואל בשעתו שבא בשם לביתו ככתוב בהלכות גדולות דף קצ"ז סע"ב או כר"א מגרמיזא לפנים, עיין ערך רבי יצחק הכהן בר יעקב). דבר הליכתם בענן לא נודע לשום איש, ובו בפרק היה הרמ"ס [הרב מסעוד] ובנו ר' שלמה אלפאסי בכפר „חמאם אלאנף" (שבו מרחץ מי מתכת לרפואה) והרמ"ס היה יושב על כסא תחת כפת הרקיע ויראו והנה עב קטנה ככף איש נוסעת ובה הרבנים אי"ה ויוס"ד, וישתומם לראות ויקרא לבנו שלמה לראות הפלא. עבר היום ההוא ויבואו הרמ"ס ובנו לתונס וישאל את פיהם אודות נסיעתם, ויענו זאת להכרח גדול לכבוד רבם עשו זאת אשר מוראו כמורא שמים וא"א בלא"ה. כך שמענו.

הרב אי"ה ז"ל מת קודם מהר"ש אלפאסי הנ"ל. במותו צוה לבניו שלשה דברים: א' שיעשו לו במותו טבילה במי מקוה הסמוך לחצירו; ב' לבל ילכו בניו אחרי מטתו; ג' לחפור קברו עמוק עמוק באדמה (יכ"ן כצואת ר' יוסי בר קיסמא בסנהדרין פ' חלק העמיקו ארוני ע"ש. וכבר רבינו האר"י ז"ל בשער מאמרי רז"ל באבות בביאור פסוק עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו הביא הקדמה דלאחר המיתה באים שלשה מלאכים ומעמיקים קרקעית הקבר עד שיוכל לעמוד על עמדו ומכין אותו במקלות של ברזל עד שמתפרדת ממנו הקליפה

ואח"כ מטבילין אותו בנהר דינור שהוא נהר מים חמין ע"י האש וכו', הביאה הר"א יצחקי בס' כף הכהן בקונטריס חסדי כהונה דרוש כ"ד דף נ"ג ע"א עש"ב). ויעשו לו הקהל כן כאשר צום. וכאשר הורידוהו למקוה ראו שהיה טובל במקוה מעצמו כמנהגו בעודו בחיים חייתו ויתמהו החברים מאד מאד על גודל קדושתו וטהרתו. ומי מבניו אשר לא אבה לקיים דברי אביו וילך אחר המטה, נאסר בו בפרק בבית האסורים ע"י עלילה בטעות בחשבם כי הוא הנאשם, ותהי לנס. הצוואה השלישית שמעו ממנו בעצמו טעמה, כי נחוץ לו להיות בעמידה בעת דין ומשפט עם קונו כדאיתא בש"ס. אחרי זמן מועט בשנת תקס"ב-ג' העתיקו המתים מקבריהם ע"פ פקודת שר הצבא (הפקיד שאכר) בן המלך הנקרא „חמודא באשא" למען הקף את חומת העיר הפרוצה מקדמת דנא, הרבה מן המתים גולגלו והועלו מקברם ויקברו עצמותיהם בשדה אחר אבל עצמותיו של הרב לא גולגלו ולא נגעה בהם יד כלל כי לא מצאוהו יען שהיה עמוק מאד (השנה ההיא נקראת בפי הגוים „שנת האשפה"), ועתה נגלה הסוד של הצוואה השלישית אשר לא הבינו היטב לרעו של הרב ז"ל, כי הוא ידע מראשית אחרית וראה מה יהיה באחרית הימים.[1]

בנו של הרב אי"ה הוא הרב יצחק הכהן, אמרו עליו שעבר שלש פעמים על הש"ס בלימוד התלמידים ויהי למשל פה העירה, והניח הרבה כתבים על

---

1. עיין בהערת המעתיק (הר"י) [ה"ר חי] זרקא בערך ר' מאיר לומברוזו אודות הגוי שהיה גרמא בהעתקת המתים, ואני יכ"ן בבחרותי שמעתי מזקן אחד קרובנו האומר כי בבחרותו היה מהחברה הקדושה של קוברי מתים והיה נוכח בו בפרק בבית החיים עת ירד המלך עצמו לחפור הקבר של הרב הגדול והקדוש ר' מסעוד אלפאסי, כי אמרו לו העוסקים בחפירות כי כל איש אשר ניסה לחפור בקבר יבשה ידו, על כן ירד המלך בעצמו באומרו כי הוא בעצמו יתעסק לחפור הקבר, וכאשר נסה לחפור נתקלה ידו ונלאה להשיבה, או אז האמין לדבריהם ודרש מחילה מהרב ואמר לו להרב כי מובטחני כי קברו יהי לנו לצור מעוז ולחומה נשגבה לעיר הזאת, ואז שבתה המלאכה והחומה לא הוקפה. ואחרי ימים מעטים או שנים באה מגפה לעיר ואומרים כי באה בעון הקמת מתי היהודים מקבריהם. כך שמעתי. כדברים האלה וכשמועה הזאת בעצמה שמעתי אני יכ"ן מאחרים ששמעו מאת אשה כשרה ויראת ה' וזקנה מופלגת אמו של הדו"מ ה"ר שלום לישע ז"ל שמתה לפני כארבעים שנה ויותר, שהיתה נוכחת שם במעמד ההוא עת ירד המלך בעצמו והכינו לו היהודים החברים כסא לשבת עליו, וקם מכסאו והחל לחפור בקבר בעצמו כי לא האמין להם עד שאירע לו כמוהם. או אז שב המלך למקומו ושבתה כל המלאכה. כך שמענו וגדולים צדיקים במיתתם יותר וכו'. עוד שמעתי כי החכם הגדול המשורר העתי [המודרני ?] בתונס ה"ר אליהו בנו של המקובל יוס"ד (יוסף סדבון) חיבר קינה נפלאה בעת ההיא ונתן סימן לעבו"ד א"ת האדמ"ה, מספרם התקס"ג לפ"ג. (יכ"ן בל"ס שהמאורע היה בתקס"ז שהרי הרא"ד היה בתונס התקס"ו ולא הזכירו). הרע"ח אלחאיך' בדרושו על הרי"ט אלגאזי ז"ל שקיל וטרי הרבה בדרושו הנ"ל מענייננא דיומא בדבר הקמת עצמות המתים ע"ש בספרו חיים וחסד. אמר יכ"ן אחר כך בא לידי ספר שיריו של הר"א סדבון ולא מצאתי בו את הקינה ההיא, ואולי ערוכה בספר קינותיו אשר לא הגיע לידי.

סדר קדשים ראיתים פה כ"י, ולעת זקנתו עלה לשכון כבוד בעיה"ק כמו בחודש אב ונפטר שם ליל מוצאי יום הכפורים זלה"ה. ושמענו כי מהר"ם סוזין שהיה ריש מתא שם שימשו בבואו שם (שהיה מכירו בעוד היותו רב בתונס) ולא החשיב עצמו כלום לנגד גאונותו של הרב ז"ל. גם הוא כאביו ישב ראש בבית שבת תחכמוני הוא הבית הנ"ל שהיה בית ועד לחכמים שוגים באהבת הח"ן של האר"י ז"ל הוא וזרעו אחריו מן הוא והלאה עד קרוב לימינו אלה במות נכדם בן בתם החו"ש הדו"מ כמה"ר **שלום זרקא** ז"ל אשר היה מרביץ תורת הקבלה כאבותיו גוחי נפש פה. במותו נתפרדה החבילה, גם הספרים נפזרו לכל רוח, ואני ראיתי מכללם ספר נקרא „יפה מראה" ערכין ע"ס א"ב מהקדמות האר"י ז"ל וכמדומה שחיברו הרב אי"ה, והוא ספר נפלא מאד.

מהר"ר יוסף הכהן הדיין (לפי שמינוהו דיין פה בעודו בחור נתכנה כל ימיו בכינוי זה „הדיין") ב"ר שמואל הכהן שהיה אב"ד פה וחתום בס' התשב"ץ וספרים אחרים. בנו הוא ה"ר יוסף הנז' נתמנה פה לדיין בהיותו בחור יען הורה הוראה אחת בחריפות ובקיאות לעיני הדיינים פה וימנוהו לדיין בו בפרק, וישב על כסא הדיינות תשעים שנה שלמות (כן שמעתי), ויהי לראש אב"ד פה בשנת תקל"ה אחרי הזקן ויושב בישיבה סבא דמשפטים הרב ר' מסעוד אלפאסי. אומרים כי לו היה משפט הבכורה והניח המקום להרמ"ס הנז' מרצונו הטוב. ומרגלא בפומיה „יען כי הרב מסעוד אלפאסי הוא ניצוץ רב המנונא סבא המובא בס' הזוהר הקדוש ע"כ הנחתי לו לשבת בראש", ויחי פה עלי אדמות מאה ועשר שנים (כן שמעתי אני יכ"ן מר' אהרן הכהן הסופר פה שהיה מזרעו). וילך לשכון כבוד בא"י וגדולי הדור קדמו את פניו בכבוד ומכללם ראשון לציון הרב יום טוב אלגאזי ז"ל שהיה מכניס ראשו תחת ידיו בעת ברכת כהנים בחזרת העמידה לברכו בברכת כהנים, וכנראה שהיה שם זמן מעט. וכנראה שהלכו שני הישישים ביחד לא"י הוא והשר ישועה הכהן טנוג'י זלה"ה.

ור"י ג'רמון כתב: ר"י הדיין בר חוגא (יצחק) הדיין, מנוהו דיין בן י"ח שנה ע"פ פקודת הר"י לומברוזו בעל זרע יצחק מאריה דאתרא הדין, ע"י פסק אחד שהורה בעודו בחור, ולשנה הבאה נשא אשה בת הקאיד של תונס, וישב על כסא ההוראה ערך ששים שנה וחי קרוב לתשעים ואז עלה לעיה"ק ירושלים ומנוחתו כבוד שם, כך שמעתי מהרב משמרות כהונה גזע היחס והמעלה דור אחר דור דיינים ומורים בתונס זרעו של הרב הנז' שהיה זקינו. והרב הוא בן בתו של הר"א טייב הנקרא רבי באסידי כמ"ש במעשה ב"ד בס' מר זקיני [ר' נהוראי ג'רמון] יתר הבז, והיה גברא אלמא לא יחת מפני כל כמ"ש

בחתימתו, וכל דייני דורו היו מתפחדים ממנו לרוב קדושתו ושלמותו ע"פ מדותיו ואחת מהנה שלא עבר עליו חצות לילה [בשינה] ועד אור הבוקר היה עוסק בתורה זיע"א. עד כאן ממוסבות שם בקיצור.

הוא חתום ראשון בתקנת בית המטבחיים בשנת תקמ"ד עם גושפנקא דמלכא בתבנית חותם קטן כפרק אצבע קטנה. התקנה הנז' מועתקת במשכנות הרועים בערך הסכמה, ואני יש לי התקנה בעצמה וחתימי עלה ששים גבורים בכתב ידם. ואמרתי להעתיק ממנה ששים חתימות ידם הקדושה: הראשון הוא חנא דידן, שני לו הרב חק נתן, שלישי לו הרב שלמה אלפאסי, ועמהם הרב אברהם כ"יאט, הרב אליהו גאביזון, הרב שמואל הכהן (בנו של הר"י הדיין הנז', מת בכפר נאבל כ"ג אב תקס"ד. כן כתב בחיים וחסד כ"י ח"ב), שלמה כהן טנוג'י (מת תקס"ג, יכ"ן), ואחר שבעת הרבנים הראשונים האלה אשר חתמו שמותם כנראה שהם דייני העיר נמצאו עוד החתימות האלה: הצעיר אברהם הכהן טנוג'י, יוסף הכהן (יכ"ן בלי ספק הוא בעל צנצנת המן שהיה בזמן הרמ"ס אלפאסי ור' יוסף זרקא וכיוצא), משה נג'אר, יעקב מעארך' (יכ"ן אולי הוא זקנו של בעל שופריה דיעקב שנפטר בחור שהיה מתלמידי ר' יוסף זרקא מהגדולים), נסים שמילה, יוסף בשמוט, שמואל בן א"א יוסף שמאמא, הצעיר אברהם נג'אר, הצעיר דוד טייב, יצחק אפרתי [צרפתי?], הצעיר יהודה הכהן, יצחק הכהן (הוא בנו של ה"ר יוסף הנז' בעל צנצנת המן והיה תלמיד ר"י זרקא מהגדולים), הצעיר ע"ה יעקב חיים בלעיש, אברהם טייב (בעל חיי אברהם), יוסף הכהן (יכ"ן אולי אביו של מוה"ר מהר"ח מגדורא), משה נקאש, שלמה אבן עטר, הצעיר יהודה נג'אר, הצעיר יצחק טייב (תלמיד ר"י זרקא ואולי גם מר שגייו וגיסו ר' יהודה נג'אר ג"כ. שניהם יצא להם שם גדול בתונס, זה בפסקיו וזה בלימודיו ופירושיו על ספרי הראשונים כנודע). ראובן קורקוס (עיין ערך ר' מסעוד אלפאסי), דוד צרפתי (בקי בדיני שחיטה ומנהגיה הוא ובניו אחריו פה, וקבלות רבות בידו בדינים הללו מרבני תונס יע"א[1]), הצעיר ישועה סדבון, אליהו כאשתרו, ישועה אשכנזי, הצעיר דוד צפ'ז (עיין בערכו), דוד פייתוסי, הצעיר משה לביט מאיר, הצעיר שלום בשמוט, הצעיר יוסף נטף, אברהם מעארך', דוד גג' (בעל נר דוד), משה שלום, יעקב סלאמא, יצחק נטף בכמה"ר שלמה תנצב"ה, משה כ"יאט, אברהם ויזימן, הצעיר חיים זגבריס?

---

1. וראה בהקדמת ס' שבת אחים למהר"ם שתרנ"ג זצ"ל שכ' שזה כארבעים שנה (בשנת התר"מ בערך) נסתלק ויעל שמי שחק הרב המורה הבקי בטרפיות ומנהגי עוב"י תונס יע"א כמה"ר ר' **אברהם הצרפתי** זצ"ל. ע"ש. נראה שהיה ממשפחה זו. **נאמ"ן ס"ט.**

יצחק ג'רמון, יעקב ארכח?[2] שלמה חי בטף, הצעיר שלמה בואינו, יאודה הכהן זרדי, דוד וזאן, יוסף הכהן, יעקב לביא? דוד פלוס, הצעיר יוסף זרקא (יכ"ן לפלא כי תחתונים למעלה ועליונים למטה), יעקב גאנם, יצחק צוייד, הצעיר יהודה בר אברהם הכהן טנוג'י (יכ"ן הוא מר זקני ז"ל, ואביו חתום למעלה), חיים מסעוד הכהן ס"ט. „מנין החכמים התותמים יצ"ו סי' ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם אכי"ר".

„אנו מגלים אזן כל קורא בפנקס זה שאין הסוחרים הבאים מארג'יל יע"א אפי' באו עם נשותיהם (ודעתם — יכ"ן) לחזור לעירם אינם בכלל זה החרם ועל כל ישראל שלום. יוסף הכהן ס"ט (מקום החותם), אליהו גאביזון ס"ט, נתן בורג'ל ס"ם.

„הנה אנחנו ח"מ מגלים אזן כל קורא בפנקס זה מאחורי הדף כל החרמות הכתובים והחתומים בו הם על מנת שאין אנחנו מקבלים עליהם ערבות אלא כל אוכליו יאשמו איש בחטאו ימות ואנחנו נקיים. יוסף הכהן ס"ט (מקום החותם), נתן בורג'ל ס"ט.

(אמר המעתיק חי זרקא: ומענין לענין באותו ענין ראיתי להעתיק פה מה שמצאתי בכ"י של מ"ז הרב מהר"י זרקא ז"ל וז"ל: „בריש כל מראי"ן אגא אמר כי מודעת זאת בכל הארץ כי בימי הרב ר' אברהם טייב תנצב"ה בעל ההסכמה לא היה המס מוטל על כללות הקהל יצ"ו כי אם אקרקפתא דגברי מתרמי, יש מי שפורע ז' גרושוש לשנה, ויש מי שפורע ג' גרושוש וחצי, ויש מי שפורע ז' רבעי גרוש, כל אחד לפי ערכו לא פחות ולא יותר מזה הסך ונותן ליד הממונה מאת המלך יר"ה, ואחר זמן שנפטר הרב הנז' הטיל המלך יר"ה קצב יותר ויותר על הנהוג והטיל אותו על כללות הקהל יצ"ו, ואז פטרו הת"ח מפריעת המס ואת היותר על הנהוג הטילו אותו הקהל יצ"ו על היחידים, שיש מי שפורע עשרה גרושוש [נוסף] על הנהוג לו ויש מי שפורע יותר ויש מי שפורע פחות כדי להשלים קצבת המלך יר"ה בענין שלא היו גובים כלל מבית המטבחיים לפרעון המס, ובעת עמוד חכמי זמנינו וחידשו ההסכמה הראשונה של הרב זלה"ה (פה הרב העתיק כל ההסכמה הראשונה

---

2. כן הוא בכ"י בסימן שאלה (וכן במשפחת זנבריס ומשפחת לביא). ולי פשוט שהיא משפחת רכאח או ארכאח ועד היום יש מבני משפחה זו בתונס. ודע שהחתימות בפרטן הן 58 ולא ששים, אלא שבכ"י מצאתי מתחת לחתימת „דוד פלוס" (בסמוך) באותיות קטנות מאד: ד"ס. ד"ס. כנראה שהן שתי חתימות נוספות שלא הצליח המחבר לזהותן. נאמ"ן ס"ט.

הגדפסה בס' משכנות הרועים להרע"ח בערך הסכמה) חתמתי אני עמהם, ואח"כ שמעתי שהיותר על הנהוג של המס שהיו לוקחים מהיחידים הטילו אותו חכמי זמנינו על בית המטבחיים והיו גובים אותו משם, וראיתי שהוסיפו בשומת הבשר יותר מהראוי שמה שהיה נמכר בששה נאצרייה ארטל עכשיו מוכרים אותו בי"ג נאצרייא כדי להשלים פחת המס. ואז עמדתי לעורר כי לא מן השם הוא זה לייקר השער כדי לפרוע המס, שנמצא שהת"ח והעניים והאביונים פורעים המס, ולא עוד אלא שהמשרתים של הגבירים נכנסים לבית המטבחיים ולוקחים הבשר משופרא דשופרי והעצמות והגידים הנשארים לוקחים אותם הת"ח והעניים והאביונים בשומא אחת בשווי הבשר המובחר (א"ה שמעתי שעל זה עשו תקנה שהבשר המובחר ימכר בשומא, והבשר האחר ימכר בשומא פחות ממנו מעט), לא כן קהל הגורניזיש שאחר שלוקחים הקהל כל די ספוקם אז העצמות והגידים הנשארים אז שולחים אותם לבית הגבירים שלהם וגובים מהם בשומת הבשר המובחר, וצעקתי על זה כמה פעמים ואין מטה אזן, והן עתה כמו שני חדשים נולד לבני משה יצ"ו בן זכר ושלחתי משרת שלי לבית המטבחיים לקנות בשר לצורך סעודת ברית מילה ואז כשלקח הבשר ראה אותו הגזבר שלקח הרבה יותר מהנהוג (אפשר שהיתה תקנה בימיהם מי שיש לו איזה שמחה לוקח הבשר בפחות מעט משומא ממה שמוכרים, אבל היתה להם קצבה לברית כמה יקח ולחופה כמה, זהו אומרו שלקח יותר מהנהוג) ועמד עליו והכהו מכות גדולות ולקח ממנו בחזקה וגירשו מבית המטבחיים ולא נחה דעתו עד שהביאו לפני הפרנסים והכהו עוד מאתים מכות גדולות עד שעשת בו פצעים וחבורות ודמו היה שותת לארץ. וכשראיתי כך הלכתי ונכנסתי להיות בכלל הקהל של הגורניזיש ולקנות בשר מהמטבחיים שלהם. ואין זה מן התימה כי כבר קדמני החו"ש הדו"מ כה"ר מרדכי חאייד' ז"ל שהיה דיין על קהל אתואנסה ונתקוטט פעם אחת עמהם והלך ונמנה עם הקהל של הגורניזיש ולוקח בשר מהמקולין שלהם ואין פוצה פה ומצפצף. והן היום עמדו ונצבו עלי כמו נד מקצת מהקהל ובצעם בראש כלם הלא המה ר' עוזיאל חאייד' ור' אליהו בנו של ר' נתן בורג'ל והוציאו עלי לעז לאמר מעל בחרם שלקח בשר מהמקולין של הגורניזיש, ותשובתי היתה אליהם שכיון שנכנסתי ונמניתי עם הקהל של הגורניזיש לא יחול החרם בזה והראיה מר' מרדכי הנז' ועוד הרי כתב הרמ"א ז"ל ביו"ד סי' רמ"ג ס"ב וז"ל: ואם החרימו הצבור על ת"ח ליתן מס אין בחרם שלהם כלום ע"כ. וע' בב"י שהאריך בזה כמו שיראה המעיין. ועיין בשו"ת מעיל שמואל סי' ט"ו ובס' הפוסקים אין די באר וא"כ כיון שבנ"ד הת"ח בלקיחת הבשר הם פורעים המס אין בחרם זה כלום שבזמן הרב ר' אברהם טייב ז"ל שהטיל חרם לא היתה פריעת המס יוצאה מהמקולין ועוד שיש לי עדים בדבר שר' נתן בורג'ל יצ"ו

היה קונה בשר מהמקולין של הגורניזיש. ע"כ) (מהמעתיק החו"ש ר' חי זרקא דור רביעי להרב).

מעשה נפלא שמענו כי הרב האב"ד הלזה עשה שקלא וטריא אחת עם הרב דוד צפג' נכד הר"ד צפג' הראשון הנודע אשר כבר בימיו החלה שקו"ט זו בעצמה ועמדה הקושיא ולא תירצה, עתה כי בא לידו פתרונה קרא לר"ד צפג' והרצה לו הדברים. הר"ד צפג' הבין כי לא עליו כוונתו ואעפ"כ שקיל וטרי עמו. אח"כ אמר לו הרב: עתה נזכרתי כי תחלת הדברים היו עם זקנך ולא עמך (אשר כבר נלב"ע הרבה לפני זה). והוא לרוב אריכות ימיו נחשבו לו שניהם לאחד יען כי היו שניהם בעלי שם בחריפות ופלפול ועד שלא שקעה שמשו של זה זרחה שמשו של זה, ושנים רבות עברו כאמש נחשבו בעיניו, מה גדול כחה של זקנה זו, דורות רבים עוברים לפניה כבני מרון. ומנכדיו דור רביעי לו הוא הרב מופת דורנו מהר"ר אברהם הכהן בעל משמרות כהונה על כל הש"ס ושאר ספרים אשר יצא לו שם גדול פה בגלל שקידתו שהרבץ תורה בתלמידים רבים ושלמים ועשה ספרים יקרים, כל ספריו יצאו לאור ע"י קרובו קאייד נסים שמאמא ז"ל, והם: משמרות כהונה הנ"ל ב"ח על כל הש"ס כדרך מהרש"א בחידושיו ושאר מפרשים, שלחנו של אברהם על ד' טורי שלחן ערוך, מצות כהונה שו"ת נדפס עם שש"א, עיני הכהן דיני שו"ב מאוספים מפוסקים 4°. כף הכהן וחסדי כהונה פשטים ודרושים, ונדפס פה תונס תרס"ד קונטריס קטן נקרא „כתר כהונה" בו הנהגות זקנו דור רביעי לו מוהר"י הדיין הנז' בבית הכנסת הגדולה בהנהגות התפלה אשר הוא ומשפחתו היו שלוחי צבור בביהכ"נ הנז' הנקראת „שכלה" בפי החכמים פה עד האחרון הרא"ך זה בעל מש"ך וממנו נפסק החבל אשר המשיכוהו תלמידיו אחריו. ומגדולי תלמידיו הרב מרדכי סמאג'א והרב משה ברבי (שהיו פה לאבות ב"ד שנים מעטות זה אחר זה ונפטרו לחיי עד בימינו), הרב הגדול קולע אל השערה ולא יחטיא הרב דוד צפג' ז"ל בר הדו"מ הרב ישועה ז"ל, מת בשנת מ"ד לחייו בשנת התרכ"ד בעיר קטנה אלמנשתיר בגבולות תונס, הרב הגדול מרדכי כהן גנונא בן סופר מתא מהר"ר יוסף הכהן, שהיה בקי בחדרי תורה וקולע אל השערה ולא יחטיא והיה סופר מתא ואפוטרופוס מושבע כמה שנים פה תונס ונפטר בשנת תרמ"ו ה' כסליו בהיותו בן נ"ה שנה במגפה פה, והמגפה נעצרה בעבורו כי שקול זכותו כנגד כולם והניח איזה ספרים מעטים גם מעט דרושים נפלאים מאד. הוא היה לו ביבליאותיק גדולה מספרים ואני הייתי מאוהביו ומשמשיו כמה שנים בבחרותי עם איזה חכמים אחרים בני גילי ולמדתי עמו דקדוק ותנ"ך וש"ס משנה ונהניתי ממנו ומספריו עצה ותושיה לרוב. הוא תיקן עניינים רבים בקהלה (ומכללם יסד הוא וחבריו סופרי מתא חברת „אור תורה" המלמדת בחנם

לילדי ישראל תורה וקובעת פרס לתלמידי „התלמוד" שלה, אשר עתה היא אבן הפנה בתונס לתלמוד תורה ותלמידי תרביצאי, יען כי ראו כי אין תקוה נשקפת מכוליו ה„אלינץ" פה אשר נתייסד בשנת התרל"ה ולקח לו את כל ילדי התלמוד תורה פה וכאשר גדלו פנו עורף לדת, על כן יסדו חברת „אור תורה") כי היה חד השכל ובעל זכירה יועץ וחכם חרשים וירא שמים בסתר כבגלוי באמת ותמים האל ישלם פעולו בעולם האמת (ועיין מה שכתבתי בסוף קונטריס „התיישבות היהודים באפריקה הצפונית" אשר בתחלת הספר). גם מתלמידיו (של הרב משמרות כהונה) החכם הגדול בחריפות וקלות העיון הרב **מרדכי שתרוג** (שניו של הר"מ הנזכר[3]) היה ראש למורי ביה"ס האליאנס פה כארבעים שנה מעת התייסדו התרל"ד. הוא אחיהם של הני זוגא דרבנן ה"ר חי והרב משה שתרוג ז"ל עיין בערכם.

מהר"ר יוסף הכהן טנוג'י תלמיד הר"א טייב הנקרא „באסידי", מת בקוצר שנים וחידושיו קראום „בני יוסף" והוא דודו של מז"ת ז"ל. הספר הנז' הגיהו הרב יהודה נג'אר ז"ל ובסופו הדפיסו ח"ב לזרע יצחק לומברוזו חידושים ושו"ת, ליוורנו תקנ"ג. ושם גליונות מר' צמח צרפתי ומר"א טייב באסידי גם מר"י ג'רמון ור"ח אבולעפיא.

מהר"ר יוסף בכ"ר שמואל **הקטן** מעיר פאס, בהיותו בן י"ג למד אצל ה"ה מו"ה ישעיה בקיש ובשנת גע"ש יצא מארץ מולדתו מפני זלעפות רעב דבר וחרב, מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימת דבר ורעב מפני המלחמות והקטטות שהיו בין בני מלך מראקס שמת כי כל אחד מתנשא לאמר אני אמלוך ויאכלו את ישראל בכל פה עד כי נשארו מעט מהרבה וכמה משפחות ובתי אבות נכחדו והיו כלא היו, וכמה ספרים חדשים גם ישנים מכ"י ומדפוס נשרפו ונקרעו ונגנזו תחת המפולת ואז בא לליוורנו ושם השתדל להביא לדפוס ספר הישר בויניציאה שפ"ה לפ"ק עם הערותיו על הגליון. וחיבר עוד (כנראה מהקדמתו והערותיו על הספר הנז') ס' כתונת יוסף ב"ח, ח"א פי' קצת מקומות מהפרשיות וח"ב

---

3. כלומר גיסו של הרב מרדכי כהן גנונא הנ"ל. והוא נתן הסכמה לס' מקרא מפורש (כללי דקדוק ולימוד שפת עבר מהרב שלום פלאח ז"ל) דפוס תונס התרנ"ב, ומתואר שם: „המנהל הראשי למורים העברים בבית הספר אשר לחברת כי"ח בתונס". כן מובא בשו"ת ישיב משה (למר אחיו זצ"ל) ח"א סי' שמ"ב בזה"ל: „והרציתי לפני כמה חכמים ולא השיבו דבר עד שהרציתי הדברים לפני מו"ר אחי כמה"ר ר' מרדכי זלה"ה והשיב לי דהתוס' ס"ל... ומצאתי שזה מחלוקת הפוסקים... וא"כ תירוץ מו"ר אחי אמת הוא ודו"ק". **נאמ"ן ס"ט.**

נ' דרושים שדרש בקהל רב עם קונטרס אחרון פי' קצת פסוקים ומאמרי רז"ל שבאו אגב גררא לידו ולא נדפס (העתקתי זה מס' אור החיים למיכל נו' 1056).

ס' הישר נזכר מהראשונים ונדפס פעם ראשונה בנאפולי חש"ד בהיות העיר תחת ממשלת ספרד, ובהקדמה מספרים המדפיסים כי היה הספר עם ספרים רבים בירושלים בזמן החורבן ע"י טיטוס ונעתקו לאשביליא ויבואו אח"כ מהבית ההוא אשר באשביליא מעיר לעיר עד נאפולי ונדפס שם ס' הישר מוגה מי"ב נוסחאות כ"י, והבטיחו המדפיסים שרוצים להדפיס שאר הספרים שבאו עמו מאשביליא (ולא ידעתי אם קיימו הבטחתם) ומכללם ספרי החשמונאים, ושם נמצא ספור אחר שס' הישר שלחוהו חכמי ירושלים לתלמי המלך במצרים קודם העתקת השבעים את התורה. הקדמה זו העתיקה רא"ך [בס' מעשה צדיקים] בסי' ע"ג ובמ"ק סי' קע"ח. (הרבה ספרים הביאו אתם המגורשים מערי ספרד לפאס כמו תוספי הרא"ש ליבמות וכתובות וקידושין גם „דברי הימים של משה" ו„מעשה טוביאל", בס' בנאות דשא לה"ר שלמה אדהאן. גם בעיר פאס נמצא „נבואת אחיה השילוני" כמ"ש בראש משביר בהערת המעתיק [סוף מסכת עירובין]. גם ס' הצנורות זכרו הרמ"ק בספ"ר וכתב שנמצא אצל אחינו שבמדינת פיס. ובשנת רס"ה נסדר ס' הבתים להרשב"א ע"י איש אחד מגירוש ספרד שנת רנ"ב. גם נמצא שם ס' לבנת הספיר על הזהר. ושניהם ר"ל ס' לבנת הספיר וס' הבתים קנה אותם ר' אליעזר אשכנזי מתונס מאת ר' שלמה זרקא בעל „שי למורא" שמצאם שם בפאס. כך שמעתי אני יכ"ן).

מהר"ר יוסף זרקא רב גדול בתונס מרביץ תורה בישראל בתלמידים רבים ושלמים (בית מדרשו קיים עד היום) וגדולי הארץ הזאת המה תלמידיו: הרב ר' יצחק טייב בעל ערך השלחן, הר"ר יצחק הכהן בן הרב אי"ה המקובל (כשעלה לא"י אמרו עליו אריה עלה מבבל), והרב יעקב פיתוסי בעל ברית יעקב וכו'. והרב [יעקב מעארך' בעל] שופריה דיעקב, והרב יוסף סדבון בר יעקב המקובל הצעיר אשר צמח על שדה הקבלה סביב לשנת תק"ל והצליח בלימודי הקבלה כפי שיטתו של השמ"ש ז"ל אשר שלח קונטריסיו להרב אי"ה, והוא שגה בהם באהבה רבה עד שנעשו עצם מעצמיו, ויחבר ספריו לפי הדרך ההיא והמה ספריו אהבת ה' ויראת ה' ומלחמות ה', הוא המקובל הנודע בשם יוס"ד אביו של המשורר אליהו סדבון עיין בערכו ובערך אי"ה.

בזמנו של הרב מהר"י זרקא הלזה היה הרב חק נתן מרביץ תורה בתלמידים כמוהו בתונס (בית מדרשו קיים עד היום) ושניהם היו תלמידי הרב זרע יצחק לומברוזו ומרביצי תורה בתלמידים כמוהו. הוא היה מקובל ומתנהג בחסידות וקדושה וסופר מהיר בתורת ה' ולא רצה להתמנות דיין בתונס מרוב חסידותו

(הוא קרוב לנו מצד אמי מורתי עזיזה הכ"מ ותמ"ך). הוא מסכים בס' בני שמואל עדאוי בשנת תקכ"ז ובס' זרע יצחק לרבו בשנת תקכ"ח ובס' למודי ה' גם בספר ערך השלחן לתלמידו מהרי"ט גם בס' ברית יעקב לתלמידו מהר"י פיתוסי גם בס' שופריה דיעקב לתלמידו (שנפטר בקיצור שנים) ובס' בני יוסף טנוג'י הקדמון (שמת גם הוא בקוצר שנים). רבני הדור מזכירים אותו בחיבוריהם בכבוד גדול ומכללם בס' שרש ישי בחי' לקידושין דף מ"א בזה"ל: „וחזי הוית למורינו ורבינו הגדול מופת הדור הרב המופלא בנסתר ובנגלה חסידא קדישא ופרישא ר"מ ור"מ כמהר"ר יוסף זרקא ז"ל שיישב לזה בכתביו". ונפטר הוא ותלמידו החכם הצעיר ה"ר יוסף הכהן טנוג'י (ואיננו בעל בני יוסף שהיה תלמיד ר"א באסידי רק אולי נכדו) בשנה אחת היא תקנ"ח, ודרש עליהם הרב מהרע"ח אלחאיך במערתא דחסידי (הנשאר עוד בכ"י) ושם השבח השביח מאד בשבח הרב והזכיר ספרו ביאור על י"ג מדות דר' ישמעאל אשר חיבר. ואני הצעיר ראיתיו בכ"י עם ספרים אחרים שחיבר [וכעת נדפס כדלהלן]. גם ראיתי העתק מכתבים רבים בכתב ידו שערך לחבריו בעיר ליוורנו ומכללם הרב הגדול מהר"ר בנימין איספינוזא ז"ל (אשר עיקרו מתונס והלך לגור בליוורנו ונפטר שם בשנת תקל"ז) ובניו. ותכנם הוא דבר קניית הספרי תורות שכתב בידו למענם והם קנום ממנו במחיר יקר עבור קדושתם ויפים וטובם, והיו שולחים אליו כפעם בפעם רשימת ספרים דפוס וכ"י והוא היה קונה מאתם במחיר למען בית מדרשו שהיה מלא ספרים, גם היה קונה משם ספרים למען איזה יחידים, ועל ידו נתעשרו בתי המדרשים בתונס בעת ההיא. וכתב ר"י ג'רמון במוסבות שם כי הרב יהודה אנג'אר בעל למודי ה' ושאר ספרים היה אצלו תלמיד חבר. ובנו הוא החכם ה"ר משה זרקא אביהם של ר' אליהו ור' ישועה שהוליד את החכם הגדול אוחז מלאכת אבותיו וכותב סת"ם בקדושה חכם ודרשן ומטיף נפלא ומדקדק עצום הוא כה"ר חי זרקא ז"ל שהשתדל להוציא לאור ספרי זקיגו הגדול והוא העתיק למעני הספר הזה לאות אהבת וידידות והוסיף בו כה וכה עיין ערך ר' יוסף הכהן הדיין ועוד.

אח"כ בא לידי ס' מעגל טוב מהרב חיד"א שבא לתונס שנת תקל"ד ושם מספר כלשון הזה: „בתונס היה לי אהבה רבה עם החכם ר' יוסף זרקא נר"ו ועם קצת תלמידיו. החכם ר"י זרקא חכם וסופר וחסיד ונקי וצדיק היו לו כששים תלמידים ומהם חשובי המעייגים ומגדולי תלמידיו ה"ר יהושע (יכ"ן הוא השר והטפסר כה"ר ישועה הכהן טנוג'י שהיה חתן בנו ר' משה. כן שמעתי מבן נכדו ר"י זרקא נ"י) ור' אברהם קטן הפרנס, ור' יעקב מעארך (בעל שופריה דיעקב), וכלם היו אהובים לי ולמדתי עמהם". ע"כ. וכתב הרא"ך בספרו מחנה אברהם כלשון הזה: „ר"י זרקא היה בקי בכתיבת ספרי תורות בקדושה ונמכרים

ביוקר. בימיו היה החכם מו"ר רבי נהוראי ג'רמון והרב מסעוד אלפאסי ובנו החכם ר' שלמה אלפאסי והחכם ר' שמריה קטריווש והחכם ר' משה שלום, הוא חיבר שלשה חיבורים שיטות וחיבור כללים וחיבור ליקוטי דרשות ולא נדפסו, ונפטר שנת תקנ"ח. ע"כ.

יכ"ן בזמננו בשנת תרס"ד נדפס ס' אחד מספריו בשם „פרפראות לחכמה" כללים וביאור על י"ג מדות דרבי ישמעאל „ויוסף חי" ע"י נכדו הנז' דור רביעי לו והוא ליקוטים על הש"ע והרמב"ם ואיזה שו"ת אשר שאלו ממנו חכמי דורו, ושם שאלה אודות חי העולמים בצירי או בפתח מאת ר' בנימין איספינוזא מליוורנו והזכיר שם ספרו „יסוד הקיום", שאלה מרבני אלג'יר בשנת התקנ"ג שרצונם לבטל הקרוב"ץ ושירים ופיוטים שנוהגים לאומרם בתוך התפלה והם הנהיגו לאומרם אחר החזרה (חזרת העמידה) מטעם הפסק בתפלה כדעת האר"י ז"ל וערערו עליהם והוא אישר דבריהם והסכימו עמו רבנים ע"ש. ונכדו הנז"ל הדפיס ג"כ חידושיו ושיטותיו בש"ס [בשם „עוד יוסף חי"] ובטרם גמר הדפוס נלב"ע בשנת תרע"ח זלה"ה. והוא העתיק למעני בכתב ידו הספר הזה למוסרו לדפוס ועוד לא איסתייעא מילתא. ועיין בערך מהר"ר יוסף הכהן הדיין ומהר"ר יוסף הכהן אברי"ש ומהר"ר מאיר לומברוזו ז"ל.

מהר"ר יוסף בר יצחק סאמברי מרבני מצרים, היה תלמיד מהרב חנניא ברהום מרבני מצרים שמת שנת תט"ו. ר"י סאמברי חיבר ס' דברי יוסף בקורות הדורות בשנת תל"ב במצרים והוא נכבד מאד לקורות בנ"י בתוגרמה ומצרים, ונראה שנשתמש בקוראי הדורות שלפניו כגון דבי אליהו קפסאלי, דברי הימים לר"י הכהן, הקדמת ר"ש בן שם טוב עטייה, ונדפס בשם „ספור דברים מס' דברי יוסף" בקושטא תפ"ח. החכם ההוא היה ממשמשי ה"ר רפאל יוסף צלבי שר מלך מצרים כמ"ש בדף כ"ז. עוד נדפס באיזמיר שנת תקי"ו בשם „מאורעות עולם" או ספור דברים למחבר אלמוגי. הרב חיד"א היה בידו ומזכירו בשם קובץ כ"י ובערך מהר"ר אברהם סבע הזכירו בשמו „דברי יוסף", ונזכר מר' אברהם כלפון גם בתולדות גדולי איטליא ושאר מחברים בשם „מאורעות עולם". מזה נראה כי אלה שלשה ספרים „דברי יוסף" „ספור דברים" „מאורעות עולם" המה לאחד יחשבו ותכן ענייגם הוא שלשלת הרבנים ווריחת אור מלכי העותמנליס המה התוגרמים שמשלו בקושטנטינופל. החכם נייבויער הדפיס בספרו „סדר חכמים" ליקוטים מס' דברי יוסף הנז'. וכתב הר"א בן שמעון בס' טוב מצרים (הנאצל ממנו) כי ר"י סמברי המחבר הפליא לעשות בסדרו את גולת ספרד ומגורשי קשטיליא וטוליטולא בשמות של הרבנים מוצאי גולה כל אחד בשמו וספריו שחיבר אן חנה ואן פנה מי באה"ק תובב"א ומי במצרים ומי בקושטא

ומי בשאלוניקי וכו' דבר פלא גודל בקיאותו וידיעתו הרחבה, וכן סידר את רבני מצרים הראשונים והאחרונים לכלם בשם יקרא וכו' וכו' וכתב כי המעתיקים השמיטו ממנו כל תארי הכבוד והניחו השמות ערומים, ישמעאל הכהן, יצחק די מולינא, בנימין קאג'יג'י, וכן לא יעשה. ע"ש. ולפי הנראה כי נתחבר בשנת תל"ב והמעתיקים הוסיפו וגרעו בו. ובשנת תרנ"ו הדפיס ד"ר נייבויער בברלין ליקוטים עם מבוא ממנו. ובמ"ע [ובמכתב עתי] „התור" תרפ"ב גליון ג' הזכירו החכם ריבלין וכתב: הספר כפי שהוא בשלימותו כולל דברי ימי ישראל מאחרי דורות האמוראים עד ימי המחבר נמצא כ"י באדיליאנה 2410 ובאוצר הספרים של [כל] ישראל חברים בפאריז, והעתיק שם ענין שמואל אבוחצירה ששמע מן הר"ש וויטאל בן מהרח"ו ז"ל שחיה (ש"ן־ת"ל).

מהר"ר יוסף סדבון המקובל הגדול, הזכרתיו בערך בנו ר' אליהו סדבון המשורר. ונדפס לו אהבת ה' על אדרא רבה ויראת ה' על שער רוח הקדש, ועוד לו בכ"י ס' מלחמות ה' כוונות על קימת חצות לקחו הרב יצחק קאלאמארו שליח עיה"ק בהיותו בתונס להדפיסו ולא נדפס עדיין. ור"א מגדורא מזכיר בניו החו"ש ר' שלום והחו"ש ר' אליהו, עיין ערך אי"ה.

מרן מהר"ר יוסף קארו היה בעיר ניקופולי והיתה לו שותפות עם חנוני אחד והיה כועס עליו על כי היה מאחר לבוא להחנות עד צאתו מהישיבה ובטל השותפות עי"ז והיה מרן מהלך בשוק וקנה מדוכה אחת נחשת עם העלי שלה אשר היו מלאים חלודה, בקרן שלו שלקח מהשותף, ועלתה לו זהב טהור ועי"ז נתעשר, ובא אליו בחלום (המלאך הדובר בו. יכ"ן) וא"ל אני הוא מזלך שמכרתי לך המדוכה לבעבור שתדפיס את ספרך ב"י ולילך אח"כ לצפת ת"ו. וכן עשה הדפיס ספרו ב"י שנת שי"ד ועלה לצפת ונתחתן עם הרב האר"י שלקח את בתו לבנו. ואירע לו כמה ענינים עם האר"י (ושם מספר בפרטות) ונפטר שם שנת של"ה. כן שמעתי מה"ר חסידא קדישא מהר"ר יוסף בן סאמון שד"ר טבריא ת"ו שנת תקנ"ו. אמר הצעיר הכותב אברהם כלפון ס"ט כפי הנראה שמרן ז"ל נפטר על קידוש השם כנז' בס' מגיד מישרים משם המגיד וז"ל ובתר כל דין אזכך לאתוקדא על קדושת שמי וכל חובותיך וכל עונותיך ישתאבון בנורא ותסתלק מתמן כעמר נקי, ועוד שם בדף ה' ואת עתיד לאיתוקדא על קדושת שמי, ועוד בדף י"ז ובגין כך תזכה לאיתוקדא על קדושת שמיה דקוב"ה, וכן בפ' תולדות ובכמה מקומות אומר לו שעתיד לאיתוקדא כמו דאיתוקד שלמה חביבי. וזה שלמה היה גר צדק ונשרף שנת הרצ"ג כנז' לקמן מעשה שלו עם מעשה דוד הראובני יע"ש. (מעשה צדיקים סי' ס"ח). אמר יכ"ן מרן ז"ל מת

על משכבו בשנת של"ה כנודע. ומצאתי בקובץ כ"י מכיל כשלש מאות שירים ופיוטים ממשוררים שונים, שיר אחד חתום בו **אני יוסף קארו** בראשי בתיו ואמרתי להעתיקו פה והוא כמו תפלה:

ארוממך[1] אדני / כי גדול על כל שמך / בקהל רב אודך / אשתחוה
נפלאותיך אחוה / אתה משפיל ומרים / בורא רוח והרים / ושמים
יחד אש עפר ומים / ארץ וכל אשר בה / רם ונשא וגבה / תמים דעות
יודע כל נסתרות / נאום ה' אלהים / את הארץ ושמים / אני מלא
ואתה ה' ל- / לעולם תשב והכל / לפניך כאשכול / לרצונך
סוב לעבדך פניך / כי ברכים לך הכרעתי / שמע נא את קול שועתי / וענני
פנה אלי וחנני / השיבני ואשובה / לא תהיה נא עוד עזובה / את דמעתי
קרב נא לישועתי / כי רוע יצרי התעני / והיה ביום רעה ילכדני / מחסי אתה
אל תהי לי למחתה / יבושו אויבי ואל / אבושה אני, וגאל / את ישראל
רמו כוכבי ישמעאל / ואדום הארורה / עליהם אפך יחרה / יראו עינינו
וישמח יגיל לבנו / כי אמרת לנביא / כי אתה מהרה תביא / את משיחנו.

ודע כי מרן היו בידו כמה ספרי הראשונים בכ"י עיין פ"א מהלכות שבת בכ"מ משם מ"כ והם נמצאים בתחלת מעשה רקח ובס' ברכת אברהם לבן הרמב"ם (הנדפס תר"ך) תשובה י"ט באורך. ועיין בליקוטיו של הרב חק נתן על הרמב"ם שם פ"א דשבת שפירש הדברים באורך והוא ההפרש שיש בין פסיק רישיה ובין מלאכה שאינה צריכה לגופה ע"ש. וכן בפ"ז דלולב דין ז' הביא משם מ"כ אותה התשובה שבס' ברכת אברהם סי' ל"א וכבר העיר על זה ביצחק ירנן (בומברגר) הלכות לולב ס"ק קי"א. וכן בפי"ד דשבת ה"א נמצאת בתשובה ט"ו וכן בפ"א דקרבן פסח היא תשובה ג' וכן שאלה י"ג הביאה מרן בכ"מ. וגם בב"י הביא דין אחד משם מ"כ וכתב בס' שלחנו של אברהם הכהן שמצא הדברים בס' חקות הדיינים כ"י ע"ש. [וראה במערכת האל"ף ערך רבנו אברהם בן הרמב"ם].

מהר"ר יעקב בע"ס „קול בכי יעקב" שיטה על מסכתות: קידושין, בבא מציעא, גיטין. בהיותו בן י"ט שנה היה לרב בק"ק ניקלשבורג ונפטר בשנת תקמ"א בחיי אביו והניח אחריו בן קטן וקודם מותו בג' ימים עשה צוואה ואביו הדפיס אחרי מותו את ספרו עם הצוואה הנז' וקרא לו „קול בוכים", והוא חיה אחריו ג' שנים. וחיבר ס' רשפי אש על גפ"ת, וס' תהלות יעקב על התהלים.

---

1. נ"א אברכך.

מעשה צדיקים סי' ש"ס ומחנה אברהם בערך קול בכי יעקב. ושם מספר ע"פ השמועה הנבואה שנזדקרה מפיו קודם מותו בג' ימים בזה הלשון: ושמעתי כי קודם מותו בשלשה ימים עשה צוואה איך יתעסקו בקבורתו כמו ידע כי קרב קצו, ולקח בנו בחיקו והיה בוכה, ואמרה לו אשתו על מה אתה בוכה, ואמר לה מי ילמד בן זה תורה, אמרה לו הרי אביך, והשיב לה: אף הוא ימות אחרי ג' שנים. וכן היה. וביום פטירתו טבל ג' פעמים ונפטר. והוא לא חלה כלל והיה לומד עם תלמידיו עד יציאת נשמה, והיו לו שלש מאות תלמידים. זיע"א. (יכ"ן כפי שידענו משם הגדולים החדש ומאוצר הספרים כי זה ר' יעקב אורי שרגא (א"ש) פיוויש חיבר „בית יעקב אש" על איוב, „רשפי אש" על התורה, „תהלות יעקב" על התהלים עד סי' מ', ונדפסו שלשתם. ונפטר בשנת תקמ"א, והיה אב"ד בק"ק זלאטוי, ובנו הרב מנחם נחום היה אב"ד בק"ק ניקלשבורג ונפטר בן כ"ה שנה בחיי אביו ואביו אסף כתביו והדפיסם בדיהרנפורט ש' תקל"ו וקראו „זכרון מנחם", והמה קצת חידושים ושו"ת ופירושים ודרושים בח' ספרים והמה נפרטים לאחד אחד באוצר הספרים. ובראש הספר הדפיס „קול בכי יעקב" והוא הספד אביו הג"ל עליו וקצת מתולדות ימי חייו וקורות מותו בהיותו בן כ"ה שנה. וזה ר' יעקב א"ש הוא נכד התוי"ט ובעל ויקהל משה).

מהר"ר יעקב אבן נאים מחכמי המערב הפנימי מעיר פיס, תלמיד הרב הגדול המקובל האלהי מהר"ר אפרים מונסוניגו ז"ל. הוא נתן אל לבו לעלות אל א"י ובעברו דרך אלג'יר שם קבלוהו עליהם לאב"ד ומו"צ כח"י שנים. הוא מצא מציאה הון רב בפתח שער חצרו באלג'יר בקומו בבקר השכם, ואז נתן אל לבו ללכת אל ליוורנו וכן הוה וקבע דירתו שם בשנת מבש"ר לפ"ק. רא"ך. (כי היתה בו בפרק עיר מלאה חכמים וסופרים ובה נמצא בתי דפוס לישראל, גם הרב חיד"א איוה למושב לו העיר הזאת גם משפחת קוריאט מערי מערב הפנימי באו לגור שם). ושם הדפיס את ספרו „זרע יעקב" שו"ת, ו„ישועות יעקב" דרושים על ס' בראשית, והדפיס עוד הפעם ס' חק לישראל סדר לימוד לימי השבוע. וגם הדפיס סידור „תפלה זכה" והגיה ס' „כתם פז" ללביא. והדפיס ס' הזהר והתיקונים עם פי' הרמ"ז והרב"ך תלמידו והרב הנשי"א. (כ"כ בתולדות גדולי איטליא). בס' חיים וחסד (שאלוניקי תקע"ג) נדפסו לו חידושים על מסכת ברכות וסוכה. והרב שלום כהן שולאל בע"ס נוה שלום הוא תלמידו. והיתה מנוחתו כבוד שם בליוורנו כ"ה תשרי התקס"ד. וזה השיר שכתוב על מצבתו העתיקו רא"ך במעשה צדיקים:

בלב מר יתר, ירעד בעוד נסתר, גז חיש בחיל נעכר
ואור יקר, ודין חקר, כמו אבנר
הוא יעקב איש תם, תבנית הוד חותם, אור זהרו נעתם, וכבה נר
זכרו לעולמים, ישר איש תמים, יחיה לקץ ימים, יאיר נר
פה יגוח, אור זרוח, ואור עולם, ואור תורה
עלה לשמים, איש הביניים, החכם יעקב בן נאים. התקס"ד.

אל השמועה כי באה לעיר תונס בסדר חיי שרה דרש עליו הרע"ח אלחאייך הלא הוא בספרו חיים וחסד דרוש י"ט, גם הרב פקודת המלך עשה עליו הספד הנהו בס' דרושיו „אמת ליעקב" ליוורנו התקס"ד. (ובדפוס יש קינה על ר"י בן נאים מר' שמואל הכהן ליוורנו תרס"ד [תקס"ד?]. והוא תלמיד הרב חיד"א ועשה עליו קינה. והרב אברהם אלאנקאר במחזורו הקטן בסדר עבודה ליוה"כ בפסקת „זכרת ברית לתמים בדורו" כתב ומו"ר הרב המופלא כמוהר"ר יעקב בן אנאיים נר"ו הביא ראיה לדברי וכו').

מהר"ר יעקב אשכנזי. אמר יכ"ן מצאתי בסוף ספר כ"י הרשום עליו בראשו: „ביאור אסטרונומיא מה"ר משה בוטריל, ביאור הקודראנטי, לוחות הפעל (לר' יעקב הפועל עיין אוצר הספרים מערכת למ"ד 127), כלי הנחשת מהראב"ע", כלשון הזה: „אם ה' הסית (יכ"ן ע"ד אם ה' הסיתך בי ירח מנחה) להשחית ולהכרית, בעון עקבי עושי שערורית, וממרום שלח אש וגפרית, ותאכלנה ארון הברית, וכרובי האומה העברית, מכלוב העדית (?) וקצהו. אל תשמחי אויבתי אשר בה' התגרית, ופיהו מרית, ויעקב ארית, ומורו ארית, ויסודותיו ערית, מצרית או אשורית או הגרית, וכל זרה ונכרית, כי לעולם עקב שכר באחרית, לאוחזי עקב ענוה, וצדקה תציל ממות מקרית ואכזרית, ולמעניקי הגונים ותמימים כזה, ה"ר יעקב אשכנזי, דמכרזי עליה ראשי הש... [כ"ה בכ"י] הם יכבסו כתמי הדור וירבו בורית, וילבינו לשון של זהורית, בדרך טובים יניעונו תנועה הכרחית ואפשרית, ויחנן ה' וימהרו עקבות משיחנו ויבקע אור הדור כאור שחרית, כנאום נפשו הולכת עריריית, בעדת התלמידים הוא הקטן, ט"ו אב רכ"ו פה אבריננא (יכ"ן אולי פירפיניאן) אחרי מות גדולי הדור הם המה מאישטרו שלמון קארקאשוני, ומאישטרו משה יעדי, ומאישטרו אישטרוג אביגדור,[1] שלשת האדירים האלת במעט זמן הניחו הדור יתום והחכמה אלמנה, רוח ה' תניחם, והמתאבלים עליהם ינחם. אמן". ע"כ.

---

1. זה אשתרוג אביגדור נקרא ג"כ אבא מארי, וחיבר פירוש על איוב נמצא כוואטיקאן ודי רוסי ככתוב באוצר הספרים אות פ"א 132 ע"ש. יכ"ן.

יכ"ן לתועלת החוקרים אוסיף להעתיק פה הכתוב שם בעלה ההוא בסוף הספר והיא רשימה שעשה הסופר לספרים שהעתיק: ביאור ר' משה היערי על לוחות פאריש (הם לוחות ליצחק אבן סיד ונקראו לוחות אלפונסו. יכ"ן). לוחות רלב"ג וביאור עליהם מפאריצול משה בוטרילו תלמידו של היערי. ביאור הקודרנטי, הוא ספר כלי הרובע לר' יעקב בן מכיר ונקרא מאשטרו מאכ' (מאכיר, גם עשה ס' אלמנך). ספר כלי הנחושת להראב"ע המדבר בביאור ענין כלי הנז'. לוחות הפעל, הם לוחות לר' יעקב בר דוד בר יו"ט הפועל ונקרא מאישטרו בונייו בונג'ורן (היא תרגום מלת יום טוב. וגרייטץ ישער כי בנו הוא המומר בוניט בונג'ורן ששלח אליו האפודי אגרת „אל תהי כאבותיך", הנה נדפסה באוצר ויכוחים 1928 דף 95. וזה ר' יעקב הוא בנו של דוד (בוניט המומר) שהוציא לוחות אביו אחריו. כן ישער גרעטץ). „כנפים" הוא בעל שש כנפים. ביאור לוחות פאריש ט"ו שערים, שני עלין וחצי. ביאור לוחות רלב"ג, ז' עלין עפ"י י"ב פרקים. כרך לוחות שונים יו"ד פרטים: א') ... (מחוק), ב') לוחות... (מחוק), ג') לוחות הרלב"ג, ד') לוחות פרטיות, ה') לוחות מאישטרו בוניו (בוניט ?) בונג'ורן, ו') כנפים, ושלשתן למולדות וניגודים ולקיות, ז') לוחות שונות פרטיות לקבועים ולתקופות וזולת זה, ח') מקומות שצמנ"ך [שבתי צדק מאדים נוגה כוכב] מלוחות אלמג"ך, ט') אורח סלולה לר' יצחק אלאחדיב והוא למולדות וניגודים ולקיות, יו"ד) ביאור כלי המאומת, תוספת ביאור לחשבון הלקיות, י"א) ביאור החכם מאי' [מאיסטרו] לבונצור פאריישול בוטרילו ללוחות פאריש ולוחות רלב"ג (יכ"ן עיין לוחות אבנים לפאריצול באוצר הספרים, והוא היה בשנת אלף תס"ה לחשבונם והוא תלמיד למשה היערי שעשה גם הוא פירושים עליהם), י"ב) ביאור מאיס' [מאיסטרו] מאכ' והקאדיראן, הנקרא בלה"ק „רובע ישראל" לרבי יעקב בן מכיר ההררי וביאורו בששה עשר שערים.

„שמתי לפניך פרטות הלוחות הפרטיות אשר במספר ד' ומספר ז' למען יקל לכל מעיין למצוא דברי חפץ". ראשונה תוך לוחות רלב"ג מרב בעל הכנפים: לוח מהלך הגובה לשנים וחדשים וימים, לוח קשתות ומיתרים מחוצים ישרים ונזורים, אורך ורוחב מדינות ידועות, סדור דצח"מ חל"מ (ר"ל חם לח ממוזג) וחל"מ כצנ"ש (ז' כוכבי לכת), התחלפות ההבטה באורך וברוחב בראש כל מזל באופק מד' [מדינה ?], מהלך תנועת החילוף לימים ושנים ושעות ודקים, לדעת קשת השעה באופק מד' לפי מקום השמש, תקון חמה ומהלכה לשעה, שווי הבתים למרחב מ"ג, שווי הבתים למרחב מ"ד, תותרת מחזורים ושנים וחדשים לחיבור וניגוד ומהלך שוה שצ"מ חנכ"ל ותנין, ערכין, נטיית

השמש, מעמד הכוכבים המאירים מכוכבי שבת מערכי א"ב. י"ד לוחות אלה בין רלב"ג ובונג'ורן במספר ד'.

ואחר הכנפים במספר ז': ראשונה לדעת חק היום השמשי מתוך ידיעת חק חמה הקבועים לי"ד סימניהם. התקופות לבעל הכנפים ולרב אדא, ס"א שורות רבי סעדיה לבאר קבוע כל מחזור מתוך ידיעת מולד תשרי ר' (אולי ראשון, והם ס"א ראשים הנודעים בעיבורים. חז"ס ביסודי העיבור סימן כ"א: „ואנחנו לא נדע מי הוא הממציא הראשון של הלוח המחודד הזה ובאיזה זמן נתחדש אצלנו", ומזה נראה שהוא לרס"ג ז"ל. יכ"ן. גם רבינו תם בתשובה (שבולי הלקט סי' כ"ח) הזכיר יסוד העיבור לרב סעדיה גאון ואמר שעל פיו אנו חיים. ע"ש). לדעת באיזה יום מימי השבוע יכנסו חדשי חמה, ועוד שני אחריו לכך. לוח הקונקורינט. לדעת אורך קארנאל והקצור. חגותיהם הקבועות. ידיעת הפאשק"א [הפסחא של הנוצרים] ומכחה כל חגותיהם הבלתי קבועים הנקר' מוטאן. מולד שוה לרבן גמליאל לחדשים ושנים ומחזורים. השבת חלקי ר"ג לדקים ושניים (יכ"ן ר"ל חלקי תתר"ף לשעה לרבן גמליאל החליפם על דקים ושניים). לדעת גובה השמש בחצי היום ומקום השמש וידיעת שעותיהם מתוך... לדעת המעלה הצומחת מתוך ידיעת הגובה ומתוך... דיני המזלות. דיני הבתים. דיני הכוכבים. תם. (עיין אוצר הספרים מערכת ח' 90. יכ"ן).

אמר יכ"ן לתועלת החוקרים אוסיף פה רשימה קצרה שעשיתי לספר עברונות כ"י פה (שני אלה כ"י מעזבון ר' אליעזר אשכנזי פה בעל דברי חכמים וטעם זקנים היום כארבעים שנה, ולא ידעתי מה נעשה מעזבון הספרים כ"י שהניח אחריו, ואנכי עשיתי מהם רשימה קצרה בחפזה בו בפרק, ואחר זה נדפסה במכתב עת החדשי „בית ישראל" ע"י יעללינעק ז"ל).

ס' עברונות הנז' כתיבה תמה ומהודרת העתקת הסופר אורי בר שמעון שליט שנת גורלינ"ו. העתיק ג' ספרים: א) ספר קדמון בחכמת הדקדוק נקרא מפתח הדקדוק, ב) ס' שש כנפים מעמנואל, ג) ס' עברונות הנז' בו כמה לוחות עברונות מהראשונים ז"ל. י"ג שורות לקביעות לר' שמשון שאנץ ור' יצחק בר אברהם אחיו תקן ס"א שורות (יכ"ן לא ידעתי אם פ"א או ס"א[2]). רב נחשון גאון תיקן י"ג שורות. לוחות שיסד רב סעדיה גאון. לוחות שיסד מורנו הרב ר' יוסף בר יהודה החזן מטרויש (יכ"ן אולי הוא בעל ספר ידידות עיין אוצר הספרים). עבי"ן וטוי"ן שיסד מהר"ר ישראל. העתק סוד העיבור קונטריס שיסד ר' יוסף החזן הנז', ובסוף כתוב „לא מצאתי יותר מן העבי"ן טוי"ן (יכ"ן

---

2. בלי ספק הוא לוח בעל ס"א ראשים והבאתיו בס' סלת נקיה שלי על העיבור (פרק כ"ו). ולמעלה כתב שחיברו רב סעדיה גאון. נאמ"ן ס"ט.

נמצא הלוח הזה בס' יבין שמועה להרשב"ץ וגם שם כתוב שחסר הלוח) וזה מצאתי בביתו של אליעזר בר משה אוירבך ז"ל המכונה ליברמן בק"ק ספמ"י מהא (או מדא)[3] יום ו' ר"ח אדר הראשון שנת ש"ג לאלף הששי, נאם אורי בר שמעון". לוח עבי"ן טוי"ן אחרת. חשבון שקיבלתי ממהר"ר יחיאל גוינצבורג, שער הפרקין, שו"ת בחכמת המספר, ספר ללמוד מלאכת המספר מקדמונים, ס' שש כנפים הנ"ל, כלם בקובץ אחד (יכ"ן נראה מזה שזה אורי בר שמעון היה מעתיק ספרים ולא מחבר, על כן אפשר שס' היחס המובא באוצר הספרים באות ת' הוא העתקתו ולא הוא חיברו).

יכ"ן שאר ספרים מעזבון הנז' המה: ס' אותיות הרפיון ובעלי הכפל לחיוג. ס' ההשגה לאבן ג'נאח על קלף ע"י יצחק בר יוסט וצ"ל שנת תתקפ"ה לר' י... בר אברהם הספרדי ע"ה (אולי יצחק המומר בן הראב"ע לכן מחק שמו מי שהוא. יכ"ן) ועמהם ס' מהלך שבילי הדעת, העתקת סופר אחד כלם.

דברי הימים למלכי בית אוטמאן ומלכי צרפת לר"י הכהן נשלם שנת של"ז, שמות האנשים וערים ומדינות שבו כלם מנוקדים, ובסופו כמה שירים וחידות ממנו וקונטריס פלס השמות במשקלי השמות (יכ"ן נראה שכלם העתקת המחבר בעצמו).

שיטה על נדרים ונזיר מגליוני הקדמונים הר"א ממיץ והרנב"י תלמיד הרמב"ן, ופי' י"ג מדות להרלב"ג נקרא שערי צדק, ופי' עליהם לרבינו טודרוס הלוי. ומבוא התלמוד שעשה ר' יהודה כ"לץ ז"ל נ"ח כללים.

אם המלך לאבו פלאח הסרקוסטי שלחו לתלמידו אבן מסעוד האשבילי (הוא וספר ההקנטה) להיותו מדבר על אבן יקרת ונפלאה שהביאה מלכת שבא לשלמה מלך היהוד (יכ"ן היהודים) והיא היתה סיבת המציאה הראשונה בלי ספק וכן יעיד עליה המלך שלמון בספר אשר חיבר בזאת החכמה המכונה „המצפון" וכתב בו דברי הפילוסוף הגדול מחכמי ההבטיים שהן כמהן הפילוסוף בחכמת הרוחניות ובו ג' שערים (יכ"ן היא אבן החכמים המהפכת המתכות לזהב).

ספר המודיע הויית הארץ כולה וכן מהשמים ע"ד שאמרו חכמינו יודעי שכל ז"ל בעשרת שערים, ועמו „ספר המעשים" בו כעשרים מעשיות, טופס כתב ירושלים שנת רמ"ט, עוד אחר שנת ר"ן. מליצת שחוק האישקאקי לדון בונשיור אבן מאה. מעשה תורה לרביה"ק [לרבנו הקדוש]. פטירת משה ואהרן. ס' בן סירא בלשון תרגום. סוד המנורה. מגלת בית חשמונאי בלשון תרגום. מעשה טוביה בלה"ק. מליצות וחידות ושירים וסוד העיבור. מסורת לעזרא הסופר בלשון תרגום.

---

3. אולי צ"ל פפד"מ (פרנקפורט די מיין). הנ"ל.

סדר רעשים ורעמים. מעשה סנדבר. מעשה השבועה. מסכת דרכן של תלמידי חכמים ז' פרקים (היא מסכת דרך ארץ). בעלי הנפש להראב"ד. ספר בעניני התדמות הנשמה ליוצרה. מכתב תחיה למתים לר"י בן זבדא [זבארה ?] י"ז שערים. אזהרות לעשית הגבינה לר' יצחק הישראלי. פתרון חלומות. אלדד הדני. הלכות ד"א ה' פרקים (דרך ארץ זוטא). מצאתי כתוב בעשרה מאמרות נברא העולם וכו'. צרי היגון לבן פלקירא וקערת כסף.

תרגום המלות ללעז ע"ס א"ב. פטירת משה ואהרן בכונה אחרת (?). מלאכת המזלות. ספר חבקבוק הנביא לפורים, ועמו מסכת פורים באורך.

חידושים מהמקובל האלהי ר' יוסף הספרדי שהיה שנת רצ"ג. ס' פסקים לא נודע למי והיה שנת רצ"ג (אולי מחברו זה שקדם). מאמר אריסטוטליס על כ"ח אבנים ותועלתם וכו'. ילקוט חידושים ורמזים על חח"ת [חמשה חומשי תורה] גדול קצת. אבן בחן על הדת לקלונימוס בן קלונימוס. אלדד ומידד ויכוח על השחוק (אולי הוא להר"י ממודינא). מליצה על ענין יש"ו והנוצרים ומה הרעו לישראל, ועמו ס' דרך אמונה ויכוח בין שני אהובים נקרא שמעי ורעי. תשובות מהר"י בי רב ורבני דורו מהרשד"ם ומהר"ש הלוי וכיוצא קובץ קטן. ס' כלמת הגויים להאפודי (ונראה משם שהעתיקו ר"י בן שם טוב שעשה פי' על אגרת אל תהי כאבותיך להאפודי) „שלחו להגאון חסדאי ז"ל, חיברו מאיסטרו פרופייט מפרפניאנו אשר עליו ג"כ עברה חרב ההמרה אך באונס כמבואר מידי בספר פי' האגרת ההיא", י"ב פרקים, ובו השיב על גירונימו המשבש ג"כ. ובסופו: „אני חיל וחומה, לגוצרי דת תמה, משיבי מלחמה, בחוצות ושערים / לגלות מסתרים, במומי הזרים, בהבלי שוא שומרים, כפי מאמר אומרים". בפרק י"א העלה לברור כי יש"ו קדם במיתתו לחורבן חמשים שנה.

פי' על מגלת אסתר לקדמון. פי' רחב וגדול על משלי מקדמון ובכל פסוק מתחיל „הערה הוריית" ומביא שם „ובתלמוד המערב". פי' על התורה על דרך הקבלה שהבאתי לשונו בהערות הזהר. ספר אור ה' לה"ר חסדאי קרשקש על קלף והשלימו בסרקסטה אשר במלכות ארגון בחדש זיו שנת ק"ע לפרט אלף הששי. ס' מדבר בחכמת התכונה קדמון ע"פ ציורים.

ס' הסמים ומאמר בטחורים להרמב"ם, הראשון ד' פרקים י"א עלין, והשני שבעה שערים ד' עלין, וכתבו הרמב"ם לצוואת המלך שצוה על עבדו לכתוב הספר ההוא והוא ילקוט מספרים שקדמוהו: „אמר משה בן מיימון עבד אללה הישראלי אלקרטבי הספרדי כמו נודע בדורותינו ובארצותינו אלה אבל בהרבה ארצות אחרות מארצות מלכות אדוננו המלך יאריך ה' ימיו והיותו שם כוונתו בעולמו שישפיע כל טוב" וכו' וכו', והאריך במפעלות המלך לטובת העם והמלכים כגילו והערים שפשט דבר היחוד בכל הארצות והציל את העיר עיר המקדש מן

הסקילה ותתיר זה מלת היחוד וכו' ומפני היות בזה הזמן והוא חדש רמצ'אן הגדול שנת צ"ה ות"ק אמר האדון (המלך) לקטון שבעבדיו וכו' לחבר ספר במי שתושך מבעלי חיים עקרב וכיוצא וכו'. ובסוף הספר: „השלמתי לכתוב זה אני מרדכי פינצי מספר מאד מטושטש הגה בליניייאגו בכ"ו לחודש יגארו רכ"ו לפרט האלף הששי תל"ח" [תהלות לאל חי]. אחר זה ספר הנקרא „ליונפרנקינא הקטנה" להחכם ליונפרנק חיברו לבקשת אחד, תרופות בחונות מפצעים וכיוצא, ע"ד סימנים ט"ו דפים, ומביא רפואות מפי ר' ברכיה גאליקו. וקודם לשני אלה ס' פראטיקא מעולה ברפואה למאישטרו פיירו דטוסינייאנו, ובו עשרה מאמרים, ובסוף המאמר הט' כתוב: „הנה נשלם המאמר התשיעי ממש' [ממאישטרו] פיירו דטוסינייאנו לפי סדר המאמר התשיעי מאלמנסורי, והעתיקו ר' יוסף תלמיד הרופאים מנצרי לעברי. ולא העתיק המאמר העשירי שהוא ברפואות המורכבות כי לא הגיע לידו". ס"ה עלין. ובאוצר הספרים אות מ' 288 מביא ספרי הרמב"ם הנ"ל.

בס' אוצרות חיים רשימת מיכ"ל עמוד 375 העתיק מדברי מרדכי פינצי בספרו עיבור שנים כ"י האומר כי כל הלוחות אשר ימצאו אצלנו מתיקוני המשרתים וכו' לוחות הנשיא שהן של בטלמיוס (אלמגיסטי) ולוחות עמנואל שהם של אלבתאני ולוחות בע"ס יסוד עולם שהם הטוליטאני ולוחות המלך אלפונצו (ר"י בן סיד) ולוחות פרסי וגם לוחות פאריסי ולוחות יואני דבייאנקיני שתים לוחות מורכבות ומביאות ללוחות אלפונסו אבל הראשונות לוחות פשוטות שתיקוני המרכז לבד ותקוני החק. וכמו כן לוחות המולדות והגיגודים הנמצאים אצלנו כגון כנפי ר' עמנואל וארח סלולה לר"י בן אלחדאב וכן לוחות האלמנק ולוחות הפועל וכו' ומזכיר ס' „חשב האפוד" לאפודי, ומשם נראה כי חיבר ספרו עיבור שנים במנטובה שנת ר"ו ומפה נראה שהעתיק ס' הסמים להרמב"ם בליניייאגו בכ"ו לחדש יגארו הרכ"ו לפרט תל"ח (תל"ח ר"ת תהלה לאל חי). יכ"ן בל"ס לוחות ה"ר דוד נטף דף ל"ב [ראה בערכו] הם אחד מאלו הלוחות.

מכלל הספרים שקנה הגאון ר"ן רבינוויץ ז"ל ממינכען מתונס: ס' דברי חכמים, בית לחם, ארבעה טורים, זוהר ויקרא וקצת במדבר ויתרו (אינו שלם), פי' לר"מ חלאוה על איכה ואסתר על קלף, פי' רד"ק נביאים ראשונים ואחרונים ותהלים, פי' עזרא לרס"ג ואביו של רש"י, המצות כ"י ועמו שערי דורא כ"י, שחיטות ובדיקות, תורה עם רש"י ואונקלוס על קלף ליסבונה, מחזורים על קלף כ"י ודפוס שונצינו.

מהר"ר יעקב די פאס נפטר בעיר ליוורנו יע"א וזה מה שכתוב על מצבתו:

תבל קשת רוח ואכזרית, עדי — אן מתעוללת ומסתוללת
קורא הלוא דגר ולא ילד, ואיך — את צאצאיך תהי חובלת[1]
טבעך כטבע תרנגולת נעוה — תלד וביציה תהי אוכלת
הת לנבונים בין אבנים שוכנים — אויה לחכמתם אשר נובלת
אשמן לרופא נאמן הוד הזמן — בקי בכל חכמה מאד משכלת
צדק ותום לבש וכף פרש לכל — עני ופתח לאסירים דלת
סרני אדום אברך לפניו קראו — ה"ר יעקב די פאס גדול תועלת
ולשואלים איך יקראו לו אענה — טפסר נתנוהו בעיר נרגלת

(יכ"ן מליצה ארגילת, והיא עיר ארג'יל). כן מצאתי אני יכ"ן בספר כ"י שירים מאחד המשוררים האחרונים ולא ידעתי למי. ספר הדרת זקנים קיצור קורקודאנס הוא ממשפחה זו. ס' אורחות חיים להרא"ה הדפיסו ה"ר יצחק בכ"ר שמואל דיפאס פירינצי התקי"א.

מהר"ר יעקב הכהן בע"ס צפנת פענח, תולדות יעקב יוסף, בן פורת יוסף, נתגדל בק"ק נעסרוף, ובימיו היתה מגפה בעיר בשנת התקל"ב ואח"ז נשרפה כל העיר בר"ח כסלו, והרב הגיד זאת מקודם לקהלתו, והם בחרו בשריפה במקום האחרת [המגפה]. וכן הוה. והלך הרב לפולונייא ונתקבל לרב שם ונעשה לו נס ולהקהל אשר היו עמו בלכתם לברך ברכת האילנות אחר הפסח וניצולו מהרבה כלבים עזי נפש ר"ן במספר אשר שסום עליהם הקנאים ברב ובקהלתו. ונפטר הרב ב' ימים בכסלו שנת התקמ"ה בן צ"ט שנה. מעשה צדיקים סי' של"ז בקיצור. ובמהדורא קמא סי' של"ג כתב וז"ל: כך שמעתי ממו"ר מהר"ר שלום עמאר שד"ר עיה"ק טבריה תובב"א שנת התק"ל בטראבלס.

מהר"ר יעקב הלוי בעל הנס מהמערב הפנימי. שם במערב נמצא קברות מהרבה צדיקים הא' נקרא „אג'רו" והשני „מול אלג'גינה" (ר"ל בעל הגן) והג' „מול אלישיבה" (בעל הישיבה) והד' נקרא „מול אלמא" (בעל המים), וכל אלה היו בני ישיבה אחת ונקראו בתוארים אלו על שם הנסים שנעשו על ידם, ויש שם קברות הרבה אשר בכל קבר יו"ד צדיקים קבורים בו כי בכפר אחד סמוך לעיר „צ'רעה" קמו הגויים על היהודים והרגום כולם וקברם גוי אחד שהיה שליח של רב המקום כל עשרה בקבר אחד וסמוך להם קבור ה"ר יעקב הלוי בעל הנס הנז'. ע"כ שמעתי מהחכם כמוהר"ר מסעוד ארוואח יצ"ו ממכנאס

---

1. בכ"י כתוב תובלת, ונכתב בצדו: יכ"ן תובלת אין לו מובן ואולי טופלת, ע"כ. ולי נראה ברור שצ"ל חובלת בחי"ת כפי שהעתקתי. נאמ"ן מ"ט.

בשנת התקס"ב. מעשה צדיקים סי' קע"ב וקע"ג וקע"ד וקע"ה וקע"ו בקיצור. אמר יכ"ן בל"ס כי המאורע הזה הוא המסופר בס' נר המערבי עמוד ל' אודות „אל בראדעי" וחילו (ד"א תת"ק מעלה מטה) שהרגו כל היהודים בחבל „אלחזר" שהיתה ליהודים שם ממשלה ב„ואד דרעה" ועבדיהם הגרים מכבר קברום כל עשרה בקבר אחד „להשלים מנין" וראש הגרים נקרא מימון נג'אר. ע"כ. ר' יעקב הלוי זה היה בשנת הש"ס מ"מ [מעלה מטה] ע"ש עמוד 108.

מהר"ר יעקב בר יצחק טן ממדינת תארודנת תלמיד בקבלה מהרב משה בר מיימון בעל ס' „היכל הקודש" פירוש ע"פ הזוהר והקבלה על התפלה, חיבר בהיותו בן ל"ד שנה בשנת ש"ע ס' פרח שושן (כ"י אצלי) קובץ גדול, והוא שני פירושים על ששת פרקי אבות א' על דרך הפשט ואחד ע"ד הסוד, ובסופו נמצא שיר היחוד שעשה על דרך הקבלה ע"פ אותיות שמו הנ"ל ובראשו שיר אחד ע"ד הסוד. בהקדמה מספר הגלגולים שעברו עליו, וז"ל בסוף הקדמתו: ואני הצעיר מתחנן ומתנפל לפני כל בעלי העבודה ולומדיה שאם נמצא בזה החיבור טעות או דבר שאינו הגון שידיינני לכף זכות כי לא הורגלתי ללכת באלה כי לא נסיתי ואני כבן ד"ל שנה מוסיף על דלות שכלי וכו' ונקלותי עוד מזאת כי אני מבעלי האומנות בזיעת אפנו נאכל לחם וכו' ועתה בזמננו זה עברו עלינו כמה צרות תכופות מגפה ורעב וגלינו ממדינת תארודנת יע"א בשנת משי"ח לפ"ק ממכת המגפה ונתיישבנו בכפר אקא י"א שנה, עוד באה שנת בצורת בשנת שחי"ן לפ"ק כמו ששה חדשים והוקר השער בכפר שאנו בו והגיעו החטים שש אוקיות גדולה לסאה חטים ויהי אחרי כן ויעתר ה' לארץ ובסוף השנה ההיא באו האויבים ונלחמו עם יושבי הכפר ושפכו עליו סוללה והיינו בצער גדול לחוצים ונלחצים עשרה ימים, וירא אלהים את עניינו ואת לחצנו ופדינו נפשנו מידם בממון רב. ויהי לתקופת השנה בשנת אחישנ"ה לפ"ג חזרו עוד האויבים ונלחמו ג"כ וישבנו בחצר אחת גדולה מגדולי הכפר הנז' עשרה ימים ועשרה לילות והיינו שם בצרה גדולה בצום ובכי ונלכדה החצר ושרפוה האויבים באש ונכנסו לשלול שלל ולבוז בז ונשארנו עירום ועריה, והתחלתי לחבר זה החיבור הנכבד מתוך צרה בתחלת שנת אלהים עמך בכל אשר אתה עש"ה לפ"ג [שנת הש"ע]. ובאותה שנה גלינו מכפר אקא לכפר „תאמאנרת" [כפרה] סוררת ואין איש לעזור ונתיישבנו שם ואני מרוב עניותי לא מצאתי מנוח. ועוד נתפשתי בקולר כמו ג' פעמים ופדיתי נפשי בממון רב וטרדני הזמן ותלאותיו מעניות וחסרון כיס הקשה מכולם וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני ברבראי טפשאי ונתישבתי שם אני וביתי שנה אחת והיינו שם עירום ועריה מחוסר כל, ולסוף השנה עוד נסעתי מן המקום ההוא לכפר אופראן יע"א

והייתי שם כמשלוש חדשים בתשלום ג' שנים לגלותינו מכפר אקא. עוד פחדתי לנפשי ובאתי מכפר אופראן לכפר אקא אני וביתי שנה אחת, ואח"כ באו הקהל הנשארים בתאמגרת וחזרו להתיישב בכפר אקא ושם ינוחו יגיעי כח. וכל אלה הצרות והתלאות מצאוני מרוב עונותי ונמשכו עלי טרדות הזמן עד שנת וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב [שע"ה] לפ"ק, והעיר האל יתברך את לבבי והשלמתי מלאכת שמים כיד ה' הטובה עלי ומתוך צרה יצא זה החיבור לרוחה וכו'. עכ"ל.

והנה שני הפירושים הנז' הם האחד ע"ד הפשט מלוקט מהמפרשים ובראשם הרמב"ם ז"ל רבינו עובדיה ומנחה חדשה לרבינו יחיאל, והפי' השני שהוא עד"ה מלוקט מן „עשרה שליטים גבורים בחכמה ובתורה הלא הם המה לי לעזרה בדרך הקבלה הנכונה, ובראשם רב החכמה איש תבונה רעיא מהימנא וג"כ ספר התיקונים להחכם האלהי קדש הקדשים ומגלה רזים ומשרא קטרין רשב"י זצ"ל וג"כ דעת חכמי הזוהר על דעת החברים אשר כזוהר הרקיע מזהירים, וג"כ אביא קצת ראיות מס' שערי אורה ומס' הבהיר אשר אורם כשמש מזהיר בהיר הוא בשחקים, וג"כ ס' היכל הקדש לרבי ומורי זלה"ה (יכ"ן חיברו בעיר תרוואדנת בשנת השל"ה ולא נדפס עד שנת תי"ג באמשטרדם). גם יש לי עזר בדרך פנימי מס' עץ החיים לאחי אמי ז"ל".

הספר מחזיק ר"ס עלין, המשניות באמצע כתובים מרובע והפירושים מזה ומזה בכתב ספרדי, הקדמתו ארוכה בת ט"ו עלין פירט בה בריאת העולמות והשתלשלותן שהם ג' אורות ועשרה היכלות או ספירות, ואחריהם עשרה כוחות או כתות דקדושה וכנגדם יו"ד כתות דטומאה, ואח"ז נבראו ט' גלגלי המזלות והארץ היא העשירית (יכ"ן הם ד' עולמות אבי"ע נקראו אצל האר"י וגוריו ז"ל).

שם בהקדמתו מביא לשון הרמ"ה בענין התרחקות הגשמיות ומוכיר בו ספר הזהר (אולי הרמ"ה זה הוא מאוחר שידע מהזהר. יכ"ן). גם לשון רבו בפירוש כ"ב אותיות. בדף כ"ח „לשון ספר האור להמקובל האלהי ה"ר יהודה בר יעקב זלה"ה". (יכ"ן כנראה שמדבר בסודות טנת"א). ר' בחיי, עץ חיים, ספר היכלות, נוה שלום (לה"ר אברהם שלום קושטנטינא רח"ץ), טעמי המצות להמקובל האלהי נר ישראל יהודה בר יעקב אחי אמי זלה"ה. ס' אבני זכרון פי' על פי הסוד למשנת בי"ג מדות התורה נדרשת (יכ"ן לא נודע למי ואולי הוא פי' לי"ג מדות התורה לה"ר אברהם הכהן כ"י וואטיקאן 37 המובא באוצר הספרים). כתב רבי ומורי נר"ו בכוונות השמות של חתימת הברכות של תפלת י"ח עיין באורך בס' ברית מנוחה ובס' היכל הקדש לרו"מ [לרבי ומורי] זלה"ה. וקיבלתי ממורי ורבי נר"ו כי מזה הפסוק ותמנע היתה פילגש יוצא שם קדוש וטהור בונה שמנה שמות וכו'. ס' האמונה לר' מאיר גבאי (יכ"ן דרך אמונה). בס' מנחה חדשה

ובס' דברי שלום ז"ל (יכ"ן לה"ר יצחק בר שמואל). „כתב הר"י ב"י אחי אמי ז"ל בס' טעמי המצות סי' כ"ג". „ובעל עץ חיים בטעמי המצות סי' ע"". „אביא לך פי' זה המאמר ע"ד המקובלים ע"ה כמו שמצאתי בס' עץ חיים להמקובל וכו' אחי אמי זלה"ה וז"ל בסי' קמ"ט". „ועוד קבלתי מחסיד אחד". אמר יכ"ן העתקתי כל אלה הלשונות בעבור שאלה ספרי הקבלה: האור, עץ חיים, טעמי המצות, איגם ידועים. ובס' אוצר הספרים הביא רק את ספר האור (באות אל"ף 465) על האותיות והנקודות וכו' ע"ד הקבלה לר' יהודה בר יעקב כ"י פאריז 858, 2, בין ס' עץ החיים ועץ הדעת. רמש"ש. ע"כ. יכ"ן בל"ס כלם ממחברנו ריב"י אחי אמו של מחברנו זה, וצריך חיפוש בכתבי יד אלו. הלשון שהביא הרבה פעמים מס' הבהיר לא מצאתי בנוסחא שלנו ואין בידי הנוסחא האחרת שהעתיק הרא"ך (ונדפסה עם פירוש) בספרו שבעה עינים כ"י, בספרו זה מביא סודות כמה ענינים שאינם נוגעים למלאכתו כמו סודות י"ג עיקרים וסודות י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם וכיוצא (יכ"ן אספם מהספרים הנ"ל).

כתב רא"ך במחנה אברהם בסופו שהס' פרח שושן פי' על אבות מיו"ד שליטים ופי' יו"ד ספירות וכו' נמצא בכ"י אצלו וחיברו החכם יעקב הצורף בכ"ר יצחק המכונה אבן סנה ונראה מדבריו שהיה בימי מהרח"ו. ע"כ.

מהר"ר יעקב מהדר הרב המפולפל והשקדן מאד בתורה מרבני תונס יע"א בזמן הר"מ אלפאסי וזרע יצחק והרב חק נתן והיה אדם גדול קרא הרבה ושנה הרבה והעמיד תלמידים הרבה והיה בקי בכולית נזיקין וחיבר איזה שיטות בגמרא מסדר נזיקין באריכות ופלפול גדול ועיון עצום ושם הספר „זרע יעקב" ולא נדפס. ובס' חיים וחסד ח"א למהרע"ח אלחאיך דף... הזכיר זרע יעקב לקמא [לבבא קמא], ואני הצעיר ראיתי קובץ גדול בכ"י והוא ח"א משיטת קמא, אח"ז בא לידי ח"ב לקמא, גם שיטת סנהדרין באה לידי. והרב נתייסר ביסורין של אהבה ולא זכה לבנים בעוה"ר והאריך ימים והיתה מנוחתו כבוד בתונס שנת תקכ"ח זיע"א כמ"ש תלמידו בס' מקור ברוך בדרוש שדרש עליו והרע"ח בס' חיים וחסד הנז' בדרוש ב' ממערתא דחסידי יע"ש. ושמענו מזקני שער שהרב בעודו עוסק רמי ומקשה בדברי איזה אמורא נגלה אליו בהקיץ ותירץ לו את דבריו זיע"א. הרע"ח אלחאיך שם בדרוש שדרש עליו נתן סימן בשנת ז"ך וישו"ר אשר מספרם התקכ"ח והיו"ד של ויש"ר במ"ק [במספר קטן, כלומר באותיות קטנות ואינה בחשבון]. ר"י ג'רמון כתב שהיו בידו שיטותיו לקמא מציעא שבועות, ושיטת קמא גדולה מאד כדמשק אליעזר על חולין.

ה"ר יעקב פארינטי. מצאתי אני יכ"ן מכתב רשום עליו להחו"ש הדו"מ כה"ר יעקב פארינטי זלה"ה הביאו בנו החשוב ה"ר יוסף הי"ו והוא: דרוש

שדרשתי על שמועה רעה כי באה על עיר „בילידא" שנאבדה ונפלה בעוה"ר ולא נשאר בה שום אדם רח"ל, והנושא בפ' שמיני ואחיכם כל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה' ופירש רש"י מכאן שצרתן של ת"ח חייבין הכל ליטפל בה, שבעונות כמה ת"ח רשומים היו בה וכלם מתו מיתה משונה בעונות, וע"ז נאמר ויקונן דוד וגו' איך נפלו גבורים, גם כמה אנשים ונשים וטף וכו' ומוכרחים אנו לומר עונותינו הטו אלה וכו'. וידוע שכמה פעמים התרו בנו הנביאים והחכמים שבכל דור ודור על שבועת שוא ושקר ועי"ז רועה התרועעה הארץ כשכור ומזדעזע כל העולם כלו (כמ"ש רז"ל במדרש על פסוק לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא) ועוד וכלתה את עציו ואת אבניו ונפלו המדרגות וכל חומה לארץ תפול. וגם אמרו חז"ל שמתנשאת האבן שעל פי התהום ורוצה לשטוף העולם וממית צדיקים עם רשעים ע"ד מ"ש הכתוב כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש שהם הצדיקים רח"ל ורמזו רז"ל „שם [הוי"ה] אלהיך לשוא" בגימטריא „יביאו [צ"ל יבוא] הרעש לעולם". ר"ל שכל הנשבע שבועת שוא וגם השומע הזכרה מפי חבירו ולא נידהו הוא עצמו יהיה בנידוי (כמ"ש במס' נדרים) בשבילו נרתע ונרעש העולם ורוצה להפכו תוהו ובהו במים וכו'. זהת"ד ז"ל והאריך עוד בזה. ונראה מזה שלקתה העיר בשתים ברעש ובמים. ויש לי בכ"י פיוט אחד רשום עליו ה"ר משה פארינטי חזק נצח סלה ועד, תחלתו „שאלי למן צאן", אולי הוא בנו.

מהר"ר יעקב פיתוסי בכ"ר אברהם פיתוסי, תלמיד מהר"י זרקא בן אחיו של הרב מהר"י פיתוסי בעל מקור ברוך דרושים. אחד מרבני תונס בזמן מוה"ר מהרי"ט [הגאון ר' יצחק טייב] וכל סייעתא קדישא דיליה, והלך וקבע דירתו בעיה"ק ירושלים תובב"א ושלחוהו את"כ בשליחות מצוה לדלג בערים והגיח את בנו קטן בתונס והלך לאלג'יר לגמור שליחותו ונפטר שם י"ג תמוז תקע"ב ותלמידיו הם רבנים גדולים בתונס יע"א (הר"ח מגדורא כתב אליו: „יעקב איש תם החו"ש והכולל זה סיני כמהר"ר יעקב פיתוסי"). הוא היה דרשן מופלא וחיבר הרבה דרושים וחידושים בש"ס בשם „יגל יעקב", והיו בידו הרבה מחידושי הראשונים גם מהרב אברהם בן מוסא והרב אברהם טייב והרב שמריה קטריווס ז"ל והוציאם לאור וזיכה בם את הרבים בספריו שהדפיס והם ס' בית יעקב, לשון חכמים, מזבח כפרה, מראה האופנים. ושם בספריו שקיל וטרי עם רבני הדור מהרי"ט ומהר"י נג'אר ומר זקיני הרב ז"ל והרב משה סלום והרב משה סוזין ז"ל והרב החסיד זרע קדש מהר"ר יצחק שרעפי והחו"ש מהר"ר יונה נבון זכל"ע [זכר כלם לחיי עד]. בסוף ספר זרע אברהם כטורזא שם קצת חידושים ממנו הוא מהר"י פיתוסי. בנו של הרב הנז' הוא מהר"ר חיים דוד פיתוסי היה חברו של מהר"י הלוי שחיבר „מחנה לויה" והיה מלמד תלמידים

כאביו והעמיד הרבה תלמידים והרב ר' דוד צפו מאלמנשתיר הוא תלמידו גם הרב רחמים אלחאיך' שחיבר חיבור גדול בשקלא וטריא מסודר לערכין (ובקטנותי נתועדתי עמו וקראתי בספרו) הוא תלמידו. הוא הדפיס שארית כתבי אביו בשם „ירך יעקב" וסיפח להם הגהותיו וחידושיו בשם „כוכב מיעקב" ובסוף הספר הדפיס שו"ת מהר"ש קטריווש ז"ל י"ב שו"ת בעניינים נצרכים מאד. והיתה מנוחתו בתונס שנת הת"ר זיע"א.

מהר"ר יצחק אברהמי צדיק תמים ירא אלהים באמת, תורתו אומנותו ולא יצא חוץ לארבע אמותיו וחי חיי דחק הוא וילדיו הששה אשר קיים בהם „איני מלמד את בני אלא תורה", אף כי אמרו חביריו ללמד לבנו מלאכה להעזר בה במחיתו הקפיד על זה ואמר לבנו הלזה: „גניח חיי עולם ונעסוק בחיי שעה אשר קצבתם שבעים שנה בלבד? אתמהה!", ומשכו לעסוק בתורה אף כי חיי צער יחיה, והקהל עשו לרב הזה הספקה כפי כחם. וראיתי אני הצעיר בכתבי הקודש של מורנו הרב מאריה דאתרא הדין מוהר"ר חוגא מגדורה האומר כי „ר' יצחק אברהמי הוא צדיק יסוד עולם". ושמעתי כי פעם אחת עשו לו הקהל כסות מבגד ושמלה חדשה בביהכ"נ הגדולה והיה להם היום יום שמחות והתפללו אותו היום בלא תחנון כשמחת ספר תורה בתכסיסיו הנאמר עליו „מפני לומדיה לא כל שכן" [עיין קידושין לג:]. כן שמעתי. וחיבר איזה ספרים ונשאר לפליטה קונטרס דרושים נחמדים כ"י ראיתיו אצל נכדיו [ונדפס לאחרונה בשם אמרי קדוש].

מהר"ר יצחק אייזק הלוי שו"ב בכפר זוראוויץ הסמוך לפרעמסלא, חיבר: „אותיות דר' יצחק", „יסוד יצחק", „רזא מהימנא", בקבלה. האחרון נדפס בלבוב שנת תקנ"ב והראשונים בזולקווא תקס"א ותק"ע. וכתב רא"ך בס' מעשה צדיקים סי' רצ"ט מהדורא בתרא ורפ"ז מהדורא קמא: מעשה היה בשנת תקס"ד בלמבורג הנקראת לבוב והיא היתה עיר גדולה לאלוהים ובה כמו עשרים אלף ב"ב [בעלי בתים] ובה שבעה בתי דינים ובהם ע"ב סנהדרין כל עשרה שופטים לבדם ולפעמים מתאספים כלם יחד לשפוט בדבר קשה הבא אל ידם והרב עליהם היה כה"ר יצחק נילי, ופ"א פסל לשוחט אחד שהיה שו"ב בכפר הסמוך לעיר ע"פ מלשין אחד, והגידו לו בחלום ביום הכפורים שצריך לבקש ממנו מחילה הוא ובית דינו, גם קודם יוה"כ הגידו לו זה כמה לילות, והוא לא השגיח על זה באמרו דברי חלומות וכו', עד עיצומו של יוה"כ אשר אז נפלה על הרב תרדמה בעת הגיעו לפסקת והכהנים והעם וכו' וחזרו והגידו לו כבראשונה, ותיכף הלכו אליו במוצאי יוה"כ לבקש ממנו מחילה, והרב הטיל

עדיה ג"א, מחלקת התרבות
הספרייה ע"ש הרמב"ם

חרם אם לא יגיד לו האמת, וסיפר לו שבכל יום הוא לומד עם אליהו זכור לטוב תחת אילן פלוני והיה מעלה הכל על ספר ומטמינו תחת האילן ההוא. ובעוה"ר תיכף מת השוחט בעון שגילה רז זה. וחפרו תחת האילן ומצאו שם הרבה כתיבות ולא יכלו להעתיק מהם רק מעט מזער והוא הספר „רזא מהימנא" וההקדמה בה מ' דפים וכלם על קוצו של אל"ף, וכתוב שם שהוא ניצוץ יהושע בן נון ומימות יהושע בן נון לא נתגלו אלה הדברים אלא לזה השוחט (יכ"ן בס' מעשיות הוצאת דביר דף ק"ו „השוחט מכפר דראביץ" (ורא"ך כתב זוראויץ) שם מסופר מעשה זה באופן אחר קרוב למה ששמע הרא"ך, והוא לקוח מס' קהל חסידים החדש פסעמישל 1902. אולי העירו שם על שמו וספריו). כך שמעתי מהחכם משה ישראל אשכנזי התקס"ח, ובעוה"ר בהליכתו לא"י תוב"ב עבר על קושטנדינא ונפטר שם. ע"כ. ושם מספר ממנו ענינים אחרים ששמע ממנו שאירעו בווירמישא ובפרנקפורט דמיין. ויש שם ענין אחד אשר יקח את לבבנו לכן אמרתי להעתיקו, וז"ל הרא"ך שם: עוד שמעתי ממנו שהוא ראה קטב מרירי שבע פעמים קרוב לטרייסתי [לטרייסטין] גם בערי אשכנז אשר נראה שם לפרקים, אבל מר"ח תמוז עד אלול הוא נראה בכל יום וכשיהיה אדם יחידי ורואהו באותו רגע ימות, אבל להרבה בני אדם הוא נראה ואינו מזיק להם. עכת"ד וכתוב שם תמונתו בפרטות.

מהר"ר יצחק (בכ"ר דוד) **אלחאיך** בעל בתו של הרב מירא דכיא וישב אב"ד אחריו ע' ערך ר' אברהם לומברוזו.

מהר"ר יצחק בונאן מדייני ק"ק פורטוגיזיס בתונס. הדפיס בליוורנו תקפ"א ספר אהלי יצחק חידושי הש"ס ולשונות הרמב"ם ועמם פסקי ריי"ד על מסכתות חגיגה ר"ה תענית. גם נדפס לו ע"י בנו ס' אהל ישרים כללי התלמוד ע"ס א"ב, ובנו הוא הרב דוד בונאן, חיבר מחנה דוד ובית מועד פי' על ס' עבודת הקדש להרשב"א הדפיסו בנו ה"ר יצחק בונאן בירושלים והדפיס עמו פסקי ריי"ד לביצה ושיטה על ביצה לבנו של הרמב"ן. וקודם לזה בשנת [תרי"ז] הדפיס בליוורנו די השיב ונשאל דוד שו"ת עם חבירו הרב יהודה הלוי בעל מחנה לויה, ושניהם דייני ק"ק פורטוגיזיס. ועל פסק לאו דלפני עור בקונים בשר מבית המקולין שלהם שגמרו ופסקו שהקונה מבני ק"ק תוניסים בשר מקהלם הם אינו עובר אלפני עור, יצאו עוררין והוכיחו לעיקר דעובר אלפני עור כמו שהורה רבם ורבן של בני תונס הוא הרב מהרי"ט [הגאון ר' יצחק טייב] בס' ערך השלחן (יו"ד סי') [צ"ל ח"מ סי' ל"ד סקי"ב]. ע"ע. הלא הם בס' מצות כהונה להרב מהר"א יצחקי ובס' זרעו של אברהם ח"ב להרב

מהר"א חג'אג' ז"ל בפסקו של הרב דוד צפג' מאלמנסתיר שחלק עליהם בכל תוקף והסכים עמו אביו הרה"ג כמהר"ר ישועה צפג' זלה"ה.

רבינו יצחק בר ששת (הריב"ש). עיין מ"ש בערך הרשב"ץ. בהיות הריב"ש באלג'זאייר מלט את העיר בחכמתו שכתב שם קדוש אחד והכניסו לתוך קנה ארוך ושלח ביד עבד אחד כושי להכות את הים במקל ההוא ותיכף נשברו כל הספינות של האויב, וכאשר ראו אנשי העיר הישמעאלים את הנס הזה חשבו שהוא בעל דבר ועשו לו כבוד גדול והיו קורין אותו „עבד ארחמאן שיך אלבלאד" ר"ל נביא העיר, ואחרי מותו בין קדושים הוא נמנה ועד היום הוא רובץ (?) גדול. ונפטר הרב הריב"ש בשנת הקל"ד. וזהו נוסח השיר הכתוב על מצבתו:

בנפול מגדל / כבוד ידל / נועם יחדל / לחם ירחק
אם בא שמן / גופו נטמן / זכרו נאמן / עד בשחק
שובה ששה / סוד החמשה / יושב בש- / מים ישחק.

ושמעתי ממו"ר החכם עמרם עמאר המכונה „אוכייאתו" במאלטה שנת התקע"ד שבביאת הריב"ש לארג'יל גזר על חולי האבעבועות [שכל מי שהוא] מבן יו"ד שנים ומעלה לא יחלה בו, והב' לפי שמנהגם היו אוכלים ושותים על הגגות ולפעמים יפול אחד מהם לארץ התפלל עליהם שאם יפול לא ינזק. והג' על הירקות ושכחתי ענינה. כ"כ במעשה צדיקים סי' קע"ט ושנ"ט.

אמר יכ"ן עיין ג"כ ערך הרשב"ץ מה שהעתקתי ג"כ ממעשה צדיקים וכנראה שנתחלף לו הרשב"ץ בהריב"ש. וכל המעשה ההוא צריך להיות כאן שהרי הריב"ש נפטר שנת קס"ח (ולא קל"ד) וסימניך „כי לקח" אלהים את יצחק, ככתוב על מצבת קבורתו בשיר אשר עשה ר' אבא מארי אבן כספי והנהו בשלימותו ובניקודו בספר השנתי „הכרם" במאמר „הירח והכוכבים", ובספר הצרפתי של החכם בלוך' אודות הקברים של אלג'יר לא נעתק השיר יפה. אמנם השיר שהביא הרא"ך פה אם כי אינגו מובן כנראה שנחקק גם הוא על מצבת הריב"ש ג"כ. ובמקום „אם בא שמן" צ"ל אם באשמן, מן באשמנים כמתים, ישעיה נ"ט י'. מלת „שובה ששה" אולי צ"ל שונה ששה. „סוד החמשה" ר"ל הבנויים על חמשה חומשי תורה. יושב בש—מים ישחק, [הקו המפריד מלת „בשמים" לשתים הוא כנראה בגלל החרוז והמשקל].

מהר"ר יצחק ג'רמון מטראבלס המערב, חכם ומעיין גדול בגמרא והיו לו שני בנים, הא' הוא הרב המופלא המקובל האלקי כמהר"ר נהוראי ג'רמון,

בעל „יתר הבז". והשני המו"ן ה"ר שמואל ג'רמון. גם בת יחידה היתה לו היא אמו של הרב אברהם בר רפאל כ'לפון בעל הספרים מעשה צדיקים ומחנה אברהם ועוד ספרים. אביהם זה ר' יצחק היה שולח שו"ת להרב יצחק לומברוזו לתונס בע"ס זרע יצחק, וזה הרב הגדול הרי"ל היה מחשיב עצמו לתלמיד קטן בפניו כנראה מס' בני יוסף טנוג'י בחלק זרע יצחק, והמגיה הרב יהודה נג'אר הצדיק דברי הר"י ג'רמון והעיד עליו שהוא רב גדול ע"ש. זה ר' יצחק נקטף עודנו באבו מידי תוגר אחד בשנת התע"א בליל א' דחנוכה. רגעים אחדים לפני מותו היה מלמד את בניו הנ"ל בסדרא דמקץ כדרכו תמיד לחזור עמהם בכל לילה את סדר לימודם אשר למדו ביום בבית רבם, ויהי בהגיעו אל פסוק „ואני כאשר שכולתי" הפסיק הלימוד כי קראו מזלו לקדם את פני בכור מות, וילך בחשכת הליל לחצר שכנו ר' יצחק חמאם לדרוש מעט טאבק אשר כלה מצלחתו. הוא דפק על הדלת ויקרא בקול: ר' יצחק! ויכהו תוגר אחד על החומש ויקפד כאורג חיתו. התוגר ההוא היה אורב לר"י חמאם הנ"ל להרגו בערמה על לא חמס עשה עמו רק על דברת ריב קטן אחד אשר התגלע ביום ביניהם, ויהי כשמעו את השם יצחק יוצא מפי הדופק חשב שהוא ר"י חמאם שבא בלילה לביתו, וידקור בו חרבו וינס באישון לילה ואפלה וקול דמי הרב צועקים מן האדמה ואין דורש ואין מבקש. אל נקמות ה'.

ב) אחיו של ר' יצחק זה הוא ר' יהודה ג'רמון (ראיתי חתימתו שנת תמ"ו), גם הוא היה חכם גדול ומעיין. גם היה בקי מאד בחכמת הקבלה ועד היום נמצא ס' הזוהר שהיה לומד בו מלא על כל גדותיו בהגהותיו (יכ"ן ר"ל פירושיו על הגליון). כל זה לשון הרא"ך בספרו הנז' עם המעשה הנז"ל.

ג) בנו הנ"ל הוא הרב נהוראי ג'רמון בעל יתר הבז, הלך בבחרותו לעיר תונס (כי החכם החסיד ר' אברהם אחיו של מהרי"ל היה בו בפרק בטריפולי ללמוד מהמקובלים שם את דברי האר"י בשעריו, כי שמע שיש שם מקובלים גדולים ע"כ קיים בעצמו „הוה גולה למקום תורה" וילך לטראבלס המערב, אחר ימים בשובו לתונס הביא עמו את נהוראי זה שהיה כבן י"ב שנה, כי שלחתו אמו לתונס ללמוד תורה אחרי מות אביו ז"ל מפי אחיו מהרי"ל הנז', אשר זה כל חפצו ללמוד תורה לנערים פה, והספקתם עליו ועל הרבנית אשתו כמוהו אשר היתה להם כאם רחמניה ממש). ויהי מתלמידי הר"י לומברוזו בעל ס' זרע יצחק, ויגדל ויהי לאיש פה ויולד בנים ובנות. הוא אבי המשפחה הרמה „בית ג'רמון" הנקדשת והנערצת בעיני העם עד היום בגלל הרב הזה ויוצאי חלציו אשר היו אדירי התורה יראי אלהים וחרדים על דברו ואנשי מעשה ומצניעי לכת באמת ובתמים (כמשפחת בית „אלפאסי" הנקדשת ונערצת פה גם היא בגלל ראשי אבות המשפחה והם הרב מסעוד ובניו). הם קבלו עליהם ועל זרעם לבלתי

קבל שררת הרבנות גם לבלתי קחת הספקה מאת הקהל כפשטות דברי המשנה באבות רק יגיע כפיך כי תאכל וגו'.

ד) הוא הוליד ג' בנים. הבכור הוא הבחור העלוב כמהר"ר חיים ג'רמון, מת במגפה פת תונס בשנת תקמ"ה, חיבר „צדקה לחיים" על קצת מסכתות וכללים בש"ס ונדפס עם יתר הבז לאביו, גם בספר „מחנה אהרן" חיון נדפס התשלום מחידושיו. הב' הרב פינחס ג'רמון הגודע ומפורסם אשר החזיק ישיבה כאביו ויוסף להגדיל ולהרחיב את בית מדרשו של אביו ע"י ספרים רבים שקנה ומכללם ספרים יקרי הערך מאד דפוס וכ"י. בבוא דודו ומסרפו [בן דודתו] הר"א כלפון לתונס בשנת תקס"ה שמע ממנו ענינים רבים בקורות החכמים בתונס, הנם בספרו מעשה צדיקים. גם מצא בבית המדרש ההוא ספרים רבים ומכללם ס' „חשק שלמה" לר"י אלימאן כ"י וספר „הדיואן" לר"י הלוי כאשר כתב במחנת אברהם בערכם. והשלישי הוא החכם ה"ר יהודה ג'רמון.

הרב נהוראי הנז' מלבד חכמתו הגדולה בש"ס ופוסקים היה גם מקובל גדול ומשורר נפלא, וכפי מה ששמענו היה יודע כאלפים שירים ופיוטים בע"פ, וחיבר גם הוא שירים ופיוטים אשר אבדו, ויתרם נדפס בסוף ס' יתר הבז. ספר הדיואן לר' פרג'י שוואט כ"י המכיל כתשע מאות פיוטים שירים וקינות היה בבית נכאתו ונאבד בשעוריה הגדולה אשר היתה בעיר תונס בשנת ר"ע ומ"ר היא שנת תנ"ם (תקי"ו) עם כל ספריו ומחמדיו, כי כאשר לכדו האלג'רים את העיר תונס בשנה ההיא שללו שלל ויבוזו בז ברחובות היהודים ובבתיהם, ויראו היהודים לנפשם ויתחבאו בבתי הישמעאלים מכיריהם כששה חדשים עד עבור הזעם וישובו אל בתיהם וימצאום ריקים כמשמעם כי שללום שולליהם, ותהי להם נפשם לשלל. גם על הרב הגדול הזה עברת הכוס וימצא את כל בית נכאתו ריקם ריקם ובכללם כל כתביו וספריו ומחמדיו שחיבר (גם על הרב הגדול הרב מסעוד אלפאסי עברה הכוס, ויהי ספרו שחיבר על הרמב"ם להם לשלל. וכפי הנראה גם על הרב מרדכי אלחאיך' אביו של הרב בעל משכנות הרועים עברה כוס התרעלה ההיא ואבד כל רכושו „בהלכות מלכים ומלחמותיהם" כאשר כתב בנו בס' חיים וחסד בדרוש שדרש עליו ע"ש). ובשנת ע"ה משנותיו הוסיף עוד שנית ידו לכתוב חידושיו ע"פ זכרונו, והפליטה הנשארה מחידושיו נדפסה אחרי מותו ע"י בניו בליוורנו התקמ"ז בשם „יתר הבז". ונפטר הרב זקן ושבע ימים ליל ב' של פסח התקמ"ג, וזכרו לברכה עד היום. הערך הזה מאוסף מדברי רא"ך בספריו השנים מעשה צדיקים ומחנה אברהם, עם תוספת קצת מה ששמעתי מנכדיו. ועיין ערך ה"ר יהודה ג'רמון נכדם וערך ר' פרג'י שוואט.

רבי יצחק דמן עכו. ראיתי ספר מאירת עינים שחיבר בכ"י והעתקתי

ממנו איזה ענינים וכפי הנראה משם שהוא הניח כל עניני סודות וקבעם אח"כ בסוף הספר כי הוא רומז תמיד לעיין בסוף הספר (אשר היה חסר לי בכ"י). והר"א כלפון הזכיר ס' אוצר החיים לר"י דמן עכו בספרו לקט הקציר יע"ש שהעתיק ממנו, וביד יש"ר מקנדיא היה ס' סודות לר"י דמן עכו הנז'. אמר יכ"ן בלי ספק שהוא הוא ס' אוצר החיים הנז' וראי"ך ראהו אצל ר' פינחס ג'רמון בתונס, והיה ביד נכדו ר"י ג'רמון כמ"ש בקונטריסו מ"ש [מוסבות שם]: כ"י ישן נושן מסודר לסימנים, והוא גדול כשלש פעמים מספרו מאירת עינים, והרב חיד"א לא ראה אותו, והוא ענינים נוראים ברזי התורה ע"פ מגידים כי ע"י פעולות שהיה עושה ע"י חכמת הצירוף היו באים אליו מלאכים ומגלים לו סודות גם שם קבלה מעשית וקמיעות ובראש כל ענין א"ה יד"ע [אמר הכותב יצחק דמן עכו], או יה"ב עני"ר דעת"ר, ראשי תיבות: יצחק [הקטן] בר שמואל נ"ר דמן עכו תובב"א. בס' פירוש ספר יצירה להר"מ בוטריל הזכיר ס' אוצר החיים לבעל הקבלה, כנראה שהיה אצלו עם שאר ספרי הקבלה הרבים אשר היו אצלו. וכתב רא"ך בס' מחנה אברהם שספר שרשי השמות להרמ"ז מקורו מר"י דמן עכו ע"ש.

מהר"ר יצחק החסיד. היה נזהר בחייו לבל יכנס לבית ע"ז וכאשר נפטר הוצרכו להוציאו משער העיר כדי לקוברו אשר שם ע"ז על שער העיר ובעוד שהם מוליכים אותו בעגלה לקוברו ברחו ממנה הסוסים המנהיגים אותה שלא ברצון מן החפירות והלכו עד דרך הישר, ומפני שהיה נזהר בחייו עשה לו הקב"ה נס ונפל כותל החומה וכו'. כ"כ בשיירי כנה"ג יו"ד סי' ק"ן הגב"י סק"ב, העתיקו רא"ך במעשה צדיקים מהדורא בתרא סי' קכ"ה.

הרב רבי יצחק בר יעקב הכהן. העתק מכ"י לנכד מהרח"ו (הראש חסר): „משתנה טעמו וצורתו וע"ד זה הסוד הוא מזון מלאכי התגר וחייליהם ומזון שלהם הוא מזון רוחני ואצילות גוון הלחם הוא כדמיון גיהנם והשר מתקנו ומתבלו ומחליפו בשינוי טעם לכל אחד כפי כחו ומעלתו וצורתו, וכן המשפט לכל מיני האצילות אוכלי כח המן רק שמשתנה כח המזון ומתחלף לצורות גדולות זו מזו וכפי כח השר הממונה לקבל כח אותו המזון הרוחני וזהו אותו המאכל שתיקן יעקב אבינו לעשו תקנו בכח דמות העליונה, ושם [השי"ן צרויה] הכח ההוא המתקנו תיקון רוחני הוא עדשיא"ל, וידע יעקב ברוה"ק ותיקן נזיד עדשים אל עשו אחיו הבא מן הכח ההוא ואיש תם לא אכל ממנו אבל בכוונה וברוה"ק תיקן מאכל הראוי לאותו רשע, וכל התיקון ההוא היה סיבה אלהית מלמעלה ואכל מן המאכל ההוא דרך הלעטה כי המצייר הראשון אותו המזון בכח הצורה הראשונה ואח"כ מתקנו ומתבלו ומטעימו מטעם לטעם ומחליפו מצורה לצורה הוא

השר הראשון שזכרנו ושכתבנו למעלה, אבל המקבלו והמציירו בצורה ראשונה רוחנית שמו **לעמיא"ל**, וחכמי הקבלה אומרים כי לעתים ידועים נקרא שמו **אדומיא"ל** ועל כן אמר הלעיטני נא מן האדום וכו'. וכשהחליף צורה בצורה וטעם מה שראוי לו אז כפר במה שעבר שנאמר ויבז עשו את הבכורה וגיתנה לאיש תם בצורת אמת נחתם כי מה' היתה לו. ונשוב לענין הראשון אשר החילותי: ארבע מחנות שכינה אין שם לא דמיון גוף ולא צורה גשמית כלל אלא אצילות רוחני וכן ג"כ כל שאר מעלות המלאכים, אמנם המעלה העשירית הקרובה אל בני אדם הנקראים אישים הנראים לנביאים ע"ה כל אחד ואחד כפי מעלתו כלם מסכימים שיש להם תואר גוף דמות אדם נורא מאד מהביט, והנביא רואה כל מיני כחותיו נחשלים ומשתנים מצורה לצורה עד שמתפשט מכל כח צורתו הגשמית ומתלבש בכח האש הנוראה הנגלית אליו ואז נהפך כחו בצורת מלאך המדבר עמו. והצורה ההיא המתחלפת בו היא הנותנת לו כח לקבל כח הנבואה ונחקק בלבו חקיקה ציורית רוחנית וכשהשליח גומר ועושה שליחותו אז הנביא ההוא מתפשט מכח הצורה הנגלית אליו והולך ומתלבש בכח צורתו הראשונה פושט צורה ולובש צורה ואז כל איבריו זה עם זה מתדבקים וחוזרים ומתחזקים וכל כחותיו הגשמיים חוזרים חלילה כבתחילה ואז חוזר ומתלבש בתואר בני אדם, עד הנה הגיע דעת החכמים המקובלים החכמים הקדומים שזכרנו למעלה. ובדור הזה איש תם (כאן נקב, ואולי „חכם". יכ"ן) במדותיו עמוק עמוק מאד כתב בכתב גלילי ידיו ודעותיו מוסכמים כדעת זו הקבלה אשר כתבתי וכונת (המלה בספק. יכ"ן) איש תם אחי ז"ל הכתובה בלשונו ומעשי ידיו אגלנה ואודיעה לכם בשובי אל מקומי בעזר העוזר לחושבי שמו.

„עוד קבלה מסורה ביד בעלי השמות הבקיאים המשתמשים בעתות ידועות בשימוש"א דאויר"א דשיד"י כדי להשיג קצת השגה במעלת הנבואה דהוא אוירא קדישא, וקפיצת הדרך אצלם מי שהיה משתמש בה הוא מן זאת ההשגה הנקראת אויר"א דשימוש"א דשיד"י. אמנם המשתמש בה צריך גוף נקי מאד ואמיץ לבב ונשמה טהורה, יען כי יש כת ידועה מכתות השדים אצל הבקיאים בחכמת שמוש זה שהם אמתיים ומודיעים לחכמי דעת זו אמיתת השאלה ששואלים מהם כאשר קבלוה הם ממקום קדוש. והחכם הגדול המקובל שהיינו עמו בנרבונא העיד על רבו החסיד החכם השלם ר' אליעזר מגרמיזא ז"ל וגם ראינו חכמים חסידים וותיקים בתלמוד ומקובלים מעידים על הרב ר' אליעזר הנז' שראוהו והכירוהו ולמדו לפניו והיה בקי מאד בחכמה הזאת, והיה משתמש בה בשימושי מצוה או בשעת הסכנה בנקיות ופרישות וטהרה והיו מספרים עניינים ממנו ומעידים עליו אפילו הגוים שהכירוהו דברים עצמו מספר. ולעתות שהיתה מצוה ממקום רחוק מוטלת עליו היה רוכב בדמות הענן המזומן לכך ומגיע עד המקום הרחוק

ההוא ומקיים שם מצותו וחוזר אח"כ לביתו בכמה ימים רוכב על בהמה כשאר בני אדם. ופעם אחת נזדמנה לו מצות מילה במקום רחוק ורכב כמשפטו המורגל אצלו ע"פ ההשבעה ושכח דבר אחד מן השמוש הצריך לאנשי החכמה הזאת ונפל מן הענן קרוב אל הארץ ונעשה צולע על ירכו ולא נתרפא ממנו בשום תחבושת שבעולם עד יום מותו, והיתה מנוחתו כבוד. והנה הקבלה המסורה ביד חכמי קדם היא זו: שלשה אוירים הם גבוה מעל גבוה. האויר הא' הוא מקום גנוז ונעלם ונקרא אוירא דקודשא ב"ה, וממשלת זה האויר הקדוש ממונה עליו שר גדול וקדוש ושמו קדושיאל שר צבאות, ומכוחו מתאצלים גדודי שרי צבאות וכל חיילי צבאות מרום מלאכי צבאות השמים ושמי השמים כל זה והנאצל מהם אין דמות ואין ערך ואין גוף ואין גשמות כלל. אוירא תניינא הוא אוירא דמשתמשים נביאייא וכהנא רבא וכהני וליואי וכל דאית ביה רוחא יתירא וסכלתנא. אוירא תליתאה הוא אוירא דשימושא דשידי. זהו מה שהעתקתי מלשון ספר המלבוש (באוצר הספרים כתב כי הוא עצמו ס' רזיאל. יכ"ן) ולא ראיתיו בכל הארץ הזאת. ועתה נדבר על זה האויר השלישי, חכמי הקבלה אומרים כי קבלה מסורה בידם מזקנים קדמונים מאבותיהם כי זה האויר הג' נחלק לשלשה חלקים עליון ואמצעי ותחתון. החלק העליון ניתן להשתמש בו אשמדאי מלכא רבא דשידי ואין לו רשות לקטרג ולא לחבל אלא בימים ידועים פעם אחת או שתים בשבוע, נ"א אלא ביום ב' בשבוע, כאשר הוא ידוע אצל הבקיאים להשתמש בחכמה הזאת. ונרחיב בזה השער ונאמר כי אשמדאי אע"פ שנקרא מלכא רבא דשידי הוא תחת ממשלת[1] (אמר יכ"ן ע"כ העתקתי ונשאר עוד הרבה להעתיק. ועתה נדפס בס' מדעי היהדות בעיה"ק ירושלים תוב"ב).

מהר"ר יצחק הכהן. כתב מוה"ר כמה"ר חוגא מגדורא ז"ל שהיה הרב הזה זקנו והיה אב"ד וריש מתיבתא פה תונס, ועם שהיה אב"ד היה קם אחר חצות ודופק על דלתי הבעלי בתים למען הקימם משנתם והיה מוליכם עמו לבית הכנסת הגדולה ודורש להם שם. ע"כ. ותא חזי כמה תקיף חיליה דהאי אילנא. וכנראה שזה הוא התחום בס' התשב"ץ שנת תצ"ח אחרי הר"מ נג'אר (עיין ערך מהר"ר צמח צרפאתי) ונראה שהיה אב"ד אחריו. אחרי אב"ד דידן נזכר לאב"ד הרב דוד נג'אר בעל צמח דוד ונפטר התקל"ג. אח"כ היה ראוי להתמנות אב"ד הרב יוסף הכהן ,,הדיין" והניח המקום להרב מסעוד אלפאסי שהיו אומרים עליו שהוא נשמת רב המנונא סבא לפי שהיה מקובל גדול והיה

---

1. המשך הקדמה זו תמצא בשו"ת כה לחי הנד"מ (להרב ר' ישראל חדאד זצ"ל) עמוד רכ"ה בשם ס' כתם פז פרשת וישלח בפסוק ותצא דינה וכו' וז"ל: הוא תחת ממשלת ס"מ שנקרא שרא רבה כנגד אצילות של מעלה ומלך מלכוון כנגד אצילות של מטה ואשמדאי תחת ידו וממשלתו וכו'. עיין שם באורך. נאמ"ן ס"ש.

מופלג בזקנה, כן הודיע בחלום רב המנונא בעצמו לגדולי הדור ההוא. כן שמעתי. (וכפי הקבלה המסורה שנתגלה רב המנונא סבא להרב חק גתן שהיה שוכב על ערש דוי והגיע להיות חולה מסוכן והתפלל עליו הרב מסעוד ותיכף נתרפא ויחי מחליו, ואז הגיד כי הוא הגיע עד שערי מות ועמד רב המנונא סבא וערך תפלה נשגבה והצילו ממות. והוא לא ידע כי הרמ"ס הוא בעל התפלה הזאת בועד חכמי הדור שהיו שם בו בפרק. ומני אז נודע ונתפרסם כי הרמ"ס הוא גלגול רב המנונא סבא). ואח"כ בשנת תקל"ה נפטר סבא דמשפטים הוא הרמ"ס זלה"ה וישב הרב ר' יוסף הדיין על כס הרבנות בתונס כמה שנים, ובשנת תקמ"ד מצאנוהו חתום ראשון בהסכמת בית המטבחיים ועלה אח"כ לא"י ותיכף באה המגפה לעיר בשנת תקמ"ה וישב אב"ד אחריו ה"ר אברהם כ"ייאט (ע"ע) (ואומרים שהמלך „חמודא באשה" בא מתנכר לשכונת הרב לראות פניו לפי שנוכח לדעת גודל דעתו בדת ודין וחכמת אלהים אשר בקרבו) ונפטר בשנת תקמ"ו. אחריו ישב על כסא הרבנות בתונס הרב שלמה אלפאסי בנו של הרמ"ס הנ"ל (ע"ע) עד שנת התקס"א. וידענו מרבי דוד גג' בעל נר דוד שהיה אב"ד פה ואולי נתמנה אחר הרש"ס [צ"ל הרש"א. הרב שלמה אלפאסי] הנ"ל. גם ידענו מהרב אברהם טייב בעל חיי אברהם שהיה אב"ד פה וחתום ראשון בס' זרע אברהם כטורזא שנת תקפ"א, ונראה שאחריו היה הרב ערך השלחן אב"ד בתונס עד שנת התק"ץ שאז נלב"ע [נפטר לבית עולם] הצדק וישב הרב חוגא מגדורה אב"ד. זכר כל הרבנים האלה לחיי עד בגן החיים. ומההסכמה שבס' הקבלה „מקום בינה ושערי בינה" נראה שהיה הר"י טייב בעל ערך השלחן לאב"ד ור"מ בתונס משנת התקע"א ואילך, ואולי הוא העיקר ברבנות.

מהר"ר יצחק חדאד מק"ק ג'רבא, תלמיד מהחכם צמח כהן[1] (יכ"ן דיין בג'רבא התק"מ בעל תורי זהב), גם מהחכם דוד אלחאייך' והחכם נסים כ"ייאט, חיבר ס' „קרני ראם" על רש"י והרא"ם על התורה ועמו קונטריס חידושים נקרא „זרע יצחק". ואלה החכמים אשר היו בזמנו והובאו בספרו: החכם אהרן פרץ, והחכם דוד הכהן מירושלים תוב"ב, והחכם אברהם בן מוסא שנפטר התצ"ג, והחכם יוסף קרשקיש מק"ק ארג'יל, ומר זקני נסים כלפון

1. הוא הרב צמח הכהן הראשון ז"ל (המובא בס' ממלכת כהנים אות ב', וכתב שכפי הנראה למד אצלו רק בימי הילדות ע"ש), ולא כמו שכתב המחבר שהוא בעל „תורי זהב" שהיה דיין בג'רבא התק"מ (ומובא בממלכת כהנים אות נ"א), כי מהר"ר יצחק חדאד נפטר בשנת תקט"ו ואילו ר' צמח כהן ז"ל בעל תורי זהב חי בין השנים תצ"ט — תקס"ח, והוא היה רבו של הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל מח"ס לחם הבכורים וסבו של מוהרח"ך בעל לב שומע כידוע. נאמ"ן ס"ש.

הובא בפסוק ויבא יוסף את דבתם בזרע יצחק, והחכם אברהם הכהן, והחכם יצחק הכהן (יכ"ן כנראה כי שנים אלו מתונס הא' למשפחת ברבי[2] והב' למשפחת מגדורא), והחכם יוסף קריספו, והחכם שלמה פרץ, והחכם שגיאור זלמן, ונדפס הספר בליוורנו התקכ"ה ע"י בניו יעקב ושמעון חדאד. וחיבר עוד ס' „תולדות יצחק" שיטה חידושי הלכות ונדפס על ידם שם תקל"ב (יכ"ן צ"ל תקכ"ב). כן כתב ר"א כלפון במחנה אברהם בערכם.

מהר"ר יצחק חיים דוד (בכ"ר יוסף) **הכהן טנוג'י** הנודע בשם מורנו הרב ר' **חנא מגדורא** (אגדה מספרת כי אשה אחת מתה מקושי לידה והוציאו ולדה חי וקראו לו בן אלמגדורה). הוא היה אב"ד ור"מ בקהלתנו תונס יע"א אחרי הרב ערך השלחן. בתחלה היה הרב ז"ל עוסק בפרקמטיא ולא נהנה מכבוד תורה, ואח"כ נתמנה לדיין ומו"צ כמה שנים, ואחר זה ישב על כסא מוה"ר מהרי"ט (בעל ערך השלחן) שנת תק"ץ לראש על ארץ רבה, ושפט את ישראל כארבעים שנה, וכל ימיו היה עוהג בפרישות וחסידות וקדושה יתירה ומרוב חסידותו וקדושתו זכה לרוה"ק למלאך הדובר בו כנודע ומפורסם (כדרך שמצינו להרב ב"י ז"ל) וכמו ששמענו מזקני שער גכדיו ותלמידיו הי"ו. וזכה לארבעה כתרים כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן, שראה בניו ונכדיו כלם חכמים ולמודי ה' וימת בשיבה טובה זקן ושבע והיתה מנוחתו כבוד שנת התר"ז ביום ר"ח סיון. זיע"א. [ומ"ש לעיל ששפט את ישראל כארבעים שנה, כנראה הכוונה מזמן שנתמנה לדיין אבל בכהונת רב ראשי היה רק י"ז שנה משנת התק"ץ עד התר"ז. נאמ"ן]. הוא הניח שני בנים הגדול מהר"ר אליהו ואחיו מהר"ר אהרן היה דיין בתונס ובצפאקס כמה שנים וחיבר קונטרס קראו „לב אהרן" שו"ת ועניינים וזכה שאביו הר"ח הנז' מביא דבריו שכתב בנו בקונטרס לב אהרן, ועלה לשמים סביב לשנת תר"ל. ובנו הוא החכם אשר ישא את שם זקנו הר"ח מגדורא בעל דודתי ז"ל. וזה האחרון נולד לו בן זכר ובאו והגידו לזקינם שהיה שוכב על מטתו לזקנתו, ואמר שיקראו את שמו פינחס (ולא אהרן ע"ש זקנו) כי אותו שבוע סדר פינחס היה.

אחרי מות רביגו ישב על כסאו מוה"ר המופלא ר' **ישועה בסיס** תלמיד מובהק למוה"ר מהרי"ט הנז' ועלה לשמים שנת התר"ך יום ט' טבת. וישב על כסאו מוה"ר ר' **נתן בורג'ל** נין ונכד להרב חק נתן אשר ישא את שמו ונפטר שנת תרל"ג. שלשת הרבנים האלה האריכו ימים הרבה על פני האדמה כתשעים

2. כנראה צ"ל „בארבי" והוא ר' אברהם הכהן באבא רבי ע' בערכו. הנ"ל.

שנה ויותר, והם הגדילו כבוד התורה והעמידו תלמידים הרבה והיתה התורה חביבה כנתינתה מסיני ומעת שהלכו לעולמם נשאר הדור יתום אחריהם וניטל כבוד התורה בתונס ונידלדלו החכמים ורבו המחלוקות והמריבות בישראל וגדל הכאב מאד עד שכמעט אנו יראים שמא ח"ו תשתכח תורה מישראל ב"מ, האל ישפות שלום לנו ויחזיר כבוד התורה אשר גלה ממנו בעונותינו אמן.

אחרי הרבנים הנז' היה לראש אב"ד בתונס הרב **דוד בן עטר** ב' שנים, ואחריו מוה"ר **אברהם חג'אג'** (במותו לא הניח בנים אחריו ויקראו לספרו חידושים על כמה מסכתות שהניח אחריו בכ"י „זרעו של אברהם" נדפס בירושלים, ועוד ח"ב שו"ת ועניינים על סדר א"ב הנהו נדפס בתונס זה מקרוב) וגם הוא האריך ימים רבים וימת בשנת התרמ"א. במותו נסתם חזון תקופת התלמוד בתונס אשר התלה מימי הרב צ"ץ [צמח צרפתי] ז"ל אשר כל בניה היו למודי ה' וזה כל ישעם וחפצם הם וזרעם אחריהם, ועתה החלו ימי התקופה הצרפתית בתונס אשר כל בניה יפנו עורף ללמודי היהדות ורק בלימודים זרים ישפיקו וזה כל ישעם וחפצם והתורה צווחת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. אחריו היה הרב **אליהו בורג'ל** ואחריו הרב **מרדכי סמאג'א** ואחריו הרב **משה ברבי** שחיו כארבע שנים, בתחלתם (בשנת תרנ"ח) הוקם על „תריבונאל ראביניכ" בתונס והרב **ישראל זיתון** בראשו, וישב ראש כשלש ועשרים שנה זיע"א, ואחריהם היה ר' **אליהו זרח** אב"ד בתונס. בימיהם תפש ישיבת תלמיד הרב משה ברבי הנז' הוא הרב **שלמה דאנא** ז"ל שהייתי לומד עמו בבחרותי אני יכ"ן והעמיד בישיבתו כשלשים תלמידים גדולים מעייניים ודרשנים והנם תופשי דגל התורה אחריו. אחרי מותו בשנת תרע"ג עמדו תלמידיו והדפיסו ספרו על התלמוד קראוהו „שלמי תודה" והוא קובץ גדול. עתה בימים אלה רב גדול אחד גראן רבאן בתונס ואגפיה הרב **כמשה שתרוג** נ"י ויזהיר יצ"ו ה' אתו את הברכה (עיין בערכו).

נתזור לרבנו ר' יצחק חיים דוד טנוג'י שאנו מדברים בכבודו. הוא הניח אחריו ברכה ע"ב חיבורים (כנגד השם הגדול של ע"ב שמות הקדש) ותורת חס"ד על לשונו בכל מקצועות התורה, עשה בהם אזנים לתורה ולכלם בשם יקרא כל אחד בשמו הנאות לו לפי ענייניו על פי שיטה עמוקה, ואנחנו זכינו לראותם בעצם כתב יד הרב ז"ל, ולפי שיקרים המה בעינינו מאד אמרתי להציב להם מצבת זכרון פה ולכתוב שמותיהם ומהותם ועניגם בקיצור, והריני מלקט ריש מלין מפתיחתו הגדולה לספריו. הרב ז"ל חילק כל ע"ב ספריו בכלל לג' חלקים או מחברות, כל אחת יש בה שליש הע"ב והוא כ"ד (שליש החסד), ולכן קראם בשם. הא' „כד הקמח" ועשה לו פתיחה ארוכה

קראה „פתח בכ"ד" ויש בה דברים נפלאים, והשני „כ"ד בתי דינים", והשלישי „כ"ד משמרות". והנה הכ"ד הראשונים הם כנגד כ"ד ספרי הקדש ונחלקים כמותם על ג' חלקים. ח"א כנגד התורה בו ה' ספרים כנגד חמשה חומשי תורה ונקראים בכלל „גופי תורה", ח"ב כנגד נביאים בו ח' ספרים ונקראים בכלל „בגדי כהונה". ח"ג כנגד י"א ספרי כתובים ובו י"א ספרים ונקראים בכלל „נימוסי מלכות". וג' חלוקות אלו רמוזים במלות „משל לחכם אחד" חכם ר"ת חכמה (שהיא חכמת התורה) כהונה מלכות, והמה רמוזות למלך אחד, והוא כהן לאל עליון הלבוש בבגדי יקר המה בגדי כהונה החמודות ושופט את עמו בחכמה ובתבונה בצדק ובמשפט בחכמת אלהין די בקרבו (שהיא חכמת התורה) (יכ"ן כל המעלות האלו נמצאו ברבינו). והנה החלק הראשון הנקרא גופי תורה לפי שהוא נגד התורה שהיא נמשלה לגוף אחד שהוא פרצוף אחד שלם בעל ה' קצוות לכך נקראו ספריו בשם הנאות להם כשמות אשר נקראו ה' קצות הגוף בספר שה"ש, והמה: ראשו כתם פז, ידיו גלילי זהב, גויתו כתרשיש, בריתו ועדותיו, שוקיו עמודי שש. הראשון נקרא „ראשו כתם פז" והוא כללי תורה שבכתב בי"ג מדות דר' ישמעאל ול"ב מדות דר"י הגלילי [צ"ל דר"א בנו של ר"י הגלילי] וכיוצא, מלוקטים ומאוספים מספרי בעלי הכללים ומפרשי התלמוד וכלליו שחידש בעצמו. והוא כנגד ספר בראשית וראוי להיות לו הקדימה על הכל. והב' „גויתו כתרשיש" והוא חידושים ופשטים נחמדים על גוף התורה בעצמה והוא כנגד ספר שמות. והג' „ידיו גלילי זהב" כשמו כן הוא והוא מפתחות והקדמות שהיד ממשמשת בהם והוא ספר נפלא כדמות ספר מדבר קדמות להרב חיד"א ז"ל והוא כנגד ס' ויקרא. וכנגד ברית קדש ס' „בריתו ועדותיו" חידושים ופשטים על כתובים והוא כנגד ס' במדבר. וספר חמישי כנגד השוקיים והוא „שוקיו עמודי שש" והוא על נביאים והוא כנגד ס' דברים. והחלק הב' כהנה נגד ח' ספרי נביאים נקרא „בגדי כהונה", ונקראו ספריו כשמות אשר לשמונת בגדי כהונה והמה „בגד פשתים" „בגד תולעת שני" „בגד ארגמן" „בגד תכלת" וכו', והמה כללי הש"ס והדינים והמחברים כדרך ס' יד מלאכי, וחידושים על ששה סדרי משנה ושיטות על הרבה מסכתות התלמוד וחידושים על הפוסקים הראשונים הרי"ף הרמב"ם והרא"ש והטור וכיוצא. והחלק הג' הנקרא „נימוסי מלכות" כל ספריו המה דרושים, וכלם נקראו על שם ענינם: „ימי מלך" דרושים על ימים טובים, „חמת המלך" דרושים על ימי הצומות וזעקתם תשעה באב וז' דנחמתא וכו', „תוכחת המלך" דרושים על היסורין והמיתה וסילוקן של צדיקים, „מטעם המלך" דרושים בטעמי המצות וכו' ועל התפלה ויצה"ר ויצה"ט, „גנזי המלך" דרושים בקבלה ושמות הקדש וכו'. (יכ"ן הספר הזה מזכירו בספריו ומזכיר

„שער השמות" ממגו ואני לא בא לידי הספר הזה כמדומה שנגנב וחבל על דאבדין). ובזה תמו דברי המחברת הראשונה.

המחברת השנית הנקראת „כ"ד בתי דינים", עניינה הוא פסקי דינים הלכה למעשה והוא לשון הש"ע כלול בו דברי האחרונים (כס' חיי אדם וכיוצא), חלוקה ג"כ כאחותה הבכירה בכלל ובפרט. בכלל היא חלוקה לששה חלקים אשר כל חלק יש לו שם מיוחד, והם: „תורת ה' ", „עדות ה' ", „פקודי ה' ", „מצות ה' ", „יראת ה' ", „משפטי ה' " כסדר הפסוק בתהלים. ובפרט — כל חלק מאלו בו הרבה ספרים והמה: חלק א' הנקרא „תורת ה' ", ספר ראשון נקרא תורה שבעל פה (דיני נטילת ידים וברכות ותפלה וכיוצא), ספר שני נקרא תורה שבכתב וכו'. חלק ב' הנקרא „עדות ה' ", ספר ראשון נקרא עדות לישראל (דיני שבת), ספר ב' נקרא עדות ביהוסף (דיני כל המועדים).[1] חלק ד' הנקרא „מצות ה' ", ספר ראשון נקרא מצוה בשעתה (דיני צדקה וכיבוד אב ואם וכיוצא). ספר ג' [ב'?] נקרא מצוה חשובה (דיני קרבן וכיוצא). חלק ה' הנקרא „יראת ה' " ספר ראשון נקרא יראת העונש (דיני שבועה ובל תשחית דגופא), ספר שני נקרא יראת הרוממות (דיני שבועת העדות וכו'). חלק ו' הנקרא „משפטי ה' " ספר א' נקרא משפט לאלהים (דיני סנהדרין ודייניים), ספר ג' נקרא משפט מות, ספר ז' נקרא משפט שלום (דיני גבייה וכיוצא), ספר י"א נקרא משפט עמו (דיני שותפין וכיוצא), ספר י"ב משפט צדק (דיני טוען ונטען), ספר י"ג משפט הגאולה וכו' וכו'.

המחברת השלישית נקראת „כ"ד משמרות". היא נופלת משתי אחיותיה כי היא מכילה רק כ"ד ספרים קטנים כמו חלקי מורה באצבע, ואלה שמותם: „משמרת הבית" דינים והנהגות וסגולות ותפלות הנצרכים לאדם בביתו, „משמרת המועדות" על המועדים, „משמרת המצות" „שומר תורה" (אזהרות ותפלות והנהגות לקורא בתורה ואופן הקריאה וסגולות ותפלות לפתיחת הלב ולזכרון מלוקטים מספרים ומה שמצא בכ"י), „שומר שבת" (מדבר בעניני שבת בו אזהרות לשבת במשקל איזה מקום בינה לר' יצחק ברגלוני בשבח מצות שבת וסגולותיה ע"ס א"ב, הסוגר הוא פסוק אחד כדוגמת אזהרות לריב"ר הנז'. בו כשלשה אלפא־ביתות והשאר חסר, כמדומה שנאבד. וגם שיר אחר על משקל „שמור לבי מענה", כלול בו כל דיני שבת ט"ל מלאכות ודיני עירובין וכו'). וכל אלו הספרים נשארו בכ"י לא נדפס מהם עד אחד, לבד תשובה אחת ממגו בענין חיטי דפסחא שנדפסת בסוף ספר אדמת יהודה למז"ה ז"ל שהיה חבר להרב ז"ל. וברוב הזמן איבדורי איבדור אלה מפה ואלה מפה

1. פה דילג חלק ג' הנקרא פקודי ה'. נאמ"ן פ"ש.

ויתרם אכלו עש והגי עכברי רשיעי ה' ירחם על הפליטה הנשארה לראות אור הדפוס אמן. ואנחנו בגי ישיבתו העתקנו בשנת תרל"ח מאה בוגין מכתיבותיו (בעד 150 גרוש שהם 90 פרנק. וההעתקה נמצאת עתה בשנת תר"ץ ביד ה"ר דוד בשמוט[2] הגזבר דמתא) שו"ת וענינים כלם על סדר א"ב והוא ספר גדול כמו ספר משכנות הרועים להרע"ח אלחאיך' והנו עד היום בישיבתו. וספריו כ"י הנ"ל נמכרו לר' אברהם ביק בפרעסבורג.

כפי ששמענו מפי חתניו שהיה הרב בעל אלכימיה ולא לקח הספקה מהקהל והסתפק במועט כי היה עושה זאת להכרח גדול ולא נהנה בכבוד תורה. זיע"א.

מהר"ר יצחק חי טייב החריף מאד קולע אל השערה ומספרים עליו נפלאות בקבלה מעשית כהבעש"ט בסגולותיו. זה מקרוב נדפס לו קונטריס קראוהו „חלב חטים" על התלמוד, ואומרים שהוא גירסא דינקותא ושאר כתביו נשרפו. ועל קברו חקוק „יצחק חי טייב לא מת". נפטר כמדומה בסוף המאה הששית.

מהר"ר יצחק (בר בנימן) **טייב** הוא הגאון ר"מ ור"מ בעיר הזאת נעמ"י תונס יע"א בדור שלפני פנינו בזמן מז"ה מהר"י הכהן טנוג'י ומהר"י נג'אר ודעמיה. היה תלמיד מהרב החסיד מהר"י זרקא ז"ל. הוא היה רב מופלא פסקן גדול, חיבר ס' ערך השלחן על ד' שלחנות ומשם יראה הרואה תוקף בקיאותו בכל ספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים וכל רז בהם לא אניס ליה. שלשה שלחנות מספרו [חלק או"ח ויו"ד וח"מ ח"א] נדפסו בליוורנו בחייו, אמנם עה"ש אה"ע נדפס י"ד שנים אחריו (חא"ח ויו"ד באו ליד הרב חיד"א ז"ל כאשר נדפסו שם בליוורנו). ושמענו כי בסוף ימיו בא לידו ספר צל"ח לפסחים ויישר בעיניו מאד, ואז עלה בדעתו לחזור עוד הפעם על דיני פסח וחיבר את ספרו הנפלא „חוקת הפסח" על ש"ע הלכות פסח. וחיבר עוד ס' „ווי העמודים" והוא שקלא וטריא על ספר יראים להר"א ממיץ ז"ל, ואלו השנים נדפסו הרבה שנים אחריו, הפנים באמצע וחידושיו סובבים עליהם מזה ומזה. ועוד לו בכ"י עה"ש ח"מ ב' חלקים ושיטות וכללי דינים על סדר א"ב קראו „ספר הזכרון" (כאשר כתב בווי העמודים דקנ"ת ע"ד). גם יש לו חיבור

---

2. בכ"י א' כתוב „הספר הזה הנו שמור ביד הכומיתי [ועד הקהלה] בתונס". ואני המעתיק ראיתי כת"י המכיל כמאה בוגין (גליונות) שנקנה ע"י הרה"ג ר' צגייר עשוש זצ"ל ונדפס מקרוב ע"י ר' שמואל עידאן נר"ו וקורא לו „בגד תכלת" אך מלא טעיות הדפוס. נאמ"ן ס"ש.

גדול פשטים ופרפראות עה"ת ועל דרך הסוד ג"כ. ועתה מדפיסים תשלום ערך השלחן [ח"מ] ח"ב במצות הגזבר הנאמן הגביר הנעלה השר והטפסר קאיד מיכאל וזאן ז"ל.

הרב הנז' היה גיסו ומר שניו של הרב יהודה נג'אר שהיה בעל אחותו כאשר כתב בהשמטות לספרו לימודי ה' השייכים לסי' כ"ט „מר מחותני ידי"ן עמיתי בתורה החו"ש והכולל זה סיני ה"ר יצחק טייב נר"ו". ומצאנוהו חתום בתור ריש מתא מחסיא תונס יע"א בספרי קבלה „שערי בינה ומקום בינה" בשנת לישרא"ל (תקע"א), ואחריו מסכים מר שניו מהר"י נג'אר, והם הספרים שהדפיס גברא רבא דאתי ממערבא ה"ר יצחק סבע והם פירושים על עץ חיים, ואוצ"ח [ואוצרות חיים], ומבוא שערים, ושער הכוונות מהאר"י ז"ל, ממקובלי המערב. גם הוא חתום ראשון בשו"ת הון יוסף ושו"ת הרדב"ז ח"ה הנדפס בשנת תקפ"ח ואחריו חתום הר"י נג'אר הנז' ושניהם בכלל החכמים החותמים על ההסכמה של בית המטבחיים. ועלה לשמים בשנת תק"ץ בליל ש"ק בן ע"ז שנה וכמעט לא הניח פסקן כמותו. ושמעתי שבא בחלום לחכמי הדור וגילה להם שהוא בשמת אביי ע"ה, וזקני הדור שידעו אותו סיפרו שהיה סגי נהורא מעינו אחת מתחלתו. הרב ז"ל היו לו שני בנים. שם האחד יוסף, היה חכם גדול והניח הרבה כתבים אחריו ונפטר קודם לאביו בשנה אחת עודנו באבו והניח אחריו בן קטן, ואביו ז"ל קשר עליו מספד כהמר על היחיד וירד בלחץ יגונו אבל שאולה. והב' מהר"ר משה, אשר התחיל לסדר בכתבי אביו וגם הוא נקטף במבחר ימיו והניח אחריו בנים קטנים, והשלים המלאכה ה"ר אברהם בנו של ה"ר יוסף הנז' ונדפסו על ידו ג' ספרים הנז' [עה"ש את"ע, ווי העמודים, וחוקת הפסח]. ועתה נשאר דור רביעי להרב הנז' אשר המה עוסקים בהכנת שאר כתביו של הרב שלא גדפסו, ות"ל שזכינו וראינו אותם יוצאים לאור זה מקרוב.

הרב ז"ל מלבד שהיה עוסק בחיבוריו עוד היה טרוד בעסקי הקהל ולשפוט בין איש ובין רעהו, ובעוד שהיד כותבת רחושי מרחשן שפוותיה לבעלי דינים זה חייב וזה פטור זה מותר וזה אסור, ודרשני הדור המליצו עליו בדרשותיהם: „פי צדיק יהגה חכמה ולשונו תדבר משפט". (תהלים ל"ז ל'). תנצב"ה.

ואעתיק פה לשון הר"י ג'רמון הנדפס בס' פרי קדש [דף מ' ע"א]: „מורנו הרב הגדול מהר"ר יצחק טייב מחבר הספרים שלשת חלקי „ערך השלחן" המפורסמים בכל קצוי ארץ, ועד אחרון חלק אה"ע הנדפס מקרוב, הנה חכמת הרב ז"ל ושקידתו וישיבתו על כסא ההוראה — והוא שפט את ישראל בעוב"י [בעיר ואם בישראל] תונס יע"א משפטים ישרים ותורות אמת קרוב לארבעים שנה — וענוותנותו אפילו עם בעלי דינים ההמוניים כל שכן החכמים, היתה

הפלא ופלא, דבר אשר לא ישוער. ואם יש אחד מהבעלי דינים שהרב ז"ל מבין מריסי עיניו פן ואולי הרב ז"ל לא שפט אותו משפט צדק, תיכף הרב ז"ל אומר לו: בני בא ואראך אשר חלילה לא בדיתי הדין מלבי. ותיכף פותח הספר שהרב ז"ל הורה ממנו ומראה לו באצבע בכתב מפורש, וטורח עמו להבין מיצוי הדין ועומק ההלכה ההיא שהורהו. שקידתו היתה עד להפליא, ילאה הרעיון לצייר כ"כ גודל השקידה. ומגודל השקידה הרב ז"ל נחלה חולי עצום אשר אחזו רפיון גדול בכל איבריו, והרופאים גזרו שיוליכוהו לכפר אחד דמדליא ובסים אוירא [שגבוה ואוירו צח. מלשון הגמ' כתובות ק"ד ע"א] להחיות איבריו ועורקיו וגידיו. ועכ"ז הרב ז"ל לא שת לבו גם לזאת, ובתוך הכפר עצמו לא נח ולא שקט מעסק ושקידת התורה כי אם זמן מועט בכל כ"ד שעות היום. חכמתו ובקיאותו בספריו המאירים לארץ הם מפורסמים בכל קצוי ארץ, לא נצרכא שהלכה כמותו בכל מקום. וחוץ מחיבוריו הנדפסים ד' חלקי ערך השלחן וספר הבהיר ווי העמודים וס' חקת הפסח עוד השאיר אחריו ברכה ספרים אחרים תשלום ערך השלחן ח"מ עד גמירא. ושיטות על הש"ס סך עצום הנה הנם מונחים אצל בניו ונכדיו יצ"ו". עד כאן.

מהר"ר יצחק לומברוזו אב"ד דשתי הקהלות בתונס [ועיין] בערך ר' אברהם „באבא ארבי" ובערך השר ישועה הכהן טנוג'י. הוא חתום בס' שתי ידות חזקוני עם רבני תונס בשנת תפ"ז, ור' אהרן מגדורא מזכירו בתואר: החו"ש הדו"מ החסיד ר' יזאכי לומברוזו, החו"ש ר' אברהם אחיו, והחו"ש החסיד ר' יצחק בנו, והחו"ש הדו"מ ר' אברהם בנו. הוא עלה לשמים שנת התקי"ד (זה לשון המקובל אי"ה: נפטר ונתבקש בישיבה של מעלה מאיר עיני חכמים ציץ נזר הקודש כתר התורה ולומדיה ועטרת ראשנו ת"ה הרב הגדול והכולל והאלקי כמהר"ר יצחק למברוזו תמ"ך וחל"ש יום ד' בשבת בשעה תשיעית מ"מ [מעלה מטה] ח' ימים לחדש שבט שנת התקי"ד[1] לבריאת עולם בסדר שה לבית אבות תמים ובמז' [ובמזמור] מי יקום לי עם מרעים. האל יחיש תחייתו לעגל עם ביאת הגואל אכי"ר). וישב על כסאו בקהל קדוש תוניס הרב משה אנג'אר ובק"ק פורטוגיזיס הרב שמשון אבוקארה ונפטר התקכ"ט והרע"ח דרש עליו בס' חיים וחסד, וישב על כסאו הרב מירא דכיא ונפטר תקמ"ה, וישב על כסאו חתנו בעל בתו מהר"י אלחאיך', עיין בערך מהר"ר ברוך קארואליו ובערך מהר"ר אברהם למברוזו. ובערך ר' יצחק ג'רמון כתבתי מקצת שבחיו הערוכים בקונטריס מוסבות שם לר"י ג'רמון נ"ע. ספרו זרע

---

1. א"ה יום ח' שבט התקי"ד נופל ביום חמישי (וסימן השנה זח"א פשוטה) ולא ביום רביעי, ואולי צ"ל ז' שבט. **נאמ"ן פ"ש.**

יצחק נדפס בתונס תקכ"ח וח"ב ממנו נדפס בספר בני יוסף טנוג'י התקנ"ג חידושים ושו"ת.

מהר"ר יצחק נטף בעל ספר ושבועתו ליצחק, עיין בערך הגגיד דוד נטף ע"ש. הוא היה תלמיד מהרב חק נתן ומזכיר בספרו סברת הרב ישועה בסיס ע"ש בדף ק"ג.

ה"ר ירמיה רושו חיבר ספר „מבחר הפנינים" בדיני הגורל הנקרא „חכמת הזאיירזי" (או זירזה בלשון ערבית), עיין מדבר קדמות להרב חיד"א ז"ל [מערכת החי"ת] שמשבח גורל זה במנותו את השבע חכמות, גם בספרו שם הגדולים דיבר ממנו. וחכמים רבים וגדולים שהיו יודעים חכמה זו אשר מקורה נובע מהקדמונים ומיוסדת ע"פ סודות ס' יצירה וחכמת הצירוף הנודעת וחיברו בה ספרים, ע"ע בערך יוסף בן צייאח בשה"ג שראה בכ"י ס' שארית יוסף ופי' ספר יצירה ואבן השהם להרב הגז' בחכמת הצירוף [וחכמת הקבלה]. ואני הצעיר ראיתי הרבה ספרים בזה בכ"י, וראיתי בכ"י הגורל הזה תחלתו: „ספר הגורל שנמצא כתוב בס' מבחר הפנינים (יכ"ן ס' זה לא נזכר ברושמי ספרים וקוראי הדורות) שעשה הרב מהר"י (ירמיה) רושו ז"ל שלקח אותו מס' „מגדנים" (הובא בס' דן ידין פירוש על ספר הקרנים, ורבים הכחישו מציאותו ומזה נראה שהיה נמצא ס' קבלה בשם זה. יכ"ן) שעשה ר' יהודה הנשיא זיע"א שהוא למד אותו מחכמה של יהונתן בן עוזיאל (יכ"ן אולי הכוונה לברייתא של יהונתן בן עוזיאל הובאה בס' אוצר הספרים מערכת הלמ"ד 363 ע"ש. או הכוונה לברייתא של יוסף בן עוזיאל תלמיד ירמיה הנביא ונמצאת עד היום והיא תוספת לספר יצירה, ור"י בן עוזיאל הוא ר"ת יוסף ולא יהונתן. ואולי היא עצמה ברייתא דשמעון הצדיק הגז' בבוטריל בשם ר"י לטיף המדברת בשמות הקדושים, ובוטריל הביא לשון ממנה הדומה ללשון ס' מעין חכמה הנדפס עם ספר הבהיר ור' יהודה הנשיא הנ"ל אולי זה ר"י הנשיא שלכבודו ערך ר' יהודה אלחריזי גורל החול הנודע וראיתיו אני בכ"י). בהזכרת שם ע"ב משמות הבורא יתעשלו"ע" [יתעלה שמו לעולם ועד]. ע"כ. הקונטרס הנז' בו מאה וששה סימנים בדיני הגורל (כנראה שהסופר לא העתיק יותר. יכ"ן) וזה נוסח הסימן הראשון: א' הלא ידעתם כי הבית בהבנותו היה לנו אורים ותומים ואין אנו צריכים לכל דבר כי רוח אלהים בקרבם, אמנם כבר ידעת כי בבית שני לא היה לנו אורים ותומים כי החטא גרם שנעלמו ונגנזו ורבים שואלים בגורל ע"פ המזלות לידע הדבר ומוצאו. הפרש גדול בין אורים ותומים לחכמת הגורלות כהבדל האור מן החשך שמאיר

לצורך שעה והכל בהבטחתו יתברך להפך המזל ולבטל כח דברי הגורל, אמנם לפי הטבע יחוייב דבריו באמת וגו', ינקה דעתו בעבודת הבורא ויאמין כי החכם עדיף מגביא ויהונתן בן עוזיאל נביא היה וכל דבריו חיים וקיימים, והמתיעץ ממנו לשאול שאלתו ויבקש תשובה שלמה וכו' וכל דבריו אמת וצדק כמו דבר נביא לשעה וכו'. ע"כ. והוא נקרא גורל שם י"ה, ויושלך ע"י תשע שורות של נקודות, ג' ראשונות יושלכו על חמשה חמשה ושניים על ג' ג' ושלישיים על שבעה שבעה, וסימנם „ראשית הגז יבחרו"[1]. ומה שנשאר מכל שורה מאלה הט' שורות של נקודות יורשם זו אצל זו באותיות עד שיהיו לג' מלות משלש שלש ומאלה הג' מלות הבודדות יצאו אח"כ שורה שלימה של מלות ע"פ הצירוף שבס' יצירה. הגורל מיוסד על ג' ענינים: ממון, מלחמה וחולי, דרך ואשה, שהם בפרטות חמש שאלות. ג' שורות ראשונות מורים תשובה על שאלות הממון, שניים על מלחמה וחולי, שלישיים על דרך ואשה. שיטה ראשונה מג' ראשונים תורה על התשובה בעבר ושניה על התשובה בהווה וג' על התשובה בעתיד. זהו הוראת הגורל בכללות וכו' עד כי על כל שאלה שישאל האדם תצא לו תשובה מלאתי מלים בתיבות מדה אחת וקצב אחד ביגיעה רבה בחכמת הצירוף, אמנם מי חכם ויבן את התשובה וצריך נגר ובר נגר שיפרשנה ע"פ מאורע השאלה. זהו תכלית הגורל הנקרא גורל שם י"ה או גורל יהונתן בן עוזיאל, כדרך שמצינו ספרים רבים קדמונים נקראים ע"ש הקדמונים כגון ברייתא דשמעון הצדיק ומעיין החכמה המיוחס למרע"ה, וס' הבהיר והקנה והיכלות המיוחסין לרנב"ה [לר' נחוניא בן הקנה] ולריב"א [ולר' ישמעאל בן אלישע] כהן גדול אשר אלה הספרים נראו בימי הגאונים, ומצאו המעתיקים שם [בצירי] אלה הראשונים רשום על מצחם אשר בלי ספק שלשלת קבלתם משם באה ונהייתה מהנביאים והתנאים הראשונים.

אלה הקדמונים בעלי הגורל הזה חתרו בכל עז להוציא מלים שלמים להשיבם על שאלתם וע"כ הם משליכים שלש של שלש שורות של נקודות ומאלה הם מוציאים אותיות ומלים לתשובתם, משא"כ בגורל החול המיוחס להראב"ע ולר"י אלחריזי שבא לידי בכ"י ובו כתוב כי היו משתמשים בו בג"י בהיותם שרויים על אדמתם, והוא מה שהיה מזהירם ישעיה הנביא ע"ז באומרו „צ"ו לצ"ו קו לקו זעיר שם זעיר שם" (ר"ל השורות של הגורל בהם צ"ו 96 נקודות נפרדות ויש מחוברים בקוים). וכן „עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו", שהשליכו הבטחת ה' וסמכו על הגורל ע"י השלכת המטה

---

1. הלשון לקוח מאזהרות לשבועות לר' יצחק בר ראובן: „נדבת מתנות לכהן, ראשית הגז יבחרו". נאמ"ן ס"ט.

בקצהו בחול הים לעשות שם נקודות (כאשר נראה גם היום בערי ישמעאל באפריקא) ומקלו יגיד לו תשובה ע"י אותם שש עשרה שורות הכוללים סימנים ורמזים לכל מאורעות עולם שכל צורה מהם בעלת ארבעה קוים קטנים זו תחת זו או ארבע נקודות קטנות ובהתערבותם יצאו שש עשרה צורות מתחלפות. מארבע צורות היוצאות מהשלכת הנקודות יוצאים ד' אחרים ומאלה השמונה יצאו שמונה שורות אחרות דומות או מתחלפות בצורתם. הגורל הזה מיוסד על חכמת המשפט בכוכבים ומזלות היא חכמת האצטגנינות שהיו בקיאים בה הראב"ע והנשיא ור"י אלחריזי ור' שמואל אבן בצר ור"א זכות ואחרים רבים, וארשום פה שמותם וצורתם בלשון עבר וערב. הצורות האלו יש בהם תשעים ושש נקודות, לכן אמר הנביא „צו לצו קו לקו", ירמוז לצורות אלו. כל צורה מאלה תרמוז לכוכב אחד או מזל ברקיע (ולדעתם יש צ"ו צורות ברקיע כמספר הנקודות) וכן תרמוז על איזה אותיות ומספרים וחלקים בגויה בנפש בשנה ובעולם כנודע מס' יצירה.

גורל זה בערבי נקרא גורל „אזנאתי", אחד מקדושיהם קדמון מאד ואמרו שנגלה אליו בנבואה והוא מסרו בקבלה מדור לדור ושם בספר מפורש שמות גדוליהם אלה שנמסר להם. כמ"כ [כן מצאתי כתוב] אני יכ"ן.

[ראה גלופה ותמונה בעמודים רכ"ג—רכ"ד].

החילוק שיש בין גורל זה לגורלות המיוחסים לרב סעדיה גאון ולאורים ותומים ולנביאים ולמהרח"ו ושארם הוא, כי אלה הגורלות ערוך בהם מספר שאלות רבות בתחלה למען יבקש שם השואל את שאלתו ויתפלל תפלתו ואח"כ ישליך הגורל וימצא תשובתו ערוכה, משא"כ גורלות אלה הקודמים הם מתאמצים להגיד לשואל גם השאלה (אשר לחשה ע"פ קולמוסם) גם התשובה עליה, והם מאמינים שתבוא להם השפעה ע"י אותו קולמוס גם השאלה הנעלמה אשר לחש בפי הקולמוס בתמימות ובתקוה רבה שישיבוהו תשובה אמתית ע"י המלאך „הממונה להניע הקולמוס" (לשון הרב שמעון לביא בספרו כתם פז, עיין בערכו) ורוב פעמים הם צודקים בזה להגיד גם השאלה גם התשובה, עד שנראה כי שיטת בעלי השפעה גוברת בזה והיא באמת חידה אחת מחידות הטבע אשר לא נפתרה עד הנה ונתאמתה במציאות אף כי השכל יכחיש חיובה, ודומה בזה לאותה טבעת התלויה בחוט אשר עולה ויורדת מאליה על לוח אחד הרשום עליו שעות היום והיא מגדת כמה השעה ע"י הכאותיה עליו, וזה ראיתי בספר כ"י אחד שזאת הסגולה היה עושה רבינו מהרח"ו ז"ל הנודע לנו לדעת כמה השעה ע"י טבעת זו בקריאת איזה פסוקים בכוונות. וכן בימינו השאלות ששואלים לשלחן קטן אחד אשר הרבה כפות ידים מצומדים ופרושים עליו מלמעלה נוגעים ולא נוגעים בו והוא משיב להם תשובות לשאלותיהם

ע"י הכאות ברגלו אחת על לוח רשום בנייר אותיות או מספרים והוא הולך ובא מעצמו ומשיב תשובה לשואליו דרך רמז ע"י הכאותיו, אשר בל"ס שיטת בעלי השפעה גוברת בזה כי ישיב רק על דברים עברו ונודעים לאיזה אנשים אבל לא יוכל לדלות תשובות מחיק העתיד כי סגר עליו דרך השפעה בזה. והגאון מלבי"ם ראיתי שמביא בפירושיו זה השלחן המגיד עתידות (ולא אדע מה משפטו על זה).

בע"ה. אמר יכ"ן זה הלוח עשיתי אני [ראה בעמוד רכ"ד].

1 בית אנפס [בית הנפש]
2 בית אלמאל [בית הממון]
3 בית אלחאראכה [בית העבודה]
4 בית אסְפְּנָה ואלסלאך [בית הדירה וקנין הקרקעות]
5 בית אלולאד ולאפראח ולאכבאר [בית הבנים והשמחות והגדולה]
6 בית אלמרוד ולכ'צאם [בית המחלות והמריבות]
7 בית אלעראש [בית הנישואין]
8 בית אלמות [בית המות]
9 בית אלצפ'אר [בית החורון? הצהבת?]
10 בית אלחכם [בית המשפט]
11 בית אלאצחאב ולרג'ייה [בית החברים והחקוה]
12 בית אלעדו ואשקא ולחעב [בית האויב והפסל והיגיעה]
13 בית אשאיל [בית הנושה, בעל החוב]
14 בית אלמשאיל עליה [בית הלוה, אשר נושים בו]
15 מה יג'רא בין אשאיל ולמשאיל [מה שיקרה בין המלוה והלוה]
16 עאקבת אלמשאיל עליה [סופו של הלוה].

נלחם – כושז אלג'ודלי (?)	נקבות	נשוי ראש – לחיאני	
סף נכנס – עחבה דאכ'לה	נקבות	לבן – ביאץ'	
כבוד נכנס – נצרה דאכ'לה	נקבות	סהר – מקף עקלה	
חבור – אג'מאע	נקבה	בר חלחי – נקי אלכ'ד	זכר
דרך – טריק	זכרים	ממון נכנס – קבץ' דאכ'ל	
אדום – חמורה	זכרים	שפל ראש – נכיש	
סף יוצא – עחבה כארג'ה	זכרים	כבוד יוצא – נצרה כארג'ה	
ממון יוצא – קבץ' כארג'	נקבה	קהלה – ג'מאעה	זכר

ובטפר אחר צורת הזכרים והנקבות כזה:

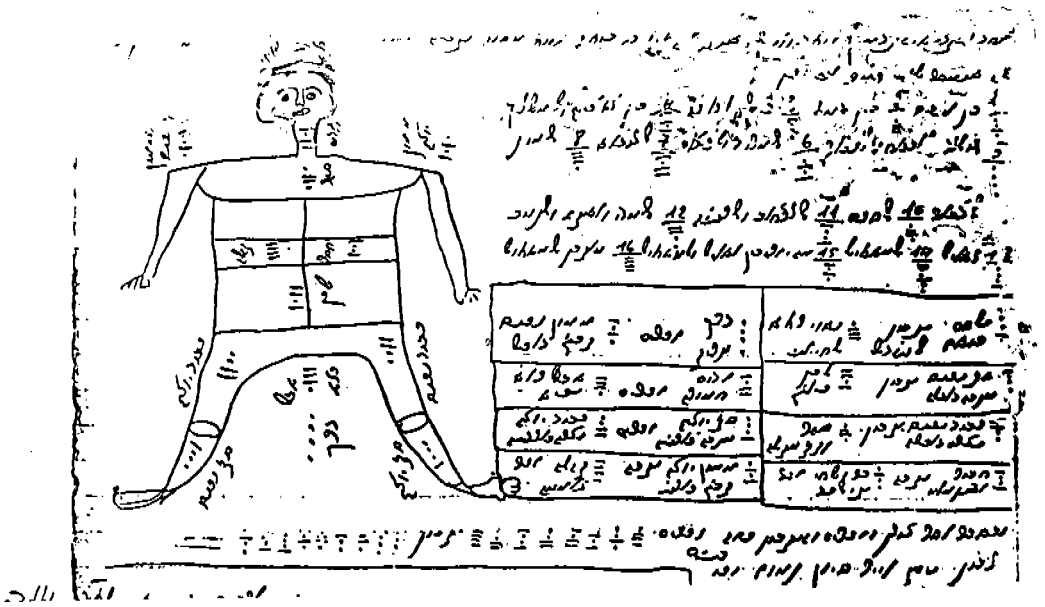
זכרים

נקבות

אבות: נישן אייר סיון תמוז וכו'.

בניס: טלה שור תאומים סרטן וכו'.

(יש כאן טורה בפולה הנקבות
ולמטן ראו ה' נקבות וה' זכרים. ואין כיוון למעלה.



בע"ה. אמר יכ"ן זה הלוח עשיתי אני

מספר	שם המלך	הגלגל	שם העיבור	שם הנהר	שם הנחל	שם הנביא
א'	שאול	גלגל הירמי	פירות האילן	ירדן	הבשור	שמואל
ב'	דוד	חמה	פירות האדמה	פרת	ארנון	נחום
ג'	שלמה	לבנה	הירקות	גיחון	קישון	הושע
ד'	רחבעם	עקרב	העופות	חדקל	זרד	נתן
ה'	ירבעם	כוכב	השרצים	פלשתים	יבק	יחזקאל
ו'	אסא	נגה	האנשים	אמנה	אשכול	גד
ז'	בעשא	שבתי	מלכי האומות	גוזן	השטים	יואל
ח'	יהושפט	צדק	הנשים	פרפר	זפת	שמ יה
ט'	אחאב	מאדים	הבהמות	אֲהָוָא	נובע	עמוס
י'	אחזיה	אריה	מלכי ישראל	איתן	קדומים	אחיה
י"א	יהורם	טרשן	המחנת	כוש	שורק	עובדיה
י"ב	יהוא	דלי	העריס	בבל	קדרון	יהוא[2]
י"ג	אמציה	שלה	המסעדים	ישימון	כריח	יונה
י"ד	יהואש	תאומים	ההרים	נילוס	שושף	אליחו
ט"ו	עזריה	בתולה	העצים	מצרים	קנה	זכריה
ט"ז	עוזיה	קשת	הכהנים	כבר	הערבה	אלישע
י"ז	יותם	דגים	האיברים	הגדול	הגד	צפניה
י"ח	אָלָה	שור	האילנות	צור	עדן	ישעיה
י"ט	חזקיה	מאזנים	חכמי ישראל	שלום	דבש	ירמיה
כ'	צדקיה	גדי	חכמי אוה"ע	מדבר	גרר	חבקוק

2. א"ה לא שמענו נביא בשם יהוא, ובכלל לא הבנתי מה חכמה זו להמציא גורלות בדויים מן הלב. וצ"ע. נאמ"ן ס"ט.

ובענין הדין אי שרי לשאול בגורלות, העלה רב גדול אחד בהקדמת ס' הגורל הנקרא אורים ותומים המיוסד על פסוקי החשן הנדפס ב... כי שרי ע"פ הדין לשאול בגורלות לשמוע תשובה על שאלתו אשר שאל בכוונת הלב בהשליכו יהבו על השי"ת ויתעלה, ויתפלל התפלה הראויה בתמימות לבו, או אז ישמע תשובה נכונה ואמתית, ואין כאן חשש איסור בזה משום קוסם או מנחש. ע"ש פסק ארוך בזה בהקדמתו. ועיין בערך ר' אברהם כלפון בסופו אודות הגורלות הנמצאים ע"ש.

אמר יכ"ן אחר כתבי כל זה בא לידי בכתב יד גורל אחד נקרא „מראה האופנים" ומחברו נקרא משה בר' ירמיה רושו זלה"ה בעיר ארטא בשנת השל"ח, כנראה שהוא בנו של מחברנו זה בעל גורל שם י"ה דלעיל. הספר קרוע וחסר וזה תחילתו: „ספר מראה האופנים, מתהפך לכמה גוונים, ומתחלק לכמה פנים, ופנים מפנים שונים — פה קרוע — הדל באלפי והצעיר במשפחת אבי משה במהר"ר ירמיה רושו זלה"ה פה העיר ארטא בשנת השל"ח — פה קרוע — ספר נחמד ונעים מגורלות מעולות מהוללות מכל אשר היו לפניו, משיב על שאלת השואל תשובות ערוכות דברי קשט באמת ואמונה, מסודר בתכלית היופי בלי דופי בחכמה בדעת ובתבונה. (ואח"כ השיר הזה) בן אין [איש ?] נדהם מה תשתאה / עד אן תדאג על המראה / על כל רצון... הנה בית הרואה (שבעה

„אחריו יבוא, הבא מבוא, מהלך על כל ההמונים / תחתיו עשרים, גלגלים הם, הם אבות הם כאדונים / עם רוב טעם, יטיף שפעם, אל גלגלים התחתונים / משם באה, הנבואה, אל החוזים אל נ"ו פנים / אז תמצא, כל הנרצה, אז נבעו המצפונים / בהקדמה, עם רוב חכמה, ההשכלה לשתי פנים / כל מבהיר, מנהיר מצהיר, אורות יזרח שלש מונים / כי אור שוכן, תוכו על כן, נקרא מראה האופנים". תם השיר.

אח"כ כתוב דבור המתחיל: „אמר משה בלא"א נר"ו" עד תום השיר ואח"כ... ועד ברשיון אלי ואח"כ הגלגלים ואח"כ התשובות ואח"כ אמר משה האחרונה. תם (יכ"ן אולי דברי המעתיק הם).

ההקדמה היא קרועה, ומה שיש להציל ממנה כי אחרי שדבר על הגורלות שקדמוהו שחכמת מה להם, ויאמר אלי אחד המיוחד מהנצבים כמה ערבים דבריך וכו' לחבר לנו ספר מפואר ומתואר ע"פ פניני אופני לשוננו הקדושה וכו' ועל הרקיעים מכונו וכו' ועל הגלגלים מעדנו ועל האופנים גיא גאונו ועל הנביאים נבואת שאונו, במתק צחיותיך ודברותיך וכו', ומאריך שם באופן עשייתו אחרי שנעתר לבקשתם, ואומר שם כי אין על עפר משלו מאשר ראו עיני מכל אשר חובר לפני וכו' וכו'.

אמר יכ"ן למען הראות חריפותו ובקיאותו של בעל הגורל דילן הנני לתאר אופן עשייתו למען הקם מצבת זכרון לדעותיו של חכם גדול בעמנו אשר כסו [כוסו] בערמות עפר הזמן, ויש מזה תועלת קצת גם לחכמי תורה מלבד חכמת הגורל. הגורל הזה נוסד על עשרים שאלות כלליות הנמצאות בעולם המעשה כל שאלה נפרטת לפרטים, ואלה נקראות „המאור הגדול" לפי שהם שייכים לגלגל הנושא המחשבות הוא הגלגל הראשון. אצל כל שאלה עומד מלך אחד ממלכי ישראל משאול עד צדקיה המלך והם עשרים במספר. תכנס במלך אחד מאלה השייך לשאלתך אל גלגל השני הנקרא „המאור הקטון" או „הגלגל הגוזר" אשר ערוכות סביביו עשרים המלכים האלה וכל מלך מהם תמצא כתוב אצלו. הנה המלך שאול למשל גוזר לך ללכת אל גלגל המזלות היומי, היינו כי אחרי שני הגלגלים ההם נמצאים עשרים גלגלים יומי חמה לבנה עקרב וכו' י"ב מזלות וז' כוכבי לכת עם גלגל היומי, הרי עשרים גלגלים כל מלך היושב במאור הקטון שולט בגלגל אחד מגלגלי המזלות העשרים האלה ונקראים גלגלי הנקודות, והם נתונים זה תוך זה כגלדי בצלים, כל אחד מהם חלוק על ג"ו חלקים, כל חלק רשום בו מספר אחד מהנשאר מהשלכת ג' שורות של נקודות על ששה ששה והנשאר נכנס בו בגלגלנו ונמצא ששולח אותנו לעיגול אחד מעשרים עיגולים הנקראים כל אחד בשמו הראוי לו, עיגול הפירות עיגול המסעדים עיגול האנשים הנשים הבנים המלכים וכו', כל עיגול חלוק לשנים נהר ונחל כזה [פה צייר עיגול בתוך עיגול, בעיגול הפנימי כתוב „נחל פנימי" ובעיגול החיצון כתוב „נהר חיצון"]. כנהר כן הנחל חלוק כל אחד על כ"ח חלקים כמחנות הלבנה, ושניהם ביחד הם ג"ו במספר (אחרי כי כל עיגול יש בו נהר ונחל הנקראים אופנים או גלגלים החיצונים אשר משם נמשכה הנבואה לנביאים העשרים כל אחד שואב חצי נבואתו מכ"ח חלקים המפוזרים בעשרים הנהרות וחצי השני מנחל אחד מעשרים הנחלים).

אחרי שנכנסנו בעיגול ההוא נמצא כי הוא חלוק על כ"ח חלקים הנקראים בשם נהר ונחל, כל אחד יש בו שם מיוחד, למשל בעיגול חכמי ישראל יש כ"ח חכמי ישראל על הסדר, וכן חכמי אוה"ע, וכן פירות האילן ופירות האדמה וכו' למשל חטה שעורה כוסמת, ר' אלעזר ר' שמעון, או שיער שנים אזן, או אריה נמר, אדם נח מתושלח וכו'. כל אלה המה חלקי הכ"ח של כל עיגול ועיגול. אחרי שנכנסנו בחלקי העיגול בלוח הרביעי מצאנו בצד החלק ההוא רשום שם הנביא ומספר הפסוק ממנו השייך לתשובתנו. כל זה רק בעשרה גלגלים ראשונים גם בעשר שאלות הראשונות, אמנם באחרונים הוא שולח אותנו לעשרים הנחלים ותשובתנו בחצי השני של הנביא השייך לנחל ההוא.

והננו לבאר דברינו ביתר ביאור, כי „המאור הגדול" הוא הנקרא גלגל

הנושא הכל או גלגל הנושא הרעיונות, שולח את משפטנו למלכי ישראל היושבים בשבת תחכמוני על כסאותם אשר בגלגל הגוזר הוא הגלגל השני הנקרא „המאור הקטן", והמה גוזרים על שאלתנו ללכת ולפנות אל אחד מעשרים גלגלי המזלות והמה: א' גלגל היומי, ז' של שצ"ם חנכ"ל, י"ב של י"ב מזלות, הרי עשרים גלגלים ונקראים „גלגלי הנקודות", יען שעתה נכנס במספר הנקודות שנשאר בידינו מהשלכת שלש שורות על ששה ששה ונשארו בידינו שלש אותיות אות מכל שורה, וכאשר נכנס בגלגל אחד מגלגלי המזלות העשרת הראשונים כפי המספר שבידינו אז נראה מה שכתוב נגד אותו מספר (לפי שהגלגל חלוק על חמשים ושש חלקים שוים), נמצא ששולח אותנו לעיגול אחד מעשרים עיגולים גם לחלק מהנהר שלו (לפי שכל עיגול חלוק על כ"ח חלקים שוים, גם כל עיגול חלוק לשני גלגלים, גלגל ראשון הנקרא הגלגל החיצוני נקרא בשם נהר: ירדן או גיחון או חדקל או נילוס או נהר צר וכיוצא. הגלגל השני הוא הגלגל הפנימי נקרא בשם נחל: קישון או אשכול או הגד (?) או דבש או גרר וכיוצא. נמצא כי כ"ח חלקים של החיצון וכ"ח של הפנימי הרי נ"ו חלקים שהם כ"ח חלקים כפולים כל אחד לשנים, ולאלה הכ"ח חלקים של כל עיגול ועיגול להם קורא כל אחד בשם עצמי לבדו. למשל עיגול פירות האילן יש בו כ"ח מיני פירות, עיגול חכמי ישראל יש בו שמות כ"ח חכמים וכיוצא). אחרי כן נקח בידינו שם החלק ההוא אשר שמו מפורש בגלגל המזלות ונלך בו לעיגול ההוא ולנהר שלו ונמצא כנגד החלק של הנהר ההוא שם [בצירי] הנביא ומספר הפסוק מכ"ח פסוקיו השייך לתשובתנו, כתוב בלשון צח ובשפה עריבה.

שמות הנביאים הם: שמואל נחום אליהו אלישע ישעיה ירמיה יחזקאל נתן גד אחיה השילוני שמעיה הושע עמוס יונה צפניה יואל עובדיה יהוא (?) זכריה חבקוק. הרי עשרים נביאים כל אחד יש בו 56 פסוקים. נמצא כל שאלה תפתר על נ"ו אופנים כמספר המספרים הנשארים מהשלכת הנקודות. כל זה שאמרנו הוא בעשר שאלות הראשונות אשר לעומתם עשרה מלכים הראשונים גם עשרה גלגלי הנקודות הראשונים. אמנם בעשר שאלות אחרונות אנחנו נלך לאחד מהמלכים גם לאחד מהגלגלים ונכנס במספר ג' אותיות שבידינו כאשר בראשונה, אמנם עתה נמצא ששולח אותנו לעיגול אחד מהעשרים הנז' אך לא לנהר רק לנחל שלו ולחלק מכ"ח חלקיו שהם החלקים בעצמם של הנהר בן זוגו אשר ידענום מכבר. אחרי כן נלך לנחל ולחלק ההוא נמצא שם רשימה מפסוקי נביא אחד מעשרים נביאים הידועים לנו מחציו השני ומעלה הייגו מפסוק נ"ו עד פסוק כ"ט כל פסוק נגד חלק אחד מהנחל הרי כ"ח אופנים בתשובתנו וכ"ח שניים הם של הנחל הסמוך לו אשר רשום שם שם [השי"ן צרויה] הנביא

השייך לנחל ההוא וחצי ספרו השני רשומים פסוקיו נגד חלקי הנחל ההוא השני שבידינו, וכן להלאה, עד שנמצא כי כל כ"ח חלקי הנהר שייכים לכ"ח פסוקים מפוזרים בכל הנביאים, אמנם רק בחצי הראשון שלהם, משא"כ כ"ח חלקי הנחל שכלם שייכים רק לנביא אחד לבדו והם כ"ח פסוקים למפרע אשר במחצית ספרו השני. תם. ואלו הן השאלות:

1) ריוח בסחורה. 2) תבואת השנה. 3) שמועה ושאלה בלבו. 4) שותפות מלאכה שעוסק. 5) בזיווג ונישואין. 6) חשק. 7) ענייני זימה. 8) מזלו וגורלו עם אשתו והבריות. 9) הריון ובנים. 10) חולי. 11) שאלה ממרחקים. 12) גניבה מציאה ומטמון. 13) דיין וצרה ופחד. 14) חבוש ועבד ודרך. 15) שינוי מקום ומלאכה. 16) מלחמת ואויב ומחלוקת. 17) חן וחסד בטחון אמת ושקר טוב ורע. 18) חיי אדם עשר [יושר?] זקנה. 19) חוב ומציאה. 20) עצה אם יתכן דבר או אם יתגלה דבר זה. תמו השאלות.

מהר"ר ישועה בסיס הרב הגדול סבא דמשפטים בתונס וישב על כסאו של הר"ח מגדורה משנת תר"ז עד תר"ך. העמיד תלמידים הרבה גדולים בתונס והיה מקובל גדול, ומכלל תלמידיו הרב הגדול בעל משמרות כהונה ושלחנו של אברהם ושאר ספרים. ושמעתי כי היתה לו סגולת הקולמוס והיה מייחדת לדבר קדושה. עוד שמעתי כי בדורו היו שלשה חכמים גדולים ומפורסמים בתונס, הא' מחכמי אדום שכחתי שמו, והב' מחכמי ישמעאל שמו השיך „אברהים אריאחי", והג' הוא מורנו הרב הנז' המפורסם מאד בדת ודין ודעתו הנקייה הקולעת אל השערה. גם חכמיהם היו לפעמים מריצים אליו את סכסוכיהם וריבותיהם, והוא בדעתו הרחבה פושט את העקמומיות ודן דינם בצדק ובמישור. ע"כ שמעתי. ומקרוב נדפס חלק מכתיבותיו על ש"ע א"ח ויו"ד נקרא „אבני צדק" (תונס התרס"ב) וסידרו הרב הגדול כה"ר משה שתרוג וטרח בו הרבה מאד. ועוד לו בכ"י שלא נדפסו.

שמעתי שהרב נתן בורג'ל נכדו של הרב חק נתן שהיה שני להר"ח מגדורא הנ"ל הניח לו המקום להיות הוא אב"ד במקומו והיה הוא שני לו. והרב ר' ישועה בסיס ענה יה"ר שישב הוא הרנ"ב כשני גדולתו אחריו. וכן הוה הריב"ס ישב אב"ד י"ג שנים והרנ"ב אחריו י"ג שנים. כן שמעתי. ונפטר הרב זקן ושבע ימים בשנת התר"ך יום תשעה בטבת, והקהל עשו אותו יום צום ובכי ומספד, ולמחרתו הוא יום תענית צבור יום עשרה בטבת כמוהו יום צום ובכי ומספד. הרב הגדול הזה מביאים סברותיו חכמי דורו כגון בס' ושבועתו ליצחק נטף בדף ק"ג, והרב אברהם חג'אג' בס' זרעו של אברהם בשם מהריב"ס בדף... הביא סברותיו ותירוציו ע"ש. ובס' די השיב שם הסכמה ממנו

במליצה נשגבה. והרב אברהם זוסמאן בספרו על דיני שו"ב לקח הסכמה מהרב הזה בתונס ושם השבח השביח [אותו] מאד. [וראה בהקדמת ס' גנזי שלום, תונס התרע"ו].

הנגיד השר והטפסר מהר"ר ישועה הכהן טנוג'י בתונס, היה מחזיק ביד לומדי תורה והיה ביתו בית ועד לחכמים ובפרט לחכמי א"י תובב"א, והרב חיד"א בבואו לתונס שנת תקל"ד נתאכסן אצלו בביתו ובחומותיו (וגם בנו בבואו שם בשנת תקמ"ג) ככתוב בס' מסעותיו הנקרא מעגל טוב. והוא אשר הזיל זהב מכיס להדפיס הס' זרע יצחק למהר"י לומברוזו ז"ל ושלח והביא בית דפוס מעיר איזמיר והדפיסו בתונס, ויען כי האומנים שהביא עם הדפוס לא היו בקיאין בטיב המלאכה לכן יצא הדפוס מטושטש. נגידנו זה הוזכר בשה"ג להרחיד"א בזה הלשון: „והספר זרע יצחק למהר"י לומברוזו נדפס בעיר תונס והדפיסו החו"ש טפסר ומנזר נגיד ומצוה איש חסד ומרביץ תורה בישראל כמהר"ר ישועה הכהן טנוג'י נר"ו, ה' אלהיו עמו ויעל כיר"א".

אמר יכ"ן אעתיק כאן לשון הזהב של תלמידו של הרב מהרי"ל ז"ל, הוא מהר"ר אברהם כטורזא בהסכמה שם על ספר זרע יצחק הנז' המדבר שם בלשון ארמי חרוזי הנוגע לענינינו: „ואפריין נמטייה לגברא רבא ויקירא, מדברנא דאומתיה רבא דעמיה נגידא וטפסרא, מוכתר בנמוסיה מועטר ביחוסיה אוושא מלתא לרבא וזעירא, מוכתר בתלת כתרין אורייתא וכהונתא ומשרה, ושם טוב סליק על כל כתרא, דאין דינא דקשוט איברא, וידיה ממיחן עניין לא הדרא, ולילפי אורייתא מתנן ונבזבזא בלבא טבא ובעינא שפירא, ומסיר נפשיה על בני עמיה וישזבינון מכל עקתא ובישתא גזירה. ועל כל אינון טבין סלקא חדא טבתא אוחרא, דקאים בכל חיליה והזיל זהב מכיסיה כמה וכמה שיעורא, ואייתי מאנין דדפוסא מעברא דנהרא (מאיזמיר. יכ"ן), ואפיק האי חיבורא דזרע יצחק לנהורא, דהוה גניז וטמיר כאחמתא בבירא וכו'. זכותו של המחבר יעמוד לו ויגן בעדו ובעד בניו ובני ביתו מכל עקתא וצרה. וגם ראוי להחזיק טובה לבנו כמותו חכם ונבון כה"ר משה הכהן טנוג'י שהשתדל בכל עוז על עושי המלאכה מדי יום ביומו" וכו'. עכ"ל. הספר נדפס שנת תקכ"ח.

הוא דודו של מר זקני הרב יהודה הכהן טנוג'י בעהמ"ח ספרי ארץ יהודה ואדמת יהודה, ובבחרותו העתיק למען דודו הנז' „סדור תפלה" לימים נוראים בכתיבה תמה ומהודרת מאד מאד עם קצת דינים וכוונות האר"י ז"ל וכל השירים ממשוררי ספרד הקדמונים אשר המנהג פה תונס לקרותם בתוך התפלה עם הניגונים שלהם כפי המקובל בידם מאבותיהם הקדמונים גולי ספרד. ואני

יכ"ן היה בידי הספר הזה והוא שני קובצים גדולים לא יאומן כי יסופר כי יד סופר עשתה זאת, וקבלה בידינו שכתבו בקולמוס של כסף ושהה בכתיבתו כשנה תמימה. (ואני קניתיו מזרע הנגיד הנז' למען הגאון רפאל נטע רבינוויץ נ"י ועתה ז"ל). אח"כ ראיתי להרע"ח אלחאיך' בעל משכנות הרועים בסוף ספרו חיים וחסד בדרוש שדרש עליו אל השמועה כי באה מעיה"ק ירושלים תובב"א בסדר שמיני ש' המרגי"ז אר"ץ ממקומה היא התקנ"ו ואומר שם „כי החכם החסיד השר והטפסר בנן של קדושים חכם כחכמת איש האלהים ממנו יתד ממנו פנה ממנו קשת מלחמה ממנו יצא כל נוגש יחדיו דפליג ליה רביה יקריה עתיק יומין כה"ר ישועה הכהן טנוג'י, כפי מה ששמענו מזקני שער כי דרך גדילתו לחוף ימים (אמר יכ"ן הכוונה שלמד שם תורה בתחלתו) בישיבת גדול אדוננו אחד היה אברהם שלשלת יוחסין היא בית „נטף" (שהיו כעשרה דורות שרים ונגידים פה תונס, עיין בערך מהר"ר דוד נטף ושלמה נטף) ובן שלשים שנה היה בעת פקדתו הממשלה להיות נגיד על עמו ישראל וישפט אותם בצדק ובמישור, גם עמד להם בפרץ מפני מלשינים רעים אשר העלילו עליהם עלילות ברשע וישפוט את ישראל שלשים שנה, ואח"כ הוסרה המשרה מעל שכמו וישב שוקד על התורה ועל העבודה יומם ולילה, וכשהגיע לגבורות עלה לשכון כבוד בתוככי ירושלים תובב"א (יכ"ן שמעתי שעלה יחד עם הרב ר"מ ור"מ מהר"ר יוסף הכהן הדיין שהיתה מחלוקת ביניהם והשלימו ביניהם ועלו ביחד לעיר הקדש ירושלים תובב"א). ואחר שלשה חדשים היתה מנוחתו כבוד שם (יכ"ן שמעתי כי הפקיד של בית המסגד הבנוי על מקום המקדש היה איש מוסלמני מתונס והוא הכיר בהנגיד ונזכר שעשה עמו חסדים גדולים בעירו תונס, על כן לגמול לו חסד הכניסו מתנכר לבית קדש הקדשים,[1] בהכנס השר הנז' לשם נשק העפר ונשתטח שם וישב שם עד שקרא ה' ספרים תהלים ויצא משם ולא קמת בו עוד רוח ויצאת נפשו בטהרה. כן שמעתי). הוא הזיל זהב להדפיס גם ס' כתם פז והביאו מטריפוליס והדפיסו בליוורנו שנת תקנ"ה (כ"כ רא"ך). בס' מגן אבות להרשב"ץ הנדפס תקכ"ג נמצאהו חתום ראשון ואחריו ב"ד של תונס בימים ההם והם הרבנים: מסעוד אלפאסי, יוסף הכהן (הנז'), שמריה קאטרייוואש, מרדכי אלחאיך' (אביו של הרב משכנות הרועים וחיים וחסד), דוד נג'אר (בעל צמח דוד), נתן בורג'ל (חק נתן), שמואל דרמון, שמשון אבוקארת (שישב על כסאו של הרב זרע יצחק), מרדכי ברוך קארבאליו (בעל מירא דכיא), יצחק בכ"ר דוד אלחאיך' (ארבעה האחרונים הם דייני ק"ק פורטוגיזים. יכ"ן). בימיו אסר

---

1. אפשר שלא ידע מחומר האיסור ועיין בשו"ת יביע אומר ח"ה (חיו"ד סי' כ"ו אות ח') שכן קרה גם לשר הצדיק משה מונטיפיורי ז"ל. **נאמ"ן פ"ש.**

איסר על לימוד חכמת האר"י ז"ל עד שיהיה בן ארבעים לבינה כי ראה כי רבה השערוריה ושועלים קטנים מחבלים כרמים, וכל מי שימרה את פיו אחת דתו ללקות ארבעים וליאסר בבית הסוהר, והענין אשר אירע לו עם המקובלים יוס"ד ואי"ה תראנו בערכם ע"ש (חבל כי נאבד ממני. יכ"ן).[2] ואחיו הוא החתום בהסכמה של ששים גבורים [בענין איסור בשר של ק"ק פורטוגיזיס] והוא אביו של מו"ז הרב.

ר' ישועה בר יוסף הלוי מעיר תלמסאן שחיבר הספר הנפלא „הליכות עולם" בכללי הש"ס בשנת רכ"ז ברח וימלט על נפשו מעירו לארץ קשטיליא ויבוא אח"כ לעיר טוליטולא ושם חיבר את ספרו הנז' לבקשת הנשיא דון וידאל ן' לביא בעל כתם פז (כ"כ רא"ך ולא יתכן ואולי זקנו של כתם פז. יכ"ן) ונדפס בראשונה בקושטא שנת ע"ר ומחובר לו „מבוא התלמוד" לר' שמואל הנגיד ע"י ר' יהודה בן בולאט ספרדי. ומרן ז"ל חיבר פירוש עליו קראו כללי התלמוד ונדפס לראשונה בשאלוניקי שנ"ח. ורבו של ר' ישועה הוא ר' יעקב הכהן אשכנזי נ"ע.

הגאון מהר"ר ישמעאל הכהן טנוג'י חיבר ס' הזכרון פסקים הנהוגים בזמן הזה כסדר מסכתות הש"ס והוא כמו תלמוד קטן ממש כפסקי הלכות הרי"ף והרא"ש, „וזה כי לרוב הנדודים והטלטולים אין דעת בני אדם מיושבת ללמוד בגמרא חמש עלין או שש עלין כקדם ע"כ עשה תלמוד קצר שיוכל הקורא החכם ללמוד בו בכל יום כסדר הנהוג". (יכ"ן כן כתב שם בהקדמתו). וכתב עוד בהקדמתו שהוא ממשפחת „טנוג'י" מתונס. „ושמעתי כי מראש מקדם היה כהן אחד מעיר טאנג'א שנתיישב בתונס וממנו היא מוצאת משפחת טנוג'י, והרב שמואל הכהן והרב יהודה בנו שהיה מרבני עיה"ק ירושלים תובב"א בזמן רבינו מהר"א יצחקי היו ממשפחה זו, ועד היום היא משפחה גדולה מיוחדת ומיוחסת בעיר תונס יע"א". עכ"ל הרב חיד"א בשה"ג. ומוה"ר חוגא מגדורא הוא ממשפחה זו. גם הרב „אהלי יהודה" עניגים ע"ס א"ב הוא ממשפחה זו והיא משפחתנו ובית אבינו, עיין ערך יהודה הכהן טנוג'י. כתב בס' טוב מצרים שהיה הרב ישמעאל אב"ד ור"מ במצרים וחיבר

---

2. ע' בספר מעגל טוב השלם (עמוד 58) שכ' החיד"א שבתחלת בואו לתונס באו כת המקובלים לבקרו ואמר להם „אין כאן קבלות", וזה היה נס כי הגביר הקאיד (הוא ר' ישועה כהן טנוג'י) היה מתקוטט עמהם ושם בבית הסוהר לגדוליהם ושלח לביתם ולקח כל ספרי קבלה שלהם, והיה זה בטענה שהם עושים ליוהרא ושלא לשמה. ע"ש. נאמ"ן פ"ש.

הספר שם בשנת הש"ג ונדפס בפירארה שנת שט"ו, והוא חתום בראש רבני מצרים בשו"ת מהראנ"ח ח"ב סימן נ"ה.

מהר"ר ישראל יעקב אלגאזי [ג' רפה]. הרב החסיד אב"ד ור"מ בעיה"ק ירושלים ת"ו, חיבר ס' שמע יעקב, שארית יעקב, נאות יעקב מדרושים נחמדים ומתוקים, ושו"ת בתחלת נאות יעקב, ארעא דרבנן, אמת ליעקב ועוד לו הרבה חיבורים ביד הקדש בן יאי"ר הרב המופלא ח"ק אב"ד ור"מ בעיה"ק ירושלים ת"ו מהר"ר יום טוב אלגאזי. והוא הדפיס ס' קהלת יעקב להרב אביו בתוספת חידושיו המפורסמים והמסולאים, והוא כולל תוספות דרבנן (מה שהוסיף על ארעא דרבנן), לשון חכמים, לשון בני אדם (וחלק לשון תורה נדפס בס' נאות יעקב ונקרא מענה לשון) ומדות חכמים. ועוד הדפיס ס' שלמי צבור בדיני תפלה, ועוד לו בכ"י „וידוי לת"ח בפרטות", וכמ"ש כל זה בשה"ג ח"ב בערכם יע"ש. וארע לו ענין נפלא עם שר העיר שהזיל זהב מכיסו והדפיס לו ספרו ש"י [שארית יעקב], והמעשה באורך הנה הוא בספר מעשה צדיקים סי' קכ"ט מהדורא קמא, ר"ד מהדורא בתרא. ונפטר הרב בשנת התקי"ז ואל השמועה כי באה דרש עליו הרב שער המלך כמו שתראה בקונטרס דרך השער המחובר לס' דרכי הים יע"ש דרוש ה'. ובנו מהריט"א ז"ל חיבר ספרים נפלאים: „שמחת יום טוב" ו„קדושת יום טוב" סוגיות וענינים וס' הלכות יום טוב על הלכות בכורות וחלה להרמב"ן ז"ל פלפולא אריכתא וחורפא אמתית ויהללום בשערים המצויינים בהלכה. והוא מר שניו של הרב חיד"א וגדול ממנו בג' שנים, ושניהם למדו חכמת הקבלה מה"ה ח"ק מהרש"ש ז"ל, ובמות רבו [הרש"ש] ישב מהריט"א במקומו על פי צואתו כמ"ש בערכו והיתה מנוחתו כבוד בש' הראשו"ן [תקס"ב] כמ"ש בס' חיים וחסד במערתא דדייני דרוש י"ז. גם הרב דרכי הים דרש עליו אל השמועה כי באה כאשר תראה בדרושי ההספד שלו.

מהר"י פינטו הזקן אביו של מהר"א הנ"ל בערכו, גדול שמו בתלמסאן. ובשנת התקמ"ה מחמת סיבה בקש המלך לגרש את כל היהודים בעוד ג' חדשים או להמיר דתם ב"מ, ובלילה בא לו בחלום מהרי"ף הנז' והפחידו מאד ועי"ז נתבטלה הגזירה. מעשה צדיקים סי' קכ"ח וקכ"ט בקיצור.

מערכת הלמ"ד

מהר"ר לפידות החסיד, ראה את רבו ר' יהודה בן שושן בחלום אחר פטירתו ופניו מאירים כאור החמה וכל שער מזקנו היה מאיר כאור האבוקה, ושאל לו מפני מה זכה לזה, והשיב בעבור השתיקה שמעולם לא שח שיחת

חולין ולא שיחה בטילה, ונפטר בגליל העליון זיע"א. וע"ע בשה"ג. מעשה צדיקים סי' שי"ט (יכ"ן כן כתוב בס' ראשית חכמה למהר"א די ווידאש ז"ל). כתוב בס' מנות הלוי למהר"ש אלקביץ כי החסיד ר"י בן שושן העתיק בסוף ספרו „מדרש הקציר" עם שאר מדרשים וכו', יכ"ן כמדומה כמו שעשה מהרח"ו בהעתיקו הרבה מדרשים קטנים מרז"ל בקונטריסיו והעתיקו אותם אחריו בנו מהר"ש ובן בנו משה ע"ע משה בר שלמה מעיר בורגוש, וזה ר"י [בן שושן] החסיד חיבר פי' אבות הביא ממנו הרב אוזידה במדרש שמואל גם פי' על רות ואסתר משבח ומפאר הר"ש אלקאביץ בספריו.

מערכת המ"ם

מהר"ר מאיר אלקלעי עשה שאלת חלום ונענה הלא היא בס' מעשה צדיקים סי' ק"מ מהדורא בתרא ששמע מהר"ר אהרן אלחדיף שד"ר הי"ו שנת התקס"ה (יכ"ן צריך להעתיקה פה). [וחבל על דאבדין. נאמ"ן ס"ט].

מהר"ר מאיר אנאשאכון הוזכר בליקוטים מס' דברי יוסף אשר נדפסו בס' „סדר חכמים וקורות הימים" (מאת נייבויער נ"י) בעמוד 140 ממגורשי ספרד אשר נתיישבו בירושלים וצפת. ואני הצעיר יכ"ן ראיתי פי' האדרא בכ"י להרב מאיר אנאשאכון גם פי' על הבהיר ועל ספר יצירה.

ה"ר מאיר בן אליעזר אבן חסד. ראיתי פה תונס פירוש על התורה ע"פ הפילוסופיא והקבלה ב"ח (נמכר להגאון ר' נתן רבינוויץ ממינכעז). בגליון אומר שהוא להמחבר הנז' שהיה בשנת קפ"ו והיה אחר הרמב"ם בכ"ה שנים כי כן מבואר בסדר תפלה להרב חביב טולידאנו. יכ"ן ולא יתכן זה אלא שהיה בזמן הרשב"ץ והריב"ש. אבל כשהתבוננתי בו ראיתי שמזכיר איזה פעמים תלמוד תורה וחשבתי שהוא ספר תורת המנחה לר' יעקב סקלי עיין בערכו. [לא נמצא].

מהר"ר מאיר לומברוזו דיין בתונס וכנראה הוא אבי משפחת לומברוזו בתונס. וזה לשון רא"ך בס' מעשה צדיקים (סי' נ"א מהדורא קמא וקע"ח מהדורא בתרא) מלה במלה: „מעשה היה בעיר תונס שנת התנ"ח שבאו ב' ת"ח שם האחד ר' אברהם רומאנו ושם השני ר' מאיר לומברוזו והיו חכמים גדולים, ובאותו זמן היו בתונס מעט ת"ח והיו רוצים למנות ב' דיינים, וכשבאו אלו הת"ח ורוצים למנותם נחלקו הקהל של תונס לב' כתות, כת רוצה בר' מאיר וכת רוצה בר' אברהם. וביום ש"ק בעת הוצאת ס"ת עמדו הכת שרוצה למנות את ר' מאיר וברכו לר' מאיר ומינו אותו לדיין ולמורה צדק. וכשראה

ר' אברהם שבירכו הקהל לר' מאיר ומינו אותו נתבייש ותיכף יצא מביהכ"נ והמיר דתו לישמעאלי, ושמח המלך בו והיה אוכל פת בג המלך ונתגדל ולמד בימים מועטים חכמת שלהם, והיה יושב במסגד הגדול שלהם הנקרא „ג'אמע אזיתונה" (ר"ל כנסת משחת השמן או הזיתים) והיה דורש להם בכל יום נגד דתינו, ונתחכם הרבה עד שהיו לו יותר מת"ר תלמידים, ובכל מקום ששומעים את שמעו באים ולומדים לפניו, ונעשה עשיר גדול וקנה קרקעות ועבדים ושפחות והצר לישראל מאד. ויום אחד היה יום גשמים וישב בפתח חצירו על כסא אחד וכל התלמידים סביבותיו, ועבר עליו איש אחד ושמו „אברהם חדידא" שהיה עני חוזר על הפתחים והיה מכריז מי שיש לו בגדים ישנים למכור, וקרא אליו אותו המומר ונתפחד היהודי ממנו, והיה מלעיג עליו ואומר לו: תראה שאתם קורין שמע ישראל תמיד בצרה ובצוקה ותמיד אתם בעניות, וראה עתה שאני מעת שהמרתי דתי הנני בשופע גדול ובהצלחה מרובה ובעושר גדול. ויאמר לו אותו היהודי: תשמע אדוני שאתה חכם גדול ויודע ספר, וכתוב בתורה „משלם לשונאיו אל פניו להאבידו". והיה אותו המומר מחרף מגדף אלהי מערכות ישראל, ואמר אל היהודי: תדע כל מה שלמדתי מתורתכם לא הועיל לי כלום אע"פ שלמדתי הרבה, אם תרצה לקנות אותו ממני כל מה שלמדתי מתורתכם. וא"ל היהודי: אני אקנה אבל מה שיש בידי תקח. ונתן לו מה שיש בידו ואמר לו היהודי: תכתוב לי כתב ידך. וכתב לו כתב ידו, ואמר לו: איני יכול ליתן כתב ידך לבית דין של מעלה בכתב שלהם, תכתוב לי בלשון עברי וכתב עברי. והמומר מלעיג וכתב לו בלשון עברי וכתב עברי. ויבוא היהודי לביתו וצוה לאשתו ויאמר לה: „כשאמות תשימי זה תחת הכובע שלי". ומאותו יום והלאה היה אותו המומר הולך ומתדלדל הולך וחסר עד שלא היה לו בגד ללבוש. ואח"כ באה המגפה לעיר תונס בשנת התס"ה ונעצרה ואח"כ חזרה אחר זמן מועט, ונפגר הוא וכל אנשי ביתו ולא נשאר לו שריד ופליט. ואח"כ מפני כבודו קברו אותו לבדו ועשו עליו כיפה והיא באמצע בין בית החיים ובין קברות הגוים, וממנו והלאה כל המומרים קוברים אותם אצלו וקורין אותו „אסיסייפ'ין" („סידי אספ'יאן" שמו נקרא[1]) ובתחלה נקרא „אשיך סידי סייפ'ין" ר"ל בעל שתי חרבות מפני שחיבר ב' ספרים אחד נגד דתינו וקראו „כתאב לאדיב", ואחד נגד דת יש"ו. והגוים קורין לקבורתם „תרונג'ה" ולזה קורין „פרונג'ה" ובית החיים של היהודים קורין אותה „מקאבר אליהוד". ע"כ מה ששמעתי ממורי החו"ש כמהר"ר פינחס ג'רמון הי"ו בהיותי בתונס יע"א שנת התקס"ו.

---

1. הוא שם רחוב ידוע בתונס וגרתי בו כשש שנים. גם יש רחוב במרחק כ־300 מ' משם ונקרא „תרונג'ה", ובשטח ההוא היה בית הקברות של הערבים ולפני כשלשים שנה נהרס ע"י הממשלה. נאמ"ן מ"ש.

יכ"ן כל זה נמצא עד היום והוא לשיחה בפי כל, והיתה למשל „תרונג'ה ופרונג'ה ומקאבר אליהוד", ר"ל שלשה בתי קברות הנמצאים בתונס עומדים בשלש שורות זה אצל זה כסדר הזה, של המוסלמנים ואח"כ של המומרים ואח"כ של היהודים. אמנם בית הקברות זה של היהודים אשר נעשה ברוב הזמן להר גבוה ונקרא בשם „קברות של ההר" (ע' ערך ר' אליהו גאביזון) אומרים כי בזמן המגפה לא תקפ"ץ היו קוברים שורה על גבי שורה עד שנעשה להר גבוה, והוא שדה קברות רחב ידים נמכר זה מקרוב מן הישמעאלים להצרפתים ונחרש, ואספו היהודים כל העצמות וקברום בביה"ק החדש שכנגדו, ואותו שדה נבנה כלו מחדש בתים וארמונות (והכהנים שידעוהו לא היו עוברים שם משום שדה בית הפרס). והרבה טרחו היהודים להציל ההר ההוא מן הישמעאלים ולא עלתה בידם, כי מטעם הממשלה קם למקנה לצרפתי אחד. אמנם לא יכלו להציל רק קברות מעטים שבעה במספר: הר"ש אלפאסי (או אביו הרמ"ס), הר"א בן מוסא, הר"א גאביזון, זרע יצחק, ר' משה דרמון, וכו'. ובנו גדרים סביב סביב ועשו עליהם ציון למעלה וקמו לאחוזה ליהודים, והם בחמשה מקומות מפוזרים [2] על פני כל הככר ההוא מסביב.

אמר המעתיק חי זרקא: שמעתי מפי אחי אמי ה"ר אברהם בראנץ ז"ל כי בימי אביו ה"ר שמואל בראנץ ז"ל הוקמו המתים הנקברים בהר הזה ע"י אחד משרי המלוכה ו„שכיר" שמו יש"ו [ימח שמו וזכרו] טרם בוא הצרפתים לתונס זמן הרבה. וה"ר שמואל הנז' קנה מכספו קרקע לקבור את המוקמים מן ההר הזה, כי הר"ש אלפאסי ומ"ז [ומר זקני] הר"י זרקא הוקמו משם ורבנים אחרים והיא הנקראת עתה בית החיים „הישיבה", ואני ראיתי הכתב של קנין הקרקע. ואח"כ באה מגפה גדולה ר"ל ונפסק הענין ונשארו הרבנים הנז' (הרב מסעוד וכו') קבורים במקומם ולא הוקמו. וזה השר מת במיתה משונה ביד היהודים (?). ואמנם אחר בוא הצרפתים טרחו היהודים להציל ולא יכלו מסיבה אחרת. ע"ה חי זרקא ס"ט, נינו של הרב הגדול יוסף זרקא ז"ל.

מהר"ר מימון בר סעדיה **נג'אר** בבגאיא, וגלה עם הרשב"ץ והריב"ש בגזרת שמד בטוליטולא שנת אל קנ"א. כן כתב היוחסין. והרשב"ש סי' שכ"ט הזכיר „קונטרס המנהגות" שחיבר ה"ר מימון נג'אר ע"ש. ובסי' קצ"ה הזכיר ס' „המנהגות" שחיבר ה"ר אשר בר שאול מלוניל (יכ"ן צ"ל בר משולם והוא הרא"ש מלוניל הגודע שחיבר הלכות יו"ט, עיין אוצר הספרים). ויש ס' „מצות זמניות" פי' התפלה או מנהגות התפלה לר' ישראל אחיו של בעל יסוד עולם

2. כי קברות ר"מ דרמון והרב זרע יצחק ור' אברהם טייב (והשר יוסף בשמוט) כלם סמוכים בתוך חצר אחת. וראה מה שכתבתי בערך ר' אליהו גאביזון. הנ"ל.

ר"י הישראלי, הועתק מערבית לעברית ע"י ש"ט בן ארדוטיאל ובו עברונות כ"י. ובעומר השכחה הזכיר מצות זמניות בערבי. ור' שלמה בר נתן סגלמסי במאה הי"ב חיבר ספר בלשון ערבי בתפלה ובו לוחות עברונות, כ"י המחבר. וכן אבן אלגאסוס תלמיד ר' נסים וכן אבי הרמב"ם שניהם חיברו „סדר תפלה", וכן תלמיד מהר"ם ג"כ.

מהר"ר מלאכי הכהן בעל ספר „יד מלאכי" נפטר בליוורנו התקל"ה וזכיתי להשתטח על קברו, וזהו השיר שכתוב עליו:

העוברים קרבו חזו אבן הבהיר, יסוד עולם הרב אשר דמה למלאך אל.
כ"גדול [כהן גדול ?] הדור והדרו, שופט בצדק חק דת צורו
מיום היותו עד בואו פה, ידע את בוראו והכיר את יוצרו
ולכן לזבול עלה, לחיי עד סלה, לפני ה' יהיה שחרו (אולי צ"ל שכרו[1])
תחת אבן זו גטמן, איש ישר ונאמן, הרב הכולל הדיין המצויין
המרביץ תורה בישראל מהר"ר מלאכי הכהן זלה"ה יום כ"א לחשוון שנת
תהיה כבו"ד מנוחת"י. (רא"ך במעשה צדיקים).

מהר"ר מנדיל בן אבי זמרה המשורר, כתב שד"ל במבוא למחזור כמנהג בני רומא: בארצות המערב הקרובות לספרד נמשכו הפייטנים גם אחר הגירוש ואולי עד היום, ומגדולי משורריהם הרשב"ץ ויוצאי חלציו ומשפחת קונשינו ומשפחת גאבישון, ור' מנדיל בר אברהם אבי זמרה, ועיקר שמו יצחק, והיה בשנת ש'. ע"כ. (ומפיוט שעשה תחלתו „מה תעשי רעיה" נראה שהיה בשנת שכ"ח. כן כתב רא"ך). ובערך ה"ר שמואל אבוזמיל המשורר כתבתי רשימה מהפיוטים שעשה כפי מה שמצאתי אותם בכ"י. המשורר הזה היה בן דורו של בעל עומר השכחה והיו שולחים שירים זה לזה, כאשר כתב בס' עמודי העבודה ע"ש.

אחר כך בא לידי קובץ שירים ופיוטים כ"י ממשוררים שונים, בו תשמ"ג פיוטים ובהם הרבה פיוטי תפלה כמנהג טריפולי, ומצאתי מלבד הרשימה עוד יש רבים אחרים בס' יצחק סתם ואולי הם למשוררנו זה. גם פיוט סי' אני מנדיל בן אבי זמרה חנס"ל (חזק נצח סלה לעד): „אבוא בגבורות אלי אזכיר צדקתו לעד", ט"ו בתים משולשים. גם פיוט סי' אני יצחק בר אברהם חזק. סוד תיקוני דיקנא: „בר עמרם לך גלי עמיקתא, וכל רזין סתרי אורייתא, בר עמרם"

---

1. הגהה זו כתובה בגליון בכ"י המעתיק ר' חי זרקא ז"ל. ול"נ שצ"ל יהיה פחרו בסמ"ך מלשון הכתוב כי ליושבים לפני ה' יהיה סחרה (ישעיה כ"ג י"ח). ודע שסימן השנה כבו"ד מנוחת"ו אינו מתאים לשנת התקל"ה. ואולי צ"ל התקל"א שעולה כמנין מנחת"ו (חסר ו') כבו"ד לפ"ג. ובס' מסעי בארץ לוב (ח"א עמוד 246) כתב שבא לטריפולי־לוב בתור שד"ר ונפטר שם ביום כ"ו חשון התקל"א. ע"ש. וברוך היודע. נאמ"ן פ"ש.

וכו', עשרים בתים משולשים ומרובעים בסוגר, וממנו גודע תוקף גבורתו בלשון תרגום. ובלי ספק הוא עצמו יצחק אבזאמיל. בשיר „בעלת אוב וקסם קסמי נא לי / ועידן איש חמודות מהר העלי לי" רשום להר"ר יצחק אבזאמיל.

מהר"ר מסעוד אלפאסי אב"ד ור"מ בתונס. תחלתו מערי המערב הפנימי ובא לתונס שנת התפ"ג (בל"ס מחמת הרעב שהיה שם) הוא והרב שלמה בנו, והיה רב מופלא ומקובל גדול ועניש וקטיל (עיין ערך ר' יצחק הכהן) ועלה לשמים בליל מוצאי שבת קודש אחר חצות הלילה ביום שני לחודש טבת שנת התקל"ה זיע"א (כ"כ ר"י"ד בעל „צנצנת המן" כ"י, וכ"כ בהקדמת משחא דרבותא). וחיבר חיבור גדול על הרמב"ם ונושאי כליו ונאבד בשעוריה הגדולה שהיתה בשנת תקי"ו במלחמת האלג'ירים בתונס כמ"ש בהקדמת משחא דרבותא. גם חיבר פסקים ושו"ת וחידושים על ש"ס וש"ע ואותם סידר אח"כ חתנו בעל בתו מהר"ר ראובן רפאל קורקוס (נפטר התקס"ו) עם חידושי בניו מהר"ש ומהר"ח ויקרא להם בשם „משחא דרבותא" ו„כרוב ממשח". בשנת תקס"ה יצא לאור ס' משחא דרבותא הנז' בליוורנו בהשתדלות חתניו הר"ר קורקוס וה"ר חיים עשור. ובהסכמת החכם יעקב גוניס וואיס והחכם מרדכי נסים והחכם יעקב מדינה. שם בס' משחא דרבותא שקיל וטרי עם הרב מהר"י עייאש מאלג'יר והסכים על ספר פרי צדיק למהר"ש צרור הנדפס בליוורנו תק"ח, גם התשובה שהשיב לקהל בנזרת (ביזיירתא) על השאלה ששאל ממנו החכם יעקב מסיכה, דיין דשם, אודות תחומין כי היה בו בפרק לשון ים חולק את העיר לשתים ונכנס תחת חומת העיר הקרובה לבית הכנסת הגדולה של העיר (ועתה הלשון ההוא נעשה יבשה ע"י הצרפתים). וכתב בן זמנו ר"א כלפון: בהיותי בתונס זכיתי להשתטח על קברו, וחיבר עוד „מס עובד" והוא שיטה על י"ב מסכתות, וחיבר חיבור על הרא"ם ועל הפרשה ולא נדפסו. עכ"ל. בלי ספק רובם נכללו בס' כרוב ממשח אשר נמסר לדפוס בו בפרק עם הספר „משחא דרבותא" ומחסרון כסף לא נגמר עד קרוב לזמננו בשנת תר"ך (ובא לתונס מהמדפיס בליוורנו שנת תרל"ה).

ספר משחא דרבותא כולל פסקים ושו"ת על ד' טורי ש"ע מאת הרב ובניו, וס' „כרוב ממשח" חידושים על מסכתות התלמוד וכללי הגמרא מסודרים ע"ס א"ב. וגם כלול מאת הרב ובניו, ה"ה הראשון הרב **שלמה אלפאסי** ראש על ארץ רבה תונס ונפטר התקס"א כאשר כתוב בס' חיים וחסד להרב עוזיאל אלחאייך' ז"ל בדרוש שדרש עליו יע"ש, והשני הוא בנו הקטן ה"ר **חיים** שהיה אדם גדול ג"כ ונפטר התקמ"ג בקוצר שנים בן כ"ז שנים. שלשתם רמוזים במלת „משחא" ו„ממשח" ר"ת **מסעוד שלמה חיים**. זיע"א. בסוף ס' מגן אבות להרשב"ץ שם נמצאת הסכמה ארוכה במליצה וחידות מאת החכם האברך הצעיר הזה הוא

הר"ח אלפאסי זלה"ה. (יכ"ן פלא שזה הר"ח אלפאסי היה בו בפרק בן חמש שנים שנולד בשנת תקי"ו ומגן אבות נדפס התקכ"א. ואולי כי הוא איש אחר ממשפחתם) [ע' בספר מלכי תרשיש עמוד ק"ב שהוכיח שהרב חי יותר מכ"ז שנים ונולד לפני שנת התקי"ו ע"ש ודבריו נכונים מאד. נאמ"ן ס"ט].

מלבד ספרו בפשט חיבר גם חידושים ופירושים על הזהר והתיקונים ואני הצעיר ראיתי בכ"י חידושיו על ספרי האר"י זלה"ה, ועתה הדפיסו על הזוהר שמצאו בכ"י עם שאר פירושים מרבנים אחרים גדולי העיר הזאת תונס יע"א וקראום בשם „כתם אופיר". ושאר כתיבות של הרמ"ס ובניו ברוב הזמן איבדורי איבדור אלה מפה ואלה מפה חע"ד ו"מ [חבל על דאבדין ולא משתכחין]. ועיין מעשה צדיקים סי' מ"ו ומ"ד מה שכתב עליו. בית מדרשו נודע ומפורסם עד היום וביום ל"ג לעומר עושים שם חג ההילולא דרשב"י זיע"א בשמחה ושירים וכו'.

מצאתי בכ"י קינה זו סי' „מסעוד" שעשה הר"ש אלפאסי בנו הנ"ל אל הלקח ממנו אביו ז"ל וז"ן [וזה נוסחה]:

פלגי מים תרד עיני / על נזרי כי נפל ממני

מי יתן ראשי מים, ואשא קינה על שפיים, ויללתי כיללת אגלים, ואל תדום בת עיני סער אחזני ורעדה, כמבכירה בעת לידה, על עטרת צבי יהודה, יושב בשבת תחכמוני

עזבני כחי ולבי חמרמר, ולי מאד הנה מר לי מר, וגילי לאבל הומר, על כבוד כי גלה ממני

ותתך דמעתי ותרץ, על צדיק גודר פרץ, וחסיד אבד מן הארץ, הוא עדינו העצני

דאבה נפשי ולמאד סוערה, על חופש חדרי תורה, ותעודה לכל שואל הורה, כי ניסע ונגלה מני.

(זאת הקינה ושעל הר"ש אלפאסי המציאם לי ר' אברהם בארגנץ מכ"י החכם משה ברהנץ דודו. יכ"ן).

מהר"ר מסעוד חי רקח בכ"ר אהרן, תלמיד הר"י [הרב ר' יצחק] הכהן בעל בתי כהונה. חיבר „מעשה רקח" על הרמב"ם ארבעת חלקים (והחלק הד' לא השלימו), ולא נדפס אלא אחד על סדר [מדע אהבה] זמנים מהרמב"ם, והלך לויניציאה והדפיסו שם בשנת תק"ב, ואח"כ הלך לליוורנו, ומשם בא לטראבלס שנת התק"ד עם אשתו ובניו ונתיישב בה והרביץ תורה והעמיד תלמידים שם: א) החכם עזריה דיין, ב) מורי ורבי החו"ש הדו"מ כה"ר שלום פלוס נ"ע (יכ"ן בס' לקט הקציר מביא מהרש"ף זה הרבה דינים ששמע ממנו בשנת תקמ"ג ותקמ"ז ותקמ"ט וראה בגנזיו ס' אדם ישר וס' אור הלבנה, וכתב

שהלך לעיר פוזנא[1] להרב ר׳ דוד פארדו ומספר מגדולתו וחסידותו של הרד״ף). ג) מורי ה״ר משה לחמיאש, חיבר ,,ידי משה״ שיטה על שבת ולא נדפסה והיא בידי כ״י, ונפטר בטראבלס התקס״ו, ד) חתנו החכם מורי כה״ר נתן אדאדי אשר השלים אחריו את חלק רביעי של (חתנו) [חותנו] הנז׳. עד כאן לשון מחנה אברהם. והר״ן אדאדי הנ״ל הוא אביו של הרב אברהם חיים אדאדי בעל ,,השומר אמת״, וערך תולדות הרא״ד [הרב אברהם כלפון] בס׳ הקשורים ליעקב, ליוורנו התרי״ח.

הרב מסעוד רקח היו לו חידושים רבים מהגדולים השייכים להרמב״ם, וקבע אותם בראש כל חלק מהרמב״ם השייך לאותו חלק, ומכללם הביא הרא״ד איזה ,,מסרות״ תנ״ך כ״י. גם היה לו ספר ,,כתאב אלרפאיע״ הנדפס מחדש ע״י בעל הלבנון, ורא״ך הביאו בערך ,,כתאב אלרפאיע״ ובערך ,,כתאב אלרסאייל״ וכתב שראהו בגנזי הרב הנז׳. גם בערך [אות] מ׳ סימן רפ״א כתב שהיה בידו ס׳ הרמ״ך הוא השגות על הרמב״ם, ושניהם[2] היו בלשון ערבי ונעתקו ללשון עברי. גם ראה ס׳ כ״י בלשון ערבי פי׳ מלות ועניינים אחרים וכתוב בסופו שנכתב בחדש סיון ד״א ותתקס״ו בנוא אמון דעל כיף ימא רבא מותבא. ובערך המצות כתב שהרמב״ם חיבר ס׳ רפואות בלה״ק והוא ראה אותו, גם חיבר ס׳ רפואות בלשון ערבי נמצא אתו, גם חיבר תרגום ערבי למגלת אסתר ונדפס בליוורנו שנת התק״פ ע״י אברהם בר דניאל לומברוזו מתונס (ואולי הוא ,,נורא תהלות״, יכ״ן).

כתב רא״ך שם ששלושת החלקים שחיבר על הרמב״ם נקראו בשם ,,רקח מרקחת״, ועתה נדפס ח״ב מהם בליוורנו התרכ״ב [בשם מעשה רוקח]. ונפטר הרב ,,חסידא קדישא״ הנז׳ בטראבלס יו״ד באב שנת התקכ״ז, וחיבר ביאור על קהלת והרבה דרושים ושיטות על התלמוד, והרי הם אצלי אני קטן שבתלמידיו אברהם כלפון ס״ט. (מחנה אברהם שם בשינוי לשון ותוספת ממני אני יכ״ן הכותב).

מהר״ר מרדכי אלחאיך׳ החו״ש הדו״מ בק״ק של התוניזים בתונס ,,ונתקוטט פעם אחת עמהם והלך ונמנה עם הקהל של הגורניזיס (פורטוגיזים) והיה לוקח בשר מהמקולין שלהם ואין פוצה פה ומצפצף״. כ״כ במכתב של הרב הגדול ר׳ יוסף זרקא הנז׳ בערך ר׳ יוסף כהן הדיין ע״ש. בלי ספק איננו אביו של ר׳ עוזיאל אלחאיך׳ בעל משכנות הרועים וחיים וחסד.

---

1. נראה שהוא ט״ס וצ״ל בוסנאי. והיא העיר שאראי דמן בוסניה שבה כיהן הגאון מהרד״ף כרב. נאמ״ן ס״ט.

2. לא יתכן שהשגות הרמ״ך נכתבו בלשון ערבי, ואולי הכוונה על ספר כתאב אלרפאייע וכתאב אלרסאייל. הנ״ל.

מהר"ר מרדכי בר יוסף **הכהן גנונא**. אביו ה"ר יוסף הנז' היה סופר סת"ם בקדושה. הוליד שבעה בנים כולם חכמים ונבונים, וזה ר"מ הוא הבן השני. היה לו כח הזוכר והיה קולע אל השערה. תלמיד מובהק מהרב הגדול מהר"א כהן יצחקי שהיה מרביץ ישיבה פה, בעל „משמרות כהונה" וכו', ותלמידו זה הר"מ הנז' היה מסדר לפני רבו בעת הקביעות לשונות הרא"ם בפירושיו על רש"י בע"פ, גם לשונות מש"ל ושער"ה [משנה למלך ושער המלך] בע"פ, והיו מתפלאים על זכרונו. הוא היה מהתלמידים הגדולים של הרב הנז' אשר דרשו עליו כאשר עלה לשמים רבם זה. בשבעת הימים דרשו עליו תלמידיו הגדולים כל אחד איש יומו דרוש נפלא בדברים היוצאים מקרב ולב עמוק על אבידתם הגדולה, זיע"א. וזכיתי אני הצעיר לראות דרוש אחד נשגב ונפלא אשר דרש עליו תלמידו המובהק הר"מ הנ"ל בספר דרושיו כ"י (עיין בערך ר"א כהן יצחקי הנז'). הוא חיבר קונטרס קטן נקרא „זכות יוסף" (שמאמא) לזכותו בירושת דודו קאייד נסים שמאמא, עיין בערך מהר"ר שלמה בהר"ר יהודה שמאמא, ובסוף ערך מהר"ר יוסף כהן הדיין, ושמה כתבתי כי הוא עם חבירו סופר מתא כמוהו הוא **הרב אליהו אברהמי** כשראו כי אין תקוה נשקפת מאיכול [מביה"ס] „האלינץ" פה ללמד הנערים תורה,[1] על כן יסדו חברת **אור תורה** המלמדת בחנם לילדי ישראל תורה, וכסף המלמדים ינתן מנדבת נדיבי לב העולים לס"ת. וזה עתה קבעה פרס גם לתלמידי התלמוד. החברה הלזו היא עתה אבן הפנה בתונס לתלמוד תורה ותלמידי תרביצאי אשר מהם תקוה נשקפת להדור החדש אשר גודל ללא תורה ויראת שמים, אם לא ע"י חברת „אור תורה" ו„חברת התלמוד" אשר יסדו שני החכמים הנ"ל עם עזרת חבריהם החכמים בתונס. ועתה בימינו אלה לקחה לה ה„כומיתי" של הקהלה את החברות הנז' תחת חסותה, וכל מחסוריהם עליה. גם את חברת „כתר תורה" המלמדת בלילות, לקחה תחת חסותה.

הוא חיבר קונטרס זכות יוסף (הנ"ל) וקונטרס דרושים נפלאים אשר דרש על איזה גדולים בתורה. גם ראיתי ממנו קונטריס קיצור כתם פז של הר"ש לביא עשהו (ע"ד) [ע"ס] א"ב. גם בא לידי קונטריסו פי' על ספר „זכר רב" לר' בנימין י"ח דפים והפירוש שמונים דפים. הוא נפטר בן חמישים וארבע שנה בהיותו בתקפו וגבורתו במגפה שהיתה פה תונס (שחזרה לעיר) בשנת התרמ"ה.

---

1. ה„איכול" נתייסד פה בשנת תרל"ג—תרל"ד ולקח לו כל ילדי הת"ת פה ללמדם תורה ולשון וספר צרפתי ועשו לו עזר מכסף הקהלה במכס הבשר הכשר הנמכר בבית המטבחיים על חשבון הקהל בזמן מוה"ר **אפרהם חג'אג'** ונשיא העדה. ויען כי המורים ב„איכול" הנזכר עשו הלימוד הצרפתי עיקר ולימוד התורה טפל ולא הועיל כל תיקון בזה, והרבה טרחו מורי התורה בזה ולא הועיל, והתלמידים בגדלם היו משוללי תורה ויראה, על כן החכמים הנז' יסדו קופת „אור תורה" הנז'. יכ"ן.

בקיץ ובחורף, ונעצרה ביום חמשה לחדש כסליו משנת תרומ"ה = 5646 לפ"ג, יום הששי בבקר במות הרב הגדול בעל בעמו, נודע ביהודי תוניסיה ובישראל גדול שמו, הצדיק וחסיד בכל מעשיו ומדותיו, עורך דין מושבע בחמודותיו, כמהר"ר מרדכי כהן גנונא זלה"ה. ואנחנו תלמידיו עליו שפכנו דמנו ונפשנו, ויגונותינו עברו ראשנו, כי הוא מורנו ועטרת ראשנו, אשר האכילנו מנופת צוף חכמותיו, ומיערת דבש תורותיו, ומשמן הענוה שיורד על פי מדותיו. הוא האבן הראשה, הנובעת לחסידות ולקדושה, אבן בוחן מוסד מוסד, אלופנו ראש לכל אשר יתחסד. ידו בכל פנות התורה (אני שמעתי מפיו קדוש כי היה יודע כל עיקרי תורה שבע"פ) ובכל החכמות ראשונה, ויד כל החכמים באחרונה. לפניו בושו החכמים אשר מעולם, ועטו על שפם כלם. חרדו לפניו ועמדו תמהים, כי אין מענה אלהים. כי הוא יחריד במליצותיו כל מליץ (אדווקט), וישביע בצחצחות לשונו הנפשות והעצמות יחליץ, כי הוא לבדו נזר הזמן, רד עם אל ועם קדושים נאמן, ואחריו נשאר הדור כאלמן[2] — אכן בעון דורו, סתם אל את אורו, והשכין עליו ענגה. נאסף אל קדושו, ושבה אל אלהים נפשו, שנת חלה תרימו תרומ"ה, יכפר על העדה כקרבן ויעביר אשמה. זצוקלה"ה.

מהר"ר מרדכי יפה בעל הלבושים, קודם היותו רב בפראג הלך ללמוד סוד העיבור מהרב אברהם אבוהב רב בק"ק ויניציא וישב עמו כחדש ימים. ופ"א היו מסובין בסעודה וברך בנו הקטן של הרב שלא הגיע לחנוך על פירות, והר"מ יפה לא ענה אמן לפי סברתו, וגידהו הרא"א על זה והוא קיבל עליו גידויו וחלץ מנעליו וישב כך שלשה ימים, ואח"כ שאל ממנו מחילה והתיר לו. וסיפר לו שהיה מעשה בשני חסידים בעיר קשטיליא שהיו אהובים אצל המלך והלך אחד מהם אל המלך לבטל עלילה אחת שהעליל גלח אחד על היהודים ומצא שם גלח אחד אצל המלך ועמד להתפלל מנחה בקרן זוית וברך הגלח למלך בברכה חדשה וענו כלם אחריו אמן זולת החסיד, וצעק הגלח צעקה גדולה ומרה, ובשביל זה דנוהו להריגה וחתכו את ראשו ושלחוהו ליהודים, וחבירו החסיד עשה הרבה תעניות ע"ז ובא אליו בחלום והגיד לו כי כך גזרו מן השמים בעונש מיתה משונה על כי לא ענה אמן על ברכת קטן אחד. לכך נדהו מהרא"א [מהר"א אבוהב] למהר"ם יפה כדי שיתכפר לו ולא ימות במיתה משונה ב"מ. כן שמעתי מר' שמואל חקו באייר התקמ"ט והעיד שראה אותו בס' דרך ישרה. מעשה צדיקים סי' שי"ו ומ"ק סי' רי"א בקיצור.

יכ"ן ובשה"ג ערך לבוש כתב וז"ל: „חיברו הגאון מוהר"ר מרדכי יפה

---

2. על חכמי תוניזיה הכתוב מדבר. יכ"ן.

אב"ד דק"ק פוזנא זקן ויושב בישיבה תלמיד מור"ם בעל המפה ז"ל, ובבחרותו היה בויניציא שנת שכ"א מחמת גרוש שהיה בפיה"ם ונפשו אוותה ללמוד חכמות למודיות וטבעיות (גם רבו מור"ם בעל המפה היה בקי בחכמות אחרות כנראה מתשובותיו) והיה אצל הרב אבוהב קדמון, ופ"א על שלא ענה אמן נדהו הרב אבוהב להרב מהר"ם יפה ואח"כ פייסו וסיפר לו איך נהרג חסיד אחד וכו' וזה תורף קיצור המעשה הכתוב בס' מוסר קטן שנקרא דרך משה". ע"כ.

מהר"ר **מרדכי שתרוך'** החו"ש והכולל קולע אל השערה תלמיד הרב משמרות כהונה. היה מורה וראש המורים פה בה„אלינץ" ועשה הוא והד"ר קויס שני ספרים בתולדות תונס וחכמיה, וספריהם כלם בצרפתית והוא היה רוח החיה בחיבורם ונדפסו. ואברהם אלמליח העתיק מהם ב„מזרח ומערב" שלו בלה"ק. עיין דף ס"ז [בסוף ערך ר' יוסף הכהן הדיין].

מהר"ר משה (או מוסא) ברבי בדוסא **בוג'נאח** המשורר נעים זמירות ישראל מטראבלס המערב. אביו היה עני מדובק וע"י סיבה נתעשר מאד, והיה לו בן יחיד נער קטן והיה אוהב למוד תורת מאד ויהי לו חולי אבעבועות גדול אשר לקח ממנו מאור עיניו ויהי סגיא נהורא, ושלחו אביו עם מעות למצרים ללמוד תורה, והיה תלמיד מהרה"ג מהר"ם גאלאנטי ז"ל, וכאשר חזר לעירו טראבלס היה מרביץ תורה בתלמידים וקונה להם גמרות משלו ללמוד בהם. בימיו היה מעשה ש"ץ שר"י, ומפיוט הארוך שעשה תחילתו „מה נעמו דודיך" (סי' רל"א בספר כ"י פיוטים) נראת שחיברו בשנת אלף תקפ"ב לחורבן הבית 5410 לב"ע [לבריאת עולם]. ומלבד חכמתו וחסידותו היה גם משורר נפלא ויחבר הרבה שירים ופיוטים וכל שיריו הם כנגד השכינה כנ"י [כנסת ישראל]. ובשעת פטירתו שר שירתו האחרונה לכבוד השכינה המתחלת „מדברך דת א־ל נאוה", ובהשלימו אותה נלב"ע הצדיק (יכ"ן לא השלימה כי תקפה עליו השעה בעוה"ר, ותשלום השירה הוא חלק בהעתק שהעתקתי ממנו) והיה זה ביום ג' י"ג שבט שנת תהל"ה לדוד (הת"ם), ונקבר בבית החיים על שפת הים. ואחר זמן היה הים הולך וסוער על קברו ובא בחלום ליחידי הקהל להסיע אותו משם ויראו האנשים יראה גדולה ליגע בו ובנו אצלו גדר ומצבה להגן עליו מהים ולא הועיל, ובא עוד הפעם בחלום להזהירם על זה, ותיכף למחר גזרו תענית וטבילה ובקשו ממנו מחילה, וברתת ובזיע הוציאו עצמותיו אל תכריך חדש וקברוהו אצל הר"ש לביא ז"ל ושאר רבנים ז"ל באמצע בית החיים, וכל מי שנגע בו לא השלים שנתו רח"ל, וגם באותה שנה בא הדבר לעיר והפיל מהם עם רב רח"ל. והיה זה בשנת התצ"ג (יכ"ן כזה אירע גם להר"ש לביא ז"ל כמ"ש בערכו).

ושמעתי ממו"ר החו"ש והכולל המקובל האלקי מהר"ר נהוראי ג'רמון זלה"ה בשנת התקל"ט כ"ו שבט, שבאו אליו בחלום ג' תלמידי חכמים שהיה מכירם בחיים: הא' מארי דמתניתין ר' עזריה עגיב, והב' ר' מרדכי מתתיה, והג' ר' מסעוד רחים שהיה חכם גדול ומדקדק עצום ולא ראה מאורות מימיו, והיה עמהם אחד שהיה מעוטף כולו בתכריך לבן מראשו ועד רגליו, ושאלתי מי הוא, והשיבו הוא נעים זמירות ישראל ניצוץ דוד המלך ע"ה הרב משה בוג'נאח, ודרשתים לראות פניו אפי' בחלום כי לא זכיתי לראותו בחיים, והשיבו: אנו באנו עמו ולא זכינו לראות פניו כי אין לנו רשות לראות פניו פני השכינה איך תוכל אתה לראות פניו. זיע"א. מעשה צדיקים סי' די"ש.

ובס' "שירי זמרה" נדפסו איזה פיוטים מהרב משוררנו זה עשרה במספר, ובכ"י יש כפלים לתושיה. וראיתי בקובץ כ"י כששים פיוטים ממנו ומכללם פיוט סי' משה ברבי בדוסא בוג'נאח חזק, תחלתו "מה נעמו דודיך רעיה יפתה" (סי' מ"ב).

אמר יכ"ן יען כי בא לידי פיוט "מדברך דת" הנ"ל בכ"י עם קובץ הרבה שירים ממנו ומאחרים אמרתי להעתיקו פה:

סימן משה חזק

מדברך דת א-ל נאוה, וכיין טוב מתק חכך. מי יערוך לך מי ישוה, ומפז רב רב ערכך. גן עדנך רטוב רוה, ודרכי נועם דרכך. לי מה יפו דודיך, ומאד לי יערב קולך. טוב ללון בין שדיך, ולא על תבל מולך.

שרתי בת אל נאדר, עלית על גליל זבול. צר ואור אורם נגדר, אורך עודף אין גבול. יום לערוך הוד והדר, פֶּה לערוך נבול תבול (נ"א יבול). לא כהתה עין רואיך, לא נס ליחו דר צלך. נא הֶראיני מראיך, ותחי נפשי בגללך.

היפה מכל בנות, רעיוני בך יחפצון. ולדעתך יום יום פונות, יכוננו וירוצון. ונעים שיר אתשיר מנות, לך יהיו לרצון. קול אשמע ממחניך, בת ציון טוב אגמלך. ורב שלום בניך, ירימו בעוז דגלך.

חן זהר קדושתך, הטי ליחידה חולה. מעוצם תשוקתך, תוך לבי אש אוכלה. יין חשקך וידידותך, בו שמחה צהלה. ישליו אוהביך, יהי שלום בחילך. שלוה בארמנותיך, הרחיבי מקום אהלך.

יכ"ן בשני העתקים מצאתי חֵלֶק כנראה שנטרפה השעה בעוה"ר ועלתה נפשו הטהורה השמימה ולנו שבת קול כנורו לנצח. (אחרי זמן רב בא לידי העתק שלישי מאוחר לראשונים ומצאתי התשלום "יהי שלום" וכו', כנראה שהוא תוספת משורר אחד מתונס כי הקובץ ההוא הוא קבוצת שירים ממשוררי תונס).

ואמרתי אני יכ"ן לרשום פה שירי המשורר הזה כפי מה שמצאתים בקובץ הנ"ל: א') אשאג ככפירים. ב') אזכיר תהלות. ג') אערוך אומר אביע. ד') אערוך

זמר. ה) ביום שבת. ו) דוד מושל. ז) זכנו לראות. ח) יום נר דוד. ט) לגמור הוד יוצרנו. י) ממציא כל. יא) מה נעמו שבחיך לחכי. יב) מבליג שוד. יג) מעי יהמו. יד) מעיין שכל ומקור חכמה. טו) מושיבי עקרת בית. טז) מה נמלצו לי. יז) מעודד עגום. יח) מושל בכל פאות. יט) מחשב משכיל. כ) מי כמוכה באלים. כא) מלכי בחסד וחמלה. כב) מיום גד צבי. כג) מה לידידי מעמדי. כד) מה טוב ומה נעים. כה) מוציא אסירים. כו) מה גדלו מעשי. כז) מי זה ימלל. כח) מרום מראשון. כט) מתי נעלה בסוד אישים נערץ. ל) מרת נפש. לא) מה תהמי יונה. לב) מיטב מהלל. לג) מתוקים וערבים. לד) מטה עוז מקל תפארה. לה) מלך על כל גדודיך. לו) מבטח כל קצוי. לז) מקור חיי ושקויי. לח) מה רב טוב. לט) מקהל ידידים. מ) מיין ידידות. מא) מתי אהובי. מב) מה נעמו דודיך. מג) מה יפית יפה. מד) מה נאוו על ההרים. מה) מהלל וקול זמירים. מו) משביח שאון. מז) מהולל צור עבים רכובו. מח) מיטב שיר ורננים. מט) מלאך הברית שמך. נ) מצוק מונים. נא) מדת ימי וצבא. נב) מרפא חטא ומשובה. נג) מה לקוני נד. נד) מן ונופת צוף. נה) מגיני יחיד בלי שני. נו) משפיל גאים ומתי עולה. נז) משכיל שיר ידידות. נח) מלכי אתה תרחמני (נ"א תנחמני). נט) מלכא רבא קיים סבא. ס) מי נשמה שם. סא) מלכא ישכלל היכליה. סב) מאור חתני. סג) מוסר ה' נבחר. סד) מקור זמרה. סה) נמצא צור מציאותו קדומה. סו) נפשי פני יוצרך. סז) נפשי שוררי לשוכן מעונה. סח) קול זמיר אפצח בעודי. סט) רם ארוממך. ע) מדברך דת אל נאוה.

בפיוט סי' י"ז מעודד ענוים מצאתי כתוב על גבו כלשון הזה: „הפזמון המשובח הזה מקובלני מאבא מארי זיע"א **מאיר** לאישון בת עין (הוא ר' מאיר ג'רמון. יכ"ן) שקיבל מאביו זיע"א ואביו מאביו זכר כלם לחיי עד, עד ראש המשפחה זלה"ה אשר היה נמצא בעיר טריפולי יע"א איתן מושבו של הרב הקדוש הזה כמהר"ר משה בוג'נאח זיע"א ושם נמצא בשעת פטירתו של הרב הנ"ל, אשר הפזמון הזה אמרו הרב בשעת יציאת נשמה נשמתו הקדושה אל מקום אשר ממנו חוצבה, ואחר אשר שורר הפזמון הנחמד הזה אשר הוא בחשק והתלהבות נפלא בחשק האלקות אחרי כן אשתככו מלוי של הרב ושבה אל אלקים נפשו. ובחתימת הפזמון אות קו"ף של „חזק" בית המתחיל קדוש מלכותך וכו' שם הרב ז"ל מטמין ברמ"ז לשבע תחתונות חג"ת נהי"ם מלמטה למעלה אשר יש בהם יחוד הקדוש קוב"ה ושכינתיה זו"ן, ואחרי אשר הרב ייחד היחוד עלתה נשמתו בסוד מ"ן לעורר יחוד העליון, זכותו יגן בעדנו אמן. ואני החותם זכיתי לבקר קברו הקדוש בעי"ת טריפולי יע"א, ונלב"ע שנת נאוה תהל"ה. ע"ה יהודה ג'רמון סילט"א". ואמרתי אני יכ"ן להעתיק פה נוסח השיר ההוא בשלימות:

פיוט לנשמת, סימן משה חזק

מעודד ענוים, קדוש רב מחולל. הוד עוזך מחוים, ישיש וגם עולל. מודים ומשתחוים, כל יקר וזולל. גם אני יום וליל, נפשי רון תמלל, לך צור באימה / כי לשמך תהלל, י־ה כל הנשמה.

שרפי רום ואישים, עם צבאות המוני. פוצחים שיר ורוחשים, שבח דר מעוני. מעריצים מקדישים, יחיד בלי שני. אחוה גם אני, דעי לצור קוני, ואם מזמה / אין בי ובלשוני, הן הוא יתן חכמה.

הרים ועמקים, עץ פרי ודשאים. ים רוחות וברקים, אש ברד ונשיאים. ומאורות ושחקים, והמון כל ברואים. לך מפליא פלאים, ממציא כל מצואים, יודו והמה / תמיד בשמך קוראים, עוטה אור כשלמה.

חיות המרכבה, ונשמות חצובות. מגזרי להבה, לאלפים ולרבבות. בחשק ובאהבה, וברוחות נדיבות. מול שוכן ערבות, כפים ולבבות, ישאו בתומה / בזמירות עריבות, ותפלה נעימה.

זמרת שיר ורננים, בם יקר הודך. אערוך ברוב אונים, תמיד ואודך. אדון האדונים, אין צור בלעדיך. כל מעשה ידיך, הן הנה עדיך, כי שפריר רומה / נוטה לבדך, ורוקע אדמה.

קדוש מלכות"ך, מלכות כל עולמים. עצמו נוראותיך, אל חי צדי"ק תמים. הו"ד נצ"ח תפארת"ך, מלאה רום והדומים. גבו"ר ורב אימים, חסד"ך כל הימים, גבר בעצמה / על כל גוי ולאומים, דוק חוג ים וקדמה. (תם).

מהר"ר משה בוטריל (עיין בשם הגדולים בערך מהר"ר משה מטריל, אולי מטריל ובוטריל שניהם משפחה אחת טריל) היה בשנת קס"ט (כנראה מפירושו לס' יצירה), ועשה פירוש לס' יצירה ע"ד הקבלה, וכתב בהקדמתו שלא הגיח שום ספר בקבלה שלא קרא אותו. וגם היה חכם גדול בחכמת התכונה ובפילוסופיא הדתית, וכ"ש [וכתב שם] בהקדמה הנ"ל שהקבלה היא מפתח לפילוסופיא והיא נקראת פילוסופיא הטהורה. ורבו בקבלה היה ר' יעקב הספרדי ושם משבח אותו מאד ומביא דבריו שכתב בחיבוריו (ונמצא לו בכ"י רד"א ס' הקמיעים) [עיין אוצר הספרים מערכת הקו"ף 390]. ובתוך פירוש הר"מ בוטריל לס' יצירה אסף כעמיר גורנה כל דברי המחברים שקדמוהו בביאור ספר יצירה, והביא בו גם דברי הגאונים והמחברים עד זמנו ומזכיר מהם שמות ספרים הרבה (ולדעת האחרונים המה חשודים). ביאורו לס' יצירה עשאו לכבוד חכם אחד אשר שלחו אליו.

מהר"ר משה בירדוגו רב במכנאס, ופעם אחת בשנת התקס"ב היתה עצירת גשמים גדולה מאד בערי המערב והרב גזר תענית צבור בערב ר"ח ניסן,

ובערב עלה הוא וכל הקהל עמו אל בית החיים להשתטח על קברי הצדיקים, ויהי בעלות המנחה ירד הרב לתיבה וביקש רחמים ונענה והיה קידוש ה' גדול. כך שמעתי מהרב מסעוד ארוואח שהיה שם במעמד ההוא (מעשה צדיקים סי' קע"ו). ואני הצעיר יכ"ן נמצא אתי קו"ק [קונטרס קטן] כ"י בו כעשרים שו"ת מרבני המערב (והוא חסר בסופו ואולי יש עוד יותר), ושם נמצא שו"ת א' שלחה ה"ר יצחק נהון בזה הלשון: „שני המאורות הגדולים מאירים לארץ ולדרים החכמים השלימים הדיינים המצוינים כמה"ר יעקב בן צור וכמה"ר משה בירדוגו" וכו', וחתום משה נהון שנת תפ"ז לפ"ק. ושם נמצא תשובה על הגז' וחתום: „תפ"ז לפרט המאה החמישית מאלף הששי במכנאסא יע"א, יעקב בכמוהר"ר ראובן אבן צור זלה"ה". „ראיתי מה שכתב החו"ש מהר"ר יעב"ץ נר"ו וכו' משה בירדוגו". וג"כ נמצא חתום בשאלה אחרת משבי"ר תפ"ז. ואולי זה מהר"ם בירדוגו הגז' לעיל שהיה בשנת תקס"ב הוא נכדו. וכתב הרב חיד"א בשה"ג שהיה מהר"י אבן צור רב בעיר פיס עם הרב מהר"י בן עטר ואחריו בכמה שנים היה עם הרב המופלא מהר"ש ז' אלבאז מרבני עיר פיס אשר נח נפשיה בן נ"ב שנה סביב לשנת תק"ט מעלה מטה (עיין מהר"י ן' צור בח"א, עוז והדר בח"ב), ולא זכר שר שהיה מהר"י בן צור רב בעיר מכנאס עם הרב משבי"ר בשנת תפ"ז כנ"ל. ונדפס ס' ראש משביר ח"א על הגמרא סדר מועד, ועוד לו ח"ב כ"י מכרתיו אני להחכם ה"ר אברהם ביק ז"ל מפריסבורג כשהיה פה תונס יע"א התרמ"ט.

מהר"ר משה ברדע החו"ש הדו"מ בעל חידושי עירובין בסוף ס' „שרש ישי" חתום עם רבני תונס בס' דרך אמונה על הגדת פסח התקצ"ח, והם: הר"ח מגדורה, הר"י בסיס, הר"ן בורג'ל, ה"ר מרדכי גג', ה"ר אברהם הכהן (בעל משמרות כהונה), ה"ר מרדכי נג'אר, הר"מ ברדע, ה"ר שמואל צפג', ור' חיים אברהם [אשכנזי].

המקובל משה בר שלמה מעיר בורגוש. (נזכר ממנו פירוש נחמד מאד על שיר השירים בארוכה ע' אוצר הספרים אות פ' 649). אני הצעיר בא לידי קובץ אחד מכ"י ר' משה בר שמואל ויטאל בן מהרח"ו ז"ל מכיל הרבה מדרשים קטנים אשר העתיקו מכ"י אביו הגז' בששה לחדש חשון תל"ז, ואביו העתיק אותו מכ"י אביו מהרח"ו. הספר הנ"ל חסר קונטרס אחד באמצעו מדף רע"ה עד דף שמ"ו כנראה שנאבד ברוב הימים, ובסוף הספר נמצאת רשימה אחת מהקונטריסים שהעתיק לתוכו ומכללם ס' משה בר שלמה מעיר בורגוש מכיל כחמשה עלין בענייני קבלה. וראה למעלה בערך מהרח"ו וערך מר חכינאי בסופו.

מהר"ר משה גג' חיבר ספר נחמד על הגדה של פסח קראו „ישמח משה" נדפס בחייו שנת [התרכ"ג] ושם הסכמת רבני תונס, בו כתב המגיה איזה חידושים בשם אי"ש ר"ת אני יעקב סכלי [שכלי].

הרה"ג מהר"ר משה דרמון מדייני ק"ק פורטוגיזיס בתונס, חתום בס' שתי ידות לחזקוני תפ"ז. בית מדרשו נודע ומפורסם עד היום ומספרים עליו נפלאות בבואו לתונס בספינה בים ועמד עליה נחשול לטובעה וניצול ע"י נס והגיע לתונס ביום שביעי של פסח וקרא שירת הים עם הקהל שבאו לשם. בנו הוא הרב שמואל דרמון עיין בערכו.

ר' משה הכהן החסיד רב בעיר פאס מרביץ תורה בתלמידים ומעיין גדול והיה מקובל מופלא בזמן מהר"י (מהר"ר יעקב) פינטו ומהר"ר יעקב בן סיד אשר היו בו בפרק בעיר מכנאס. בזמנו של הרב החסיד הנז' היה המנהג בעיר פאס שדייני וראשי העדה אין אחד נכנס בסוג של חבירו, דייני ממונות לבדם, דייני איסור והיתר לבדם, ות"ח המוכיחים לבדם. ופעם אחת כשהיה הרב עוד בתיבה ודורש ומוכיח לרבים זלזל בו גביר אחד ותיכף נענש במ"ש [במוצאי שבת] ומת רח"ל. והיו חכמי מכנאס חושבים על הרב הנז' שלא בא לעולם רק בחכמת האמת ושלחו מתם למהר"י פינטו ולמהר"י בן סיד ועמהם חכמים אחרים למבדקיה להרב בחכמת העיון והשיבו להם שהוא קולע אל השערה ולא יחטא. ופ"א הוקשה לו קושיא גדולה בפרקי היכלות וגלאו החכמים הנז' לתרצה שהיו ג"כ מקובלים גדולים, והרב ישן שעה אחת ואמר: העבודה שבא אלי אליהו זכור לטוב והכניסני באלו ההיכלות והראני אותם וממילא ניתרצה הקושיא הנז' וסוד העניין כך וכך. ובעוה"ר נהרג הרב הוא ואחיו מהר"ר שם טוב על קידוש השם ע"י מוסר אחד רשע אברהם בן עטר שמו בימי המלך „מולאי אסמעיל", ואחיו של המלך הוא שדן אותם להריגה. והיה זה בשנת התע"ד בערב שבת אחר חצות, והיה הרב מאריך באחד עד שיצאת נשמתו באחד. וכששמע הנגיד ר' אברהם מימראן הוציא ממון הרבה עד שזיכה אותם לקבורה בערב שבת ההוא, ולא עברו ימים מועטים עד שנפגרו שניהם, אחי המלך מת במיתה משונה ישחקו עצמותיו בגיהנם, ואברהם בן עטר המוסר מת גם הוא ונקבר תחת רגלי החסיד. ובא הרב החסיד בחלום לחכמי הדור ההוא והודיעם כי הוא ניצוץ ירבעם בן נבט ובאותו גלגול הרג את זה האיש, עתה בגלגול זה נהרג הוא על ידו ונתקן אשר עיוות. „וקודם פטירתו של החסיד ז"ל אמר לתלמידיו שגם כן גרמו", שאף שהוא כן הם ניצוץ אחר וכן היה המעשה (יכ"ן כל זה קצרתי ממעשה צדיקים סי' קצ"א והשיטה אחרונה העתקתיה כמות שהיא אף כי לא הבינותי

הדברים. ובס' גר מערבי עמוד 127 מסופר כי הרב החסיד נהרג בן ל"א שנה עש"ב באופן אחר, גם נראה משם שלא היה רב לא בפאס ולא במכנאס).

וכתב הרב חיד"א בשם הגדולים בח"א ערך מהר"א אזולאי ממרויקוס שתלמידיו המה הרבנים המובהקים מהר"ר יעקב פינטו ומהר"ר ישעיה הכהן. ע"כ. מהר"י פינטו הוא הנ"ל ומהר"ר ישעיה ראיתי לו שיטה כ"י על עץ חיים להאר"י ז"ל בהעתק הרב הגדול יוסף הכהן אברי"ש המכונה אי"ה, עם חידושי מהר"א אזולאי ומהר"א בן מוסא ורבו מהר"י מאראג'י ז"ל על ספר אוצרות חיים ושאר כתבי האר"י ז"ל כמ"ש בערך מהר"ש עמאר יע"ש. וראיתי ג"כ פירוש על עץ חיים להרב מרדכי בושכילה.

מהר"ר משה השיירכא עשה שאלת חלום בעיר שטרוסבורג והנה היא בס' ליקוטי הש"ס מהאר"י ובמעשה צדיקים סי' שנ"ח.[1]

מהר"ר משה זכות (הרמ"ז). „אלה החכמים שהיו בימיו ושואלים ממנו: הרב שמואל אבוהב בעל דבר שמואל, הרב נחמן פואה בעל גרן ארנן, והרב שמשון באקי, והרב בנימין הכהן (הוא תלמידו. יכ"ן), והרב אברהם רוויגו, והרב שמואל סאראוואל, והרב שלמה לינגו, והרב יוסף שליט ריקי, והחכם חי אגבריאל, והרב מנחם שמשון, והיו בשנת התל"ח". לשון ר"א כלפון בסוף מחנה אברהם. ובערך הרב הרמ"ז כתב: החכמים שהיו בזמנו והובאו בספרו שו"ת, ה"ר אברהם בכ"ר יהודה מיוחס, ה"ר שלמה אלפנדארי, ה"ר אליעזר בכ"ר משה הכהן, ה"ר גור אריה הלוי, ה"ר מנחם (שמעון) [שמשון] באזילא [הוא אביו של בעל ס' אמונת חכמים]. חיים בכ"ר יחיאל פינצי, ה"ר חנניה בכ"ר מנחם קאזיס, ה"ר יצחק בכ"ר שמואל לוי, ה"ר שמואל אבוהב, ה"ר יצחק לוריא הרופא, ה"ר נחמן בכ"ר אליעזר פואה, ה"ר יעקב פירמו [פרימו], ה"ר יעקב בכ"ר יצחק צהלון, ה"ר יחיאל פינצי, ה"ר שמריה גאליקו, ה"ר שלמה בכ"ר יצחק, ה"ר שבתי בכ"ר מרדכי פאנציירי, ה"ר שאלתיאל מדינה, ה"ר פלטיה בר חנניה, ה"ר דוד בכ"ר יהודה מישי, ה"ר משה רוקח (או רותא), ה"ר מרדכי בכ"ר שמואל באשן. ע"כ. ובערך קול הרמ"ז כתב שהרב מ"ז [משה זכות] תלמיד בקבלה מהחכם בנימין

---

1. וזה תוכנה: מעשה בשאלת חלום אשר עשה הר"מ השיירכא זצ"ל בגזירות המים ובארות [הכוונה לגזירה הידועה שהעלילו על היהודים ששמו רעל בבארות בימי המגפה השחורה רח"ל, בשנת ה' ק"ט] שהיתה בעיר שטרסבורג והיתה זאת תשובתו בראשי תיבות: לעמ"ל עול"ה ומל"ח ותר"ף שיע"ז ולב"ש. וזה ביאורה: לדעת על מה לקו, עניים ואביונים לא הצדיקו, ורוב מעשר לא חילקו, ובלא תנאף רובם פקו, שטרסבורג יסירו עדיים [נ"א יתנו עדיהן] ויצדקו, ואם לא בעונותם ימקו. (מתוך ליקוטי הש"ס להאר"י, ליוורנו התק"ן, דף כ"ה ע"ג). נאמ"ן ס"ט.

הלוי והחכם בנימין ריגייו והחכם אברהם ריגייו ותלמידו החכם שאול מורטירא בעל גבעת שאול והרב גבול בנימין (יכ"ן הוא ס' דרושים נדפס באמשטרדם שנת תפ"ז). ונפטר ביום ב' שבט בשנת התנ"ח. ונדפס קול הרמ"ז באמשטרדם התע"ט וקונה ע"י החכם שמואל מקראקא בכ"ר זאב עם קצת הערות ממנו בהסכמת החכם שלמה אאיליון והחכם אברהם בכ"ר יהודה הלוי והחכם יעקב מקראקא והחכם הלל סגל והחכם שמשון בכרך והחכם יששכר בער והחכם יהודה ליב מזאלקווא. וחיבר כמה חיבורים ומהם „תפתה ערוך" שירים ומליצות על ענין המיתה והחשבון ומוסרים עם פירושם, ונדפס עם „עדן ערוך" בביניסיא שנת התק"ג בהסכמת ה"ר מרדכי צהלון והרב אביעד שו שלום באזילה. ע"כ. יכ"ן ועתה נדפס מחדש תולדתו „חיי משה זכות" ולא ראיתיה, ויש לי הצעיר פי' ממנו על ס' הזוהר ח"א כ"י.

מהר"ר משה כרייף בעל „באר משה" על מסכת נזיר, ספר גדול, נדפס בהוצאות הקאיד נסים שמאמא התרי"ב, גם בהוצאות הגבירים אברהם בונאן ואליהו סיזאנה. ושמעתי כי חיבר שיטות אחרות בש"ס וראיתי שיטה על מסכת כריתות בכ"י. הוא היה תלמיד מהרב צמח צרפאתי והרב יצחק למברוזו ז"ל, ושמעתי כי היו לו תשע בנות וגבירי תונס הוציאו הוצאות הנישואין שלהם כי היה הרב ז"ל עני ותורתו אומנותו. וספרו נשאר זמן רב בכ"י עד שנת תרי"ב שאז נדפס ועמו נדפס „בני סמיכי" על מסכתות בתלמוד מאחיו ואביו של מורנו מהרא"ך בעל משמרות כהונה הנודע, וגם מתלמיד אחד נקרא „יעקב ארטבי" שבא מאחת ערי תונס ללמוד בישיבת מהרא"ך הנז' ונפטר בחור, גם חידושי ה"ר אברהם שטבון שנפטר בחור גם הוא. ולכן תמצא לוח הטעיות של באר משה בסוף ס' בני סמיכי הנדפס עמו.

מהר"ר משה נג'אר, זה לשון הרה"ג ר"י ג'רמון בס' מוסבות שם [ונדפס בס' פרי קדש דף מ' ע"ב] : „הרב הגדול סבא דמשפטים מהר"ר משה נג'אר זיע"א רב מופלא מגדולי תונס יע"א, וזכה להוליד רבנים מופלאים ו' דורות רבנן סמוכי גאוני מתא מחסייא תונס יע"א. ובנו סבא דמשפטים הרב המופלא מופת הדור כמהר"ר דוד נג'אר זיע"א ונדפסו קצת מחידושיו קראו בשמותם ס' צמח דוד. ונכדיו הרב הדו"מ כמה"ר אברהם נג'אר והרב הדו"מ אשר ישא את שמו כמה"ר משה נג'אר זיע"א. ונכדו הרב המופלא כמהר"ר דוד נג'אר זלה"ה זכר כלם לחיי עד. והוזכרו הרבנים הנז' בס' חיים וחסד להרב המופלא כמה"ר עוזיאל אלחאייך' זיע"א בעל המחבר ס' הבהיר משכנות הרועים. והרב המעוז הרא"ש משה שפי"ר ראש בית אב הנז' הוא חתום בהסכמת ס' שתי

ידות עה"ת להגאון מהר"א חזקוני ז"ל עם רבני תונס יע"א סביב לשנת תפ"ה לפ"ק יע"ש. עד כאן. וראה מה שכתבתי בערך בנו ר' דוד נג'אר.

מהר"ר משה בן שמואל **עדאוי** בעל „בני שמואל" על שש מסכתות בתלמוד וליקוטים, נפטר התקכ"ת. כ"כ רא"ך בפטירת החכמים. הוא היה תלמיד מהרב אברהם כ'ייאט, גם תלמיד מהרבנים הגדולים הרב צמח צרפתי והר"י לומברוזו. הספר נדפס בחייו ובחיי אביו בליוורנו התקי"ט ושם הסכמות מרבני ליוורנו בעל יד מלאכי ועוד, והרב בנימין אישפינוזא, ורבני תונס הרב דוד צפג' ובית דינו, גם מהרב מהר"י עייאש אב"ד באלג'יר שהיה בו בפרק בליוורנו להדפיס ספריו. וכתב המחבר בהקדמתו שקראו כן לכבוד שני בני שמואל נטף: יצחק ויוסף, והוצאות ההדפסה הוא ע"י אחד ממשפחת „נטף" שהיה אז גר בליוורנו (יכ"ן משפחת נטף היתה מראש מקדם שרים וסגנים בתונס מטעם הממשלה פה).

המשורר משה בר יהודה **פאסי בר אבון** מעיר מאלקא יונגלא. ראיתי ממנו שיר גדול לפורים כדמות וכצלם „מי כמוך" של ר' יהודה הלוי בלשון צחה, וכל בית סוגר בפסוק אחד כמוהו, ראשי בתיו המה שמו ושם אביו ומשפחתו ושם עירו כפולים פעמים או שלש. וכגראה משם שהיה מהמשוררים הקדמונים, והוא קונטרס קטן בפורמט 16 (ויש בו שירים אחרים) נמכר לבימד"ה [לבית מדרש הרבנים] „זולצער" בניו יורק באמיריקה.

מהר"ר משה פיניירו היה נגלה אליו אליהו ז"ל ובתו זכתה לראות אליהו ז"ל עמו ואמר לה אביה מובטחני שיצא ממנה נשמה קדושה, וזכתה ויצא ממנה מהר"י אירגאס ז"ל בעל דברי יוסף ושומר אמונים. ונפטר הרמ"ף הנ"ל בליוורנו התמ"ט, וגם מהרי"א נפטר שם שנת הת"ץ, וזכיתי להשתטח על קברם בהיותי בליוורנו שנת התקס"ה. ובס' מנחת יוסף נדפס קונטריס בקבלה מהר"מ פיניירו הנ"ל וכתב שם שיש לו פירוש על ס' אוצרות חיים מהאר"י ז"ל. הרב מלאכי הכהן בעל יד מלאכי העיד שראה לרבו המקובל מהר"י אירגאס ז"ל וכו', כ"כ רא"ך בלקט הקציר כ"י.

מהר"ר משה קפסאלי שר ושופט ליהודים, וגדול מאד בתורה ובחכמה ובעיני המלך צולטן מחמד בקושטנטינא, ודן דין אחד באחד שקידש אשה בתאנה ושתקה ואכלה אותה והתיר האשה בלא גט, ויקנאו בו אנשים וכתבו עליו אשר לא כן ושלחו אל מהריק"ו ז"ל לאלמוריה שהיה גם הוא גדול מאד בעיני המלך

והשרים של אלימנייא, וכאשר שמע מהריק"ו כתב עליו שטנה ושלח לקושטא, והם הדברים אשר בתשובת מהריק"ו סי' פ"ג ופ"ד ע"ש. וכשראה הדברים מהרמ"ק חרה אפו מאד ושלח בשם המלך להביא את מהריק"ו לקושטא ולא בא כי היה זקן הרבה ובא בנו תחתיו ומהרמ"ק עשה לו כבוד וטובה הרבה ואמר לו שצריך להכריע ביניהם רבני הדור, ואז מהר"א הלוי הרב המחבר „מאמר כל דאי" שהיה תלמיד מהר"ם קפסאלי הנז' יצא לישע רבו כמ"ש השה"ג בערכו, ולא שב מחרון אפו עד שכתב עליו מרורות ושלח הכתב ביד בנו של מהריק"ו וגזר עליו שיקרא הכתב בפני אביו, וימת משה עבד ה' זקן ושבע ימים זיע"א, וישב על כסאו הרב אליהו הפרנס דמתקרי מזרחי והיה יועץ המלך מרוב שכלו וחכמתו. מעשה צדיקים.

מהר"ר משה שלום בעל „ישמת משה" (עם כרוב ממשח). היה חכם ושלם ודיין מצויין. „נפטר התקס"ו, לא קם כמשה". כן כתב מורנו הרב חוגה מגדורה בכתבו לאביו לעיה"ק ירושלים תוב"ב.

מהר"ר משה שתרוג אב"ד ור"מ בתונס (גראן רבאן), שארית הפליטה מגדולי תונס החכמים והדיינים המפורסמים. ישב על כסאו של הרב ישראל זיתון משנת התרפ"ג ומעלה ונפטר התרפ"ח בן פ"ב שנה. אומרים שכל שנותיו לא פסק פומיה מגירסא. בשנת תרע"א היה מורה טרפיות הוא ואחיו בבית המטבחיים פה, אלה שניהם אחים להחריף המפולפל ה"ר מרדכי שתרוג (עיין בערכו). בשנת תרפ"א נכנס ל„תריבונאל ראביניכ". בשנת תרפ"ג היה אב"ד פה.

הוא הוציא לאור הרבה ספרים מגדולי תונס עם הגהותיו בסוגריים והם: „חלב חטים" להרב ר' חי טייב, „מאורות נתן" לאב"ד ור"מ ה"ר נתן בורג'ל נכדו של הרב חק נתן, „זרעו של אברהם" להרב אב"ד ור"מ ה"ר אברהם חג'אג', כלם על מסכתות התלמוד. „אבני צדק" לאב"ד שהיה קודם להם הרב הגדול המפורסם בעולם מהר"ר ישועה בסיס. „זרעו של אברהם" ח"ב למהר"א חג'אג' הנז' שיטות וענייניים על סדר א"ב עם חידושיו בסופו, עודנו תחת מכבש הדפוס. „שבת אחים" חיברו עם אחיו ה"ר חי שתרוג בלמדם יחד בישיבה והוא על דיני טרפיות, והדפיסו זה מקרוב. וס' „ישיב משה" שני חלקים שאלות ותשובות ונדפסו.

הוא נפטר ג' שעות אחר חצות ליל ד' י"ג כסליו [התרפ"ח] ומטעם הממשלה פה שהה עד יום חמישי בתשע שעות, וכבוד גדול עשו לו גדולי המלכות פה עם גדולי הצרפתים פה וכל הקהל אחריהם עם כי היו מטרות עוז וגבורות גשמים

בו בפרק, ונשאוהו על כפים עד בית מועד לכל חי ונשאו עליו מספד מר, נשמעו שם „קונפירנסים" מאת הגדולים הנ"ל בשבח הרב ושבח הקהלה התוניזית, ינוח על משכבו שלום. וזאת המצבת שהצבתי אני יכ"ן עליו (ונקבעה בביהכ"נ הגדולה [1]):

מצבת ריש מתא רבינו משה שתרוג זיע"א

גדולי העיר וחכמיה / מספד תמרורים ערכו
רב בית דין תונס ואגפיה / גווע ומאוריו נדעכו
אה! מצוקים נצחום אראלי יה / שבו ארון קדש והלכו
נעתם צר ואור בעריפיה / וכוכבי רום קדרו חשכו
רצו לשמועה עדה וגבירה / ודמעות כמטר נתכו
בבית רבם נשאו תאניה / עדי לבבם שפכו
נורא שברנו הורם נזרנו / נעלם רועגו ובשלם סוכו
רבינו משה זה סיני / קצרה יריעה הכיל (חן) ערכו
מורה צדק לעם המוני / כל דורשו יגיה חשכו
שאלות אלף השיב לנבוני / ובים התלמוד שט כדרכו
היראה אוצרו ובסודי חביוני / בה ממתקים חיכו
„שבת אחים" „ישיב משה" / טרפיות ופסקים נערכו
תרפ"ח ליל מאורות נתלו / י"ג לכסלו קראהו מלכו
רצתה נפשו בקר היכלו / עם בני עליה שמן חלקו
ויכפר על בני קהלו / כמו שה מזבח ונסכו
גאון דורנו ומהללו / נוחך כבוד עד יקים סוכו

תנצב"ה. ע"ה יוסף הכהן טנוג'י ס"ט.

אחריו ישב על כסאו הרב נסים (בן החו"ש יעקב ירחי) שהיה חבר בית דין בתריבונאל ראביניכ כשבע שנים, ובעת שישב על כסאו היה בן ע"ו שנה כאשר העיד על עצמו בעת דרושו ביום ההספד על המנוח הרב מהרמ"ש הנ"ל. גם הוא נח נפשיה דרב אחרי שלשה חדשים ט"ז לאדר, וקהלת תונס שהיתה לפנים מלאתי רבנים וחכמים לא מצאה רב נאות לשבת על כסא אב בית דין עד שקראה מעיר „סוסה" להרב יוסף גיג' (בן הרב הדיין חיים, בנו של הרב „פי המדבר" על הגדת פסח, בנו של הרב הגדול בעל „גר דוד" על פסחים ועוד לו דרושים רבים כ"י) שהיה דיין שם כמה שנים והוא כבן ששים, והושיבוהו פה

1. היא המצבה שהודעתי עליה בסוף ס' ישיב משה השלם (ירושלים תשל"ט, בתולדות הגאון המחבר עמוד י"ג) וברוך המחזיר אבידה לבעלים. נאמ"ן ס"ט.

על כסא הרבנות בתונס ואגפיה, יחיה וינהל עדתו על מבועי התורה והיראה אמן. ונפטר בשם טוב יום כ"ו אלול התרצ"ד זיע"א.

מערכת הנו"ן

מהר"ר נחמן נתן קורוניל הרב הזה השתדל להדפיס ספרי הראשונים מכ"י. בשנת תרט"ו הדפיס בית נתן בוויען נוסחאות מגמרא כ"י ברכות ופסקי ריא"ז ברכות, גם הדפיס ס' זבד נתן. הדפיס חמשה קונטריסים: ברייתא דכלה, חקות הדיינים, עץ חיים, ספר אמרכל, חרם הנשיא בדבר המו"נ, בוויען תרכ"ו. בשנת תרכ"ה הדפיס סדר רב עמרם גאון בווארשא. בשנת תרל"א הדפיס תשובות הגאונים ומשפטי (או הלכות) בדיקת הסכין לרבינו יונה. ובדיקת הריאה לר' יצחק בר דוד (יכ"ן נזכר מהרשב"ץ ביבין שמועה דף כ"א וה"ר יצחק הקטן קרובנו הורה להתיר ע"כ). בשנת תרל"ב הדפיס שם „זכר נתן" ובו חלק מס' העתים לאלברצלוני (אשר נדפס כלו ע"י מקנ"ר בשנת תרס"ב עם פי' בינה לעתים לר"י שור). בשנת תרל"ו הדפיס בירושלים פסקי חלה להרשב"א (שנדפסו מקודם בקושטא בין רע"ה—רע"ח) ועמהם ת"ר פסקים מהרב יעקב בן צהל זלה"ה בדור שלפני פנינו בירושלים. ומן המדפיס דברים בדיני סופגנין, ומאמר „חקור דבר" אודות המנהג שנהגו בחו"ל להפריש חלה. ואחר זה נראהו מבקש חתומים להדפיס ס' אלפסי זוטא להרמ"ע ז"ל.

המשורר מהר"ר נסים שוואט ראיתי ממנו שיר גדול בכ"י על הלכות שחיטה ובדיקות (הריאה), וראיתי ממנו איזה שירים קטנים בכ"י. בל"ס כי המשורר הזה הוא אביו של ר' פרג'י שוואט בר נסים הנודע ומפורסם בפיוטיו הנדפסים בשירי זמרה, ליוורנו תרכ"ו, ובכתיבות יד רבים, ולפעמים חותם שמו „פרג'י בר נסים שוואט". גם ראיתי ממנו איזה קינות ופיוטים בלשון ערבי צחה. ובנו העתיק שיר אחד מאביו לשבת שקלים סימן „שקלים" ורשום עליו „רשות לשבת שקלים לאבא מארי מהר"ר נסים שוואט ז"ל", תחילתו: „שמור עמי דבר האל וחוקיו". גם ראיתי „מעמד לחנוכה" (יו"ד שירים ופזמונים) מיוחס להר"ר נסים שוואט (הספר המכיל כחמש מאות פיוטים ממשוררים אחרונים רבים כתוב מרובע, נמכר לבית מדרש הרבנים זולצבערגער באמיריקא). ובס' פיוטים כ"י שבידי עתה ראיתי ג"כ „מעמד לחנוכה" מיוחס ומסומן לר' פרג'י, ולא אדע אם זהו הראשון בעצמו המיוחס לנסים ובנו הוסיף עליו פזמונים חדשים.

מהר"ר נתן בורג'ל הרב המפורסם בעל ס' חק נתן על סדר קדשים מהבבלי, נדפס בליוורנו בשנת תקל"ו. היה שני לאב"ד פה הוא הרב יוסף הכהן

הדיין וחתום שני בתקנת בית המטבחיים בשנת תקמ"ד, ועל ס' יכין ובועז שו"ת חתום שני ג"כ תקמ"ב. הוא מת בתוככי ירושלים עיה"ק בשנת בב"א אלי"ו נת"ן היא תקנ"ב בסדר גח ביום ש"ק בשעת רצון היא עת המנחה, ולא הגיעה השמועה לתונס רק בסדר תרומה (ובס' „ירושלים" ללואנץ כתוב כי מקום קבורתו בהר הזיתים שנת תקנ"ו[1] יום כ"ה חשון) ודרש עליו תלמידו הרב ר' עוזיאל אלחאיך' „מגורת זהב כלה", ושם מספר „מקצת שבחיו למחצה ולשליש ולרביע: אם למקרא — שנה רבי גופי תורה הלכות קבועות היכא דקביע, אם לבינה — נוטל חלק בראש בינה יתירה גודעת לו שקולה ומכרעת הלכה כדברי המכריע, אם לשמועה — גדולה שמיעה שם בגדולים מוניטון שלו בעולם ממטבע שטבעו חכמים אחד הרואה ואחד השומע, אם לדין — דן ידין ארבע מאה דיני הלכתא גברוותא דברים העשויים להשאיל שואלין ודורשין ולכל בני ישראל היה אור כי השבע השביע, אם לשבט — מוסר מלכים דברי כבושין המושכין את הלב אהדורי קא מהדר כל העם מקצה גבורות ה' ישמיע, אם לחסד — חסדאה הוא רב חסד עיר עז לנו קדוש יאמר לו קדושתו מרחם צניע ומעלי כל הכשר להצניע, אם לארש"ו — אר"ש לו מתוארה מפיק מרגליות דורש כתרי אותיות פום ממלל רברבן מומחה ופקיע, אם שלש אלה כחדא שריין רחים דחיל מוקיר היינו דאהני ליה (יכ"ן ר"ל להוליד שני בנים חכמים גדולים דיינים ומורים כמוהו) את אשר יאמר כי הוא זה אלו הבנים שניהם מלאים כל טוב תרי אריוותא שמורי"ם לבני ישראל (יכ"ן דיינים ומורים) וחתנוותא רבנן חד מינן אחי וריעי" וכו'. עכ"ל הזהב. במחזורו אומר שהיה הרב תלמיד מהרב „זרע יצחק" (ור"י ג'רמון ב„מוסבות שם" כתב שהיה תלמיד מר"א טייב הנקרא באסידי) ובית מדרשו בישיבת השר והטפסר ה"ר יוסף בשמוט זיע"א.

בנו הוא הרב הנודע כה"ר **אליהו בורג'ל** בעל „מגדנות נתן" הנדפס בסוף חק נתן וחיברו בהיותו בן י"ב שנה, ונדפס ממנו גם על קצת מסכתות אחרות בשם „מגדנות נתן", ויש לו ג' דרושים נדפסו בהעלם שמו בס' „חיים וחסד" לחבירו הרע"ח אלחאיך' הנז', והם ב' דרושים על אביו ודרוש אחד על מהר"ש אלפאסי (יכ"ן כן מצאתי בכ"י של חיים וחסד שיש לי ונמכר לבית מדרש הרבנים בנוייארק). בנו זה היו לו ה' בנים, הראשון הוא הרב ר' **נתן בורג'ל** שהיה פה אב"ד ור"מ אחר מהר"י בסיס והגיע לזקנה מופלגת ולא הניח בנים אחריו (הוא ירד מכסא אב"ד והניח מקומו למהר"י בסיס שהיה שני לו משנת תר"ז

---

1. א"ה לדעתי פשוט שט"ס נפל וצ"ל תקנ"ב ומפני דמיון מבטא בי"ת רפויה לוי"ו טעה הסופר וכתב תקנ"ו (וכמדומה שרא"מ לואנץ היה סגי נהור והכתיב דבריו לסופר). גם כ"ה חשון טעות הדפוס וצ"ל ר"ח חשון. וע' מלכי תרשיש הנד"מ עמוד קי"ב. **נאמ"ן ס"ט.**

(אחרי שנתבקש בישיבה של מעלה מוהר"ר חוגה מגדורה זיע"א) ומעלה עד שנת תר"ך, שאז נתבקש בישיבה של מעלה מהר"י בסיס והיה הוא לאב"ד ור"מ עד שנת תרל"ג, שאז ישב במקומו מהר"ר דוד בן עטאר ב' שנים, ואחריו ישב מהר"ר אברהם חג'אג' ולא הניח בנים אחריו וקראו לספריו השנים „זרעו של אברהם". זיע"א). השני הרב ר' שלמה אשר בנו מהר"ר אליהו בורג'ל היה אב"ד פה בזמננו. השלישי מהר"ר חיים. הרביעי מהר"ר יוסף, מת בלא בנים, חיבר „זרעא דיוסף" סוגיות בש"ס, „ויקן יוסף", „ויכלכל יוסף", ונדפסו, ועוד לו ספרים אחרים. החמישי הוא ה"ר משה שהיה שר בית המלך פה. הרב ובניו היה להם ריב ומדון עם בית ג'רמון פה, עיין ערך ר' אליהו סדבון התשלום.

מהר"ר נתן שפירא עיר וקדיש אב"ד דק"ק אוסטרא, והוא הרב המחבר ס' מצת שמורים ויין המשומר וטוב הארץ ונדפסו, ועוד לו בכ"י ס' „וימודו בעומר" והוא כוונות ברכת העומר, וס' „מאורות נתן" ששה קובצים, והוא סידור ס' הכוונות לכל השנה מהאר"י ז"ל, וס' „תורת נתן" דרושים ע"פ גורי האר"י ז"ל, ואני הצעיר ראיתים כ"י פה תונס (לבד מס' וימודו בעומר). גם ראיתי הגהותיו על כל ספרי האר"י והשגות הרמ"ז עליו ועל ספריו הנז' ומעתיק מהם הרב חיד"א ז"ל בספריו. גם ראיתי בכ"י עלה אחד תשלום ס' מצת שמורים שיש בדפוס אשר נדפס בחסרון. ועתה בא לידי ס' „מקום בינה" וראיתי שם שהדפיסו הגהות הרנ"ש והשגות הרמ"ז עליו, על ס' עץ חיים מהאר"י ז"ל. גם ראיתי בדפוס קו' [קונטרס] „אוצר שלום" מחובר לס' מגן אבות למהר"י ביקייאם, והוא הגהות הרנ"ש לס' מבוא שערים והשגות הרב אפרים ארדיט ז"ל עליו (ושמעתי שהרב אליהו שפירא ה"ה ס' ברכת אליהו והזכירו בשם הגדולים הוא בנו של הנשי"א ז"ל הנז', והוא קבור בתונס ומת בשנת תק"ך [1] כנראה בדרוש שדרש עליו הרע"ח אלחאייך' בס' חיים וחסד, וחיבר ספר בקבלה מעשית, ומוהר"ר חוגה מגדורה ז"ל מביא מכתיבותיו בקבלה מעשית). וכתב הרב חיד"א במדבר קדמות דף פ"ו [מערכת החי"ת אות ח"י] שראה כתב באוצר המעמד של ק"ק ריגייו ששלחו אגרת רבני וגאוני עיה"ק ירושלים ת"ו ע"י הרב המקובל נתן שפירא הנז' וזה תורף מה שכתוב בה, זה כמו שלשים שנה שליח פרס החו"ש הדו"מ ה"ר גד נאבד בדרך נסיעתו, ופרש אחד בא להורגו וכשמעו שקרא שמע ישראל וירף ממנו, והגיד לו שהוא שליח עיה"ק ת"ו. והלך הפרש לעשרת השבטים והביא עמו ב' צרורות מעפרות הזהב, הגדול לעיה"ק והקטן לשליח, וכתב אגרת מבני משה לבני ירושלים

---

1. צ"ל תקכ"ז. וסימניך תבענ"ה שפתי תהלה לפ"ק (חיים וחסד, מערתא דחסידי דרוש א'). נאמ"ן פ"ש.

ת"ו מספרים בו ענין עשרת השבטים ונהר סמבטיון וכו' כמ"ש באלדד הדני, ועוד האריכו בכתב זה, וחתומים בו כל רבני עיה"ק ירושלים ת"ו. ונח נפשיה דרב שם בריגייו בשנת תקכ"ה[2] והכתב הונח באוצר הוועד, והרב חיד"א העיד שראה הכתב באוצר הועד ומכיר החתימות ויכול להעיד עליהם. האגרת הזאת העתיקה הרב אברהם כלפון בספר מעשה צדיקים סי' ק"ב בשלימות, ונעתקה עוד בס' מעשה נסים באורך. גם בשנת אשר"י לפ"ק שלחו רבני ירושלים אגרת לרבני פאס ע"י הרב משה אדהאן ונדפסה בסוף ס' מנחת יוסף למהר"י אירגאס ז"ל בסוף קונטריס "ויעתר יצחק" המחובר לו. וראיתי בס' "אבן ספיר" ח"א דף צ"ו ז"ל: בשנת תי"ז לפ"ק השד"ר מהר"ן שפירא הירושלמי נר"ו [?] אשר ראה הכתב מבני משה כשהיה בירושלים, כשהיה בק"ק ריגייו שלח אגרת לרבני עה"ק ירושלים שיעתיקו למענו הכתב מבני משה רבינו ע"ה הנכתב מעבר לנהר סמבטיון בשנת ת"ו לפ"ק, וכן עשו ושלחו לו אגרת לאמר כיצד בא להם הכתב מבני משה, ובסופו האגרת אשר העתיקו מבני משה אך השמיטו ממנו [ממנה] קצת דברים כדי להעלימם. והרב הנז' נתבקש בישיבה של מעלה בריגייו במש"ק [במוצאי שבת קדש] א' לחודש אייר בשנת תכ"ד. והאגרת נשארה בגנזי חקק"י [הק"ק יצ"ו]. ושם בס' אבן ספיר העתיק כל האגרת מהכתב יד ההוא הגנוז באוצר הועד הנז'. ובאלו הד' העתקים הנז' ימצא הקורא נוסחאות משונות מאד ואין בידינו להכריע. ועיין לתרב "דבש לפי" ערך גאולה, שהביא סוד נורא בענין קץ הגאולה הרמוז בפסוק לאמר לאסורים צאו וכו' אשר רמזו עליו בני משה בכתבם הנז' ונגלה הסוד להרב הנשי"א בחלום יעו"ש. בס' "מגלה עפה" להרב שפתי כהן הנדפסה בס' שבט יהודה העתיקה רא"ך בספרו סי' ק"ז, הזכיר בה להרב מהר"ר נתן שפירא איש האלהים ובנו מהר"ר שלמה ושאר חכמים אחרים ע"ש. אולי זה הוא ה"ר נתן שפירא (דידן) [אחר, בעל מגלה עמוקות] ואיננו ה"ר נתן שפירא הירושלמי הנ"ל שליח א"י לק"ק ריגייו.

מערכת העי"ן

הרב עובדיה מברטנורה בעל פי' המשניות. דע שבברטנורה יש כפר קטן בראש ההר תחת מלכות הקיסר ולא יש בו יהודים שהיה בו גירוש ושם נמצא בית מדרשו עד היום סגור בדלתים ובריח, ואירע שקנה שר אחד משרי

2. המלים "בשנת תקכ"ה" ליתנהו במדבר קדמות, ונראה שהעתיקם מכ"י רא"ך והם טעות, כי החיד"א שם מזכיר חתימות מהר"י צמח ומהר"י בן גאמיל זקנו של מופת הדור מהרח"א (ר' חיים אבולעפיא) ור' אברהם בן חגניה תלמיד מהרימ"ט, וכל אלה חיו במאה הקודמת. ונראה דצ"ל בשנת תכ"ה או כמ"ש להלן בשנת תכ"ד שאז נפטר הרב נתן שפירא ז"ל. הנ"ל.

העיר את חלקת ההר ההיא ונעשה נס שלא יכלו לפתחו עד שעבר יהודי אחד אשכנזי עובר אורח ופתחו לפי תומו, והוא קיים עד היום סגור ומסוגר ודרך החלונות שבו רואים שם היכל פתוח שבו הס"ת גם ספרים אין מספר מסודרים שם על הכתלים וראו זה יהודים רבים עוברי אורח, וגם הערלים שבמחוז ההוא נוהגים בו כבוד גדול וקורין אותו מדרש עובדיה היהודי, זיע"א. ר' אברהם כלפון במעשה צדיקים סי' קמ"ה במהדורא בתרא, קל"ט מהדורא קמא בשינוי לשון, והביא זה בלי מקור, ואולי מס' מקור ברוך פיתוסי כמעשה שלפניו ושלאחריו.

מהר"ר עזיאל חי בן הרב החסיד מרדכי **אלחאיך'** (אביו הרמ"א הנז' מת בירושלים עיה"ק כ' לחודש אב ביום השבת שנת חלק"ת והגיעה השמועה בסדר לך לך כמו שכתב בנו בספרו „חיים וחסד" בדרוש שדרש עליו. ובס' „משכנות הרועים" לבנו נמצאהו חתום על פסק אחד בשנת תקי"ח, גם חתום בהסכמה על ספר „בני שמואל" עדאוי בשנת תקי"ט. ושם בדרוש בנו מספר כי מחמת המציק הלכות מלכים ומלחמותיהם איבד אביו כל הונו וירד מנכסיו). הרע"ח הנז' המכונה „רבי גזייל" הוא היה בזמן מוהר"ר ר"מ ור"מ הר"י הכהן הדיין (והרב שמואל הכהן שניו, והרב אברהם כ'ייאט) והר"ש אלפאסי אשר ישב על כסא הרבנות אחריו. הוא חתום בס' יכין ובעז שנת תקמ"ב עם הרבנים הנז' והר"י זרקא והר"ן בורג'ל והם דייני ק"ק תונס, מלבד דייני ק"ק פורטוגיזים החתומים שם הרב מרדכי ברוך קארואליו וחותנו [צ"ל וחתנו] ה"ר יצחק בר דוד אלחאייך' וה"ר אברהם לומברוזו (בל"ס הוא בנו של הרב זרע יצחק).

הוא היה רב מובהק ובקי בפוסקים ושו"ת והיה פרקליט מפורסם אצל הדיינים ונודע בשם רבי גזייל אלחאיך'. היה תלמיד מהרב „חק נתן" וגם מהרב שמואל אצוייד. חיבר ס' משכנות הרועים (ונדפס אחרי מותו כארבעים שנה בשנת התר"ך ע"י השר והטפסר רודף צדקה וחסד אלקאיד נסים שמאמה ז"ל). והוא ספר מופלא מלא שו"ת וחידושי דינים ועניינים ואביזרייהו רובו בדיני חושן משפט, בו אסף לאסיפה כל ההסכמות ותיקונים ומנהגים של העיר תונס מזמן ר' צמח צרפתי בשנת תס"ו והלאה. ושמעתי כי הרב ז"ל חיבר חיבור אחד על הרמב"ם וקראו „שושנת המלך" גם חיבר שו"ת, והמסדרים סידרו הכל ע"ס א"ב ונטלו רשות מרבני הדור שמסכימים על זה, וזו היא סיבה כי לפעמים איננו מסודר כהלכתו. וזה מקרוב יצא לאור בליוורנו ס' דרושים מהרב נקרא בשם „חיים וחסד", והרב שלחו לדפוס בעודו בחיי חייתו ולא זכה לצאת לאור בשלימות בחייו עד שנת התרל"ד (כן הוא העיקר אף שבשער כתוב תרכ"ה) בהשתדלות מורנו הרב ר' אברהם חג'אג' והגביר אליהו חי אסבאג ז"ל, והוא אחרי מותו מ"ה שנים. חצי הספר נדפס אצל שמואל סעדון והחצי השני אצל

ר"א בן אמוזג, ונתעכב עד שנת תרל"ד (בבחרותי) עד ששילם ההוצאות הגביר הנז', והנדפס הוא רק חלק ממנו נקרא בשם „מערתא דדייני" ומעט מ„מערתא דחסידי" ט' דרושים במספר (ועוד לו ח"ב בכ"י תשלום מערתא דחסידי, ונמכר לבית מדרש הרבנים בניו יורק באמריקא). ובתוכם ימצא הקורא ג' דרושים שהם לחבירו מהר"ר אליהו חי בורג'ל אהובו מנוער בן רבו מהר"ן בורג'ל, והם שני דרושים על אביו הרב בעל חק נתן ודרוש אחד על מהר"ש אלפאסי, ובא לידי הצעיר בכ"י ממש ולקחתי ממנו למלאכתי. וב' חלקים אלו הם הם ספרו „מערת המכפלה" שמזכירו בספרו משכנות הרועים. ועוד ראיתי בכ"י חידושיו על הש"ס וקונטריס בדיני מוקצה ונולד קראו „איילת השחר". הרב ז"ל היה לעורך דין בפני הדיינין ובא בשכרו מאת הבע"ד המרשה אותו כי כך היתה מלאכתו. והיה בקי גם במשפטי הגוים נוסף על תורתו, והיה אהוב אצל הערכאות שלהם, וכשמתעצמים בדין היו שואלים את פיהו, בעצתו ינחם איזה הדרך ישכון אור בדיניהם הם. ונפטר הרב זקן ושבע ימים סביב לשנת תק"פ ביום שבת קדש זיע"א.

ואלה הדרושים שנשארו בכ"י והם שלשים דרושים, ומכללם דרוש לשר העיר כה"ר שלמה נטף שנת קדמ"ת עדן. דרוש למר חמיו השר ה"ר יהודה הכהן יהונתן שנת והתעג"ג על ה' (התקל"ד) אשר היה תמיד ביתו פתוח לרוחה לכל עובר ושב ובפרט לשלוחי א"י תוב"ב ובנה להם עליות מרווחים בביתו ובחומותיו. (גם הרב חיד"א הספידו בתונס התקל"ד בשבת החודש כ"ט אדר. קרית ספר 158). דרוש למהר"י זרקא (בעל ס' יוסף חי הנדפס מחדש) ותלמידו מהר"י הכהן טנוג'י שנפטר אחריו ג' ימים, בא סימן בשנת והח"י ית"ן א"ל לב"ו (היא תקנ"ח). ואחר זה יתר הדרושים ואכתוב רשימתם פה: דרוש להר"ם מדינה, דרוש לאלמנת שר וגדול בתורה כמהר"י שמאמא ז"ל, דרוש למהר"א ויזמאן, דרוש לחכם ר"י הכהן מת במגפה תקמ"ה ודרש עליו בפני זקינו מו"ר ר"י הכהן הדיין, דרוש לחכם ר"י קטן, דרוש של מהרח"א נר"ו [החיד"א?] לשר העיר ר' ישועה הכהן טנוג'י, דרוש למהרי"א זרקא, דרוש חכם ר"א פרץ [ר' אהרן פרץ מאי ג'רבא?], דרוש למהרי"ר שלמה, דרוש לבת מוה"ר חק נתן, דרוש להנכ' [להנכבד] הר"א הכהן יהונתן, דרוש להנכ' הר"א מעארך' זוטא, דרוש להנ' מסעוד אזולאי, דרוש לקבאר באשי [אולי נשיא היהודים?] מנחם בסיס, דרוש לקבאר באשי ישועה בנו, דרוש לקבאר באשי רחמים שמילה, דרוש לפרנס טוב הר"ד מועטי, דרוש לגבאי בקור חולים הר"י מגרס (אולי מגדס), דרוש לאדונתי אמי שנת התקכ"ז, עוד לא"א [לאדונתי אמי] ז"ל, דרוש לאחותי בת אבי, דרוש לאשת מהר"ש אלפסי, דרוש לאשת מהר"י א"ח נר"ו, דרוש לבת מהר"ד גג' יצ"ו, דרוש של אשת הנ' מהר"א מעארך', דרוש לאלמנת הנבון

הר"ד טובייאנה ז"ל, דרוש לאלמנת החכם הר"ד מועטי ז"ל, דרוש שבת שקלים, שבת זכור, שבת החודש, שבת הגדול, שבת שלפני ראש השנה, שבת תשובה, שבת כלה, ושאר הדרושים שמצאתים בח"ב כ"י תמצאם למטה.

והדרושים שנדפסו בס' חיים וחסד הם על אלה החכמים: דרוש על מהר"ר שמואל דרמון בהר"ר משה בשנת תקכ"ז, מהר"ר שמשון אבוכארה שנת תקכ"ט (שישב על כסאו של מהרי"ל בעל זרע יצחק, והיה משים עצמו כשיריים, והובא בס' יפה נוף לר"ב אישפינוזא), מהר"ר ברוך כארבליו התקמ"ה (בע"ס מירא דכיא) וגם על הרב נהוראי אזוביב אב"ד בארג'יל, מהר"ר מרדכי אלחאיך' אביו ב' דרושים שנת התקל"ז, מהר"ר יצחק אלחאייך' בשנת התקס"ג (היה אב"ד דק"ק פורטוגיזיס, ואשתו בת מהר"ם קאראבליו), מהר"ן בורג'ל רבו שלשה דרושים התקנ"ב, מהרי"ט אלגאזי [הגימ"ל רפויה] סדר נשוא התקנ"ב, מהר"י בן נאיים כ"ה תשרי התקס"ד, מהר"ש אלפאסי התקס"א, מורנו הרב עמוד הימני מעוז ומגדול כמהר"ר דוד ז"ל בן לאותו צדיק סבא דמשפטים מורנו הרב ר"מ ור"מ כמהר"ר משה נג'אר (יכ"ן הוא החתום בס' שתי ידות חזקוני בשנת תפ"ז) והיתה מנוחתו בליל יוה"כ התקל"ג, מהר"ר משה בנו של הר"ד הנז' התקנ"ז (יכ"ן הוא החתום בס' לימודי ה' להר"י נג'אר), דרוש לחבירו (של המחבר) מנוער גם עד זקנה לאחיו מהר"ר אברהם בן הר"ד הנז' בשנת התקנ"ט (שני האחים היו דיינים מצויינים פה). דרוש למהר"א כ"ייאט התקמ"ו, למהר"ר שלמה הכהן טנוג'י התקס"ג, דרוש למהר"א גאביזון התקנ"ה, ב' דרושים למהר"ר שמואל הכהן הדיין התקס"ד. עד כאן מערתא דדייני ואחר כך מערתא דחסידי: דרוש למהר"ם סלום, דרוש למהר"א שפירא ערב דערב יום הסליחה התקכ"ז, דרוש למהר"י מוהדאר שנת ז"ך ויש"ר (התקכ"ז [1]), ושם מביא מספרו זרע יעקב כ"י. דרוש מהר"ר שמואל צוייד דיין ומקובל ולא הניח בן אחריו שנת לבש"ר עגום — התקל"ב (יושב ושוגה בבית מדרשו של שם טוב מלך חסיד צדקת ה' עשה הא בצנעא הא בפרהסיא משכיל על דבר מושבח ועומד לפום רבנן כה"ר יוסף בשמוט תמ"ך) (יכ"ן והרע"ח למד אצלו וקוראהו בשם „מורי"). דרוש לשר העיר מהר"ר ישועה הכהן טנוג'י, דרוש לר' יעקב לומברוזו, דרוש לר' אברהם לומברוזו, דרוש למהר"א כטורזא סדר ויגש התקמ"א, דרוש הרב רבי יצחק חי לומברוזו, דרוש להגזבר הנאמן ה"ר יוסף בשמוט שנת התקמ"ה. עד כאן הנדפס ממערתא דחסידי.

וזה לשונו בדרוש זה האחרון: „דרוש על הרב סיני ועוקר הרים עצום ורב המקובל הגזבר גבאי צדקה לעניים כה"ר יוסף בשמוט ובניו ואחיו ואביו

1. החשבון אינו מתאים ואולי חושב רק אותיות ש"ר מן ויש"ר. ברם קושטא הוא שר' יעקב מוהדאר נפטר בשנת התקכ"ז, ע' מלכי תרשיש עמוד ר"ח. נאמ"ן פ"ש.

הגזבר שלום בשמוט שמתו כלם תיכף במגפה הגוראה רח"ל שהיתה בשנת כעיר שחבר"ה ל"ה יחדיו לפ"ג" (התקמ"ה). (ומעטים אשר נמלטו ובתים רבים התרוקנו מיושביהם והיו סגורים על מסגר ולא נודע בעליהם איה. ובשבילי עולם כתב שהיתה בשנת תקמ"ט, ואולי חזרה בשנת תקמ"ט). שם בדרוש ההוא נשא תאניה ואניה עליהם ובתוך דרושו אמר כדברים האלה (בנדפס ליתא ואני מצאתיו בספרו כ"י ורשום עליו מסגרת סביב): „אמור מעתה חובת גברא מילתא דרמיא עלי ועלי דידי ליהדר למימני יומי ולממני שבועי שבועות שתים שהן הרבה, בכיה לדורות על ס"ת שנשרף, נידון בשריפה החמורה זו הדבר, אשתא צמירתא אכלא ומדקא אבות ובנים א"ח למחסור הגיעו לפרקן פרק אלו הן הנשרפין בחולי הרע ומר הזה, לא שזפתו עין רואה ארץ נושבת הלזו, גם אבותינו לא שערום כי שנות מספר הסמוך לשמונים שנה לא עבר בה אש אוכלה הוא הדבר, אי לזאת נלכה נרדפה לדעת מהות החולי הרע הזה ברב כח אתיא רבי"ה רבי"ה. ועל השנות בשנותו את טעמו, כי שאל נא לימים ראשונים פעמים שלש הן ל"ו הוב"א (יכ"ן הפסוק הן לא הובא את דמה, עשה ממנו מליצה ל"ו הוב"א, ר"ל מחלת הדבר בלשון ערבי א"ל וב"א), לא חלו בה מקטני ארץ לרבות כל מיני קטנים אלא גדולים דבני עונשים ניגהו, הוגד מראש מקראי קדש הנאמרים באמת סדר קרח: הרומו מתוך העדה הזאת וגו' והדקדוקים עצמו מספר ספר קדמי, והיותר קשה כיון דמרע"ה קיבל את הקטרת ממלאך המות עצמו וכן עשה אהרן א"כ מאי דעתיה דמלאך המות שעמד מנגדו, האם אהדורי קא מהדר ביה. ובגי' [ובגליון] רש"י נמצא כתוב שלא יועיל הקטרת אלא למי שלא נגזר עליו וכיון שניתן רשות למלאך המות אינו מבחין וע"י הקטרת עביד הבחנה אבל למי שנגזר עליו אין מעצור".

יכ"ן מהדברים האלה נדע כמה היתה קשה המגפה הזאת בשנת תקמ"ה בקיץ שנגעה אף בקטנים דלאו בני עונשים ניגהו משא"כ הדבר שלפניו קרוב לשמונים שנה (בשנת תס"ה, ורבי פרג'י שוואט עשה קינה קורעת לבבות בלשון ערבי על בגידת הזמן ונדפסה, תחילתה „אה אתנחר קלבי והאג'ת נארהו") וכן את שלפני פניו ושלפני פניו לא שלטא כי אם בגדולים דבני עונשים ניגהו לכן לקו ביד פשעם אבל לא בקטנים דלאו בני עונשים ניגהו, וכפי הנראה מדרושיו האחרים בכ"י כי חזר הדבר בשנת תקנ"ו ותקנ"ז אבל ברפיון קצת, וכ"כ במשחא דרבותא דף... וכן נודע חולי החמימות (כ'רוג' — פיבר תיפואית בלע"ז) שהיה בשנת תקס"ו (עיין ערך ר' חוגא מגדורה) גם בשנת תקע"ז תקע"ח תקע"ט חזר הדבר אמנם ברפיון קצת (וקורין להם בערבי חולי הגדול — התקמ"ה — והקטן). ורבים ברחו מהעיר לליוורנו וביניהם הרב

ישועה צפג' (ונולד לו בנו שם הוא הרב הגדול מהר"ד צפג' ז"ל), גם הרב אברהם חג'אג' ז"ל וישב בבית ה"ר אליהו סעדון המדפיס בליוורנו. וכן בשנת תר"י באה מגפה גדולה לעיר וחזרה בשנת התרי"ו ברפיון קצת וחזרה התרכ"ו. ובשנת התרכ"ז היה כרוג' גדול פה וחזרה התרמ"ה ברפיון וכלתה ונעצרה במות הרב הגדול סופר מתא ה"ר מרדכי כהן גנונא ז"ל, שהיה ביתו בית ועד לחכמים ושם בית אוצר ספרים גדול מכל הפוסקים והמפרשים, ואני הייתי מתלמידיו בבחרותי, זיע"א (ועיין ערך ר' אברהם הכהן יצחקי בסופו).

לאחרונה אכתוב מה שמצאתי כתוב בספר חלק ב' של „חיים וחסד" בכתב יד החו"ש חיים דוד כ'ליפ'י: „ספר כתב איש רבי הר' מעלת המאור הגדול מעוז ומגדול כמהר"ר עוזיאל אלחאייד' זצוק"ל בעה"מ משכנות הרועים מר דיינא בעיר ואם בישראל המלאה חכמים וסופרים תוניס יע"א, ה' יזכני להדפיס הדרא והוא החלק השני שיטה על מסכת שבת פסחים ביצה ודיני מוקצה ונולד בפלפול ארוך על הרי"ף והבעה"ג [והרב בעל הלכות גדולות] והר"ן והמרדכי והרז"ה והשגות הראב"ד והרמב"ם והטור שאר הראשונים יש"י עמה"ן [יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו], כה דברי הקטן דל ורזה הדל באלפי הץ' (הצעיר) חיים דוד כליפי סילט"א".

יכ"ן ארשום פה הדרושים הערוכים שם בחלק השני ההוא: א) דרוש למהר"ר שמואל צוייד[2] ולא הניח בן אחריו. ב) דרוש למהר"ר דוד נג'אר. ג) דרוש למהר"ר מרדכי חאיך אביו שמת בצפת שנת זרע קדש מצבת"ה. ד) דרוש למהר"ר מהר"א כטורזא — תקמ"א. ה) דרוש למהר"ר יצחק חי לומברוזו שנת טו"ב ויש"ר (תקל"ג). ו) דרוש על הענותן מהר"ר אברהם בן הרב זרע יצחק לומברוזו שנת קדמ"ת עדן. ז) דרוש על החו"ש כמהר"ר אברהם ואיס, קדמ"ת עדן. ח) על החו"ש כמהר"ר שמואל צוייד, קדמ"ת עדן. ט) על מלך כשר כמהר"ר שלמה נטף, סדר יתרו ואתה תחזה מכל העם. יו"ד) על הזקן כמהר"ר יעקב לומברוזו. י"א) דרוש לגבאי צדקה קבאר באשי כמהר"ר מנחם בסיס. י"ב) דרוש לגבאי צדקה קבאר באשי כה"ר אברהם ואלאנסי דק"ק פורטוגיזיס שנת המשר"ה על שכמו, היא שנת המגפה הנוראה דבר כבד מאד מאד בעוונותינו, ואברהם עומד במשמרתו לעמוד לשרת מצוה רבה לא זז מלחבבה כגון דא ודאי חשיב כמוסר עצמו על קידוש השם ית' ויתׂ' [יתברך ויתעלה] ולמעלתו אין די באר, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו. יג) דרוש לשאר בשרי כמהר"ר רפאל בן המקובל יעקב אלחאייד' שנת קדמ"ת עדן. יד) דרוש להר"ר מר דרור שנת קדמ"ת עדן (יכ"ן אולי בעל ס' מירא

---

2. למעלה הזכיר כבר כל הדרושים האלה או רובם מס' חיים וחסד ח"א וח"ב. ואולי כאן מציין מתוך כ"י אחר וערוכים שם בסדר שונה. וצריך עיון. הנ"ל.

דכיא). טו) דרוש להחכם ועניו מהר"ר יעקב בר אברהם אחיו של הרב זרע יצחק.

מהר"ר עמנואל חי ריקי בע"ס משנת חסידים ושאר ספרים, עיר מולדתו פירארא ונתגדל בריוויגו והיה מלמד בגוריציאה ואח"כ בפריונצילה ואח"כ מ"ץ בתרייסתי ואח"כ בצפת תוב"ב. וחזר וישב מ"ץ בפירינצי ואח"כ בליוורנו ואח"כ בארם צובא ואח"כ בירושלים, והלך לאמשטרדם ולונדריש וגיבליטאר וריגייו וויגיציאה ולקחוהו בשביה והביאוהו לעיר טראבלס של ברברייה ונעשה לו נס ותיכף נפדה. ובהיותו בארם צובא חלם חלום אחד ואחר פטירתו מצאוהו כתיבת ידו וזה נוסחו „זכרון כי בירושלים שנת הת"ק חלמתי בחודש אב או בחודש אלול שאיני זוכר בדקדוק כי אני ואחד היינו נהרגים על קידוש השם, ובאותה (שעה) [שנה] עצמה בליל ש"ק כ"ה לאלול שבת נצבים וילך ראיתי שאומרים לי שנשמת בני משה חיים היא נשמת תנא אחד, וא"ל [ואמרו לי] שמו ואיני זוכר. ואני שאלתי עלי מי אני, ועלה במחשבתי לשאול אם אני שמעון או אביו יוחאי, והייתי מתבייש להוציא השאלה הזאת מפי, וטרם שהוצאתיה אמרו לי אתה יהודה בן בבא. ושאלתי אם אותו שאמר שממאנין את הקטנות, וכמדומה לי שהשיבו לי רחל ולאה, ונתעוררתי. וכל זה אני זוכר אותו בבירור. ע"כ זכרון החלום. ובשנת התק"ב כשחזר מירושלים לחו"ל להדפיס ספרו „חזה ציון" והגיע למודינא לעבור לפולוניא פגעו בו ד' אנשים צוררים בחרבות על ירכיהם וידברו אליו במרמה והתעו אותו מן הדרך ולקחו כל אשר לו ויהרגוהו ויקברוהו על שפת הנחל. וכשמוע אנשי מודינא יע"א קמו טובי העיר ומנהיגיה ואשר להם כח לעמוד בהיכל המלך בגין הורמנותא דמלכא, ושמו לדרך פעמיהם ואין הכסף נחשב בעיניהם והוציאוהו מקברו והוליכוהו לקברי ישראל אשר בעיר גינטו [צ"ל צינטו] תנצב"ה, אחרי שעברו עליו ששה ימים. ולא מצאו בבשרו שום פצע וחבורה וכמעט כמו היה חי לא כהתה עינו ולא נס לחו, זיע"א. מעשה צדיקים סי' שמ"ח.

מהר"ר עמנואל מאנסאנו בן הרב החסיד מהר"ר יהונתן (בן הגזבר הנאמן החו"ש מהר"ר עמנואל, בר החו"ש מארי מתניתין ורך בשנים כמה"ר יוסף הנפטר שנת ת"ה בהיותו קורא קריאת שמע, בר יצחק בר החסיד יוסף מאנסאנו) מרבני המערב הפנימי בעיר פאס. ראיתי ממנו קובץ קטן בכ"י כעין ילקוט מכתיבת יד בנו מהר"ר אליהו מאנסאנו, לפסח ורמזים וחידושי תורה שחיבר סביב לשנת הת"ק. גם העתיק לתוכו איזה ענינים מחכמי דורו

ובהם נמצא גם רפואות טבעיות וסגולות וקמיעות שהעתיק מכתבי חכמי דורו וחכמים אחרים. לראשונה יבוא ס' „ארוחת ירק ובית היין" או „תורי זהב" והוא פי' על הגדה של פסח (הוא קיצור לשון אבודרהם בתוספת נופך) להרב עמנואל בר יהושע סירירו בשנת ת"ף, הועתק ע"י מסעוד בן מגירץ גר"ו. יכ"ן והוא בעל „תוכחות מוסר" על משלי הנדפס מכבר ושיטות בש"ס בכ"י. ב') פיוטים לפסח לכה"ר יהושע סירירו הנ"ל. ג') גם פיוטים לפסח להמחבר שיסד ותקן בשנת הת"ק. ד') לר' משה בן זמרא: „אל אדון העולמים, ארגז לך מלא רחמים, ארים קולי במזמור, אפצחה רון וצהלה לאל ביום גאולתי, מה נמלצו לחכי מצוף". כ'ריזג' זחלתי ואירא מחוות פלאך. ה) לנשמת ולקדיש סי' שמואל: „שירה פצחי נפשי וגם שמחי, שרים קדמו וגם נוגנים, מלאכי רום העליונים". ו) פיוטים ושירים לר' דוד בן אהרן ז' חסין (בל"ס הוא בעל תהלה לדוד שנדפס באמשטרדם תקס"ז. יכ"ן) ומכללם שיר אחד בשבח העיר „תאפילאלת" עיר התמרים וחכמיה, תחלתו „אספר פלאיך". גם פיוטים לר' מנחם סירירו. ז) פיוטים לר' יעקב אבן צור או לר' יעקב אדהאן ממראכש בני דורו אשר שמע מהם ומביא דבריהם בענין סגולות ורפואות. מהחו"ש הדו"מ מהר"ר יעב"ץ בש' תצ"ה (יכ"ן הוא ר' יעקב אבן צור בפיס) להפיל גורל בחומש. עוד מכתבי החו"ש הדו"מ הגז' שהעתיק מהקונטרס שהביא החכם השלם כמהר"ר יעקב הלוי ברוכים מירושלים תובב"א והוא סגולות ורפואות. רפואות לכבד ולטחול מצאתי בכ"י מהר"ר שאול סירירו זלה"ה. אלו הסגולות העתקתי מעם החה"ש הרב החסיד כה"ר אברהם אזולאי מתושבי מראכיש יע"א. למגפה מכ"י זקני זלה"ה משם החה"ש הדו"מ כמהר"ר חיים טולידאנו. העתק מספר קדמון מחכמי קאשטיליה, מהרופאים שהיו פה פאס. מקונטריס מהר"ר חייא דיין זלה"ה. מליקוטי הר"י כהן. מהר"ר שלמה בן עמאר, מר' אלעזר מגרמיזא, מהַרמב"ן, מרבי יצחק דמן עכו רפואות וסגולות וקמיעות (יכ"ן בל"ס הוא בעל מאירת עינים כ"י הנודע). מהר"ם קורדוירו, ממהרח"ו, מספר השמות (יכ"ן קרוב שהוא מקור השמות או שרשי השמות להרמ"ז). עוד העתיק בקובץ זה הנ"ל מדברי מחברים אלו: א) מצאתי כתוב בכתבי החכם השלם כמהר"ר סעדיה אבן דאנאן זלה"ה וז"ל מצאתי כתוב בספר „תרומת השם" שעשה ר' סעדיה בן יקר בפרשת מקץ וז"ל אמר שלמה המורסי הייתי במערב ושאלוני חבירי וכו'. ב) נמצא כתוב בכתב יד החכם השלם כה"ר יצחק אבזמיל ז"ל וכו'. ג) מצאתי כתוב בכתב גור אריה יונק מן הבשן, שייף עייל שייף נפיק וביישן, הלא הוא החכם כהר"ר דוד חסאן, האל אשר לא ינום ולא יישן, יחפי עלויה בגדפוי והוא ממתא סאלי יע"א והוא מתגורר היום פה פאס יע"א עיר גדולה של חכמים ושל סופרים וז"ל

וכו׳. ד) מצאתי כתוב בכ״י החכם כה״ר יצחק אנצ׳אם ישצ״ו וז״ל... ה) מה שהשיב אורג אחד לע׳ (?) פנחס הכהן זקינו של ר׳ אהרן בר ע׳ נחמיה הכהן ג״ע. ו) שמענו עוד על הסופר המובהק ה״ר עזרא די פארידיש ז״ל בימי החה״ש ת״ר יהודה עוזיאל זלה״ה באו שני אנשים וכו׳. ז) שירים מר׳ עמרם השוחמי על משנה תורה להרמב״ם (יכ״ן עיין בערך מהר״ר יהודה קורייאט ותמצא הרוב מאלה החכמים שהיו שוכני ערי המערב). ח) מראות השתן לר׳ יוסף בן זבדא (יכ״ן צ״ל זברא) זצ״ל, י״ג שערים. ט) מוסרי אריסטו. יו״ד) סגולה טבעית לעשות זנג׳ר, לעשות זהב, לעשות כסף. (יכ״ן אלו השלשה מועתקים בעמוד הבא ומי חכם ויבינם) [ואני המעתיק לא מצאתים בכ״י שלפני. נאמ״ן]. חם.

מערכת הפ״א

ר׳ פראג׳י בר נסים שואט הקדוש ואיש המופת אצל אחינו היהודים שוכני חוף אפריקא הצפונית, היה משורר נפלא ונעים זמירות ישראל, חיבר תשע מאות פיוטים והגם עד היום בארג׳יל. ספר הדיואן שלו המכיל 900 פיוטים היה בבית מדרשו של הרה״ג כמוהר״ר נהוראי ג׳רמון (עיין ערך ר׳ יצחק ג׳רמון) המלא ספרים עתיקים ויקרים ומהם הרבה כ״י (בשנת תקס״ו מצא הר״א כלפון בבית גנזיו של הר״ן ג׳רמון דנא ס׳ חשק שלמה כ״י על שיר השירים, ספר גדול כקובץ מדרש רבה בלא פירוש, נשלם בשנת השכ״ח ע״י החכם יצחק בכ״ר עמנואל דלטאש. גם מצא שם ס׳ הדיואן לר״י הלוי כ״י כמ״ש במחנה אברהם בערכם). וכאשר שללו האלג׳ירים את עיר תונס בשנת ר״ע ומ״ר היא תקי״ו (נודעת בשם „עייטת יונס עאם תונ״ס״ ר״ל צעקת יונס ראש המורדים של האלג׳ירים היתה שנת תונ״ס היא תקי״ו. והמלך עלי באשה ברח באישון לילה מן העיר והאלג׳ירים העמידו מלך משלהם גם שר ליהודים מהיהודים שלהם ושמו דוד טוביאנא, והעבירו שני הנשיאים שהיו ממשפחות בית נטף) לקחו היהודים אשר באו עם האלג׳ירים השוללים הרבה ספרים מבית המדרש הנז׳ שהיה ברחוב רבע היהודים ובכללם ס׳ הפיוטים הנז׳ גם כל כתביו ומחמדיו של הרב המופלג הנז׳ לקחו עמהם כנודע (גם ספרו של הרב מסעוד אלפאסי שחיבר על הרמב״ם, גם הרב מרדכי אלחאיך׳ אביו של הרע״ח אלחאיך׳ שללו בוזזים את כל רכושו כאשר כתב בנו הנז׳ בדרוש שדרש עליו הנה הוא בס׳ חיים וחסד) ושארית הפליטה נדפס אח״כ בשם „יתר הבז״. ובעיר תונס נמצאו קצת העתקות מפיוטיו שנלקחו בימי קדם מס׳ הפיוטים הנז׳, ונדפסו קצת מהם בליוורנו תרכ״ו בס׳ שירי זמרה, ויש בכ״י כפלים לתושיה, ומכללם ראינו „מעמד לחנוכה״ (עשרה פזמונים) כמו מחזור קטן לימים נוראים. גם היה בעל

קבלה כי יסד שיר אחד „בר יוחאי בוצינא קדישא״ ועוד אחד „אנא מייחד בדחילו ורחימו״. שיריו ופיוטיו מהוללים מאד בפי אחינו תושבי הארצות האל ורגילים על לשונם. משוררנו זה עוד בימי עלומיו בא מפאס עיר מולדתו לגור בתונס וישב בה, ושם חיבר את שיריו שירי קדש ופיוטיו הנפלאים בלשון עברית צחה (כפי משקלי וניגוני שירי הערביים הרגיל מאד אצל משוררי הארצות האל, מימי תקופת המשוררים בספרד עד ימינו אלה). בספר שירי זמרה הנדפס בליוורנו תרכ״ו גם בסידורי תפלה מנהג הספרדים נמצא קצת מפיוטיו ובקשותיו, ובסוף ס׳ הלולא רבא הנדפס בליוורנו תר״ז נמצא פיוט בר יוחאי (בשבח רשב״י) ממנו ע״ד הקבלה. גם חיבר הרבה קינות ומהם הקינה הנודעת „מי לא ייראֵ גערת, אריה יום ממארב, עלה ויעבור פרת, עם חיל גדול ורב״, ונדפסה בסדורי תקון חצות. וראיתי הרבה מפיוטיו וקינותיו בלה״ק בכ״י ומכללם פיוט „אומרה לאל סלעי״. גם פיוט „איש מלחמה קום״, וסי׳ פרג׳ בר נסים שואט. וכן „אערוך בנעים קולי״ וכן בשיר „אהלל אל אבותי״ חתם „אני פרג׳ חזק שוואט משפחתי״. וכפי ששמענו חיבר הרבה שירים עבור איש אחד שמו מרדכי כאשר נראה משיר „מזהב ומפז רב״ שראשו מיוסד ע״ש מרדכי ובאמצע חתם שמו פרג׳. וכפי הנראה שכל השירים המיוסדים על שם מרדכי למשורר שלנו הם והוא חיברם למענו. גם בלשון ערבית צחה עשה פיוטים, ומהם „ארסל יא ואחד״ (ואני ראיתי קצת פיוטים וקינות לה״ר יהודה שוואט ואומרים שהוא אחיו).

הרא״ך במעשה צדיקים מהדורא קמא סי׳ מ״ח אחר שהביא המעשה שלו כתב וז״ל: ובאו היהודים ועשו לו כבוד גדול וקברו אותו שם בתאסתו״ר, והמצבה שלו אחר בית הכנסת. ואני אברהם הכותב שמעתי מפי מגידי אמת שלילה אחד ליל שמחת תורה באו הפייטנים לשורר בביהכ״נ לכבוד חתן תורה והיו משוררים פיוטים שלו כל אותו הלילה והיתה אורה נכנסת להם מתוך אותם החלונות שבביהכ״נ הסמוכים למצבתו. ושמעתי שהיו לו תשע מאות פיוטים וכו׳. ע״כ. יכ״ן בלא ספק נאבדו לנו הרבה מפיוטיו רק כמאה וחמשים שירי קדש נשארו לנו בכ״י, ויתר שיריו שירי חול בעברית וערבית צחה (גם בתרגום) וגם קינותיו בעברית וערבית נאבדו כלם ולא נשארו רק שתים הידועות „מי לא ייראֵ גערת״ ובערבית „הא אתנחר קלבי״ על המגפה לתפ״צ [לא תקום פעמיים צרה].

במותו קרה מקרה נפלא אשר על ידו נקדש ונערץ שמו ובין קדושים נמנה, וזה הדבר: באחד הפלכים אשר לעיר הבירה תונס יע״א הנקראת „באג׳ה״ קרוב לשנת התי״ס היתה מנוחתו כבוד שם, ויען שהיה בית הקברות רחוק מאד מן העיר בכפר קטן הנקרא „תסתור״, כי כן היה המנהג מאז לתת שדה קבורה

ליהודים הרחק מאד מן העיר בארץ מלחה ולא תשב, לכן אחר שעשו לו כל צרכו נשאוהו בתכריכיו על פרדה אחת ותלך כל הכבודה אחריו. המה באמצע הדרך והנה המלך עם חיילותיו באו ממלחמתם שכורי נצחון כלם ויפוצו על פני כל הככר מסביב, ויהיו להם היהודים למפגע על דרכם, ובעיני המלך רע כי היהודים קדמו את פניו במתם וכן לא יעשה, ויחר אפו עד להשחית. היהודים המה ראו כן תמהו ויראו מאד ויברחו כלם וימלטו על נפשם ויניחו הפרדה נושאת הארון לבדה מבלי תומך ומנהל. ויבט המלך וירא והנה הפרדה אוחזת בדרכה הלאה בדרך ישר לא תכשל בה — אף כי ארחות עקלקלות ילוו על דרכה — ויתמה המלך מאד ויאמר אל עבדיו: „אין זה כי אם איש אלקים קדוש הוא האיש הזה", ויתן צו לכל חילו לאמר: „הלוד תלכו והתלויתם אחריה לכל אשר תאוה נפשה ולא תטו מני אורח מנלה [מלשון הכתוב איוב ט"ו כ"ט ולא יטה לארץ מגלם. ע"ש בפירוש המצודות] עדי הגיעה למחוז חפצה לעמוד שם, או אז תכרו לו שם קבר". ויפנו כלם ללכת אחריה, גם המלך בעצמו אחז דרכו עמהם. ותלך הפרדה לדרכה עדי הגיעה לכפר הנ"ל ושם בהרחק קצת מבית הקברות הנ"ל עמדה מלכת. ויצו המלך לקרוא ליהודים לכרות לו שם קבר, ושם קברו אותו ע"פ מצות המלך, ויגידו למלך את תוקף פרשת גדולתו וקדושתו ויהי הדבר לנס בעיני המלך והעם, ויבחם המלך על הרעה אשר דבר לעשות ליהודים ולא עשה. מני אז ועד עתה שמו נודע ומפורסם כאחד הקדושים אשר בארץ החיים המה, גם אצל הישמעאלים נודע ומפורסם בשם „ר' פרג'י איש המופת". ורבים מבני ישראל באים אליו בקיץ לזייארא לעשות שם את חג ההילולא שלו וקורין בס' הזוהר ומנעימי שיר שבחיו בל"ע [בלשון ערבית] [1] ועושים אזכרה לנשמתו ומשתטחים ונושקים עפרו ומחלקים סעודות ונדבות זיע"א. (רובי הענינים בערך זה כתבם ר' אברהם כלפון במעשה צדיקים סי' מ"ח משם ר' פינחס ג'רמון ז"ל).

אמר יכ"ן הנני מעתיק פה רשימה מפיוטיו כפי ספר כ"י שבא לידי שיש בו כמאה ושלשים פיוטים כלם שירי קדש. תחילה מעמד לחנוכה הנ"ל מיוחס לאביו ה"ר נסים נ"ע. מעמד לחנוכה. רשות למגן סי' א"ב עד אות מ"ם: „אספרה מקדם פלאיך רב דעת, בקום עלי אדם ואנכי תולעת". פזמון סימן פרג'י: „פנת יקרת יסד אל, בציון העיר היקרה, כהן המשרת במקדש מלך ועזרה, שבעה יהי עורך במצותך לו הישרה, בהעלותך את הנרות אל מול פני המנורה". כרוג' סימן פרג'י: „פזורי ציון יצמיד לתוך מרבץ מלונם".

1. הוא השיר הידוע המתחיל „יא אילהנא, יא אילהנא, רבי פרג'י יכון מעאנה". נאמ"ן מ"ש.

מחיה מאות נו"ן עד תי"ו חזק: „ניגי בליעל בהבעיתם עדתי, נוראות עניתני בצדק אל מנתי". פזמון סימן פרג'י חזק: „פקוד גפן מדוכת, חזיר יער בוגד, מייחלת לסוכת, בנו ישי תעודד, ותראה בלשכת, שכינתך להגיד, מזמור שיר חנוכת, הבית לדוד". כרוג' סימן פרג'י: „פליטי אפרים אשר כשה תעיתם, רמוסים בגלות ונרדמים כמתים, גבורתי תראו כמו מאז ראיתם, ונתתי רוחי בכם וחייתם". משלש סימן שוואט: „שובה אלי עבדי יעקב אשר בחרתיך, זכר נא כי כיום כאריה הגברתיך, להלחם ביון חוזק תפארתך, בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך". פזמון סי' פרג'י: „פדויי ה' הזכירו, שמו כי נשגב באותותיו, בואו שעריו בשירו, מיום אל יום ישועותיו, העת יוונים הצרו, לנו להפר תורותיו, על במתי עב העלנו, ה' ויאר לנו". ובכן ולך תעלה קדושה כי אתה אלהינו וכו'. אחר זה שני פיוטים סי' אני פרג'י ברבי נסים חזק. בפיוט השני ערך בו כל דיני חנוכה, ואח"כ תם מעמד לחנוכה יו"ד פיוטים. וזאת הרשימה ע"פ סדר א"ב:

א) אשמח בך צור לבבי (לקדיש) סי' א'. אל תיראי תולעת יעקב סי' ס"ב. אשיחה במר נפשי סי' פ"א. אלוה רם אוחיל טובך סי' ק"י. אומרה לאל סלעי (סימן אני פרג'י בר נסים שואט חזק) סי' קי"ו. אל הר שומרון שוב ורעה אילה ק"ט. אלוף נעורי (יאמר) [אומר] ל"ז. אשאל ממך מענה דוד קי"ד (יכ"ן נדפס השיר הזה גם בס' עמודי העבודה שנת תרט"ו, והוא תולדות הפייטנים הראשונים גם האחרונים, ומשוררי תונס לא ידעם). אקרא לאלהים עליון יפקוד (לברכו) קכ"ט. אהלל אל אבותי אליו אפצח אמרים ע"ז (סי' „אני פרג'י חזק — שואט משפחתי". כל בית מסומנת באות אחת לכל מלותיה). אשאלכם המון מחקר ומזמה צ"ד. אבי אבי חיש עזרתי (הסוגר „ית") צ"ו. איש מלחמה קום (סי' אני פרג'י בר נסים שוואט חזק נצח סלה לעד) קכ"ה. ארסל יא ואחד וחדאני קכ"ו. אדון אשר בין היצור נעבד ס"ח. ארזי לבנון נטע ה' (לחתן) קכ"ג. אתה ה' מגן בעדי י"ו. אחלי דרכי יכונן י"ט. אחד יחיד ומיוחד חי ל"א. אגדיל במלים גדול ל"ו. אעלוזה בך אל ישועתי ט"ל. אם הבנים גלות יושלם מ"א.

לשבת: אזמר לאל שיר חדש ג' (סי' אני נסים חזק, והסוגרים „ביום השבת").

אערוך בנעים קולי זמר (סי' אני פרג'י ברבי נסים שוואט חזק נצח סלה) נ"א. אום נסוכה בת מלוכה מ"ת. אנא מייחד בדחילו ורחימו (בלשון תרגום ע"ד הקבלה) ס'. אדון הרחמים לדל מעתיר נעתר (ע"ד הקבלה) נ"ט. אתענג על אל איום (לשבת) ס"א.

... נורא לאן תעלה ותגבר יד צורר ק"ל (חסר א' מן אני וג' מן פרג'י

חזק). (עושה ברקים, צוה מצות וחוקים, סכת דוד הקים / חטא העביר, ולתוך דביר, קבץ בנים בגילה[2]).

פיוט על סדר א"ב חסר עד אות מ"ם: ... מהר יענו שואלים ממך חטא עמך שא אל תעבור [תעכור ?].

ב) בר יוחאי בוצינא קדישא נהיר לך כנהורא דנפישא, כלו בלשון תרגום נדפס בס' שבחי הלולים ובהלולא רבא ליוורנו. העתקו תמצא להלן.[3]

ג) גדול אדוני ורב העליליה סי' ע"ג.

ח) חבצלת השרון עוררי רון ל"ד. חסדי ה' אמלל אזכיר ס"ז. חתן עטרת זיין הא בית פ"ו.

י) יה תן ארוכה אל מחלת ע"ט. יה קום ענני ומאורך ינהר פ'. ירח יקר מלא בן יומו (נעתק בערך הגביר דוד נטף) ק"ח. יה למען חסדך אהבת הורים ק"ג. יה לבנים רצונך עשו ה'. יה כמה יהיה עבד מושל בי מ"ה. ידמה חתן בין שושבינים (לחתן) כ"ג.

כ) כל שומרי שבת פצחו רננים (לשבת) צ'. כי יבעל בחור בתולה נ"ד. כלה גברת חית בית הא פ"ז.

ל) לקנות עמך עליון הוסף ידך שנית פ"ג. לבשי עוזך יפה כולך (בשרשים ושמות נרדפים) קי"א. למה ידיד ירחיק נדוד כ"ו. לנו יעמוד מיכאל אליה וינון (חסר הראש) ע"ו. לכבוד מקודש בין כל מחנות קדש (לשבת וראש חודש) קי"ז. ליום זה שרי ונוגני[4] נגן (לשבת) סימן קכ"א.

מ) מרום עלי כל שבח כוכב ישועה זרח (יכ"ן בשיר הזה רמז על השר ישועה הכהן טנוג'י[5] אשר ע"י מלשינות הודח ממשמרתו והונח בבית כלא) ולעם אשר נאנח תשבי וינון שלח (הקהל היו ממתינים על התפזרות העבים לברך ברכת הלבנה ובו בפרק היו בצער על השר והטפסר הנז', אז ענה המשורר בשיר הזה. כן שמעתי) סימן ע"ח. מזוזות פתחך אשמור ידידי ג'. מה נפלאה לי אהבתך ד'. מלך יקר מאין מחקר מי זה חקר ס"ג. ממעונות אריות מהררי נמרים, מי זאת עולה יפיפיה (שני אלה חתום בהם פרג' גם מרדכי). מזהב ומפז רב נחמדים

---

2. כן הוא בכ"י בין סוגריים ואולי הוא קטע מתוך השיר הקודם. הנ"ל.

3. נדפס בס' שירי ר' פרג'י שוואט (מהדורת ד"ר אפרים חזן) עמוד 237 עם שגיאות. ע"ש. הנ"ל.

4. במהדורת חזן עמוד 205 „שירי וניגוני". וגירסת המחבר עיקר, ויוכיח עליו ההמשך „נגן בתרועה היטיבו". גם המשקל בדלתות השיר יתד ושלש תנועות יתד ותנועה, מתאים לגירסת „שרי ונוגני". הנ"ל.

5. השר ישועה כהן טנוג'י חי בימי החיד"א (תקל"ד) כשני דורות אחר המשורר ר"פ שוואט. ואולי השמועה לא נכונה או שהיה שר אחר בשם ישועה בימי המשורר דידן. הנ"ל.

אמריך (סימן מרדכי וטאלע פרג'י[6]) ח'. מצות שבת תאיר עיני קי"ג. מה נורא אלוה גאות (לברוך שאמר, חסר בתחלתו אולי שיטה אחת) קכ"ח.

נ) סימן נסים: נודה לצור שוכני סנה, נחה עם צאן מרעיתך (יכ"ן שנים לו הם לה"ר נסים אביו של משוררנו זה, וראיתי ממנו בכ"י גם שיר ארוך בהלכות שחיטות ובדיקות. גם ראיתי ממנו מעמד לחנוכה כדרך שעשה בנו הנ"ל, גם פיוט בלשון ארמי תחילתו „בר יוחאי בוצינא דנהורא" (גם בנו עשה כמוהו תחילתו בר יוחאי בוצינא קדישא) ופיוט לשבת שקלים תחילתו „שמור עמי דבר האל וחוקיו" אשר ראשי בתיו סימנם „שקלים". ובנו רשם עליו „פיוט לשבת שקלים לאבא מארי").

פ) סימן פרג'י חסר כשתי שטין: ... ולהעביר ממך צמאך תשאבי ע"ד.

סימן פרג'י חסר כשתי שטין: ... חלץ עמך מקטוב קיים להם השבועה ע"ה.

פלאו וגדלו מם הא מם פ"ה. פרחי סגולה לאל תנו כבוד ק"ו. פיך יעלה נעלה ק"ט. פעולות אל מה נוראות (תמצא לקמן) צ"ב. פרחה הגפן בת רבים ו'. פודה כליל הדרי שמך קכ"ד. פודה פדה עם חרדו ס"ו. פודה ה' נפש עבדיו פ"ד. פארי בת נדיב ק"ך. פדה סוערה נאנחה פ"ט. פקוד אלי יפקוד ק"ז. פקוח פקח אוהבי עין קי"ח. פקח קוח קרא אבי קי"ט. פתחה פיה בחכמה (לשבת) צ"ה. פטדה וברקת חן על דמותך צ"ז. פיהו ישקני דוד כי ס"ה. פנה הזמן ואני בכבלי צר ק"ד. פלאך קויתי דגלי רוממה (על סדר זרקא מקף וכו') ס"ט. פועלי יביט לעמו ע"ב. פחד נאזר לבי בקרבי ע'. פועל גבורות יקומם דלים צ"א. פנים בפנים דבר ה' קכ"ב. פרשז ענן ישע על פ"ב.

לחתן: פי יענה זמרה היום בסוד „חוברה" (היא ביהכ"נ אחת של חברת גומלי חסדים.[7] יכ"ן) סימן ט'.

פועל שמי רומה י'. פני בטובי לך י"א. פארו שם האל בני י"ב. פרוח תפרח עופרה ויעלה י"ג. פדה נפשי מקרב לי[8] י"ד. פניתי רעיה לקבוץ בניך ט"ו. פעמי מרכבותיו לא עוד י"ז. פניך יוצר נגוהים י"ח. פלאי חסדיך דודי כ'. פתחי זכות פתח כ"א. פועלי מבור שוחה העלה כ"ב. פקודי ה' ישרים (לשבועות) כ"ד. פי יכונן תשבחות כ"ה. פועל שחק בתבונתו (לקדיש) כ"ז. פדיון הפק לשאר אחי (לשבועות) כ"ח. פרשתי ידי אליך נפשי ל'. פנה ברוב חמלתך ל"ב.

---

6. בראשי הבתים מרדכי ובאיזור פרג'י, ונדפס אצל חזן עמוד 197. הנ"ל.

7. בילדותי הכרתי בית הכנסת אחד ברובע היהודי בתונס „אלבטחה" נקרא „בית הכנסת אלחוברה" והוא ביהכ"נ עתיק ומכונה ע"ש ר' ישועה בסיס זצ"ל. נהרס יחד עם כמה בתי כנסת עתיקים בשנת תשכ"א בערך. ברור שהמלה „חוברה" שיבוש הדיבור והכוונה „חברה" כלומר חברא קדישא, וכן נדפס אצל חזן עמוד 231. הנ"ל.

8. אצל חזן עמוד 188 בטעות „מקדם לי". הנ"ל.

פלאי ידך אל ל"ג. פעמון שירי הקש (לחתן) ל"ה. פתחי מוסרי צוארך ל"ח. פדה יפדה עם בחון[9] מ"ב. פחד קראני יה צור מ"ג. פצחו ענוים רננו מ"ד. פיה תקפוץ עולה מ"ו. פניו דוד כלילי מ"ז. פניך היום אשחר (הסוגרים „עושה פלא") מ"ט. פניך יוצר גבוהים צ"ט. פנת יקרת דר מעונים ק'. פקוד יפקוד מצר עמו ק"א. פעלך (אראה) [הראה] אל תעלם ק"ב. פנים בפנים דבר ה' קכ"ב. פצחו עמי רון ושמחות כ"ט. פלח את כבדי חץ נ"ב. פצח רנני אקריב נ"ג. פי ימלא שיר ולשוני נ"ה. פצחי רנה וצהלה יפה נ"ן.

... נשגב בעולמך הט אזנך אל צעקת עמך (סימנו פרג'י בר נסים חזק, וחסר בהעתק הסימן פרג'י בר ולא נשאר כי אם „נסים חזק", והסוגר תמיד „מושל בכל רוחות") נ"ז.

פדני ריע ודוד בשמו ומעשיו ס"ד. פדיון אקו ואצפה כל זמני צ"ג. פרשי ורכבי הבט מזבול צ"ח. פלך הצבי יבנה בכחו ק"ה. פני דרכים יעלה גם סקלי קכ"ז. פתרון חלום לך לא נעצר קכ"ח. פותח ידיך ומשביע רצון (לקריעת ים סוף) קכ"ח. פי יגיד לך נצחי (לפסח) קל"א. פרי הגיון לבי אערוך לפניך (להלן). פרא אדם בשר ודם (להלן). פנה אלי אל רפא שברי.

ק) קוראי עונג שירו יחדיו (לשבת) ז'. קום יה פדה נעצר (חסר ב' שטין בסוף) ע"א.

ש) שומר שבת מחללו (לשבת) קי"ב. שערי אורה אלהים פתח פ"ח.

ת) תורה צוה יקותיאל (בשבח התורה) מ'. תם ונשלם.[10]

---

9. הכוונה לעם ישראל שנבחנו בכמה נסיונות בגלות, ואצל חזן עמוד 119 „כחון" והוא טעות. הנ"ל.

10. א"ה נמנו כאן קל"ח שירים מלבד המעמד לחנוכה, ומהם שלשה שירים לאבין של המשורר: אזמר לאל שיר חדש, נודה לצור, נחה עם צאן. נשארו קל"ה שירים, רובם ככולם נדפסו במהדורת חזן (ירושלים תשל"ו) וחסרים שם כ"ז שירים, והם (לפי סדרם כאן): אקרא לאלקים עליון, ארסל יא ואחד וחדאני, אעלוזה בך אל ישועתי, אום נסוכה בת מלוכה, נורא לאן תעלה ותגבר, מהר יענו שואלים, כי יבעל בחור בתולה, למה ידיד ירחיק נדוד, לנו יעמוד מיכאל, ממעונות אריות, מי זאת עולה, מה נורא אלוה גאות, ולהעביר ממך, חלץ עמך מקטוב, פקודי ה' ישרים, פי יכונן תשבחות, פנה ברוב חמלתך, פלאי ידך אל, פצחו עמי רון ושמחות, פצח רנני אקריב, פי ימלא שיר ולשוני, פצחי רנה וצהלה יפה, פותח ידיך ומשביע, פי יגיד לך נצחי, פרי הגיון, פרא אדם, פנה אלי אל רפא שברי. מתוך 27 השירים החסרים נדפסו 4 בספר „יד להימן" (לוד תשמ"ד) במאמר של מיכל שרף (עמוד 215 ומעלה) והם: ארסל יא ואחד וחדאני, אעלוזה בך אל ישועתי, פנה ברוב חמלתך, פותח ידיך ומשביע. ועוד שנים המתחילים: פרי הגיון לבי, פרא אדם, באו להלן בדברי המחבר. נשארו 21 שירים וקטעי שירים שנאבדו לנו. הנ"ל.

שיר אחד קטן שנוהגים לאומרו פה בניגונו
קודם קדיש ברכו בלילות ימים טובים, סימן פרג"י

פעולות אל מה נוראות, ועצמת ידו מה רבה
רם על שבח והודאות, ונעלה על כל מרכבה
גאה גאה על נבראות, יום שת הים לחרבה
יתגדל עוז צור צבאות (נ"א עושה נפלאות), ויתקדש שמיה רבא.

פיוט להרב המופלא ח"ק המקובל האלהי מוהר"ר פרג'י שוואט ז"ל

בר יוחאי בוצינא קדישא, נהיר לך בנהורא דנפישא, בר יוחאי.

בר יוחאי אית לך מרגליתא, טבא היא כלה מטרוניתא, די מינה אתניתא מתניתא, כל ליליא על פומך רחישא, בר יוחאי.

בר יוחאי נהירתא בנהורא, טב איהו שושבינא יקירא, בין מלכא ושכינתיה דנהירא, לך בהאי זווגא קדישא, בר יוחאי.

בר יוחאי ירית אולפן בתרי, אפייא רברבי וזעירי,[11] חד קבל חד הוו נהירי, גו ביתא די השתא כתישא, בר יוחאי.

בר יוחאי פום קודשא בריך הוא, לך נשיק נשיקין סגיאו, ובגין דא מקמיה גליאו, לך רזי אורייתא בלחישא, בר יוחאי.

בר יוחאי רשיעין גמירא, בשמאלך תדחינון לנורא, ושביבין דלהיטין תדירא, לדבקי האי סטרא דבישא, בר יוחאי.

בר יוחאי גו ביתא זמינא, האי דרגא דדרועא ימינא, די פרישא על תוקפא דדינא, לך סליק אברהם ברישא, בר יוחאי.

בר יוחאי ינוקא דאימא, עילאה חירותא דעלמא, מחמרא טבא לך טעימא, די מנטר גו ענבי פרישא, בר יוחאי.

בר יוחאי חכים וסוכלתן, בתלתין ובתרין שבילן, די מריקין לך משחא בעידן, דעסיקין בתפלין די רישא, בר יוחאי.

בר יוחאי זיו רישא דכולא, דסתימי וטמירי לעילא, לית לן רשו לאסתכלא, ביה בגין הוא סגיא ברישא, בר יוחאי.

בר יוחאי קום סדר צלותא, קמי אל יפרוק מגלותא, לן וליה יתיב ית שכינתא, די השתא גו עפרא כבישא, בר יוחאי.

---

11. רמז לספירות נו"ה שאחת גבוהה מחברתה, וכל השיר מיוסד על עשר ספירות מלמטה למעלה כשיר בר יוחאי הידוע לר' שמעון לביא ז"ל. הנ"ל.

אמר יכ"ן אעתיק פה שיר אחד מספר אחר כ"י וממנו נראה כי הוא חובב ציון גלהב:

פרי הגיון לבי אערוך לפניך / רפא נא אל ישעי לכאבי וחילי
רגלי כוננתי לתור ארצך / פאת מזרח קדימה עטרת כלילי
גיל ורון בדרכי בבואי עדיך / אל תט מעגלותי כרועה אוילי
ישר הובילני אלי עיר קדשך / למקום בו בחרת הכינה שבילי
שוט ונוד כל ימי עד אשיג עירך / מליצות אביעה גם יומי גם לילי
וטובך בל אשכח כי רצו בניך / לחבוש פרדתי ולהכין תבשילי
טח מראות עיני זר כבוד עבדיך / חשו לקול שירי ולזמרת חלילי
חזות בנועם זיו שמי אדמתך / שם אזרע ואקצור ואקטוף מלילי
זקוני אבלה בחצרות ביתך / מים הודך אשאב תורתך בלילי (פי' מזון. יכ"ן)
קטונתי ובושתי מרוב חסדיך / יגדל שמך לעד פודי ומצילי. (תם).

יש קבלה ביד עם כי שמו העיקרי היה ,,רפאל מלח", וע"י סיבה ברח מהמערב כי קם מלך אחד לשלול היהודים ואולי למצוא עלילה להרגם, וברח הוא ומשפחות אחרות מהמערב ושינה את שמו לבל יכירוהו ונקרא בשם פרג'י שוואט, שם ערבי מקביל לשם העברי רפאל מלח. ושני שמותיו רמוזים בשיר הזה בתחלת הבתים: ,,פרג'י שוט חזק / רפאל מלח שמי".

כנראה שעבר על ערים רבות באלג'יר ותונס רוכב על פרדה והיה מוציא לחמו מזמרת פיוטיו וחלילו, ופרי הגיון לבו ללכת לא"י ולהשתקע שם לחרוש ולזרוע אדמתה, כנראה שמצא לחמו (בלילו) בתונס ושם אסף פיוטיו ומת שם כנ"ל.

עוד מצאתי שיר אחד בכ"י מרובע מפליא אשר לא נודע אל מה ירזמון מליו ומה אירע לו ומי הם הקמים. וזה לשונו:

פרא אדם, בשר ודם, סופו נרדם, לעולמים
ראו זה כי, סלף דרכי, השפיל ערכי, מול הרמים
גמול עליו, כמפעליו, ומעלליו, כאיש דמים (בכ"י רמים. יכ"ן)
יגדל אונו, ימעט הונו, ובעונו, יקצר ימים
שמו תמחה, ביתו תסחה,[12] גוו תדחה, למי זרמים
וזה עגשו, כפי רחשו, יהי מוקשו, בחרמים
וכי אשוב, אל הישוב, אהיה חשוב, כמשולמים[13]

---

12. מלשון הכתוב (משלי ט"ו כ"ה) בית גאים יסח ה'. ואינו מכוון לפי הדקדוק שהיה צריך לומר ביתו תסח. הנ"ל.

13. בכ"י יכ"ן ,,כמשלמים" חסר ו' והשי"ן נקודה בקבוץ, מלה"כ בישעיה (מ"ב י"ט) ופירש המצודות השלם במדות ע"ש. הנ"ל.

טהר לבי, נצור קרבי, פן תגע בי, יד הקמים
חזק ידי, במעמדי, ובמפקדי, אהיה תמים. (תם).

✶

אמר יכ״ן אכתוב בכאן ערוגת משוררים שמצאתי בספרי כ״י מלבד שלשה אלה: ר׳ משה בר בדוסא אבוג׳נאח, ר׳ פרג׳ בר רבי נסים שוואט (ואביו ר׳ נסים), ר׳ אליהו בר רבי יוסף סדבון ז״ל.

יעקב סתרוג: יה לבן עולה. ישעך לבבי דורש. יה נדחי כנס עוד כימי חנס...
חיים אברהמי: חון יה חוננני. חסדך זכור...
דוד פרץ: אם תתמהמה.
אברהם עדא: אלי למה עזבתני.
שלמה נטף: שמשי וסהרי רעי ודודי.
שלום זרקא: אחלה את פניך. שמע אלי הקשב קולי. שמני בבור.
נתן בלחן: נורא אל נדרש.
אהרן הכהן: אבי מבין שיחי.
יונה הכהן: יודע תעלומות.
אבטליון: אמר ה׳ צבאות.
מאיר — סלימאן — צמח — יום טוב: האיר לנעתמה.
כליפה: כמה דוד אהובי.
מרדכי יפה: מי זאת עגלה [עולה ?] יפהפיה.
שלמה לאניידו: מלכי שובה את שבות.
יצחק לוריא: יום זה לישראל.
יוסף בר שלום אבן כספי: יה שוכן מעוני. אלי בך בטחתי.
נהוראי ג׳רמון: הודו ברכו הללו (בסוף ספר יתר הבז).
אהרן פרץ.

משוררי המערב

מנדיל בן אבי זמרה בר אברהם.
שמואל ברבי יצחק אבו ג׳מיל.
עלאל בן סידון בן ישועה נרבון תלמסני: יפרח בימיו צדיק אמן ואמן ס״ו [סלה ועד ?]. עורו ישיני לבב, עד מה שינתכם תערב. עמך נדבות ביום חילך.
הקדוש יצחק עוזיאל בפיס: אן תחנה יעלת חשקי אן תזילי נטפי עסיסיך.
יהושע סירירו: יהי שלום בחילנו. חג המצות תעשה לך.
סעדיה אבן דאנן: אבוא ביתך למחנה שכינה.
יהודה ברבי יוסף סגלמאסי חזק: מה אעשה לצידתי יום אסע.
יהודה מועטי: אהלל תהלה לנורא עלילה. יושב רום עולם.

נהוראי אזוביב: נשאל לאליה.

יעקב אבן צור — יעקב אדהאן — משה בן אדהאן.

נתן לעד או בלחן: יה צבאות שמעה לקול רחשי.

קרסינן — מסעוד — יוסף פארדו: יוסף ה' על עמו.

דוד בר אהרן בן חסין: לאל אדום וצח. אל גדול עצות. לצור גואלינו. אשיר במצלתים. אם אמרתי אספרה בלשוני. אל הר הזה באתי. אערוך מהלל ניבי. אערוך שיר תהלה. שיר חדש אפצחה.

שמואל בר מיימון — מאיר בן די לוייא — מיימון — אברהם לוי — יעקב אלמאלי — יעקב חנון — אברהם קרייאט.

עמרם עמאר: עמית בתורה הורה. עלבון הבת תיקרה.

חייון: אל אלהים אשיר בשירתי. אשכול הכופר דומה לעופר.

נתן גייאן: ענג כלה נבחרה. אליהו זכור לטוב. נתן בקולו גילו צץ. נורא בי עמרם גרם. אשיר לדודי נגיד ורודה. צרור המור דודי. קול דודי הנה זה בא.

יוסף ממאן חזק: אוי לגופי וגם לנפשי.

אברהם עסאל: אראה יומי הוא מתרחק.

שמואל בן מלול: שיר ידידות אנובבה.

שלמה בן מרדכי בן גזלאן: שומר שבת מצוה רבה.

אלעזר לתתא: אשמח באל נהדר [צ"ל נאדר] בכח.

פרגון: פי אפתחה בשבח. פי ישבח לאל חי.

סעדיה שוראקי חזק: סוב נפשי וגוחי חולי. סומך נופלים סומכני. סלסלו בנים ביחד. סדרי בראשית יוצרו [הצד"י בקמץ]. אעיר כנשר קני מאושר. סיב דקלים לי, ארגה אמה הנכריה. סהר וחמה שני המאורות. סנסן הנעימים. נפשי שיר זמרי לאל ערכי תהלה.

יוסף הלוי הקטן: לדלתי ביתך חנני.

מנצור: יום השבת אין כמוהו.

חייה (?).

חיים: חשתי לחלותך עתות מצוקותי.

עמרם השוחמי: על מי נטשת הצאן. (ואולי גם הפיוטים בסימן עמרם לו הם). לאסיר תקוה סוגר תוך בור.

יעקב בן משה חלואה (ראיתי הרבה פיוטים ממנו כ"י) — בנימין לכרייף — יצחק חלואה.

מערכת הצד"י

מהר"ר צמח צרפתי אב"ד ור"מ פה. תחלתו מהמערב הפנימי ובא לתונס לגור שם ונשתקע שם והרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה בתונס הוא וחברו

הבא מהמערב כמוהו הרב ר' אברהם הכהן הנקרא „באבא ארבי" (עד היום הוא וזרעו אחריו) ר"ל הרב מר אבי, ונזכר כמה פעמים בס' זרע יצחק לומברוזו. ושניהם המה הראשונים אשר העמידו תלמידים בתונס (הרב הגדול מהר"ר אברהם טייב הנקרא „באסידי" ר"ל אבי זקיני, ומשנהו אשר יצק מים על ידו הוא מהר"י לומברוזו שהיו ר"מ ור"מ בתונס, שניהם לתלמידיהם יחשבו). ובתי מדרשם אשר בהם הרביצו תורה הנם נודעים ומפורסמים ונקראים על שמם עד היום.

אומרים אמור כי היה הרב ז"ל יתיב בשערי טבילה (אשר תחת בית מדרשו) כרבי יוחנן בשעתו, גם היה סובב בעצמו על החנויות בכל ערבי שבתות ויו"ט לזרזם לסגור חנויותיהם בטרם יום לכבוד שבת ויו"ט. קבלת עם אומרת כי היה להרב ז"ל שיח ושיג עם גדולי חכמי הישמעאלים פה עבור חכמתו ודעתו הצרופה והרחבה ונודע להם בשמו „אלפ'קי צמח" (ר"ל החכם צמח), ופעם אחת בויכוחו עם חכם ישמעאלי אחד הוציא הגה מפיו המלה „הבל", לאמר כי דברי הישמעאלי בטענה זו המה מהבל יחד. הישמעאלי שמר הדבר בלבו ודרש וחקר אחר פתרון מלת הבל, וכאשר ידע פתרונה העליל עלילה על הרב לאמר כי „אלפ'קי צמח" הוציא לעז על דת האיסלאם שהיא הבל וריק. ועי"ז היה הרב בסכנה גדולה, לולא ה' עזרתה לו כי כאשר הובא בפלילים פתר להם כוונתו העמוקה ע"י גימטריא בזה האופן: ראשית המלה „הבל" מורה על חמש תפלות אשר מוטל על האיש הישמעאלי להתפלל בכל יום, אמצעה מורה על ב' חגים בשנה חג הגדול וחג הקטן הראשון בראש החדש שוואל והשני בעשירי מחג'ה, וסופה מורה על שלשים ימי הצום של חודש רמצ'אן [רמדאן], זהו כלל הדת הרמוז במלה הזאת — הוסיף הרב לדבר — והשאר זיל גמור, ובזה יצא נקי במשפטו.

עוד האגדה מספרת כי בימיו באה מגפה גדולה בעיר, וכאשר הרבתה חלליה לייט עלה הרב ויאמר למלאך המשחית הרף, ותיכף המגפה נעצרה, וכך הוה גופא דעובדא לפי אגדת עם: המלאך המשחית בעצמו נגלה לעיני הרב בבית מדרשו, ויגער בו הרב ויגזור עליו בגזרת עירין לעיני כל חכמי ישיבתו (אף כי לא ראוהו) כי יצא תיכף מן העיר ולא יוסיף עוד לבוא עד כלות מספר השנים כמספר הפולין המונחים בסודר שם לפניו. ואז ידעו כל העם כי אין רשות למלאך המשחית לחזור אל העיר רק אחרי עבור פ' שנה מעלה מטה כמספר הפולין אשר באו בחשבון בו בפרק, כי מקרא מלא דבר הכתוב „ותגזר אומר ויקם לך", ורצון יראיו יעשה כתיב. וכן היה באמת כי בשנת תקמ"ה בקיץ חזרה מגפה גדולה לעיר כנודע, וכפי שכתב הרב עוזיאל חי אלחאיך' בדרושיו (שנשארו בכ"י) על חללי המגפה הזאת כי לא באה המגפה לעיר זה שמונים שנה, ואם נבוא בחשבון נמצא שהיה זה בשנת התס"ה. וכן היה באמת כאשר

כתב הרא"ך במעשה צדיקים בענין אברהם רומאנו שר"י, והרע"ח בדרושו שעשה על הר"י בשמוט (העתקתיו בערך הרע"ח אלחאיד').

כתב הרב חיד"א בשם הגדולים ורא"ך במעשה צדיקים כי בסוף ימיו חלה הרב חולי גדול כשנתיים ימים ובדמשק ערש ועני בכבל רגלו (כי גברה עליו השחורה והיה יוצא ערום ויחף לשוק. מעשה צדיקים), וכרגע ריחם ה' עליו ושלח מלאכו וירפאהו, ואז נדר נדר לקבוע לימוד בגמרא ופוסקים בכל ליל המילה לכל הילודים בעיר אשר הוא מסוגל לשמירת הילד והיולדת, ובעצמו היה מחזר על כל בתי הילודים בעיר ללמוד שם בליל המילה עד הבקר (כי כן קיבל עליו ע"פ המלאך הדיבר בו בעת שנתרפא). ומני אז היה לחק בתונס לעשות „בילאצ'ה" [בילאדה] היינו לקרוא אסיפת חכמים לעשות להם משתה ושמחה ולומדים שם בגפ"ת עד הבקר, ושכרם ינתן להם מאת בעל הבית, ובימינו אלה עשו „קופת אליהו הנביא" על זה לעזור לבעלי בתים עניים. בזקנותו עלה לירושלים ת"ו והיתה מגוחתו כבוד שם שנת התע"ב ודרש עליו תלמידו מהר"י לומברוזו הנה הוא בסוף ס' זרע יצחק. ור"י ג'רמון כתב שהוא מאריה דאתרא הדין עוב"י תונס יע"א והוא תחלת הרבנים של תונס והיה לו ישיבה מפוארת סמוך לבית הכנסת הגדולה וכו' והוא היה בא לביתו (אחרי פטירתו בעיה"ק ירושלים) בכל ערב שבת כדרך שמצינו לרבינו הקדוש (כתובות דף ק"ג) וכן מצינו להר"י בן הרא"ש כמ"ש הרב חיד"א בשם הגדולים ח"א אות יו"ד, ותא חזי כמה תקיף חיליה דאילנא. ושם מספר מעשה נפלא מהרב בענין זה ששמע מנכדו של הרב דור חמישי לו שי"ב פה תונס החה"ש זקן וקנה חכמה הרב יצחק צרפתי זיע"א, שהרב נצטער הרבה בבואו לביתו בע"ש כמנהגו אחרי מותו כנ"ל יען כי מצא פתח חצירו סתום כי סתמו שותפו בחצר אח"כ ופתח הפתח ברחוב אחר, והרב בא אליו בעודו ישן וציערו והפחידו מאד ע"ז להשיבו כבתחלה. בבקר קם והוציא ממון רב ע"ז והשיבו לאיתנו אף כי הוא פתח צר וקצר וכנוס לפנים הרבה מן הרחוב הישר ותהי לנס עד היום, והר"י ג'רמון העיד שראה הפתח עד היום שנכנס בארחות עקלקלות (ולדעתי כי מפני שחצרות הפתוחים לרחוב היו בו בפרק בחזקת סכנה מרשעי הגוים לכן הזהירו להחליפו. יכ"ז).

הרב צ"ץ ופרח זה היה ראש אב"ד בתונס (מי היה קודם לו לא נדע) ואחריו כנראה היה הרב „באבא ארבי" נפטר תע"א, ואחריו הרב שמואל הכהן החתום ראשון בס' שתי ידות חזקוני ש' תפ"ז, ואחריו כנראה היה הרב „באסידי" נפטר תק"א, ואחריו כנראה היה הרב „זרע יצחק" שהיה אב"ד על עדת פורטוגיזים החדשה הוא ור"מ [ור' משה] צ'רמון החתים שם באחרונה, והוקם על לאב"ד דשתי הקהלות ביחד (כמ"ש הרב חיד"א ערך „זרע יצחק") ונפטר התקי"ד, ואחריו כנראה היה הרב משה נג'אר עיין בערכו.

מערכת השי"ן

מהר"ר שאול בן מוסא הכהן אב"ד באי ג'ירבה בממשלת תונס בסוף המאה העברה, גולד התקל"ב ומת התר"ח בן ע"ו שנים ג' אייר, ונקבר לפני רבו מוהרצ"ך[1] וקברו עמו גניזה גדולה מספרי תורות וספרים שבלו. הוא היה הרבה פעמים בתונס וקרא ושנה עם חכמיה (כך שמעתי מחכם אחד זקן פה החו"ש הדו"מ ה"ר שלום זרקא ז"ל). חיבר ספרים במקצוע אשר נשכח זכרו באלה הגלילות, היא מלאכת הדקדוק ופירושי פסוקים ותפלות ופיוטי הראשונים ע"פ עומק פשטם. ראשונה הוציא לאור (ליוורנו תקצ"ז) מחזור „שפתי רננות" כמנהג טריפולי וג'רבא הנודע, עם פירושו „שפתי דעת" (פי' סליחות לימים נוראים), אחר זה הוציא לאור (ליוורנו התר"א) ספרו „נתיב מצותיך" פי' על אזהרות ר' יצחק בר ראובן „איזה מקום בינה", הנוהגים פה לקרותם בחג השבועות בג'רבא ובתונס ע"פ הניגון המקובל בידם, ביאור וסדר מנין המצות ע"פ מנין בעל הלכות גדולות, ושקיל וטרי קצת ומגיה ומוסיף איזה מצות בדברי המשורר ובעה"ג [ובעל הלכות גדולות] מה שלא נמצא כן בשאר נוסחאות המודפסות מאזהרות ההם. וזה מקרוב נדפס לו סידור ימים נוראים עם פי' פשטי קראו „שי למורא" ומשיג שם על הר"א אלנקאר בפירושו הנקרא „מחזור קטן", עוד לו בכ"י „ערבי פסחים" על הגדת פסח, „דרך פשוטה" על התורה, שניהם ביאורים ע"ד עומק הפשט, שניהם נדפסו זה מקרוב [דרך פשוטה עוד לא נדפס ולא ראיתיו עד הנה. נאמ"ן ס"ט]. ועוד לו „קרני רמים" על הרא"ם על התורה, „קנה המדה" על מכילתא, „מראה עינים" על אגדות ע"י [עין יעקב], „אור נוגה" על הזוהר הקדוש. והספר אשר עשה לו שם בגלילות אלו הוא ספרו „לחם הבכורים" בלימודי הדקדוק אשר ידיעתם בזה מעטה ודלה בגלילות אלו. בו מדבר על אותיות הא"ב, אותיות אהו"י, אהחע"ר, בג"ד כפר"ת, איתי"ן מש"ה וכל"ב, אותיות הכנויים, ת"ג ות"ק, שוא, חטפים, דגש ורפה, שמות הטעמים, מלרע ומלעיל, שי"ן וסי"ן, ומעט מזעיר על השמות והפעלים. המחבר הולך בעקבות בעל „ערוגת הבושם" ומעתיק פרקים רבים ממנו בסתם ורק פעם אחת הזכירו ברמז בשער הלשון והכתב אות ב', מה שבאמת רוב ספרו ממנו ובלשונו. בסוף הספר נמצא „שער המאריך" ע"פ מנחת שי, הוא הנקרא „המעמיד" או „המתג" ודיניו. בהקדמה הוא אומר כי ערך ספרו הנכחי לימודי הדקדוק כפי שקיבל מרבותיו להפצרת התלמידים חברים מקשיבים, שם מדבר בשבח הדקדוק ומזהיר

---

1. הוא ר' צמח הכהן, וכפי הנראה הוא ר' צמח כהן הנזכר ראשון ברשימת הכהנים משלשלת כ"ה דורות הנדפס בס' נאוה קדש לר' חיים כהן מג'רבא רב בטריפולי שהוא נין ונכד לר' צמח זה (מן האם), וזה ר' צמח בל"ס הוא המחבר ס' תורי זהב הנדפס בליוורנו התרל"ב. יכ"ן.

על קדימת לימודו ללמודי קדש אחרים בעיוני התורה. הספר נדפס בליוורנו תר"ל בהסכמת גדולי הדור הרב נתן בורג'ל אב"ד ור"מ פה (נכדו של הרב חק נתן) והרב אברהם חג'אג' שישב על כסאו. ספרו זה הפיץ מעט קרן אורה בחיבוב החכמה ההיא בגלילות אלה אשר נשכחה מהם כמעט קט ולא נודעו עקבותיה.[2]

כנראה כי מגמת המחבר בחיבורו זה „לחם הבכורים" הוא שני דברים: ראשונה, להגות סיגים מכרם התפלה, אשר מלות רבות בתפלה אנו קוראים בנקודם שלא כהלכת הדקדוק, כי אנו קורים ע"פ סדר תפלה אשר ניקדוהו המדפיסים חסרי הידיעה מעצמם, כאשר כבר העיר על זה בעל ישרש יעקב ביבאג'י בניקוד איזה מלות, ומחברנו המדקדק האריך הרחיב בזה מאד בראיות וצדדים וצדי צדדים להוכיח כדבריו שם בשער הכנויים, שם אומר כי חיפש בליוורנו אחרי ס' יסוד הקיום שחלק על מהר"י ביבאג'י לדעת טענותיו ותשובותיו עליו, חיפש ולא מצא. ועי"ז יצא לו קונטריס קטן קראו „תפלת כהן" (שם) הגהות בניקוד מלות רבות למאות כגון נקדישך ונעריצך הך' נקודה בקמץ לא בשוא מטעם אס"ף (?) ע"ע. גם שם ק"ק [קונטרס קטן] נקרא „סלת למנחה" הגהות בנקודות וטעמי מלות בתנ"ך ע"פ תנ"ך כ"י שהיה לבדו אשר נמצא בגליונות תנ"ך שלו, ע"ד מ"ש [על דרך מנחת שי] באור תורה [צ"ל „ואור תורה", למהר"ם די לונזאנו. נאמ"ן ס"ט].

שנית, לסתור את הכלל החדש של תנועה קלה שחידש ר' זלמן ביסוה"נ וצה"ל [ביסוד הניקוד וצהר התיבה], איש ריבו של היעב"ץ, גם לסתור את השוא החסין של בעל אהל משה, ולריב את ריב השוא הנחה הנהוגה בקריאה בגלילותינו אלה לקרותה בנחותה אחרי תנועה קטנה כדין, ודברים אלה הם ערוכים על ספרו לחם הבכורים כה וכה, יעויין עליהם.

אמר יכ"ן הנני להביא הדברים בקיצור. כבר נודע כי אחרוני מדקדקי אשכנז אלה הרז"ה ואהל משה, ערכו מלות רבות בלשון כמו יזפרו, יזפרו, מלבת שבא, ודומיהם לאלפים שהם כדינם השוא נח ובג"ד כפ"ת אחריהם דגוש על משקל

---

2. וידענו מהרב הגדול מהר"י לומברוזו (כפי מה שהעיד תלמידו בספרו „יוסף חי" בשאלת חי העולמים ע"ש) ותלמידו מהר"א כטורזא שהיו בקיאים בחכמה זו בניקוד ובבניני הפעלים והגזרות מוסף על תורתם. גם מהרב שלמה בואינו (חתום בהסכמת בית המטבחיים) שהיה בקי בחכמה זו, ואומרים שעשה התחרות עם בעל מצודת ציון ודוד בבואו לתונס ונצחו. גם ידענו מהרב נב"א הוא הרב בנימין איספינוזא מרבני תונס, שהיה מדקדק עצום וחיבר ס' יפה נוף בדקדוק בדרך שיר כפרקי הבחור. הוא היה לו תוכחת מגולה על ס' „ישרש יעקב" בדקדוק איזה נוסחאות בתפלה וביטל דבריו וקיים הנוסחאות הרגילים בתוקף חכמתו בדקדוק, וקרא לספרו „יסוד הקיום". גם עשה פירוש על הראב"ע קראו „יסוד העזר". ואנחנו לא זכינו לאורם (גם שמענו מהרב הגדול מהר"ר שמואל טייב ז"ל דיין פה שהיה בקי בחכמה הזאת). יכ"ן.

ישמור, אז נדברו, עם מלות רבות בלשון הנפוצים לאלפים שהם בשוא ואחריהם רפה כמו בדגת הים, ויאספו את השלו, ויעזבו, ובראשי חדשיכם, ושכבתם, וכיוצא, וכן פקדי, אספה לי שבעים איש. וכן בכנויי הרבים עבדיהם, מלכיהם, פגדיהם, חלביהן, פנגפו את, מלכות, וכיוצא. ואחרי שקידה עמוקה הוליד הרז"ה את התנועה קלה, ואמר הטעם בזה לפי שהתנועה הראשונה איננה תנועה קטנה בעצם אלא היא תמורת שוא, וכדי למנוע התחברות שני שואין רצופים הקשים בקריאה, על כן תבוא תנועה קלה במקומה הבלתי נשלמת לא בשוא נח ולא בדגש ואז השוא שאחריה נקרא נע וע"כ רפה אחריהן כדין אחר שוא נע. דוק ותמצא שכלם תנועתם קלה להקל במקום שוא הא'. ובתיבת מלכות כתב הטעם שהיא תמורת מלוכת [אולי צ"ל מלוכה. המעתיק]. זהו חידושו של הרז"ה ז"ל איש ריבו של הגאון יעב"ץ ז"ל. ובעל אהל משה לא אבה לקבל הנחות הרז"ה אלה וחלק על דעותיו בזה בספריו וקרא עליה בכרה קלה וכו' גם בריה קלה דמעלנא לית לה. גם הוא חידש „שוא החסין" (שוא שהוא תמורת תנועה שהיתה בנפרד המלה) והוא שוא שלישי אשר לא ישמור חקי השוא נע, ע"ע בספרו, ודבריו לא נתקבלו מהמדקדקים שבאו אחריו. הצד השוה שבדברי שני אלה המדקדקים הגדולים בזמנם הוא שצריך להניע אותם השואים אשר אחריהם רפה, וכן נהגו האשכנזים בקריאתם מן הוא והלאה בהנעת השואים ההם. אמנם אנחנו הספרדים אשר קבלנו מאבותינו דרכי הקריאה כל השואים ההם הם נחים, וכנראה שהיא היתה קריאת ראשונינו הספרדים מורי הדקדוק כהראב"ע והרד"ק ז"ל, גם המדקדקים האיטלקים ההולכים בעקבותיהם: לוית חן, מקנה אברהם, עהב"ש [ערוגת הבשם], מנחת שי, וכזוצא, והמדקדק התוניסי רבב"א [רבי בנימין איספינוזא ?], כאשר צרף וזקק זה בס' לחה"ב [לחם הבכורים] כה וכה יע"ש, יקשה עלינו לשנות דרכי קריאתנו ולקרות התנועות הקטנות כגדולות והנח נע. ובמבטא שפתנו אנחנו לא יעכב לנו זה אם אחרי הנח יקום דגש או רפה (אם כי יקשה זה אולי לאשכנזים), על כן מדקדקנו זה בהגיעו לדבריהם אלה בשער בג"ד כפ"ת רגז ושחק בזה לאין נחת וכתב כי איך יערב אל לבם לשנות קריאה הרגילה בפי ישראל דברים אשר לא שערום אבותינו וכו' וכו'. אחרי כן הביא דברי הרד"ק במכלולו שכתב כי כלל זה במחלוקת הוא שנוי כי יש ספרים שכתוב בכל אלה המלות דגש קל ויש ספרים רפה. האמנם — יאמר המחבר — הגם שיהיה כלל זה גמור שכל שוא נח צריך שיהיה אחריו דגש, הנה מקום אתי ליישב תמיהה זו, והוא: כי אלה המלות כלם עיקרם רפויי בג"ד כפ"ת בנפרד אחרי שלפניהם שוא נע או ת"ג, וכאשר בהתרבות המלה (או לסיבה אחרת מחמת אחה"ע או סמיכות או כנוי) חזר השוא נע להיות נח מסיבת תנועה קטנה הקודמת לו, לא נוכל להוסיף מחמת זה דגש על המלה, דתקנתא לתקנתא

לא עבדינן, ע"כ נשארה המלה רפויה כאשר בתחלה (יכ"ן כלל דתקנתא לתקנתא נשתמש בו ר"י קמחי אביו של רד"ק הביאו באהל משה גבי ויאמר ע"ש). בדברים אלה ישקיט המחבר את שאון המבוכה. ומובן דבריו הוא כי אלה המלות **בדגת** הים, **ויאספו** את השלו, **ויעזבו**, **ובראשי** חדשיכם וכיוצא, עיקרם רפויים אם לא באו באחה"ע או בשני שואים. ולמען הקל על הלשון באה תנועה במקום השוא הראשון והשוא שהיה נע נהפך לנח ע"כ ישארו רפויים כאשר בתחלה דתקנתא וכו'. וכן תמונת הצווי והמקור המה רפויים בנפרד, ע"כ אף בתוספת אותיות ישארו רפויים כאשר בתחלה אחרי כי באה בהן השוא להקל על הלשון כמו מן **פקוד** פקדי וכיוצא בזה מלות **מלכי מלכיהם** עיקרן **מלכים** רפה. אמנם כנויי היחיד שבאו דגושים שם כ' הטעם כדי להבדיל בינו ובין הצווי והמקור, ע"ש דברים שאינם מובנים כלל וכלל. ע"כ נ"ל ליישב לפי שיטה זו שנשתנו מהרבים וכנויים לפי שאלה המלות המה בעיקרן שמות בעלי תנועה אחת יסודית אשר שם הנגינה קבעה מקומה ואחריה שני שואין והשני בג"ד כפ"ת דגושים בו, ולפי שמשפט הקריאה בשני שואין הוא להפיל השוא השני על האות הראשון מהמלה שבצדו כאשר כתב ראשון המדקדקים ר"י חיוג ז"ל הביאו הרד"ק והראב"ע כמו **יפת אלקים** ליפת, **קושט** סלה,[3] קריאתם המקובלת אצלו **יפ—תאלקים**, **קוש—טסלה**, כמשפט שני השואין הבאים בתוך תיבה שהשני שוא נע, ויען שאלה שמות נפרדים בעצמם **מלך ספר כגד** [שתי אותיות אחרונות בכל מלה מנוקדות בשוא] ועל הרוב אין להם על מי להסמך, ע"כ תיקן להם הלשון סגול במקום השוא הראשון ונעשו בעלי שני סגולים **מלך ספר** וכו' הנגינה במקומה הראשון, אמנם הדגש קל נשמט, וע"כ הכנויים באו בדגש כמשפטם, אמנם הרבים באו ממשקל הרפה כנ"ל שהוא בעל שתי תנועות יסודיות כמו **דבר דבר** [הדל"ת הראשונה קמוצה בנפרד והשניה בשוא בסמיכות]. כנ"ל נשען על דעת האחרונים בזה, יעויין „מורה הלשון" ללערגער בהערות על משקלי השמות משם גיזיגיוס ע"ש.

בספר השומר אמת לר' אברהם חיים אדאדי אב"ד בטריפולי דף מ"ו ע"ב [סי' כ"ג] מביא תשובה אליו „ממר קשישא סבא קדישא מאריה דאתרא ששם אבא שאול אישי כהן גדול נר"ו" על מה ששאלו אודות המנהג שקורין באיזה בתי כנסיות בטריפולי וג'רבא במקום הפטרת חזון בשבת חזון קורין משא גיא חזיון וגו' שלא כסדר המקובל בתלתא דפורענותא שסימנם דש"ח, על מה סמכו לשנות מדברי הראשונים כמלאכים שהוא ע"פ הפסיקתא (יכ"ן פסיקתא דרב כהנא שנדפסה ע"י החכם הגדול מהר"ר שלמה בובער זלה"ה) כמ"ש התוספות במגלה דף ל"א ע"ב. והשיב לו כי אולי שנהגו כן קודם חיבור הפסיקתא שנתחברה

3. א"ה טעה בזה כי בפסוק קושט סלה (תהלים ס' ו') השי"ן בסגול ואין שם שני שואין, וצ"ל **קשט** אמרי אמת (משלי כ"ב כ"א). **נאמ"ן מ"ט.**

ע"י רבינו טוביה והוא המולידה והמחזיקה כמ"ש בשה"ג (יכ"ן אינו כן[4] רק ע"פ הפסיקתא הישנה הנ"ל המיוחסת לרב כהנא) והוא מהגאונים. ואולי ישראל הדרים במקומות אלה הם מחרבן (הבית) ראשון. ע"כ. לשון זה העתקתי מקונטרס הכהנים אשר בג'רבא" מאת ידידנו החכם נחום סלושץ נר"ו אכי"ר.

מהר"ר שאול שירירו עיין בשה"ג, ממשפחת חכמי קסטיליה שבאו תיכף מגירוש ספרד ועמהם קהל גדול וישבו בעיר נהר דרעא היא פ"ס והביאו עמהם ספרים רבים כ"י (לעיר) [מעיר] טוליטולא ומכללם ס' תוספי הרא"ש על מסכת כתובות ויבמות והיו בבית המדרש של משפחת שירירו הנז' מאב לבן מן הרב הגדול בעל הגס ה"ר שאול שירירו הנז' עד כמה דורות אחריו ונדפסו בליוורנו בשנת תקל"ו (ה"ר חיים בן הרב משה בן חביב היה מגירוש ספרד וסדר בעיר פיס שו"ת הרשב"א ויעש להם בתים, הוא ס' הבתים אשר ראהו הרב חיד"א ז"ל בעיר פיס כמ"ש בשה"ג). וכתב ר' אברהם כלפון במעשה צדיקים סי' פ"ד: פעם אחת היתה עצירת גשמים והרב הנז' דיבר קשות נגד השר של היהודים שהוא רשע ובשלו באה העצירה הזאת כדאמרו בזוהר אי רישיה דעמא אתתקן כוליה עמא אתתקן וכו', ועי"ז היה בסכנה כי ביקש השר להרע לו ולקח ס' הגורלות ויצא לו „פיום" והיה מצטער הרב שלא ידע פתרונם, ובניו הקטנים פירשום לו שהם ר"ת פתע ישבר ואין מרפא. וכן הוה שנעשה להרב נס כי לא השלים השר השבוע ההוא עד שמת, כן יאבדו כל אויביך ה'. כן שמעתי ממו"ר החו"ש חסידא קדישא הרב יוסף בן סאמון נר"ו שנת התקנ"ו. וראיתי ממנו בכ"י ס' קיצור דינים קראו „אורים ותומים" והוא מפתחות דיני חו"מ ואה"ע על סדר א"ב, וגם קיצורי דינים משו"ת הרשב"א וכללי הרא"ש ושו"ת הריב"ש ומהר"ם אלאשקר ודברי ריבות ומהרש"ך ותרומת הדשן, השלימו בשנת הש"ע בחודש אלול. ושם נמצא „פרק השעורים והמדות והמשקלות" שיש בספרי המחברים כפי מדתם בזה"ז, והוא ספר גדול 4°. אחר זה ראיתי כי פרק השיעורים הנז' נדפס בס' זכות אבות למהר"א קורייאט על שם ה"ר שאול שירירו ע"ש (וכמ"ש באוצר הספרים). וראיתי ס' „ארוחת ירק ובית היין" כ"י פי' על הגדה של פסח והוא לה"ר עמנואל בר החו"ש יהושע סירירו נר"ו שנת ת"ף, וכתב שחיבר תוכחות מוסר ג"כ.

מהר"ר שבתי חיון. כתב ר' אברהם כלפון במעשה צדיקים סי' רל"ד ובמהדורא בתרא סי' ל"ו: מעשה שהיה בק"ק טראבלס שנת התקמ"א ליל ר"ח

---

4. א"ה כבר העיר בזה בס' השומר אמת שם על דברי הגאון ר' שאול כהן זצ"ל. הנ"ל.

כסליו היה איש אחד טבח ישן ובא לו אחד בחלום לילה ואמר לו, תעשה חסד עמדי שלמחר תלך לשוק שמוכרים בו השורים ותמצא שור שסימנו כך וכך, ותקנה אותו ותשחוט אותו אצל ישראל ותזכיני. למחר הלך לשוק ומצא השור בסימניו כמו שאמר לו בחלום אותו האיש, וקנה השור והביא אותו ובאו לו גויים ומכר אותו להם במעט ריוח. ובאותו לילה חזר אותו האיש בחלום לאותו האיש שמכר אותו ואמר לו שהקב"ה לא ימחול לו על מה שעשה שמכר אותו ולא זיכה אותו. ובליל י"ד בניסן בא אותו האיש בחלום לילה לאיש טבח אחר, וא"ל תעשה עמי חסד תלך לשוק ותמצא שור שיש בו בהרות לבנות על ראשו ותקנה אותו במה שתקנה ותזכה אותו לישראל, אבל עדיין יש זמן. והאיש הראשון הולך ונתדלדל. ולמחר סיפר אותו האיש לגבירי הקהל, והוא אמר לו הסימן שתמצא אצל רגלו זהוב אחד. והיה אותו האיש הולך בכל השוק ולא מצא אותו, ובערב חג שבועות הלך אותו האיש לשוק ומצא אותו השור בסימניו ומצא זהוב אצל רגלו ומשעה שנכנס אותו האיש לשוק הרים השור ראשו והיה מתחכך באותו האיש ולא הרף [הרפה] ממנו עיניו וידע אותו איש שזה הוא השור וקנה אותו במה ששאל בעליו, ונתנו לו הקהל סך שלו והביא אותו לבית המטבחיים, ובשעה שנכנס לשם צעק השור צעקה גדולה ומרה ותיכף הרכין עצמו ונפל לארץ לבדו, ובעת השחיטה והסכין על צווארו צעק צעקה גדולה. וסיפר לי מורי **החכם** כה"ר **שבתי** חיון שהוא השוחט שמעולם לא נתקשה בשחיטה כמו זה, ויצא השור כשר וחילקו אותו הקהל לעניי העיר. ובאותו הלילה בא בחלום לאותו איש ואמר לו ישלם ה' פעולך, והגיד לו שמו והשביעו שלא יגיד אותו לשום אדם. ואני **אברהם** הכותב מכיר אותו בחיים חייתו והיה ת"ח גדול זצוק"ל זיע"א. ע"כ. ומעשה כזה אירע בשור אחד בקשטיליא שגוי אחד היה מזמן שור לשחוק עמו כמו שרגילים להכות ולענות בו, ובלילה ההוא בא לאדם אחד בחלום יהודי אחד וראה שהוא אביו, וא"ל דע בני שבעוונותי הרבים גלגלו אותי אחרי מותי בשור (ואותו) [והוא אותו] השור המזומן למחר לעינויים וליסורים קשים בשחוק העם מחר, לכן בני פדיני והצילני שאני מוכרח שאברח דרך מקום פלוני טרם יהרגוני וטרם יטרפיני, ואתה בני לך ופדה אותי ולא תחוס על ממונך, ותשחט השור ההוא ויצא כשר ותחלק אותו לעניים בעלי תורה שכך הודיעוני מן השמים והרשוני להגיד לך, ובזה תחזור נפשי במעלה מגלגול בהמה לגלגול אדם ואזכה לעבוד את ה' בעזרת האל. עכ"ל [ראה"ד במעשה צדיקים מהדורא קמא] סי' כ"ה ובמהדורא בתרא סי' ל"ו. ושם מביא מעשים רבים מגלגולים מהאר"י וממהרח"ו ומהר"ש אלקביץ ומנשמת חיים להרב מנשה בן ישראל מעשים שאירעו בימיהם המאמתים אמונת הגלגול, וממעשה שהיה בתינוק אחד בן ששה חדשים שאמר בקול רם במותו שמע ישראל וכו' ועי"ז האמין באמונת הגלגול הרב יהודה

אריה די מודינה (בע"ס בית לחם יהודה) שלא היה מאמין בה מקדם, וזה המעשה הביאו הרב חיד"א בשם הגדולים בערכו ע"ש.

מהר"ר שבתי בר דוד **טייאר** מטראבלס המערב (אביו היה בשנת התס"א), חיבר הרבה שירים ופיוטים, ושיר אחד נקרא „מי כמוך" שנוהגים לקרותו בטראבלס וגלילותיה ביום שבת שלפני פורים שקבעו לעשות ביום כ"ג טבת להודות לה' על הנסים שנעשו להם בימיו, ואת הנ"ס למינהו, הנהו בס' קשורים ליעקב (ליוורנו תרי"ח). ושיר אחד העתיק הר"א כלפון תלמידו של אביו בספרו מליצי יושר סי' יו"ד ממהד"ב [ממהדורא בתרא] תחלתו: „תלאות הזמן הרבו פצעי / אני שמשון והמה לי דלילה", ובו נמצאים הטורים האלה:

„ואם תשאל ידידי על שמי, הן / תבינהו בשכלך על נקלה
בראש מזלג ותחת העליה / נעוץ סופה באמצעיתה[1] ודי לה
חניכתי לשון הגרי מעופף / לטוש שכלך ותבין המגילה".

יכ"ן ר"ל בראש השם יש מזלג בעל שלשה ראשים הוא השי"ן, ותחת העליה היא הבית כמ"ש הבית והעליה שעל גביו (עירובין דף נ"ג), וכאשר תניח סוף מלת „בית" שהיא התי"ו באמצע יהיה „בתי" ועם השי"ן הרי „שבתי". ומלת **טייאר** היא מלה ערבית ופתרונה מעופף כמ"ש הראשונים היו בקיאים בטייר ועיין בערוך.

מהר"ר שלום מזרחי דידיע **שרעפי** (השמ"ש) מעיה"ק ירושלים תובב"א, איש אלהים קדוש הוא, גאון הקבלה ואב ופטרון לתופשי משוט בים הסודות של האר"י ז"ל. תחלתו מעיר „שרעאב" אחת מערי יימאן או תימן, ומשום מעשה שהיה לו שם בבחרותו כי היה רוכל מסבב בחצרות והיה יפה תואר ויפה מראה ונלכד ברשת אשה נכריה ודרך חלון אחד הפיל עצמו למטה לארץ ונעשה לו נס וניצול, ברח וימלט על נפשו, ויבא ברגלים בצקות לעיה"ק ירושלים ושם שגה באהבת הח"ן של האר"י ז"ל ויעש חיל בלימודיו (אבן ספיר בנסיעתו לתימן). ויהי לתלמיד בבית מדרש החסידים הנקרא „בית אל" הנוסד שם בשנת תצ"ז ע"י כת חסידים מקובלים ואנשי מעשה אשר קמו אז בעיה"ק והרב החסיד מהר"ר גדליה חיון בראשם, אשר קיימו וקבלו עליהם להתנהג בכל חקי הדת כפי אשר תורם תורת הקבלה באין נגרע דבר, ויסדו את עדת החסידים ואת בית מדרשם הנקרא „בית אל" היא עדת ק"ק חסידים עד היום. (הם היה להם שליח כולל מיוחד אשר היה ציר שלוח מאתם לקבץ נדבות מאת נדיבי לב

1. חרוזים אלה הובאו גם בערך ר' דוד טייאר, ושם הנהתי „באמצעה" במקום באמצעיתה, ע"פ המשקל (יתד וב' תנועות יתד וב' תנועות יתד ותנועה). נאמ"ן ס"ט.

בחו"ל למען הישיבה של ק"ק חסידים הנ"ל, בשנת תקל"ז כאשר עברו ימי בכיתו של המקובל האלהי השמ"ש ז"ל וישב על כסאו הרב מהריט"א שלח שליח את הרב מהר"ר אליעזר שאנג'י בשנת תקל"ז בסדר תרומה. „המעלות לשלמה" בערך ק').

בבית המדרש ההוא הם שוגים באהבת הח"ן של האר"י ז"ל ובו הם מתפללים תפלות שמ"ע [שחרית מנחה ערבית] עם כל הכוונות הארוכות הערוכות על סדר הכוונות של האר"י ז"ל. בשנת תקי"א נלב"ע הצדיק הרב החסיד המקובל האלהי כמהר"ר גדליה חיון ראש וראשון בבית המדרש ההוא, ויהי לראש אחריו הרב השמ"ש בגבורתו כ"ו שנים מתקי"א עד תקל"ז (כן נראה מדברי ס' המעלות לשלמה בערך מהר"ר גדליה חיין ובערך ק"ק חסידים ובערך תקיפי ארעא דישראל ע"ש). שם בבית המדרש ההוא שקד בעצמה על למודי הקבלה של האר"י ויחולל נפלאות גדולות הלא הם כתובים על ספריו שחיבר (בס' אבן ספיר שם כתב שחיבר הרבה ספרים וכללים בקבלה ופירושים על הזוהר ונמצאים בכ"י בעיה"ק ירושלים) ושם בביהמ"ד ההוא העמיד תלמידים רבים גדולים ושלמים בחכמה הזאת (בס' המעלות לשלמה מערכת ק"ף שם נמצאו שמות המקובלים אשר היו לומדים בבית המדרש ההוא בשנת תקי"ח ואלה שמותם: ראש, חכם ר' שלום מערי יימן, ב' ח"ר חיים די לה רוזא, ג' ח"ר כליפה חסיד, ד' ח"ר אליעזר פרחי, ה' ח"ר שאול מולכו, ו' ח"ר אברהם גרשון, ז' הגביר והפקיד ח"ר יוסף בן סאמאנון, ח' ח"ר שמואל אלחדיף, ט' ח"ר אברהם זאנגוויניטי, י' ח"ר שלמה פירנאנדיס, י"א ח"ר יעקב מאג'ר ואחיו (יכ"ן אילי ר' דוד מאג'אר סופרו של השמ"ש), י"ב ח"ר יום טוב אלגאזי, י"ג ח"ר אהרן הלוי, י"ד ח"ר אביגדור בכ"ר עזריאל, ט"ו ח"ר מנחם בכ"ר יוסף. יכ"ן זה האחרון הוא בעל המכתב הזה).

הרב חיד"א היה ממשמשיו בבחרותו ולמד לפניו כאשר מביא ממנהגיו בספריו. ויהי בשנת תקל"ז בהיותו בן חיי"ם (68) שנה, שבק חיים והלך לאור באור החיים זיע"א, וישב לראש אחריו ע"פ צוואתו התייר הגדול הרב כמהר"ר יום טוב אלגאזי ז"ל. בס' מעשה צדיקים כ"י להרא"ך מספר כי בשנת תקל"ז בא ארבה גדול וגם היתה עצירה [עצירת גשמים] גדולה, וחילו הקהל את פני השמ"ש להשתטח על קבר רחל אמנו, ולקח עמו עשרה אנשים מבית מדרשו וילכו, ובהגיעם ציה למשרתו לבל ילך אחר עמו, ויעל הוא יחידי על הקבר והרבה להשתטח ולבכות, אחר זה ירד משם והתפלל מנחה במנין שהביא ואז צוה למשרתו שימהרו ללכת פן יפסיקום הגשמים, וכן היה שירד גשם גדול תו"מ [תיכף ומיד] גם לא נשאר ארבה אחד והיה זה ביום חמישי, ובליל שבת־קדש קידש על הכוס כמנהגו ויאמר לאשתו כי זה הכיס האחרון אשר תקח מידו כי כך

נגזרה גזירה מן השמים. ובליל ב' בתוך ג' שעות בלילה שלח לקרוא לר' יו"ט אלגאזי ונתעכב ולא בא אלא אחר שעה, וכשנכנס עמד החסיד על מטתו ואמר: ברוך הבא ברשב"י שיש בך מניצוצי רשב"י ז"ל, ואמר למהריט"א למה נתעכבת שאין לי עוד זמן כי אם שעה אחת בלבד. ואז לימד למהריט"א כללי דרך האמת והשביע שישב במקום שהיה הוא מתפלל בביהכ"נ שלו (יכ"ן ר"ל שישב ראש עליהם) ואח"כ הסיב את פניו וקרא ק"ש ויצאה נשמתו הטהורה בנשיקה בן חיי"ם שנה. כך שמעתי משליחא דרחמנא מורי מהר"ר אהרן אלחדיף בשנת תקס"ג. עכ"ל בקיצור.

בנו הוא הרב החסיד יצחק חי מזרחי דידיע שרעפי, נח נפשיה התקס"ח ודרש עליו הרב מערכי לב ח"א דרוש ב"ן, ובס' אמת ליעקב ניניו בדף קכ"א ע"א הביא דברים משם הרב החסיד הלזה זלה"ה. נכדו אשר ישא את שמו הוא הרב החסיד (השמ"ש) [הרא"ש והיא ר' רפאל אברהם שלום מזרחי שרעבי] חיבר חידושים על עץ חיים ונקרא דברי שלום, ובס' אמת ליעקב הנ"ל נדפס לו קונטריס בשם „שפת אמת" בקבלה, זכותם יהי מגן וצנה עלינו אכי"ר.

אמר יכ"ן הננו שבים עתה לתאר בשרד נאמן את מפעלות האדם הגדול הזה בשדה חכמת הקבלה אשר היה לאב ופטרון למקובלים החדשים אשר שגו באהבת הח"ן של האר"י ז"ל ע"פ ביאוריו החדשים באין תערובות ספר קבלה אחר אתם. המאור הגדול הזה המכונה השמ"ש היה בעל שכל חד וחריף תופש ווכר מאין כמוהו. הוא שגה באהבת חכמת הסודות להאר"י כפי השגת תלמידו המובהק אשר סמך ידיו עליו הוא מהרח"ו בשמינה שעריו באין תערובת ספר קבלה אחר עמו אפילו משאר תלמידי האר"י וגוריו (כהרמ"ע ועמה"מ [ועמק המלך] וכיוצא), כן מתבאר מדבריו בעצמו שהעתקתי בערך מהר"ר יוסף הכהן אברי"ש ע"ש. הוא צלל במימיה האדירים ובחקר תהומה התהלך וירד עד קצבי הריה ויגל לפנינו רזי עולם והמון נסתרות שמבראשית, ואת תורתו זאת החתומה בלימודיה עוד דורות רבות לפניו העלה על שלשת ספריו שחיבר הלא הם „רחיבות הנהר" (ע"ש הכתוב שאול מרחובות הנהר), „נהר שלום" ו„כללי השמ"ש" (הרב ז"ל חיבר ספריו סביב לשנת תקכ"ח כנראה מלשונו בנהר שלום דף צ"ב ע"א) אשר בהם הפיץ אור בהיר בשחקים בדברי האר"י ז"ל אשר היו סתומים וחתומים עד כה וכמעט שהיו מלאי סתירות, והוא הראה אור חדש ובהיר ע"י שיטה חדשה אשר גילה לנו בספריו רחובות הנהר ונהר שלום. שני אלה הספרים המה מכילים כל כוונות התפלות של כל השנה על הסדר, ובעצמם המה חלוקים לב' עניינים, ההקדמה והספר בעצמו כסדר הזה: בראשונה יבוא החלק הלמודי השייך לכוונת ברכה ראשונה מברכות השחר למשל, וזהו החלק הראשון אשר הוא הקדמת הספר הנקרא „רחיבות הנהר", אח"כ יבוא החלק

המעשיי היינו פרטי הכוונות עצמן והמה שמות קדושים עם צירופים ושילובים אותיותיהם ונקודותיהם מה שראוי לכוין באותה ברכה, וזהו עצם הספר אשר נקרא „נהר שלום". אח"ז תבוא הברכה השניה שאחריה, בראשונה כתובה ההקדמה הייגו החלק הלימודי השייך לכוונת אותה ברכה והוא ההמשך מס' רחובות הנהר הנז' ואח"כ כתובות הכוונות עצמן שצריך לכוון בהם בכל יום באותה ברכה והוא ההמשך מס' נהר שלום הנז' (ויען כי ניטל על המכוון לבל יוציא אותם השמות הקדישים מפיו ע"כ ישים אותם לנגד עיניו לכוון בהם כסדרם לבל יתעה חלילה). וכסדר הזה הולכים כל הברכות זה אחר זה כסדר, בתחלה יבוא החלק הלימודי או העיוני הנקרא בשם „רחובות הנהר" אשר בו אסף לאסיפה כל חלקי הלימוד השייכים אל המקום ההוא שהוא נושא ענייננו (והמה מפוזרים בשער הכוונית ושאר השערים) ערוכים ומבוארים באר היטב לפי דקדוקיהם ופרטיהם ופרטי פרטיהם הולכים מן הקל אל הכבד וכתובים בטוב טעם ודעת בלשון צח וקל, אח"ז יבוא החלק המעשיי אשר הוא התכלית מן החלק שקדם ונקרא „נהר שלום" אשר בו תבוא ההלכה הפסוקה מכל הלימוד שקדם השייך לכוונת אותה הברכה, עד שימצא הקורא כל החלק המחשבי, הכל כתוב הדר ערוך ומסודר לנגד עיניו כשלחן הערוך. זהו תוכן ענייני שני ספרי המקובל הגדול הזה המכונה בפי כל בשם השמ"ש, ובצדק, כי לאור שמשו הלכו כל המקובלים ממזרח שמש עד מבואו, גם על שמי עירנו תונס זרחה שמש: שמש צדקה ומרפא בכנפיה לכל הקושיות והאיבעיות אשר שאלו דרשו ממנו מקובלי הדור ההוא מהכא להתם (וקראם „חכמי המערב" תלמידו הר"ח די לא רוזא ז"ל בספרו תירת חכם שם בהשיבו על שאלותיהם ע"ע) שהיו בו בפרק בזמנו כאשר שמעו הטוב הגיע עדם, כאשר נתבאר בערך מהר"ר יוסף הכהן אברי"ש.

מובן מאליו כי הסדר הזה שעשה המקובל הגדול הזה הוא היותר נבחר והיותר טוב ומועיל מכל הסדרים שנעשו לפניו ע"י מקובלים אחרים זולתו, כי הוא כולל בכללו כל דברי רבינו האר"י ז"ל כל ענין במקומו הראוי לו חלק הלימודים לבדו וחלק הכוונות לבדו, ונוסף על זה כי כל ענין ערוך בסגנון יפה ומבואר כל הצורך מהמחבר לפי עמקן ורומן של דברים ונימוקן וטעמן כיד חכמתו ובקיאותו הטובה עליו. החסרון האחד הנמצא בו כי פעמים רבות לא הראה לנו המקור בדברי רבינו האר"י לדבריו, ודמיונו כהרמב"ם בשעתו אשר לא הראה לנו אנה הוא המקום שהוציא ממנו דבריו, ובזה הניח מקום לאחרונים להתגדר בו, ולפעמים המה חולקים על דבריו ואומרים כי מצאו להפך בדברי הרב. ע"כ מצאנו להרב השמ"ן [הרב שלמה מולכו אחרון מח"ס שמן זית זך. שאלוניקי תקל"ט] שהרהיב עוז בנפשו לחלוק על דברי הגאון הגדול הזה כאשר יתבאר בסמוך.

לבד משני הספרים האלה חיבר עוד כללים כוללים כל הקדמות רבינו האר"י המפוזרים בשמנה שערים ובפרט בעץ חיים שלו, בלשון קצר ובסדר יפה ע"פ שיטתי החדשה הערוכה בספריו הנז"ל. ובס' אמת ליעקב ניניו נדפסו הכללים האלה ע"ש הרב דוד מאג'אר בטעות כי הם כללי השמ"ש הידועים אלא שהר"ד מאג'ר היה המעתיק שלו. וכן ראיתי הכללים האלה בכ"י יוס"ד וכ"י אי"ה [הרב יוסף סדבון והרב יוסף הכהן] מיוחסים להשמ"ש והם נוסחאות יפות ומתוקנות כי הנוסחא הנדפסת שם יש בה הרבה טעיות ויש לתקן מזה על זה, ויש לי אני הצעיר נוסחא יפה משלשתן עם ההערות של הרב יוס"ד ואי"ה עליהם, לקחה ממני בטעות המו"ס יעקב ליפשיץ בלונדון. וכאן המקום להעיר כי הר"ד מאג'אר הנ"ל היה תלמיד חבר מהרש"ש והיה סופרו והעתיק למענו כל הקונטריסים אשר שלח לתונס ליד אי"ה ויוס"ד וחבריהם אשר נדפסו אח"כ בשם נהר שלום, אמת ושלום, רחובות הנהר (גם נדפס לו אח"כ ס' ,,אור השמש" הנהו בס' שמן זית זך להר"ש מולכו הרמוז במלת שמ"ן), והמדפיס מהר"י ניניו מצא הכללים בכ"י הר"ד מאג'אר וחשב שהם לו וייחסם לו בטעות. וכתב הרא"ך בפטירת החכמים שנפטר הר"ד מאג'אר בשנת תקנ"ט.

הנה כי כן נדפסו כל הקונטרסים של המקובל הגדול הזה זולתי סדור הכוונות המחזיק כחמש מאות עלין שעדיין לא נדפס, והנהו שם בביהמ"ד ה.א עד היום (בשנים האחרונות החלו להדפיסו שם עם ספריו האחרים). כאן יש להעיר כי הדרך שהלך בה המקובל הגדול הזה, הגדיל והרחיב [אותה] אח"כ תלמידו הרב חיים די לא רוזה בספרו תורת חכם הנדפס. וכתב רא"ך נפטר הרב חיים די לא רוזה הנקרא שרעפי בשנת תקמ"ה.

לאיר שני המקובלים הגדולים האלה הלכו כל המקובלים ממזרח שמש ועד מבואו, קיימו וקבלו עליהם ולא יעבור מזמנם ועד היום ולמחר בכלל, וכל מי שאינו מורה כדבריהם לא צייתינן ליה. האמנם הרב שלמה מולכו הנז' תפס על השמ"ש תפיסות רבות, הנם בספרו שמן זית זך הנ"ל. אולם אני הצעיר ראיתי את הרב המקובל הגדול מחכמי תונס הוא הר"ש שמאמה בע"ס קרן הצבי וקן צפור בדפוס פירוש על ס' קרנים (וחיבר גם פירוש על שתי אדרות קראו ,,פרי צדיק", ראיתיו בכ"י, וגם ספרים אחרים רבים חיבר ואני ראיתים בכ"י על התנ"ך ושיטות בש"ס, וכלם קנאם המו"ס הנוסע יעקב ליפשיץ מלונדון) שירד להציל את השמ"ש מיד משיגו השמ"ן וקרא לקונטרסו זה ספר ההתנצלות ,,מבוא השמ"ש" על שם ,,שבא עד תכונתו, ויהי שלום בביתו, ולא תהיה זאת לפוקה לכל עדתו, ובכן אזכה להיות במחיצתו, ונשמתי מחבקתו ומנשקתו, כי ה' אתו, ולא זז מחבבי עד שרשמתי שמי ומשפחתי בנקודתו, כי זה שמ"ש ומגן ה' צבאות, יהיה לנו לאות. שמ"ש ר"ת שמואל שמאמה". ע"כ. בסוף הקונטרס

ההוא אחרי שהביא דברי הרש"ש שכתב בסי' ד' כי כל ספירות פרצוף החיצון דכל פרצופי א"ק ואבי"ע נפרטים לאלף רבוא וכל ספירות דפרצוף אמצעי כנ"ל נפרטים לששת אלפים רבוא וכל ספירות פרצוף פנימי נפרטים לעשרת אלפים רבוא יע"ש, כתב כלשון הזה: ,,ואם עינינו לא ראו זה כתוב להדיא בדברי הרב או בשום משמעות, הנה ממנו ומעצמנו היה הדבר שלא זכו עינינו לראות זה האור אבל לסמוכות אין צריך ראיה ובפרט זה האיש מרעיש הארץ מרגיז ממלכות לא קם כמוהו מימות האר"י ומהרח"ו זלה"ה כי היתה תורה זו בזמן ההוא ככפיפה שאין לה אזנים וילאה המעיין להשיב השמועות הסותרות בלי יתידות והקדמות עד שבא המאור הגדול השמ"ש והאיר העולם בשכלו הזך ותירץ כל הסתירות בכח בהקדמות ידועות מכל פנות והיו למאורות ושלום בא לעולם, בכל דבר קטון וגדול בנעלם, והאוכל ממנו וחי לעולם, ומה שנסתייע השמ"ן וכו' אינו כלום דהא וכו'. עכ"ל.

מהר"ר שלום עמאר חיבר ספר ,,שים שלום" להליץ על הרמב"ם מהשגות הרמב"ן עליו, והוא נפטר יום ש"ק ר"ח ניסן שנת התקמ"ה (מעשה צדיקים סי' של"ז ושל"ח ובמהדורא קמא סי' רל"ג), ושם הביא ענין ששמע ממנו אודות הרב תולדות יעקב יוסף (עיין בערכו אות יו"ד) בהיותו שד"ר דעיה"ק טבריא ת"ו בשנת התק"ל בטראבלס. ובלקט הקציר בהלכות שבת סי' שי"ו הביא ממנו דין אחד, ובמחנה אברהם בערך אור החיים כ' שהר"ח בן עטאר הלך לירושלים שנת התק"ב ועמו מו"ר החכם שלום עמאר, והוא הדפיס ס' מעשי צדיקים שהוא חידושי הרמב"ן לע"ז והריטב"א לשבועות בהסכמת מהר"ש שלם ומהר"א ישראל והרב חיד"א (שם במחנה אברהם בערכו), ואחיו הוא הרב דוד עמאר מירושלים בעל המחבר ,,תפלה לדוד" על מאה ברכות, נדפס שאלוניקי תקל"ז, ונפטר תקמ"א (שם בערכו).

שם במעשה צדיקים סי' ק"ל הביא ,,מעשה נפלא שמעתי מן החו"ש מו"ר כה"ר פינחס ג'רמון הי"ו בהיותי בתונס שנת התקס"ו והוא שמע המעשה מהחכם השלם הדה"מ שד"ר טבריא תובב"א מהר"ר שלום עמאר זלה"ה", אודות גביר עצום אחד בערי המערב ממשפחת פינטו שפסק עם תלמיד אחד מתלמידי הר"ח בן עטאר לכתוב ס"ת אחד בקדושה ובטהרה וכוונה יתירה ושכרו בדמים מרובים, וכהתימו הביא הס"ת לביתו ועשה סעודה גדילה בלילה לאנשי עירו לשמוח בשמחה של מצוה זו כמנהגם מאז, תלמידי הכמים שונים כל הלילה. בבקר בהגיע התור לקרות בספר תורה בקשוהו ולא מצאוהו ולא ידעו מה היה לו אנה הלך ואנה ברח דידי, ושמחה לתוגה נהפכה וכל פנים קבצו פארור. גם הגביר בעל הבית בעצמו הרע לו מאד על הדבר הזה ויזעק זעקה גדולה ומרה עד מאד

אנה הס"ת שלי, וכ"כ היה צועק ובוכה ומיילל עד שנהפך אח"כ לשוטה נפגע עד שקשרוהו בשלשלאות של ברזל רח"ל. אחרי ג' שנים בא לשם שליח כולל מצפת תובב"א וישאל על שם הגביר הנז' אשר נשכח שמו זה כמה, והי"א סיפר לפי תומו כי בליל הסגר אחד שעשו הקהל בבית הכנסת שמעו קול פתיחת שערי היכל כרגע ויתמהו מאד ויקומו לחפש וימצאו שם ס"ת אחד כליל בהדרו ועליו שם הגביר הנז' והנה שם עד היום ונוהגין בו קדושה יתירה שמא יברח מהם, ויהי כשמוע הגביר את הדבר הזה שמח מאד מאד על זה ונשתפה ושב לאט לאט לאיתנו כקדם.

מהר"ר שלמה אלפאסי ר"מ ור"מ בעי"ת תונס, בנו של מורנו הרב מהר"ר מסעוד אלפאסי ז"ל עיין בערכו. ומצאתי בכ"י קינה סי' אליהו סדבון חזק (עיין בערכי) לפטירת מורנו הרב מהרש"א ז"ל בשנת התקס"א ט"ו תמוז יה"ל ביום עש"ק (והרע"ח אלחאיך' דרש עליו בתשלום השנה סדר קדושים שנת התקס"ב. ורא"ך אמר שזכה להשתטח על קברם) (ונעתק מקברו הוא ואחרים כששים במספר ונקברו ב„ישיבה" בשדה הקברות). וזה נוסח הקינה:

על יום בו נפל נזרנו, נחשך מאור עינינו

איך שבת זקן משער, ונקף סבך היער,
שבת גיל בחור ונער, כי גלה כבוד ממנו. (על וכי')
ללמד לבני יהודה, אציע אפר ואתגודדה,
על אוצר כל כלי חמדה, עיר עז ישועתנו. (על)
יום תוכחה ונאצה, בו אבדה חכמה ועצה,
היינו כעיר פריצה, כי נהרסה חומתנו. (על)
הוד הדור והדרו, ושמרו כרועה עדרו,
נתן את רשעים קברו,[1] ואנחנו כצאן תעינו. (על)
ומכל חולי ומכה, היה לנו לצל ולסוכה,
והוא מעוונינו מדוכא, מחולל מפשעינו. (על)
סבל מכאובינו ונשא, על לא חמס עשה,
אדוננו אבן הראשה, עליו מוסר שלומנו. (על)
דן דין אמת לאמתו, כמלאך אלהים חכמתו,
מאין לנו עוד זולתו, איך יתומים היינו. (על)
בנות ישראל בכינה, אל מלא חכמה יחנינה,
אבי יתום ואלמנה, עלי ביתו ישענו. (על)

---

1. אולי הכוונה על העתקתו מקברו בגזרת רשעי גויים „שכיר" וחביריו, עיין הערת המעתיק רבי חי זרקא ז"ל בערך ר' מאיר לומברוזו. יכ"ן [ועיין ישעיה נ"ג ט' ובתרגום יונתן ומפרשים שם].

וי על נקי ונבר, קל מנשר מאריה גבר,
שכן חררים במדבר, צדיק אֵל כי פיהו מרינו. (על)
נוחם יסתר מעיני, אל הלקח עבד ה',
הר האלהים זה סיני, ראש אב קהלתנו. (על)
חנון זך קדושי הואֵל, ותשים אותו לגואל,
לכפר על בני ישראל, כי אליך עינינו. (ע"כ)

בספר שו"ת גנזי שלום שמעוני הנד"מ [אה"ע סי' ט'] כתוב: כמאה וחמשים שו"ת של הר"ש אלפאסי זה שהשיב לשואליו בערי תונס נשלחו לבית הדפוס לליוורנו להדפיסם ע"י נכדיו (שהדפיסו משחא דרבותא) וכשנפטרו לבית עולמם בתונס התקס"ו נשאר קונטריס התשובות אצל המדפיס בליוורנו (הא אליעזר סעדון) ולא נודע מה נעשה בו. יכ"ן אולי הוא כרוב ממשח.

מהר"ר שלמה בן עטאר החו"ש הדו"מ (ראיתי כתביו שני קובצים). בנו החו"ש ר' אליהו ובנו החו"ש ר' אברהם. כ"כ ר"א מגדורה ברשימתו.

ה"ר שלמה ברכה בשנת תק"ך. ראיתי ס' דרושים ממנו כשלשים דרושים, ודרוש כ"א וכ"ב מצאם בכ"י למהר"י ניניו זקנו. הספר נמכר לליפשיץ בלונדון.

מהר"ר שלמה דאנה תלמיד מובהק מהרב משה ברבי שתפש ישיבה אחר רבו הרב בעל משמרות כהונה והעמיד גם תלמידים מובהקים. גם הוא הרש"ד החסיד הנ"ל תפש ישיבה אחריהם (עם חבירו הרב משה שתרוג עיין בערכו) (ואני יכ"ן הייתי מתוועד עמו בבחרותי) קרוב לארבעים שנה בזמנם של הרב ישראל זייתון וחביריו אשר הוקמו על מחדש ב„תריבונאל ראביניכ". והעמיד כשלשים תלמידים מעיינים ודרשנים והנם תופשי משוט להקים דגל התורה ותשמישי הקהלה אחריו, ילולא הוא שהיה מרביץ תורה בימינו מי יודע אם נשאר [כלום]. הוא חיבר חיבור גדול על מסכתות התלמוד ואחרי מותו בשנת תרע"ה? כבן ס"ה שנה [צ"ל בשנת תרע"ג, כבן ס"ג שנה] עמדו תלמידיו והדפיסוהו (הוא הניח רק שתי בנות) וקראוהו **שלמי תודה** ונפוץ ברבים. זכות כל הרבים [הרבנים] יגן עלינו ויקים כבוד התורה כקדם ותחילה אמן. וראה בערך הרב חוגה מגדורה כי שם נכפלו הדברים.

מהר"ר שלמה הכהן אביו של הרב מהר"ר אליהו כהן בעל שבט מוסר, סיפר מחסידותו הרב בנו הנז' בס' מדרש אליהו דף כ"ב עש"ב. וזה השיר הכתוב על מצבתו באיזמיר: „על המנורה הטהורה, ירדו דמעות כנחל / מקום

בינה ואיורה, אביר בתורה כשחל / ציר נאמן (אולי חסר „לחבורה", המשלחתו לקבץ כסף לחכמים), כבודו יוקח ומחל / זרח בתורת אל ומאורה, ושכינתו עליו חל / ידיד האל הנורא, חלקו כרשב"י ז"ל. נשק בר להלחם, שנת התקי"ט[1] ליצירה היה לחם / שלמה כ"ח לאלול נגזר עליו בו ביום הנה מטתו שלשלמה החכם השלם כה"ר שלמה הכהן תנצב"ה" (מעשה צדיקים סי' ק"ך).

מהר"ר שלמה הכהן חצ'רייא כן מצאתי ברשימת ר"א מגדורה. ומצאנוהו חתום בהסכמת בית המקולין שנת ע"ד ע"ת (תקמ"ד), ואולי צריך לומר החו"ש הדו"מ. אמר יכ"ן משפחת חצ'רייה היא משפחתנו והעיקר טנוג'י, כי כנוי חצ'רייה הוא להכיר משפחות הכהנים הרבים פה תונס, זה „לחמר" וזה „חצ'רייה" וזה „מגדורה" וזה „רוזא" וזה „יהונתן" וזה „גרדי" וזה „באבא ארבי" וזה „חמצי" וזה „אסקלי" וכיוצא, כמ"ש הרב חיד"א בשה"ג בשם פינחס יע"ש. [ע' בשה"ג מערכת ספרים אות התי"ו תורת חסד].

מהר"ר שלמה זייתון ראיתי ממנו הרבה קונטריסים על מסכתות התלמוד. בסוף המאה החמישית.

מהר"ר שלמה זרקא [הראשון] החו"ש הדו"מ בעל כסא שלמה על כתובות וכו'.

מהר"ר שלמה זרקא מחכמי תונס. היה מלמד תלמידים פה ומר אבי החו"ן ר' יהודה הכהן טנוג'י (חצ'רייא) הוא תלמידו. גם הרב אליהו גיג' בעל „זה השלחן" ג' חלקים הוא תלמידו, ומביא דינים מספרו רנה וישועה ב„זה השלחן" ח"ב. אח"כ נראהו שקבע דירתו בערי אלג'יר ואנחנו לא נדע הסיבה בזה. הוא חיבר ספרים רבים בלשון ערבית המדוברת שם אצל יהודי אלג'יר: א) „שי למורא" ג' חלקים, דרושים ופירושים על התורה. ב) „מניחת שלום" למנוחת בנו, על התהלים. ג) „רנה וישועה" ח"א על הגדת פסח עם כל הדינים השייכים לחג הפסח, וח"ב על פרקי אבות כמעשהו ממנו. ספריו מלאים סיפורי מעשיות להלהיב ההמון להכניס בהם יראת שמים והוא לוקח לבבות כר' יעקב מדובנא באהל יעקב וקיל יעקב שלו. וחיבר עוד „אלפי יהודה" שו"ת ועניינים נערך על סדר א"ב, גם חיבר ביאור על ס' המקח ומשפטי שבועות לרבנו האיי גאון ז"ל בפלפול עצום. שני אלה עודם בכ"י. ונפטר הרב בשנת תרל"ו לערך בעיר

---

1. נראה שיש כאן ט"ס כי הרב בעל שבט מוסר נפטר בשנת תפ"ט, ואולי זה רש"ך אחר. נאמ"ן ס"ט.

והראן. זיע"א. אומרים כי נכדו נתעשר ובעל מיליונים, היה לו לפנות [להשתדל] להדפיס כתבי זקנו וכתבי קרובו הרב הצדיק ר' יצחק אברהמי ז"ל.

מהר"ר שלמה טוביאנא, ראב"ד בס' מחנה אברהם אמר שהוא מק"ק תונס ומייחס לו חבור „מלאכת הקדש" דקדוקים על רש"י עה"ת וכתב שנדפס בליוורנו התקס"ו בחייו, ומייחס לו עוד ס' כרם שלמה ליקוטים וגם הוא נדפס בליוורנו התקס"ו בחייו.

הנגיד מהר"ר שלמה נטף שר וגדיל ליהודים בתונס, עיין ערך הנגיד דוד נטף באורך.

מהר"ר שלמה עמאר עיין בשם הגדולים ערך מהר"ר אברהם אזולאי מעיר מארוויקוס ע"ש. וכתב בס' משמרות כהונה לר"ח כהן סוף מערכת מ"ם וז"ל: „מימי נעורי שאלני מאור הגולה מו"ר רב של מרוויקוס עואב"י [עיר ואם בישראל] והוא רב על כל האפריקא החו"ש הגאון המופלג כמהר"ר שלמה אבן עמאר נ"ע". ובמחזיק ברכה להרב חיד"א א"ח סי' תס"ז ס"ק יו"ד שמעתי שכן הורה הרב הגדול מוהר"ר שלמה עמאר אב"ד דק"ק מכנאס ונוהגים כדבריו במערב הפנימי. ע"כ. ובשה"ג להחיד"א כתב שהיה חברו של הרב מהר"א אזולאי ממארוויקוס והיו מתווכחים יחד בקבלה ונפטר הרב מהר"ש שנת התצ"ח יעש"ב. ואני הצעיר ראיתי שו"ת בקבלה מהרב מרדכי בן עטייה ששאל מהר"י מאראג'י (נדפס לו מחדש פירוש על אדרא זוטא) ור"א בן מוסה תלמידו ור"א אזולאי הנז' ובקונטרס ההוא ראיתי חידושי מהר"י מאראג'י על ס' אוצרות חיים מהאר"י גם ויכוח בקבלה על ס' אוצרות חיים הנז' מאת הרבנים הראב"ם והרא"א [הרב אברהם בן מוסא והרב אברהם אזולאי] ז"ל. גם שם נמצאה שיטה אחת על ס' עץ חיים להאר"י מהרב ישעיה תלמידו של הרא"א ז"ל (ואולי כי אלו החידושים נדפסו בס' מקום בינה ובס' שערי בינה ובס' חסד ואמת). וכתב הרא"ך במעשה צדיקים מהדורא קמא סי' רכ"ח ומהדורא בתרא סי' של"ה שהיה הרב מהר"ש עמאר מעיר מכנאס והיה חכם וחסיד גדול ותורתו אומנותו והיה עני ביותר ומסיבת עניו הלך בשנת התפ"ח לעיר פאס לחוג את חג הפסח ושם לא הכירוהו וזלזלו בו והוא החרימם, ותיכף בא הרב אב"ד של העיר ושאל ממנו מחילה וביום הפסח נתנו לו הקהל רשות לדרוש ברבים כמנהגם תמיד ובעוד שהיה דורש (בהם) [לפניהם] נכנס חכם אחד וזלזל בו כאחד הריקים ויותר (והיה להרב צער גדול עד מאד) והורידו מעל התיבה שהיה דורש עליה ועלה לדרוש במקומו, ותכף נפלה התקרה על ראשו והרב ניצול והיה קידוש השם

גדול, ואז עשו להרב כל הקהל כבוד גדול, והיה שם באותו מעמד הרב מרדכי בן עטייה בעהמ"ח ספר מר דרור על הש"ס. זצוק"ל זיע"א. עכ"ל בקיצור. ובסי' ק"ל ושל"ז ושל"ח מביא: ,,הרב המופלא החו"ש ה"ר שלום עמאר שד"ר טבריה בשנת התק"ל" (גם עבר על תונס והרב פינחס ג'רמון שמע מפיו, ונפטר שנת התקמ"ה. כ"כ הרא"ך בפטירת החכמים), ואולי הוא ממשפחתו של הרב שלמה עמאר הנ"ל. הרב מרדכי בן עטייה מחכמי מערב הפנימי מעיר דמנאת ולמד בעיר גדולה של חכמים וסופרים מרויקוש יע"א בישיבת הרבנים המובהקים כמה"ר יצחק די לויה וכמה"ר שלמה עמאר ז"ל ובסוף ימיו נתיישב בעיר תורכיה כמ"ש בהקדמתו וספרו נדפס באיזמיר הת"ץ (המעלות לשלמה).

מהר"ר שלמה (בה"ר יהודה) **שמאמא** בן בת' של הרב חק נתן ז"ל, היה תלמיד מהרב משה סלום אשר מת בעידן ריתחא בחולי העיפוש (בערבי כרוג') הגדול שהיה בתונס שנת תקס"ו (כאשר כתב מהר"ר חוגה מגדורה ז"ל באגרתו לאביו הנז' בערך ר' דוד צפג') והוא דרש עליו בתשיעום החדש (הדרוש נדפס בספרו שרש ישי דף ק"ג) ומת גם הוא בשנה ההיא כ"א לתמוז (כנראה בחולי ההוא) על פני אביו עודנו באבו בן ז"ך שנה, והניח אחריו לברכה בארץ תונס ג' בנים חכמים ונבונים: יהודה, נתן, נסים (יע"ן שמם סימן. כ"כ בהקדמת הספר ההוא). שנים האחרונים היו שרים וסגנים פה תונס שנים רבות, הם היו נדיבי לב מאד ואוהבי תורה ולומדיה מאד מאד. עשו בתי מדרש מלאים כל טוב ספרים מספרים שונים גם היו מהנים חכמים רבים מנכסיהם ומחזיקים בידם ללמוד יומם ולילה לקיים מה שנאמר והגית בו יומם ולילה (כמשפט כל השרים והסגנים אשר קמו בתונס מיום הוסדה, כל אחד יש לו בית מדרש הנקרא על שמו עד היום, ובו חכמים לומדים כל היום וקובעים עתים ללמוד ביחד בבקר ובערב שיעור אחד גמרא ומפרשים ינקרא אצלם ,,ארבע אמות של הלכה". וכסף הספקתם ינתן להם מאת בעל הישיבה מלבד העזר מקופת הקהלה). ובפרט זה האחרון על עפר יקום הוא השר והטפסר ,,קאיד נסים שמאמא" אשר היה שנים רבות סוכן על אוצרות הבאי ,,סי מחמד" ואחיו ,,סי אצאדק" בתונס ויאסוף כסף תועפות ויהי לבעל מיליונים (כשלשים מליון פרנקים) ובין אדירי הכסף נמנה. בימיו הורם דגל התורה וגדל כבוד החכמים ע"י רובי צדקותיו שהיה עושה עם ת"ח עמילי תורה (ואשתו כמותו היא מרת חנה תנצב"ה אשר הרבתה לעשות צדקות ביד רחבה) והכל בהצנע לכת יבסתר על יד ובאמצעות בן אחות אביו הוא הרב הגדול מעוז ומגדול מופת הדור והדרו מהר"ר אברהם הכהן יצחקי בעל משמרות כהונה וכו' שהשתדל להעמיד תלמידים שלמים וכן רבים גדולים בתורה ובהוראה, ככל אשר שאל פיו לא מנע ממנו. אף הוא הזיל זהב מכיס

להדפיס הספר הנפלא „משכנות הרועים" המלא חידושי דינים, גם הוציא לאור על הוצאותיו כל ספרי קרובו בן אחות אביו הנז' והמה ספרי משמרות כהונה ב"ח ושאר ספרים. בסוף ימיו שכן כבוד בערי אירופא והזיל זהב להדפיס ס' „מעשה נסים" לר' אברהם בן הרמב"ם ז"ל בהשתדלות החכם ב"ג וקראו על שמו. וימת בשיבה טובה בשנת תרל"ג בעיר ליוורנו, והוריש החצי מנכסיו (כי לא זכה לבנים) לבן אחיו ה"ר יוסף בן השר נתן הנ"ל והחצי השני מנכסיו לשאר קרוביו כמו שנמצא כתוב בצוואה שהניח אחריו, בתוכה צוה להניח כסף מאה אלף פרנק לעיר תונס, גם לארבע ארצות הקדש תובב"א הניח נכסים וצוה לעשות בית מדרש וחכמים לומדים בו לעולם וכסף הספקתם יוקח מהריוח של הסך הנ"ל. אחר זה היה דין ודברים על הצוואה הנ"ל בין שאר היורשים, חכמים רבים נלחמו משני הצדדים וספרים רבים חוברו על זה מהם הספר „זכות יוסף" להרב מרדכי הכהן גנונה ז"ל גם ספר תקפו של יוסף וס' ישמח משה וס' נחלת אבות וכו' גם קמו מערערים רבים בדיניהם ונמשך הדבר שנים רבות, עד שאח"כ קמו אילי הכסף בצרפת ונתפשרו עם כל היורשים וקם להם כל כסף העזבון למקנה. בהגיע הכסף אל ראשי הקהלה בתונס אחרי הפשרה הנ"ל (לאחר מלחמת העולם) המה עשו ככל הכתוב על צוואת המנוח וחכמים רבים באים בכל שבוע בהקפה [לפי התור] למלאות תפקידם בבית מדרשו אשר הקים המנוח בחצירו בחייו, ושכרם יותן מהריוח של הסך הנ"ל וכן חוזר חלילה על כל החכמים שבעיר הזאת. תנצב"ה.

חוזרנו למחברנו הרש"ש [הרב שלמה שמאמה]. הוא הניח אחריו קובץ חידושים על הש"ס ונדפס: אח"כ בליוורנו בשנת תקס"ט בהשתדלות אביו ואחיו בשם „שרש ישי" (ר"ת שרש יהודה שמאמה יצ"ו) ומכיל שיטה על בכורות וקידושין וליקוטים בש"ס ורמב"ם גם חידושים על מסכת עירובין שחידש ביחד עם עמיתו בתורה הרב משה בכ"ר יוסף ברדע יצ"ו. הוא מביא חכמים רבים שהיו בזמנו בספרו זה ובתוכם רבו הרמ"ש [הרב משה שלום] הנז' (נדפס ממנו קונטרס ישמח משה בסוף ספר כרוב ממשח). בדף מ"ד מביא ממנו סימן חדש על מאמר הגמרא[1] תרוטות צירניות דומעות דולפות טורדות ר"ת המלה דטלנ"ת (הנודעת בספרי דקדוק). ע"ש. גם מביא הרבה קושיות בצ"ע מהרב החו"ש הדו"מ הרב הכולל שד"ר שליט א"י ת"ו כמהר"ר משה סוזין נר"ו (לדוגמא עיין בקידושין דף ס"ו ודף פ' ע"ב שהביא משמו, גם בליקוטי ש"ס יומא). הרב הנז' הביא בידו קושיות ותמיהות רבות בש"ס רובם צריכים עיון אשר התפלאו עליהם חכמי תונס בעת ההיא, ויהי הרב הזה לאב"ד בק"ק פורטוגיזים ג' שנים,

---

1. א"ה גמרא זו היא בבכורות דף מ"ד ע"א. ופירוש הסימן דטלנ"ת: דומעות, טורדות, דולפות, צירניות, תרוטות. נאמ"ן ס"ט.

ואח"כ חזר לעירו עיה"ק ת"ו ושם היה ראשון לציון כנודע. גם מביא משם קרובו החו"ש פלפלא חריפתא באמתה של תורה הוא ה"ר אליהו בלעיש נר"ו, הוא הר"א בלעיש אשר נדפס לו שם „ליקוטים על פסחים", ובעוה"ר לא כתב יותר אף כי חיה שנים רבות אח"כ כי תקפתו מחלה עזה וישב בדד וידום בחדרו כי נטל עליו כשלשים שנה. בנו הוא השר והטפסר ה"ר יוסף בלעיש אשר שפט את ישראל שנים רבות.

שם מזכיר בשם איזה חכמים מתונס: „כת"י של הרב סוה"ר [סיני ועוקר הרים] ה"ר חיים ברוך מקושטא, הניחם בישיבת רבו מדי עברו פה תונס", קידושין דף מ"ג. „החו"ש ה"ר שלמה זרקא בעל כסא שלמה", „החו"ש הבחור השקדן ה"ר דוד חזקיה סוריה" (יכ"ן ראיתי ממנו בכ"י ס' עלי הד"ס ר"ת הצעיר דוד סוריה, והוא שיטות בשקלא וטריא על סדר א"ב כדרך ס' „עשה שלום"). כתבי הקדש למוה"ר זרע יצחק. כתבי הקדש למהר"י זרקא (עיין בערכו). ובסוף הספר ליקוטים על מס' עירובין מאת המחבר ועמיתו בתורה מהר"י ברדע הנ"ל שהגיה הספר, גם ניתן הספר בעודו כ"י על יד מורנו הרב חוגה מגדורה ועשה עליו הגהות רבות סגורים בשני חצאי לבנה ושם מזכיר את ספרו „בגדי כהונה" ע' בערכו. גם הרב למודי ה' עשה עליו הגהות רבות בין שני חצאי לבנה.

מהר"ר שלמה [בן ר' שמואל] **שמאמה** בעל בגדי שש על ש"ע ושאר ספרים, כשלשים ספרים בכ"י, ואני הצעיר ראיתים בבית מדרשו. ספר בגדי שש [נדפס] על ש"ע או"ח יו"ד ואה"ע, ועל חשן משפט נאבד להם בעת הדפוס.

מהר"ר שמואל (בכ"ר יצחק) **אבוזמיל**, משורר נשגב, ראיתי איזה שירים ממנו בקובץ גדול כ"י ורשום על גבם לה"ר שמואל אבוזמיל. ורא"ד בס' מחנה אברהם באות שי"ן ואות אל"ף ייחס אליו ספר מליצות נקרא „שומר הפרדס" או „אסף שחמד הפרדס" חיברו בשנת שנ"ט ושס"ד וכתב שנמצא אצלו כ"י ולא נדפס. עוד בא לידי אני הצעיר קובץ אחר פיוטים ושירים כ"י (מכיל כשלש מאות פיוטים ושירים לביהכ"נ כמנהג טריפולי) ממשוררים רבים שהיו בזמנו של הר"י נג'ארה ואחריו עד הר"מ בוג'נאח וה"ר פראג'י שוואט הנודעים למשוררים אחרונים. בהם מצאתי הרבה שירים מאת הרב מנדיל הוא ה"ר יצחק המכונה מנדיל בן אבי זמרה המשורר (ונקרא גם ר' יצחק זאמירו, שהיה בשנת השכ"ה (כנראה מפיוט מה תעשי רעיה). כ"כ רא"ד. יכאשר כתב עליו באורך בס' עמודי העבודה בערכו ושם רשם ד' פיוטים ממנו: א) מה לאסיר תקוה בבור נאלח. ב) מלך מרומם ונעלה מעין נביאים ורואים (יכ"ן הפיוט הזה נדפס בס' „שירי זמרה" המכיל שירים ממשוררי תונס). ג) משוכני סנה אשאל מענה. ד) מלך רם

ורם על רמים. ואני יכ"ן מוסיף מה שמצאתי בכ"י ההוא: ה) מה טובו צביה. ו) מדי עבור דודי אחזתיו (שני פיוטים אלה נדפסו בס' שירי זמרה הנז', ובכ"י הנז' רשום עליהם שהם לנשמת, כנראה שכן הוא מנהג טריפולי כי הספר ההוא בא מעיר טריפולי). ז) מאן די לכל בשרא ברא יודון רבותיה (שמו „מאנדיל" רמוז בהתחלת השיר) בר אב זמרא עברא [עבדא?], פיוט בלשון ארמי. ח) מה לך יונה שוכנה בחגוי הסלעים. הראשון לקדיש והשני לברכו. ט) מאש אהבת דת בלבבי שביב, ובקרבי לחמדת לב אשמע בריב, מחשק כבודת יעלת חן רביב, גוזל מענני דמע אשאבה, לא יוכלו דמעי כבות אהבה. יו"ד) מלפני אלהים כי בא אז בעב, נגלה מגבוהים אל עם נאהב, הנה אל כמהים פתשגן כתב, אנכי ה' קריה (קריאה) נשגבה, קרא מרקיעי לזכור אהבה. י"א) מי זאת החשוקה לנגדי נצבה, בלבבי חקוקה ובעט נכתבה, ולדעתה רחוקה ובחיק שוכבה, ובקשרי אטוני ערשי חטבה, רפדתי יצועי חולת אהבה. (ג' פיוטים אלה מכילים ל"ג בתים כלם מסיימים במלת „אהבה", מיוסדים לאהבת עולם). הפיוט האמצעי „מלפני אלהים" הנז' והפיוט בלשון ארמי „מאן די לכל בשרא" נדפסו בס' שבחי אלהים הנדפס בוארשא [בוהראן] תרי"ו מכיל שירים ופיוטים ממשוררים אחרונים באפריקא. הרבה שירים מהספר הזה נדפסו בשירי זמרה הנז'. י"ב) מה תעשי רעיה כי שני תלבשי / תעדי עדי זהב עדייך עגובה. כי תקרעי בפוך עיניך תטשי / רואך חטוף (ג"א עטוף) לב מחשקך עגובה. נעמת אגן הסהר / יפית אחות שמש ולמי, אפנה הלא נגד שער / נווך בלילי עם יומי, מעת עלות אור השחר / ובעת הקיצי מנומי. כי בחלום אראך רק מעת תגלשי / בקר יאקיצה אייך עגובה. דרכת מגבורתך / קשת וקרבי מטרה, זרקת חץ מעיניך / ירית ולא ירית מרה, הן לבבי [צ"ל לבכי] עפעפיך / לבי ורוחי נשברה — סימן מנדיל ברבי אברהם בן אבי זמרה חזק סלה לעד. ומשם נראה שחיברו בשנת אלף ת"ק לחורבן הבית (שכ"ח). השיר הזה הביא אותו ר' אברהם גאביזון חברו של המחבר בס' עומר השכחה והפליג בשבחו מאד וביאר אותו יע"ש. וכתב שם שר' אברהם גאביזון נכדו חיבר „קרובה אחת כמוה במשקלה ובענייניה".

יכ"ן אחרי השירה הזאת נמצאת שירה אחת במשקלה ובענייניה סי' „אני שמואל אבזמירל ברבי יצחק חזק" לחן הנ"ל (וכפ"ז אני אומר כי ר' שמואל זה הוא בנו של ר' מנדיל הנז' והוא עצמו ר' שמואל אבזמיל) תחלתה:

אם סות רקמות יעלת חן תתחתלי / ממור מקוטר הוד עדייך חשוקה
לבבי שביב נשק מחשק תעלי / בו אל ברקי אור יופייך חשוקה.
נטע קציעות או קדה (ג"א מור קדה) / או כערוגת מרקחים
דמית כלילת כל חמדה / לך כל צבי ופאר שיחים
אכן לחושקים מועדה / את כחרבות ושלחים...

אחרי השירה הזאת הנפלאה נמצאת שירה אחת כמוה וכמשקלה סי' „משה ברבי בדוסא בוג'נאח חזק". תחלתה:

מה נעמו דודיך רעיה יפתה / לי נפלאה עז אהבתך אהובה
כלה כלולה אשרי עין ראתה / זוהר ואור זיו יפעתך אהובה.
שערך ערפל זיז דרים / משחק (נ"א זיו דרים, מצחך) בגבות חן נצמד
עפעף ועין נהדרים / כל אור לנגדם שב עמד
אודם וספיר מזהירים / לחייך מאודם צח נחמד... (עיין הערה בסוף הערך)

ומשם נראה שחיברה בשנת אלף תקפ"ב לחורבן הבית ת"ו (שנת ת"י).

י"ג) מלך רם שוכן עליה רפא מחלי, ושלח לנו את אליה ינון גואלי.
י"ד) משירי אהידה יה תחלה, אערכה לפניו טוב זמיר ומהלל ולו נאוה תהלה, זה אלי ואנוהו ואותו אאמיר. ט"ו) „מה לך יפיפיה ככה שחרחורת, מה לך בת נדיב שחה וקודרת". בס' שבחי אלהים דף צ"א. ט"ז) „מה זה דמות דודך כי תשאלי תמה, עד כי תבקשי זה ימי [ימים?] וזה כמה". שם. י"ז) „מלאו גביעים מדמי אשכול ולאל הללו / ושתו לקול הצפירים תחת צאלים צללו". שם דף צ"ח. י"ח) „גגון טוב עלי עשור לדודי, ובנבל וכנור אענה / בו ישמח ובו יגל כבודי, ובצל אהבתו אחנה / גם בו אשכחה שידי ונודי, ואבטח בעז שוכני סנה". שם דף קכ"ו.

עוד מצאתי שני שירים נפלאים, הראשון סי' אני מנדיל בן אבי זמרא חזק נצח סלה לעד: „אבוא בגבורות אלי אזכיר צדקתו לעד". והשני הוא בלשון תרגום סיד תיקוני דיקנא סי' אני יצחק בר אברהם חזק: „בר עמרם לך גלי עמיקתא וכל רזין".

י"ט) קינה תחלתה „מימים ימימה לבנות יענה / אדמה כי הנחם נפשי מאנה". קינה לה"ר מנדיל נדפסה בסדור ד' תעניות (ובכ"י מצאתי בה נוסח אחר, הוא ספר קטן כ"י מכיל הרבה קינות לט"ב). כ) „מרפא אל ציר נאמן / יש אוחיל ואיחלה, או יבוא ציר נאמן / יסיר זאת המחלה, או בחסד לי ימן / יהיה לי אל נחלה; נפשי עלי אשפכה / ואומר יד אהפכה / לב ביין אמשכה / יכון דרכי אחלי; אך עת אלה אזכרה / אל לבי הס אומרה / קרית עוזי נשברה / אויה לי הה אללי". היא קינה לתשעה באב מצאתיה בכ"י הנז', סי' מנדיל אבן אבי זמרה חזק סלה (יכ"ן כמוה וכמשקלה חיבר המשורר ר' פרג'י שוואט קינתו המתחילה „מי לא יירא גערת").

חוזרנו לה"ר שמואל הנז' כפי הנראה הוא בנו של ה"ר מנדיל שלנו. ומלבד השירה ההיא מצאתי בקובץ שירים וזמירות כ"י הנז' שירים אחרים חתום בהם שם שמואל ואמרתי לרשום אותם פה:

א) אודה לאל לבש הוד והדר גדול ה' ומהולל מאד. ב) טוב וחסד ירדפוני,

נצור לבי מכל משמר / בנאות דשא ירביצני, הושיעה כי חסיד גמר. ג) נפשי נא דעה קנה [צ"ל קני], פן תהיה גולה וסורה, פלאי אל התבוננני (שלשה אלה מיוסדים לברוך שאמר ולקדיש ולנשמת). ד) שבת אערוך לבי תאב, על צלצל וגם על עוגב, יוצר כל אזמר לך ברוב גילה, לשמך המהולל לנצח אוחילה. ה) שדי בך אבטח צורי ותקותי / אנא ברוב חסדך אל תעזוב אותי. ו) שמך רבא מארי דארקא, דלא חזי לך משתוקא, שזיב ית חתנא הדא. ז) חולי מחלי תסיר גואלי, אזי אשיר לך בטוב מהללי. ח) שמח נפש דאבה, מאד עצבה / צמאה לך תוחיל יושבה, מאד תאבה / צח ואדום דגול מרבבה, שיבה עמי אלי, ושלח לי, את שאהבה. ט) בפי זמרה ברורה, בניב ערב וצח / בקיר לבי נצורה, לדוד אדום וצח. סי' שמואל ברבי יצחק אבוזמיל חזק, לנשמת. י) חיל שמחות תשלח אדוני. יא) דוד שמע לקול אנקת אסיר. יב) שיר תהלות אל בעוז אשמע. יג) שם אל וגדלו עוטה שחקים בחכמה.

הערה: אמר יכ"ן אח"כ בא לידי הספר שובע שמחות (נדפס בליוורנו תרט"ו) והוא אסיפת שירים ממשוררי המערב האחרונים למוצאי שבת ויו"ט שאסף ר' אברהם אלמליח נכדו של הרב תקפו של יוסף וראיתי שירה נפלאה תחלתה „אן (תחנה) [תחני] יעלת חשקי" והעתקתי אותה להלן והיא סימן יצחק עזיאל, וכתיב על גבה שהיא „להרב הקדוש יצחק עוזיאל בבואו מגירוש קאסטיליה לעוב"י פאס", וכנראה כי הרב הקדוש הזה קדם בזמן להמשוררים הנז', והם דרכו שבילו: זה „איומה" זה „עגובה" זה „חשוקה" וזה „אהובה". וכתב ב„נר מערבי" במלואים כי נמצא השיר הזה בכ"י ונוסף בו אות למ"ד כפולה גם „בר אברהם", כי אביו הוא שבא מגירוש קסטיליה לפאס, ואולי בא קטן עם אביו. ע"ש. ועיין ברשימת אברהם דאנון ב„תולדות בני אברהם".

*

אן תחנה [תחני] יעלת חשקי אן תזלי / נטפי עסיסיך ורסיסיך־איומה
כי תגרעי כימה וכסיל עת תעלי / לשמי מרומי יפעתך־איומה.
יום נוססה בי אהבתך / שמש ואמש נפגשו [1]
לחסות בצל חן קורתך / כל רעיוני נרגשו
איך מחזות אור חמתך / חשו והרחק נגשו
יען עלי נוגה ולבנה תמשלי / עת נוצצו כוכבי יופייך־איומה
כי תגרעי כימה וכסיל עת תעלי / לשמי מרומי יפעתך־איומה.
צמה כפלח הרמון / מלאה בשמים כסמדר [2]

1. יכ"ן יום מתן תורה ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר.
2. יכ"ן פתח הסמדר.

יפה כפופה כאגמון / דמתה לכושי ולקדר
רקה כחמה על ארמון / ברה ברצפת שש ודר
שחק כשחק[3] נחשב וכמר מדלי / נגד נגוהות הוד זרחך איומה
(כי תגרעי וכו').

חרות ידידותך הדו[4] / תבנית צלליך במגורי
איך אצבעותיך עבדו / פשתים והם אורגים חורי
רוחי ונפשי יצודו / תוך סערת ים משברי[5]
אם לאסיר עלה במצודך תשללי / איך יכספו דודים דודייך־איומה
(כי תגרעי וכו').

קשר קווצות תלתלים / כהו ואפלו מעורב
כמעוף לבנה ליל תעלים / אורה[6] וכצללי ערב
חונים סביב ראש כדגלים / גוזלים[7] פסלים עם קרב
קירות לבבי קדרו אם לא תחמלי / קשור בהם חוט שערך־איומה
(כי תגרעי וכו').

עיני שרפים צפעונים / הורגים לכודים תוך סהר
שמש וזהר מיימינים / וכעין חשמל חבוש סהר
איך על אפיקים כיונים / נדמו על לחייך סוהר
אם תשאי עפרה[8] על מי ועל מה תקטלי / עיני לבבות כל רואיך־איומה
(כי תגרעי וכו').

זוהר כעין חשמל מצח / נוצץ ודלת ארגמן
רצוף בשורה מקצח[9] / שוהם לשם גופך נטמן
מטים להרג ולרצח / תקיץ יורדים תוך אשמן[10]
ולדל עלי דל דודייך נפל צירי[11] / לא תסור אש אהבתך־איומה
(כי תגרעי וכו').

---

3. יכ"ן כשחק מאזנים.
4. יכ"ן החרות ע"י אצבעות ידיך הושיטו תבנית וכו'.
5. יכ"ן נכספתי לדודיך ונפלה נפשי בסערת ים ונצודתי ונפלתי אסיר לשללך ומי זה עוד יכסוף לך כי ירא להלכד.
6. יכ"ן חשך ליל החיסור האחרון.
7. יכ"ן הקווצות חונים וגוזלים.
8. יכ"ן אם תשאי עיניך עפרה על איזה שיהיה רואיך בעין לבבו תקטלם.
9. יכ"ן שהוא נוצץ.
10. יכ"ן תוך קבר.
11. יכ"ן דלת שלי נפל ממנה הציר.

י הלום ותרשיש וכעצם / יפעת רקיעים לטוהר
לחייך (ועלו) [ועליו] אור עצם / אין לו מחיר אין לו מוהר
אכן אל גלדי עצם / צפד[12] ועורי לא יגהר
כי תלכדי גילי ותפצלי / משמן שמני עוגביך־איומה
(כי תגרעי וכו').

אפך כלבנת הספיר / דמי עלי פי אפריון
כתם ופז וזהב אופיר / לא יערכו אליו דמיון
כוכב גלגלי רום יחפיר / הילל זבול וברק חביון
חושה עלי אבחת שוחת[13] בלי / נופח באפיו מרוחך־איומה
(כי תגרעי וכו').

לבת סביבי בסביבי / תלהב ולבי בי יבער
עד כי קרבי תוך קרבי / נעו כנוע עץ יער
הן בעבורך חושי בי / ולמענך ריחי יסער
מה תחזה על מי ועל מה תקטלי / צמא למי גשמי אגליך־איומה
(כי תגרעי וכו' — איומה).

מהר"ר שמואל אבוחציר היה בזמן מהרח"ו והובא בס' חזיונות שלו בשם איש אלהים קדוש, והוא היה חסיד גדול ומקובל ולא נהנה משום אדם והיה מתבודד בעליית בית הכנסת אשר בעיר ג'ובר סמוכה לדמשק (ונקראת כן עד היום) מעוטף במחצלת של נצרים דקים (שקורים בערבי „חצירה"). ושמעתי מפי ת"ח שהיו שם שאמרו שקבור בעזרת ביהכנ"ס ההיא ומחצלת על קברו עד היום ובאים אליו ממרחק להשתטח על קברו. מעשה צדיקים סי' רע"ט. ושם מספר מעשה נפלא ששמע אשר הציל לישראל על ידו באחת מערי אשכנז זיע"א. (כמדומה שספרי הגניזה דשם קנאם אפרים דיינרד).

מהר"ר שמואל דרמון מדייני ק"ק פורטוגיזיס בנו של הרב משה דרמון. הוא חתום בשנת תקי"ח בס' בני שמואל עדאוי ובשנת תקכ"ג חתום בס' מגן אבות להרשב"ץ. והרע"ח אלחאיך' דרש עליו בשנת תקכ"ז.

מהר"ר שמואל הכהן כנראה שהיה אב"ד פה כי הוא חתום ראשון עם רבני תונס בס' שתי ידות חזקוני תפ"ז, ושני לו הר"א טייב (באסידי) ושלישי

---

12. יכ"ן לו צפד העור על העצם מחמת גלות הגירוש והטלטול.
13. יכ"ן חושי על חרב נשחת בחלודה, משל על עצמו. ואם תנפח עליו במקום שישחיך יזהיר.

לו הר"י לומברוזו ורביעי הר"מ נג'אר וחמישי הרב משה דרמון. ובשנת תצ"ח החתום ראשון על שו"ת הרשב"ץ הוא הר"א טייב (באסידי) כנראה שהרש"ך כבר הלך לעולמו, זיע"א. והרע"ח אלחאיך' ערך דרוש על הרש"ך (שמואל) בך יוסף הדיין אב"ד וכתב שמת בכפר נאבל שנת תקס"ד, ושם ערך שני דרושים אחרים עליו. זה רש"ך [האחרון] חתום על הסכמת נח"ש השניה עם הרי"ך הדיין ור"ן בורג'ל ור"ש אלפאסי. ור"א מגדורה ברשימתו מזכיר את החו"ש הדו"מ ר' שמואל הכהן והחו"ש הדו"מ ר' יוסף בנו והחו"ש הדו"מ ר' שמואל בנו, כנראה שזה הרש"ך בר יוסף שדרש עליו הרע"ח בשנת תקס"ד הוא אחר או נכדו של הראשון. [א"ה ולפ"ז יהיו לנו חמשה דורות עד הרב בעל משמרות כהונה: ר' שמואל הכהן, בנו ר' יוסף הכהן הדיין, בנו ר' שמואל הכהן, בנו ר' יצחק חי הכהן, ובנו ר' אברהם הכהן יצחקי בעל מש"ך. וזה דלא כמ"ש במלכי תרשיש עמוד קצ"א שהכניס בין ר' שמואל הראשון לר' יוסף חכם בשם ר' יצחק כהן הראשון ע"ש שאין דבריו מוכרחים. ועמ"ש באור תורה שנה י' עמוד שע"ז ושפ"א. נאמ"ן ס"ט].

מהר"ר שמואל הכהן ב"ר יוסף הדיין עיין בערך הקודם.

מהר"ר שמואל עדאוי ובנו ר' משה וספרו בני שמואל על הש"ס (ע"ע ר' משה עדאוי).

מוהר"ר שמואל עטייה עשה מפתחות להרמב"ם בתונס במאה הט"ז. כ"כ בספרות ישראל לשטיינשניידר עמוד 343.

מהר"ר שמואל צוייד חתום מכלל רבני תונס בס' בני שמואל עדאוי התקי"ח, והרב עוזיאל חי אלחאיך' דרש עליו בשנת תקל"ב, וכתב שהיה הרב הזה החו"ש הדו"מ לומד בישיבת השר והטפסר וכו' כמהר"ר יוסף בשמוט (והיא ישיבת הרב חק נתן ובנו מגדנות נתן ונודעת עד היום בריבע היהודים „ישיבת השר יוסף") והרע"ח למד לפניו וקוראו רבו.

מהר"ר שמואל בר יוסף שמאמא בעל קרן הצבי פי' על ספר קרנים ופרח שושן מקובל גדול כמ"ש בערך השמ"ש [הרב שלום מזרחי שרעבי] ע"ש. וראיתי בכ"י הרבה חיבורים לו, כלם קנאם יעקב ליפשיץ. ובנו הוא הרב מהר"ר שלמה שמאמה בעל בגדי שש על ש"ע.

מהר"ר שמחה הכהן בא לצפת ונתיישב שם והיה לו קושי אחד באדרא דרשב"י ז"ל ובאו אליו בחלום והודיעוהו שצריך לילך לבבל להשתטח על קבר

יהושע כהן גדול וייחד יחוד פלוני והיא יפרש לו כל הסוד ההוא, וכן הוה שהלך לשם. אח"כ חזר לצפת ת"ו ונפטר שם ערב חג השבועות שנת התק"ם. כן שמעתי ממו"ר שד"ר אהרן אלחדיף הי"ו שנת תקס"ה. מעשה צדיקים סי' קל"ט.

מהר"ר שמעון בר צמח דוראן מטוליטולא, הוא הרשב"ץ. בגירוש אל קנ"א ונוקם [בשנת הקנ"א] הלך מדחי אל דחי עד בואו לארג'יל יע"א, ושם קבלוהו עליהם לרב ולדיין על פיו יחגו ועל פיו יסעו ע"פ פסקיו ז"ל עד היום הזה. ואחר זמן בא הריב"ש לשם ורצו הקהל לקבלו עליהם ולא רצה ואמר שזה הרב אני תלמידו, יהלך וישב לו הריב"ש בתלמסאן. ואחר מותו של הרשב"ץ שלחו ק"ק ארג'יל והביאו להריב"ש מתלמסאן וקבלוהו עליהם לדיין ולמו"ץ. (יכ"ן כנראה שנתחלף להמחבר ר"א כלפון הרשב"ץ בהריב"ש, וצ"ל „כי אחר זמן רב שבא הריב"ש באלג'יר בא הרשב"ץ לאלג'יר בשנת קנ"א", ויען כי היה הרשב"ץ עודנו צעיר לימים וגם היה תקיף חיליה משא"כ הריב"ש שהיה ענוותן ביותר על כן סילק עצמו הריב"ש מן הרבנות ונתנה להרשב"ץ כנודע). ונפטר הרב הרשב"ץ שנת ויהודה עוד ר"ד עם אל, וזהו השיר שיסד הרשב"ש בנו על מצבתו: „הנה שבה רוח חיה / אל אלהיה לנו מעון; אם גוף נקבר זכר נשאר / כי לא נעדר שם משמעון. שנת צדי"ק אבד". כך שמעתי. מעשה צדיקים סי' קע"ז.

יכ"ן הבית הראשון אינו מובן, ואולי לקוח מגוסח הפסוק הנה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה. ואולי צריך להוסיף „אשר" היה לנו מעון. אחר זמן נדפס ס' אור החיים לר' חיים מיכל מאמבורג וראיתי לו בערך הרשב"ץ שמביא השיר הזה בעצמו מס' כ"י „דברי חפץ" שהיה לו, כזה: „הנה שבה רוח חיה / לאל היה לנו מעון; אם גוף נקבר זכר נשאר / כי לא נעדר שם משמעון".

בנו היא הרשב"ש [הרב שלמה ב"ר שמעון] הנהיג קהלת אלג'יר אחרי מות אביו הוא והרב הנשיא ר' אבא מארי בר נחמן אבן כספי המכונה דון אשתרוק בונפיל (הוא אחד מגדולי תלמידי הרשב"ץ ושר לכבוד רבו שירה בת חמשים חרוזים בשבח ס' „יבין שמועה" לרבו והיא שם דף כ"ב, גם הוא עשה השיר הכתוב על מצבת הריב"ש ז"ל) ושניהם נהגו בזמנם שתי הקהלות אשר באלג'זאיר כנראה מתשובות הרשב"ש סי' תמ"ט ונשאו ונתנו הרבה בע"פ ובכתב כנראה מסי' תנ"ב תנ"ג תר"ט ותרי"ב. ונפטר הרשב"ש בשנת זכ"ר עשה, הרכ"ז. בני הרשב"ש הם ה"ר צמח וה"ר שמעון (וה"ר אהרן ג"כ נזכר והובאו ממנו פסקים בס' בעלי שו"ת יכין ובעז) ונפטר ה"ר צמח שנת שס"ה (!) (ראי"ך בפטירת החכמים). ועיין בערך מהר"ר אהרן דוראן.

שוב נדפסו ליקוטים מס' דברי יוסף לרב יוסף בר יצחק סמברי בס' „סדר חכמים וקורות הימים" והאריך שם בעמוד 128 בענייני הריב"ש ע"פ כ"י ישן נושן מהחכם יעקב גאבישון ז"ל וכתוב שם שהבריחוהו האנוסים תושבי מיורקא לארצות ישמעאל שמה „תינס" ושלחו (מלכי) אדום למושל תונס ה' ככרים מהממון לשלחו להם, והבריחוהו היהודים לעיר אלג'זאיר וניצול ובבואו נהגו בו היהודים בזוי וקלון והיה ללעג וקלס לקנאתם בו כמו שרמוז בשו"ת שלו סי' ס"ה וקצה נפשו והלך לעיר „אלמהדייה" (בגבול אלג'יר — ולא של תונס) אולי ימצא מנוח וגם שם לא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ויקללם בשם ה' והלך לו לאלג'זאיר וישב שם עד יום מותו (שנת כ"י לק"ח, קס"ח) ולא נהגו בו כבוד במותו גם לא נספד כהלכה, והנה באה ונהייתה קללת החכם ותיכף ומיד ויד ה' היתה בקהל ההוא ולא נותר מהם שריד ופליט ולא נתיישבה עוד העיר ביהודים והיא מנודה ומוחרמת כמו יריחו לא תתישב עוד ביהודים לעולם וכו'.

רבינו שמעון הגדול ב"ר אליעזר הגדול, מקורו מאנשי כנסת הגדולה מעזרא הסופר ותחילתו מעיר מגנצא ואח"כ נתגדל במיץ והיה שם אב"ד ומת קודם גזירת תתנ"ו בג' ימים, וחיבר הרבה שירים ופיוטים וחרוזות וקרובות ונקבעו בתוך התפלה ועד היום נוהגים האשכנזים לאמרם בתפלתם, והיה מקובל גדול ויודע עתידות ע"י אליהו ז"ל. ועיין בסדר הדורות אצל גזירת תתנ"ו מה שאירע לו והעתיקו הרא"ך במעשה צדיקים סי' ק"ח „מעשה מיתת אשמדאי מלכא דשידי" יע"ש. וחיבר ספר „עדינות" בקבלה כמ"ש רושמי ספרים גם הרב חיד"א ז"ל, ואולי הוא עצמו ברייתא דשמעון הצדיק המובא בהרמ"ק בספ"ר [בס' פרדס רמונים] גם באוצר הספרים בערך פי' שם המפורש לשמעון הצדיק יע"ש [א"ה מה שכתב מקורו מאנשי כנסת הגדולה וכו' כנראה ר"ל מזרע אנשי כנסת הגדולה, וה' היודע. נאמ"ן ס"ט].

מהר"ר שמעון לביא מגירוש ספרד ונשבה ביד הישמעאלים ונפדה (הרב הזה הוא הנודע בעל פיוט „בר יוחאי" הרגיל בפי כל באפריקא הצפונית, וראיתי בקובץ „שירים וזמירות" כ"י פיוט סי' שמעון לביא תחלתו „שבת כאישון בת עין / תשמור וזכרהו על היין". גם נמצא שם פיוט אחר סי' שמעון תחלתו „הבה לבי הבה, קום דודי נצא / השדה הערבה, אולי נתרצה", וקרוב שהוא לו ג"כ. השיר הראשון „שבת כאישון" ראיתיו אח"כ מודפס בס' שובע שמחות, והשני בס' שבחי אלהים). ובא לק"ק טראבלס המערב יע"א (בשנת ש"ט, כן כתב בעמודי העבודה בערכו משם הרב חיד"א בשה"ג) והיה בדעת ללכת לא"י, וכאשר ראה בליל ש"ק אומרים העמידה בלחש ורובם אומרים העמידה של חול

בחן ומצא שרוב העיר הם עמי הארץ ואין ביניהם שום ת"ח, אמר טוב לי לשבת פה ללמד אותם תורה ומצוות מלכת לא"י, ויואל לשבת שם והרביץ תורה ביניהם וקבע להם שיתפללו תפלת ערבית בקול רם. וחיבר ספרו כתם פז על הזוהר הקדוש בשנת כ"י פאר"ך (של"א) ונדפס ממנו על ס' בראשית. ושמעתי אני הכותב אברהם [כלפון] מזקני עירנו שחיבר על כל הזוהר ונאבד. ויש מי שראה בכתב גם על ספר שמות מהזוהר ונאבד. ונוהגים בטראבלס שלומדים בו בכל בקר קודם עלות השחר עם הזוה"ק והוא בכ"י, ואחר ימים ושנים העיר ה' את רוח החכם וגביר ה"ר ישועה הכהן טנוג'י ושלח והעתיקו מק"ק טראבלס ושלח להדפיסו בליוורנו שנת התקנ"ה בהסכמת החכם מאיר סאנגויניטי והחכם יעקב גוניס ואיס והחכם שלמה מלאך, והגיהו החכם יעקב בן אנאים. והרב המופלא חיד"א ז"ל קרא אותו בזה השם ,,כתם פז" כי חשבון המלים כחשבון שמו ,,שמעון לביא", ועוד פ"ז ר"ת פירוש זהר. עוד שמעתי מזקנים שקבלה בידם שהרב האר"י ז"ל הגיד למהרח"ו ,,שיש חכם אחד במערב מקובל גדול ואם יהיה בכאן ישיג השגה גדולה". ונפטר הרב בטראבלס שנת הש"ם נפשנו בחיים. עוד שמעתי מזקנים שהיה מקודם קבור במקום אחד סמוך לעיר הרבה במקום שקורין ,,סוק אתלאת" ר"ל שוק של יום שלישי, וע"י סיבה הסיעו בית החיים משם אל מקום אחר רחוק מן העיר אשר קוברים בו עד היום והוא על שפת הים ולפעמים היה בוקע הים בקברו, ובא בחלום אל רבני העיר בשנת התצ"ג להסיע אותו משם אל אמצע בית החיים ונתיירא לגלגלו מקברו ובנו חומה קטנה בינו ובין הים, ובא עוד הפעם בחלום והזהירם הרבה על זה ואז עשו תענית וטבילה והוציאו עצמותיו אל תכריך חדש וקברוהו באמצע בית החיים, ימי שנגע בו לא השלים שנתו רח"ל. ובאותה שנה באה המגפה לעיר ונפל עם רב מישראל רח"ל. (בשנת התצ"ג היתה מגפה גדולה בכל הארץ, אוצר הספרות הרביעי עמוד 440). ועד היום קברו מוכן ומזומן לעת צרה וצוקה ב"מ לעצירת גשמים וכיוצא הולכים להשתטח על קברו ולומדים שם תהלים ותיכף מתקבלת תפלתם ומיד נענים. ובדידי הוה עובדא פעם אחת רציתי להסיר העפר מעל המצבה לראות מה כתוב בה ואני מסיר העפר וכרגע חוזר כבראשונה.

בס' יבין שמועה בהקדמת הליכות עולם נזכר ה"ר וידאל לביא הוא רבינו שמעון [1] ז"ל מטוליטולא שחיבר הספר לכבודו, ובהקדמת החייט ג"כ. ובנו הרב הגדול הבחור יוסף לביא נפטר שנת השפ"ו, כ"כ על מצבתו. ובנו הוא החכם שמעון לביא אשר ישא את שם זקנו, הוא הדפיס בפעם הראשונה בויניציא את

1. א"ה ס' הליכות עולם נתחבר בשנת רכ"ז ושם הזכיר שחיברו לכבוד הנשיא דון וידאל בן לביא מטוליטולה ע"ש. וכנראה ר"א כלפון הוסיף מדעתו שהוא רבינו שמעון לביא. ולא יתכן שהיה נשיא בשנת רכ"ז והאריך ימים עד לשנת הש"מ. נאמ"ן מ"ש.

המחזור שפתי רננות בשנת הת"ח. בס' יד נאמן נדפס ביאור קצת מלות קשות שבספר הזוה"ק להרב הקדוש המקובל האלהי הרב שמעון לביא בעל כתם פז ופיוט בר יוחאי זצ"ל, גם נדפס פי' על הפיוט בר יוחאי בשאלוניקי תקס"ד. ועדיין משפחתו בק"ק טראבלס והם אנשים יראי אלהים. ועיין בס' מקור ברוך פיתוסי דף קמ"ז ע"ב פרשת שמיני ענין נפלא מהר"ש הנז'. (כל זה כתב רא"ך במחנה אברהם בערך כתם פז ושפתי רננות, ובמעשה צדיקים מהדורא קמא סי' ע"ג ומהדורא בתרא סי' קס"א).

ודע דמספרו כתם פז ח"א דף קמ"ה ע"ב נראה שהיה לו מגיד שכתב בזה הלשון: „כך אמר לי מניע קולמוסי". וראיתי פה תונס ס' כתם פז על בראשית כ"י קדמון. הרב הזה היה לו הרבה ספרי קבלה ומכלם ס' „פוקח עורים" הביא בדף רנ"ה והביאו באוצר הספרים בערכו מכ"י די רוסי 1397, ובהקדמתו הביא ספר „המאור" לר' יעקב בר יעקב בן חנין וראהו רא"ך בכ"י ג"כ. ובפרשת תולדות הביא ס' לבנת הספיר (שהוא כספר הזוהר על ס' בראשית והדפיסו ר"ש וורטהיימר בירושלים).

מהר"ר שמריה קאטריוס רב מובהק מעיה"ק טבריא תובב"א והלך בשליחות מצוה לערי ארג'יל ותונס (בשנת תק"ד) ונתיישב בתונס ומינוהו לדיין בתונס, והיה זה בזמן הרב מסעוד אלפאסי והרב חק נתן. והוא מסכים מכלל רבני תונס בס' מגן אבות להרשב"ץ בשנת תקכ"ז ובס' זרע יצחק בשנת תקכ"ח, וחתום עם רבני תונס בשאלה ותשובה אחת בס' משחא דרבותא דף קמ"ז ע"ב משנת התקל"ב, גם חתום עם רבני תונס במחזור לראש השנה ויוה"כ שהדפיס הרב יעקב בן זקן בליוורנו תקכ"ב. וחיבר פירוש על המשניות ונדפס פירושו לזרעים ומועד בסוף ס' אברהם יגל ונקרא בשם זכר צדיק, ושם יש עוד ממנו ב' שו"ת, ובסוף ס' „אהלי יצחק" בונאן יש עוד תשובה ממנו, ונדפסו שאר תשובותיו בסוף ס' ירך יעקב למהר"י פיתוסי ז"ל. והרב מהר"י פיתוסי הנז' הוא היה בידו כי"ק של הרב ועשה עליהם קצת הגהות, וכשנדפסו ספרי רבני הדור היה בנו מהר"ח פיתוסי מדפיס עמהם איזה תשובות, ואח"כ כשהדפיס ס' ירך יעקב הדפיס שאר התשובות. וסך התשובות הנז' הם י"ב במספר, והם עניינים נצרכים. והרב מהר"י עייאש בבית יהודה סי' ע"ג מביא ממנו שאלה אחת ארוכה ששאל לו ויש בה כמה שאלות וספקות והמה נמצאים באותם י"ב תשובות הנז' (יעיין מה שהאריכו בענין זה מוהר"ר מהרי"ט בס' ווי העמודים דף ק' וקט"ו ומהר"י נג'אר בספר מועדי ה' בהלכות לולב דף פ"א). ואני הצעיר ראיתי ספר כתיבותיו הנ"ל היהוא פירוש על המשניות וחידושי ש"ס וליקוטים ואיזה שו"ת והוא קובץ גדול והוא הספר בעצמו שהיה ביד הרב מהר"י פיתוסי כנ"ל והרב מהר"י נג'אר

כאשר נראה בספר למודי ה' לימוד ל"ג, ובסוף הספר בהשמטות מעתיק הרבה מכתיבותיו ושקיל וטרי מאד בדבריו (ומביא לשונו שם בלימוד ל"ג „ובהיותי בשליחות מצוה לעיה"ק טבריה ת"ו נשאתי ונתתי באמונה עם הרב הכולל כמהר"י עייאש נר"ו"). גם הרב ר' עוזיאל חי אלחאיך' מביא מכתבו גם הוא ואומר שהוא מעיה"ק טבריא ובא לתונס בשליחות מצוה. „ונפטר הרב שנת תקל"ב", כן כתב רא"ד במחנה אברהם. יכ"ן כנראה צ"ל התקל"ד כי הרב חיד"א עשה הספד עליו בבית הקברות שנת תקל"ד בתונס בחדש ניסן כמ"ש בקונטרס „דפי דרושי תונס" הובא בקרית ספר של בית הספרים בירושלים שנה ה' עמוד 158 [וכ"ה במעגל טוב השלם עמוד 62 שנפטר ביום ר"ח ניסן התקל"ד].

מהר"ר שמשון אבוקארה חתום בס' מגן אבות להרשב"ץ תקכ"ג ובספר זרע יצחק תקכ"ח. והרע"ח דרש עליו בשנת תקכ"ט וכתב שישב על כסאו של הרב זרע יצחק והיה משים עצמו כשיריים.

מהר"ר שמשון מאסטרופולי, היה חכם גדול ומקובל מופלא והיה נגלה אליו אליהו ז"ל, ויש ביד האשכנזים קבלה מהזוה"ק שבשנת זא"ת שהיא שנת התי"ח יבוא אהרן אל הקדש ר"ל יבוא המשיח ויקום אהרן ויקריב קרבן בקודש, ובליל כפור של אותה שנה האירה השמש בחצי השמים וכמעט רגע נהפך לחשך עגן וערפל והגיד המגיד להרב שמשון שבאמת בא הקץ אך עמדה מדת הדין וקטרגה והפרייעה ויצא גזר דין שימותו מישראל באשכנז מאתים אלף, אמנם יש צדיק במקום אחד אם ימסור עצמו על קדוש השם תבטל הגזרה. ואחר יוה"כ הלך ר' שמשון אצל הצדיק ההוא והגיד לו כל הענין, ואז ברח הצדיק אל מקום אחר בחשבו כי במה נחשב הוא, ואז נצטער הרב שמשון הנז' וגם המגיד לא בא אליו כפעם בפעם ואז עשה הרב כמה תעניות וסיגופים עד שבא אליו המלאך הדובר בו והודיעוהו שמחיוהו בב"ד של מעלה שתין פולסי דנורא על שגילה רז זה, ושאלו הרב אם יש עוד תקוה, והשיב שאם הוא ר' שמשון ימסור עצמו על קדה"ש יבטל מחצה ולא ימותו רק מאה אלף, וכן היה שנהרגו בכמה עיירות כמאה אלף. ואח"כ באו יו"ד ערלים ביום ב' לסיון שנה הנז' ובהם איש קצר קומה וחתך את ראש הרב בהיותו מעוטף בביהכנ"ס בטלית ותפלין וקורא ק"ש, ולקחו מדמו וכתבו על הכותל „אל נקמות ה' ". ונקבע אותו היום לתענית כיום הכפורים עד היום, ועוד בשנת הת"ט נהרגו כמה חכמים וצדיקים, ואומרים שנהרג גם הרב מגן אברהם והרב תוספות יום טוב זיע"א [להד"מ. נאמ"ן ס"ט]. ובעל שפתי כהן חיבר בקשה המתחלת „אלהים אל דמי לך", ונדפס ס' „יון מצולה" על זה, וכן ס' „מגלה עפה" להרב ש"ך הנז' נדפס

בסוף ס' שבט יהודה, וכן בהקדמת ירים משה על אבות, והעתיקם הרא"ך במעשה צדיקים סי' ק"ו וק"ז ושט"ו ע"ש. (קיצור ממעשה צדיקים סי' ק"ו ק"ז).

תם ונשלם בס"ד

ליקוטים שונים

העתק עלה אחרון מס' יוחסין כ"י לר' אברהם זכות (בסוף הזמן הי"ד) המטוטץ [המטושטש] בס' יוחסין השלם הנדפס בלונדון. [ראה למעלה בקונטרס התיישבות היהודים הערה 4].

„גראנאדה, אמרו שנקראת כן על שם כי הוא היה המקום הראשון שנמצא בו הגראנ"א לצבוע בו הקרמיז ושמה בראשונה ביטיס. מלך פרס בן המלך החזק בשנת אלף ותמ"ה (לנוצרים) והוא מלך הפרטוש ופרס ומדי ומישפוטמיא וארמינייא. בשנת ע"ח בג'וליו לקות שמש גדול, ואז מגפה גדולה באיטליא.

בשנת ע"ט צרו על רודוש הטורקוש ג' חדשים ולא יכלו לה. בשנת ת"ף לקחו טורקוש לאוטורנטו במלכות נפוליש. ובשנת פ"א היה רצון הטורקו לילך למצרים ונתן לו רופא אחד סם המות ומת במאיו והיה [בן] ג"ח שנים ומלך בן כ"ד שנים. ובשנת אלף ותפ"ב לקחו לאלחמה במלכות גראנאדה ומאז התחילה המלחמה בין ישמעאל ואדום עשר שנים. שנת תפ"ז י"ח אגושטו נלכדה מלאגה. בשנת תצ"ב (1492) יום ראשון יאנירו נכבשה גראנאדה. ובסוף גוליו הסמוך היה גירוש היהודים מקאשטילייא וארגון וסיזילייא וסירדינייא. ובזאת השנה הכה בחרב איש אחד למלך קשטיליא בצואר בברצילונא והיה קרוב למות.

בשנת תצ"ב י"ב לאנירו ד' שעות מהלילה רעש הארץ גדול בספרד ואפריקא.

בשנת תצ"ה לנוצרים באה מכה ממכות מצרים בכל העולם מכאב הפרקים מקור גדול וליחה רעה ונולד בכל הגוף „בובאש", ר"ל צמחים בכל הגוף ובפנים שמכסים כל הפנים כמו תאנים שחורות והרבה מתו מזה החולי. ואמרו שבא מקושטאנטינה וקורין [לו] חולי צרפת, ונתפשט קרוב מעשר שנים בכל האומות חוץ מישראל ומתחיל בערוה. ואמרו הנוצרים כי בזמן הפפא די אושדי היה כמו זה החולי בזמן תרט"ו לנוצרים בזמן מוחמד והיה החיבור אז בעקרב וכן היה בזמננו זה. וגם בשנת צ"ה היה מאדים בתקופת השנה בעקרב מזל הערוה (יכ"ן בלי ספק זו המגפה השחורה שהיתה פה בתונס בשנת תקמ"ה שאכלה שני שלישי העולם ונקראת בערבי „אלובא אלכביר" [1]).

1. א"ה המגפה השחורה היתה בשנת ה"א ק"ח (1348 למספרם) והיא שאכלה שני שלישי העולם רח"ל כידוע. ואילו היוחסין כאן מדבר על שנת אלף תצ"ה (1495) למספרם, כשלש שנים אחר גירוש ספרד. נאמ"ן פ"ט.

ובזמן זה הפפא שהיה בזמן מוחמד בא רעש הארץ גדול, וכן אמרו שריפא מצורע והוא תיקן לנוצרים שלא יתחתן איש עם הפדרינוש כמו שהיו קרובים.

בשנת תצ"ז (הרנ"ו [2]) גירוש היהודים מפורטוגאל ונבארה, ואז מת בן מלך קשטילייא בשנת עשרים למלכו שהיה נשוי ומת בשמלנק' ולא נשאר יורש לאביו כי אם בנות. ובשנת צ"ח מתה בת מלך קשטיליא הגדולה שהיתה נשואה עם מלך פורטוגאל ומתה בעת לדתה.

ובשנת ת"ק התחיל התורקו מלחמות עם הויניסייאנוס ולקח לאיליפגטו. ובשנת התק"א לקח למודון שהיא על שפת הים גמל גדול והיא עיר חזקה מאד והרג לכלם כמו עשרת אלפים לוחמים וכן לקח אז לקודון ואז באו הפורטוגיזיס למארסא כביר מווזדן ולא יכלו לה ומתו מהם וחזרו בבושת פנים. ואז בשנה ההיא נהרגו שנים או שלשה במצרים ונהרג עם רב שם. ואז מלך ספרד ומלך צרפת לקחו לנפוליש ולפוליא ולקלברייא וברח מלך נפוליש והלך לצרפת, וקודם זה קודם שש או שבע שנים לקח מלך צרפת הקודם לזה לנאפוליש ואח"ך הלך לארצו ומת שם, וזה האחרון לקח למילאן ראש מלכות לונברדיאה קודם שלקח לנאפוליש וחלקו מלך ספרד ומלך צרפת מלכות נאפוליש. ואח"כ בשנת תק"ג היה מחלוקת בין השרים שמינו שם שני המלכים במלכות נפוליש. ושר ספרד נצח לשר צרפת והרגו וכן לצרפתים ולקח כל המלכות מנפוליש כי לא נשאר כי אם עיר אחת גיינוה והוא צר עליה בחיל גדול וכן בעבור זה נלחמו שני המלכים בשאלשאש גבול פרפינייאן גבול בין ספרד וצרפת בעבור זה הדבר ונהרגו רבים במלחמה ועדיין מחזיקים בה ולקח לגיינוא וכל מלכות נאפוליש. חזק ונתחזק כל המיחלים לישועת אלהינו יבוא ויגלה ביאת משיחנו במהרה בימינו ונאמר אמן.

נשלם ס' יוחסין שנת השכ"ד ודברי הימים כל מה שעבר בזמנים קדמונים מנסים ונפלאות, המקום ב"ה יעשה עמנו נסים ונפלאות לטובה להוציאנו מאפילה לאורה ויביא לנו משיח צדקנו ויגאלנו בקרוב אכי"ר. חזק ונתחזק והסופר לא יוזק אמן".

רשימות

שמצאתי בכ"י אי"ה הרב המחבר ס' צנצנת המן [הוא הרב יוסף הכהן אברי"ש זצ"ל]:

א) נפטר ונתבקש בישיבה של מעלה מאיר עיני החכמים ציץ נזר הקדש כתר התורה ולומדיה ועטרת ראשנו ה"ה הרב הגדול והכולל והאלקי כמוהר"ר

2. החשבון אינו מכוון ונראה שצ"ל הרנ"ח וכן כתב בס' צמח דוד (וסימניך: מזרה ישראל יקבצנו. מזר"ה רמז לגלות ספרד, יקבצנ"ו רמז לגלות פורטוגאל). ואפשר שהיה בתחלת שנת הרנ"ח שעדיין מונים 1497 למספרם. הנ"ל.

יצחק לומברוזו תמ"ך וחל"ש [תהי מנוחתו כבוד וחיים לישראל שבק] יום ד' בשבת בשעה תשיעית מ"מ [מעלה מטה] ח' ימים לחדש שבט שנת התקי"ד לבריאת עולם בסדר שה לבית אבות תמים ובמזמור מי יקום לי עם מרעים, האל יחיש תחייתו לעגל כי"ר.

ב) נפטר ר"ע כאח לי החו"ש כמה"ר יעקב שלמא וחלי"ש יום הו' [הששי] בין השמשות ערב שבת מוצאי יוה"כ ונקבר בליל מוצאי שבת בנאבל יע"א שנת תקל"ה לפ"ק, תמ"ך.

ג) נפטר הרב החסיד וקדוש המקובל הנאמן החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר מסעוד אלפאסי אחר חצות מ"ש [מוצאי שבת] של ליל ב' דר"ח טבת שנה הנ"ל נ"ע.

ד) נפטר החו"ן [החכם ונבון] יראי אלהים ה"ר שלום הכהן זרדי בכפר סוסא יע"א בליל ב' ו' לחודש כסליו ובאה השמועה ביום ה' שנת תק"ם לפ"ק תמ"ך. עד כאן מכ"י אי"ה.

ה) הר"ן בורג'ל נפטר בעיה"ק ירושלים התקנ"ב ביום השבת ס' נח ובאה השמועה לתונס ס' תרומה ותלמידו הרע"ח אלחאיך' דרש עליו ונתן סימן לשנה ההיא בב"א אלי"ו נת"ן לפ"ק היא תקנ"ב.

*

חכמי תונס לקחו חבל בהוצאת ספרי הראשונים לאור עולם, ואלה הם שידעתי מהם: ש"ם עולם, תוספי הרא"ש מגלה שבועות (בס' מגדנות נתן). פסקי ר"י מטראני חגיגה תענית ראש השנה (בס' אהלי יצחק) וביצה (בס' מחנה דוד). שיטה לביצה לר' נחמן בן הרמב"ן (שם). שיטה מקובצת סוטה (ברית יעקב). ביאור י"ג מדות דר' ישמעאל לרלב"ג נקרא שערי צדק (ברית יעקב). חידושי הראשונים על מס' מנחות זבחים בכורות וחולין (מזבח כפרה). תוספי הרא"ש סוטה וחידושי הרא"ה ביצה (מרא"ה האופנים). הלכות שמחות למהר"ם (מחנה לויה). איסור והיתר לרי"ו (בן אברהם). הר"י טייב הביא מסדר רב עמרם גאון ושבלי הלקט וחקות הדיינים ופסקי ר"י מטראני ותשו' ר' יהודה בן הרא"ש אשר נעתקו למענו (ועתה נדפסו מהעתק כ"י אחד הבא מתונס וקראוהו זכרון יהודה). תשובות הרדב"ז ח"ה. בס' מחזור קטן גם בס' שירי זמרה וס' שובע שמחות וס' שפתי רננות שם נמצאו הרבה מפיוטי ושירי חכמי ספרד הראשונים גם משירי ופיוטי חכמי תונס האחרונים, כי רובם היו שוגים באהבתם. גם שגו בחכמת הקבלה מאד והרבה ספרים למאות העתיקו והמופת לזה הוא ס' שיעור קומה והילולא דרשב"י והדפסת הזוהר באותיות מרובעות עם הנקודות והפירושים מאת חכמי תונס כתם אופיר וור זהב.

✶

מכילתא. כתוב בסדתו״א [בסדר תנאים ואמוראים] שהדפיס החיד״א בשם הגדולים אות כ״ו, שהמכילתא הוא ספר ואלה שמות מן החדש הזה לכם עד סוף ספרא. והרב חיד״א ז״ל הביא מהרמב״ם בהקדמתו [לס׳ היד החזקה] וז״ל: ורבי ישמעאל פירש מאלה שמות עד סוף התורה והוא הנקרא מכילתא וכן ר״ע חיבר מכילתין. עכ״ל. והביא עוד מהסמ״ג והמגדל עז שהיה להם מכילתא עד סוף התורה ושנעלם זה מהאחרונים בהשיגם על מרן ב״י בזה, ומכח זה כתב דאולי מ״ש בסתנו״א עד סוף ספרא פירושו עד סוף התורה. וסיים עוד וז״ל: ולכל הדברות לא ידעתי מ״ש הרמב״ם דר׳ עקיבא חיבר מכילתין ומעולם לא ראיתי ולא שמעתי שיש מכילתא דרבי עקיבא. עכ״ל בקיצור. (אמנם כוונתו למכילתא דרשב״י שהביא הרמב״ן פ׳ אמור, ואולי כוונתו על ס׳ הזוהר שנתגלה בימיו. הגהת המחבר בגליון). ועיין בס׳ יוחסין ד״א [דפוס אמשטרדם] דף י״ט סע״א וז״ל: והוא (רבי ישמעאל) עשה ספר מואלה שמות עד סוף התורה נקרא מכילתא, וכן ר״ע עשה מכילתא, וראיתי מכילתא דר׳ ישמעאל מהחדש הזה עד לא תבערו אש וכו׳ והיא מכונה לו כמו ספרי לרשב״י. ע״כ. ובהקדמת ס׳ שבות יהודה השנית הביא מהרשב״א בחידושיו לב״ק דף ג׳ שהביא לשון מכילתא ופירוש הראב״ד עלה, וכתב עליה שמשמע מזה שהראב״ד פירש המכילתא כמו שפירש ספרא וספרי. גם לשון המכילתא שהביא ליתיה במכילתא דידן אלא הוא מתשלום המכילתא שהיה להם כמ״ש הרמב״ם בהקדמתו הנז׳ וחסר לפנינו ע״ש. ושם כתב שסתם המכילתא הוא ר׳ ישמעאל אלא שהאחרונים מהתנאים הוסיפו בה איזה דברים. ע״ש עוד לענין ספרא וספרי מי חיברם, ולענין פירוש תיבת מכילתא. ע״ש. וכתב עוד בהקדמה הא׳ שמצא בגליון המכילתא קצת הגהות למהר״ר סולימאן הרב המחבר פירוש לספרי והם בפרשת בא לבד. וגם היה בידו כ״י ספרי חיים למהר״ח כפוסי והוא פירוש על ספרי ומכילתא ומביאם בפירושו ע״ש (ע׳ ספרי חיים בשה״ג). ונדפס ס׳ זה יגחמנו פי׳ למכילתא עיין שה״ג. גם נדפס ס׳ מדות סופרים נחמד על המכילתא והוא להרב המחבר ס׳ מסרת התלמוד על ת״ך [תורת כהנים] ונדפס עם פי׳ ת״ך להראב״ד. גם נדפס פי׳ למכילתא בשנת תרכ״ט כמעשה ס׳ מדות סופרים הנז׳ מאת הרב הבקי מאיר פריעדמאן בעל המפרש הספ׳ [הספרא?] ווין תרכ״ד. ועיין בס׳ תולדות רש״י דף מ״א סע״א קצת הגהות על המכילתא, ומהר״א [כהן] בס׳ משמרות כהונה ח״ב יש לו חי׳ על המכילתא וספרא וספרי ושקיל וטרי על דברי מהר״י נג׳אר ז״ל בעל שבות יהודה ואהלי יהודה, והשמטות של שבות יהודה הנז׳ הם בסוף ס׳ מועדי ה׳ שלו. והרב קרבן אהרן והרב חזון נחום חיברו פי׳ למכילתא כמ״ש השה״ג ועדיין בכ״י. ובמחזיק ברכה דף נ״ח ע״ג כתב שמהר״א נחום חיבר פי׳

למכילתא כ״י קראו מדרש אליעזר ע״ש והביא ממנו תלמידו בתחילת ס׳ לב שלם ע״ש.

✶

לדעת יום השבוע של תקופת תשרי ושעותיו בכל שנה ושנה מימות עולם ע״פ כלל חדש אחד: תשמיט ששים שנה מסך שנות שרצית לדעת תקופת שנתו (למשל אם דרשת 4316 תחסר מהם ששים ישאר 4256) תחלוק הסיפרס [הספרות] על שתים, המאות והאלפים לבדם והעשרות והאחדים לבדם. תקח העשרות והאחדים תחילה ותוסיף עליהם רביעיתם ימים ורבעי ימים, ובמשלנו 56+14=70 שבעים יום, תשמיט השבועות לא נשאר כלום, זה מורה שנשארו שבעה ימים, ר״ל יום התקופה יום שבת בתחילת הלילה. אך צריך להוסיף משלך שלש שעות וכן בכל תקופה ותקופה היוצא לך צריך להוסיף עליו שלש שעות. ובמשלנו תהיה שלש שעות מתחילת ליל שבת, שהיא תשע שעות מחצות יום ששי בשבוע. אמנם עתה נביט על מספר המאות ונמצא שהם שתים וארבעים מאות, נחלוק אותם על שבעה לא ישאר כלום, אבל אם נשאר למשל מאה אחת צריך לחסר ולגרוע יום אחד שלם מיום השבוע של התקופה ותהיה תקופת תשרי בליל ששי בשלש שעות, ואם נותר שתי מאות אז נחסר שני ימים ותהיה בליל חמישי בג׳ שעות, וכן אם נשארו שלש מאות נחסר שלשה ימים מליל שבת ותהיה בליל רביעי שלש שעות, וכן הדין אם נשארו 400 נחסר 4 ימים וכן אם 500 נחסר 5 ימים וכן אם 600 נחסר 6 ימים, אבל אם 700 אין צורך לחסר. משל אחר: שנת 5510 [אחרי ניכוי 60 נשארו 5450] לקחנו האחדות והעשרות 50, השמטנו כל 28 מהם להקל עלינו נשארו 22 ורביעיתם 5.5 בכללם שבעה ועשרים וחצי יום. השמטנו 21 נשאר יום ששי בבקר עם שלש שעות משלנו, הרי תשע שעות מחצות ליל ששי. חילקנו 54 מאות על שביעיות נשארו חמשה, העתקנו יום התקופה לאחור 5 ימים והיתה ליל ראשון [צ״ל יום ראשון] בשלש. ובימינו תחול בשבעה אותובר [אוקטובר] או בשמונה.

העתק ממגלת תענית של גליות

(בלוח אחיאסף ג׳ תרנ״ז)

יום י׳ ויום י״א תמוז תענית צבור ולמחרתו יום ששון באלג׳יר לזכר התשועה מיד הספרדים אשר צרו על העיר בשנת תקל״ה (1775).

יום ו׳ אב חג באוראן (באלג׳יר) לזכר כבוש הצרפתים את העיר הזאת בשנת תק״ץ (1830).

יום ב׳ אלול יום חג ליהודי מארוקו כי ניצולו מן הספרדים שצרו על העיר בשנת של״א. הפורים הזה יחוגו בטיטואן ככל הלכות הפורים ונקרא „פורים של הנוצרים״ וכן בטנג׳יר.

יום ד׳ מרחשון „פורים״ באלג׳יר על מפלת צבאות הספרדים בעלותם לכבוש ארצות אפריקא הצפונית בשנת ש״א (1540).

יום כ״א טבת פורים שריף או פורים קבדוני (?) בטריפוליס לזכר החלץ העיר מן הצר הצורר חליל פחה (יכ״ן גם פורים ברג׳ל).

יום כ״ז אדר פורים לעדת המסתערבים במצרים (קאירה) לזכר מפלת הפחה העריץ בסוף המאה השלישית באחרית ממשלת המאמוליקים (עבדים משוחררים) לפני כבוש הארץ ע״י התוגרמים. דבי אליהו קאפסאלי עמוד 80—90. גם מובא בעמק הבכא עמוד 95 וכתב שהיה בשנת רפ״ג ע״ש.

מילואים והשמטות

ה״ר אברהם נייבווייער פקיד הביבליאותיק בעיר אוקספורד בלונדון, הדפיס „סדר החכמים וקורות הימים״. החלק הראשון נדפס בשנת תרמ״ז, כולל אגרת רב שרירא גאון, ס׳ הקבלה להראב״ד הלוי, שער החמשים מ„קיצור ספר צדיק״ לר׳ יוסף בן צדיק, כולל סדר הדורות בקצרה עד שנת רכ״ז. ס׳ הקבלה לר׳ אברהם בר׳ שלמה מטרוטייאל בספרד (כולל שמות החכמים אשר לא הובאו בס׳ הקבלה להראב״ד והחכמים שחיו אחריו עד פטירת ר׳ יצחק קנפנטון), ליקוטים מס׳ דברי יוסף לר׳ יוסף בר׳ יצחק סמברי (חי במצרים שנת תל״ג), ועוד ליקוטים שונים מספרים כת״י. בשנת תרנ״ג הוציא לאור סדר החכמים ח״ב כולל א) מגילת תענית ע״פ כת״י, ב) סדר עולם רבה ג) וזוטא ע״פ כת״י כולל סדר הדורות מאדם עד פ״ט דור אחריו ושלשלת יחוס משפחת ראש הגולה „ודורות העולם בקיצור מאדם ועד דוד בן זכאי שעשה מחלוקת עם רבינו סעדיה ז״ל והמעלות שנתעלתה ישיבת סורא על פומבדיתא״. המקור לדברים אלו הם דברי ר׳ נתן הכהן בר יצחק הבבלי. ד) כתאב אתאריך בלשון ערבי, שאב מדברי רב סעדיה גאון ז״ל בס׳ העיבור או כתאב אתאריך שחיבר בלשון ערבי. (יכ״ן אולי שאב מס׳ דרכי התלמוד לרבינו סעדיה בלשון ערבי). ה) ספר יוחסין, „חיברו ר׳ אחימעץ בי״ר פלטיאל בי״ר שמואל בי״ר חננאל בי״ר אמתי״ באיטליא הדרומית בשנת ד׳ תתי״ד לבריאת עולם. ו) סיפור נסיעת דוד הראובני שכתב בעצמו (כמ״ש בערכו). ז) ליקוטים שונים, והם: הקדמת בית הבחירה להמאירי, הקדמת קרית ספר לר׳ דוד הכוכבי כ״י, קרית ספר או שערי ציון לר״י די לאטין, הקדמת צדה לדרך,

שלשלת הקבלה ממרע"ה עד רבינו הקדוש ועד ביאת מחמד (חסר בסופו) כ"י בלונדון, שלשלת היחוש של הנשיא ר' שלמה ראש גליות ישראל הנמצא בתנ"ך כ"י בטריפולי כ"י בעל מגדל עז, ע"ד חשבון השנים מועתק מקראי בזמן רס"ג, סיפור נס בנרבונה שנת ד' תתקצ"ו. תם.

ה"ר דוד בר לוי תמ"ך חיבר ס' המלכות והוא סודות צירופי הא"ב מדבר בלשון נעלמים וחידות נסתרות חלוק להלכות קטנות כתבנית משניות שבספר יצירה, כי כן היה דרך המקובלים מאז להדמות בחיבוריהם לס' יצירה, כס' הקרנים ואגרת הטעמים ומערכת אלהות ותמונה וכיוצא. וראשי הלכותיו מתחילים במלות „כ"ב כליו של אל אחד" וכו' (אבדה ההלכה הא') ולא נמצא ממנו כי אם י"ט הלכות לבד אשר נעשה עליהם פירוש ארוך ממקובל אחד לא ידענו שמו והיה מאוחר לו בזמן הרבה כנראה מתוך הפירוש שמביא שתי גוסחאות. „ולזה כוין המחבר" „ומכאן ולהלאה הכל בקבלה ומתבאר בארוכה בספר המלכות" ושם מביא שחיבר „ספר חיה", „ספר השמים והבקעה", וראיתי ממנו שתי העתקות פה וקודם להם ס' הצירוף ואח"ז ס' המלכות עם פירוש ואח"ז סוד הטג"א (טעמים נקודות אותיות) ומעמד השמות (ונדפסו כלם בס' מאור ושמש לקוריאט) (ונראה שהיו סודות אלו ביד מהרח"ו על כן הוא „מצוה לתלמידו הראו"ע (?) ובנו ה"ר שמואל שלא יגלו סודות אלו אלא לבניהם אם יהיו ראויים". יכ"ן). ואח"ז ספרים אחרים. שוב ראיתי שכן כתב בנר מערבי עמוד 48.

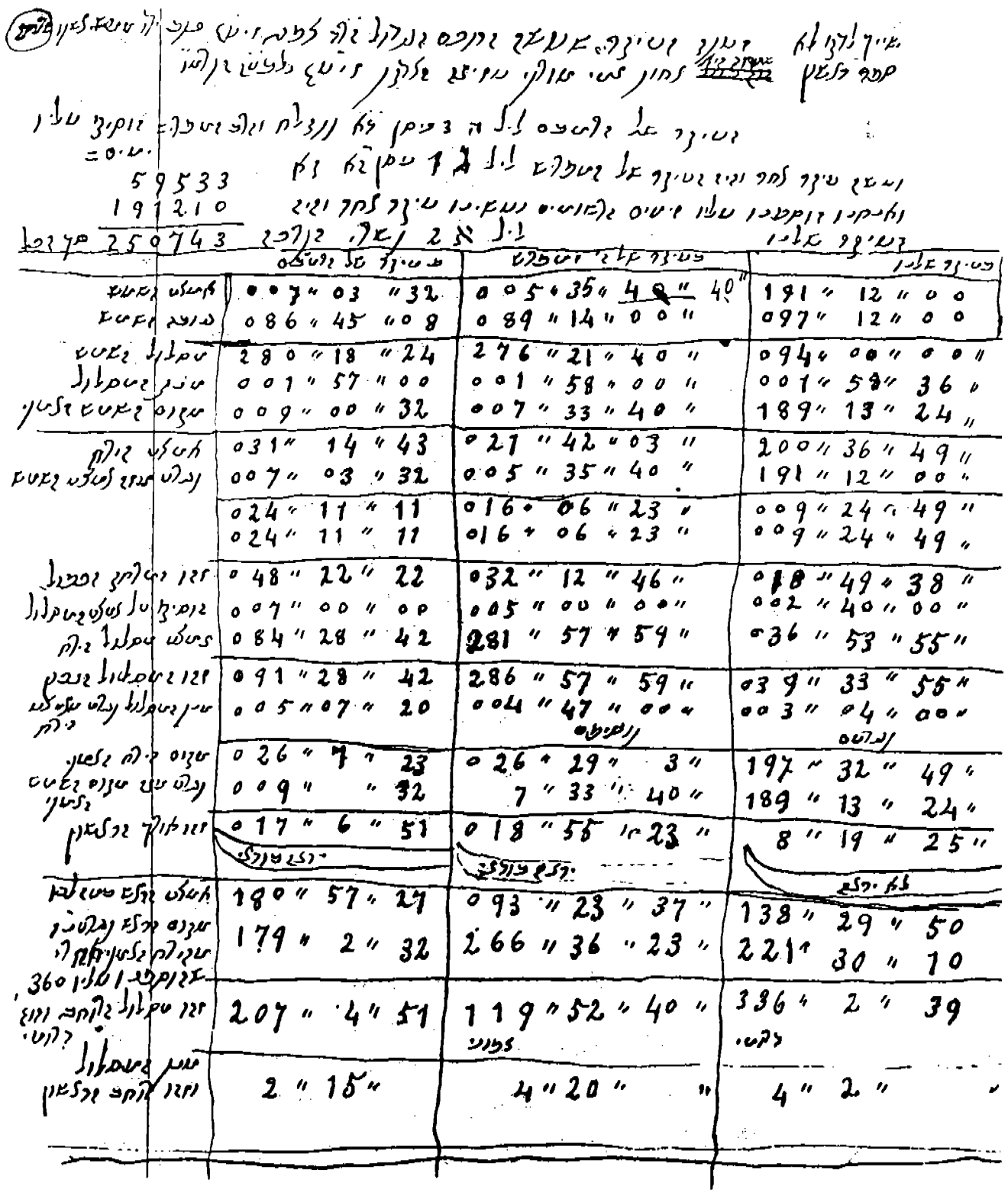
רבי יעקב בר חננאל סקילי בשנת צ"ז לאלף הששי השלים ספרו הנקרא בשם „ילקוט תלמוד תורה" מאוסף מספרי רז"ל ש"ס בבלי וירושלמי ותוספתא ושאר מדרשי רז"ל (יכ"ן כדרך ילקוט השמעוני), ראיתי ממנו במדבר ודברים כ"י אצל החכם הגדול אברהם ביק בהיותו בתונס בשנת 1889, וכתב שם הקדמה ארוכה בה מודיע כי עבר על מדינות וערים רבות לאסוף הספרים שמהם חיבר ילקוטו והם רל"ד במספר: ס"א סדרי משנה, ס"א סדרי תוספתא, ל"ה מסכתות (בד' סדרים) בבלי, ל"ה ירושלמי, תשע מסכתות חיצוניות: שמחות כלה ספר תורה מזוזה תפלין ציצית כותיים עבדים גרים (לא הזכיר סופרים). ברייתא דנדה גמר (ר"ל גמרא על מס') דרך ארץ, דרך ארץ רבא, דרך ארץ זוטא, סדר אליהו רבא, סדר אליהו זוטא, חופת אליהו, בראשית רבה, ואלה שמות רבה, ויקרא רבה, במדבר סיני רבה, אלה הדברים רבה, מכילתא דרבי ישמעאל, מכילתא דרשב"י, ספרא, ספרי, פסיקתא דרב כהנא, פסיקתא דרב הונא, סדר עולם, פרקי ר' אליעזר, פרקי רבי מאיר ?, מדרש תהלים (יכ"ן אולי כולל גם מדרש שמואל ומשלי). רות, קהלת, שה"ש, איכה, אסתר. מדות של ר"א בנו של ריה"ג, מגלת תענית, ילמדנו (בל"ס גם התנחומא), משנת המשכן, אבות דרבי נתן, הבהיר.

וחיבר גם ס׳ תורת המנחה (אמר לי החכם ביק שמצאו בארם צובא), וכתב בס׳ יוחסין שר׳ יעקב סקלי חיבר ס׳ היחס מזכיר בו כל עיר וכפר מא״י מי ומי נקבר בהם. אמר יכ״ן אולי כי זה ר״י סקלי דרך נסיעתו חקר למקומותם במושבותם על קברי ישראל וחיבר ס׳ היחס. ואולי כי ספר יחוס הצדיקים וכן ספר יחוס האבות שאבו מס׳ היחס זה עיין ענייגם בס׳ אוצר הספרים. שם בהקדמה לת״ת [לס׳ ילקוט תלמוד תורה] מדבר על ספריו שחיבר והם תורת המנחה הגז׳, תפלה ע״ד עשר ספירות נקראת „גלות הכותרות״, וספר יין המשומר בענביו, יכ״ן נראה שהוא ע״ד הסוד ג״כ (וס׳ הזוהר לא הזכיר אולי הוא עצמו מכילתא דרשב״י שהזכיר [1]). וזה הילקוט נמצא ממנו על בראשית ויקרא ובמדבר דברים בכ״י ושמות לא נמצא.

מהר״ר שלמה נחמיאש חיבר ס׳ „אש החשק״ ממנו יוכל איש לחבר שירים נפלאים כי בו כל הפסוקים היוצאים בסוף בענין אחד וראיתיו בתונס מעט ממנו איזה דפים. כמ״כ [כן מצאתי כתוב] בגליון שם הגדולים להחיד״א ז״ל.

ספר זכות יוסף לר׳ מרדכי כהן גנונה (עיין בערכו בפנים). פסק בענין מתנת בריא הכתובה בלשון ערבית להשר קאיד נסים שמאמה פקיד על אוצרות הביי בתונס בנסעו לאירופה איטליא ופאריז בשנת 1868 (והיה שם סגור בביתו במלחמת השבעים) אשר נתן כל רובי נכסיו במתנה לבן אחיו יוסף שמאמה והעביר האחסנתא מבן אחיו קאיד מומו (שלמה) שמאמה. וקמו על זה מערערים רבים ונתחבטו בזה גדולים וגאונים ונכתבו בזה פסקים רבים וזה רמ״ך יצא להצדיק המתנה. וכן החכם ר׳ יהודה ג׳רמון מתונס ערך פסק ארוך „נחלת אבות״ בזה אשר לא הפיק רצון מחכמי הדור כאשר שמעתי בו בפרק.

1. א״ה ידוע שס׳ הזוהר לחוד ומכילתא דרשב״י לחוד. ויתכן שעוד לא נתפשט הזוהר בזמנו של ר״י סקלי שהיה בסוף המאה הראשונה לאלף הששי, שהרי גם הרא״ש והטור שחיו בספרד בזמנו לא הזכירוהו. נאמ״ן ס״ט.



העתק מכתבי הרב דוד צפג' ז"ל בחשבונות השמש והירח. צילום מכ"י יכ"ן
(וראה בפנים סוף מערכת הדל"ת).

24	44	209
	03	4
24	47	213
	36	200
	10	13
	57	49
	9	
49	57	55
	3	54
55	53	36
	12	32
24	47	213
8	11	192
16	36	21
16	36	21
	36	
	48	100
		46
		1
25	17	348
59	26	221
10	33	138
	3	11
50	29	138
24	44	209
38	12	190
30	58	1
8	59	94
		46
8	11	192
8	59	
8	12	191

24 " 44 " 209	זמן שקיעה ביום ראשון
38 " 12 " 190	הפרש שקיעה שבשבת ביום ראשון
46 " 31 " 019	זמן שקיעה בערב שבת ביום ראשון
- " 34 "	הפרש
46 " 57 " 18	זמן שקיעה בערב שבת
- " 36 "	הפרש
46 " 21 " 18	זמן שקיעה בשבת בבוקר
15 " 7 " 6	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
31 " 14 " 12	שקיעה ראשונה
20 " 41 " -	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
11 " 33 " 11	זמן שקיעה שניה
	ולפי שאלתיך ביום שני בבוקר עמדתי על גובה הר שלהבת ומצאתי
	כמה שעות לילה ורגעים ביום ראשון בין שקיעה לשקיעה
191 " 12 " -	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
9 " 34 " 29	זמן שקיעה ביום שני
9 " 46 " 220	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
1 " 40 " 48	זמן שקיעה בשבת בבוקר
21 " 05 " 219	זמן שקיעה בשבת בערב
" 12 " 97	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
5	ומספר שעות ביום שני
" 5 " 97	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה

220 " 46 " 9
97 " 12 " 5
123 " 34 " 4

49 " 36 " 200	כמה שעות לילה ביום שני
30 " 17 " 35	ומספר שעות ביום שני
19 " 54 " 235	ולפי שאמרת לעיל בבוקר
15	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
19 " 35 " 235	זמן שקיעה ביום
9 " 46 " 220	הפרש שעות בין שקיעה לשקיעה
10 " 53 " 014	שקיעה ראשונה ביום

1 40 " 48

235 " 39 " 19
4 46 " 42
230 " 52 " 37
זמן שקיעה בלילה

10 " 53 " 014	
10 " 53 " 014	
20 " 46 " 029	וכן כשלוקח כפעמים ושתים וכו' " " " "
36 " 53 " 55	כאשר כשמחלק בכל שיעור
" " 57 " 31	ומספיק שלוש ל"ו
68 " 50 " 55	ומספיק חמש כשלוקח שבעה וכן
4 " " "	
72 " 50 " 55	וכן מתחלק בשבעה ושתים וכו' עד 42 " 46 " 004 כשלושה
	וכפל בשנים ושש וכן כשלוקח כולם לעצמו וכך בי"ו
37 " 52 " 230	שכנגד כולם בעשרה
21 " 5 " 219	כשהוא חמש שכנגד שבעה בעשר
16 " 47 " 071	וכן כלוקח בעשרים
" " 34 " "	כשהוא חמשה לכל שבעה מחלק שלוקח
11 " 13 " 16	וכן כלוקח שלוש
	משלוש כלכלה כולם כך
50 " 29 " 138	ומספיק משלוש שלושה וכו
1 " 35 " 21	
11 " 5 " 140	כשאתה מוצא שכנגד כולם
49 " 54 " 219	שכנגד כולם בעשרה
37 " 52 " 230	כשהוא חמשה לכל שבעה
49 " 54 " 219	וזהו מחלק שלוקח
48 " 57 " 010	ושתים שנים לוקח ו' כלכלה
" 57 "	כשהוא חמשה כולם שלוקח
" 45 "	וזהו לוקח שני
" 12 "	
24 " 2 "	ואתה משמיט חמשיהן
	ומחלק כולם ע"י כשהוא שבעה 16 " 13 " 011
40 " 15 " 11	וכן כלוקח ושלושה. 24 " 2 "
8 " 15 " 2	כשהוא חמשה כולם
32 " : " 9	וזהו מחלק שני שהוא שלושה וכפל ושתים שכנגד 38 "
" 38 "	
32 " 38 " 9	ומחלק בכולם כך, וכל חמש למעלה עשרה שני ביניהם ושנים ושלוש

ליקוטים מספר „פרי קדש"

(לר' צמח בן נתן הלוי, תונס תרנ"א, דף ל"ח ע"א — דף מ' ע"ב)

קצת משבחי חכמי תונס זיע"א, אשר העתקתי מספר הבהיר מוספות שי"ם כתב יד לקדוש ה' מכובד הרב המופלא עושה חסד לאלפים מורי ורבי כמהר"ר **יהודה ג'רמון** בהלו נר"ו, בכללי שבחי חכמי תונס זיע"א, יהי שמו לעולם (בעל המחבר ס' הנכבד „נחלת אבות"). וזה לשונו אות באות:

א) **מורנו** הרב הגדול אשר האיר עיני גולה עוב"י תונס יע"א והוא רבן של כל בני העיר כמעט מהר"ר **יצחק לומברוזו** זיע"א, הנה המאור הגדול חיד"א ז"ל כבר כתב קצת כללי שבחיו בס' משג"ב [מחברת שם גדולים ב'] באות ז' אות י"ט [בערך זרע יצחק] יע"ש. וחוץ מזה יראתו וחסידותו וענותנותו דבר פלא אשר לא ישוער, מלא מדות טובות כאחד האמוראים זיע"א. הרב ז"ל היה גביר עצום הוא ובית אביו, כמעט שאמרו עליו שהוא נשמת אדוננו רבי חייא זיע"א גדול האמוראים ששיבחו רבינו הקדוש זיע"א והובא בכתובות דף ק"ב [ק"ג ע"ב] שאמר „כמה גדולים מעשי חייא", אשר כ"כ טרח הרבה לאין קץ להרביץ תורה בישראל בגופו ובממונו. הרב מהרי"ל [מהר"י לומברוזו] כמעשהו ממנו כן היה נוהג כל ימי חייו, כי כאשר היה רואה בחור חמד עני, לא אחד ולא שנים בחורים הרבה, היה מכניסם לתוך ביתו וזנם ומפרנסם ומלבישם בכל מכל משלו וטורח עמהם ללמדם תורה בחנם ונותן להם ספרים ללמוד, כל זה חנם אין כסף. והרבנית זלה"ה מגדלת הבחורים תלמידי הרב ז"ל כמו בניה ממש, באה"ר וחי"ן [באהבה רבה וחיבת נפש]. ומכללם מרן זקיני הרב המפורסם מנהיר עיני חכמים בעל המחבר ס' יתר הבז [הריה"ג ר' נהוראי ג'רמון] זיע"א, בא יתום קטן לעוב"י תונס יע"א בן י"ב שנה, והרב מהרי"ל ז"ל אספו לתוך ביתו וגידלו כבנו ממש עד שנעשה גברא רבא רב מפורסם מופלג בחכמה ובזקנה, כאשר העיד עליו הגאון חיד"א ז"ל בס' ועד לחכמים א' וב'. כל זה סיפר לי מרן אבא [הרב מאיר ג'רמון] זלה"ה ששמע מאביו מרן זקיני פינחס קנאה [הרב פינחס ג'רמון] זיע"א שהוא שמע מאביו הרב יתר הבז זלה"ה כל הענינים האלה בטיב הידיעה. ושמעתי אני הצעיר מגכדו הרב הכולל דט"ל [דורש טוב לעמו] נכדו של הרב מהרי"ל רביעי להרב זיע"א, הלא הוא כמהר"ר חיים לומברוזו זלה"ה, שהרב זקינו מהרי"ל הנזכר פעם אחת נחלקו עמו אנשי הק"ק שלו קהל ליגורניזיס וציערו להרב הרבה כמעט שאם היה רב אחר במקומו היה מעניש אותם בסילוא דלא מבע דמא [בגזירת נידוי וחרם]. אך הרב ז"ל בהיותו בתכלית הענוה מן הנעלבים שמר לפיו מחסום נגד המנגדים, והלך לביתו להמתיק סוד עם הרבנים אשתו ריכא

תנצב״ה. וכה דבר אליה הרב זלה״ה בתמימות וישרת לבב: „הלא תדעי אהובתי זוגתי ריכא ת״ם [תבורך מנשים] אשר הקהל אשר אני מסתופף בצל קורתם, חייך אהובתי זוגתי שאינם ראויים להיות אני ראש ומנהיג להם, לפי אבירות לבם היו צריכים שיהיה איש אחר אביר לב ועז כמותם. וכיון שכך גזרה חכמתו יתברך אני מקבל בשמחה ובאהבה רבה״.

ובן הרב ז״ל ואחיו היו שמותיהם שוים בשם יקרא אברה׳ם לאל עליון. אחיו של הרב נקרא **רבי אברהם החסיד** זיע״א אשר נגלה אליו אליהו זכור לטוב. ובן הרב ז״ל הנה הוא חתום בהקדמה של ספר מר אבין ס׳ זרע יצחק. ומרוב חסידותו היה שח עינים, ופעם אחת בתו של הרב ז״ל רצתה לידע תוקף חסידותו שלא להסתכל באשה שאינה שלו, ובאה לביית אביה והוא יושב ולומד והיא באה מתנכרה שלא להרגיש בה שהיא בתו, וישבה ונתייחדה עמו. והרב ז״ל תיכף הגביה המכסה של פתח הבית שחשש מאיסור יחוד, עד שבתו הנז׳ כל כך הרבתה לדבר דברי קלות ראש עמו. הרב ז״ל ברח תיכף מן הבית ולא רצה לצערה ולהכלימה. ולסוף כשראתה שנצטער אביה אותו צדיק בעניין, תיכף הודיעה את עצמה אליו שהיא בתו. והרב ז״ל השיבה בלשון הזה: בתי יחידתי המקום ימחול לך, אהה בתי הכרע הכרעתיני ואת היית בעוכרי, כמעט שגכשלתי בהרהור עבירה, מכאן ולהבא לא תיעשה כזאת בישראל.

ונכדו של הרב מהרי״ל ז״ל אשר ישא את שמו מהר״ר **יצחק לומברוזו** זיע״א, הוא היה סוף חסידים וקטנותם של חסידי תונס יע״א, היה חכם ומעיין מובהק ודרשן מופלא. ואני הדיוט הכרתי אותו כשהייתי כבר שש כבר שבע [בערך בשנת תקע״ח תקע״ט] הוא בירכני רב ברכות, ומראהו כמראה מלאך האלקים נורא מאד. ועזוזו ונפלאותיו וחסידותו היה דבר פלא. והרב היה סגי נהור, ובכל שבת קדש היה בא לבית הכנסת ללמד דעת את העם בנועם מוסרו סדרי יראה ועבודת ה׳, כמעט שזכה למיעבד עובדא דאהרן שפתותיו שמרו דעת ורבים השיב מעון חכו ממתקים וכלו מחמדים, היה יושב ודורש לערך שלש שעות רצופות עד שעושה טבילה מזיעת הדרוש, ויזל מים מדליו, כל זה ראו עיני ולא זר.

ב) **הרב** המופלא גדול בדורו מהר״ר **יוסף זרקא** זלה״ה, תלמידו של מוה״ר זרע יצחק ז״ל, וכמעשהו ממנו של הרב זרע יצחק ז״ל הוא הרביץ תורה בישראל, וגדולי תונס ז״ל היו תלמידיו, מהם הרב הגדול מהרי״ט [מהר״ר יצחק טייב] ז״ל בעל ערך השלחן, והרב הגדול מהר״ר יהודה נג׳אר ז״ל היה תלמיד חבר אצלו. ושאר גדולי עולם רבנים מופלאים שלא חיברו ספרים, הרב הגדול מהר״ר דוד צפג׳ זלה״ה וחבריו היו תלמידיו. הרב ז״ל חיבר ספר נפלא בכללי הקל וחומר באריכות [בשם „פרפראות לחכמה״ ונדפס בתונס

התרס"ד] סובב הולך על ספר מדות אהרן להרב הגדול בעל קרבן אהרן ז"ל, וגם הרבה שיטות בכל הש"ס, והיתה בידי שיטת [בבא] מציעא כ"י מהרב ז"ל. הרב הזה היה מעיין מופלא ביושר העיון וקל להבין, והיה סופר מהיר בכתיבה תמה ונאה הפלא ופלא. וכתב הרבה ספרי תורה תפלינות ומזוזות. ועד היום ספר תורה מכת"י הרב ז"ל שוה סך עצום, מחמת קדושתו יוסיף [נוסף] על הידורו ויופיו, כי הרב ז"ל היה כותב ספרי תורות בקדושה וטהרה וטבילה ובכוונה רבה כל כתיבת ההויו"ת של הספר, על פי קבלת רבינו האר"י ז"ל, ומימיו לא נהנה בכבוד התורה. ושמעתי מפי הרב מהר"ש צפג' זלה"ה, כי הרב זיע"א כל ימי החול היה מתעסק בכתיבת סתו"מ לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו והיה לומד עם התלמידים בערב. וביום שבת קדש היה מעיין שני דפים ש"ס מה שרוצים התלמידים ללמוד בשבוע הבא. והרב מהר"ש ז"ל הנזכר סיפר לי ששמע מפי אביו ז"ל מהר"ד [מהר"ר דוד] הנז' שהיה תלמידו מובהק, אשר בשלשת הימים הראשונים של השבוע היה הרב כמעיין המתגבר, ואין יכולת בתלמידים ללמוד לפניו מחמת חריפותו והחידוד מכריעו בתכלית האמיתות, מחמת שימי השבוע הראשונים קרובים ליום שבת קודש והרב זכור היטב ממה שעיין ביום ש"ק, וסוף ימי השבוע אז יכולים התלמידים ללמוד תורה מפיו, בהיות אשר כבר זכרון העיון שלו נשתכח קצת מרעיונו. והרב ז"ל עונים אחריו מקודש מקודש בתכלית הפרישות והחסידות מעניני העולם הזה, והיה הדור הרבה ומראהו כמראה מלאך האלקי"ם נורא מאד. והרב הזה מזכירו בפסק אחד להרב מהר"ש הלוי זלה"ה המודפס בסוף ס' שיטת הריטב"א שבת, ומזכירו בכבוד גדול בשם ה"ה ח"ק לישראל [הרב הגדול חסידא קדישא לישראל]. גם מוזכר בס' למודי ה' למהרי"ן [למהר"ר יהודה נג'אר] בענין אחד השייך לדיני מגילה אם מותר לטלטלה בשבת בפורים שחל ביום א', שם אתה מוצא פלפול ארוך מהרב ז"ל. גם הוזכר בסוף ספר תלמידו הרב ערך השלחן חלק אורח חיים בקונטריס ההשמטות בסופו יעויין שם. זיע"א.

ג) **מורנו** הרב הגדול **מהר"ר יצחק טייב** מחבר הספרים שלשת חלקי הספר הבהיר „ערך השלחן" המפורסמים בכל קצוי ארץ, ועד אחרן חלק אבן העזר הנדפס מקרוב, הנה חכמת הרב ז"ל ושקידתו וישיבתו על כסא ההוראה, והוא שפט את ישראל בעוב"י תונס יע"א משפטים ישרים ותורות אמת קרוב לארבעים שנה, וענותנותו אפילו עם הבעלי דינין ההמוניים כל שכן החכמים — היתה הפלא ופלא, דבר אשר לא ישוער. ואם יש אחד מהבעלי דינים שהרב ז"ל מבין מריסי עיניו פן ואולי הרב ז"ל לא שפט אותו משפט צדק, תיכף הרב ז"ל אומר לו בני בוא ואראך אשר חלילה לא בדיתי הדין מלבי, ותיכף פותח

הספר שהרב ז"ל הורה ממנו ומראה לו באצבע בכתב מפורש, וטורח עמו להבין מיצוי הדין ועומק ההלכה ההיא שהורהו. שקידתו היתה עד להפליא, ילאה הרעיון לצייר כ"כ גודל השקידה. ומגודל השקידה הרב ז"ל נחלה חולי עצום אשר אחזו רפיון גדול בכל איבריו, והרופאים גזרו שיוליכוהו לכפר אחד דמדליא ובסים אוירא, להחיות איבריו ועורקיו וגידיו. ועם כל זה הרב ז"ל לא שת לבו גם לזאת, ובתוך הכפר עצמו לא נח ולא שקט מעסק ושקידת התורה כי אם זמן מועט בכל כ"ד שעות היום. חכמתו ובקיאותו בספריו המאירים לארץ הם מפורסמים בכל קצוי ארץ, לא נצרכה שהלכה כמותו בכל מקום. וחוץ מחיבוריו הנדפסים ארבעת חלקי ערך השלחן וספר הבהיר ווי העמודים וס' חוקת הפסח, עוד השאיר אחריו ברכה ספרים אחרים תשלום ערך השלחן חושן משפט עד גמירא [ונדפסו], ושיטות על הש"ס סך עצום, הנה הנם מונחים אצל בניו ונכדיו יצ"ו.

ד) **הרב** הגדול סבא דמשפטים **מהר"ר משה נג'אר** זיע"א, רב מופלא מגדולי תונס יע"א, וזכה להוליד רבנים מופלאים ששה דורות רבגן סמוכי גאוני מתא מחסייא תונס יע"א. ובנו סבא דמשפטים הרב המופלא מופת הדור כמהר"ר **דוד נג'אר** זיע"א ונדפסו קצת מחידושיו קראו בשמותם ס' צמח דוד. ונכדיו הרב הדו"מ [הדיין ומצויין] כמה"ר **אברהם נג'אר** והרב הדו"מ אשר ישא את שמו כמה"ר **משה נג'אר** זיע"א, ונכדו הרב המופלא כמהר"ר **דוד נג'אר** זלה"ה זכר כולם לחיי עד. והוזכרו הרבנים הנזכרים בספר „חיים וחסד" להרב המופלא כמה"ר עוזיאל אלחאיק' זיע"א בעל המחבר ספר הבהיר משכנות הרועים. והרב המעוז הראש משה שפי'ר ראש בית אב הנזכר הוא חתום בהסכמת ספר „שתי ידות" על התורה להגאון מהר"א חזקוני ז"ל עם רבני תונס יע"א סביב לשנת תפ"ה לפ"ק יע"ש.

ה) **הרב** המובהק ביושר העיון כמהר"ר **יוסף הכהן טנוג'י** ז"ל חיבר ספר בני יוסף, והגיהו הרב מהר"י נג'אר ז"ל. ולפי המשוער בדעתי שראיתי באיזה מקום בספר בני יוסף הנז' שהרב ז"ל היה תלמיד להרב הגדול סבא דמשפטים מורנו הרב ר' אברהם טייב ז"ל המכונה „רבי באסידי". ולפי זה היה בזמן הרב חק נתן [הרה"ג ר' נתן בורג'ל] זלה"ה, שהוא ז"ל היה תלמיד מהר"א טייב הנז' כמ"ש בספר חק נתן בהקדמה השניה יעויין שם. ובסוף ספר בני יוסף נדפס זרע יצחק ח"ב ממורנו הרב מהר"י לומברוזו ז"ל. שוב ראיתי להרב ז"ל בליקוטי הש"ס מאי דשייך למסכת מועד קטן דף כ"ט מהספר וזה לשונו: ומה שנלע"ד מצאתיו במכתב יד הקדש מורי הרב הגדול מהר"ר אברהם טייב זלה"ה ע"ש.

מפתח השמות

(כל מי שאיננו מחכמי תוניסיה, מסומן בכוכב *)

מערכת האל"ף

* אבו אהרן ב"ר שמואל הנשיא
* רבנו אברהם בן הרמב"ם
ר' אברהם אבוקארה
* ר' אברהם אזולאי
* ר' אברהם אלאנקר
ר' אברהם בלעיש
ר' אברהם בר שלום בלעיש
ר' אברהם בן מוסא
* ר' אברהם גאלנטי
אברהם גג'
ר' אברהם הכהן
ר' אברהם הכהן יצחקי
* ר' אברהם הכהן מלאסק
* ר' אברהם (משה ?)זאבארו
ר' אברהם חג'אג'
ר' אברהם טייב
ר' אברהם טייב השני
ר' אברהם כ'ייאט
* ר' אברהם כלפון
ר' אברהם כטורזא
ר' אברהם לולו
ר' אברהם לומברוזו
* ר' אברהם מונסון
ר' אברהם נטף
ר' אברהם נטף השני
* ה"ר אברהם נייבוייר (בהשמטות)
ר' אברהם צפג'
* ר' אהרן דוראן
ר' אליהו בורג'ל
ר' אליהו בורג'ל השני
ר' אליהו בלעיש
ר' אליהו גאביזון
* ר' אליהו די וידאש
* רבנו אליהו הבבלי
* ר' אליהו הכהן (בעל שבט מוסר)
ר' אליהו הכהן זרדי
ר' אליהו נטף
ר' אליהו סדבון
* ר' אליהו שפירא
* ר' אריה (בעל שם)
* מהר"א בר"י פינטו (?)
* אבו אלקסים

מערכת הבי"ת

* רבנו בחיי בר אשר
* בן אשר ובן נפתלי
* ר' בנימין איספינוזא
ר' ברוך מרדכי קארבליו
ר' ברוך פיתוסי

מערכת הדל"ת

* ר' דוד הנגיד
ר' דוד בונאן
* ר' דוד בר לוי (בהשמטות)
ר' דוד גג'
* ר' דוד חסאן
* ר' דוד טייאר
ר' דוד טייב
* ר' דוד מלאך
ר' דוד נג'אר
ר' דוד נטף
הנגיד דוד נטף
ר' דוד סוריא
ר' דוד צפג'

מערכת החי"ת

ר' חוגה בלישע
* ר' חזקיה די סילוא
ה"ר חי ג'אוי
ר' חי גג'
* ר' חיים אבולעפיא
* ר' חיים אבולעפיא ב"ר דוד
* ר' חיים בן עטאר
* רבנו חיים ויטאל
* ר' חיים טולידאנו
* הרב חיד"א
* ר' חיים ירוחם מווילנא
* ר' חיים הכהן
* רב חכינאי
חכמי קירואן
* ר' חסדאי אלמושנינו

מערכת היו"ד

* ר' יהודה אלבוטני
* ר' יהודה בן חנין

* ר' יהודה בן עטר
ר' יהודה ג'רמון
ר' יהודה הכהן טנוג'י
* ר' יהודה הלוי
ר' יהודה הלוי
ר' יהודה נג'אר
* ר' יהודה עייאש
* ר' יהודה קוריאט
ר' יהודה שתרוג
* ר' יונתן אייבשיץ
* ר' יוסף אירגאס
השר ר' יוסף בשמוט
* ר' יוסף הכהן אהרוני
ר' יוסף הכהן אברי"ש
ר' יוסף הכהן הדיין
ר' יוסף הכהן טנוג'י
* ר' יוסף הקטן
ר' יוסף זרקא
* ר' יוסף סאמברי
ר' יוסף סדבון
* מרן ר' יוסף קארו
* ר' יעקב מניקלשבורג
* ר' יעקב אבן נאים
* ר' יעקב אשכנזי
* ר' יעקב די פאס
* ר' יעקב הכהן
* ר' יעקב הלוי
* ר' יעקב טן
ר' יעקב מהדאר
* ר' יעקב סקילי (בהשמטות)
ר' יעקב פארינטי
ר' יעקב פיתוסי
ר' יצחק אברהמי
* ר' יצחק אייזק הלוי
ר' יצחק אלחאיך'
ר' יצחק בונאן
* הריב"ש (ר' יצחק בן ששת)
* ר' יצחק ג'רמון
* ר' יצחק דמן עכו
* ר' יצחק החסיד
* ר' יצחק הכהן
ר' יצחק הכהן
ר' יצחק חדאד (מג'רבא)
ר' יצחק הכהן מגדורה
ר' יצחק חי טייב
ר' יצחק טייב
ר' יצחק לומברוזו
ר' יצחק נטף
* ר' ירמיה רושו
ר' ישועה בסיס
ר' ישועה הכהן טנוג'י
* ר' ישועה בר יוסף הלוי
ר' ישמעאל הכהן טנוג'י
* ר' ישראל יעקב אלגאזי
* מהר"י (?) פינטו הזקן

מערכת הלמ"ד

* ר' לפידות החסיד

מערכת המ"ם

* ר' מאיר אלקלעי
* ר' מאיר אנשאכון
* ר' מאיר בן אליעזר
ר' מאיר לומברוזו
* ר' מימון נג'אר
* ר' מלאכי הכהן
* ר' מנדיל המשורר
ר' מסעוד אלפאסי
* ר' מסעוד חי רקח
ר' מרדכי אלחאיך'
ר' מרדכי הכהן גנונא
* ר' מרדכי יפה
ר' מרדכי שתרוך'
* ר' משה בוג'נאח
* ר' משה בוטריל
* ר' משה בירדוגו
ר' משה ברדע
* ר' משה מבורגוש
ר' משה גג'
ר' משה דרמון
* ר' משה הכהן החסיד
* ר' משה השיירכא
* ר' משה זכות
ר' משה כרייף
ר' משה נג'אר
ר' משה עדאוי
* המשורר משה פאסי
* ר' משה פיניירו
* ר' משה קפסאלי
ר' משה שלום
ר' משה שתרוג

מערכת הנו"ן

* ר' נחמן נתן קורוניל
ר' נסים שוואט

ר' נתן בורג'ל
* ר' נתן שפירא

מערכת העי"ן

* ר' עובדיה מברטנורא
ר' עוזיאל אלחאיך'
* ר' עמנואל חי ריקי
* ר' עמנואל מאנסאנו

מערכת הפ"א

ר' פראג'י שוואט

מערכת הצד"י

ר' צמח צרפתי

מערכת השי"ן

ר' שאול הכהן (מג'רבא)
* ר' שאול שירירו
* ר' שבתי חיון
* ר' שבתי טייאר
* ר' שלום שרעבי
* ר' שלום עמאר
ר' שלמה אלפאסי
ר' שלמה בן עטאר
* ר' שלמה ברכה
ר' שלמה דאנה
* ר' שלמה כהן
ר' שלמה הכהן חצ'רייא
ר' שלמה זיתון
ר' שלמה זרקא הראשון
ר' שלמה זרקא השני
ר' שלמה טוביאנה
* ר' שלמה נחמיאש (בהשמטות)
הנגיד ר' שלמה נטף
* ר' שלמה עמאר
ר' שלמה שמאמה
ר' שלמה שמאמה (השני)
* המשורר ר' שמואל אבוזמיל
* ר' שמואל אבוחצירה
ר' שמואל דרמון
ר' שמואל הכהן
ר' שמואל ב"ר יוסף הכהן
ר' שמואל עדאוי
ר' שמואל עטייה
ר' שמואל צווייד
ר' שמואל שמאמה
* ר' שמחה הכהן
* ר' שמעון דוראן (הרשב"ץ)
* רבנו שמעון הגדול
*ר' שמעון לביא
ר' שמריה קאטריואס
ר' שמשון אבוקארה
* ר' שמשון מאוסטרופולי

קונטרס
אנשי־שם

למרן הגאון ר' רחמים חי חויתה הכהן זצ"ל

חלק א':

מערכת סופרים

שמות חכמי ורבני אי ג'רבא יע"א על סדר א"ב

אמר המחבר: בזה הספר אכתוב בעה"ו שמות הרבנים והחכמים אשר היו בעירנו אי ג'רבה יע"א ואשר עתה נסעו לחיי עד (לבד מהרבנים אשר הם חיים עדנה הי"ו לא כתבתי שמותם, רק בחלק הספרים כתבתי את שמות ספריהם). שמותם, שמות אביהם, ומשפחתם, רבותיהם, שנת לידתם, קורות ימי חייהם, וספרים שחיברו, ושנת פטירתם, כפי אשר השיגה ידי בעה"ו, מאשר שמעתי מהזקנים ומהחכמים, ומאשר ראו עיני בהקדמות ספריהם או ספרי זולתם. ולא כתבתי פה רק שמות הרבנים אשר שימשו בתור דיינים, או הרבנים אשר חיברו ספרים עם כי לא היו מיושבי על מדין, ואפי' רק תלמידים ששמם ראוי להזכר עבור ספריהם, אבל שאר הת"ח שלא היו מיושבי על מדין ולא חיברו ספרים לא נזכרו שמותם פה. וה' יעזרני על דבר כבוד שמו לגמרו באופן נאה ויאה אכי"ר.

*

א) הרב הקדוש **כמה"ר ר' אברהם ביתאן** ז"ל, היה סוחר וחכם והיו לו השגות על ס' שבות יהודה (על המכילתא) למהר"י גג'אר ז"ל מעוב"י תונס יע"א בעל ס' לימודי ה' ושאר ספרים, והיה בזמן הרב הנזכר, ופעם אחת נסע לעוב"י תונס יע"א לרגלי מסחרו ושמע מהר"י גג'אר ז"ל ושלח אליו שליח לבא אצלו והלך אל המקום שדרים בו אנשי ג'רבה יע"א [הוא הידוע עד היום בתונס בשם „חומת אלג'ראבה" — שכונת הג'רבאים] וימצא את מהר"א ביתאן ז"ל ושאל לו: אם יש כאן ר' אברהם ביתאן? ולרוב ענוותנותו לא רצה לאמר לו שהוא עצמו הרב ודחה אותו בדברים, וכן היה ביום השני וביום השלישי. ואח"כ נודע לשליח שהוא עצמו הרב שהוא דורש ואמר לו כי הרב מהר"י גג'אר ז"ל רוצה שיבא אצלו. והלך אל ישיבת הרב מהרי"ן ז"ל והיו בפניו הרבה תלמידים לומדים אצלו, ואחרי שנתנו שלום זה לזה כמשפט ביקש

מחילה מהרב מהרי"ן ז"ל שלהיותו איש זקן ובעל בשר רוצה להסב מעט על הספסל לפני הרב, וכראות התלמידים שהוא מיסב בפני רבם גראה להם כי ח"ו אין זה דרך ארץ ושתקו שלא היו יכולים לדבר דבר וחצי דבר. ואח"כ נמשך ביניהם איזה דברי תורה ובפרט במה שהשיג על ספרו שבות יהודה, ונתעצמו מאד בויכוח, ואז התלמידים הכירו את ערכו של הרב מהר"א ביתאן ז"ל. מנפלאות הרב ז"ל פעם אחת וכו' ע' מעשה נסים אות כ"ט ל' ל"א [הוא ס' „מעשה נסים" סיפורים בערבית, ונספח לס' קרן לדוד, ג'רבא התש"ח. ותורגם לעברית בסוף ס' שמו אברהם ח"א, ירושלים תשל"ו. עיין שם בפרק ג'. וכנראה רביגו המחבר ז"ל ראהו בכ"י].

נכדו — בן בנו של הרב ז"ל — הוא הרה"ג ראב"ד מקודש כמה"ר ר' נסים ביתאן ז"ל. ובנו של הרב ז"ל שהוא אבי מהרנ"ב הנ"ל נפטר לבית עולמו בקיצור שנים בחיי אביו מהר"א ביתאן ז"ל והניח את בנו מהרנ"ב ז"ל קטן מאד ונתגדל אצל מר זקנו מהר"א ביתאן ז"ל הנ"ל.

ב) הרב הגדול המקובל האלהי **כמה"ר ר' אברהם** בן סעייד **הכהן** ז"ל (גלב"ע התרל"ד), תלמידו של מר זקנו הרב הגדול מעוז ומגדול כמה"ר ר' שאול הכהן ז"ל (בע"ס נתיב מצותיך ולחם הבכורים ושאר ספרים), ונתמנה בחייו לרב ומו"ץ בק"ק הדיגת [חארה צגירה] יע"א לעזור לרבו הנז' לעת זקנתו ולשמש את רבו כי גדול שמושה וכו', כי מז"ק הגז' כפעם בפעם מדבר על לב יחידי הק"ק לאמר הנה אנכי זקנתי ושבתי וצרכי צבור מרובים וגם צריכים הם לראות את הנולד מה יהיה אחרי איו"ש [אריכות ימים ושנים] שלי ועל כן עצתו היא שימגו איש אחד מן החכמים עמו לעזור לו, ועי"ז ג"כ ילמד היטב את דרכי ההוראה ומנהגי העיר וכיוצא בזה ויהיה מוכשר אח"כ למלאת את מקומו, ויחידי הק"ק היו דוחים אותו כפעם בפעם. ואז הרב מז"ק ז"ל טיכס עצה עם איש אחד שהיה ידוע ליועץ שלו ושל הזולת בעת הצורך לאמר איך אשיג את מבוקשי זה [והוא המשכיל ונבון ר' מרדכי חורי ז"ל, ואמר לו: הנה נא זקנתי ושבתי ונחוץ למנות רב אחר להיות לי לעזר וממלא מקום, ורואה אני כי לא תיאות משרה זו רק לתלמידי ר' אברהם מצד קדושתו וחכמתו בתורה, ובכן ביום שבת אחזור לדבר על לב הקהל לאמר הנה יש לנו פלוני ופלוני ופלוני תלמידי חכמים ותבחרו מה שנראה לכם לשרת הצבור, ואתה תענה מיד כי אין ראוי והגון רק ר' אברהם, וידעתי כי כל הקהל יענו אמן אחריך, וכאשר אמר כן היה ונבחר הרב מוהר"א ז"ל לממלא מקומו. ע"כ. הושלם ע"פ ס' פלאי הצדיקים (ג'רבא תרצ"ה) דף י"ד ע"ב, וממלכת כהנים עמוד צ"ב. ודע כי ר' מרדכי חורי הנ"ל הוזכר בס' מעשה בית דין (סי' כ"ט) בשם המו"ן ה"ר מרדכי חורי שעמד עם מוהרש"ך ביחד בתור מורשי קהל הדיגת לפני דייני עוב"י תונס בשנת התקס"ה. עיין שם].

הרב הנז' מתחילה היתה מלאכתו רוכל בשכונות הישמעאלים ואירע לו מעשה נורא וכמ"ש בס' פלאי הצדיקים הנדפס מחדש, ושוב הסמיכו מז"ק בחייו לרב ומו"ץ ומילא את מקומו ונלב"ע בשנת התרל"ד. וחיבר ס' „שיר חדש" אזהרות מנין המצות על דעת הרמב"ם כשיר „איזה מקום בינה" להגאון ר"י בר ראובן, עם ביאור ושקלא וטריא ונדפס ע"י מוה"ר מהרמ"ז זצוק"ל עם ס' פתגם המלך ודברי משה, וגם חיבר ס' „קן צפור" חידושי תהלים ונדפס ע"י בן אחיו ר' כליפה הכהן ז"ל עם ס' תהלות ישראל, וגם חיבר ס' קנה אברהם חי' תורה וס' וישב אברהם שו"ת ונדפסו ע"י מוהרמ"ז זצוק"ל עם ס' דברי משה, ומקרוב נדפס להרב הנז' ס' „ולבש הכהן" לבושים על המסכתות ע"י מהרח"ח [הרב חיים חורי] נר"ו. ויש לו תשובה אחת לתלמידו מהרח"ך ז"ל ונדפסה בס' תעלומות לב אה"ע סי'.. וחתום בהסכמה עם רבני אלחארה יע"א בס' דברי יעקב מערכת שי"ן אות א' ע"ש.

ג) **ר' אברהם ברוך** בן ר' כמוס בן הרב ר' יוסף **הכהן** ז"ל נהנה מיגיעו ושקדן בתורה, ובעוה"ר נלב"ע כבן כ"ו שנים ע"י שארב לו ישמעאלי אחד על אם הדרך ודקרו בחרבו ונפל למשכב זמן מה ואח"כ נלב"ע ככתוב בהקדמת ספרו בני אברהם מוסרים ומדות הנדפס בירושת"ו שנת... ועוד לו ס' ויוסף אברהם כת"י אסיפת הקדמות מהרב עיר דוד וכיוצא, ונדפסו ממנו איזה גרגרים בס' שלום דוד ח"ב מערכת ו' ע"ש. וראיתי כמה גליונות בצדי הספרים מהרב הנז' בכת"י וחותם אני אברה"ך ס"ט.

ד) הרב הגדול **ר' אברהם מגוץ** ז"ל בן מוה"ר ר' כלפון משה **הכהן** הי"ו [מח"ס ברכת אברהם על הש"ס וס' בית אברהם על הלכות תערובות ועוד].

ה) הרב **ר' אהרן פרץ** ז"ל תלמיד להרב ר' נסים כייאט ז"ל וכמ"ש בכי"ק ונדפס בס' ישיב משה ח"א סי' [רפ"א דף פ"ז ע"ג] ע"ש. והיה חבירו של מהר"י [מהר"ר יצחק] חדאד ז"ל בע"ס תולדות יצחק וקרני ראם וזרע יצחק ומזכירו הרבה שם. וחיבר ס' „בגדי אהרן" על התורה, „משחת אהרן" חי' ש"ס ולבושים במשנה אחרונה שבסוף המסכתא כנהוג פה אי ג'רבא יע"א להלביש המשנה האחרונה בדרך דרש וקורים אותו לבוש ועיין בס' ולבש הכהן למהרא"ך ז"ל, והוגהו ע"י הרה"ג מהר"י נג'אר ז"ל מתונס בע"ס שבות יהודה וכמ"ש בהקדמת בן הרב המחבר ז"ל. ושמענו שהיו לו הרבה קונטרסים ונאבדו ומהם שארית הפליטה שנדפסו בס' בגדי אהרן ומשחת אהרן. ובסופו כמה וכמה שירים וכן נמצא בכת"י כמה שירים מהרב ז"ל שלא נדפסו שם. ועיין בס' משחא דרבותא ח"א וח"ב שהשיב להרב ז"ל וכן בספר מעשה בית דין, ועיין בס' גגזי שלום יו"ד סי' [ה'].

ו) **ר' בנימין** בן ר' לוי בן הרב ר' נסים **חדאד** ז"ל, היה שו"ב וסופר מתא

פה העירה ונפטר שנת התרפ"ו, וחיבר ס' אמרות טהורות חידושים ורמזים עה"ת נדפס בג'רבא שנת...

ז) הרב המקובל החסיד **ר' דוד** בן משה **הכהן** ז"ל תלמיד הרב מהרס"ך ז"ל בעל ס' ברכת ה' והסכים על ספרו שירי דוד ע"ש. וגודל חסידותו ופרישותו ושקידתו בתורה אין הפה יכולה לספר, וכבר נדפס ס' חסד ואמת ח"א וח"ב מאת חכמי ורבני הדור הספדים עליו, ובח"א דרוש ל"ב מזכיר ל"ב שבחים שלו באורך ורוחב, והוא דור חמישי להרב ר' מרדכי הכהן ז"ל וכמ"ש בהסכמת חו"ר ג'רבא לס' שירי דוד והרביץ תורה פה אלחארה אלכבירה יע"א, ושוב כשנלב"ע הגביר סגי' בנימין הטראבלצי נ"ע הביאוהו שם לק"ק הדיגת יע"א ללמוד וללמד למנוחתו והרביץ תורה שם בק"ק הדיגת. ומגדולי תלמידיו רבנים ומו"ץ. וחיבר ס' "שירי דוד" כללי הדקדוק והעיבור, אזהרות כשיר איזה מקום בינה עם ביאור באורך ורוחב, ובסופו ס' דברי דוד חידושי תנ"ך ורובם ע"פ הקדמות רבינו האר"י ז"ל. גם חיבר ס' שלום דוד ח"א מערכות ע"ס א"ב הקדמות וח' תנ"ך וליקוטים ע"ד האמת ושו"ת. ואחרי פטירתו בשנת התרע"ג נדפס ס' שלום דוד ח"ב ע"ד הנז' על ידי תלמידו מהרח"ח הי"ו [הרב חיים חורי זצ"ל].

ח) הרב **ר' דוד** בן מז"ק ר' משה **הכהן** [מח"ס משגב לדך ומקום דוד. תקפ"ה—תרל"א].

ט) הרב **ר' דניאל הכהן** ז"ל, היה דיין פה עירנו בזמן הרבנים מהר"ם [מהר"ר מעתוק] חדאד ומהר"י [ומהר"ר יוסף] הכהן ז"ל והוא אבי הרב בעל ס' כה לחי.

י) מוה"ר הגדול **ר' זקן משה** בן כמוס מעתוק **מאג'וז** ז"ל [נולד בשנת תרי"א ונלב"ע ב' אייר התרע"ה, מח"ס שערי משה ושערי תורה ועוד].

יא) הרב **ר' חזקיה** בן ר' אהרן **פרץ** ז"ל חיבר ס' [מכתב לחזקיהו].

יב) הרב **ר' חי** בן הרב ר' דניאל **הכהן** ז"ל מילידי עירנו ושוב נתקבל לרב ומו"ץ בעי"ת גפצה יע"א, והיה תם וישר ומתנהג בחסידות ונלב"ע בשנת עזר"ת לפ"ק, ואחרי פטירתו נדפס ספרו "כה לחי" חידושי תנ"ך ודרושים וחידושי דינים ע"י חתנו הרב ר' יעקב הכהן הי"ו רב ומו"ץ בגפצה. ונדפס בג'רבא, ואיזה דפים לתשלומו נדפסו בסוסה שנת עטר"ת לפ"ק. ובירחון קרן דוד ב' נדפסו איזה חידושי תנ"ך להרב ז"ל ע"ש.

יג) **ר' חיים** בן ר' כלפאני **הכהן** ז"ל מילידי עירנו ונסע לגאבס עם מר אביו ז"ל והיה תם וישר וטרח להדפיס ס' שערי רחמים וכסא רחמים למר אביו וזקינו ז"ל ונעתקו ונשלחו לליוורנו להדפיסם ונטבעו בים, ושוב בהשתדלות מהרח"ח הי"ו נעתקו פ"א [פעם אחרת] מתוך הכ"י הישן ונוסף עליהם ס' שערי חיים לרח"ך הנז' חידושי תנ"ך ודרושים ונדפסו בג'רבא בשם כרם חמדה

ונפטר בעי"ת גאבס יע"א בשנת... ועוד נשארו מכי"ק חידושי תנ"ך ונדפס מהם קצת בירחון „כתר תורה" ע"ש.

יד) **הרה"ג ר' חיים** בן שלמה **הכהן** [מח"ס לב שומע ועוד, נולד בערך בשנת תקפ"ז באי ג'רבא ונפטר בטריפולי־לוב ביום כ"ה בסיון תרס"ה, כן כתבתי בירחון „אור תורה" שנה י' עמוד שפ"ד ע"פ עדות נכדיו הגרים באשקלון. אולם בהקדמת הרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל לס' שיר ציון על שה"ש חותם בחדש אדר התרס"ד וכותב „והרה"ג ר' חיים הכהן זצוק"ל". וצ"ע].

טו) **ר' חתאתו דוד** בן זקן **חדוק** ז"ל, תלמיד שוקד על לימודו ויראת חטאו קודמת לחכמתו ונקטף כסמדר במבחר ימי עלומיו כבן כ' שנה ככתוב בהקדמת ספרו דגן בתורים אשר חיבר בג' שנים האחרונות לימי חייו בהיותו לומד אצלי וכתב את מה שחידש על פתיתי ניירות, והוגהו וסודרו ע"י איזה תלמידי חכמים למערכות ע"ס א"ב חידושי ש"ס, נלב"ע ט' תמוז התרפ"ז, וספרו הנז' יצא לאור בשנת התרח"ץ.

טז) מוה"ר הגדול **ר' יוסף** בן מרדכי **ברבי** ז"ל [מח"ס בן פורת יוסף ד' חלקים, תרי"ב—תרע"ט].

יז) הרב **ר' יוסף** בן הרב ר' נסים **הכהן** ז"ל תלמיד מר אביו הרב ז"ל [ראה בממלכת כהנים אות כ"ה, ומה שכתב שם שנפטר בליל מוצאי שבת קדש ג' אייר התרי"ח ע"ש, לא יתכן שאם כן חל פסח שלפניו ביום ד' ולא בד"ו פסח, וצ"ל ד' אייר התרי"ח. וראה בס' מלכי תרשיש עמוד רצ"ג ובהערה שם].

חי) **הרה"ג ר' יעקב** בן אברהם **הכהן** ז"ל [מח"ס מאין יבא, מעיל יעקב, ועוד. תרי"ב—תר"ע].

יט) **ר' יעקב** בן שלום **הכהן** ז"ל, נהנה מיגיעו ושוקד על לימודו ומתנהג בחסידות ומפריש המעשר ועוד כמה מדות טובות היו בו, ונלב"ע בשיבה טובה שנת התרצ"ו. ובחיים חייתו הדפיס ספרו זרע השלום, ועוד לו ס' כת"י חידושי תנ"ך והוא על מזבח הדפוס ובו כתוב תולדותיו ומדותיו ומעשיו באורך ע"ש. [ושמו זרע יעקב, נדפס בג'רבא התרח"ץ].

כ) **ר' יעקב** בן מעתוק עזיזי **חדאד** ז"ל, היה גביר עצום וגובה מסים של מלך תונס יע"א בעי"ת גאבס יע"א. והיה מחזיק ביד הרב ר' משה עידאן ז"ל, והיה מדקדק ומליץ וכתב שני שירים בשבח ס' שי למורא פי' על תפלות ר"ה ויוה"כ למז"ק מהרש"ך ז"ל ונדפסו שם, והוא המשתדל להוציא לאור מכיסו ס' לחם הבכורים וסולת למנחה למז"ק מהרש"ך הנז' כמ"ש בהקדמת הספר, וחיבר ס' כנף רננים על התהלים ונדפס בחייו, ויש לו פרפראות וחידושים ונדפסו בס' חכם לב על ההגדה למהר"ך חדאד ז"ל. ומקרוב נדפס ס' בית יעקב ושארית יעקב חי' תנ"ך להרב הנז' ז"ל.

כא) **ר' יעקב** בן שמואל (שמולה) **חדאד** ז"ל בעל קבלה מעשית והיה כותב קמיעות איתמחי גברא ואיתמחי קמיעא.

כב) **ר' יעקב** בן ר' רחמים **חורי** ז"ל, מלמד תינוקות ועסקן צבורי בכל דבר וגומל חסד עם המתים והחיים, שליח צבור בישיבת מר זקינו הרב יצחק חורי ומשגיח היטב עליה ועל הספרים שבה כמ"ש בהקדמת הרב המגיה גר"ו לס' זרע ברוך. נפטר בשנת התרפ"ט כבן ע' שנים והניח אחריו חי' תג"ך ודרושים ומהם נסדר ס' בני יעקב ח"א מערכות ע"ס א"ב ע"י נכדו בן בתו ר' אברהם ביתאן הי"ו ונדפס בשנת [התרצ"ד].

כג) הרב **ר' יעקב סופר** ז"ל בזמן הרבנים מהר"א פרץ ומהר"י חדאד התום עם חכמי ורבני ג'רבא בהסכמה לס' תולדות יצחק שנת [התקכ"ב] ובהסכמת קרני ראם להרב הנז' שנת התקכ"ה.

כד) **ר' יצחק הכהן הזקן** ז"ל הבא מן הגולה, עיין בס' נאוה קדש למוהרח"ד ז"ל ובס' מדרש הגדה למוהרצ"ך ז"ל [ונדפסה שלשלת הדורות גם בס' ממלכת כהנים עמוד כ"ג. ויש משערים שנמלט מחרב „בן תומרת" שהיתה בספרד ואפריקה בשנת ד' תתק"ו שעליה קונן הראב"ע את קינתו הנודעת „אהה רע ירד על ספרד", שכן מר' יצחק הכהן הזקן הנ"ל עד ר' צמח הכהן שנפטר בערך בשנת תקס"ח הם 25 דורות, וזה זמן מספיק בערך ל-700 שנה. ואכמ"ל].

כה) הרב **ר' יצחק ואתורי** ז"ל בא לג'רבא מעיר טריפולי יע"א עם יחידים שברחו משם בסוף המאה החמישית [צ"ל הששית, בשנת תקצ"ב] מדבר באופל רח"ל והרבה מהם נתיישבו פה העירה, והרב הנז' חזר לטריפולי ונלב"ע שם. ועיין להרב וישב משה אסרוסי ח"א סי' א' שהשיב להרב הנז' [ובכי"ק רבינו המחבר זצ"ל בעפרון הוסיף: בן ר' יהודה ואתורי דיין ושוחט קהל חנם, תלמיד ר' מעתוק חדאד ור' יעקב מימון, ע"ה שנים. ע"כ. ונראה שהתוארים דיין ושוחט וכו' חוזרים על ר' יצחק ואתורי ולא על אביו ר' יהודה. ודע כי ר' יעקב מימון הנ"ל בא ג"כ מטריפולי לג'רבא בשנת תקב"ץ, ועיין בס' הגיד מרדכי עמוד 148. ובס' ממלכת הכהנים סוף עמוד מ"ג נפל טעות שכתוב שם הרה"ג ר' **חי** מימון הרב מטריפולי, וצ"ל ר' **יעקב** מימון. ולפי זה נראה שהר"י ואתורי למד אצל ר' יעקב מימון שבא מטריפולי ואצל ר' מעתוק חדאד שהיה רבה של ג'רבא].

כו) הרב **ר' יצחק חדאד** ז"ל תלמיד הרב ר' צמח הכהן הראשון כמ"ש בהקדמת ס' קרני ראם וגם היה תלמיד להרב ר' נסים כ"ייאט ומזכירו בספרו הנז' כמה פעמים, נלב"ע בשנת [תקט"ו], והוא היה חבירו של מהר"א פרץ ז"ל ומזכירו שם בספר הנז' ובספרו תולדות יצחק, וחיבר ס' קרני ראם הנז' על רש"י והרא"ם ובסופו ס' זרע יצחק חי' תנ"ך ואיזה לשונות הרמב"ם והש"ע וס' תולדות יצחק חידושי ש"ס, ונדפסו אחרי פטירתו בהשתדלות בניו ז"ל.

כז) הרב **ר' יצחק** בן ר' מנחם **חורי** ז"ל חיבר ס' בני שלשים ונדפס בס' קרית ארבע לאביו וזקינו הרבנים ז"ל, והיה גביר עצום ובעל צדקה ומחזיק ביד לומדי תורה בהונו ואונו ויסד ישיבה גדולה אשר בה כמה וכמה ספרים ועד היום היא נקראת על שמו ז"ל.

כח) הרב המקובל **ר' יצחק צדיקה** ז"ל חריף גדול בעיון קולע אל השערה ובילדותו נסע לתונס ולמד תורה אצל הרב ר' משה טייב ז"ל בנו של הגאון ערך השולחן ז"ל ואצל הגאון מהר"י [מהר"ר ישועה] בסיס ז"ל, ורבני תונס נפלאו מעומק עיונו כמ"ש בהסכמת חכמי ורבני ג'רבא לספרו זרעו של יצחק, ואחר זמן ל"א [לא אליכם] נחלה במחלת היגון וטירוף הדעת רח"ל ובזמן שהיתה דעתו צלולה היו נהגים ממנו חו"ר העיר בש"ס ופוסקים. והרב מהרס"ך ז"ל בכי"ק מזכירו כמה פעמים. ונלב"ע בשנת [תמ"ר] ונדפס אחרי פטירתו ספרו „זרעו של יצחק" חי' ש"ס ולשונות הרמב"ם ז"ל.

כט) **ר' כליפה** בן מעתוק **הכהן** ז"ל, היה סוחר ונושא ונותן באמונה וחסיד וצדיק תמים, חיבר ספר מענה רך ונדפס בסוף ס' שלום דוד ח"ב בס' קרן דוד חוברת... והוא מערכות על סדר א"ב חידושי תנ"ך, ועיין בני דוד הנספח לירחון קרן דוד ב' מערכת... ע"ש. אחיו הוא הרב ר' כלפאני בן מעתוק הכהן ז"ל [וזה דלא כמו שכתב במלכי תרשיש עמוד רח"ץ ורצ"ט, שהראשון נפטר בין השנים תרע"ג—תרע"ה, והשני שימש כדיין בגאבס בראשית המאה השביעית. ע"ש. ומכאן מבואר שהם אחים].

ל) **ר' כליפה** בן משה **הכהן** ז"ל [מח"ס מדרש שלמה, מרבני הדיגת. ראה מלכי תרשיש עמוד רח"ץ].

לא) הרב **ר' כליפה מאזוז** ז"ל היה דיין בעירנו בזמן הרבנים מהר"ן [מהר"ר נסים] ביתאן ומהר"ח [ומהר"ר רחמים] חדאד וחתום עמהם בפס"ד בס' [דברי] יעקב מערכת... ע"ש.

לב) **ר' כלפאני** בן מעתוק **כהן** ז"ל [ראה למעלה אות כ"ט].

לג) **ר' כמוס** בן אברהם **בוכריץ** ז"ל תלמיד בחור שוקד על לימודו ונחלה ונסע לעוב"י תונס לדרוש ברופאים ונלב"ע שם שנת [התרע"ח] ועיין בסוף ירחון קרן דוד ב' שתי קינות עליו, אחת מאת רבו מהר"ם [מהר"ר מכלוף] עידאן נר"ו והשניה מאת מסרפו אחי אמו מהר"ח חורי נר"ו, והניח אחריו כתבי ידי קדשו חידושי תנ"ך וחידושי גפ"ת והוברו והוגהו ע"י איזה ת"ח ונסדרו למערכות על סדר א"ב ונקרא בשם „רכב בחור", ונדפס הספר הנז' בג'רבא בשנת התרפ"ג.

לד) **ר' כמוס שמואל** בן ר' שלום **הכהן** [מח"ס דברי שמואל, נדפס באי ג'רבא התרע"ו].

לה) הרב ר' כמוס בן ר' מוסה חדאד ז"ל [מח"ס חכם לב על ההגדה ועוד. נ"ע א' אדר התרפ"ו. וראה נוסח מצבתו בס' ממלכת כהנים עמוד פ"ג, ומה שכתוב שם ביום ראשון לחודש אדר א', ט"ס הוא כי שנת התרפ"ו פשוטה היתה ולא מעוברת].

לו) ר' מנחם בן הרב ר' רחמים חורי ז"ל, חיבר ס' זרע האב ונדפס בס' קרית ארבע למר אביו זיע"א.

לז) הרב ר' מנחם מאג'וז (מאזוז) ז"ל דומ"ץ פה העירה, והרב מהרס"ך ז"ל בעל ס' ברכת ה' מזכירו לשבח בחיבוריו כת"י שעל הש"ס, והיה חריף ועיונו ישר ואמתי, ולעת זקנתו נסע לעיה"ק תובב"א ונלב"ע שם שנת התרכ"ח כמו שכתב בנו ר' רחמים מאג'וז ז"ל בהקדמת ספרו „כסא רחמים" [על התהלים] ומצטער על שלא זכה ליהנות מחכמת מר אביו ז"ל כי כפי הנראה נסע לאה"ק בעוד בנו רך בשנים [לאחר המחילה רבה לא מסיבה זו אלא שבפטירתו היה בנו הנ"ל כבן שמונה שנים, ולא שמענו שעלה לא"י. נאמ"ן ס"ט].

לח) הרב ר' מעתוק חדאד ז"ל, היה רב ומו"ץ פה העירה והזקנים עדים על רוב חסידותו וקדושתו. ובתחלה היה עני ובאמצעות הגאון מהר"י בסיס ז"ל נשא ונתן במסחר עם הגביר הנדיב הצדיק קאיד נסים שמאמה ז"ל ונתן לו עסקא בסך גדול ועצום והריוח לאמצע והרויחו הרבה, ואחר איזה שנים שהיו מתעסקים עשה עמו חשבון הר"ן [הקאיד ה"ר נסים] הנז' ונתן לו את כל הריוח החצי השייך לו כי מתחילה לא נתכוון לקחתו ונעשה עשיר גדול, והיתה לו ישיבה אחת גדולה בכמה מאות ספרים. והרב מהר"א [מהר"ר אברהם] אדאדי ז"ל בשדה מגרש אות נ' השיג על הרב ז"ל שהיה חותם מעטוק בטי"ת ולא בתא"ו כי כן משפט כתיבת שם זה ע"ש. ונלב"ע שנת התרל"ח.

טל) הרב ר' מעתוק בן כליפא חטאב ז"ל מילידי עירנו והיה רב בכפר בן גרדאן וחיבר ס' אורה ושמחה מערכות על סדר א"ב חידושים ומוסרים ומשלים ומעשיות בלה"ק ובל' ערבי, וכן חיבר ס' ששון ויקר חידושים על סדר הפרשיות כנז"ל, ועוד נשאר אצלו בכת"י ס' שמחה וששון חידושי תנ"ך ע"ד הנז"ל.

מ) מר זקננו הרב ר' מרדכי הכהן ז"ל [אבי אמו של מוהרש"ך בעל לחם הבכורים, וראה עליו בס' ממלכת כהנים עמוד י' ע"ש].

מא) ר' מרדכי בן הרב כליפה מאזוז ז"ל מילידי עירנו ונסע בקטנותו לתונס ולמד אצל הרב ר' משה ברבי ז"ל (שאח"כ נתקבל לראש הרבנים בתונס ואגפיה), והיה ידידו ובן גילו של הרב ר' שלמה בן דוד דאנה ז"ל ומזכירו לשבח בספרו שלמי תודה. ועיין בשלמי תודה בתחלת חידושי הש"ע שכתב שחיבר אותם הוא ור' מרדכי הנז'.

מב) מר זקני הרה"ג **ר' משה** בן ר' שאול **הכהן** [מח"ס פני משה על התורה ועוד. תק"ן—תרכ"ג].

מג) **ר' משה הכהן** ז"ל מאור עינים, הרביץ תורה בישראל בק"ק הדיגת יע"א והיה בקי קרוב בכל הששה סדרי משנה בעל פה ונדפסו איזה חידושים ששמעו ממנו תלמידיו וכתבום על שמו מעט מהרבה ונקראו בשם „בני משה", ובסופו ס' שם משה להרה"ג מהרמ"ז צוק"ל לשונות חידושי ש"ס וכללים נפרדים אשר בהם מזכיר את הרב מהרמ"ך הנז"ל. נדפס בירושת"ו שנת [תרס"ד].

מד) הרב החסיד המקובל **ר' משה** בן ר' כליפה **עידאן** ז"ל [מח"ס שעשוע מצוה ותפארת משה ועוד, ומגיה ס' לחם הבכורים וחותם למע"ן ס"ט. תר"ב—תרנ"ד].

מה) **ר' נסים** (בן משה) **ביתאן** [נכדו של הרה"ג ר' אברהם ביתאן הנ"ל אות א'. היה ראב"ד בג'רבא משנת התרל"ד ומעלה עד פטירתו בערך בשנת התרנ"ז].

מו) **ר' נסים** בן הרב ר' דניאל **הכהן** ז"ל מאור עינים אחיו של הרב כה לחי ז"ל, נלב"ע בשנת...

מז) **ר' נסים סיסי** בן ר' כמוס **הכהן** ז"ל [מח"ס קול רנה על תהלים, נפטר אחרי שנת התר"ס].

מח) הרב **ר' נסים** בן הרב ר' מרדכי **הכהן** ז"ל תלמיד מהר"א פרץ ז"ל ומזכיר את רבו הנז' איזה פעמים בספרו מעשה נסים [היה ראב"ד בג'רבא משנת התקכ"ח עד לפטירתו כ' חשון התקע"ד. הוא היה אחי אמו של הגאון ר' שאול כהן זצ"ל מח"ס לחם הבכורים].

מט) הרב **ר' נסים חדאד** ז"ל [מדייני תארה כבירה בג'רבא, נפטר בשנת התרכ"ה וי"א התרכ"ח].

נ) הרב **ר' נסים כייאט** ז"ל רבם של הרבנים מהר"א פרץ ומהרי"ץ חדאד ז"ל ומזכירו בספרו קרני ראם, ועיין להרב ישיב משה ח"א סי' [רפ"א דף פ"ז ע"ג] מה שהעתיק מכתבי הקדש למהר"א פרץ ז"ל ושם מזכיר לרבו הר"ן הנז'.

נא) הרב הגדול הראב"ד מקודש כמה"ר **ר' סאסי מעתוק** בן דוד **הכהן יהונתן** ז"ל (תקצ"ג—תרס"ה). תלמיד מהר"ך [מהר"ר כליפה] עידאן ז"ל ולמד עוד אצל הרה"ג ר' יצחק צדיקה ז"ל בעל ס' זרעו של יצחק והרב ר' מנחם מאג'וז ז"ל. הוא הקדוש שהרביץ תורה בישראל באלחארה אלכבירה יע"א כארבעים שנה, למד ולימד בבית הספר ובקביעות ד' אמות של הלכה ביום ובלילה, ומגדולי תלמידיו רבנים מובהקים שישבו על כסא ההוראה בחייו ואחרי פטירתו. ובקטנותו היה שקדן מאד ואיזה פרוטות נחושת שנותן לו אביו ז"ל כדרך שנותנים לילדים היה קונה בהם שמן להדליק ללמוד בלילה, ושוב נתמנה לדיין באלחארה אלכבירה, ואחרי סילוקו של צדיק הראב"ד מקודש כמה"ר ר'

רחמים חדאד ז״ל נתמנה במקומו לראב״ד וראש הרבנים בעוב״י ג׳רבא ואגפיה והיה שוקד על שיטות הראשונים והניח אחריו כמה וכמה חידושים שיטות על הש״ס ותשובות ופסקים וחידושי הש״ע והרמב״ם וחידושי כללים, ומהם נדפס קודם פטירתו ס׳ ברכת ה׳ שיטה על ברכות ביצה סוכה, וס׳ זרע דוד ח״א מערכות על סדר א״ב חידושי תנ״ך ולבושים ודרושים. וזה ימים נדפס ס׳ זכות יצחק ח״א על תחלת מס׳ גיטין עד דף י״ח. ועתה עומדים על מזבח הדפוס ס׳ זרע דוד ח״ב שו״ת על ארבעה טורים וח״ג חידושי הש״ע ד׳ טורים. ובספר ברכת ה׳ נדפסה הקינה שנחקקה על מצבת קבורתו של הרב ז״ל ע״ש.

נב) **ר׳ סאסי** המכונה שבירצה בן יצחק **חדאד** ז״ל (תרנ״א—תרפ״ח) תלמיד החו״ש והכולל ר׳ מקיקץ השלי הי״ו, בעל תורה ונהנה מיגיעו וגומל חסדים טובים. והניח אחריו כתבי ידי קדשו חידושים על הש״ס, נדפס מהם בירחון מקבציאל כרך א׳ חוברת ו׳ סימן ע״א, שני דפים עם הגהות בסתם מאת בן אחותו ר׳ רפאל כצ״יר צבאן הי״ו, ועוד הגהות מאת רבו של הרב המחבר ז״ל מהרמ״ש [מהר״ר מקיקץ שלי] נר״ו וחתום המקי״ש ס״ט, ושאר הכתבים עוד לא נדפסו והגם ביד בן אחותו הרכ״ץ נר״ו הנז״ל [וכעת נדפסו בסוף ס׳ זרע יעקב ח״א למוהרכ״ץ נר״ו].

נג) הרב החו״ש הדו״מ כמה״ר **ר׳ עטייה יאנה** ז״ל, היה דיין בק״ק אלחארה אלכבירה והיה ש״ץ בימים נוראים בביהכ״נ הדיגתייא (הנקראת ג״כ בהכ״נ הכהנים) והיתה תפלתו בקדושה ובבכיה רבה זצ״ל [חי בשנת התרי״א].

נד) הרב **ר׳ עמנואל השלי** ז״ל היה נהנה מיגיע כפיו וקובע עתים לתורה ויש לו קונטרס כת״י חידושי ש״ס ונדפסו מהם איזה גרגרים בירחון קרן דוד ב׳ ע״ש [והוא מר זקנו של הרה״ג המקי״ש זצ״ל].

נה) הרב **ר׳ פינחס הכהן** ז״ל היה סופר מתא באלחארה אלצגירה, והוא העתיק ס׳ שיר חדש אזהרות עם ביאור להרה״ג מהר״א [מהר״ר אברהם] הכהן ז״ל והגיה בו איזה הגהות קצרות, וחיבר ס׳ קדש הלולים על התהלים ונדפס בסוף ס׳ קנה אברהם וישב אברהם למהרא״ך הנז׳.

נו) **ר׳ צגייר ברוך** בן משה **הכהן** [מח״ס זרע ברוך].

נז) הרב **ר׳ ציון** בן ר׳ שושן **הכהן** ז״ל [מח״ס שערי ציון על הש״ס, ציון במשפט תפדה, ועוד. היה ראב״ד בג׳רבא כעשרים שנה. תרל״ב—תרצ״א].

נח) **ר׳ ציון** בן כמוס **סופר** ז״ל נהנה מיגיעו ושקדן בתורה וחרד על דבר ה׳, תלמיד מוה״ר מהר״י [מהר״ר יוסף] ברבי ז״ל. נפטר שנת התרצ״ז, חיבר ס׳ ,,גוה ציון״ חידושי ש״ס ורמזים על התנ״ך עוד לא נגמרה הדפסתו.

נט) הרה״ג **ר׳ צמח הכהן הראשון** [רבו של הרה״ג ר׳ יצחק חדאד זצ״ל בעל תולדות יצחק, ומזכירו בספריו].

ס) הרה"ג ר' **צמח** בן סעייד **הכהן** ז"ל [רבו של הרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל. מח"ס מדרש הגדה, חולת אהבה, ועוד. נפטר בערך בשנת התקס"ח].

סא) הרב ר' **רחמים** בן משה **בוכריץ** ז"ל תלמיד הרב ר' אברהם הכהן בע"ס שיר חדש וקנה אברהם, נתקבל לדיין ומורה צדק בק"ק הדיגת יע"א אחרי פטירתו של רבו הנז' ושוב סילק עצמו ממשרת הדיינות והיה נהנה מיגיעו ומחבר חיבורים בדרשות ומאמז"ל ונזכרו בהסכמת חכמי ורבני ג'רבא לספרו „בגדי שש" על פרקי אבות. וחתום בפסק בהלכות עיגונא בס' שלום [דוד] ח"א ע"ש. ולעת זקנתו נסע לעיה"ק ירושלים ת"ו ונלב"ע שם שנת התרע"ג כמ"ש בס' חסד ואמת ח"א דרוש... וח"ב דרוש [ג'] ע"ש.

סב) הרב ר' **רחמים** בן הרב ר' מרדכי **הכהן** ז"ל [בן דורו של הרה"ג ר' רחמים חורי הראשון ז"ל ומזכירו תדיר בספריו, והוא אחיו של הה"ג ר' נסים כהן ז"ל מח"ס מעשה נסים].

סג) הרב ר' **רחמים** בן הרב ר' מעתוק **חדאד** ז"ל נתמנה לדומ"ץ בחיי אביו הרב ז"ל כמ"ש בס' מעשה בית דין סי' [מ"ב] ויש איזה תשובות מרבני תונס יע"א בס' מעשה בית דין להרב הנז' ושוב נתקבל לראש הרבנים פה העירה ואגפיה אחרי פטירת מהר"ן [מהר"ר נסים] ביתאן ז"ל, והוא היה מר חמיו של הרב ר' יעקב הכהן ז"ל בע"ס מעיל יעקב ומזכירו בתחילת ס' מעיל יעקב חידושי מעילה, נלב"ע שנת [התרס"א].

סד) הרב החסיד ר' **רחמים חורי** ז"ל הראשון [מח"ס שערי רחמים על הש"ס, ובדפוס הוסב שמו ל„כסא רחמים", ונדפסו ממנו על כמה מסכתות. חי בשנת התק"ן].

סה) הרב החסיד המקובל ר' **רחמים** בן ר' יצחק **חורי** ז"ל [בן נכדו של הנ"ל ומח"ס דור רביעי בקרית ארבע].

סו) ר' **רחמים** בן הרב ר' מנחם **מאזוז** ז"ל, נהנה מיגיעו ומתנהג בחסידות, נפטר שנת התרס"ט. וחיבר ס' כסא רחמים פי' על התהלים חידושים ורמזים ומוסר השכל מתוק מדבש ובסופו חי' תנ"ך, נדפס בירושלים ת"ו התר"ע.

סז) ר' **רפאל** בן ר' זכריה **יונה** ז"ל עסק בתלמוד תורה עם דרך ארץ והיה שקוד על לימודו בד' אמות של הלכה בלילה גם איזה ימים שלמים בשבוע (עיין הקדמתי לס' מרפא לשון) והיה כותב מה שמחדש על פתיתי ניירות ואיזה פנקסים מהם גירסא דינקותא ממה שהיה לומד בבית הספר ומהם אח"כ (והוא תלמיד מו"ר ועט"ר נר"ו [1] והיינו לומדים יחד בבית הספר) ונסדרו והוגהו בתקון לשון ורעיון למערכות על סדר א"ב חידושי ש"ס על ידי וע"י איזה ת"ח (עיין

1. קרוב לודאי שהכוונה להרה"ג ר' דידו הכהן זצ"ל מח"ס עת דודים (נפטר בשנת התש"י). נאמ"ן ס"ט.

הקדמתי שם) ונדפסו ונקראו בשם „מרפא לשון", ונלב"ע בן כ"ז שנים ביום כ' טבת התרפ"ז.

סח) מז"ק הרה"ג **ר' שאול** בן מוסה **הכהן** [מח"ס לחם הבכורים, בינה לעתים, קרני רמים, ערבי פסחים, ועוד. תקל"ב—תר"ח].

סט) הרב **ר' שלום** בן ר' משה **הכהן** [מח"ס נהר שלום, צדק ושלום, ועוד. נכדו של הרה"ג ר' שאול הכהן הנ"ל ומר אביו של הגאון מרן ר' כלפון משה הכהן זצ"ל. תקצ"ה—תרפ"ו].

ע) הרב **ר' שלמה פרץ** ז"ל, עיין הקדמת הרב ר' חזקיה פרץ לס' בגדי אהרן למר אביו ז"ל [והוא סבו של הרה"ג ר' אהרן פרץ ז"ל, ובא ממרוקו לג'רבא במאה החמישית לאלף הששי].

עא) **ר' שמעון הכהן** ז"ל חיבר ס' „מטה שמעון" פי' על פרקי אבות בלשון ערבי עם מוסרים וסיפורים, ונדפס בס' בגדי שש להרב ר' רחמים בוכריץ ז"ל בליוורנו שנת [תרנ"ז].

חלק ב':

מערכת ספרים

ספרי חכמי ורבני אי ג'רבא יע"א על סדר א"ב

בזה החלק אכתוב בעה"ו שמות הספרים אשר חוברו מחכמי ורבני עירנו אי ג'רבא יע"א על סדר א"ב, ובכל ספר יתבאר: תוכנו, שנת הדפסתו, מקום הדפסתו, ושם מחברו אם מהרבנים אשר כבר נלב"ע או מהרבנים אשר הם חיים עדנה. וג"כ שמות הספרים אשר המה עודם בכת"י אשר ראו עיני עצם הספר או אם נזכר בספרים או בהקדמות הספרים, וגם שמות הספרים מחכמי ורבני הכפרים אשר סביבותינו אשר עם כי מחבריהם אינם ילידי עירנו עכ"פ בכלל עירנו יחשבו גם הם, כי יסוד עירם הוא מעירנו אי ג'רבא, והם עי"ת **צפאקס** יע"א ועי"ת **גאבס** יע"א ועי"ת **גפצה** יע"א. והשי"ת ברחמיו יעזרני על דבר כבוד שמו לגמור ספר זה באופן נאה ויאה אכי"ר.

מערכת האל"ף

אהב משפט חלק אורח חיים להחו"ש הדו"מ ר' פראג'י עלוש ז"ל רב ומו"ץ דק"ק גאבס יע"א עם הגהות בסתם מהרה"ג כמה"ר ר' אברהם הכהן ז"ל וממני הצעיר מזה ומזה ולא נזכר מי ומי בעל דברים, נדפס בג'רבא שנת התרפ"ח.

וחיו"ד ח"א עם הגהות בסתם מהרה"ג הנז"ל והערות ממגי הצעיר, ובתשובות אחרונות הגהות ממגי, נדפס ג"כ בג'רבא שנת התרצ"ו. ועוד נשאר בכת"י תשלום חיו"ד וחלק אה"ע וח"מ.

אהבת יעקב [להרה"ג יעקב כהן גדישא זצ"ל].

אוצר התורה ירחון רבני בהלכה ואגדה דרוש ושו"ת ע"י העורך ר' שושן הכהן הי"ו, יצאו לאור ממנו בג'רבא ד' חוברות משנת התר"ץ.

אור הלבנה ירחון בערבי קורות עם בני ישראל וסיפורים, י"ל ע"י ר' מקיקץ דוד סעדון הי"ו מחדש אייר התרצ"ז והלאה.

אורה ושמחה ח"א וח"ב לר' מעתוק חטאב ז"ל.

אורה ושמחה על ההגדה לר' כליפה כהן ז"ל, עיין שמחה וששון.

אלה מזה בסוף ס' ארחות חיים.

אלו מציאות ע' זרעו של יצחק.

אמר משה [למהרמ"ז זצ"ל, הערות לס' דברי יעקב].

אמרות טהורות חידושי תורה לר' בנימין חדאד ז"ל נדפס בג'רבא שנת [תרפ"ז].

אפעאל הצדיקים ע' נאות מדבר.

ארחות חיים עם ארחות צדיקים וארחות ישרים [אולי הוא ארחות חיים על משלי. וצ"ע].

אשד הנחלים כולל „נחלת שלום" להרב ר' שלום לישע ז"ל מרבני עוב"י תונס יע"א ו„נחלת דוד" לר' מקיקץ דוד סעדון הי"ו, מערכות על סדר א"ב חידושי ש"ס ופוסקים, נדפס ממנו גליון אחד בשנת התרע"ו בג'רבא ונפסקה ההדפסה ועודנו בכת"י.

מערכת הבי"ת

בגדי אהרן חי' תנ"ך וליקוטים להרב ר' אהרן פרץ ז"ל ובסופו משחת אהרן חי' ש"ס עם הגהות להרב ר' יהודה נג'אר ז"ל, ובסופו ספר מכתב לחזקיהו לבנו הרב ר' חזקיה פרץ ז"ל. נדפס בליוורנו.

בגדי שש על פרקי אבות ח"א וח"ב להרב ר' רחמים בוכריץ ז"ל.

ביד משה [הערות לס' מעשה בית דין מהרה"ג מהרמ"ז זצ"ל].

בינה לעתים על חכמת העיבור, עומד על מזבח הדפוס למז"ק מהרש"ך [מהר"ר שאול כהן] ז"ל.

בית אברהם חי' על הלכות תערובת בחריפות ובקיאות נפלאה באורך ורוחב להרב ר' אברהם הכהן ז"ל, נדפס ממנו מעט ועוד לא נגמר [ובימינו נדפס כלו בשני כרכים].

בית יעקב ח' תנ"ך לר' יעקב חדאד ז"ל בעל ס' כנף רננים, ובסופו פזמון ותחנה שקולה ביתדות ותנועות כשיר אלהי אל תדינני כמעלי, ונוקדה והוגהה מהרב המדקדק ר' יצחק צרור ז"ל עם פי' וביאור המלות למהרי"ץ הנז' נדפס בג'רבא שנת [תש"א].

בכור יעקב [להרה"ג ר' יעקב הכהן גדישא זצ"ל].

בן פרת יוסף ג' חלקים למוה"ר ר' יוסף ברבי ז"ל: ח"א חידושי תנ"ך ודרושים, וח"ב חידושי מסכתות ושיטה על מסכת פסחים עם הגהות לר' מקיקץ שלי הי"ו תלמיד תלמידו, וח"ג מערכות על סדר א"ב חידושי פוסקים עם הגהות מתלמידי תלמידו אני הצעיר והרב ר' אברהם הכהן ז"ל, וכל אחד ממנו חתם שמו בר"ת בסוף ההגהה, ועוד שו"ת בארבעת חלקי השלחן ערוך עם הגהות מתלמידו מוה"ר ר' כלפון משה הכהן הי"ו. נדפס בג'רבה משנת התרפ"ד עד התרצ"ב.

בני דוד מוסרים על סדר א"ב בעברית ובערבית מאת חכמי ורבני העיר, נספח לירחון קרן דוד ב'.

בני ציון להרב ר' בן ציון הכהן הי"ו מילידי עירנו אי ג'רבא יע"א ועתה הוא רב ומו"ץ בעי"ת זוארה (טריפולי) יע"א חידושים על פרקי אבות (לא נרשם בו שנת ההדפסה).

בני שלשים ע' קרית ארבע.

ברית ותורה עיין דברי הברית.

ברית יצחק עיין תולדות יצחק לר' מקיקץ דידי הי"ו.

ברית שלום להרב ר' שלום הכהן ז"ל [מוסרים ודינים].

ברכה ושלום להרב ר' שלום כהן ז"ל [הנהגות ומדות ישרות, ג'רבא תרפ"ו].

ברכת אברהם שיטה ארוכה מארש מדה על מס' ברכות להרב ר' אברהם הכהן ז"ל, נדפס בג'רבא שנת [התרצ"א].

ברכת ה' שיטה על מסכת ברכות באורך ורוחב ושיטות למס' ביצה וסוכה למוה"ר הגדול הראב"ד מקודש כמה"ר סאסי מעתוק בן דוד כהן יהונתן ז"ל, נדפס בעיה"ק ירושלים ת"ו שנת התרס"ה, ובסופו מאמר „חקת עולם" הסכמה מחו"ר עירנו אי ג'רבא יע"א שיהיו ג' ב"ד בכתיבת ונתינת הגט, ושהב"ד יבררו יום או יומיים קודם כתיבת הגט את שמות המגרש והמתגרשת ואבותיהם ויכתבו ביררנו לכתוב כך וכך ויחתמו בו שלשתם ולמחרת או מחרת מחרתו יכתבו הגט, עם הסכמת שני רבנים מעיה"ק ירושת"ו והרב הכולל של מדינת צרפת הרה"ג ר' צדוק הכהן ז"ל.

מערכת הגימ"ל

גואלי חי [על הגדה של פסח מהרב המקובל ר' יעקב חדאד ז"ל].

גן יעקב [להרה"ג ר' יעקב הכהן זצ"ל כולל מעיל יעקב ח"ב דברי יעקב והליכות יעקב].

גנזי שלום שו"ת מאת חכמי ורבני עוב"י תונס יע"א, להרב המקובל החו"ש הדו"מ כמה"ר ר' שלום שמעוני ז"ל, ובסופו חידושי תנ"ך להרב הנז' על דרך האמת עם הגהות מהרב החו"ש הדו"מ כמה"ר ר' יצחק חי בוכבזא ז"ל וחתום אבילח"ם, ובתחלת הספר תולדות הרב המחבר ז"ל מהרב המגיה הנז'. נדפס בעוב"י תונס יע"א שנת [תרע"ו].

גרש ירחים כת"י [להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל מטריפולי מח"ס לב שומע ועוד, ונדפס בסוף ס' גרש כרמל להגאון המחבר זצ"ל על הלכות גיטין ובו הגהותיו ג"כ].

מערכת הדל"ת

דבר המשפט [שו"ת להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל נדפס בג'רבא שנת התרפ"ח].

דבר משה [למוהרמ"ז זצ"ל הערות לס' הליכות יעקב].

דברי דוד ע' שירי דוד.

דברי הברית כולל „ברית ותורה" חידושי תורה על סדר הפרשיות להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' אברהם עלוש ז"ל רב ומו"ץ דק"ק גאבס יע"א, עם ספר „דברי משה" חי' תורה על סדר הפרשיות להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' משה מימון ז"ל. נדפס בג'רבא שנת [תער"ג].

דברי התלמיד ע' שלום דוד.

דברי יעקב [ע' גן יעקב].

דברי משה [למוהרמ"ז הגהות לס' קנה אברהם].

דברי משה [למוהרמ"ז הגהות לס' שיר חדש אזהרות].

דברי משה עיין דברי הברית.

דברי שיר עיין שיר ציון.

דגן בחורים לר' תחאתו דוד חדוק ז"ל מערכות ע"ס א"ב חידושי ש"ס עם הגהות ארוכות מהרבנים המגיהים הנקובים בשמות בהסכמת חו"ר ג'רבא יע"א, נסדר ע"י ר' שלמה מאזוז הי"ו מאי ג'רבא ויצא לאור בג'רבא שנת תרח"ץ פ"ב דפים.

דור רביעי עיין קרית ארבע.

דרך חיים [להרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל נספח לס' שם משה, ירושלים תרס"ה].

דרכי משה [מאמרים מוסריים על סדר הפרשיות למוהרמ"ך זצ"ל, ג'רבא תרצ"ה].

דרש משה [דרושים למוהרמ"ז בקובץ שערי תורה].

מערכת הה"א

הגהות כת"י על ס' מועד לכל חי למהרח"ף ז"ל מהרה"ג החו"ש הדו"מ כמה"ר ר' רפאל שלום חי הכהן ז"ל בעל ס' תפארת בחורים, ראיתי ההגהות הנז' בעי"ת גאבס יע"א בחלק [בגליון] שבצד הספר הנ"ל.

הוראת זקן [למוהרמ"ז כולל שפתי צדיק, פי צדיק, ועיני צדיק. וגם צדיק ונשגב על מס' ביצה וצדקת משה שו"ת חלק אה"ע. ג'רבא תרע"ו].

הליכות יעקב [להרה"ג יעקב הכהן גדישא זצ"ל חלק אה"ע וח"מ].

המלואים למשה חידושי תורה עם דרושים להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' משה מימון ז"ל נדפס בג'רבא שנת [תרצ"ו].

מערכת הוי"ו

ויגד משה ע' שמחה וששון.

וידבר משה, ויסמוך משה, ויכתוב משה, ויקהל משה, וילקט משה, ויען משה [להרה"ג הראב"ד מקודש ר' משה זקן מאזוז זצ"ל, והם כלולים בקובצים „שערי תורה" „שערי משה" ועוד].

ויוסף אברהם ע' שלום דוד.

ויחי יעקב [כ"י להרה"ג ר' יעקב הכהן גדישא זצ"ל על סדר זרעים ומועד].

ויעמוד פינחס לר' פינחס רחמים חדאד הי"ו חידושים על התהלים ובסופו ליקוטי פרחים חי' על התנ"ך ומעט חידושי ש"ס להנז' הי"ו ובסופו שירים, נדפס בתונס שנת [תרע"ז].

ויען אברהם חידושי תנ"ך להחו"ש ר' אברהם מימון ז"ל מעי"ת גאבס יע"א נדפס בסוף ס' דברי הברית.

וישב אברהם [שו"ת מהרה"ג ר' אברהם הכהן זצ"ל בס' קנה אברהם].

ולבש הכהן וקישוטי כלה [לבושים לכמה מסכתות להרב הנ"ל].

וערך הכהן [להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל נדפס בסוף ס' דבר המשפט].

מערכת הזי"ן

זכות אבות וברית אבות (?)

זכות יצחק חידושים על שני פרקים הראשונים ממס' גיטין באורך למורנו הרב ר' סאסי הכהן ז"ל ועוד לו בכת"י תשלום המסכתא ורק אלו נדפסו ע"י נכדו שהקדיש סך מה להדפסת מעט מחידושי הרב והדפיסו רק להדפסת ב' פרקים הראשונים [ושוב נדפס ח"ב על כל מסכת גיטין ועוד ח"ג על מסכת נדרים].

זכות משה ע' תפלה למשה.

זכר לפסח כת"י למהרח"ד זצ"ל [ליקוטי דינים לפסח].

זכר צדיק [דרושים והלכות לימים נוראים למוהרמ"ז. ג'רבא תרע"ה].

זכרנו לחיים כולל זכר לפסח וזכר לחגיגה [להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל על הגדה של פסח. ליוורנו תרל"ו].

זרע דוד ח"א, מערכות ע"ס א"ב חי' תנ"ך ודרושים ולבושים למשנה אחרונה שבסוף המסכתא למוה"ר הגדול הראב"ד מקודש כמה"ר ר' סאסי מעתוק בן דוד כהן יהונתן ז"ל נדפס בעה"ק ירושת"ו שנת התרס"ה.

זרע דוד ח"ב להרב הגז' זצוק"ל והוא שו"ת ופסקים על ד' טורים א"ח ויו"ד אה"ע וח"מ [בשני כרכים] עם הערות והגהות מהחו"ש והכולל כמה"ר ר' שלמה מאזוז הי"ו, נדפס בג'רבה שנת התרח"ץ.

זרע דוד ח"ג להרב הגז' זצוק"ל חידושי דינים ע"ס הש"ע ד' שלחנות הנו כעת על משבח הדפוס עם הגהות מאת מהרש"מ הנזכר הי"ו.

זרע האב עיין קרית ארבע.

זרע השלום חי' תנ"ך ומערכות לר' יעקב הכהן ז"ל נדפס בג'רבא.

זרע יעקב להרב הנזכר.

זרע יצחק עיין קרני ראם.

זרעו של יצחק ואלו מציאות [להרה"ג ר' יצחק צדיקא ז"ל על הש"ס וקונטרס אלו מציאות שו"ת מרבני תונס הקדמונים זיע"א].

מערכת החי"ת

חג הפסח [על הגדה של פסח להרה"ג ר' משה עידאן זצ"ל, נדפס בירושלים התרס"ג].

חידושי דינים כת"י להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' חי עזריה ז"ל רב ומו"ץ בק"ק צפאקס יע"א, ראיתי אותו בעיר הנז' שנת התרצ"ד.

חידושי תנ"ך ודרושים כת"י להחו"ש כמה"ר ר' ישועה צייאדה ז"ל מעי"ת גאבס יע"א, ראיתי אותם בכת"י [וכמדומה נדפסו בשם מעייני הישועה].

חידושים על הש"ס כת"י להחו"ש כמה"ר ר' סאסי בן יצחק חדאד ז"ל, נדפסו גרגירים מהם בירחון מקבציאל כרך א' סימן ע"א עם הגהות בסתם מבן אחותו החו"ש והכולל כמה"ר ר' כצ'יר צבאן הי"ו, ועם הגהות מרבו של הרב המחבר ז"ל החו"ש והכולל כמה"ר ר' מקיקץ השלי הי"ו וחתום המקי"ש ס"ט, ושאר החידושים הנם בכתובים ביד בן אחותו הרכ"ץ הנז"ל הי"ו [ושוב הדפיסם בשם „זרע יצחק" בסוף ספרו זרע יעקב ח"א].

חידושים על איזה מסכתות כת"י להחו"ש והכולל כמה"ר ר' עמנואל השלי ז"ל, נדפס מהם איזה גרגירים בירחון קרן דוד ב' עם הגהות מנכדו של הרב המחבר ז"ל החו"ש והכולל כמה"ר ר' מקיקץ השלי הי"ו.

חיים ושלום לר' שלום הכהן ז"ל [מוסרים יקרים בלה"ק וערבית, ג'רבא תרפ"ג].

חכם לב חידושי הגדה של פסח להרב ר' כמוס חדאד ז"ל מילידי עירנו אי ג'רבא והיה רב ומו"ץ בעי"ת מדנין יע"א, נדפס בליוורנו בחיי הרב ז"ל.

חסד ואמת ב' חלקים דרושים להספד. ח"א ל"ב דרושים מאת רבני המחוז על הרה"ג ר' דוד הכהן ז"ל, וח"ב מאת הרב ר' חיים חורי הי"ו תלמיד הרב הנזכר ז"ל, ח"י דרושים על רבו הנזכר ואיזה נפטרים, ובסופו קצת חידושי דינים מס' נכח השלחן למז"ק מהרש"ך ז"ל. יצא לאור בג'רבא שנת התרע"ו.

חסד לאברהם דרושים להספד להרב ר' אברהם הכהן ז"ל, נדפס ממנו הרבה ועוד לא נגמר.

חפץ יקר [על תרי"ג מצות מהרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל, ג'רבא תרע"ח].

חקות החיים כת"י להרב ר' חיים הכהן ז"ל בעל ס' מצות המלך ולב שומע, חידושים על פסוקי החק לישראל, ראיתי ממנו איזה דפים כת"י.

מערכת הטי"ת

טוב יעקב [להרה"ג ר' יעקב הכהן זצ"ל לשונות בארוכה בפלפול על סדר א"ב. עודנו בכת"י].

מערכת היו"ד

יאיר נתיב עיין לב שומע.

יד שאול [רמזים וחידושים על התורה מהרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל, נדפס בג'רבא התרע"ו].

יושר לבב עיין נאות מדבר. יושר לבב ח"ב עם אפעאל הצדיקים.

ילדי יוסף ג' חלקים, ח"א מערכות על סדר א"ב מוסרים וחידושים וח"ב דרושים וח"ג חידושי מסכת ברכות למוה"ר ר' יוסף ברבי ז"ל. נדפס בג'רבא שנת התרע"ד.

מערכת הכ"ף

כהן קטן חידושי תנ"ך מערכות ע"ס א"ב לר' צגייר ברוך הכהן ז"ל [מח"ס זרע ברוך] ונדפס ממנו עד מערכת ז"ין, ושוב נגנבו החידושים מביתו של הרב המסדר והמגיה נר"ו כמ"ש בהקדמת ספר זרע ברוך להרב הנזכר ז"ל.

כוכב יעקב [כנראה להרה"ג ר' יעקב כהן זצ"ל על מס' תענית, ונדפס].

כלי שיר עיין שיר ציון.

כנף רננים תהלים עם פי' חידושים ורמזים לר' יעקב חדאד ז"ל ובראשו איזה פרקים מס' לחם הבכורים למר זקני מהרש"ך ז"ל כי בזמן ההוא עוד לא יצא לאור. נדפס בליוורנו.

כסא רחמים תהלים עם פי' חידושים ורמזים ובסופו חידושי תנ"ך לר' רחמים מאזוז ז"ל עם הגהות מבנו ר' מנחם מאזוז הי"ו, נדפס בירושת"ו שנת התר"ע.

כסא רחמים עיין כרם חמדה.

כרם חמדה כולל שערי רחמים, כסא רחמים, שערי חיים, נטע שעשועים.

כתב משה [להרה"ג ר' משה זקן מאזוז זצ"ל בקובץ שערי תורה].

כתר תורה ירחון רבני בכל מקצועות התורה י"ל ע"י רבי בוגיד סעדון הי"ו מחודש תשרי התרח"ץ והלאה.

מערכת הלמ"ד

לב שומע [כללי הש"ס להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל רבה של טריפולי לוב].

לחם הבכורים [כללי הדקדוק להרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל. ובסופו סלת למנחה על התנ"ך ותפלת כהן].

ליקוטי בתר ליקוטי חידושי תנ"ך ומאמז"ל להרב ר' דוד הכהן הי"ו ובסופו עיבור לאיזה שנים, נדפס בתונס.

ליקוטי פרחים עיין ויעמוד פינחס.

לספר בציון חידושי הגדה לר' בן ציון הכהן הי"ו מילידי עירנו ועתה הוא רב בק"ק זוארה יע"א. נדפס בג'רבא.

לקט יעקב כת"י [להרה"ג ר' יעקב הכהן זצ"ל נזכר בראש ספרו מעיל יעקב].

מערכת המ"ם

מגן אבות עיין שעשוע מצוה.

מוצא שפתיך פי' על הסליחות למהרח"ך ז"ל.

מכתב לחזקיהו עיין בגדי אהרן.

מנוחת שלום ומדרש שלמה לר׳ כליפה כהן ז״ל.

מעיל יעקב [על מסכת מעילה להרה״ג ר׳ יעקב כהן זצ״ל].

מענה רך עיין שלום דוד.

מעשה נסים חי׳ תנ״ך להרב ר׳ נסים הכהן ז״ל שהיה בזמן מהר״א פרץ ומהר״י חדאד ז״ל ומזכיר משמם איזה חידושים. נדפס בתונס יע״א.

מצות המלך אזהרות כשיר ר׳ שלמה בן גבירול כולל תרי״ג מצות לדעת רבינו הרמב״ם עם „ראה מצוה״ מראה מקום המצוה בחומש וספר היד וסה״מ והסמ״ג וה׳ החיגוך, „נר מצוה״ מהות המצוה וענינה וזמנה וחשבון המצות, „הדור מצוה״ פלפול ארוך בש״ס ובדברי המפרשים במנין המצות השייך לאותה מצוה מהרה״ג ר׳ חיים הכהן ז״ל, נדפס בליוורנו התרל״ט.

מקבציאל ירחון רבני בכל מקצועות התורה, העורך ר׳ שלמה מאג׳וז הי״ו, יצא לאור ממנו בג׳רבה י״ג חוברות מחדש שבט התרצ״ה עד טבת התרצ״ו. ק״ד דפים.

מקום דוד עיין משגב לדך.

מקום זרע עיין שלום דוד.

מראה עינים על העין יעקב כת״י למז״ק מהרש״ך ז״ל.

מרפא לשון לר׳ רפאל יונה ז״ל מערכות על סדר א״ב חידושי ש״ס עם הגהות ממני ומאיזה ת״ח הי״ו, נסדר על ידי אני הצעיר ובסופו קונטרס הנהגות אדם בלשון ערבי מוסרים והנהגות מרביגו הרא״ש ז״ל ומהרב מהר״ם חפץ ז״ל אשר באו בס׳ תו יהושע. נדפס בג׳רבא שנת התרצ״ב.

משגב לדך להרב ר׳ דוד הכהן ז״ל בן מהרמ״ך ז״ל בן מז״ק הרה״ג מהרש״ך ז״ל ג׳ חלקים חידושי תנ״ך וליקוטי ש״ס וליקוטי דינים ושירים וכללים, ובסופו ס׳ מקום דוד טו״ב דרושים, נדפס בג׳רבא שנת התרע״ו.

משחת אהרן עיין בגדי אהרן.

משיב שלום שו״ת להרה״ג החו״ש הדו״מ כמה״ר ר׳ רפאל שלום חי הכהן ז״ל רב ומו״ץ בעי״ת צפאקס יע״א נזכר בהקדמת ספרו תפארת בחורים, ובהסכמת רבני ליוורנו כ׳ שהוא עומד על מזבח הדפוס ולא יצא כעת לאור העולם, והעתיק ממנו תשובה אחת בהלכות תערובת בס׳ תפארת בחורים בחידושיו למס׳ קינין עיין בלוח הטעיות, ועיין בתשובת הרב מברלין ונדפסה בתחילת הספר שם ובהערה מהרב המחבר ז״ל.

מערכת הנו״ן

נאוה קדש עם תורי זהב ונקודות הכסף [על תרגום שה״ש מהרבנים ר׳ צמח כהן ור׳ חיים כהן זצ״ל, ליוורנו התרל״ב].

נאות מדבר [להרה"ג ר' דוד הכהן זצ"ל רב דתיטאוין. חידושי תג"ד ומארז"ל, בסופו: יושר לבב ואפעאל הצדיקים].

נהר שלום עיין יד שאול [והוא להרה"ג ר' שלום הכהן זצ"ל על התורה מצורף לספר מר זקנו „יד שאול" עיין בערכו].

נחמד למראה עיין שלום דוד.

נטע שעשועים עיין כרם חמדה.

נכח השלחן [כ"י על השלחן ערוך מהרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל].

מערכת הסמ"ך

סבר פנים כולל פני זקן, פני משה, פני המלך, למורנו הרב ר' זקן משה מאוזו ז"ל אב"ד וראש הרבנים בעירנו ג'רבא יע"א, הראשון חידושי ש"ס והשני חידושי כללים וענינים נפרדים, והשלישי חידושי הרמב"ם. יצא לאור בליוורנו שנת התרמ"א. קמ"ב דפים בפורמט גדול (2).

סלת למנחה עיין לחם הבכורים [הערות והגהות לס' מנחת שי על כל התנ"ך להרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל נספח לסוף ספרו לחם הבכורים].

מערכת העי"ן

עיני צדיק עיין הוראת זקן.

ערב פסח עם זכר לפסח [על ההגדה להרה"ג ר' חיים הכהן זצ"ל].

ערבי פסחים כולל קרבן פסח וקרבן חגיגה [להרה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל על הגדה של פסח].

מערכת הפ"א

פועל צדק חידושים על התהלים להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' פרג'י עלוש ז"ל רב ומו"ץ בק"ק גאבס יע"א נדפס בג'רבא.

פי צדיק עיין הוראת זקן.

פלאי הצדיקים סיפורים נוראים על חכמי ורבני ג'רבא [נדפס בג'רבא בשנת התרצ"ב].

פני זקן, פני משה, פני המלך, עיין סבר פנים.

פני משה חידושי תג"ך וזוה"ק למר זקני הרב ר' משה הכהן ז"ל התחילו להדפיסו בשנת התרע"ז ונפסקה הדפסתו [והוא בקובץ „חוט המשולש" הכולל ס' בינה לעתים על העיבור למר אביו ר' שאול וס' ברית שלום למר בריה ר' שלום הכהן זצ"ל] ועוד לו חידושי פוסקים ושו"ת בכת"י.

מערכת הצד״י

צדיק ונשגב עיין הוראת זקן.

צדק ושלום להרב ר׳ שלום כהן ז״ל [מוסרים ומדות].

צדקת משה עיין הוראת זקן.

ציון במשפט תפדה חידושי תנ״ך להרב ר׳ ציון הכהן ז״ל ראב״ד בג׳רבא יע״א נדפס בג׳רבא בשנת [תרצ״ג].

מערכת הקו״ף

קדש הלולים חידושי תהלים להחו״ש כמה״ר ר׳ פינחס הכהן ז״ל נדפס בסוף ס׳ קנה אברהם להרה״ג ר׳ אברהם בן סעייד הכהן ז״ל.

קול בכיי [פי׳ על איכה ואיוב מהרה״ג ר׳ רחמים בוכריץ ז״ל, נדפס בליוורנו תרנ״ז].

קול משה [למהרמ״ז בקובץ שערי משה].

קול עני עיין שלום דוד.

קול רנה עיין תפלה למשה.

קן צפור עיין שפתי רננות.

קנה אברהם [להרה״ג ר׳ אברהם הכהן זצ״ל].

קרא משה [למהרמ״ז בקובץ שערי תורה].

קרית ארבע [להרה״ג ר׳ רחמים חורי הראשון זצ״ל וזרעו אחריו ארבעה דורות, על התורה בדרך פרד״ס, ושמות חלקיו: שערי רחמים, זרע האב, בני שלשים, דור רביעי. תונס התרנ״ו].

קרן דוד ב׳ ירחון רבני בהלכה ואגדה העורך הרב ר׳ מרדכי סגרון הי״ו, יצאו לאור ממנו בג׳רבא י״ג חוברות מניסן התרע״ו עד אדר עזר״ת.

קרן הצבי דרושים להספד לר׳ בן ציון הכהן הי״ו מילידי עירנו ועתה רב בק״ק זוארה יע״א נדפס בג׳רבא שנת התרפ״ד.

קרני ראם למהר״ר יצחק חדאד ז״ל [על פירש״י והרא״ם על התורה].

קרני רמים כת״י למז״ק מהרש״ך ז״ל [ויצא לאור מקרוב ח״א על בראשית ושמות].

מערכת הרי״ש

ראש פנה חידושי תנ״ך ומאמז״ל להחו״ש הדו״מ כמה״ר ר׳ פרג׳י הדמרי ז״ל רב ומו״ץ בעי״ת אלחאממה יע״א נדפס בסוף ספר שלום דוד.

מערכת השי"ן

שארית יעקב לר' יעקב חדאד ז"ל והוא שארית הפליטה מס' בית יעקב חידושי תנ"ך נדפס בג'רבא שנת [התש"א].

שי למורא פי' לתפלות ימים נוראים [להה"ג ר' שאול הכהן זצ"ל, נדפס בליוורנו בשני כרכים על תפלות ר"ה ויוה"כ].

שיבת ציון שו"ת להרב ר' ציון הכהן זצוק"ל ראב"ד בג'רבא יע"א כת"י [ונדפס].

שיטה על מסכת ביצה כת"י להחו"ש הדו"מ כמה"ר ר' פרג'י עלוש ז"ל רב ומו"ץ בק"ק גאבס יע"א.

שיר ציון עם כלי שיר ודברי שיר [שה"ש עם תרגום יונתן ופירושים מרבני ג'רבא, נדפס בירושלים בשנת התרס"ד].

שירי דוד ודברי דוד [להרה"ג ר' דוד הכהן זצ"ל על כללי הדקדוק והעיבור בדרך שיר וחידושים על התורה ע"ד הסוד. ליוורנו התרמ"ב].

שכם אחד עיין שלום דוד.

שלום דוד ח"א וח"ב [להרה"ג ר' דוד הכהן זצ"ל].

שלחן ערוך קטן להרב ר' אברהם הכהן ז"ל [כעין קיצור ש"ע בסדר נפלא].

שם הגדולים לר' כליפה כהן [לא ראיתיו עד הנה. המעתיק].

שם משה [למוהרמ"ז ועמו דרך חיים להרה"ג ר' חיים חורי זצ"ל].

שמחה וששון עם אורה ושמחה וששון ויקר, ויגד משה, וערב פסח, פירושים על ההגדה.

שערי חיים עיין כרם חמדה.

שערי ציון להרב ר' ציון הכהן ז"ל ראב"ד בג'רבא יע"א על הש"ס בעיון ישר וסברא. נדפס בג'רבא שנת התרצ"ב.

שערי רחמים עיין כרם חמדה.

שערי רחמים עיין קרית ארבע.

שעשוע מצוה ומגן אבות [להרה"ג ר' משה עידאן זצ"ל אזהרות לשבועות וחי' תורה].

שפתי דעת ביאור על הסליחות שנוהגים לאמרו בעירנו אי ג'רבא ואגפיה ובעי"ת טריפולי ואגפיה למז"ק הרה"ג ר' שאול הכהן ז"ל, נדפס פ"א בליוורנו בחיי הרב ופ"ב עוד בליוורנו ע"י מהר"י רקח ופ"ג מחדש בעי"ת טראבלס יע"א.

שפתי רננות כולל ב' ספרים קן צפור ותהלות ישראל חידושים על התהלים, הראשון מהרב ר' אברהם הכהן ז"ל רב ומו"ץ בק"ק הדיגת יע"א והב'

לר׳ כליפה הכהן ז״ל. ובסופו לוח העבור לאיזה שנים וס׳ ערכי הכינויים. נדפס בעיה״ק ירושלים תובב״א.

ששון ויקר חידושי פרשיות בלה״ק ובערבי להרב ר׳ מעתוק חטאב ז״ל.

מערכת התי״ו

תהלות ישראל עיין שפתי רננות.

תולדות יצחק להרב ר׳ יצחק חדאד ז״ל מהרבנים הקדמונים [על הש״ס, ליוורנו תקכ״ב].

תולדות יצחק לר׳ מקיקץ דידי הי״ו חידושים על איזה מסכתות עם הגהות קצרות מאיזה תלמידי חכמים הנקובים בשמות בהקדמת המחבר נר״ו, ובסופו דרוש על מר אביו ז״ל. ונספח לו ס׳ ברית יצחק בלשון ערבי, מוסרים בעניני פגם הברית ודיני נדה מלוקט מאיזה ספרים, נדפס בג׳רבא בשנת התרצ״ו.

תפארת בחורים חידושי ש״ס על יו״ד מסכתות להרה״ג החו״ש הדו״מ כמה״ר ר׳ רפאל שלום חי הכהן ז״ל רב ומו״ץ בק״ק צפאקס יע״א נדפס בליוורנו שנת [התרל״ז] ומזכיר בו מחידושיו למסכתות אחרות ועודם בכת״י.

תפלה למשה תהלים עם פי׳ זכות משה וקול רנה חי׳ תהלים, הראשון להרבנים המקובלים מז״ק הרב ר׳ משה הכהן ז״ל בן הרה״ג מהרש״ך ז״ל ולהרב ר׳ משה עידאן ז״ל ובסוף כל מאמר כתוב ממי יצאו הדברים ממהרמ״ך ז״ל או ממהרמ״ע ז״ל, והשני חידושים בדרך חידוד וחריפות להרב ר׳ נסים סיסי הכהן ז״ל, נדפס בעה״ק ירושלים ת״ו שנת התרע״א.

תפלת כהן עיין לחם הבכורים [והוא הגהות ותיקונים בסדר התפלות להרה״ג ר׳ שאול כהן זצ״ל, נספח בסוף ספרו לחם הבכורים וסלת למנחה].

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם.

קונטרס

תרשיש ואיים

אמר הכותב: עלה במחשבה תחילה לצרף לספר **תולדות חכמי תונס** קונטרס אחד שכתבתי בס"ד בשם „תרשיש ואיים" ובו כמה זכרונות שראיתי וששמעתי על חכמי תונס וג'רבא, ואספתי אותם במחברת אחת לבל יאבדו ברוב הימים, אך טרדותי הרבות שאפפוני בעוה"ר בזו השנה האחרונה (מחג שבועות התשמ"ז עד כעת) מנעו בעדי מלהפיק זממי, לכן אמרתי להדפיס כאן בינתיים רק מערכת האל"ף, ואם יעזור ה' וירווח לי אשלים את הקונטרס בדפוס בהזדמנות אחרת בל"ן. ומה גם שבינתיים הופיע הספר הנכבד **מלכי תרשיש** לידידנו הרה"ג ר' בנימין הכהן שליט"א מנתיבות, שאסף וקיבץ בכשרון רב כל שמות חכמי תוניסיה וחיבוריהם מימות עולם, ואם כי אי אפשר לספר בלא שגיאות מכל מקום ידוע הפתגם „אשרי מי ששגגותיו מועטות", ואין ספק כי מלאכה גדולה עשה באסיפתו ורוב דבריו מדויקים ונאמנים, ולכן דחיתי הוצאת הקונטרס שלי עד שאתפנה בל"ן לרשום כמה הערות בגליוני ספרו ולחבר את הכל יחד, וסיפחתי פה רק את מערכת האל"ף כדוגמא, ואחריה הבאתי נוסחאות עשרים ואחת מצבות מחכמי תונס זלה"ה כפי שהועתקו ע"י הרב רפאל ארדיטי במאמריו בצרפתית. ואחריהם הבאתי נוסח ההשכבה הארוכה לליל כפור כנהוג בתונס יע"א, כי יש בה מקורות חשובים לשמות רבני תונס שאינם ידועים לנו, ובה השתמש גם ידידנו הרה"ג ר' שושן מאזוז שליט"א בספרו „אנשי השם" (וכבר נדפסה ההשכבה הנ"ל בספר „תונס אלכדרה" אולם בטעיות והשמטות).

ולמודעי אני צריך שבכ"י קראתי לקונטרס זה בשם „מלכי תרשיש". ורשמתי בגליון המחברת בזו הלשון:

תרשיש. היא המדינה הנקראת מקדם קארטאג"ו והיום קוראים אותה טוניס"ש, והיא על הים ההולך באמצע הארץ הנקרא מאר"י מידי"ו טיריני"ו [הים התיכון] וקראתו התורה הים הגדול וכו'. כן כתב הרב אברבנאל במלכים א' (יו"ד כ"ב). וע"ע להראב"ע בריש יונה ובהסכמת הרבנים לס' משמרות כהונה שכתבו „מלכי תרשיש תונס רבתא" ע"ש. אבל הגאון מלבי"ם במלכים שם חולק על האברבנאל בתוקף וכ' שתרשיש היא עיר „טארזיס" שהיא אצפאניה הקדומה שהיתה רוכלת הצוריים בספרד עש"ב. וראיתי כתוב שגם בתרגום השבעים מתרגם תרשיש קארטאגו. וכ"כ הסופר נחום סלושץ בס' מסעי בארץ לוב (ח"ב עמוד 155 בהערה) שכך קוראים השבעים לקרת־חדשה (קרתגו, היא תונס) מזמן ישעיהו והלאה בשם תרשיש ע"ש. ונראה דמכאן פשיטא ליה לאברבנאל במלכים הנ"ל ע"פ תרגום השבעים

והראב"ע ביונה. וע"ע בפירוש הרד"ל לפדר"א (פ"י אות נ"ט) שכ' תרשיש היא קארטאגו שבברבריאה או ספרד לדברי קצת ע"ש. ובס' מאור עינים לר' עזריה מן האדומים (שהיה בידי לפי שעה) חלק אמרי בינה פי"א כ' שתרשיש היינו קרתגינ"י שבין מאלטה וטריפולי דברבריאה נוכח זירב"י (ג'רבא), ולכן תרגם יונתן בסוף מלכים א' יהושפט עשה אניות תרשיש וגו' עבד ספינת אפריקא ע"ש. וע"ע בתרגום ירמיה י' ט'. אבל בתרגום תהלים מ"ח ח' תרגם „אניות תרשיש" אלפיא דטרסיס, ועיין בערוך ערך אפרקי ובאוצר ישראל ערך אפריקא ע"ש. (וראה עוד מה שכתבתי בהסכמה לס' מלכי תרשיש).

אולם אחרי שהופיע הספר „מלכי תרשיש" הנ"ל קראתי לקונטרסי זה בשם „תרשיש ואיים", וזה משני טעמים: א) כי תרשיש רומז לתונס, ואיים רומז לאי ג'רבא וסביבותיה, כי בספר נכללים גם חכמי ג'רבא. ב) כי „איים" בגימטריא רומז לשם המשפחה שלנו מאזוז. וכאמור לא יצאה מחשבתנו אל הפועל עד שירחם ה' ויעזור לנו להוציאו בשלימות לאור עולם בכלל כל חידושי תורה שלנו אכי"ר. הכו"ח אור ליום שלישי א"ך טוב לישראל לחודש שבט שנת תשמ"ח לפ"ק.

נאמ"ן ס"ט.

מערכת האל״ף

הרב ר׳ אברהם (ב״ר משה) **אבוקאר׳ה**, מח״ס ,,בן אברהם״ על כללי ספק ספיקא ואיסור והיתר, וממנו שאבו כל הבאים אחריו. גלב״ע יו״ד בכסליו התר״מ (כן ראיתי בכתב־עת ,,מיכאל״ תשמ״ה עמוד כ״ג). וראה מה שכתבתי אודותיו בירחון אור תורה שנה י״ג (עמוד תקנ״ה).

הרב אברהם אשכנזי מחכמי תונס בזמן הרב בעל משמרות כהונה. הובא בסיפור אחד בס׳ משכיל לדוד לר׳ דוד עידאן (ח״ב דף ע״ב ע״א) שרצה לתקוע בתפלת לחש דמוסף בראש השנה (כמנהג רוב העולם היום), והמש״ך עיכב בעדו כי היה מנהגם בבית הכנסת הגדול בתונס הנקרא ,,צלא לכבירה״ שלא לתקוע בלחש. ע״ש. (מנהג זה נשאר קיים בביהכ״נ הגדול עד לפני כארבעים שנה, כפי ששמעתי מאמה״ג זצ״ל שפעם הזמינו את הראב״ד ר׳ חיים בלעיש זצ״ל שכיהן כרב ראשי לתוניסיה בשנים ת״ש—תש״ז, להתפלל בבית הכנסת הנ״ל בימים נוראים, וסירב, כי החזן שלהם מר דוד חג׳אג׳ נ״ע לא היה תוקע בלחש דמוסף, והוא מקובל מרבו הרה״ג ר׳ מרדכי סמאג׳ה זצ״ל שתוקעים בלחש ובחזרה ושכן עיקר ע״פ הקבלה. אמרו אנשי הקהלה: מה ערכו של החזן שלנו מר חג׳אג׳ לעומת כבוד הרב? וביטלו את המנהג). ראיתי חתימת ידו של רבינו משנת תרט״ו בס׳ חוקת הפסח ששלח במתנה לר׳ כליפה מאזוז ז״ל מחכמי ג׳רבא (עיין בס׳ ממלכת כהנים עמוד מ״ד) ושם חתם: אברהם בכמה״ר שמעון אשכנזי. הוא נזכר גם בהשכבה הארוכה שאומרים בתונס בליל כפור (ראה להלן), ויתכן שהוא הרב אברהם אשכנזי שהיה אב״ד בצפאקס בראשית המאה השביעית למספרנו והובא בס׳ מלכי תרשיש עמוד ק״ד.

הרב אברהם בלעיש מח״ס תבואת יקב ועוד. תקל״ג—תרי״ג.

הרב אברהם בלעיש מחבר ההקדמה בערבית לס׳ מאיר בת עין (הילולא דר׳ מאיר בעל הנס, דפוס ציון וזאן, תונס התרפ״ה). ויש בה כמה ביטויים מקוריים של חכמי תונס, כגון ,,הלכת קידושין״ במקום ,,מסכת קידושין״ ועוד. נוסח חתימתו: ,,נאום הצעיר וזעיר מפני גאון ה׳ מבעית ומרעיש, ע״ה אברהם בלעיש״. כמדומה שהיה רב בק״ק סוק אלארבעה.

הרב אברהם בן מוסא רב ומקובל שבא לתונס מערי המערב בסוף המאה החמישית לאלף הששי. ובס׳ גנזי שלום (שמעוני) סוף פרשת וישלח הביא בשמו דבר נחמד בפסוק כי י״ד על כס יה, דהיינו שנשארו אותיות י״ד מאדנ״י ופרחו אותיות ג״א ונשארו אותיות כ״ס מן כסא ופרחה אות א׳ ונשארו אותיות י״ה משם הוי״ה ופרחו אותיות ו״ה. וזה סוד או״ה למושב לו. ע״ש. ובס׳ אשביע לחם להרב ישראל מקיקץ חדאד ז״ל הובאו כמה סיפורים נפלאים עליו בערבית, וכן בסוף

ס' „אמרי קדוש" דרושים להרה"ג ר' יצחק אברהמי ז"ל (דפוס מכלוף נג'אר בסוסה התשי"ט) הובאו סיפורים עליו, וחלק מהם תורגם לעברית בירחון אור תורה שנה י"א (עמוד קכ"ד). נפטר בשנת תק"א (כ"כ בס' מארץ מבוא השמש עמוד 45) וכן הוא בנוסח מצבתו כדלהלן בנוסחי המצבות ע"ש. בנו הוא הרב ר' משה בן מוסא ז"ל חיבר שירים ופיוטים והם בכ"י (עיין בס' החיד"א למאיר בניהו נ"י עמוד י"ב בהערה, וע"ע בס' פרקים בתולדות יהודי המזרח כרך ה' עמוד 61—62).

ומצאתי בס' מלכי רבנן וז"ל: מו"ה אברהם ה"ן [הידוע בן] מוסא בר שלמה זצ"ל חי במאה החמישית, מקובל וחיבר הגהות על ספרי האר"י ושיטות על מסכתות ופירוש על הגדה של פסח ועל פירש"י וכו' והיה בטיטואן ושוב נסע ודר בסאלי ובסוף ימיו נתיישב בתונס ושם היתה מנוחתו כבוד, ועד כה ידוע קברו בתונס, והוא חתום בס' משפט וצדקה ביעקב סי' ט'. וראיתי פסק דין זמנו שנת תע"ב וחתום בזה"ל: אברהם בן מוסא דמתיטוואן ודר בסאלי יע"א. הרב הנז' הוא תלמיד מהר"ר מנחם עטייה זצ"ל, והחיד"א מזכירו בשם הגדולים [מערכת האל"ף אות פ']. ובספר יגל יעקב פיתוסי נדפסו שם איזה חידושים להרב הנז' על מסכת גזיר. ע"כ. ומקרוב פורסמו כמה חידושים ממנו על מסכת סוטה בגליון „מקבציאל" שע"י ישיבת אהבת שלום בירושלים ת"ו, וכתבו שם שעומדים להוציא ספרו מכ"י שיטה ערוכה על מסכת סוטה.

הרב אברהם הלוי בוקראט מגולי ספרד שנתיישבו בתונס, מח"ס „הזכרון" פירוש על פירש"י לתורה. נפטר לא יאוחר משנת רע"ו (ע' מלכי תרשיש עמוד ל"ו).

הרב אברהם חג'אג' ראב"ד תוניסיה אחרי הרב ר' נתן בורג'ל השני (שנלב"ע תרל"ג), ומח"ס זרעו של אברהם ב' חלקים. נפטר ביום כ"ב תשרי ערב שמחת תורה התרמ"א, כדלהלן בנוסחי המצבות. וסימנא מילתא היא, שאחריו הלכה התורה בעוב"י תונס הלוך וחסור כתוצאה מביה"ס כי"ח שנפתח בימיו. וראה במאמרי עליו בירחון אור תורה שנה י"ג (עמוד תקנ"ב והלאה) ועוד בכמה מקומות.

ר' אברהם חדאד בנו של הרה"ג ר' יצחק חדאד זצ"ל ראש משפחת חדאד באי ג'רבא מח"ס תולדות יצחק על הש"ס (נדפס בליוורנו תקכ"ב). הוא בנה בית הכנסת הנקרא על שמו „צלאת רבי אברהם", ושם היה מרביץ תורה ידידנו הרה"ג ר' חיים מאדאר שליט"א (כעת הרב הראשי לתוניסיה) לפני שנוסדה בג'רבא ישיבה כללית מטעם חב"ד. וביקרתי אצלו בחשון התשכ"ה והיו לומדים בס' אלפי יהודה על מסכת שבועות בפלפול עצום.

הרב ר' אברהם טייב מגדולי הרבנים בתונס ומכונה „באסידי" או „באבא סידי" (עיין במשכנות הרועים דף ק"ג ע"ב, ובמעגל טוב השלם עמוד 56, ובנוסח ההשכבה הארוכה של ליל כפור). נתן הסכמה על שו"ת הרשב"ץ בשנת תצ"ד. נלב"ע בשילהי שנת תק"א ומנוחתו כבוד על יד הרה"ג ר' משה דרמון זצ"ל (שגם הוא נפטר בשנת תק"א), וביניהם קברו של השר ר' יוסף בשמוט ז"ל (תקל"ה) באמצע. והיה המנהג בבית הכנסת ע"ש ר' משה דרמון ז"ל לברך בחול המועד פסח ברכת האילנות ברוב עם, ואחריה הולכים לבקר את קברו של הר"מ דרמון מייסד בית הכנסת והצדיקים הנ"ל שעל ידו, ועוד סמוך להם בחדר אחר קברו של הגאון ר' יצחק לומברוזו ז"ל שנלב"ע בשנת תקי"ב. (אולי יש קשר בין ברכת האילנות להשתטחות על קברי צדיקים לפי דברי המקובלים הובאו בכה"ח סי' רכ"ו סק"ו ע"ש). וזכורני ששמעתי בגיל עשר מפי מו"ר ר' אליהו אלגזי זצ"ל שסיפר לאבא מארי הגאון זצ"ל מה שקיבל מאבותיו, שהמקום שבין קברו של רבנו וקברו של הר"מ דרמון היה צר מהכיל עוד קבר נוסף, ובמשך שלשים שנה ויותר לא נקבר אדם ביניהם, רק בפטירת השר הנ"ל ראו פתאום שנתפנה המקום ונקבר ביניהם (ובאמת שלשת הקברים הם סמוכים מאד). וסיפר על מעשיו הטובים של השר הנ"ל שהיה גביר יקר אוהב תורה ולומדיה רודף צדקה וחסד ועוזר לתלמידי חכמים בכל כוחו. ואמר שהיו קוראים לו „יוסף אלכ'טאף" (יוסף החוטף. וראה במשנה ספ"ג דכלאים: רבי יוסי בן החוטף אפרתי) על שם מעשיו, שכשרואה ת"ח בגלימא בלויה וקרועה ומכיר בו שאינו רוצה לקבל מתנות, שולח את משרתיו לחטוף גלימתו מעל כתפו ולזרוק לו גלימא חדשה וטובה במקומה, ובעל כרחו היה מקבלה. תנצב"ה.

עוד סיפר אז מו"ר הנ"ל כי רבינו ז"ל חיבר ס' חיי אברהם על הש"ס, והפליג בשבחו של הספר ובעומק עיונו, ואמר כי רבו של אביו ר' חי אלגזי (כמדומה לי הרה"ג ר' משה ברבי ז"ל) היה מעריך את ס' חיי אברהם כאחד הראשונים ומדקדק בו בעיון נמרץ, וכשהיו מצטטים לפניו דברי שאר האחרונים כגון דברי מהרש"א ופני יהושע וכיוצא לא היה מעריך כ"כ ואומר „יגדיל תורה ויאדיר". עכ"ד. אולם שמועה זו אינה מדויקת כי מח"ס חיי אברהם הוא נכדו של רבינו ונדפס ספרו בליוורנו תקפ"ו. וכ"כ בס' מעגל טוב השלם (עמוד 56 בהערה ב') אלא שטעה המו"ל שם לחשוב שהחיד"א מדבר על הנכד, וליתא שהחיד"א מדבר על הסבא מהר"א טייב דידן שנפטר בשנת תק"א, ושם כתב שהיה מעיין גדול וחיבר הגהות וחידושים על סדר קדשים קודם שיצא לאור ס' ברכת הזבח (ר"ל בטרם נתפשט בתונס, כי ס' בה"ז נדפס כבר בשנת תכ"ט). והגביר הקאיד החה"ש ר' ישועה כהן טנוג'י ז"ל שהיה חריף ומעיין גדול היה תלמידו. ע"ש. וסביב קברי הצדיקים הנ"ל ראיתי כתוב „גניזה של תורה קדושה", והכוונה שהיו גונזים שם

ס״ת שבלה ושאר דברי תורה כמבואר בש״ע יו״ד (סי׳ רפ״ב ס״י). נוסח מצבת רבנו תראה להלן בנוסחי המצבות, והוא מכונה שם ,,נר ישראל וקדושו הרב הגדול מופת הדור״.

הרב ר׳ אברהם טייב השני, נכדו של הנ״ל, מח״ס חיי אברהם על הש״ס, ונלוה לו ס׳ דרך חיים לר׳ חיים טייב וס׳ תורת משה לר׳ משה נקאש ז״ל. חי בשנת תקס״ה וחתום בס׳ מעשה בית דין (דף נ״ב ע״ב) עם הגאון ר׳ יצחק טייב ז״ל ועוד. ובס׳ מלכי תרשיש הוכיח שנפטר בין השנים תקפ״א—תקפ״ו. וראה מה שכתבתי בערך הקודם מגדולת ספרו חיי אברהם.

הרב ר׳ אברהם כהן המכונה ,,באבא רבי״ חברו של הרה״ג ר׳ צמח צרפתי ז״ל ושניהם הפיצו את שיטת העיון בתונס, ואחריהם היה מהר״י לומברוזו בעל זרע יצחק. (וראה בהקדמתי לשו״ת משפט כתוב). נח נפשיה דרב שנת תע״ה ונוסח מצבתו ראה להלן.

הרב ר׳ אברהם כהן מחכמי תונס, מח״ס אברהם יגל על הש״ס.

הרב ר׳ אברהם כהן תלמיד מורנו הגאון ר׳ שאול כהן זצ״ל (מח״ס לחם הבכורים) ומילא מקומו בג׳רבא אחרי פטירתו. היה חסיד וקדוש, וראה סיפור נורא עליו בס׳ ממלכת כהנים (עמוד צב) ועוד. חתום במעשה בית דין דף נ״ט ע״ב (תרכ״ה) ודף ס״ד ע״ב (תרל״א), ונח נפשיה בשנת התרל״ד ביום ש״ק ער״ח סיון. והוא רבו של הרה״ג המופלא ר׳ חיים הכהן זצ״ל בעל לב שומע ועוד. ובס׳ בגדי שש על פרקי אבות (דף קי״ח ע״א) כ׳ ונהירנא כד הוינא טליא שמורנו מהרא״ד זצוק״ל היה מעניש ולוקח ממי שנושא ונותן בשוק בחול המועד ויש לו מעות לצורך יציאותיו ובפרט למי שמחלל את המועדות בתגלחת וכו׳ ע״ש.

הרב ר׳ אברהם (מגוץ) כהן בנו בכורו של מורנו הגאון ר׳ כלפון משה הכהן זצ״ל ועצם בכחו מאד. חיבר ס׳ ברכת אברהם על ברכות וחולין, ונדפס לו עכשיו על כל הש״ס. ,,בית אברהם״ שני חלקים על הלכות תערובת, ,,שלחן ערוך קטן״ קיצור ש״ע אורח חיים בדרך נפלא קב ונקי וכולל עשרה סעיפים בסעיף אחד בקיצור נמרץ. ,,חסד לאברהם״ דרושים, ועוד. נלב״ע כבן ל״ג שנים יום כ׳ טבת התרצ״א על פני אביו זיע״א.

הרב ר׳ אברהם הכהן יצחקי חיבר ס׳ משמרות כהונה על כל הש״ס וספרא וספרי ומכילתא וכו׳, וספרו מפורסם מאד בג׳רבא ואומרים שהוא כור מבחן לתלמיד שאם לא הבין דברי המש״ך בודאי לא הבין את הסוגיא. עוד חיבר ס׳ שלחנו של אברהם על ד׳ חלקי ש״ע ושו״ת מצות כהונה וס׳ עיני הכהן על הלכות טרפיות וס׳ כף הכהן חידושי תנ״ך ודרושים וס׳ כתר כהונה (תונס תרס״ד) השמטות מאיזה דרושים, ושם נזכרו כמה תקנות שתיקן מר זקנו הגאון ר׳ יוסף הכהן הדיין ז״ל בביהכ״נ הגדול ,,צלא לכבירה״ בתונס (תקנות אלה נדפסו רק

במספר עותקים נדירים). רבינו היה תלמידו של הגאון ר' ישועה בסיס זיע"א ובהקדמתו למש"ך מזכיר קצה מעלותיו ע"ש. ונח נפשיה ח' בכסליו התרכ"ה, וראה מה שכתבתי עליו באור תורה חוברת אב התשל"ז וחוברת טבת התשל"ח ע"ש.

ספרו המש"ך נתפשט גם בטראבלס (לוב) והגו בו בחיבה, כאשר תראה בהמאסף (שנה ד' סי' מ"ז) בתאריך עש"ק בראשית תרנ"ט שכותב ר' ראובן בלא"א מוה"ר שאול אדאדי זצ"ל (כמדומה נכדו של הרב ויקרא אברהם) על דברי המש"ך בגיטין דף ל"ה ע"ב בזה"ל: ואני בער ולא אדע אחרי בקשת אלף מחילות מכבודו הרם כי רב הוא דברי קדוש הכהן הגדול הנ"ל שגבו ממני וכו'. ע"ש. וראה עוד למוהרמ"ז בס' שם משה (ירושלים תרס"ה, בענינים נפרדים אות ט"ז דף ט"ז ע"א) בענין מכירת שטרות מחלוקת אי קני מדאורייתא או מדרבנן וכו' שהביא דברי הרב בעל צדק ומשפט (הגאון ר' משה פארדו ז"ל) דף קפ"ג וקפ"ד שהשיג בתוקף על דברי המש"ך בב"ב (קכז:) וכתב עליו שכל דבריו דחויים ובמקום שעמד לא ישב ואישתמיט מיניה וכו', והרב המחבר יישב שפיר לדברי המש"ך וז"ל: ולא קשה מידי דהש"ס שם אקרא קאי וכו'. עוד כתב הצו"מ על דברי המש"ך דאעיקרא דדינא אחר המחילה רבה טעה בעיקר הדין וכו', והשיב עליו מוהרמ"ז וז"ל: הנה זה פשוט ולא יטעה בו מי שכל רז לא אניס ליה ולאחר המחילה רבה הוא שטעה בכוונת הרב ז"ל ודבריו פשוטים וכו' ודבריו נאמנו מאד. ע"ש. מזה ראיה כי נתפרסמה גדולתו של המש"ך בג'רבא בשנים הראשונות להופעתו, כי מוהרמ"ז ז"ל היה בדור הסמוך לו. ופוק חזי שגם הרה"ג מוהר"ם פארדו (כמדומה הוא בן נכדו של הגאון ר' דוד פארדו) היה גברא רבא ואמה"ג זצ"ל היה קורא עליו דרך צחות „מעולם לא ראיתי מכת פרדה לבנה וחיתה" (חולין ז:) שקושיותיהם של הרבנים לבית פארדו בדרך כלל עצומות וחזקות מאד, ובכל זאת לא עמדו רגליו במישור הבנת דברי המש"ך ז"ל. ורמזתי מזה במבוא לס' משפט כתוב.

בס' גנזי שלום בתולדות הרב המחבר (הערה ו') כותב הרה"ג ר' יצחק בוכבזה ז"ל שרבינו למד כל הש"ס שלש פעמים בעיון ובשקידה רבה. ונ"ב: עיין בשו"ת יחוה דעת ח"ג (עמוד רכ"ה) בשם מרן בשו"ת אבקת רוכל (סוס"י ר"ב) שבדורות אלו לא ימצא מי שלמד כל התלמוד כי אם אחד מעיר ע"ש. ואם כי בדורנו ב"ה אכשור דרי שלומדים דף יומי ויש שגמרו את התלמוד עשרות פעמים אשריהם ישראל, מ"מ רובם לומדים רק בגירסא בעלמא, וע' בשו"ת יביע אומר ח"א הנד"מ (חאו"ח סי' כ"ו אות ט') שכתב: ומכאן תשובה לקצת מחכמי הדור שיש להם „סגולה" לגמור את הש"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה

כלל, והוא איבוד זמן ואינו נחשב להם לימוד ואין לך ביטול תורה גדול מזה. ע"ש.

מר חמיו של רבנו היה הרב ר' דוד הכהן ז"ל ונזכר במש"ך (טהרות פ"ד מ"ח) בשם החכם השלם והכולל כמה"ר ר' דוד הכהן הי"ו ההוא אמר וכו' ודברי פי חכם חן. ע"ש. וראה עוד בס' מלכי תרשיש (עמוד קצ"ו).

הרב ר' אברהם כייאט חתום שלישי בהסכמת רבני תונס בס' יכין ובעז (תקמ"א). נפטר בניסן תקמ"ו (עיין בס' חיים וחסד דרוש ז).

הרב ר' אברהם כללאף נזכר בהשכבה הארוכה של ליל כפור לחכמי תונס. וע' במלכי תרשיש שחי בשנת התרכ"ז.

הרב ר' אברהם לומברוזו הסכים על ס' יכין ובעז בשנת תקמ"א, וחתום גם בס' יוסף חי (דף ל"ו ע"ד) על קריאת חי העולמים בצירי. ונראה שהוא בנו של הרב זרע יצחק לומברוזו, ונח נפשיה בשנת תקמ"ג ודרש עליו הרב חיים וחסד ז"ל במערתא דחסידי דרוש ח' (דף קל"ג ע"א) ע"ש.

הרב ר' אברהם נג'אר אחיו של ר' משה נג'אר, ושניהם בניו של ר' דוד ב"ר משה נג'אר הראשון זצ"ל. נלב"ע בסדר שמות תקנ"ט ודרש עליו הג"ר עוזיאל אלחאיך' בס' חיים וחסד דרוש י"ג.

הרב ר' אברהם נטף חתום בהסכמה על שו"ת הרשב"ץ בשנת תצ"ד.

הרב ר' אברהם סופר בנו של הרה"ג ר' ציון סופר ז"ל מח"ס גוה ציון ג"ח (נדפס בג'רבא התש"ב). וזה ר' אברהם עלה לארץ ונפטר בתאונה בעוה"ר בשנת תשכ"ג ואחרי מותו נדפס לו ס' אברהם אוהבי. שמעתי מהסבתא מרת רחל נ"ע שאחותה הבכורה מרת גזיילה היתה נשואה לר' ציון סופר הנ"ל, ואמרו שזכתה לראות את אליהו הנביא ז"ל שבא לביתה כאיש זקן ונשוא פנים ובירך את בתה הגדולה. וה' יודע.

הרב ר' אברהם עידאן חסיד קדוש ובעל מעשים, אחיו הגדול של הרה"ג המקובל ר' משה עידאן זצ"ל. נזכר בהגהת מוהרמ"ך זצ"ל בשו"ת בן פורת יוסף (חאו"ח סי' יו"ד וכ"ז) ובס' ברית כהונה אורח חיים (מערכת אל"ף אות ז' אסרו חג ומערכת יו"ד אות ג' יום טוב). נפטר בר"ח כסליו התרע"ז (ספר לשם אשים ח"ב דרוש ו' להספד).

שמעתי מבן גכדו ידי"ן ר' מיכאל כלפון עידאן הי"ו (בן עלוש בן ר' ציון ב"ר אברהם) ששמע מפי מרן מוהרמ"ך זצ"ל בשיחה אתו שאמר לו: אמנם אנו יודעים ללמוד יותר ממר זקנך אבל בחסידות ובקדושה אנו כאין וכאפס לעומתו. ע"כ. ותא חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה. עוד סיפר שאשת אחיו הרמ"ע זצ"ל מרת גזאלה נ"ע (אמו של ר' דוד עידאן זצ"ל) היתה נכנסת לפעמים בחצות הלילה לבית הכנסת ר' חזקיה פרץ זיע"א ושואבת מים לשתיה מן הבור

שהיה שם באישון לילה ואפלה בלי שום פחד, וכשנשאלה על כך ענתה שאחי בעלה ר׳ אברהם אמר לה: אילו הייתם יודעים מה יש בביהכ״נ הזה שדים ומזיקים וכו׳ (עיין קידושין כט:) הייתם מפחדים ליכנס בו אפילו ביום, אבל כבר אני השבעתי אותם שלא יזיקו אתכם ואת כל בני המשפחה כלל, ועל סמך זה היתה בטוחה ליכנס באפלת הלילה. ואמר עוד שיש רגלים לדבר, כי פעם אחת אחיו של המספר מר אברהם עידאן (כעת בחיפה) ישן בחדר אחד מחדרי ביהכ״נ בליל ער״ח שהיו עורכים שם תיקון כרת, וקם לפתע בלילה וביקש מים לשתות ונדמה לו יד אוחזת בו בחזקה, ורץ מבוהל לביתו וישן שם עד הבוקר. עוד אמר שמר זקנו הנ״ל היה בין בוני בית הכנסת, והיה רשות לכל המשפחה כשנגמרו מימי הבורות בבתים בקיץ לבוא ולשאוב מהבור של בית הכנסת.

עוד סיפר שפעם אחת היה בחור אחד רווק רעו וידידו של רבינו ולא ידע שהיה רווק, וכשסיפרו לו התפלא ואמר השבוע הזה אשתדל להשיאו אשה. כשבא לפניו שוחח אתו על כך וגילה לו מרת נפשו כי לרש אין כל. מיד קרא לגבאי ביהכ״נ ושאלו כמה יש בקופה? אמר לו מאה פרנקים. אמר לו: תביא אותם מיד. אמר לו: אנו צריכים אותם בשבוע הבא לסיוד וצביעת בית הכנסת. אמר לו: ,,בית הכנסת נוכל להתפלל בו כמות שהוא עד שיבוא המשיח, ואתה לך מהר להביא את הכסף״. וכך היה, הביא לו ונתנם לאותו בחור ואמר לו תלך לאמך שתשדך אותך עם אחת הבנות בעיר, ותוך שבוע או שבועיים התחתן.

וסיפר עוד ששמע ממרן ר׳ חויתה הכהן זצ״ל שבילדותו ספג מכות מר״א עידאן הנ״ל, כי היה נוהג רבינו ביום ששי בצהרים להתרחץ ולהחליף בגדיו לכבוד שבת ובא מוקדם מאד לבית הכנסת ולומד זוהר ושיר השירים וכדומה עד קבלת שבת. ויהי היום, הילדים היו משחקים בחצר בית הכנסת ובבית הכנסת משחק מחבואים, והוא היה אדם זקן הולך על משענתו, ובבואו גער בהם ונחבאו וברחו מפניו. ומוהרח״ך היה אז פעוט כבן שמונה־תשע, נחבא בהיכל הקודש וחשב שאין הזקן רואהו, אך הוא מצאו מתחבא בהיכל ושפך כל חמתו עליו. ע״כ. והיה מספר זאת מוהרח״ך בחיבה לבן נכדו הנ״ל, ואמר לו כי היה ידוע מר זקנו לאדם ישר וברר לבב ולא ישא פני איש ולכן כולם היו מכבדים אותו (וע׳ בערכין טז: שהרבה פעמים לקה ר״ע על ידי).

הרב ר׳ אברהם צפג׳ מח״ס עיני אברהם. היה סגי נהור שלא ראה מאורות מימיו ובקי עצום, ולמד בעל פה דברי הרמב״ם עם הרב ר׳ חיים רפאל נבון בנו של הרב קרית מלך רב ז״ל שהיה שומע מפיו חידושי תורתו ומעלן בכתב. (תולדות חכמי ירושלים ח״ג 102—103). אך בס׳ מלכי תרשיש הוכיח מדבריו בהקדמתו לספר שלא היה סגי נהור מלידה ע״ש.

הרב ר' אברהם קטורזה (כטורזא) מח"ס זרע אברהם. חתום בס' יוסף חי (דף ל"ו ע"ג) והיה מקובל כנראה שם, והוא הנזכר בס' חיים וחסד מערתא דחסידי דרוש ו' (דף קכ"ה ע"ג) שגפטר בסדר ויגש התקמ"א. ע"ש. ויש סיפור בכסא רחמים למר זקני ר' רחמים מאזוז זצ"ל על תהלים (סוף מזמור ע"א) על המקובל ר' אברהם כרטוזו שהיה עוסק בלשון הזוהר עמוק ובא אליו מלאך טמא בדמות ת"ח וכו' ע"ש, וחשבתי שהוא ט"ס וצ"ל כטורזא והוא רבינו, עד שראיתי בס' מלכי תרשיש (עמוד קצ"ט) שהוא אדם אחר. עיין שם.

הרב ר' אברהם קטן מתלמידי הגאון ר' יוסף זרקא ז"ל, חתום בס' יוסף חי (דף ל"ו ע"ד). נזכר במעגל טוב השלם (עמוד 57—60) בתואר „הפרנס" וכתב שהיתה לו אתו אהבה רבה ע"ש.

הרב ר' אברהמינו (אברהם) **דמרי** רב בגאבס וגלב"ע בחדש אב התש"י כבן נ"ב שנים. חיבר ס' ישמח משה על התורה ונדפס, ועוד לו בכתובים. ושמעתי בשם מר דודי הרה"ג ר' שלמה מאזוז זצ"ל ששיבח את כתביו ואמר שאינם צריכים בירור והגהה כלל.

הרב ר' אהרן (סעאדה) **בוכריץ** אחיו של חותני ציון נ"ע. היה רב ושו"ב וחזן בעיר טוזר (והובא בשו"ת איש מצליח חאו"ח סי' כ"ז) ואח"כ בכפר אלמרסה ואח"כ בא"י במושב שושנת העמקים שעל יד נתניה, ושם נלב"ע בהתקף לב בליל מוצאי שבת פ' וידום אהרן (כ"ה ניסן התשמ"ב) בשעה שלש וחצי לפנות בוקר, והוא בן ס"ג שנים. תנצב"ה. פירסם כמה מאמרים תורניים בירחונים בג'רבא ובאור תורה כאן בא"י ויש לו שאלה ותשובה בישכיל עבדי ח"ג (יו"ד סי' ד'). ושמעתי שבילדותו היה שובב גדול והיה בורח מבית הספר וצד דבורים ביער, ורבו הרה"ג ר' משה כהן דריהם ז"ל אמר שיצא ממנו גברא רבא, וכן היה שביום המבחן היה משיג את חבריו בכתה מרוב חריפותו. כאן בא"י היה שקדן בתורה לילות כימים וחיבר ס' בגדי אהרן ונדפס אחר פטירתו, אבל בנו ובנותיו לא הלכו בדרכיו בעוה"ר ודי בזה.

הרב ר' אהרן ג'רמון ראש ישיבת חברת התלמוד לפני בוא אמה"ג זצ"ל לתונס בשנת התר"ץ, ושמעתי מפי השו"ב הרב יעקב סלוירה זצ"ל (מתלמידי אבא מארי ז"ל) שהיה בקי עצום ואומרים שהיה זוכר כל חלקי הרמב"ם בעל פה, ואחיו היה ר' נהוראי ג'רמון ז"ל. והם מצאצאי הרב נהוראי ג'רמון ז"ל מח"ס יתר הבז.

הרב ר' אהרן חיון מח"ס מחנה אהרן, מצאתיו ברשימת חכמי תונס כ"י ר' שושן הכהן זצ"ל מח"ס ממלכת כהנים, וכמדומה שאינו שייך לחכמי תונס.

הרב ר' אהרן פרץ מח"ס בגדי אהרן ומשחת אהרן, והוא הראשון (כפי ידיעתנו) שכתב לבושים למשגיות לכל הש"ס. מוצאו מארצות המערב במאה

החמישית לאלף הששי, וסבו ר׳ שלמה בא ממרוקו לג׳רבא. בשנת תע״ו איתרחיש ליה ניסא שאחר שהיה זמן רב חולה בעיניו ל״א והתייאשו ממנו שלח ה׳ דברו וירפאהו, וכתב פיוט על זה המתחיל ,,אמרו ידידי מה אשיב לה׳ על כל תגמוליו״. נחשב לראשון בין מרביצי התורה באי ג׳רבא והוא רבו של הרה״ג ר׳ צמח כהן ז״ל בעל חולת אהבה ומדרש הגדה. נח נפשיה בשנת תקכ״ו (חן טוב בתולדות הרב המחבר דף י׳ ע״ב) ביום ד׳ אדר פרשת תרומה (כ״כ בס׳ כסא רחמים חורי על מסכת שבועות כ״י). חיבר פיוטים רבים ביניהם ,,אוותה נפשי לראות בנין בית קדשך״ שאומרים בחנוכת הבית בג׳רבא. ושמעתי שקבלה ביד בני משפחת פרץ שהם משבט יהודה (וכ״כ החיד״א בשם הגדולים מערכת ספרים בס׳ פרח לבנון) ועל זה כיוון בפיוט הנ״ל: ,,נצח ישראל אתה משנות עולמים, נא הקם מאמרך באמת ובתמים, ואענה את זרע דוד אך לא כל הימים״. זיע״א. ובס׳ תפארת משה (עידאן) מובא בשם מקובלי דורו שהיה ניצוץ של עזרא הסופר ע״ה. ובנו הוא הרב ר׳ חזקיה פרץ ז״ל ויש ביהכ״נ בג׳רבא הנקרא על שמו. וראה עוד מה שכתבתי בירחון אור תורה שנה ט״ז (עמוד תרכ״ג) וצרף לכאן.

הרב ר׳ אליהו אלגז זצ״ל, מורי הראשון שלימדני עיון הגמרא בשנת התשי״ב—ג ולמדתי אצלו כמה פרקים ממסכת ברכות ופרק אלו מציאות המפקיד והזהב. מאחרוני תלמידיו של הגאון ר׳ שלמה דאנה זצ״ל בעל שלמי תודה, וסיפר לנו שרבו אמר לאביו ר׳ חי אלגז ז״ל בנך יהיה תלמיד חכם, לפי ששמע אותו בעוברו על יד ביתו שמכין שיעורו בגמרא בקול רם (כידוע מעובדא דברוריה דבטשה ביה בההוא תלמידא, בעירובין נ״ג סע״ב). בקיץ התשי״ג נתמנה לדיין בבית הדין הרבני בתונס עד שנסגר בתשרי התשי״ח. הוא היה מעיין ישר וחד מאד (ופעם התבטא אמה״ג זצ״ל שהשיעור החלש ביותר שלמדתי אצלו שוה יותר משיעורים טובים אצל אחרים), ונלב״ע כבן שבעים בצרפת ביום כ״ח שבט התשכ״ו. סיפר לי הרב ניסן פינסון גר״ו (ראש מוסדות חב״ד בתוניסיה) שהלך לבקרו כחדשיים לפני פטירתו סמוך לנסיעתו לצרפת, ושאלו לאן כת״ר נוסע, והשיבו דרך צחות ,,אנכי הולך בדרך כל הארץ״, וכוונתו שעולה לא״י (שנקרא עולה לארץ בסתם). והיתה כשגגה שיוצאה מלפני השליט, תנצב״ה. ובמקום אחר כתבתי בשמו טעם למנהג תונס לאכול כוסכוס דוקא בסעודה המפסקת בערב ט״ב כדי שלא יתחייבו בזימון, ועוד לקצר בדברי תורה כמה שאפשר, שבהמ״ז ארוכה ויוצאים בה י״ח דברי תורה על השלחן כמ״ש הרע״ב במסכת אבות. וכן כתבתי בשמו פירוש על כוונת רש״י בפסוק וארא אל האבות (עיין בירחון אור תורה שנה ח׳ עמוד רנ״ג). היינו רגילים ללמוד אצלו פרשת השבוע שמו״ת ביום ששי ואחרי הפרשה אם נשאר קצת זמן היה אומר לנו חידושים מתוקים מדבש בשם המפרשים ובפרט בחומש בראשית, ורשמתי כמה מהם אצלי למזכרת. ועיין מה

שכתבתי עוד באור תורה (אדר התשד"מ, סימן ס"ג אות ד) שהיה נוהג להדגיש בהטעמה מיוחדת במגלת אסתר מלת „לו" בפסוק לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו, וביארתי טעמו ע"פ הגמרא במגילה ע"ש. עוד שמעתי ממר אבא זצ"ל שפעם אחת בא רופא ממשלתי לב"ד הרבני בתונס (בערך בשנת התשט"ז) לבדוק את מצב בריאותם של הדיינים, ובדק את מורי הג"ל שהיה רגיל מאד בעישון ואמר לו: ריאתך שחורה! והיה בידו באותה שעה חצי סיגריה ומיד עמד וזרקה לארץ והפסיק כליל לעשן, כי היה בעל רצון חזק ואופי תקיף. וכדי להתגבר על תאות העישון התחיל להריח טבק מדי פעם שיתקפנו יצר העישון עד שנתבטל כליל.

ודע כי בס' מלכי תרשיש (עמוד קמ"ג) עירבב שני אנשים והיו לאחדים בידו, כי ר' אליהו גז שהיה מזכיר הרבנות הראשית בתוניסיה משנת התרפ"ט הוא אחר, ומו"ר זצ"ל נתמנה לדיין בשנת התשי"ג ולא היה מזכיר הרבנות כלל, כי לפני כן היה מלמד תשב"ר בביה"ס אור תורה.

ר' אליהו אלמושנינו אביו של הרה"ג יוסף אלמושנינו הי"ו רב מושב שובה. סיפר לי בנו הנ"ל בהיותי בנתיבות ביום כ"ד ניסן התשמ"א, שאביו זצ"ל היה רב בכפר נאבל ובילדותו לא הלך על רגליו עד גיל שבע, ואביו נדר עליו שאם יתרפא וילך ברגליו יקחהו לתונס ללמדו תורה אצל הרב שלמי תודה זצ"ל, וכן היה ששכר שם דירה בחומת אלג'ראבה איפה שגר ולימד הרב שלמי תודה ז"ל. ואמר שהיה שם עירוב עד „באב בחר" בתונס. ופעם אחת יצא עם רבו ביום שבת קדש ולקח הטלית מידו עד לביתו, ונתן לו ככר לחם לסעודה שלישית, ומאז היה לו לחק להוליך טליתו של רבו ז"ל לביתו אחר תפלת שחרית בש"ק ומקבל פת לחם לסעודה שלישית, וכך עשה שבע שנים. ואח"כ שימש כרב בעיר נאבל ויסד שם תלמוד תורה והיה מכתת רגליו לאסוף כסף לשלם משכורות הרבנים. עוד אמר שהיה נהוג בביתו של השל"ת ז"ל לעשות בליל שבת המוציא על פת עגולה, ובסעודה שלישית על פת מאורכת שקורין בערבי „בוסמאט". ואמרתי לו אולי הטעם שסעודת ליל שבת דומה לקידושין ולכן הפת עגולה רמז לטבעת של הקידושין, ויום שבת רמז לנישואין ולכן ארוכה בצורת וי"ו שרומזת לחתן שהוא הקב"ה עם כנסת ישראל, והמשכיל יבין. ושו"ר להגאון הרח"ף בכף החיים (סי' ל"ו אות מ"ה) שבליל שבת יעשה על הפיתין חררות וכו' ובסעודה שלישית על הלחמים ארוכין וכו' כדי שיתברכו כל מיני לחמים שעושין מהעיסה בערב שבת. ע"ש. ובכף החיים סופר (סי' קס"ז אות כ"א) כ' בשם השל"ה לבצוע בשבתות על לחם ארוך כדמות ו' ע"ש.

הרב ר' אליהו בורג'ל נפטר בשנת 1898 (כסליו התרנ"ט), כן כתב בס' תולדות היהודים באפריקה הצפונית ח"ב עמוד 155. והוא איחד בידו את משרת

הראב״ד ואת תפקידי הקאיד החילוניים החל משנת 1870 (התר״ל), כ״כ שם עמוד 164. הסכים על ס׳ פרי קדש בשנת התרנ״א. כפי הנראה נולד בשנת תקע״ה ונפטר בשנת תרנ״ח בן פ״ג שנים (ע׳ בפנקס פורטוגיזיס למר יצחק אברהמי ח״א עמוד 156—159). אביו היה ר׳ שלמה ב״ר אליהו חי בורג׳ל בעל מגדנות נתן (ע׳ בתולדות חכמי תונס ערך ר׳ אליהו סדבון. ובס׳ מלכי תרשיש עמוד קי״ז כ׳ שאביו היה ר׳ משה בורג׳ל. וצ״ע).

הרב ר׳ אליהו גאביזון מחכמי תונס בן דורו של הרב יהודה נג׳אר זצ״ל בעל למודי ה׳, ומביא חידוש יפה משמו (בלימוד צ״ז) דלא עבדינן אוקימתא בקרא כדמוכח בזבחים דף צ״ד ע״א ע״ש (ועיין מה שכתבתי בזה בירחון אור תורה שנה י׳ עמוד ת״ג ותקצ״א). ועיין במשכנות הרועים (מערכת דל״ת אות כ״ח) שראהו שהיה נושא משא כבד מהנחתום לביתו והתווכח אתו על כך לפי שהיה דיין. עש״ב. ואני ראיתי קברו ז״ל סמוך לשוק ,,אלבחרי״ בתונס. ונפטר בשנת התק״ן וכמו שכתב בס׳ חיים וחסד (דרוש ט׳) קנת״ה ימינו **ליצירה**, ר״ל לפרט גדול. וכן מוכח לפי סדר הדרושים שם, ודלא כמ״ש בס׳ ,,מארץ מבוא השמש״ (עמוד 45) שנפטר בשנת תקנ״ה, וגם בנוסח המצבה אצל ארדיטי (דלהלן) נחרת בטעות התקנ״ה, וקרוב לודאי (כפי מה שאני זוכר צורת האותיות) שהיא מצבה מחודשת, וטעו בין התק״ן לתקנ״ה. וכעת ראיתי שגם בס׳ מלכי תרשיש (עמוד קל״ו) הוכיח שנפטר בשנת התק״ן ושכן מפורש במשכנות הרועים (דף קכ״ג ע״ד). ולדעתי גם המלה ,,ליצירה״ בס׳ חיים וחסד פירושה לפ״ג, וכמדומה שכן מוכח שם בכמה מקומות, וכעת אין הספר בידי.

משפחת גבישון מוצאה משיביליא וגראנאדה, ובימי השמד לא המיר אף אחד מהם את דתו ומתו על קידוש השם, ולא נותרו מהם רק שני האחים החכמים וראשי אלפי ישראל ר׳ יעקב ור׳ אברהם בני ר׳ יוסף גבישון שניצולו בנס ונמלטו מספרד והתיישבו באלג׳יר. כ״כ בס׳ עומר השכחה לר׳ אברהם גבישון בנו של ר׳ יעקב גבישון הנ״ל, מובא בספר צללי דורות (עמוד פ״ו). וראה עוד במלכי תרשיש מ״ש בזה.

ודע כי בסוף הויכוח במשכנות הרועים הנ״ל סיים הרב המחבר שאמר לרבינו ,,אם כן איפוא לא היה לך לקבל המינוי כדאיתא בירושלמי... ואז עמד ולא עוד״. וכתב בס׳ מלכי תרשיש (עמוד קל״ו) שמן הסתם כוונתו במה שכתב ,,עמד ולא עוד״ שהפסיק לעשות מלאכה בפרהסיא, ולא שהפסיק דיינותו עקב כך. ע״ש. ולי נראה פשוט שחסרה מלה במשכנות הרועים וצ״ל: עמד ולא **ענה** עוד, מלשון הכתוב (איוב ל״ב ט״ז) כי עמדו לא ענו עוד, והכוונה שקיבל דבריו ולא המשיך להתווכח יותר (ועיין סוטה לט.). וזה פשוט לכל רגיל בסגנון הרב משכנות הרועים שבנוי לרוב על מליצות מהתנ״ך והתלמוד, אלא שהספר מלא

טעיות וחסרונות למאות ולאלפים. מי יתן ויקומו אנשי חיל יראי אלקים חכמים וגבונים שיהדירו אותו מחדש מסודר ומנוקה מכל כתמי השגיאות, ועל מעט מהרבה העירונו בסוף ס' מגנזי חכמי תונס, ויש עוד להוסיף כהנה וכהנה.

הרב ר' אליהו גאביזון השני, חתום עם הרב בעל משמרות כהונה במעשה בית דין (דף ס"ג ע"א) ועוד.

הרב ר' אליהו זרח היה ראש הרבנים בתונס בימי הרה"ג ר' ישראל זיתון זצ"ל (והמזכיר שלו היה הרב דוד נחום ז"ל שבסוף ימיו נתמנה לדיין בתונס בסביבות שנת הת"ש, כן שמעתי מהרב אליהו רקאח הי"ו. ועיין מלכי תרשיש עמוד רי"ח). הוא הסכים על ס' מגן דוד להרב דוד וזאן זצ"ל בשנת התרע"ג. ובזמנו היה הרה"ג ר' ישראל זיתון ראב"ד, ואחרי פטירת רבינו נתמנה מוהרי"ז לראש הרבנים עד לפטירתו בחודש אב התרפ"א.

רשום עוד בזכרונותי ששמעתי מהר"א רקאח הי"ו כי בית הספר התורני „אור תורה" נוסד בשנת תרו"ם ע"י הרב ציון שתרוק ז"ל, והיו אז לומדים בבית הכנסת בחומת אלג'ראבה (שכונת הג'רבאים) והמורה שם היה הרב מרדכי סטבון ז"ל. ובשנת התר"ע בערך היה ראש ועד הקהלה (הכומיתי) ר' חי רכאח ז"ל (אביו של הרב אליהו רקח הי"ו) והוא אירגן את ביה"ס אור תורה והעבירו למקום רחב ידים באמצעות הרב הראשי ר' אליהו זרח זצ"ל שייסד ועד קהלה חדש, וכן היה נודד ממקום למקום ולבסוף היה בבנין גדול ויפה ברחוב אלג'והר (בצרפתית רי פרל) אולם בבנין בשכירות, עד שבנו ועד הקהלה ביה"ס ברובע היהודי ברחוב אלחפצייה (ובו למדתי אני הכותב בשנת התשי"ג) וגם זה נסגר לפני כ־25 שנים ורוכזו כל מוסדות הקהלה (בית הספר וישיבת חברת התלמוד והרבנות הראשית וכו') בבנין אחד גדול ברחוב גלאטיניי.

הרב ר' אליהו חזן אב"ד אלכסנדריה של מצרים ומח"ס שו"ת תעלומות לב ד' חלקים ועוד, מזרעו של הגאון בעל חקרי לב ז"ל. נלב"ע ביום א' לסדר כי יצא הקצף כ"ב בסיון התרס"ח בעירו במצרים, והספידו הרה"ג ר' בן ציון קואינקה ז"ל בירחון המאסף שנה י"ג (כרך ב' חוברת ג', סיון תרס"ח) וכתב שם שנפטר במיתה פתאומית והפליג בשבחו מאד שהית גדול בכתר תורה וכתר חכמה וכתר גדולה וכתר יוחסין, ע"ש באורך. וכן ראיתי לאמה"ג זצ"ל שהיה מעריך מאד את פסקיו ותשובותיו של הרב תעלומות לב, אע"פ שלכאורה נראות תשובות פשוטות ומאריך קצת במליצות מ"מ קים ליה בגויה דגברא רבא הוא, ואל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו.

הרב אליהו חי בורג'ל בנו של הגאון בעל חק נתן ז"ל ומח"ס מגדנות נתן על בבא מציעא הנספח לחק נתן, וכתוב שם שחיברו בהיותו בן י"ב שנה. ועיין בס' מלכי תרשיש שאסף כמה פרטים מתולדותיו, ושם (עמוד קט"ז) הביא

צילום משער ס' ברכי יוסף ח"ב ושם כתוב על רבינו גדולות ונפלאות, ולפי שכמה מלים היו מחוקות ולא פיענח אותן יפה, אביא הדברים פה שנית ואכניס התיקונים בין סוגריים ועינא דשפיר חזי יסתכל ויבחן. וזו לשונו: „לאיש אחד מן הרמתים, וגובה [שכמו] מגיע עד לשמים, ארז אשר [ברמה, בגרונו מעניק חמה], היינו תנא קמא, ממשפחה רמה, אשר שמעו הולך למרחקים, [תלמוד] גדול ומשפטים וחוקים, [ודגל] התורה [והמצוה] על [שכמו] מקים, האדם הגדול בענקים, הרב המופלא וכבוד ה' מלא כמוהר"ר **אליהו בורג'ל** [מתהלך] בגן האלוקים, אתיא מבינייא [הפחות] וסגנייא, בן למורנו ורבנו הרב הגדול מבצר עוז ומגדול עלית על כל וידו בכל כמהר"ר **נתן בורג'ל**, בעל הספר הנורא והמשובח חק נתן על סדר קדשים, [ואתה] תראה גבורתו".

הרב ר' אליהו טייב תלמידו של הרה"ג ר' משה ברבי זצ"ל. נולד בשנת התר"ך ונפטר אחרי התרצ"ב. מחכמי תונס הגדולים חריפא סכינתיה ומחדדן שמעתתיה, ונהנה מיגיעו כל ימי חייו. מקרוב יצא לאור ס' שו"ת זכר אליהו (בקובץ מגנזי חכמי תונס) שאספנו וקיבצנו בעמל רב מכתבי יד ומאמרים תורניים בירחונים שונים בס"ד. ואחרי הופעת הספר מצאנו עוד מאמרים לו ז"ל ופורסמו באור תורה (שנה י"ז סימן קל"ד ושנה י"ח סימן צ"ד וק"ה). וראה בהקדמתי לזכר אליהו מה שכתבתי מתולדותיו בארוכה, ושכחתי לכתוב מה ששמעתי בימי חרפי ממו"ר בעל ויאמר יצחק זצ"ל (שהכירו פא"פ) שהיה רבנו רגיל כשהגשמים יורדים ללמוד בעיון בקול רם ומצלצל בידו במטבעות של כסף, והיה אומר שארז"ל שלשה קולות משמחין, קול גשמים וקול ממון וקול לימוד תורה, והנה שלשתם נפגשו יחדיו. (וע' בחופת אליהו רבה שבסוף ס' ראשית חכמה דף רס"ט ע"ג שלשה קולות ערבין על בני אדם קול תורה וקול גשמים וקול כספים ע"ש. ובליקוטי מהרי"ל בסופו כתב וז"ל: אמר שמעידין על רבינו תם, כשהיה רוצה ללמוד תמצית מהלכה חמורה היה נותן לפניו תל של זהובים לשמוח בהם, ונתרחב לבו ולמד בכח). תנצב"ה וזיע"א. [שוב שמעתי בצרפת בחדש אדר התשמ"ח בשם נכדו בן בתו מר אליהו פארינתי הי"ו שהרב ז"ל נפטר ביום 1.2.34. ומתאים ליום חמישי ט"ז לחדש שבט התרצ"ד].

הרב ר' אליהו סלקמון מתלמידי הגאון ר' שלמה דאנה זצ"ל ומעתיק ספרו לדפוס. היה לו כת"י נאה מאד. שימש כעורך דין רבני וחיבר פסקים לבעלי דינים בשכר (כשהיה ביה"ד הרבני קיים בתונס). ועיין בשו"ת משפט כתוב אה"ע סי' ג' (תשובה משנת התרס"ד וקראו לו צורבא מרבנן החכם וכו') ובשו"ת איש מצליח (חלק אה"ע סי' ס"ו) והוא צורבא מרבנן הנזכר שם. העתיק לדפוס גם את ס' ויזרע יצחק (חידושים ע"פ הקבלה על ספר בראשית) למהר"י טייב ז"ל וס'

.,אמרי קדוש" דרושים להרה"ג ר' יצחק אברהמי ז"ל. בסוף ימיו נסע לצרפת והתפללתי אתו יחד ביום הכפורים התשל"א בבית הכנסת במרסייל, ושם נלב"ע בגיל למעלה מגבורות ביום כ"ג בניסן התשל"ג (24.4.73).

הרב ר' אליהו שפירא מחכמי פולניה שבא לתונס. זכורני בימי חרפי ברובע היהודי בתונס ברחוב אחד (כמדומה רחוב אסנאדלי) היה בית הכנסת ע"ש ר' משה דרמון ואחריו בית הכנסת ע"ש חכם שאפירא (שפירא) ואחריו ביהכ"נ ר' חיים (פורטוגיזים) וממולו ביהכ"ג ר' עוזיאל אלחאיך' זצ"ל והכל נהרס ע"י הממשלה בערך בשנת התשכ"א. ולא ידעתי מי הוא זה ,,חכם שפירא" עד שראיתי במעגל טוב השלם (עמוד 64) וז"ל: גם ראיתי אצל הגביר (הוא הקאיד ר' ישועה כהן טנוג'י) ס' קבלה מעשית מהרב אליהו שפירא זלה"ה שנפטר בתונס בתענית והיה אומר מנחה בטלית ותפלין והתפלל עמידה והאריך וסיים עושה שלום ונפל ונח נפשיה. והיתה אשתו ובתו שם והגביר לקח זה הספר והיה הספר בידו כמשלוש חדשים ולא רציתי להעתיק ממנו אלא שתי כוונות בלבד. ע"כ. וכעת ראיתי בס' חיים וחסד להגר"ע אלחאיך' ז"ל במערתא דחסידי (דרוש א' דף ק"ג ע"ג) דרוש ארוך על הרב הנ"ל והפליג בשבחו מאד וכתב שנפטר ביום ה' ערב דערב יום הסליחה משנת תבענ"ה שפתי תהלה (תקכ"ז) לפ"ק ע"ש. ור"ל ביום ח' בתשרי, כי יוה"כ בשנת תקכ"ז חל בשבת. וכתב שם שהיה תנא דחסידים מר קשישא חסידא ופרישא סבא קדישא המלומד בנסים דברים מבהילים הרעיון כי קדוש הוא וכו' הרב המופלא בגלה ובנסתר וכו' וזה שנות מספר הסמוך לארבעים נראה בעליל אריא דבי עילאי והארץ האירה מכבודו וכו'. עוד שם (דק"ד ע"א) כ' שהיה עושה הפסקות גדולות משבת לשבת יותר משמונה שנים וארבעה חדשים וכו' ויהי בהעלות המנחה מכי משחרי כותלי ויגש אליהו וכו' רמי פוזמקי ומצלי מנחת ערב וכו' יעטוף שית ציצית הכסת ויעטר לו פארים כליליא עטרת תפארת ואימות מות נפלו עלי אדם רב חלחולי מחלחל ועוד ידו נטויה ויעמוד אליהו מכסי ומצלי וכו' צדיק זה פסע לאחוריו ויקרא לו אל אלהי ישראל עלה לי פה עמוד עמדי וכו' עכת"ד וע"ש באורך. ובזכרוני שראיתי מי שכתב שהוא אליהו אלינוב שהגאון יעב"ץ חשד בו שהיה מכת ש"ץ וכו' וכו' (ראה בס' תורת הקנאות דף נ"ח סע"א ושם כ' שהלך לארצות המערב), והשם יודע אם כנים הדברים, ואם הליכתו לארצות המערב היתה קרוב לשנת תפ"ז כפי שעולה מדברי הרב חיים וחסד הנ"ל. (ומלשון הרב חיד"א הנ"ל בסוף דבריו נראה שלא סמך כל כך על כוונות ושמות שלו ודו"ק). בית הכנסת חכם שפירא היה אפל וחשוך מחוסר ממון שלא כמו בתי־הכנסת הסמוכים לו ע"ש הר"מ דרמון ור' חיים ז"ל שהיו מוארים ומרווחים, ואמה"ג זצ"ל התפלל בו כמה פעמים תפלת ערבית של שבת.

הרב אלתר (אלטר) **מאזוז** בן דודי (אחי אמי) הרב בנציון מאזוז זצ״ל, רב מושב איתן י״ב שנה בנגב, ונלב״ע בתאונת דרכים בעוה״ר בליל י״ט תשרי התשמ״ח. ת״ח גדול וצנוע והיה מגיה המאמרים בירחון „אור תורה״ בשנותיו הראשונות בקביעות. הוציא לאור ס׳ אבות על בנים באורך ורוחב על מסכת אבות. ועוד לו בכתובים חיבורים רבים. שמעתי שנקרא כן ע״פ סגולה שמצאו בספרי חכמי אשכנז למי שמתים בניו ב״מ לקרוא לבן הנולד לו בשם אלטר (וקריאת המלה האל״ף בפתח והטי״ת בסגול כמו שכותבים לפעמים אלטער בעי״ן, ובג׳רבא קראו אלטר בפלס אפעל, אשכר), וחשבו שהוא שם עברי כסגולה ולא ידעו שהוא תרגום של זקן באידיש. (ואפשר כי אלתר ר״ת אתה (ה׳) לא תכלא רחמיך. או לא תאונה אליך רעה). וראה קינה שכתבתי עליו וקצת מעלותיו ומדותיו היקרות בחוברת אור תורה (חשון התשמ״ח). תנצבה״א.

נוסחי קצת מצבות של קברי הרבנים בתונס

כפי שהועתקו ע"י הסופר ר' רפאל (רודולף) ארדיטי ז"ל

החכם ר. ארדיטי הוא יליד בולגריה בשנת תרל"ב (1872) ובוגר סמינר הרבנים בפאריס, הגיע לתונס בשנת תרנ"ח (1898), ופירסם כמה מאמרים בצרפתית (משנת 1904 ומעלה) על מצבות הרבנים הגדולים מחכמי תונס, נוסחאותיהם ופירושיהם. אנו מעתיקים כאן נוסחי המצבות בלבד, וכידוע שהועתקו בימינו הקברים ממקום למקום ונפלו גם טעויות בתאריכי פטירות הרבנים ועוד. תודתי לד"ר מ. שרף נ"י מנהלת מכון הברמן בלוד, שהמציאה לנו את מאמרי החכם הסופר הנ"ל.

א) זאת מצבת קבורת הרב הגדול מעוז ומגדול המקובל האלהי כמהר"ר **אברהם הכהן** זצ"ל דידיע „**באבא הרבי**", נתבקש בישיבה של מעלה בשנת התע"ה. תנצב"ה.

ב) זאת מצבת קבורת הרב המפורסם מתנהג בחסידות נר המערבי [1] המקובל האלהי כמהר"ר **אברהם אבן מוסא** זצ"ל. נתבקש בישיבה של מעלה בשנת התק"א. תנצב"ה.

ג) זאת מצבת קבורת נר ישראל וקדושו הרב הגדול מופת הדור כמהר"ר **אברהם טייב** זצ"ל, נתבקש בישיבה של מעלה ביום... שנת התק"א. תנצב"ה.

ד) זאת מצבת קבורת הרב הגדול מבצר עוז ומגדול המקובל האלהי כמהר"ר **משה דרמון** זצ"ל, נתבקש בישיבה של מעלה בשנת התק"א ליצירה. תנצב"ה.

ה) זאת מצבת קבורת מורינו ורבינו ועטרת ראשנו ר"מ ור"מ כמהר"ר **יצחק לומברוזו** זצ"ל, בעל המחבר ספר זרע יצחק. נתבקש בישיבה של מעלה בשנת התקי"ב. תנצב"ה.

ו) זאת מצבת קבורת האדם הגדול בענקים מופלא שבסנהדרין סבא קדישין חסידא ופרישא מורינו הרב **מסעוד רפאל אלפאסי** זצוק"ל. נתבקש בישיבה של מעלה ביום ר"ח טבת שנת התקיל"ה.[2] תנצב"ה.

ז) זאת מצבת קבורת הגבר הוקם על סגולת מלכים ותהלת הנסיכים השר הגדול החו"ן [3] כמה"ר **יוסף בשמוש** זצ"ל, עלה לישיבה עליונה בשנת התקל"ה. תנצב"ה.

---

1. כלומר שבא ממרוקו לתונס. ונ"כ ארדיטי.
2. היו"ד טעות סופר וצריך להיות התקל"ה,
3. החכם ונבון.

ח) זאת מצבת קבורת הרב הגדול מעוז ומגדול המקובל האלהי כמה"ר רבי **אליהו גאביזון** זצ"ל, נתבקש בישיבה של מעלה בחדש אייר שנת התקנ"ה. [צ"ל התק"נ]. תנצב"ה.

ט) **עשו** אבל כבד, ושפכו דם כבד, לחסיד האובד, ומגן גבורים למרבה המשרה, ומרביץ התורה, בענוה ובמורא, ורכות הדברים ומספר למודיו,[4] כחול ים וגדודיו, וכל העם יחדיו, זקנים ונערים ויושב אוהלים, לסקל נפתלים, מחונן כל דלים, ואוהב הגרים הדר פלך שמשה,[5] ואבן הראשה, וצדקת אל עשה, ומשפט עם עברים ונדכא מפשע, ולא חפץ רשע, ולא מצא ישע, לרפאת המזורים בענות נתייסר, וכמה חוש חסר,[6] עדי כי אז נאסר, בעמק הפגרים ושם רב הנפטר, **שלמה בן עטר**, מצוין ומעוטר, בכבוד והדרים ויום בא מכאובו, בחודש זיו י"ב בו, ותקע"ה משכבו,[7] למנין היצורים יצוה אל עילום, מנוחתו שלום, מדורות חי הלום, ומדר ()זרים[8] ובצרור החיים, עדי עד יתקיים, בצל מלך גויים, לדורי הדורים.

י) זאת מצבת קבר איש האלדים מורנו ורבינו הרב **רבי יצחק טייב** זצוק"ל בעל המחבר ערך השלחן, בחדש שבט שנת התק"ץ. תנצב"ה.

יא) זאת מצבת קבורת החכם השלם והכולל החסיד העניו המזכה את הרבים כמוהר"ר **רבי יצחק לומברוזו** זצוק"ל, נלב"ע ביום אחד עשר לחודש טבת שנת התקצ"ו ליצירה.[9] תנצב"ה.

יב) **איך** מעינות חכמה ובין נסתמו, שמש וסהר חפרו נכלמו איכה באיש תמים פאר הדור ורב, בגדו בני ימים ובו נלחמו אם נפלה אש בארזים גבהו, מה יעשו שיחים בקיר הושמו מי יהיה סתרה בעת צרה ומי, יגן בעד העם בעת יאשמו צדיק יסוד עולם ותורה בקשו, מפיו וחן[10] כצוף [ומן] טעמו שקדן בתורת אל יום וליל, דרשן בתוך עדה לעם ינעמו שמו **יצחק חי לביית טייב** זקן ושב, לחו לא נס וימיו נשלמו ט"ז ימים לחודש זיו[11] שנת תקצ"ז, נפשו ורוחו אל מרומים רמו.

רבי יצחק חי טייב לא מת

---

4. פי' תלמידיו כמו וכל בניך למודי ה'. 5. הרב היה הדר פלך שמשה של העיר, וה"א של „שמשה" במפיק. 6. חוש הראות השמע הטעם וכדומה. 7. י"ב אייר התקע"ה. 8. כן הוא נוסח המצבה אצל ארדיטי, ול"נ שטעות סופר הוא, וצ"ל: „מדורות היהלום, ומדר מזרים". ר"ל מקום מנוחתו יהיה מדור של אבני יהלום וכוכבים נוצצים (מלשון התוציא מזרות בעתו, איוב ל"ח ל"ב), ודל"ת מדורות בחולם ולא בשורוק. ודע כי קינה זו שקולה במשקל יתד וארבע תנועות, ועל פי רוב היא מעשה ידי המשורר הנשגב ר' אליהו סדבון ז"ל.

יג) **רום** גם תבל לבשו שק וקדרות, וכוכבים אספו נגהם וחשכו מאורות
שרפי מעלה בקול מר יבכיו, המון דמעות נוזלים מאין ספורות
קול בכיה במחנה ישראל עבר, עדי שמו מדבר לנהרות
כי נפל צניף כליל נזרנו, היה לצנה וסוחרה ועזרה בצרות
נשיא אלהים אביר הרועים, כרוב ממשח לבית ישראל עטרות
מוכתר בכתר כהונה ומלכות, וכתר תורה לכסות גלות הכותרות
שפט בצדק דלים ואביונים, ולמד דעת חוקים ומשפטים ותורות
בשפתותיו חן ונופת צוף הוצקו, מה נעמו אמריו אמרות טהורות
הה למעין החכמה היה לאכזב, נסתם כל חזון ומי דעה להורות
לשדי חסד וענוה כי צמקו, יאות קבע בכיה למשמרות לדורות
עין ראתה לבניו תמרר בבכי, שבת משוש גילם ושתו כוס מרורות
בהלקח מופת הדור והדרו יצחק נקרא, לבית הכהן ממשפחות המפוארות[12]
ביום ראש חדש סיון הת"ר ושבע, עלי לוחות אבנים חרות
נפשו אוותה לשכון במרומים, לחזות עין לא ראתה אור יקרות
כריח הניחוח עלי העדה לכפר, תמור קרבנות על המזבח מוקטרות.

יד) **שחק** ותבל לבשו קדרות ושק אזרו, ושרפי מעלה בכיה לא עצרו
קול נהי ובכי במחנה ישראל עבר, עדי מים עלי ראש עברו
כי נאסף כרוב ממשח נשיא אלהים, רכב ישראל הודו והדרו
שפט בצדק דלים ואביונים, כרועה נאמן ינהג עדרו
הה על שדי חכמה כי צמקו, נסתם כל חזון ושערי הוראה נסגרו
כי צדיק אבד וחסיד גמר, ואנשי אמת ספו תמו ונעדרו
זמן אכזר גדר להשחית יד ידים,[13] ביד ידינו שלם את נדרו
שלח חציו כחצי גבור שנונים, מכה אנושה אין דן מזור לשברו
אם כופר עליו הושת, נפשנו נתנה פדות נפשו וכופרו
ואולם מה אומר ומה אדבר, עמקו מחשבות אל וריעיו מה יקרו
עין ראתה נותו ובני ביתו תמרר בבכי, כי נפלה עטרת ראשם ונזרו
לאבדן רב לבית ישראל הרב, יהודה לבית לוי חניכתו הדר פארו[14]
יום מהומה ה' טבת הת"ר ותשע, לקחו אלהים לשכון עמו בחדרו

---

9. הוא נכדו של מהר"י לומברוזו הראשון בעל זרע יצחק. 10. ר"ת וחכמה נסתרת, והוספתי בהמשך החרוז „ומן" להשלים המשקל (שתי תנועות ויתד ג"פ בדלת. ובסוגר היתד האחרונה הוחלפה לתנועה, כמשקל „בימי יקותיאל" לבן גבירול). ונראה שגם קינה זו נתחברה ע"י ר' אליהו סדבון ז"ל, ובשורות הבאות לא יכולתי לכוון המשקל. 11. לפ"ז נפטר הרב ר' חי טייב לא מת זיע"א ט"ז באייר תקצ"ז, ולא כמקובל היום שנפטר בי"ט בכסליו. והדבר צריך עיון.

לחסות תחת כנפיו ולחזות בנועם, עין לא ראתה מה רב שכרו
כריח הניחוח על העדה לכפר, תמור זבחים על המזבח הוקטרו

טו) **שנת** המעשר[15] אין חסר אין יתר אשר הורם מאת התלמוד
בבגד״י ש״ש לבוש מדה ותרב חכמת שלמה
להגיד כי יצר יום שהוא מכוון כ״ב מרחשון נגנז עמוד
ההוראה דיתיב ביני עמוד״י ש״ש ככלות שלמה
מצבת קבורת ארץ אוכלת אוכלא דאפרת חגור
באפוד״י ש״ש הצדיק עבד בתורתו יהגה שלמה
הי חסיד הי עניו שוקד על לימודו תמים בדורותיו בונה
בשמים מעלותיו ואת בי״ת המל״ך בנה שלמה
שבטו יתן במילי דשמיא באהבה שאינה תלויה
אית לי פרשתא במיל״י דחנות״א אשר לשלמה
מי המרים יזלו עפעפינו כי צדיק נלכד בשחיתותינו כדגים
אערסא חלייגו נשא זו תורה שיסרתו לשלמה
אוי לנו כי חטאנו מספד כתנים שם יתנו ווי חסרא גברא רבה
ארי עלה נתבקש בישיבה אל המנוחה וכו׳ וישכב שלמה
מה מאד געו בבכיה הבנים ינוחו[16] ככרוכיא קול הקרי״ה הומה
ולחשך קרא חילופי שופרא הנה מיתת״ו שלשלמה
אם תשאל לש״ם שב״ו ואחלמה ה״ה שלמה לבית שמאמה[17]
ביום שידובר בה אלף עולות יעל״ה שלמה. תנצב״ה.

טז) זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו ועטרת ראשנו מורנו ורבינו רבי **ישועה בסים** זלה״ה, נתבקש בישיבה של מעלה ביום תשעה לחודש טבת שנת חמשת אלפים ושש מאות ועשרים לבריאת עולם.

יז) זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו ועטרת ראשנו חסידא ופרישא איש אלקים קדוש הוא סבא דמשפטים זרע קדש שלשלת יוחסין מורנו ורבינו הכהן הגדול המעוז והמגדול המקובל האלהי **רבי אברדם הכהן יצחקי** זלה״ה, בעל

---

12. כנראה שהוא ר״י הכהן מגדורה ז״ל מח״ס תורת המלך ועוד. 13. צ״ל „ידידים, בידידנו״ שלם את נדרו. 14. הוא מח״ס די השיב, וראה בס׳ ממלכת כהנים (עמוד ס) נוסח מצבת הרה״ג ר׳ יצחק חורי ז״ל הדומה להפליא לנוסח המצבה שלפנינו (והוא נפטר בשנת התרכ״ח). ונראה ששניהם נכתבו מסופר אחד. 15. שנת תרט״ו (בגימטריא המעש״ר) כ״ב חשון. 16. צ״ל צווחו. 17. הוא הרה״ג ר׳ שלמה שמאמה מח״ס בגדי שש על הש״ע, ועוד לו ספרים בכ״י עמודי שש ובית המלך וכו׳ ונרמזו כאן. קינה זו מלאה מלים מליציות ולא תמיד הכוונה ברורה.

משמרות כהונה ושלחנו של אברהם, נתבקש בישיבה של מעלה ביום ח' כסלו שנת התרכ"ה ליצירה. תנצב"ה.

יח) זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו מורנו ורבינו שמואל צפג' זלה"ה, נתבקש בישיבה של מעלה ביום י"ח לחודש סיון שנת הת"ר ושבע ועשרים. תנצב"ה.

יט) זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו ועטרת ראשנו פאר הדרנו עין עדתנו חסידא ופרישא איש אלהים קדוש הוא סבא דמשפטים זרע קדש שלשלת יוחסין מורנו ורבינו הרב הגדול המעוז והמגדול המקובל האלהי כמוהר"ר נתן בורג'ל זלה"ה, נתבקש בישיבה של מעלה ביום תשעה עשר לחדש אייר שנת חמשת אלפים ושש מאות ושלש ושלשים לבריאת העולם. תנצב"ה.[18]

כ) זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו ועטרת ראשנו פאר הדרנו עין עדתנו חסידא ופרישא איש אלהים קדוש הוא סבא דמשפטים מורנו ורבינו הרב הגדול כמוהר"ר אברהם חג'אג' זצוק"ל, נתבקש בישיבה של מעלה ביום שנים ועשרים לחודש תשרי שנת חמשת אלפים ושש מאות ואחת וארבעים לבריאת העולם, תנצב"ה.

כא) זאת מצבת קבורת מורנו ורבינו ועטרת ראשנו החסיד העניו כבוד רבי נתן אבן עטר ז"ל, נתבקש בישיבה של מעלה ביום י"ח לחודש טבת שנת הת"ר וחמש וארבעים לבריאת עולם. תנצב"ה.

---

18. בנוסח מצבתו החדשה בבית החיים „בורג'ל" בתונס ראיתי כתוב: „זאת מצבת קבורת כליל תפארתנו מורנו ורבנו ועט"ר כמוה"ר ר' נתן בורג'ל זלה"ה נתבקש בישיבה של מעלה ביום י"ט אייר שנת התרל"ז תנצב"ה". אך אין ספק שנוסחתנו התרל"ג עיקר כי היא מקורית, וזו האחרונה קיצור ממנה. וגם שבס' מעשה נסים (המתורגם לעברית, בסוף ס' שמו אברהם ח"א) סוף עמוד כ"ב כתב שהגיע תורו של מהר"ן בורג'ל להיות אב"ד ונתן כהונתו למוה"ר ר' ישועה בסיס י"ב שנה, ומן השמים הוסיפו לו תמורתן י"ב שנים אחרות. ע"ש. וכיון שמהריב"ס נפטר בשנת תר"ך כנ"ל הרי מהר"ן בורג'ל חי י"ב שנים אחריו (ועוד שנה אחת תוספת). וכ"כ בס' מלכי תרשיש (עמוד ק"כ) שחתימתו האחרונה היא בשו"ת תעלומות לב מחודש ניסן התרל"ג, אבל מה שכתב שם שנפטר בשנת התרל"ד, אינו נכון וצ"ל התרל"ג. (ומסתבר שבשעת העתקת עצמות הרבנים מביה"ח הישן לחדש העתיקו במהירות תוכן המצבות בכתב אשכנזי הרגיל, ונתחלף להם מתרל"ג לתרל"ז שכן הגימ"ל והזי"ן קרובות במכתב). נאמ"ץ פ"ש.

נוסח השכבה שאומרים בתונס בליל כפור

הועתק מדף שנדפס בתונס (בדפוס וזאן) אחרי שנת התשט"ו. לפי הנראה מס' תולדות חכמי תונס (בערך ר' דוד טייב ור' חוגה בלישע ור' שלמה בן עטאר ור' שלמה כהן חצ'רייה, ועוד) רשימה זו נתחברה בידי הרב ר' אהרן מגדורה ז"ל, ואולי הוא הנזכר להלן באות ל"ד. אך כמה שמות שהביא שם בשמו אינם נמצאים כאן. וכנראה שהוסיפו עליהם והשמיטו מהם במשך הדורות, ואין פה מוקדם ומאוחר כפי שיראה הרואה. בספר „תונס אלכדרה" הובאה השכבה זו אך בטעיות והשמטות רבות.

והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה. אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה. מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ והיית כגן רוה וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מהרה תצמח והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך. מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון. ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם. טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הוולדו. סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם. יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם.

מנוחה נכונה בישיבה עליונה תחת כנפי השכינה, במעלת קדושים וטהורים, כזוהר הרקיע מאירים ומזהירים, וחילוץ עצמים, וכפרת אשמים, והרחקת פשע, והקרבת ישע, וחמלה וחגינה, מלפני צור שוכן מעונה, וחולקא טבא, לחיי העולם הבא, במתיבתא דאביי ורבא, שם תהא מנת ומחיצת וישיבת נפש:

א) החכם השלם הדיין המצויין הרב המופלא המקובל האלהי המפורסם בקדושתו וחסידותו כמוהר"ר צמח צרפאתי, ב) וגם נפש הרב ר' מסעוד אלפאסי, ג) וג"ן הרב ר' שלמה אלפאסי, ד) וג"ן הרב ר' חיים אלפאסי, ה) וג"ן הרב ר' יצחק לומברוזו (זרע יצחק), ו) וג"ן הרב ר' אברהם טייב (באבא סידי), ז) וג"ן הרב ר' אברהם הכהן (באבא אלרבי), ח) וג"ן הרב ר' נתן בורג'ל (חק נתן), ט) וג"ן הרב ר' אליהו בנו, י) וג"ן הרב ר' נתן נכדו, יא) וג"ן הרב ר' אליהו בנו, יב) וג"ן הרב ר' אברהם אבוקארה הגדול, יג) וג"ן הרב ר' אברהם בן מוסה, יד) וג"ן הרב ר' אברהם נטף, טו) וג"ן הרב ר' משה דרמון, טז) וג"ן הרב ר' שמואל בנו, יז) וג"ן הרב ר' משה אלנג'אר, יח) וג"ן הרב ר' דוד אלנג'אר, יט) וג"ן הרב ר' יהודה אלנג'אר, כ) וג"ן הרב ר' יצחק חי טייב לא מת, כא) וג"ן הרב ר' יצחק הכהן מגדורה, כב) וג"ן הרב ר' שמואל טייב, כג) וג"ן הרב ר' שלמה שמאמה, כד) וג"ן הרב ר' אברהם אשכנזי, כה) וג"ן הרב ר' יעקב בן זקן, כו) וג"ן הרב ר' מרדכי כהן גנונה, כז) וג"ן הרב ר' אברהם כ"ייאט, כח) וג"ן הרב ר' מרדכי אלגז, כט) וג"ן הרב ר' יוסף בורג'ל, ל) וג"ן הרב ר' ישועה בסיס, לא) וג"ן הרב ר' יצחק אברהמי, לב) וג"ן הרב ר' אברהם הכהן יצחקי, לג) וג"ן

הרב ר' יוסף לומברוזו, לד) וג"ן הרב ר' אהרן הכהן מגדורה, לה) וג"ן הרב ר' מרדכי אלחאיך', לו) וג"ן הרב ר' יצחק אלחאיך', לז) וג"ן הרב ר' עוזיאל אלחאיך', לח) וג"ן הרב ר' יוסף זרקא, טל) וג"ן הרב ר' יוסף הכהן הדיין, מ) וג"ן הרב ר' שמואל בנו, מא) וג"ן הרב ר' דוד צפז, מב) וג"ן הרב ר' אליהו גאביזון הגדול, מג) וג"ן הרב ר' דוד אלגז, מד) וג"ן הרב ר' יוסף אריכס, מה) וג"ן הרב ר' אליהו שאפירה, מו) וג"ן הרב ר' שלמה זרקה, מז) וג"ן הרב ר' דוד טייב, מח) וג"ן הרב ר' שמואל בנו, מט) וג"ן הרב ר' אברהם טייב, נ) וג"ן הרב ר' יצחק טייב, נא) וג"ן הרב ר' פינחס ג'רמון, נב) וג"ן הרב ר' נהוראי ג'רמון, נג) וג"ן הרב ר' יצחק בונאן (אהלי יצחק), נד) וג"ן הרב ר' חיים פראנכו, נה) וג"ן הרב ר' יצחק לומברוזו, נו) וג"ן הרב ר' אברהם בנו, נז) וג"ן הרב ר' חיים דניאל בנו, נח) וג"ן הרב ר' יהודה הלוי, נט) וג"ן הרב ר' שלמה בן עטאר, ס) וג"ן ר' יצחק הכהן, סא) וג"ן הרב ר' נסים מעארך', סב) וג"ן הרב ר' אברהם הכהן, סג) וג"ן הרב ר' משה פיתוסי, סד) וג"ן הרב ר' שלמה בנו, סה) וג"ן הרב ר' דוד בונאן, סו) וג"ן הרב ר' משה ברדע, סז) וג"ן הרב ר' ישועה צפז, סח) וג"ן הרב ר' שמואל צפז, סט) וג"ן הרב ר' שלום חי בשמוט, ע) וג"ן הרב ר' יוסף נטף, עא) וג"ן הרב ר' חי בשמוט, עב) וג"ן הרב ר' יהודה חי בלעיש, עג) וג"ן הרב ר' דניאל קרטוזו, עד) וג"ן הרב ר' אברהם אבוקארה בן ר' חיים, עה) וג"ן הרב ר' אברהם הכהן חצ'רייה, עו) וג"ן הרב ר' שלמה כהן רוזה, עז) וג"ן הרב ר' חיים וואלנסי, עח) וג"ן הרב ר' נתן בורג'ל, עט) וג"ן הרב ר' אברהם אבוקארה בן ר' משה, פ) וג"ן הרב ר' אברהם חג'אג', פא) וג"ן הרב ר' דוד בן עטאר, פב) וג"ן הרב ר' משה שמאמה, פג) וג"ן הרב ר' אליהו גאביזון, פד) וג"ן הרב ר' אברהם פינסי, פה) וג"ן הרב ר' אברהם לומברוזו, פו) וג"ן הרב ר' אברהם ואכיל, פז) וג"ן הרב ר' יצחק פרג'ון, פח) וג"ן הרב ר' אברהם כ'ללאף, פט) וג"ן הרב ר' סעדאני נטף, צ) וג"ן הרב ר' שלום לישע, צא) וג"ן הרב ר' משה זמור, צב) וג"ן הרב ר' אליהו טייב, צג) וג"ן הרב ר' חיים אלגג' צד) וג"ן הרב ר' ציון אלגג', צה) וג"ן הרב ר' דוד וזאן, צו) וג"ן הרב ר' מסעוד חביב, צז) וג"ן הרב ר' יהודה ג'רמון, צח) וג"ן הרב ר' שלמה דאנה, צט) וג"ן הרב ר' ישראל זיתון, ק) וג"ן הרב ר' משה שתרוך', קא) וג"ן הרב ר' נסים ירחי, קב) וג"ן הרב ר' יוסף אלגז, קג) וג"ן הרב ר' דוד כטורזה, קד) וג"ן הרב ר' אברהם בסיס, קה) וג"ן הרב ר' דוד זרח, קו) וג"ן הרב ר' דוד סעדון נחום, קז) וג"ן הרב ר' חיים זיתון, קח) וג"ן הרב ר' רפאל ג'אמי, קט) וג"ן הרב ר' חיים בלעיש, קי) וג"ן הרב ר' דוד בן בארון, קיא) וג"ן הרב ר' יעקב סלאמה (נאבל), קיב) וג"ן הרב ר' פרג'י שוואט (תסתור), קיג) וג"ן הרב ר' יוסף אלמערבי (חאממה).

רוח ה' תניחם בגן עדן, דאתפטרו מן עלמא הדין כרעות אלהא מרא דשמיא וארעא. מלך מלכי המלכים ברחמיו ירחם עליהם, ויחוס ויחמול עליהם, מלך מלכי המלכים ברחמיו יסתירם בצל כנפיו ובסתר אהלו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו. ולקץ הימין יעמידם, ומנחל עדניו ישקם, ויצרור בצרור החיים נשמתם, וישים כבוד מנוחתם, ה' הוא נחלתם, וילווה אליהם השלום, ועל משכבם יהיה שלום, כדכתיב יבוא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו, הם וכל בני ישראל השוכבים עמהם, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יהי רצון ונאמר אמן.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם